Deze reis op de bonnefooi biedt een inkijk in (Drentse) literatuur en in variaties binnen de Drentse taal. De dissertatie van Geert H. Kocks *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten* is grotendeels in het Nederlands te lezen.

De lezer maakt kennis met schrijvers uit de 19e en 20e eeuw. Elk met hun eigen variant van het Nedersaksisch, elk met eigen onderwerpen en accenten.
De fragmenten zijn voorzien van inleidingen over thema's als humor, familieverhoudingen en koffiedrinken.

Korte beschouwingen over parallellen met literatuur in Kameroen, Zambia en Sri Lanka bieden een mogelijkheid de blik te verruimen.

Wie liever een roman leest over taal & cultuur vanuit het perspectief van een Zuidoost-Drent kan terecht bij *Eyoum, Chicken Curry Madras*.

Ter Verpoozing, Peize
ISBN 978-90832854-3-6
www.nedersaksisch.org

Reis door cultureel & talig erfgoed

Literaire verkenning

Gerard Stout

Literaire verkenning

Reis door cultureel & talig erfgoed

Taal, literatuur & cultuur

Drenthe, Nedergraafschap, Emsland,
Kameroen, Zambia, Sri Lanka

met:

Die Dialekte von Südostdrente
und anliegenden Gebieten

(Duitse & Nederlandse uitgave)

Dr. G.H. Kocks

Redactie, vertaling, inleiding
Gerard Stout

Vergetelheid is een groot huis. Er is plaats voor iedereen.

ISBN: 978-90832854-3-6
NUR: 510, 520

Ter Verpoozing, Peize

www.nedersaksisch.org

Wie een boek op prijs stelt kan me contacten.

Contact: gerardstout@kpnmail.nl

Druk: Biblion, Zoetermeer
uwboekingoedehanden.nl
Eerste druk: september 2023

Reis door cultureel & talig erfgoed

Taal, literatuur & cultuur

Drenthe, Nedergraafschap, Emsland,
Kameroen, Zambia, Sri Lanka

met:

Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten

(Duitse & Nederlandse uitgave)

Dr. G.H. Kocks

Redactie, vertaling, inleiding
Gerard Stout

INHOUD

Leeswijzer	6
Chronologie	8
Proloog	10
Drentse identiteit	12
Taal door de eeuwen	21
Rooswinckel / Martin Koster	26
Taal in de kerk	31
Joden	37
Herstel hierarchie /Katholieken in Drenthe	40
Die Dialekte in Südostdrente G.H. Kocks NL	68
Die Dialekte in Südostdrente G.H. Kocks Deutsch	130
Stellingen	132
Die phonologischen Systeme	194
Strukturgeschichte	233
Zusammenfassung	290/291
Die Ortsnamen des Untersuchungsgebietes	293
Die Lautschrift	298
Literaturverzeichnis	300
Abkürzungsverzeichnis	308
Ortsnamenregister	309
Wortregister	312
Drentse Literatuur na 1800	335
De regionale roman	336
Podagristen in 1843	341
Een Drentsch gemeente-assessor 1843	350
Hannegien/ Jans Pol 1842-1892	371
Familierelaties in regioromans	373
Marthao Ledeng / Harm Tiesing 1853-1936	402
Analyse van streekromans	404

Um d'olde toren / Albert Dening 1873-1949 425
Het einde van de roman 426

Kleine Hein / G.H. Vocks 1886-1969 455

Jo Bergmans-Beins /Bloed kruipt 1879-1948 476

Bartje /Anne de Vries 1904-1964 483

Een feestelijk starfgeval / Klaas Kleine 1940-2000 489
Intelligente vrouwen 491

Oostwaartsch / Martin Koster 1950- 517
Drenthe en oorlog 520

Met de klink in de haand / Harm Soegies 1946- 525
Seks in Drenthe 526

Mam, er staat geen onkruid / Dea Krans 1942- 529
Gender in Drenthe 530

Sri Lanka 536

Kameroen 566

Zambia 580

Leenwoorden uit het Nedersaksisch 722

Nawoord 725

Eyoum / Chicken Curry Madras 726

LEESWIJZER

Dit boek is een wandeling langs taal, identiteit en literatuur in Drenthe. De voettocht kent geen routebeschrijving, geen app, geen paddenstoelen, geen schildjes met nummers om de weg te wijzen. De wandeling is op de bonnefooi. Wie goed kijkt ziet meer.

Ik keek naar de oorsprong van taal in de Landschap. Waar komen woorden en zinnen vandaan? Van wie leenden we woorden totdat ze als eigen woordenschat voelden?
Wie kom ik onderweg in de muut? Wat zijn achtergronden van medebewoners? Is er een eigenheid te bespeuren?

In de loop van de tijd en van de dingen las ik veel Drents werk. Ik maakte diverse boeken rond cultureel Drents erfgoed. Ik schrijf in dit boek beschouwend over literaire zaken die bij me bleven.

Voor mij is de opbouw van dit boek glashelder. De ordening leverde me verheldering van inzichten. De lezer kan zich verbazen over mijn selectie uit het rijke aanbod. Beschouw dit boek als een onbevangen wandeling zonder kompas door de regionale en mondiale geschiedenis. Ik maak uitstapjes naar verre landen, om – in mijn beleving – eenzelfde cultuur en leefomgeving aan te treffen. Thuis is mijn hele wereld. De hele wereld is mijn thuis. Voor u kan dat anders zijn.

Ik vertaalde het proefschift van Geert H. Kocks, mijn neef en leraar Duits. Hij geeft een helder beeld van de taalontwikkelingen van de Drentse dialecten. 'Het Drents' bestaat niet.

Ik heb niet alle fonetische tekens correct weergegeven (Ik kon de tekens niet vinden.). Zie daarvoor de facsimile van het proefschrift. Ik heb ook de originele Duitse versie opgenomen. In de vertaling heb ik voetnoten en illustraties toegevoegd. *Die phonologischen Systeme* heb ik ongewijzigd opgenomen, met hier en daar een toelichting in het Nederlands.

Ik maak uitstappen naar Sri Lanka, Zambia en Kameroen. Sri Lanka komt terug in mijn roman i.s.n. *Eyoum / Chicken Curry*

Madras. Ik werkte bijna twee jaar in Zambia. In Kameroen verbleef ik ongeveer twee maanden. Sri Lanka ken ik een beetje uit de literatuur.

Van diverse Drentse schrijvers nam ik fragmenten op uit hun werk. Verschuivingen in dialekt zijn te lezen. Ik probeer zinnige opmerkingen te maken over de inhoud van de regioromans als spiegel van de samenleving.

Uit de Erfgoedreeks knipte ik fragmenten over Drentse omgang met katholieken en met joden.

Ik probeer mijn uitgesproken meningen over omgang met Drents erfgoed door diverse marketinginstanties en media op de achtergrond te houden. In *Eyoum* geef ik mezelf de literaire ruimte.

CHRONOLOGIE

Begin jaartelling
Taal Ingweoons, Gemeengermaans

754 Bonefatius bij Dokkum vermoord

Rond 775 Willehad kerstent de Drenten. Eerste bisschop van Bremen.

800 Karel de Grote door de paus Leo III tot keizer gekroond

1024 – 1552 Drenthe wingewest van bisdom Utrecht

Ca. 1200 vermelding eerste dorpen in Drenthe

1227 Slag bij Ane. Drentse boeren verslaan leger van veldheer-bisschop van Utrecht. Vervolg: Maria in Campis, Assen

1517 Luther start hervorming / reformatie

1568 – 1648 Tachtigjarige oorlog

Rond 1600 Drenthe op bevel van stadhouder ontruimd.

1598 Drenthe protestant op bevel van Willem Lodewijk van Nassau

1617/18 Synode van Dordtrecht. Statenvertaling van de Bijbel.

Ca. 1600 Turfwinning Meppel

1612 Turfwinning bij Smilde, veelal door Friezen

1626 Turfwinning Hoogeveen, Roelof van Echten

1784 Kolonisatie Emsland

1782 Ridderschap en Eigenerfden belemmeren vestiging joden in Drenthe

1795 - 1806 Bataafse Republiek onder Napoleon

1853 Herstel bisschoppelijke/pauselijke hiërarchie in Drenthe

PROLOOG

De vraag: Van wie ben je er een? begint met taal. Ook het antwoord op deze vraag begint met taal. Voor ik een begin van een antwoord probeer te formuleren stel ik eerst de vraag ter discussie. 'Van wie ben je er één?' veronderstelt een externe vragensteller, een buitenstaander wil weten wie je bent. Ik geef de voorkeur aan mijn interne vragensteller. Van wie ben ik er een? Deze vraag is een begin naar een filologisch en filosofisch getinte speurtocht naar mijn eigenheid, naar mijn kwaliteiten, naar mijn hebbelijkheden, als epigoon van een vermeende volksaard.

Mijn eigenheid – en die van mijn naasten – is geen constante, maar van veel factoren afhankelijk; tijd, plaats en sociale omstandigheden vormen ons dagelijks. Taal is een hulpmiddel, is bagage voor de reis door cultureel, literair en talig erfgoed. Taal is ook het vormend element van eigenheid; wat je zegt dat ben jezelf. Tegelijkertijd heeft de taal van anderen – wat ze ook mogen zeggen – invloed op het zelfbeeld; het zelfbeeld als individu, en het zelfbeeld van de regio. De taal van anderen en van jezelf zorgt voor onterechte stereotyperingen – arme domme Drenten – en vooroordelen – milde zanddrenten en ontvlambare veendrenten – elk met hun eigen taal.

Wie verder kijkt dan Drenthe en directe omstreken kan constateren dat migratiestromen als in de Zuidoosthoek, in Nederland, in Europa, in de hele wereld dagelijkse praktijk zijn. (Grote) en kleine volksverhuizingen horen bij de mensheid. Zo kent de Noordoostpolder na immigratie uit diverse provincies, een eigen variant van het Nederlands, net als Rotterdam en Amsterdam met een keur aan nieuwkomers met nieuwe talen. Uit de Babylonische spraakverwarring die deze bewegingen met zich meebrengen, evolueert een gemeenschappelijke taal. Het onderzoek van Geert H. Kocks over dialecten in Drenthe geeft een beeld van die groei naar een nieuwe taal die door iedereen verstaan kan worden. De Duitse Drent uit Barger-Oosterveld merkt op dat elke niet-wereldvreemde toeschouwer er rekening mee houdt dat de dialecten op een dag zullen verdwijnen, maar dat ze bewaard kunnen blijven als ze zich voeden met andere talen

en als variant kunnen voortbestaan. Daarnaast kunnen volgens Kocks dialecten in de academische wetenschap een nieuw leven krijgen door de aard, ontwikkeling en samenhang van het talige erfgoed te bestuderen. Dit boek probeert een aanzet te geven voor een frisse invalshoek voor omgang met (Drents) dialect.

Drentse literatuur geeft een kleine inkijk in de ziel van de bewoners van Drenthe. Ik heb enkele analyses gemaakt, zonder wetenschappelijke pretenties. De bevindingen zijn uitnodigingen om de literatuur met aandacht te lezen en van duiding te voorzien.

DRENTSE IDENTITEIT

Wat valt er te zeggen over de oerdrent en over de Drentse identiteit? Bestaat een echte Drent? Zo ja, hoe ziet de echte Drent eruit, zo nee welke misvattingen liggen aan die vermeende eigen identiteit ten grondslag?
Wat is echt Drents? Wat is echt Twents, Gronings, Stellingwerfs, Veluws, Achterhoeks? Deze vragen steken met enige regelmaat de kop op. Wat is een authentieke taalbeleving, en waar wordt het juiste dialect gesproken? Heeft de schrijver de spellingregels van de streektaal in acht genomen? Staan in de tekst diverse dialectvarianten door elkaar? Is dit gedicht geschreven in zuiver Noordenvelds, Asser dialect, of is het 'vervuild' met Zuidwoldiger taal? Wat is oernedersaksisch?[1]
Ik geef geen uitputtende antwoorden. Ik stel andere vragen. Mijn overwegingen en vragen ontleen ik deels aan een artikel van taalonderzoeker Bernadette O'Rourke.[2] Deze socio-linguïst onderzocht de positie van Iers in Ierland. Iers is de nationale taal in Ierland, en tegelijkertijd een bedreigde minderheidstaal. De voertaal in Ierland is Engels. Enthousiastelingen beijveren zich om het Iers meer te gebruiken. Waardoor lukt dat – niet?

Daarnaast probeer ik in het volgende aan te geven dat de 'echte Drent' een sociaal construct is, een product van wensdenken.[3]

Externe context - universaliteit - versus oerfolklore

Sociologen onderscheiden, als het om identiteit gaat, twee polen; de ene gaat uit van plaatselijke omstandigheden met etniciteit als variabele. De *contextafhankelijke benadering* beschouwt etniciteit als een afhankelijke variabele, tot stand gekomen en bepaald door

1 Verscheen eerder in Poze 19. Aantallen uit Poze 15.
2 Bernadette O'Rourke, University of Glasgow Language Revitalisation Models in Minority Language Contexts: Tensions between Ideologies of Authenticity and Anonymity Article in *Anthropological Journal of European Cultures* March 2015
See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/276298039
Professor of Sociolinguistics and Hispanic Studies (Hispanic Studies)
email: Bernadette.ORourke@glasgow.ac.uk
3 Deels ontleend aan 'A tulip in lotus land' The rise and decline of Dutch Burgher ethnicity in Sri Lanka, Rosita Joan Henry. 1986.

een brede combinatie van externe factoren en strategieën, die haar potentieel voor actie en mobilisatie verschaffen, en de *oer-benadering* ziet etniciteit voortkomen uit een geheel van fundamentele, elementaire en onherleidbare ("oer") loyaliteiten, met een unieke eigen invloed en bepaaldheid".

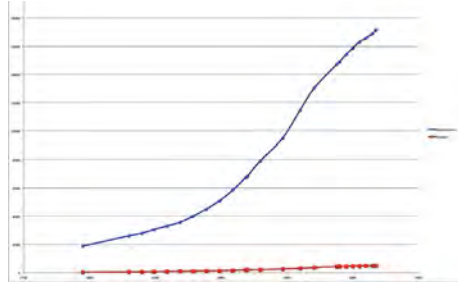

Aantallen Nederlanders & Drenten 1795-2018 (x 1000)

De oer-benadering en de contextafhankelijke benadering sluiten elkaar niet uit, maar dat een verklarende theorie van etniciteit elementen van beide moet bevatten. Het context/oer-debat in etnische studies is een uiting van een meer algemeen betoog over het relatieve gewicht dat moet worden toegekend aan culturele en structurele factoren in de studie van menselijke sociale relaties, op de etnische groep als een echte entiteit in plaats van als een symbolische constructie.

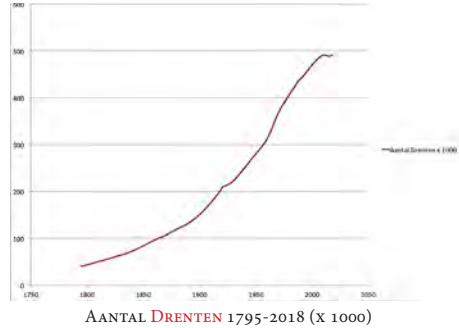

Aantal Drenten 1795-2018 (x 1000)

Rosita Joan Henry beweert dat etniciteit een betoog is dat de cultuur "*primordialiseert*". Als betoog maakt het echter deel uit van de structuur van sociale relaties en opereert het binnen de context van de sociale werkelijkheid. de Drentse burgerlijke etniciteit heeft zich ontwikkeld binnen de context van historische en sociaal-economische verhoudingen in Drenthe, naast restanten van Blut und Boden; pureza de sangue.

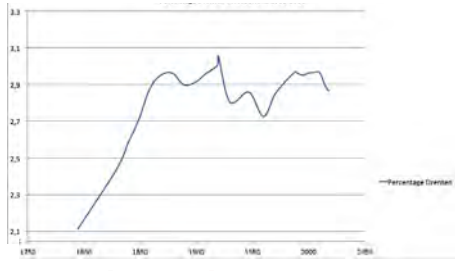

Percentage Drenten 1795-2018

De veronderstelde gemeenschappelijke oorsprong, externe vijanden en een gemeenschappelijke religie dragen sterk bij aan de eigen volksidentiteit, aan wij-gevoel

Universaliteit versus folklore

O'Rourke onderzoekt oorzaken van de tegenstellingen op taalgebied. Ze beschrijft twee uitersten: aanhangers en gebruikers van wat ik de *oertaal* noem (O'Rourke spreekt van aanhangers van Authenticity) en van nieuwkomers met liefde voor taal als gebruiksmiddel (O'Rourke noemt die ideologie Anonymity)

Bernadette O'Rourke blijft niet steken in de moerasvragen naar echtheid van Drents (en andere streektalen). Waar botsen de opvattingen van streektaalgebruikers, waarin verschillen de ideologieën? Dat is haar onderzoeksterrein.

Ik schets beide polen. In een schema zet ik de opvattingen naast elkaar met diverse tussenvormen.

Trots
Oernedersaksisch
Uitgaven in 'zuiver' Nedersaksisch
Koppeling aan identiteit
Rubrieken als "Hier kom ik vot"
Siep, Schaop, Scheper
(Vermeende) tradities
Folklore, Marketing
Nieuwkomers op afstand
Sangen, vreding, tuul, bossem, wasschup
Tweebak, gaangs

Trots/Toekomst
Meertalige plaatsnaamborden
Tijdschriften als Zinnig en Roet
Lespakketten Nedersaksisch
Streektaalprijzen
Hier kom ik vot
Naoberschap, baander
Drentse woorden in de openbare ruimte
Hier kuj Drents praoten

Toekomst/Trots
Privé-domein van Nedersaksische literatuur (geannoteerde hertaling/heruitgave)
Schrijversportretten op web.
Gedichten (CD) van Gerard Nijenhuis op Spotify
Discussiecultuur
Taalprijzen
Ik trap hum an

Toekomst
Meertalige uitgaven (Verkã, wolf en de 7 geitjes)
Wetenschappelijk onderzoek (Tiesing, Dening, Kleine)
Aandacht voor andere minderheidstalen (Turks, Marokkaans, Papiaments, Moluks, Afghaans…)
Nieuwkomers omarmen (Yared Dibaba, Plattduuts)
Nieuwe minderheidstalen omarmen
Nedersaksisch literair werk op dbnl.org (podagristen)
Drents Museum als bewaker, ook van literair erfgoed
Vertalingen van Nedersaksische literatuur
Podagristen. Cultureel erfgoed, Cultuur
Eernsachtig , tweedonker

Taalvorming

In vorige eeuwen had elke streek, elk dorp een eigen taal. Mensen leefden geïsoleerd. Er was geen noodzaak voor een gemeenschappelijk taal. Een *lingua franca* was niet nodig. In de Roomse kerk functioneerde Latijn als verbindende taal voor geleerden. Een dorp had aan zichzelf genoeg.

Met de vorming van naties kreeg eenheidstaal de overhand. Een land was een afgebakend gebied met een taal en met een leger. In Nederland begon de ontwikkeling naar een landstaal met de vertaling van de Statenbijbel (1618-1619). Uit de Zeven verenigde Provinciën kwamen dominees bij elkaar om de Bijbel in het 'Nederlands' te vertalen. Dominees uit de landschap (Drenthe) lieten verstek gaan. Hun volgelingen begrepen de 'Nederlandse' vertaling niet.

In de loop van de eeuwen verdwenen diverse lokale taalvarianten onder invloed van onderwijs, kranten, boeken en landelijke

geschriften als grondwet en regelgeving. In de jaren vijftig van de 20e eeuw raakte uniformering in een stroomversnelling door radio, tv en landelijke kranten. Ook huwelijken tussen – destijds nog enkel – mannen en vrouwen uit diverse regio's veranderden de taal. Algemeen Beschaafd Nederlands werd de Standaardtaal. Nederland; een land met een leger en een eigen taal.

In Oost-Nederland bleven diverse varianten van Nedersaksisch gangbaar. Binnen een dorp, gehucht, streek verstonden mensen elkaar, al spraken ze hun eigen variant. Verschillen ontstonden door religie, migratie, standsverschillen.

In Nederland begon de uniformering met de Statenvertaling. In Drenthe inventariseerde Geert H. Kocks in de jaren zeventig van de vorige eeuw de varianten van het dialect in de regio; tot in Duitsland. Hij onderscheidde zeven varianten. Deze varianten staan aan de basis van boekuitgaven van het Huus van de Taol. Geen Noordenvelds in een boek uit Zuidoost-Drenthe!

Een oertaal kent een afgebakend en geïsoleerd gebied. Gebruikers van deze oertaal koesteren hun afkomst, hun taal, hun unieke positie. Oertaalgebruikers beschermen hun oertaal tegen vreemde invloeden. De beschermingslinie bestaat uit een verdediging van wat ze zien als hun eigen identiteit. Echte Drenten. Echte Nedersaksen. Verdediging van de oertaal wordt gekoppeld aan verdediging van de traditie. Naoberschap, Siep, Schaop en Scheper als leidraad in de Oerprovincie. Diverse archaïsche uitingen wijzen nog op deze houding. De bakker in Peize heet Ons belang. Een bank op de brink is geschonken door Onder Ons, ook de naam van voorheen de aardappelzetmeelfabriek in Nieuw-Amsterdam - Veenoord. Op de sokkel van de buste van Jan Naarding in Sleen staat: Hij was ien van oes. Een dialecttijdschrift droeg de titel Oeze Volk.

Dialecten hebben sociale en lokale wortels. De streektalen zijn eigendom van Oes Volk. O'Rourke zegt: authenticiteit veronderstelt een ideologie met een zekere mate van etno-nationalisme. Deze ideologie bouwt voort op – vermeende – tradities. Een van de gevolgen van deze benadering is dat: wie aan de taal komt, die komt ook aan de vermeende (oer)identiteit. Dit etno-nationalisme, deze trots, heeft invloed op pogingen streektalen te behouden en gebruik te stimuleren. Volgens O'Rourke is trots desastreus. Liefhebbers van streektaal willen

niets met dat trotse etno-nationalisme, met die koppeling van taal aan identiteit en aan Oes Volk, te maken hebben. De schorpioen van pleitbezorgers van dialectgebruik bijt zich in de staart, en dat is dodelijk voor de streektaal.

O'Rourke geeft voorbeelden van gesprekken tussen Iers-sprekenden en nieuwkomers. Nieuwkomers met enige kennis van Iers worden in het Engels beantwoord; alsof de oer-Ier zeggen wil: Goa van mien laand of. De nieuwkomer is een indringer. De vijandige houding – met roots in een gekoesterd minderwaardigheidscomplex in de vorm van 'trots op eigenheid' – is niet beperkt tot Eire.

Universaliteit

De andere kant van de ideologische taalschaal spreekt Bernadette O'Rourke van Universaliteit. Taal is niet langer gebonden aan een streek. Taal heeft niet langer een koppeling met de oergronden. Taal is een gebruiksvoorwerp, een middel om met elkaar te communiceren zonder een lading van identiteit en culturele erfenis. Taal is van en voor iedereen. Streektaal verandert in Taal voor de Toekomst.

Parallel aan het afscheid van het groepsgevoel groeit de individualisering. Ieder voor zich. De identiteit van een persoon hangt niet af van de groep, zelfs niet van het gezin waarin men is opgegroeid. Uitdrukkingen als ''Van wie bin ie der iene, of dat is iene van…' raken in onbruik en zijn inmiddels not done. Al blijft de herkomst van velen vaak kenbaar aan de roepnaam; Pius, Maria, Mohammed, Zeynab, aan de familienaam; Jansen: zoon van Jan. Of aan de plaats van herkomst; Van Zwolle, Van Groeningen.

Individuele keuze en individuele vrijheid komen eerst. De groepsidentiteit heeft afgedaan. Voor bevordering en behoud van (streek)taal heeft de ideologie van Universaliteit gevolgen.

- Geen nadruk op taalzuivere varianten van streektalen.
- Gebruik van woorden en constructies uit andere talen zijn prima.
- In Drenthe is een Huus van de Taol een erfenis die zichzelf in de huidige vorm heeft overleefd.
- Bevordering van alle (meng)talen is een uitgangspunt. Geen focus op Nedersaksisch.

Pride and Profit schrijft Bernadette O'Rourke. Is streektaal een bron van trots, of is het een profijtelijk instrument voor de toekomst? Het antwoord ligt in de toekomst.

Verbazing en rechtvaardiging

Misschien ben ik overgevoelig voor koppelingen van streektaal aan underdoghouding.

Minderheidstalen

In 1992 waarschuwde Michael Krauss dat "de komende eeuw ofwel de dood of de ondergang zal zien van 90% van de talen van de mensheid".

Sindsdien is er een "stortvloed van publicaties over het onderwerp van taalsterfte". Het grootste aantal bedreigde talen wordt gesproken in een groot gebied aan weerszijden van de evenaar - in Afrika, India, Zuidoost-Azië en Zuid-Amerika. Het Europese continent draagt slechts 3,5% bij aan een geschat totaal van 6.912 talen in de wereld. Toch denken Europeanen vaak dat hun continent een uitzonderlijk hoog aantal talen hebben, omdat landen verschillende staatstalen hebben. Zij vergelijken Europa met Noord-Amerika of Australië, die zij ten onrechte zien als eentalige Engelssprekende continenten.

Noord-Amerika (VS en Canada) telt 247 levende inheemse talen en Australië 231, exclusief de talrijke immigrantentalen. In Europa vinden we een vergelijkbaar aantal van 239 levende talen die inheems zijn. Slechts enkele van die talen hebben de volledige bescherming van een staat.4

Migrantentalen

Er is een analogie tussen verdunning van migrantentalen en minderheidstalen. Opa's en oma's spreken dialect (eerste generatie migranten spreken hun moedertaal), hun kinderen worden tweetalig opgevoed. Dialect en Nederlands/Turks/Afghaans/.. De kleinkinderen leren enkel de Standaardtaal met een enkel woord

4 European Minority Languages: Endangered or Revived?
Durk Gorter Ikerbasque-University of the Basque Country
Tolosa Hiribidea 70 20018 Donostia/San Sebastian Basque Country – Spain [d.gorter@ikerbasque.org]
https://www.researchgate.net/publication/254659860_European_minority_languages_endangered_or_revived www.researchgate.net

uit moedertaal van opa en oma. In drie generaties is het dialect / de migrantentaal verdwenen in de dagelijkse omgang binnen families.

J. H. GALLÉE. DAS NIEDERLÄNDISCHE BAUERNHAUS UND SEINE BEWOHNER.

KARTE DER NORDNIEDERLÄNDISCHEN DIALEKTE VON Dr. J. TE WINKEL.

I. FRIESISCH
- IA. Hinlopisch
- IB. Schiermonnikoogisch

II. SÄCHSISCH
- IIA. Salländisch
- IIB. Ostveluwisch
- IIC. Ostdrentisch

IIA. FRIESISCH-SÄKSISCH
- A. Groningisch
- B. Stellingwerfisch

III. RIPUARISCH-FRÄNKISCH

IIIA. SÄCHSISCH-FRÄNKISCH

IV. CHAMAVISCH-FRÄNKISCH
- IVA Mittel Veluwisch
- IVB. Eemländisch

IVA CHAMAVISCH-SALISCH
- A. Urkisch
- B. Niederbetuwsch

V. SALISCH-FRÄNKISCH
- A. Ost-Salisch
- B. Nord-Salisch
- C. Mittel-Salisch
- D. West-Salisch

VA. FRIESISCH-FRÄNKISCH
- A. Utrechts
- B. Gooiländisch
- C. Nordholländisch
- D. Westholländisch-Kennemerländisch
- E. Strandholländisch
- F. Ostholländisch
- G. Zeeländisch
- H. Westflämisch

Uit J.H. Gallée, *Das Niederländische Bauernhaus und seine Bewohner*, Utrecht 1906

TAAL DOOR DE EEUWEN

Welke talen onze voorouders spraken is onbekend. Er zijn geen schriftelijke bronnen, er zijn geen mondelinge overleveringen. Dit gebrek aan data is geen belemmering voor onderzoekers om een beeld te schetsen van talen rond het begin van de jaartelling. Naar verluidt gebruikten bewoners in Noordwest-Europa – dat er geografisch en staatkundig er enigszins anders uitzag dan heden – het Ingweoons, een samenspraak van diverse Germaanse talen.[5]

Diverse volkeren trokken door Noord- en Oost-Europa om een andere woon- en werkplek te vinden. De aantallen volksverhuizers zijn mij niet bekend. Het ging wellicht om tienduizenden. In wat nu Noord-Nederland – Friesland, Groningen, Drenthe – is, woonden wellicht enkele duizenden mensen. Het ruige land was voornamelijk woest en ledig. Nederzettingen verschenen op hoger gelegen droge gebieden, veelal in de nabijheid van stroompjes, beekjes, rivieren. Een nederzetting telde enkele huizen. Meer dan 100 bewoners per plek zal een uitzondering zijn geweest. Zeer waarschijnlijk had elke nederzetting een eigen taal, met geringe, doch herkenbare taalverschillen met die van nederzettingen verderop; vergelijkbaar met taalverschillen tussen dorpsbewoners in Drenthe in de 19e en begin 20e eeuw. Bij aanhoudend hoog water en bij overstromingen trokken bewoners van de kuststrook (Friesland) naar het binnenland (Drenthe). De bewoners van Noord-Nederland werden door de Romeinen aangeduid met Friezen.[6] Uit die Romeinse overlevering weten we dat de Friezen niet zongen. Frisia non cantat. Voor wat het waard is.

Rond het begin van de jaartelling lag de grens tussen de Franken en Romeinen in het midden van het land – de limes – met een zuidwaartse afbuiging langs de Rijn. Ten noorden van de limes woonden de Saksen met hun varianten van Oud-Germaans (Gemeengermaans; gm) als taal. Ten zuiden van de limes spraken de Franken hun eigen talen; het Frankisch.

5 Voor een leesbaar verhaal gebruik ik de huidige topografische benamingen. Ik verwijs niet telkens naar de gewijzigde geografie en de veranderende staatkundige indeling.

6 De benaming is wellicht afgeleid van vrienden, vrije mannen. Zuzana Malášková Low German Loan Words in English 2011)

Uit J.H. Gallée, *Das Niederländische Bauernhaus und seine Bewohner*, Utrecht 1906

Veroveringstochten en pogingen de Noord-Nederlanders van geloof te laten wisselen liepen deels stuk op de taalbarrière. Bonifatius, bij Dokkum vermoord in het jaar 754, sprak waarschijnlijk Frankisch. Bij de botsingen waren wellicht slechts tientallen mensen betrokken.

In geschiedenisboeken worden de oerbewoners nogal eens neergezet als barbaren. Wie nauwkeuriger kijkt ziet mensen met andere huisregels en andere religieuze opvattingen. Binnen hun gemeenschap hanteerden ze ook een zekere hiërarchie en rechtspraak. Hun goden verschilden enkel in aantal en naam van de god en de heiligen uit de religie van de zendelingen.

> In 774 trok Koning Karel naar Rome, om Paus Adriaan tegen zijn vijanden te beschermen en te ondersteunen, en van daar teruggekeerd, viel hij aan met zijn legers in Friesland, om Koning Radboud, zijn doodsvijand, te tuchtigen. In twee veldslagen, bij welke gelegenheden de Koningen persoonlijk hun gewapenden aanvoerden, delfde de laatstgenoemde telkens het onderspit, om de zeer natuurlijke reden, dat de woeste Friezen, hoe dapper ook, in krijgszaken en de kennis daarvan verre bij de meer beschaafde Franken ten achter stonden.

Op één been staan als Godsoordeel

> De gevolgen van zijn tegenspoeden waren, dat Koning Radboud II zich genoodzaakt zag, zijn rijk te ontruimen en het aan zijn overwinnaar over te laten. Sommigen hechten geloof aan de overlevering, bij de Friezen alsnog in zwang, dat Karel hun rijk heeft verkregen ten gevolge van een list, welke hij zou hebben in het werk gesteld, ter gelegenheid dat door wederzijdse gevolmachtigden van beide Vorsten was bepaald, dat de tussen hen bestaande geschillen, inzonderheid die over het bezit van Friesland, door een Godsoordeel (ordalium), en wel door het kruis-oordeel (ordalium crucis), waarbij hij, die, in het

> gezicht en in de nabijheid van een opgericht kruis,
> het langste op één been kon staan, in het gelijk werd
> gesteld, zou worden beslecht, doch door anderen
> wordt dit betwijfeld, en wij achten ons niet bevoegd,
> gerechtigd of geroepen, dienaangaande te oordelen,
> hetgeen ook niet nodig of noodzakelijk is, omdat
> het tot de hoofdzaak, de afstand van Friesland aan
> Koning Karel, of wel de in bezitneming van dat land
> door dien Vorst, welke buiten alle twijfel is, niet het
> geringste afdoet.[7]

Na Bonifatius kwam Willehad, de 'patroonheilige' die in de 7e eeuw de Drenten bekeerde. De naam Drenthe verschijnt kort daarna (820) in een document. Wellicht sprak zijn taal in zijn voordeel. Willehad kwam uit Engeland. Dat eiland was eerder veroverd en bevolkt geraakt door Noormannen en door migranten uit het Germaanse taalgebied – Angelen uit Jutland en Saksen uit Duitsland en Noord-Nederland; vandaar de naam *Angelsaksen* voor Britten. De volkeren aan weerszijden van de Noordzee kenden elkaar door oorlogen en handel. Op zee kwamen de vissers elkaar tegen. Ze begrepen elkaar goed.

> Wat doan joe op zee / What do you see?
> Quite night / 'k Wait ok nait

De taalscheiding tussen Engels aan de ene kant en Drents, Gronings, Plattduuts aan de andere kant was niet zo groot.

Later trokken Franken vanaf Normandië en Bretagne naar Engeland, dat zorgde voor een frankisering (verfransing) van de plaatselijke dialecten in Engeland. De verschillen met Saksische talen van het vasteland namen toe.

Ook na de kerstening – de gewelddadige bekering van Saksen door de heilige Willehad en anderen – bleven uitgebreide contacten bestaan tussen de Angelsaksen in Engeland en de Saksen in het gebied van de Hanze. Het Engels kent veel leenwoorden uit het Saksisch (Drents en Plattduuts). Zie ook Leenwoorden in dit boek.

7 Drentse kerken p. 67

In de Middeleeuwen en daarna zijn diverse bewegingen van de taal te ontdekken. Vanuit het noorden, oosten en zuidoosten kwamen Saksische talen richting Twente en Drenthe. Uit het zuiden en langs de Vlaamse en Hollandse kusten drong het Frankisch binnen. Op de kaart zijn de bewegingen in grote lijnen te volgen. De grenzen zijn niet scherp afgebakend. Taalwetenschappers proberen de bewegingen in detail te volgen, onder meer door in de diverse dialecten *isoglossen* in kaart te brengen. Op welke plekken worden dezelfde (iso) woorden (glossen) gebruikt? Op Drentse schaal: In welke dorpen spreekt men bijvoorbeeld van huis – huus – hoes? Of wie zegt groen – gruun – gruin? Onderzoekers van onder meer het Nedersaksisch Instituut[8] maakten diverse taalatlassen.

Met de kerstening van Noord-Nederland, zo rond 800, kwam ook het schrift. Met het schrift, en vooral vanaf de ontdekking van de (boek)drukkunst, kwam een langzame uniformering van de spelling. Boeken waren niet enkel voor lokaal (klooster) gebruik, maar voor verspreiding van kerkelijk en wereldlijk nieuws. Handelsregisters, wetboeken, eigendomsakten, schuldbekentenissen en pachtovereenkomsten vroegen om een zekere eenduidigheid in taal. In 1618/1619 werd tijdens de Dordtse

8 In 1953 opgericht instituut aan de RUG, afsplitsing van het Nederlands Instituut van de Letterenfaculteit, met als doelstelling de bestudering van de Nedersaksische (Oost-Nederlandse) dialecten.
De voorbereiding verliep moeizaam, niet alleen door tegenstellingen over de vraag wat het instituut precies moest doen, maar ook door de tegenwerking van de Letterenfaculteit in de persoon van de toenmalige hoogleraar Nederlands.
De eerste hoogleraar was K.H. Heeroma, die het instituut maakte tot een wetenschappelijke instelling die zich richtte op het gebied tussen Midden-Nederland en de Duitse Weser. De omvang van dit gebied was noodzakelijk om de Oost-Nederlandse dialecten in een juist licht te kunnen plaatsen. Dit toonde hij aan door de uitgave van de Taalatlas van Oostnederland en aangrenzende gebieden. Naast de taal- en letterkunde kwam er door het vormen van eigen afdelingen speciale aandacht voor de dialectgeografie (T. Hoekema 1954-1968, daarna H. Entjes 1969-1974), de literatuur (G.N. Visser 1963-1975), de lexicografie (J. Naarding 1959-1963, daarna G.H. Kocks 1969-1998), de naamkunde (H.T.J. Miedema 1962-1966, daarna R.A. Ebeling 1966-1999), de regionale geschiedenis (P.Th.F.M. Boekholt 1975-2001) en de volkskunde (J. van der Kooi 1980 -). Na Heeroma kwamen als hoogleraren H. Entjes (1974-1982) en H. Niebaum (1984 -2019). Hij stopte in 2010. Martijn Wieling is 2018 aangesteld als bijzonder hoogleraar Nedersaksische / Grunninger Taal en Cultuur.
https://nds-nl.wikipedia.org/wiki/Nedersaksisch_Instituut

Synode de Statenvertaling van de Bijbel vastgesteld. Het boek verscheen in 1637 in druk.. Deze vertaling – met afspraken over spelling en grammatica – was het resultaat van overleg met diverse belanghebbenden uit de toenmalige Nederlanden. Dominees uit Gasselte, Coevorden en ook uit de Graafschap Bentheim, deden niet mee. Zij gaven als reden dat hun gemeenteleden de taal niet begrepen. Het 'Drents' van de 'Drenten stond te ver af van de Hollande taal.

Over Gasselte…

> Evenmin immers den predikant Joannes Cuperus, die vanwege dit landschap ten jare 1618 werd afgevaardigd als medeherziener der nieuwe Bijbelvertaling naar de synode te Dordrecht en zich daar, nevens zijn ambtgenoot, van dat werk verontschuldigde, omdat er in hun gewest weinigen gevonden werden, der Nederduitsche sprake kundig?

(Zijn medeafgevaardigde was Joa. Boëthius, predikant te Koevorden.)[9]

> De afgevaardigde Drentse Predikanten brachten ter Synodale Vergadering, gehouden te Assen den 7e September 1619 en volgende dagen, verslag uit van hetgeen bij de Nationale Synode, in dat en in het vorige jaar, te Dordrecht was behandeld en besloten.

Geen Drentse inbreng bij Statenvertaling

> Dat verslag en de besluiten, door de Drentse Synode daarop genomen, zijn in het 6de Deel van het Archief voor Kerkelijke Geschiedenis van de Hoogleraren Kist en Roijaards afgedrukt, en leveren een voldingend bewijs op tegen hetgeen in de Bijzonderheden betreffende de vervaardiging van de gewone Nederlandsche Bijbelvertaling van de Hoogleraar Heringa is te boek gesteld, dat er

9 Podagristen Deel IV p. 102

namelijk geen Reviseurs van gemelde bijbelvertaling uit Drenthe zouden zijn benoemd geweest, op grond dat de Drentse Afgevaardigden op de Nationale Synode zouden hebben verklaard, dat men in hun Landschap niet genoegzaam bekend was met de Nederduitsche taal.
Het gemelde verslag en de daarop gevallen Synodale besluiten zijn in de tijd door de zorg van wijlen G. Benthem Reddingius, Doctor in de Godgeleerdheid en laatstelijk Predikant te Assen, in gezegd Archief opgenomen geworden.[10]

***

Martin Koster noteert zijn herinneringen

Bespiegelings (slot)

Ik bin een ienvoldig mèens mit interesse veur de historie van de Olde Landschap. De anstichter van dizze belangstelling is zweifellos de heer Scherft. De man was mien leraar geschiedenis op de RHBS in Zwolle. Wij leerden een bulte van hum. Bijveurbield hoe aj iene ophangen mussen: het touw niet te kört, aans brek de nak niet, mar ok niet te lange, aans koomt de voeten op de grond en is het gien ophangen in de ware zin des woords. Scherft was de ienigste leraar die oe een elf of een twaalf geven kun aj oen proefwark butengewoon goed emaakt hadden. Ik kwame nooit hoger as een achte.
Een ieuwigheid later wordde ik, veur het eerst veur de klasse staonde leraar, op het Nassaucollege in Assen, collega van de heer Scherft. Hij gaf daor een Bulletin van de Geschiedenisclub uut: *De Landschrijver*. Waorumme ik an dat blad mitan doen much, wee'k -al slaoj mij dood- niet, mar ik deuk ende jaoren zeuventig in de archieven en vun onderstaonde krapan viefhonderd jaor olde tekst over de plek waor de Hannoverse familie van mien moe in de negentiende ieuw asiel kreeg. Lees mar mit:

10 Drentse kerken p. 295

Rooswinckel
Die van Roeswinckell vorklaren mits dessen wo dat sei van den E. Evert Warner schultus to Emmen Odoren und Roswinckell ein missive offte rechts breff entfangen gedatert den 2 janwarij 1633 inholdende dat dei E. Mogene Heren Gedeputerden hem belastet an mij to schriven ummbe ein claerder register tegens den 16 janwarij aen dei E. Heren Gedeputerten aver to senden und dat bi dei penne van 25 gl. So vorklare wij noch mits dessen van ghin ander register to wetten dan als wij avergegeven hebben und de pastor aver dei dortich jaer daer van gelevet und dat sulven gebrucket des hefft oek dei pastor noch van het versterven und kinder dopen t averst daer kan men ghin stadt van maeken de wille dat unseker ys die olde egenarvede doden geven dre daller ein meyer maer anderhall dall. van dat kinder dopen …
…des hebbe wij van Roeswinckell int jaer 1599 ein grodt ungeluck also daer uns kercke tornne klocke des pastors schure des kosters hus ganss und ghaer vor brande welcken wij alle up hanttastinge hebben motten wedder timmeren laten …
…geunderteickent den 13 Janwarij anno 1633

Veer jaor later kwaamp in Hollaand de Staotenbiebel uut. Alle provincies hadden twei opzichters (of revisores) estuurd um dit veur de Nederlaandse spraok importaante Boek nao te kieken. Alle provincies? Nee, Drenthe kreeg vrijstellling 'aangezien daar weinig predikanten de Nederlandse taal in voldoende mate beheersten.'

Niet allent de predikanten hadden damals muite mit het Hollaands. Und dat bleef nog wel even so.

Martin Koster[11]

***

11 Roet, voorjaar 2023

Ook nu dringt de vraag zich op om hoeveel 'Drenten' het ging in de jaren rond 1600. Wellicht woonden niet meer dan 1000 mensen op en om de heide. In de 80-jarige oorlog kregen de bewoners van hogerhand de opdracht de landschap te verlaten, zodat doortrekkende legers zich niet door plundering en afpersing van leeftocht konden voorzien. Of iedereen zich naar dit bevel heeft gedragen is zeer de vraag. Welke taal de ongeletterde bewoners spraken is onhelder. Oorkonden en verslagen uit die tijd, zoals brieven van Rabenhaupt in zijn strijd tegen de bisschop van Munster (Bommen Berend), zijn net als kerkelijke missives in het Hollands geschreven. Ook de aanwijzingen van de stadhouder en de verslagen van Ridderschap en Eigenerfden, de bestuurders van de Landschap (Drenthe) kennen we enkel in de landstaal.

Pest

In het jaar 1636 heerste hier de pest, waaraan meer dan 1000 mensen stierven. In het jaar 1664 ontstond er op een zondag in de maand mei, als de mensen nauwelijks in de kerk waren, brand, waardoor 64 huizen vernield werden zonder dat men iets uit deze kon redden.

In de Munsterse oorlog 1674 werd deze stad 24 uur lang met kanonnen, bommen en granaten beschoten, waarvan ze echter, door een bijzondere schikking van de goddelijke Voorzienigheid, geen nadeel leed, daar de bommen op de straten neervielen en door de moed van de burgers en soldaten gedempt werden.

Het bericht van de generaal Rabenhaupt aan de Heeren Staten van Groningen over deze gebeurtenis luidt dus:

> Mijne Heeren!
> "In gevolg van dese neffens gaende van den 25 deses, dewelke, vermits het aen naderen van den vyant omtrent Noordhoorn, alhier is leggen gebleven, berichte U Ed, Mog. dat eargisteren ontrent middag, den Oversten Kingma door een expressen ruyter uit Noordhoorn my mondeling heeft laeten adviseren, dat den vyant zyne voorwachten hadde ingejaegd, en deszelve plaetse, als waer in de 16 Vriesse Compagnien te paerde en 6

Compagnien te voet waren, rontom hadde besettet, begerende secours,[12] waer op aenstonts – aanstonds – met 7 Compagnien te paerde en 4 Regimenten te voet en verdere behoeften des avondts ben gemarcheerd, den vyant des morgens daar aen volgende, by donker en mistig weder aantastende, dewelke sich voorts retireerden, de kerck en het kerckhof quiterende en voorts mede Colonel Kingma passagie gaf, om mede met 16 Cornetten Paerden uit Noorthoorn uit te gaen, om sich by my te voegen. Den vyant, sterk 5 Regimenten te peerde, onder generaal majoor Nagel en Colonellen Post, Hautyn, Mantenel, Offen en Lenert met 3 Compagnien Dragonders en 300 man te voet, tot 3 reyej sich tot de Bataille gepresenteerd hebbende, is t'elckens seer spoedig geweke, sulcks dat de Infanterye niet in actie met den vyand heeft konnen komen, als alleenlyk den rechter vleugel Musquettiers van myn Regiment, het welk over de Heusper-brugge, die den vyand sich hadde afgeworpen, en by de onse aenstondt hermaeckt wiert, nmarcherende op den vyant heeft gechargeerd: Den vyant heeft achtergelaten wel 50 Gevangens en 60 Dooden, daaronder een luitenant, die geen quartier van de Hollanders begeerde: aan deze zijde is gebleven den Ritmeester Mello Jacob Broersma, die sich seer dapperlyck gequeten hebbende, op het Bedde van Eere syn leven voor het Vaderlant strijdede heeft ge.eindigd: Den Vyant is geretireer na Brandlicht en verders; onze Ruiterij is deszelven daegs gegaej na Ulsen, om te logeren en 't voetvolk wederom herwaerts in 't Hooftquartier, om soo haest als immer mogelyk, met het werck voor Nieuwenhuys aengevangen, een eynd te maken; de vyant voor Noorthoorn staende, heeft deszelve Plaetse den 25 deses, en dien nacht daer aen volgende uit de tooren, kerck en het kerckhof met Musquetten en ook met 4 Veltstukke en 2 Mortiers beschoten, met verlies van 1 a 2 van onse Soldaten, als mededoor welgelte Collonel Kingma, daer tegens goede voorsorge gedaen; maar gedurende d' actie in 't veldt, soo omtrent 7 uren 's morgens aengegaen en 's middags ten 1 ure ge.eindigt."

In 't Hooftquartier tot Velthuysen den 6 April 1674.
C. Rabenhaupt. (Baron tho Suchs.)

12 Au secours: help (Frans).

Het graafschap Bentheim had eigenlijk met deze oorlog niets te doen, maar tussen Drenthe en Munsterland gelegen zijnde, werd het van beide partijen die elkander op onzijdig grondgebied bestreden hadden, hard meegenomen. De Groningers en de Vriezen hadden Noordhoorn bezet. Bernhard van Galen wilde hen daaruit verdrijven. De aanzwellende macht en de aanrukkende versterking onder de generaal Rabenhaupt, noodzaakte intussen de bisschop met alle spoed af te trekken.[13]

Oraal gebruik

Het dialect was voor oraal gebruik met een bereik van St. Petersburg tot in Engeland. Landgrenzen in Europa wijzigden voortdurend en waren geen afbakening van talen. Diverse taalatlassen met hun isoglossen laten de vaak geringe verschillen zien. Klinkers veranderen, diftongen (twee-klinkers bij elkaar als ai) veranderen met tijd en plaats in mono (aa) en omgekeerd. Ook medeklinkers veranderen met tijd en plaats. Illustratief voor dergelijke verschuivingen zijn de woorden voor kerk, Kirche, kirke, kyrka, church, tjserke, karke, kaarke, kerke…

Dynamiek g k x[14]

Overigens is deze dynamiek nog steeds zichtbaar. Zo varieert de uitspraak van de letter [g] in de leenwoorden goal, goulash, guillotine, buggy, mango met de regio (Nederland en Vlaanderen). Onderzoekers en andere luisteraars horen een [g], [k], [x/ch]. Deze woorden geven een aanwijzing voor de herkomst van de spreker. De uitspraak van leenwoorden varieert, ondanks de gemeenschappelijke Nederlandse taal van Nederlanders en Vlamingen. Dit verschijnsel is niet nieuw. Ook in Drenthe treden (aanzienlijke) uitspraakverschillen op per dorp en regio. (Kocks.)

13 Graafschap Bentheim p. 185/6

14 Vertaald met www.DeepL.com/Translator.Loan words as markers of differentiation*, Hans Van de Velde and Roeland van Hout Université Libre de Bruxelles / University of Nijmegen /CLS, Linguistics in the Netherlands 2002, 163–173.

Taal in de kerk

Zelfs in de taal, waarvan men zich bediende, spiegelden zich deze twee stroomingen af. De Oud-Gereformeerden, schoon ze ook Duitsche predikers op hunne kansels toelieten, hielden over het geheel toch meer aan de vanouds gebruikelijke Nederlandsche taal vast. De mannen van de Duitsche verlichting, ofschoon men, het volk ter wille, en voor zo ver men het hebben kon, ook in 't Nederlandsch den dienst liet waarnemen, streden met alle kracht voor de Duitsche taal. De meeste jongere predikers verstonden ook het Nederlandsch niet genoeg, om in die taal het woord te voeren. Dat met de nieuwe taal — in dit geval het Duitsch — zich des te gemakkelijker de nieuwere denkbeelden lieten in- en doorvoeren, spreekt van zelf.[15]

Engelse Saksen

Het zal voor de lezer niet onaangenaam zijn, hier het een en ander over de eerste predikers van de Christelijke Godsdienst te vernemen.

Picardt meldt daarvan het volgende:

"Omtrent het jaar 690 is uit Engeland in deze landen gearriveerd Sint Willebrordus, met elf andere van zijn collega's of medebroeders die allen in Engeland geboren zijn, van ouders die uit deze landen hun oorsprong hadden en derhalve onze taal konden spreken en verstaan, die men in die tijd noemde de Engelse Vriezen of Engelse Saksen.

Deze ijverige mannen hebben zich, met gevaar voor eigen leven, verspreid door al deze landen en hebben gearbeid de harten van deze landzaten af te trekken van de dienst van de duivelen en te brengen tot de kennis van de enige ware God en zijn zoon Christi.

Picardt verhaalt, dat in het jaar 455 een grote menigte mensen uit Vriesland, Drenthe, Westfalen en Engelen onder twee broeders, Engistus en Horsus, zich met een grote vloot naar Engeland begeven en een gedeelte van het eiland vermeesterd heeft. Waaruit men de grote gelijkheid tussen de Engelsen en Vriese taal wil afleiden. Angelsaksen.[16]

15 Graafschap Bentheim p. 414 Wessel Friedrich Visch
16 Graafschap Bentheim p.109

Na 1573 bisschoppelijk gezag Groningen[17]

De Proost en Aartsdiaken van de Sint Martenskerk te Groningen was de Officiaal van de Bisschop aldaar. Op hem gingen over alle inzage in- en bemoeiingen met de geestelijke en kerkelijke aangelegenheden in Drenthe, welke vroeger aanbevolen of opgedragen waren aan de Proost en Aartsdiaken van de Sint Maria-kerk te Utrecht, wiens gezag in dit Landschap na de instelling van het Groningse bisdom geheel had opgehouden, waarvoor onder anderen het bewijs wordt gevonden in de reeds medegedeelde aanstelling en het ontslag van de Utrechtse Priester Cornelis van Wely, als Vicaris van het Sint Stephanus-altaar te Westerbork, wiens opvolger zijn bevestiging als zodanig niet van de Proost en Aartsdiaken van Sint Maria te Utrecht, maar van dien van Sint Maarten te Groningen ontving.

Eerste bisschoppen in Groningen

De Bisschop Johan Knijff overleed in het jaar 1578, en in zijn plaats werd aangesteld Johan van Bruhesen, een Brabants Edelman, geboren te Breda, die echter tot Aartsbisschop van Utrecht werd benoemd vóór dat hij het bisdom van Groningen had aanvaard.

Deze werd vervangen door Arnold Nijlen, eerst Monnik en Prior van de orde van de Predikheren en vervolgens Pastoor te Groningen, die het bisdom aldaar heeft bezeten tot het jaar 1594, als wanneer hij, nadat de stad uit de macht van de Spaansgezinden in die van de Staatsgezinden was overgegaan, gedrongen was zich hij de Spaanse krijgsbenden te voegen en met deze, zijn bisdom en de Nederlandse bodem te ontruimen. Hij is negen jaar later te Brussel overleden, en met hem weken vele Drentse Pastoors, Vicarissen enz., die een paar jaren vroeger binnen Groningen waren gevlucht, toen Drenthe en Coevorden door macht van wapenen, onder het beleid van Prins Maurits van Oranje en van Graaf Willem Lodewijk van Nassau, aan de zijde van de Algemeene Staten werden gebracht.

WL van Nassau 1598

Meest alle gevluchte priesters hebben de tot hun gemeenten behorende papieren en stukken met zich genomen, en het is meer

17 Drentse kerken

dan vermoedelijk, dat die bescheiden, immers gedeeltelijk, nog te Brussel, te Emmerik, te Keulen en elders aanwezig zullen. zijn, voor zoveel ze niet, tot onherstelbaar verlies voor de wetenschap, zijn vernietigd geworden.

Bijlage 10.[18]

Wilhelm Ludwig, Graeff toe Nassau, Catzenelnbogen, &, Stadtholder over Vrieslandt, Stadt en de Ommelanden van Groningen & c., doen te weten: Dat die Heeren Generaele Staeten van de vereenigde Nederlandlsche Prouintien belieft heft, ons toe belasten, om die reformatie ende Christelicke bestellinge van Kercken ende Schoelen in die landtschap Drente, die duslang, niet uit geringe ergernis van veele vroeme ende goethertige luyden, verwylt is, eerstes daeges by die hand toe nemen, geuende ons daertoe behoerlicke autorisitatie, om soedanig werck te berichten, met raedt ende bystandt van eenige voerneme persoenen, uyt gedachte landtschap by ons te verkiesen. – Naer voergaende communicatie ende aduys van die welcke Wy voor allen dingen noedig geuonden hebben, allen Pastoren, Priesters, Vicarissen, Schoolmeesters -ende andere Geestelicke, die duslang in den pawsdom den kerckendienst in der landschap Drente voorn: Versorcht hebben, te beuelen mits desen, dat sie sich nu datelich des kerckendiensts ontholden ende sich deselven gans und gar niet meer aennemen noch onderwinden.

Oock voorts haere saecken daernae stellen, dat sie binnen drie weken die woeningen ende goederen van den pastorien ende kercken moegen ruymen ende daarvan aftrecken, ende ouerleueren aen die kerckvoegden ende oldsten van den kerspel. Des sullen Wy, ter eerster bequaemor gelegenheit, gemelden Pastoren ende Geestelieken eenen eigentlieken dach ende plaets bestemmen, alwaer die geenige, die geneigt mochten zijn, sich tot die reine bekentenis ende leer des Euangelii toe begeuen, sullen verschijnen, om verhoert ende op hare gaeuen, leuen ende geschiktheid gelet toe worden.

Ende sullen Wy soedane, als tot bekentenis der waerbeid van herten geneigt ende tot den gereformierden kerckendienst

18 Lees letter u als letter v. & c. = etcetera.

bequaem sullen beuonden worden, daertoe in eenige kerspelen van Drente nieuwe beroepinge verleenen ende beneffens andere gereformierde gebruycken.
Des in oorkonde hebben Wy dese geteekent, ende onsen zegel daerbeneuens opt spatium drucken laten, Gedaen tot Groningen,
den Xn May 1598.

Wilhelm Ludwig,
Graff zu Nassau.

1594 Drenthe hervormd verklaard

Het is een eigenaardige trek van de Drenthenaren, dat zij lang blijven vasthouden aan het oude en daarvan niet gemakkelijk afwijken, maar dat zij, éénmaal tot verandering overgegaan zijnde, met gelijke geestdrift zich hechten en verknocht blijven aan het nieuwe, als waarmede zij het oude hebben aangehangen.

Zo is het onder anderen zeker, dat, toen bijna overal elders in Nederland de kerken werden geschonden, de beelden gebroken, de versierselen in kerken en kloosters vernield en ontvreemd, de ingezetenen van het Landschap Drenthe, die, immers voor het uiterlijke, aan de Roomsch-Catholieke kerk, de voorvaderlijke eredienst, getrouw en steeds rustig bleven, zich niet aan de beruchte beeldenstorm hebben schuldig gemaakt

Hoogst opmerkelijk is het, dat dezelfde Drenthenaren, die zo lang, ja veel langer dan hun landgenoten in de aangrenzende en andere Provinciën, bij het oude geloof hadden volhard, na het tot stand brengen van de hervorming in dit gewest, over welke invoering wij later zullen handelen, eenpariglijk en met de meeste nadruk hoogst gestrenge maatregelen namen en verordeningen vaststelden tegen hun landgenoten, die, – en dat getal was uiterst gering, ja niet noemenswaardig, – niet tot de Hervormde kerk overgingen, maar aan de Roomsch-Catholieke kerk, aan haar leer en aan haar instellingen getrouw bleven.

Vooringenomenheid tegen andere religies

Niet zodra was de kerkhervorming ingevoerd en algemeen aangenomen, of hij be Ingezetenen en de Regering van Drenthe beide ontstond een verregaande vooringenomenheid tegen allen, die een ander kerkgenootschap, dan dat van de Hervormden, waren toegedaan. Ze waren in het bijzonder bevooroordeeld tegen hun oude geloofsgenoten, de Roomsch-Catholieken, en over het algemeen zijn ze daarvan thans zelfs nog niet vrij te pleiten.

Sedert het jaar 1603 was de Hervormde Eerdienst de heersende in dit gewest, en de Roomsch-Catholieke werd niet alleen volstrekt niet geduld, maar en Regering en bevolking beijverden zich om het zeerst, in het nemen van maatregelen, om de pausgezinden te weren, en zij ontzagen zich in genen deel, om zelfs openlijk te doen blijken van de innigsten afkeer, waarmee zij in de uitgestrektste zin van het woord tegen de belijders van de Roomsche kerkleer, en in mindere mate ook tegen de aanhangers van andere kerkgenootschappen, bezield waren.

Erediensten verboden, Roomschen verjaagd

Joden waren minder veracht, dan Roomsch-Catholieken: deze laatstgenoemden werd zelfs oogluikend het oefenen van hun godsdienst in stilte en in het verborgen niet toegelaten; niemand werd de vrije en openbare godsdienstoefening naar hun aartsvaderlijke gebruiken en instellingen toegestaan. Israëlieten verkregen somtijds gunsten van het Landschaps-Bestuur, doch Roomsch gezinden nimmer.

Het gevolg van dat alles was, dat bijna allen van laatstgenoemde gezindte, de één vóór de andere na, Drenthe verlieten en hun woning elders vestigden. Zeer enkelen, die nog bleven, waren onder de Protestanten verscholen en als verloren. Hoezeer[19] er niets van in de voorhanden staatsstukken wordt aangetroffen,[20] is het echter een stellige waarheid, dat het van regeringswege de Roomsche Priesters was verboden, zonder vergunning binnen de grenzen van het Landschap te overnachten, en dat de Schouten in

19 Hoewel.

20 Bestaan hebbende registers, de geheime handelingen van het Landschapsbestuur hebbende vervat, zijn in het Gewestelijk Archief niet aanwezig.

de onderscheidene kerspellen dienaangaande geheime instructies hadden.

Ook blijkt het, dat in 1615 een Roomsch Geestelijke, die in het kerspel Roden zich ophield en aldaar in stilte enige weinige kinderen had gedoopt, deswege strengelijk werd vervolgd, en zich gedrongen zag, het Landschap te verlaten, vermits hem het verblijf aldaar was ontzegd, onder bedreiging van lichamelijke straffen en eeuwigdurende verbanning.[21]

21 Hij heette Johan Krythe, wordt in de betrekkelijke stukken "Officiaell" genoemd en was te Roden geboren.
Drentse kerken p. 215/6

JODEN

Jood-onvriendelijk

In sommige kerspellen schijnt men zich echter aan die regel niet te hebben gehouden, en uit onderscheidene omstandigheden is afteleiden, dat het Landschapsbestuur van Drenthe de Israëlieten niet bijzonder genegen was, immers hun nederzetting in dit gewest, ofschoon die hier en daar stilzwijgend duldend, noch bevorderde, noch begunstigde. Uit de voorhanden bescheiden is evenwel op te maken, dat men ten deze minder hebbe te denken aan het verschil van godsdienst, dan aan de vrees, dat vele arme Joden ten laste van de openbare liefdadigheid zouden komen. Vóórdat er Israëlitische Gemeenten in Drenthe waren gevormd, werden de arme Joden, die in de onderscheidene kerspellen woonachtig waren, op gelijke voet met de Christenen, uit de gewone fondsen der Diaconieën van de Hervormden bedeeld.

Lang bleef dan ook het getal Joden, dat zich in dit Landschap vestigde, betrekkelijk gering; en toen hier en daar de Israëlitische inwoners vermeerderden, besloten Ridderschap en Eigenerfden, de bijna overal bestaande gewoonte volgende, ter Landsdagsvergadering van 19 Maart 1782,

> * dat in alle kerspellen, waar geen willekeuren[22] op het inwonen der Joden bestonden, aan slechts drie israëlitische huisgezinnen verlof tot inwoning zou mogen worden verleend, en
> * dat in die plaatsen, waar meer dan drie belijders der Mozaïsche leer en hunne huishoudingen werden gevonden, ingeval zij door sterven, verhuizing of anderszins waren verminderd, dat getal niet weder zou mogen worden overschreden.

Kort daarna werd aan dat besluit uitvoering gegeven, bij een publicatie van Drost en Gedeputeerden van 20 November des zelfden jaar, in afdruk hierna. (Bijlage No. 38.)

Drost en Gedeputeerdt Staten der Landtschap Drenthe, doen

22 Wetten.

te weten, ingevolge resolutie en authorisatie, genomen op den Landsdag van den 19n Meert 1782, dat de Heeren Ridderschap en Eygenërfden hebben geresolveert:
Dat voortaan in geene deser Landschaps Carspelen boven de drie Joodsche huisgezinnen zullen mogen inwoonen, en daar en boven niet vermenigvuldigen, des dat ter plaetsen, daar nu reeds een grooter getal huisgezinnen wonen, dezelve zullen mogen blyven in het getal waarin ze tegenwoordig zig bevinden, dog dat die huisgezinnen, 't zy door verstèrv, verhuisen of anderzints, opgebroken wordende, of verminderende, niet zullen mogen worden gesuppleert, maar in tegendeel, tot op drie huisgezinnen ingesmolten zynde, daar en bovens niet weder mogen komen.
Zullende deese resolutie alleen betrekkinge hebben op de Carspelen waar in geen geapprobeerde willekeuren exteren, en alzoo de Carspellen, met willekeuren by de Heeren Staten voorsien, verblijven by haar geapprobeerde willekeuren.
Gedaan te Assen, den 20 November 1782.

Z. C. van Schwartz.
Ter ordonn. van welgem. Heeren Drost en Gedepd[en],
C. W. Ellents.
1782

Evenals de Rooms-Katholieken, werden ook de Joden, ter zake van hun geloof, in rechtszaken en gerechtelijke aangelegenheden gewantrouwd. Als getuigen in burgerlijke, boetstraffelijke en lijfstraffelijke zaken werden zij niet geloofd, dan na het afleggen van een voor hen opzettelijk vastgestelde eed, van welks formulier hierna. (Bijlage No. 39) in een afdruk wordt aangetroffen.

Forma eener Joden Eedt.
"Gy sweerd by den Almagtigen en Levendigen God, die hemel en aarde geschapen, en door Mozem zyne wetten gegeven heeft, oprecht en waerachtigh te wesen 't geen u alhier gevraagt en voorgehouden word; en zoo gy in 't geheel of ten deele jiedts valselyks of te onregte verklaard, dat gy u alle tydelyke en eeuwige vermaledydingen, plagen en straffen onderwerpt, welke de God Israëls over die van Zodoma en Gomorra, ook Cora, Dathan en Abyram heeft gesonden, en allen den

zodanigen gedreygd, die Zynen naeme valselyk en ligtveerdelyk anroepen en gebruiken.
Zo waerlyk helpe en straffe u den Alwetenden, Schepper des Hemels en der Aarden.
De Swerende antwoord met gedekten hoofde:
Amen!"

Eerste Jood in Drenthe in 1724

Niet vroeger dan op het jaar 1724 vonden wij in de ons ter hand genomen stukken melding gemaakt van Israëlieten, die binnen Drenthe hun vast verblijf hielden. In dat jaar werd, ter Synodale vergadering te Assen, een te Coevorden woonachtige Jood aangeklaagd, "wegens profanatie[23] van de dag des Heeren."[24]

23 Ontheiliging. Profaan = volks.
24 Drentse kerken p. 372-

HERSTEL HIERARCHIE /KATHOLIEKEN IN DRENTHE

In 1853 is het bisschoppelijk gezag in Drenthe (en in Nederland) hersteld. Pater Willehad Kocks heeft deze geschiedenis uitgebreid beschreven. Zijn boek is opgenomen in de uitgave *Drentse kerken* (Ter Verpoozing 2022). Hier volgen de eerste 3 hoofdstukken.

100 jaar Hiërarchie in Drente

Uitgegeven onder auspiciën van het Drents genootschap

door

PATER WILLEHAD KOCKS O. CARM.

CARMELIETENKLOOSTER

Hoogeveen (Dr.)

1953

GRONINGEN
Roden
Eelde
Zuidlaren
Norg
Noord-Willemskanaal
VEENHUIZEN 1826
ASSEN 1833
Gieten
HONDSRUG
Borger
Drentse Hoofdvaart
ZORGVLIED 1884
ELLERTSVELD
Diever
Beilen
Westerbork
FREDERIKSOORD 1822
Dwingeloo
EMMERSCHANS
BARGEROOSTERVE
Verlengde Hoogeveense Vaart
Hoogeveen
HOOGEVEEN 1905
ERICA 1
Meppel
MEPPEL 1861
Hoogeveense Vaart
STEENWIJKSMOER 1932
Coevoorden
COEVORD
OVERIJSSEL

Rooms-Katholieke Kerken in Drenthe
19e eeuw en daarna

Hoofdstuk 1[25]

Katholiek Drente vóór 1853

Z. H. Paus Pius IX stelde in zijn breve "Ex qua die"[26] in 1853 vast, dat Nederland voortaan zou zijn een zelfstandige kerkprovincie, namelijk een aartsbisdom Utrecht, en 4 suffragaanbisdommen[27] te weten Breda, Haarlem, 's-Hertogenbosch en Roermond.

Nederland, dat sinds de Hervorming[28] niet meer normaal door Bisschoppen kon worden bestuurd, stond in kerkelijke zaken sindsdien onder Apostolische Vicarissen en Aartspriesters, en werd beschouwd als een Missiegebied der Katholieke Kerk. Reeds vanaf 1795[29] hadden de Katholieken van Nederland pogingen in het werk gesteld, opdat de Hiërarchie wederom zou worden gevestigd. Het mocht hen pas gelukken in 1853. Dit feit, dat voor heel Nederland van zulk een grote betekenis is geweest, verdient ook bijzondere aandacht van de Katholieke Drent.

Katholiek Drente beleefde in de eeuw die daarop volgde zijn tweede lente. Immers het was niet de eerste vestiging van de Hiërarchie in deze streek. De eerste lente beleefde het toen St. Willehad, een angelsaksische monnik, hier het Geloof kwam verkondigen, in de 8ste eeuw na Christus.

Middeleeuwen; zomer van het katholicisme

Daarop volgde de volle zomer der middeleeuwen. Er zijn er die beweren dat het katholiek geloof hier maar zeer oppervlakkig

25 Drentse kerken. p. 399-

26 Vanaf de dag. *Ex Qua Die* is een pauselijke bul van paus Pius IX van 4 maart 1853 waarmee de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld.

27 Een Suffragaan bisdom is een katholiek bisdom dat afhankelijk is van een aartsbisdom, dat geleid wordt door een metropoliet. Een Suffragaan bisdom staat onder leiding van een suffragane bisschop. Onderhorig.

28 In Drenthe in 1598.

29 De Bataafse Republiek.

zou zijn gepredikt en beleefd, maar daartegenover staan talrijke gegevens, die getuigen van een groot geloofsleven van de Drent uit die dagen en waarom we die tijd graag de volle zomer van het Katholicisme noemen.

Hervorming: barre winter 1598

De Hervorming is in dit verband niet anders te zien dan de barre winter. De Katholieke Geloofsbeleving werd in Drente – Willem Lodewijk van Nassau had aanvankelijk de leiding in dit vernietigingsproces – totaal onmogelijk gemaakt.

Slechts enkele gezinnen bleven in geheel de provincie trouw aan het Geloof der vaderen en leefden hier onder allermoeilijkste omstandigheden. Verschillende bewoners – we weten niet of het er weinig of veel waren – vertrokken buiten de grenzen waar zij hun Geloof vrij mochten beleven.

Heropkomst: tweede lente 1853

De heropkomst van het Katholicisme in Drente rond de jaren 1853 mogen we dan ook gerust een tweede lente noemen, de hergeboorte van de Kerk in ons gewest. Nu na honderd jaren kunnen we nog eens terugzien.

De mislukkingen en het falen vallen nu beter in het oog als een les voor de toekomst, maar evengoed zijn de talrijke successen die behaald werden, een reden tot grote dankbaarheid. Van nauwelijks enkele tientallen gezinnen in 1853 uit te groeien tot 20.000 zielen in 1953, en dat terwijl we bijna steeds het getij tegen hadden, moet wel wijzen op een vruchtbare lente.

Staties

De Staties[30] Coevorden (1787), Nieuw-Schoonebeek (1849), Zandberg (1843), Frederiksoord (1824), Assen (1833) en Veenhuizen (1824), de ene Statie nog kleiner en armoediger dan de andere, dat was alles wat Katholiek Drente in die dagen kon opbrengen. Het feit zelf van de invoering der Hiërarchie mag al indruk op de Drentse Katholieken hebben gemaakt, ze voelden

30 parochie, gemeente, station.

practisch geen verandering komen in hun schuilkerkenleven, zoals ze dat gewoon waren.

Henricus van Kessel

De aartspriester Henricus van Kessel, aartspriester van Salland, Groningen en Drente, pastoor te Zwolle, een man waaraan katholiek Drente heel veel te danken heeft, tekende het met de volgende woorden aan in het parochie-archief te Zwolle:

> "Hiermede zijn we genaderd tot aan de gewigtige gebeurtenis in 1853, toen de nieuwe Order in de Kerkelijke Zaken van het Koninklijk der Nederlanden werd tot stand gebragt, waarbij de normalige Hollandsche Zending werd opgeheven en in het Aartsbisdom van Utrecht en het bisdom van Haarlem werd herschapen".

Henricus van Kessel was in 1792 te Zwolle geboren en werd na zijn priesterwijding in 1818 in zijn geboortestad als kapelaan aangesteld. Slechts vier jaren, van 1833-1837, was hij buiten Zwolle werkzaam en wel als pastoor te Assen, daarna werd hij in dezelfde functie te Zwolle benoemd. Vanaf 1842 was hij tevens aartspriester van Salland, Groningen en Drente. Op zijn verzoek werd hem in 1866 eervol ontslag verleend van zijn pastoraat, terwijl hij tot zijn dood, 21 December 1870, het aartspriesterschap bleef vervullen. Hij was ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en Geheim Kamerheer van Z.H. Paus Pius IX.

De kleine verstrooide kudde in Drente was hem goed bekend en het ontbrak hem evenmin aan apostolische ijver om voor deze katholieken te doen wat in zijn vermogen was. Tijdens zijn pastoraat te Assen leerde hij de buurtstaties Veenhuizen[31] en Frederiksoord[32] kennen en hij hoorde eveneens hoe vanuit Duitsland verschillende katholieke gezinnen de Oostkant van de provincie gingen bevolken.

Op zekere dag ontving hij te Assen enkele boeren van Nieuw-Schoonebeek, die hem raad kwamen vragen hoe men

31 Strafkolonie.
32 Kolonie van Weldadigheid.

moest komen tot de oprichting van een eigen katholieke statie. Schoonebeek telde namelijk veel katholieke immigranten en de verhouding met de parochies over de grens was wel zeer slecht te noemen.

De Nieuw-Schoonebeekers waren ten einde raad, want bij de aartspriester Muller te Zwolle hadden ze nul op hun request gekregen tengevolge van verkeerde inlichtingen van familie van de aartspriester van over de grens. Van Kessel toonde zijn volle belangstelling en sympathie en gaf hun de juiste weg aan om hun doel te bereiken. Toen hij in 1842 zelf aartspriester werd, was het niet zijn schuld dat het nog tot 1849 duurde voor Nieuw-Schoonebeek zijn kerk kreeg, doch de verdeeldheid van de Schoonebeekers onderling over de plaats van de kerk.

Zelf kwam hij in 1849 om de nieuwe statiekerk in te wijden. Zelf wees hij ook de plaats aan waar in Zandberg de kerk moest komen. Er was daar meer eensgezindheid en zodoende kon hij daar de nieuwe kerk reeds inwijden in 1843. Nauwkeurig volgde hij de groei van het aantal katholieken in het gewest Drente en voor hij stierf was ook de parochie Erica opgericht, welke samen met Coevorden, Nieuw-Schoonebeek en Zandberg de moederkerk werd van verschillende parochies in Drente.

Katholieken vóór 1853

Een citaat uit "*Drente's katholiek verleden en heden*" van D. Huurdeman.

> "In het jaar 1721 deed de Apostolische Vicaris, Joannes van Bijlevelt, een visitatiereis in de Noordelijke provinciën en bezocht ook Drente. Hij stelde bij die gelegenheid pogingen in het werk om de katholieken te ontheffen van de hatelijke last om voor elk kind, dat katholiek gedoopt werd, 25 gulden te betalen aan de drost. In het verslag, dat van Bijlevelt over zijn reis uitbracht, zegt hij, dat hij in die pogingen slechts gedeeltelijk geslaagd is. Naar men hem later berichtte, zou die grievende belasting slechts voor het kleinste gedeelte, maar dan ook voor altijd verminderd worden.
> Wij mogen wel aannemen, dat bovengenoemd besluit der synodale vergadering in datzelfde jaar een uitvloeisel is van de

bemoeiingen van de Apostolische Vicaris, waarvan hij nog niet op de hoogte was, toen hij zijn verslag inzond. In het verslag, dat hij drie jaren later naar Rome zond, 18 Juli 1724, maakt hij er echter met blijdschap melding van, dat de predikanten thans oogluikend toelaten, dat de kinderen katholiek gedoopt worden, hetgeen van het begin der Hervorming af tot dan toe streng verboden was geweest.

De pastoor van Steenwijkerwold was dit jaar meermalen geroepen om in het Landschap Drente, acht, tien, ja zelfs twaalf uren van zijn pastorie kinderen te komen dopen. Hij maakte van die gelegenheid tevens gebruik om niet weinig volwassenen, die in het geloof waren verflauwd en weinig onderricht hadden genoten, het nodige onderwijs te geven.

De Vicaris hoopte zelfs met verloop van tijd in Drente nog een statie op te richten, vanwaar de bediening van de nog overgebleven katholieken gemakkelijker zou kunnen geschieden.

Het behoeft geen verder betoog, dat de katholieken hier in de eeuw voor de oprichting der hiërarchie allerminst vrij en blij leefden. Zij die prijs stelden op de beleving van hun Geloof verlieten ofwel de provincie en vestigden zich elders, ofwel ze namen ter wille van het dagelijks brood en hun heem, zware risico's.

Hoofdstuk 2

Waar kwamen de Katholieken in Drente vandaan?

Als ergens veel volk van elders samenkomt, kan men erop rekenen, dat daar ook katholieken onder zullen zijn. Waar Drente derhalve werd opengelegd, daar kwamen de katholieken het eerst weer binnen de provincie, met uitzondering van de heel weinigen die trouw waren gebleven en het gewest nimmer verlieten.

Verveningen

De verveningen aan de Smildervaart trokken talrijke katholieken uit Westfalen. De meesten kwamen alleen tijdens het seizoen, doch er waren er ook die zich blijvend vestigden. Door toedoen van Koning Lodewijk Napoleon kregen de katholieken van Assen en omgeving een kans. Het is bekend dat de plaats Assen veel aan deze vorst te danken heeft. Hij verhief Assen in 1807 tot zelfstandige gemeente, schonk de stad het beroemde Asserbos en vertoefde er graag.[33] Vooral de niet-katholieke Asser middenstand zag graag dat de Westfalers die in de verveningen werkten bij hen kwamen kopen en ze waren er sterk voor, dat er voor de mensen een eigen kerk kwam.

Een poging echter van de Drentse Staten in 1819 om in Assen, Hoogeveen en Smilde een katholieke statie op te richten mislukte. De Staten achtten het nuttig voor "handel en nijverheid en landbouw, uitbreiding van bevolking, bloei en welvaart".

De gemeenten dachten er echter anders over, en de meeste verveners, werkgevers en werknemers, trokken uit de omgeving van Hoogeveen, Smilde en Assen naar Dedemsvaart, waar een katholieke kerk stond. Slechts enkelen bleven achter. Tussen hen vestigden zich ook handelslui uit Westfalen en elders welke tot op heden in hun nageslacht hier voortleven.

33 Over Assen in die jaren. Deel IV van de Podagristen. www.nedersaksisch.org

Maatschappij van Weldadigheid

In het begin der 19de eeuw liep de oud gouverneur-generaal van Indië, Generaal van den Bosch met grootse plannen rond. De vele armen in den lande wilde hij te hulp komen door hen op nieuwe ontginningen niet alleen werk te verschaffen maar ook een toekomst. Westelijk Drente bevatte enorme heidecomplexen en hierop viel zijn oog. In 1818 begon men te koloniseren te Frederiksoord. Deze kolonie van weldadigheid trok ook katholieken. Hun herkomst is echter niet tot een bepaalde streek te herleiden, van overal uit Nederland kwamen ze en zelfs treffen we er Franse namen aan. Er werd terstond een schoollokaal beschikbaar gesteld waar men voorlopig kon kerken en in 1824 kregen de katholieken te Frederiksoord en omgeving een eigen kerkje en sindsdien was er ook een priester woonachtig.[34]

Strafkolonie Veenhuizen

Veenhuizen was bedoeld voor bedelaars die met de rechterlijke macht in aanraking waren geweest. Het was een strafkolonie. Ook onder deze gestraften, uit heel Nederland afkomstig, kwamen Katholieken voor, terwijl er bovendien in de geschiedenis van deze strafkolonie altijd enkele katholieken verbonden waren aan het ambtelijk apparaat. Ook zij kwamen van overal uit Nederland.

Meppel, het pittige handelsplaatsje in Zuid-West Drente, trok katholieke handelslui aan, terwijl ook aan het spoor aldaar altijd katholieken hun werkzaamheden hadden.

Veenkolonies in Munsteland

In het jaar 1784 gaf de Munsterse Vorstbisschop een decreet uit waarbij bepaald werd dat een veertiental bovenveenkolonies in het leven zouden worden geroepen, waarvan een negental op het Munsterse gedeelte van het Boertangermoeras, dus zeer nabij onze landsgrenzen. Reeds vier jaar later waren deze kolonies werkelijkheid geworden. Dit vorstbisschoppelijk besluit is van enorm belang geweest voor de latere bewoners van Oost-Drente, immers via deze

34 Zie ook: Reis door literair erfgoed over onderwijzer Jans Pol. www.nedersaksisch.org

kolonies zijn honderdtallen Drente binnen getrokken. Deze kolonies werden bevolkt met mensen afkomstig uit alle mogelijke Duitse landen en vorstendommen en waren allen katholiek.

Gröninger vertelt in zijn *Geschiedenis van de Emsländische Moorkoloniën*,[35] dat er zelfs Hollanders en Brabanders onder waren. De Graafschap Lingen leverde echter verreweg de meeste pioniers voor deze veenkolonies.

De bewoners van deze kolonies – het waren: Rütenbrock, Lindloh, Schwartenberg, Hahnentange en Barnflair, Neurede, Neudersum, Neusustrum, Hebelermeer, Neuverszen met Tuntel, Hesepertwist, Rühlertwist, Schwartenpohl en het reeds eerder bij genade van de koning van Pruisen gestichte Neuringen in Bentheim – hadden als hoofdbestaansmiddel de wel zeer wisselvallige boekweitteelt.

Boekweitteelt

Voor de teelt van dit gewas was het noodzakelijk, dat de bovenlaag van het veen ieder jaar opnieuw werd verbrand, hetgeen

35 Op het web vind ik licht afwijkende documentatie.
175 Jahre Rütenbrock Lindloh Schwartenberg, Festschrift zum Gedenkjahr 1963, Carl Dirkers. Uitgever Jaar Kirchspiel Rütenbrock 1963
Bilder aus der Geschichte der Moorkolonien.
In 1788 zijn 14 Moorkolonien/veenkolonië gesticht en Plätzen/plaatsen/percelen verdeeld/uitgegeven:

-Neurhede	37 Plätzen	3-6-1788
-Neudersum	21 Plätzen	3-6-1788
-Neusustrum	12 Plätzen	19-6-1788
-Twist: Hesepertwist 36 Plätzen, Rühlertwist 17 Plätzen incl. 1 Schulmeisterplatz		3-7-1788
Schwartenpohl "8 Plätzen und Mühlengrabe mit 4 Plätzen, diese wurden schon vor 1788 verteilt"		
-Neuversen und Tuntel	12 Plätzen	13-7-1788
-Hebelermeer	12 Plätzen	15-7-1788
-Rütenbrock, Barenfleer, Hahnentange 36 Plätzen, Schwartenberg 18 Plätzen, Lindloh 36 Plätzen incl. 2 Schulmeisterplätzen		28-7-1788
-Neudörpen	16 Plätzen	19-8-1788
-Neuarenberg/Gelenberg	30 Plätzen	30-8-1788
-Neuvrees	6 Plätzen	1-9-1788
-Neubörger	18 Plätzen	13-9-1788
-Breddenberg	10 Plätzen	13-9-1788

vruchtbaarheid gaf aan het niet veeleisend gewas. Na tien jaren was dit echter niet meer mogelijk en zo betrok men dan nieuwe veengedeelten in het omringende moeras.

In de eerste tientallen jaren van de vorige eeuw was reeds zoveel veen doodgebrand dat men naar andere gebieden uitkeek. En zo trokken dan de afstammelingen dezer pioniers op het Boertangermoeras ons gewest binnen.

Nieuwe parochies

In die tijd ontstond Slagharen, waar in 1832 de parochie werd gesticht. Het aantal parochianen van Dedemsvaart groeide jaarlijks met sprongen en eveneens kwam er een invasie in de Groningse gemeenten Onstwedde, Vlagtwedde. Terwijl Slagharen en Dedemsvaart hun bewoners hoofdzakelijk zagen komen uit de zuidelijke Moorkoloniën en uit de verschillende plaatsen van de Graafschap Bentheim, kregen de Groninger plaatsen het grootste contingent uit Rütenbrock, Neudersum en Neusustrum.

Zo werd de grondslag gelegd voor de Katholieke boerenstand van Zandberg, Braamberg, Kopstukken, Horsten, Sellingerbeetse, Valthermond, de Maten en het latere Laudermarke.

Zandberg kreeg in 1843 voor deze talrijke kolonisten een eigen parochiekerk en in 1860 werd het Rectoraat Terapel gesticht dat in 1877 een zelfstandige parochie werd. We vertelden reeds dat de bewoners van Nieuw-Schoonebeek allereerst afstammen van Twist en Neuringen.

Erica

De behoefte aan maagdelijke gronden voor de boekweitteelt deed zich na enige tijd wederom gevoelen zowel in de oorspronkelijke moederkolonies, als ook in de zojuist genoemde vestingen op Nederlands gebied. Weer werd naar nieuwe gebieden uitgezien en dan valt het oog op Erica, Nieuw-Dordrecht en het Compascuum.

Pastoor Vroom, de tweede herder van Erica, maakte waardevolle aantekeningen voor onze studie. Hij noteerde achter de namen van zijn parochianen bijna steeds de plaats van herkomst. Duidelijk komt hierin tot uiting dat Erica een kolonie is van Slagharen.[36]

36 De eerste bewoners gaven hun nederzetting de naam Nieuw-Slagharen,

Via Slagharen vestigden zich in Erica o.m. de volgende geslachten:

> Wehkamp uit Emsburgen, Veltrup uit Fürstenau evenals de familie Vaarweg, Sibum uit Haren, Montel en Vaarweg uit Wietmarchen, Moorman en Wesselink uit Meppen. Eveneens komen via Slagharen Berendsen, Middendorp, Scheepers, Beukers, Korterink, Moes, Schonewille en Peters. Via Dedemsvaart kwamen Kramer, Vinkers, van Os, Jansen en Tim. Via Coevorden kwamen Roeven, Leemhuis, Mastbroek, Wehkamp, Kuhl, Bruns en Lovers. Via Nieuw-Schoonebeek Thöller en Borgman.

Ook Zandberg leverde parochianen aan Erica in de dagen van pastoor Vroom. Er kwamen drie families, die de naam Heine droegen. Eveneens treft men naderhand drie Heine's aan te Barger-Compascuum, welke echter niet uit Zandberg, maar uit Steinbild komen. Uit Duitsland vestigden zich de volgende katholieken te Erica:

> Hoge uit Laten, Binkhuis uit Fürstenau, Carpar Jusker uit Herzfeld, Seiders[37] uit Althausen, Pahlman uit Quakenbrück, Mazenier en Veltrop uit Emmelkamp,[38] Plas, Jörissen,[39] Bakker en van der Zwaan uit 't Laar, Tappel, Peters, Nijenstein, Falke en Hofman uit Twist, Scheepers en Schnieders uit Hesepe, Bolmer en Broekman[40] uit Wesuwe. Dan woonde er nog een Haverkort uit Geesteren en een Prinsen uit Oosterhout.

In die tijd keerden de boeren van Schwartsenberg, als Kessens, Schnieders en Hoge, hun plaatsen om[41] en gingen wonen aan het juist gereed gekomen Compascuumkanaal.

De katholieken te Emmer-Compascuum kwamen grotendeels uit Duitsland ofwel waren het afstammelingen van Duitse

---

naar analogie van Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht. De burgemeester van Emmen besliste anders: Erica. Heidebloem.

37 Misschien: Siebers.

38 Emlichheim.

39 Jeursen.

40 Broekmann.

41 Verhuisden.

kolonisten, die zich reeds in Drente hadden gevestigd.

> Te Ter Apel vestigden zich Duitse ambachtslui of neringdoenden, o.a. smid Otten uit Meppen, timmerman Drexler uit Meppen, schilder Heijen, smid Hülck en koopman Hanekamp, eveneens van Duitse origine.

Pastoor Vroom tekende ook de katholieken en hun herkomst op van de plaats Nieuw-Dordrecht, waaronder toen ook het huidige Barger-Oosterveld behoorde. Hij vond er 19 gezinnen, waarbij weer de Duitse Moorkolonisten[42] de boventoon voeren.

> Van deze gezinnen kwamen uit Rütenbrock Henricus en Johannes Nusse, Sturre en Jansen; uit Hebelermeer Hoge (die ook te Twist heeft gewoond), Mensing, Lubbers, Broekman, Jan Berend Gebbeken en Bernard Lucas Gebbeken. Uit Wesuwe komen Conen en Koop. Uit Twist komt een Veltrup en uit Slagharen een Lovers, uit Nieuw-Schoonebeek een Gosevoort, uit Haren een Wed. Wubkes en een familie Husers, deze laatste echter via Zandberg. Via Zandberg kwam uit Rütenbrock Cornelius Kocks, eveneens van Zandberg de familie ter Haar. Deze 19 gezinnen waren de pioniers van de latere parochies Klazienaveen en Barger-Oosterveld.

Te Barger-Compascuum is het beeld ongeveer hetzelfde. Hier wonen echter dan reeds 79 gezinnen.

> Rütenbrock (Lindloh, Schwartenberg, Altensloot en Barnflair) staat aangetekend voor Sandmann, Haitel, Teijken, Brinkman, Keuter, Muller, Soelman, Többen, Tholen, Schulte, Schreurs, Wessels, Robben, Fischer, Berens, Hartmann, Book, Wubben, Bürmann en Gerdes.
> Hebelermeer voor Wilken, Koops, Berendsen, Gebbeken, Reijs, Broekman en Bos.
> Wesuwe is de doopparochie van Schulte, Rolfes, Hoffard, Kemper, Lubbers, Pranger, Brummer, Jasken (via Zandberg) en Bolmer.

42 Moor = moer = veen.

Twist is de bakermat van Feringa, Luttel, Albers, Eenthuus[43] en Hemel.
Nieters[44] komt uit Neusustrum,
Schulting uit Fürstenau,
Westen uit Haselunne via Hebelermeer,
Borgman uit Haren,
Gerwich uit Munster,
Kuhl uit Grosz Fullen,
Jansen uit Haren,
Rass uit Verszen,
Heile uit Steinbild, evenals zijn beide broers via Zandberg.
Uit Zandberg komt ook de familie Schoemakers naar Barger-Compascuum, doch oorspronkelijk komen deze van Geesteren.
Eveneens uit Zandberg Kramer, Otten, Bentlage, Krieger, Ameln[45] en Lubbers.
Coevorden staat genoteerd voor Luttel,
Slagharen voor een Veltrup, nog een
Bos uit Veendam, een
Buter uit Kleinerneer en een
Feringa uit Groningen.

Al bovengenoemde gegevens zijn van pastoor Vroom en zijn aantekeningen gaan maar tot 1872. De trek uit Duitsland bleef echter aanhouden tot omstreeks 1900, toen weer velen van het Compascuum naar Barger-Oosterveld gingen verhuizen.[46]

Momenteel is het zo dat van genoemde namen meer worden aangetroffen te Barger-Oosterveld en Emmerschans dan in het Compascuum. Naast deze vestigingen uit Compascuum kenden Barger-Oosterveld en Emmerschans ook rechtstreekse vestigingen uit Duitsland.

Duitse oorsprong

Kort resumerend mogen we zeggen dat de Katholieken in de provincie Drente voor verreweg het grootste gedeelte hun stamhuis

43 Einhaus.
44 Mijn oma van moeders kant.
45 Abeln?
46 Onder meer beschreven in de streekroman *Kleine Hein* van G.H. Vocks.

in Duitsland hebben staan. Voornamelijk zijn het boeren geweest die hier kwamen. Dit dient nog eens extra opgemerkt te worden. Zij kwamen hier niet allereerst als verveners doch als boeren op het bovenveen. Sommigen van hen moesten zich vanwege de moeilijke sociale omstandigheden later aan andere arbeid geven, doch deden dit omdat de nood hen dreef en niet omdat dit hun beroep was.

Zo groeide er ook een katholieke arbeidersstand, doch oorspronkelijk waren deze bijna allemaal kleine boer op het bovenveen. Tussen hen vestigden zich de oude marskramers en zakenlui, die niet alleen uit Duitsland doch ook elders uit Nederland kwamen en in die plaatsen van de provincie waar handel en nijverheid was gingen wonen. Ze behoren ook nu nog in die plaatsen tot de gegoede middenstand. Pas in latere tijden kwamen katholieke arbeiders zich rechtstreeks hier vestigen, aangetrokken door de veengraverijen en enkele industrieën.

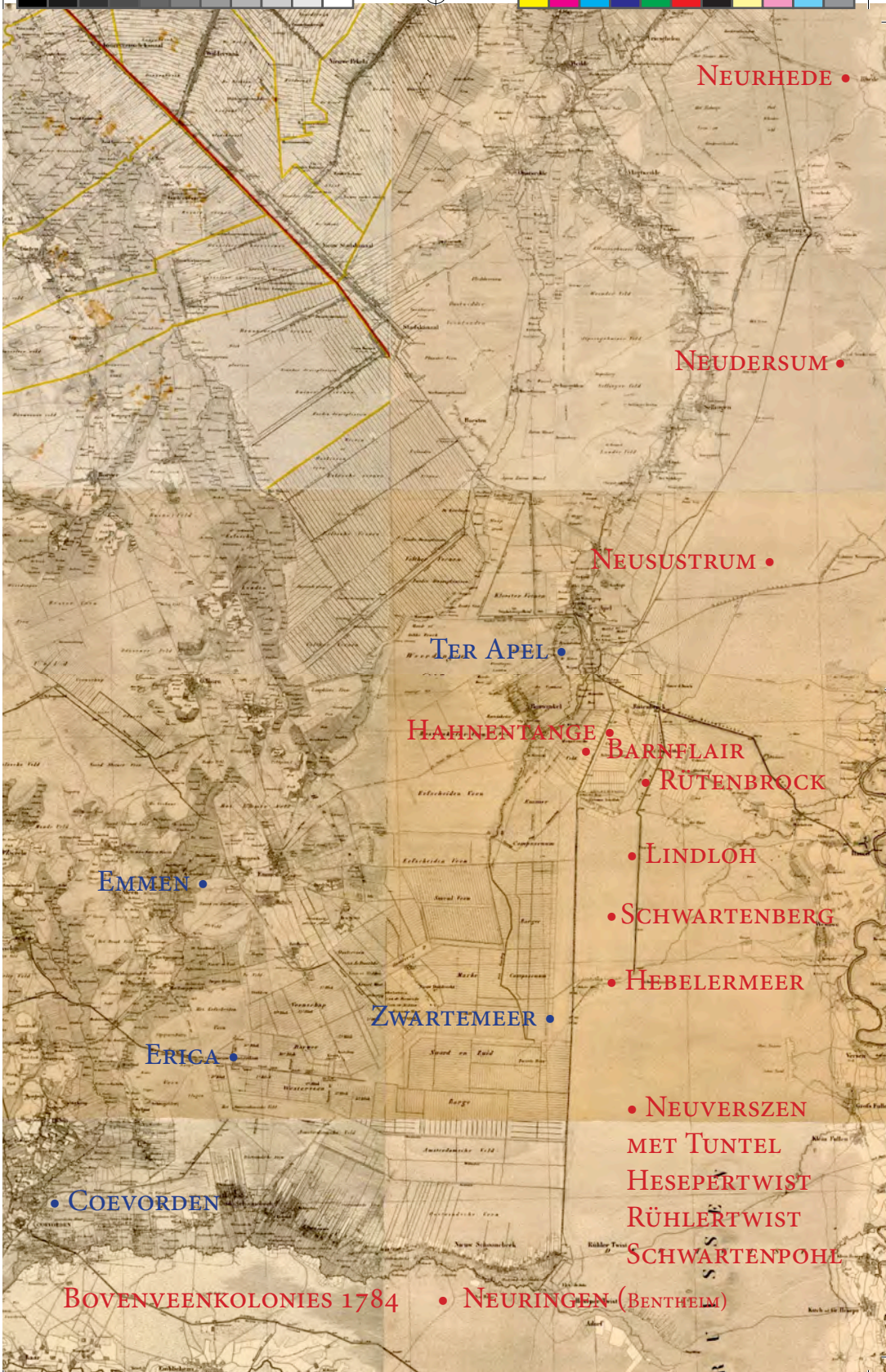
Neurhede •
Neudersum •
Neusustrum •
Ter Apel •
Hahnentange •
• Barnflair
• Rütenbrock
• Lindloh
Emmen •
• Schwartenberg
• Hebelermeer
Zwartemeer •
Erica •
• Neuverszen
met Tuntel
Hesepertwist
Rühlertwist
Schwartenpohl
• Coevorden
Bovenveenkolonies 1784
• Neuringen (Bentheim)

Hoofdstuk 3

Het herstel der Hiërarchie en de reacties daarop in Drente

29 September 1853, ontving het Provinciaal bestuur van Drente de volgende mededeling van de Regering.

"Als een vervolg op mijne circulaire van 28 Mei etc. heb ik de eer U. H. Edelgestrenge te informeren, dat de Regering op officiële wijze kennis draagt van de beschikkingen der Pauselijke breve van de 4e Maart 1853, waarbij hier te lande een Aartsdom van Utrecht en vier Bisdommen, als een van Haarlem, een van 's Hertogenbosch, een van Breda en een van Roermond zijn opgericht en dat Zijne Heiligheid Paus Pius de Negende heeft benoemd en aangesteld:
1) tot Aartsbisschop van Utrecht, den Hoogeerwaarden heer Joh. Zwijssen, te Tilburg;
2) tot Bisschop van Haarlem, den Hoogeerwaarden heer Franciscus Jac. v. der Vree te Warmond;
3) tot Apostolisch Administrator v. h. Bisdom van 's-Hertogenbosch, den Hoogeerwaarden heer Johannes Zwijssen te Tilburg;
4) tot Bisschop van Breda, den Hoogeerwaarden heer Joannes van Hooydonk te Hoeven;
5) tot Bisschop van Roermond den Hoogeerwaarden heer Joh. Augustinus Paradis te Roermond;
welke kerkvoogden hunnen betrekking hebben aanvaard. Ik heb de behandeling der zaken van mijn Departement met die Kerkvoogden, dezer dagen begonnen, waarvan ik U. H. Edelgestr. verzoek te willen kennis nemen, met opmerking, dat U. H. Edelgestr. zich alsnu ook met de opgenoemde kerkvoogden, bij het behandelen der zaken van de R. K. Eredienst, voor zoveel uw provincie betreft, zal kunnen in aanraking stellen; daarbij de hierboven omschreven titulaturen bejegende, met

vermelding van de geslachtsnaam der titularissen gelijk bij het 2de lid van art. 3 der wet van de 10 dezer is bevolen.
U. Hoogedelgestrenge gelieve van dit een en ander aan Heren Gedeputeerde Staten kennis te geven, teneinde dat collegie, ter gelegenheid dat het zich wegens dienstzaken, met kerkvoogden zal behoren in betrekking te stellen, insgelijks overeenkomstig de wet handele. Ik zal U Hoogedelgestr. nader bekend maken met de door de Kerkvoogden aan te wijzen en door den Koning goed te keuren vestigingsplaatsen, bedoeld bij art. 5 der bovengenoemde wet; brieven enz., kunnen geaddresseerd worden op hun tegenwoordige woonplaatsen, welke hierboven zijn vermeld.

De Minister voor de Zaken der R.K. Eredienst,
(Get.) Lightenvelt.

Deze brief werd 20 Oct. 1853 gevolgd door de mededelingen.

U zal daaruit ontwaren, dat het in onze Provincie gelegen kerkelijk grondgebied van het Aartsbisdom van Utrecht, deel heeft uitgemaakt aan het door de instelling van dat Diocees opgeheven Aartspriesterschap van Drente. Achter op den hierbij gaanden Staat zal U. H. Ed. vermeld vinden de namen en betrekkingen der Dekens die aan het hoofd der Dekenaten, naar onder de in Uwe Provincie gevestigde Kerkgemeenten geplaatst zijn, door wier tussenkomst de Kerkvoogd van het Diocees, zijn kerkelijk bestuur in den regel uitoefent en aan welke door hem bepaalde bemoeiingen in betrekking tot de kerkelijke tucht en het toezicht worden opgedragen. Waarvan etc."

Diocees Utrecht–Assen – Dekenaat Groningen- Assen:
F. W. A.Jansen, pastoor te Groningen.
Diocees Utrecht-Coevorden-Dek. Zwolle: H. van Kessel, pastoor te Zwolle.
Diocees Utrecht-Frederiksoord-Dek. Heerenveen: A. Erasburg, pastoor te Joure.
Diocees Utrecht-Nw. Schoonebeek-Dek. Zwolle: H. van Kessel, pastoor te Zwolle.

Diocees Utrecht-Veenhuizen-Dek. Groningen-Assen: F. W. A. Jansen, pastoor te Groningen.
Diocees Utrecht-Zandberg-Dek. Groningen-Assen: H. van Kessel, pastoor te Zwolle.

Aprilstorm

Deze bijzonder zakelijke en rustige mededelingen doen niet vermoeden dat er ook in de besloten gemeenschap van het Drentse volk van toen een Aprilstorm woedde. Al is deze dan ook niet van zulk een ernstige aard geweest als elders in den lande, toch bracht ze deining door de dorpsgemeenschappen.

De katholieken zelf in de provincie waren zo weinig in aantal, dat het nauwelijks nog controleerbaar is hoe zij op het herstel der hiërarchie reageerden. Het blijkt dat in de vijf nederige Statiekerkjes te Veenhuizen, Frederiksoord, Assen, Nw. Schoonebeek en Zandberg een plechtige H. Mis werd opgedragen uit dankbaarheid en dat een Te Deum[47] werd aangeheven. De pastoors tekenden het met sobere woorden aan in hun parochiële archieven, waaruit echter een blijde toon, nu na een eeuw nog, te beluisteren valt. Hoe aartspriester van Kessel het neerschreef, vertelden we reeds eerder.

Maar hoe reageerden de Protestanten in de provincie? De *Provinciale Drentse en Asser Courant*,[48] welke toen reeds haar dertigste jaargang telde, twee keer per week verscheen en verreweg het meest gelezen, practisch het enige blad was in de provincie, is voor ons een goede meter om de stand van de verhitte gemoederen af te lezen.

Bijna elk Drents dorp geeft een verslag hoe des Zondags de Dominee preekte over het herstel der hiërarchie der R. Katholieke Kerk in Nederland en welke gevaren dit ging opleveren. Op hun instigatie en op die van de kerkeraad werden dan protestlijsten

47 Het 'Te Deum' is een liturgische hymne ter verheerlijking van de Heilige Drievuldigheid. De benaming verwijst naar de eerste twee woorden van de Latijnse tekst 'Te Deum Laudamus' ('Wij prijzen U, o God'). De lofzang werd al in de 6de eeuw in het kerkelijke getijdenboek opgenomen en dateert wellicht uit de 4de of 5de eeuw.

48 Via delpher.nl zijn de kranten te vinden. Gebruik als zoekterm een zin uit het citaat + 1853 O.a. *Provinciale Drentse en Asser Courant* van 9 en 13 april 1853

ter tekening aangeboden, welke aan Z. M. den Koning werden verzonden, om alsnog het dreigende onheil te keren. Er werd op deze lijsten druk getekend. Dikwijls wordt erbij vermeld, dat ook de Afgescheidenen en de Israëlieten hun handtekening zetten en als curiositeit – zo zien wij het tenminste – dat ook in De Wijk een Rooms Katholiek het protest tegen de Hiërarchie ondertekende.

Agitatie niet aan de redactie besteed

Toch was de redactionele leiding van het blad het allerminst eens met deze agitatie tegen het herstel van de hiërarchie. Twee keren wijdt ze heel de voorpagina van de krant[49] er aan om duidelijk te maken, dat de Koning het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie niet mag tegenhouden. En waarom?

> "Omdat het adres strijdt met de grondwet, omdat het steunt op gronden, waaraan de Koning geen gehoor mag geven, zonder den door hem afgelegden eed ter naleving der grondwet te schenden, en omdat hetzelve hier te lande de Rooms Katholieken wil beperken in de vrije uitoefening hunner Godsdienst, terwijl de Protestanten het zeer terecht als een grote grief tegen de R. Katholieken aan voeren, dat in sommige Roomse landen de Protestanten niet vrijelijk kerken mogen bouwen, godsdienstoefeningen houden, den Bijbel lezen etc.
>
> Art. 164 der grondwet bepaalt:
> "Ieder belijdt zijne godsdienstige meningen met volkomen vrijheid";
>
> en art. 165:
> "Aan alle kerkgenootschappen in het Rijk wordt gelijke bescherming verleend";
>
> er bestaat dus geen godsdienst van de Staat; de Grondwet en daarmede de Staat zijn in zaken van Godsdienst geheel kleurloos; hoe meer ook het Staatsbestuur zulks is, hoe meer het de Grondwet zal naleven.

49 Delpher.nl. Gebruik een zin uit het citaat als zoekterm + 1853.

De Bisschoppen nu behoren tot de inrichting der R.K. Kerk evenzeer als de Paus zelf, evenzeer als de Priesters en evenzeer als bij de Joden de Rabbijns, en opperrabijns, bij de Protestanten de Leeraars. Ja de waardigheid der Bisschoppen is ouder dan die van den Paus. Sommige verrichtingen, als o.a. het uitdelen van het vormsel, mag, zijn wij wel onderricht, alleen door een Bisschop geschieden. Overal waar de R.K. kerk aanhangers telt, bestaan dan ook Bisschoppen, tenzij de omstandigheden zulks verhinderen. De Rooms Katholieken behoeven het daarom niet als een gratie te beschouwen, dat aan hen het hebben van Bisschoppen wordt toegelaten, met de grondwet in de hand kunnen zij het met alle recht vorderen, voor zoverre de Bisschoppen bloot kerkedienaars zijn.

Vrijheid van godsdienst

Hadden de Protestanten hun het bezit van Bisschoppen willen beletten, dan had de grondwet niet zo vrijgevig moeten gesteld zijn. Om den Koning te bewegen, aan de R. Katholieken de toelating van Bisschoppen te weigeren, wijst men in het adres[50] op den moeilijken strijd van het Protestantisme tegen het Katholicisme en op hetgeen Zr. Ms. voorvaderen voor het Protestantisme gedaan hebben; hierop mag de Koning niet letten, zonder aan zijn eed te kort te doen; als bijzonder persoon moge hij Protestant zijn, als hoofd van den Staat, behoort hij tot geen bepaald kerkgenootschap, hij moet alle kerkgenootschappen gelijkelijk beschermen, en mag daarvan niet afwijken uit beweegredenen, uit zijn eigen godsdienst of uit de daden zijner voorvaderen ontleend. Het adres beoogt dus niets minder dan den Koning te bewegen, om aan zijn eed ontrouw te worden.

Maar als ijverige Protestanten hebben wij het meeste leedwezen gevoeld bij het lezen der zinsnede, dat de Koning aan de R. Katholieken het bezit van de Bisschoppen zou moeten weigeren, omdat hun aanwezen de Protestanten zou krenken.

Gij, die het adres getekend hebt, op welken grond zult gij nu voor het vervolg kunnen afkeuren, dat de Protestanten in

50 Bericht.

sommige R. Katholieke landen niet vrijelijk hun godsdienst mogen uitoefen en geen kerken mogen bouwen, den Bijbel niet mogen lezen; want dit alles krenkt de R. Katholieke bevolking dier landen en vooral de Geestelijkheid even zeer en zeker nog meer, dan u de toelating van Bisschoppen zou krenken? Wat zullen de Roomsgezinden wel moeten denken van argumenten als hier gebezigd zijn? Inderdaad de adressen hebben aan de zaak van het Protestantisme geen dienst gedaan!"

Verder betoogt hij dan in zijn artikel dat het herstel der hiërarchie allerminst gevaarlijk is, daar voor het herstel de katholieken hier rechtstreeks door Rome werden bestuurd en het in het vervolg zal gaan via de Bisschoppen naar Rome.

"Thans lopen de draden, waarnaar de R.K. geestelijkheid in Nederland bestuurd wordt, direct uit Rome naar hier, dan zullen ze gelegd worden vanuit Rome naar de bisschoppelijke paleizen en van daar naar de zetels der aartspriesters en priesters. Men weet nu dat over hoe meer schijven een machine loopt, dezelve des te lichter is blootgesteld aan stremming en hokking".[51]

De redactie is zelf allerminst pro-katholiek, en bovendien mist ze voldoende kennis van de katholieke leer hetgeen o.a. blijkt uit de volgende enormiteiten uit het vervolg van het zojuist geciteerde artikel.

"Rome is voor het Protestantisme niet alleen nu, maar altijd erg te vrezen en te vrezen geweest. Zo de R. Katholieken naast ons leefden, evenals de Israëlieten, zonder altijd en immer gedreven te worden door de hete zucht tot uitbreiding en zonder daartoe alle mogelijke pogingen, edel of onedel, zedelijk of stoffelijk, aan te wenden, er was geen gevaar te duchten voor het Protestantisme. daarom zal er strijd zijn zolang Protestantisme en Katholicisme naast elkaar bestaan, een strijd van duisternis tegen het meer en meer doorbrekende licht, van heerszucht en dwang tegen vrijheid en vrij onderzoek. Het is een strijd op leven en dood. De Roomse kerk gevoelt het, dat het licht

51 Ophokken, opsluiten?

op haren kandelaar ontstoken, minder zuiver, rein en helder brandt, dan dat hetwelk van den kandelaar der Protestantse kerk schijnt; doch daarom tracht zij haar licht niet te reinigen en te zuiveren, maar zij wil den kandelaar der Protestanten omstoten, het Protestantse licht moet uitgedoofd worden; de voor de R.K. geestelijkheid zo zalige middeleeuwen moeten terug keren."

De redactie ziet dan verder als enige mogelijkheid dat de Protestanten meer hun geloof gaan beleven, meer een worden en samenwerken zoals Rome dat ook doet. Deze artikelen van de *Drentse Courant* vermochten het antipapisme niet te stuiten noch tot rust te brengen. Het bleef protesten regenen vanuit Drente en Hoogeveen liet 13 April 1843 het schrijven afdrukken dat door velen ondertekend aan Z. Majesteit werd aangeboden. We vinden het nu na 100 jaar nog voldoende interessant om er hier gedeelten van af te drukken:

"Sire! De Provincie Drente mag, in een geheel enig opzicht, een Protestantse genoemd worden. Voor weinige jaren bestond er alleen te Coevorden een Rooms bedehuis. In onze gemeente, welker bevolking tot aan de 9000 reikt, zijn bij de laatste telling 40 belijders der Roomse kerkleer hier en daar verspreid gevonden, terwijl voor weinige jaren zelfs het derde deel hiervan nog niet bestond. Sedert zijn er op verschillende plaatsen drie kerkgebouwen bijgekomen, zonder dat de bevolking zich eraan ergerde, schoon de kosten daartoe, ten behoeve van slechts zeer weinigen belijders, ook uit 's Rijks en Provinciale fondsen bestreden werden. Slechts weinigen zagen hierin geheime bedoelingen van de Roomse Propaganda.

Nu echter de komst van het Metropolitaan en Suffragaan Bisschoppen, in de hoge betekenis daarvan, in de dagbladen wordt aangekondigd, meent de eenvoudige Provinciaal in de aanwinst der Roomse kerk, ook in deze provincie verkregen, slechts voorbereidselen te zien, om ook hier de Roomse godsdienst van lieverlede bedektelijk, en bij graden en trappen opnieuw in te voeren. Naar mate zich het gerucht verspreidt, worden bezorgdheid, angst en argwaan algemeen en velen zien in hun verbijstering reeds om naar het zwaard, dat nog eens zal moeten aangegord worden, om het bezit van het dierbaarste de godsdienst te verdedigen.

…Sire! niet van Bisschoppen noch van de verblindende pracht van kerk-ceremonieel, maar van de hart en leven vernieuwende Evangelische waarheid en den Geest van Christus in ons, wachten wij heil voor Nederland.
Hierom leggen wij onze bekommeringen met de innige begeerte van ons hart, voor den Troon Uwer Majesteit neder, met de ootmoedige bede, dat het Hoogstdenzelven behagen moge, om volgens de magt bij art. 65 der Grondwet den Koning toegekend, de vergunning niet te geven tot de voorgestelde verandering. De God van Nederland en der Doorluchtige Voorvaderen Uwer Majesteit schenke Uwe Majesteit in het beramen der middelen de nodige wijsheid, welke uit den grond onzes harten Uwe Majesteit wordt en blijft toegebeden.

Hoogeveen 10 April 1853. 't Welk doende enz.

Nog weken houdt het herstel der hiërarchie de gemoederen in Drente bezig niet minder dan elders in den lande. 23 April geeft de provinciale pers nogmaals als haar mening te kennen dat de adressenactie aan den Koning onjuist is, omdat men hem iets vraagt in strijd met de grondwet, maar daarnaast verheugt het haar dat bij de Protestanten nieuw leven is gekomen en wordt hun toegeroepen "Protestanten waakt en blijft waken!" Daarnaast beveelt de krant nogmaals aan dat de Protestanten meer één zullen worden om met meer succes de strijd voor hun beginselen te kunnen voeren.

Ondanks de Aprilstorm werd de hiërarchie in Nederland hersteld. De Aartsbisschop en de Bisschoppen namen de hun toekomende zetels in. De strijdbijl werd voor het oog althans begraven. Nog jarenlang echter hadden de onjuiste ideeën, de verkeerde voorstellingen van de katholieke leer, die ofwel uit onwetendheid ofwel uit verhitting geponeerd werden – maar in elk geval onjuist waren – aanhang bij talrijken van de Drentse bevolking.

En wanneer we nu in 1953 nog vragen krijgen als: Is de Katholieke Kerk tegen de Bijbel? – Heiligt het doel de middelen? – Wil Rome Ons met alle middelen uitroeien? – Is Rome machtswellustig? en zovele anderen, die de leer van Jezus Bruid beschuldigen van dingen die haar volkomen vreemd zijn, dan weten we dat een georven last van 100 jaar en ouder wordt

meegedragen. Dan wordt het ons scherp duidelijk dat nu in deze 100 jaren de beschuldigingen wel 1000 keren zijn weerlegd, niet het redeneren alleen ons dichter bij elkaar zal brengen, maar dat wij door het goede te doen het onverstand van anderen tot inkeer moeten brengen. Dat we steeds meer moeten leven, naar Jezus woorden: God boven alles lief te hebben en onze naaste – dat zijn alle mensen – te beminnen als onszelf.

***

Dat beminnen was nog ver weg. Enkele maanden na de Aprilstorm drukt de *Provinciale Drentse en Asser Courant* een verslag af van een weduwe van een dominee op bezoek bij de paus in Rome. Een persiflage. Het intermezzo op de volgende pagina's heb ik toegevoegd. Meer reacties zijn via Delper.nl te vinden.

Rooms onvriendlijk

Afkeer van vreemdelingen

Pastoor Breek werkte met een bewonderenswaardige ijver. Jaren lang hield hij het archief bij van klooster en parochie. Groei was er nauwelijks onder de katholieken. In 1908 tekende pastoor Breek aan:

"Een voorname oorzaak waarom de katholieke bevolking hier niet aangroeit, is het feit, dat Hoogeveen haar kracht zoekt in haar isolement. Ieder vreemdeling wordt beschouwd als een ongewenste indringer, en het valt ook niet te ontkennen, dat dit wantrouwen in en de minachting voor de vreemdeling stijgen, wanneer deze vreemdeling katholiek is."

Toen deze ijverige pastoor ruim 10 jaren later in ons klooster overleed was de situatie weinig veranderd. Eerst de laatste tientallen van jaren brachten een grondige verandering. De industrieën die zich te Hoogeveen vestigden trokken mensen van allerlei levensbeschouwing naar Hoogeveen. De oorlog 1940 – '45 deed allen samenwerken en men leerde elkaar beter kennen als

mens en als Christen. En al zouden we, nu we opgaan naar het gouden feest van deze parochie het klimaat voor de Katholiek in Hoogeveen nog niet bepaald gunstig willen noemen, toch

"het daagt in het Oosten!"

Aan mijn ouders, broers en zusters

Top left: Anna Maria Kocks and Ton Bouwmeester, August 1, 1975. Top right: L-R Herman, Dr Geert Kocks and Jan during Geert's promtion on April 29, 1970. Bottom: At the farm, 1956. (Geert H. Kocks, derde van links)TitelbLad

DR. G. H. KOCKS

NEDERLANDSE VERTALING

Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten

Eine strukturgeographische Untersuchung

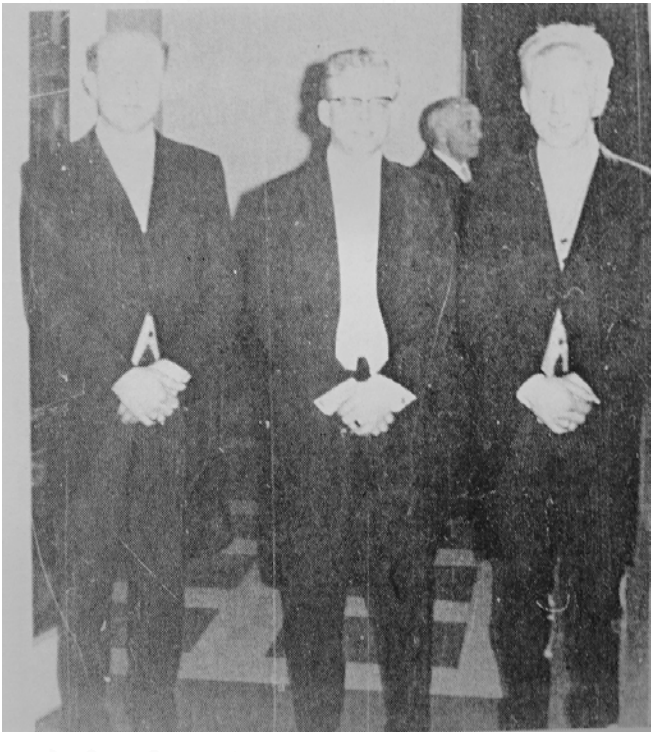

Sasland 1970 Groningen

INHOUDSOPGAVE

Inleiding
De plaatsnamen van het studiegebied
De fonetische transcriptie
Bibliografie
Lijst van afkortingen

De vestigingsgeschiedenis
Centraal Drenthe
Westerwolde
De zandgebieden langs de Eems
Het Nedergraafschap Bentheim
Tussen het Nedergraafschap Bentheim en Midden Drenthe
De kolonisatie van het Bourtanger Moor
Het Duitse deel van het Bourtanger Moor
Het Nederlandse deel van het Bourtanger Moor

De Economische Verhoudingen

Het taalkundige plaatje

De taalkundige en historische achtergrond
Een contrast noord - zuid
Een contrast tussen Oost en West
Andere contrasten binnen het studiegebied
Het Drentse Zandgebied
Westerwolde
Het Emsland
De benedenloop
De veenkoloniën
Het jongste Zuidoost-Drentse hoogveengebied

De fonologische systemen
Het foneemsysteem van Barger Oosterveld
De medeklinker
De vokalen
De fonologische systemen van de deelgebieden

Centraal Drenthe
Westerwolde
Het Emsland
De Nedergraafschap Bentheim
De veenkoloniën
Het gebied tussen de Nedergraafschap en Midden-Drenthe en het jongste hoogveengebied

structurele geschiedenis
Het overzicht
De ontwikkeling in het studiegebied
Het gebied tussen de Nedergraafschap en Midden-Drenthe en het jongste hoogveengebied
Samenvatting
Toelichting bij de kaarten
De kaarten (in de tekst openomen)
plaatsnaam registreren
woordindex

LEEUWARDEN
Drachten
Heerenveen
Sneek
Joure
Wolvega
Steenwijk
Meppel
Giethoorn
Kampen
Zwartsluis
Genemuiden
De Lemmer
Emmeloord
NOORDOOSTPOLDER
Tjeukemeer
Sneeker meer
Pikmeer
Oude Venen
Prinsenhof
Ketelmeer
Zwarte Meer
Beulaker wijde
Belterwijde
Gorredijk
Oldeberkoop
Appelscha
Havelte
Staphorst
Rouveen
Hasselt
Oldemarkt
Vollenhove
Marknesse
Grou
Bergum
Hardegarijp
Zwaagwesteinde
Veenwouden
Kollum
Buitenpost
Surhuisterveen
Oosterwolde
Hoogeveen
Nieuwleusen
Dwingelo
Diever
Ruinen
Uffelte
Blokzijl
Kuinre
E10
E35

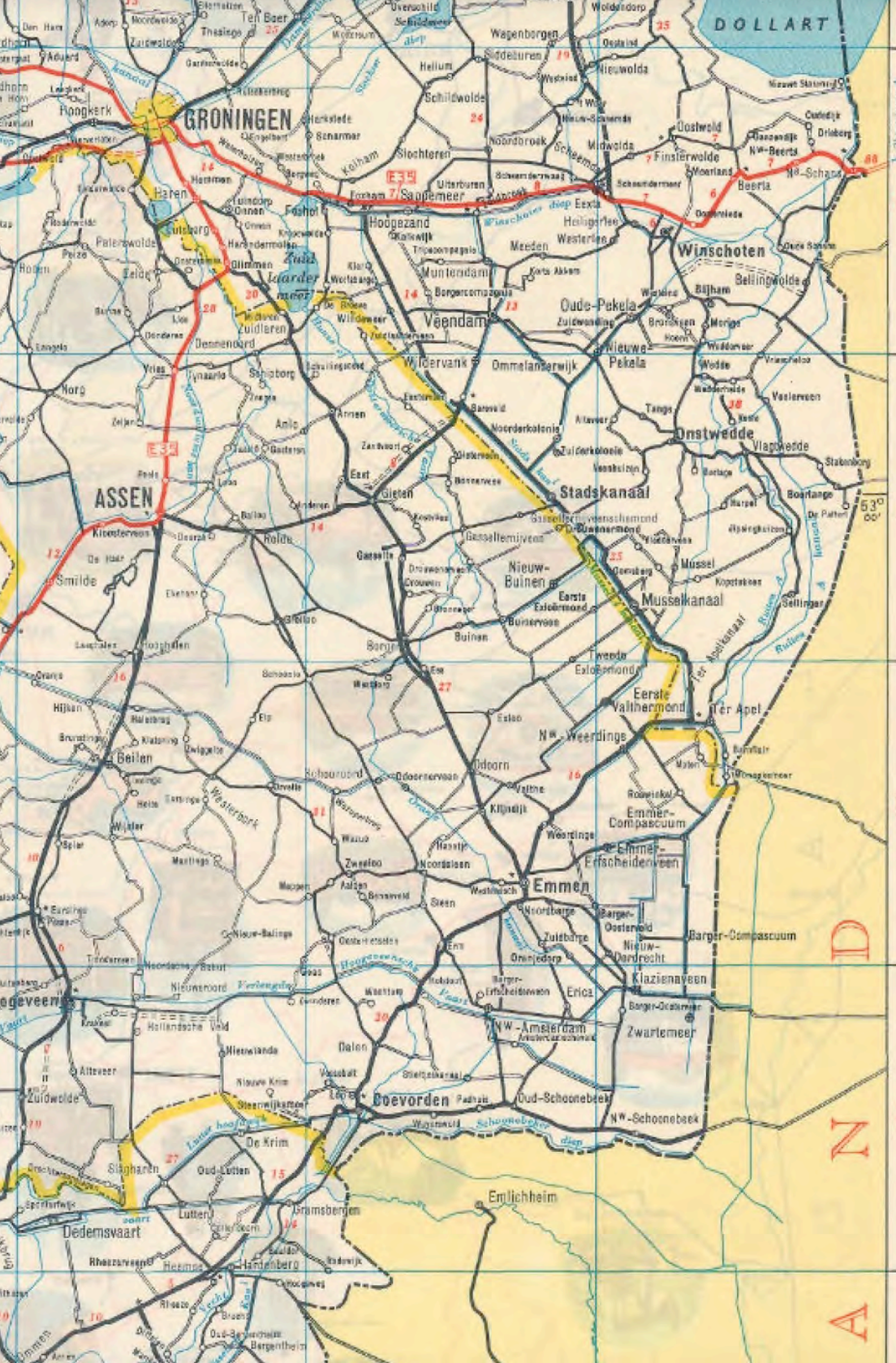
DOLLART
GRONINGEN
Hoogkerk
Haren
Zuidlaardermeer
Hoogezand
Sappemeer
Veendam
Winschoten
Oude-Pekela
Nieuwe-Pekela
Onstwedde
Stadskanaal
ASSEN
Smilde
Beilen
Emmen
Nieuw-Buinen
Musselkanaal
Eerste Valthermond
Ter Apel
NW-Weerdinge
Emmer-Compascuum
Barger-Compascuum
Klazienaveen
Zwartemeer
NW-Amsterdam
Boevorden
Oud-Schoonebeek
NW-Schoonebeek
Emlichheim
Dedemsvaart
Hardenberg
E35
E35
53°

INLEIDING

Dit proefschrift is het resultaat van een onderzoek in een gebied waarvan tot nu toe nauwelijks taalkundig bruikbare gegevens beschikbaar zijn. Als men de dialectkaarten bekijkt, die ook mijn studiegebied beslaan, dan vindt men ofwel grote hiaten in het onderhavige materiaal, ofwel kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat in sommige gevallen de vragenlijsten naar de verkeerde informanten zijn gestuurd.

Dit geldt vooral voor het jonge Zuidoost-Drentse veengebied, waar het voor een buitenstaander lastig is de weg te vinden en het heel gemakkelijk is om fouten te maken – als het over dialecten gaat – als enige kennis ontbreekt van de kolonisatie en de samenstelling van de bevolking.

Aanvankelijk was ik van plan alleen het Zuidoost-Drentse veengebied te bestuderen, maar tijdens een gesprek met een promotor leidden enkele overwegingen tot een uitbreiding. Men was van mening dat een dialect pas goed kan worden vastgelegd als het in de context van de omringende dialecten wordt gezien. Dit is een regel die algemeen geldt, maar voor mij gold het in het bijzonder omdat het hier ging om een jong nederzettingsgebied dat sinds het begin van de kolonisatie aan alle kanten open was geweest voor invloeden van buitenaf, en daarom niet geïsoleerd kon worden beschouwd. Bovendien moest rekening worden gehouden met de mogelijkheid van een dialect-geografische verbinding met reeds bestaand onderzoekswerk uit nabijgelegen gebieden, in mijn geval was dat goed mogelijk.

In het westen kon ik aansluiten bij het door Sassen bestudeerde gebied van Zuidwest-Drenthe met Ruinen als uitgangspunt. In het noorden was er een werk van Schuringa over de Groningse Veenkoloniën, in het zuiden een onderzoek van Rakers over de Graafschap Bentheim en in het oosten een onderzoek van Schönhoff over het Emsland. De werken zijn alle in deze (19e) eeuw geschreven, dat van Schönhoff in 1908, dat van Schuringa in 1923, dat van Rakers in 1944 en dat van Sassen in 1953. Niet alleen in tijd, maar ook in de wijze van mijn gebruik van hun werk zijn zij na elkaar te noemen. De werken van Schönhoff en

Schuringa zijn nog sterk verwant aan de grammatica's,[1] zoals die in de diverse plaatsen in de vorige eeuw gangbaar waren, maar zij vertonen reeds de invloed van de taalgeografie.[2] Zo vinden we achterin het werk van Schönhoff een overzichtskaart van de Emslandse dialecten, terwijl Schuringa de Veenkoloniën onderzoekt in samenhang met de andere Groningse dialecten. Het werk van Rakers is al geheel gebaseerd op de bevindingen van de taalgeografie. Sassen gaat – na weergave van een volledige historische grammatica van het Ruinen dialect – uitvoerig in op de syntaxis[3] van het betreffende dialect. De taalgeografie komt tot zijn recht in de begeleidende en besproken kaarten, die de positie van Ruinen in een groter verband laten zien.

Schuringa overschrijdt de provinciegrens niet, Schönhoff de staatsgrens niet en de kaarten van Rakers, die nog niet door het *Nedersaksisch Instituut*[4] in Groningen zijn uitgegeven, bestrijken alleen het graafschap Bentheim. Alle drie zijn ze gebaseerd op administratieve grenzen, die echter van weinig waarde zijn voor de dialectologie, juist omdat dialectgrenzen meestal niet samenvallen met administratieve grenzen.[5] Een vierhoek, zoals we die bij Sassen aantreffen, is daarom rationeler en meer in overeenstemming met moderne dialectologische opvattingen. Daarom ben ik ook uitgegaan van een vierhoek, namelijk een vierhoek uit Heeroma's *Taalatlas*. Zo kon ik aan de westkant direct aansluiten bij Sassens onderzoeksgebied en in het noorden, oosten en zuiden de delen opnemen die voor mijn onderzoek van belang waren om de dialecten van Zuidoost-Drenthe in een juist licht te plaatsen.

Sinds het proefschrift van Sassen zijn enkele jaren verstreken en bovendien hebben nieuwe bevindingen op het gebied van de dialectologie inmiddels voet aan de grond gekregen. Daarom verschilt mijn werk qua methodologie wezenlijk van de bovengenoemde. Centraal in mijn werk staat de *structurele geografie*, een nog vrij jonge tak van de taalkunde, die vooral door Heeroma en later door Goossens in de dialectologie is gepropageerd. Op

1 GS Woordgebruik, woordvolgorde, spelling...
2 GS Spreekwijze die, door contacten, uitstijgt boven de tot dan gangbare taal van de afzondelijke dorpen.
3 GS Zinsbouw. Bijv. ..heeft gedaan versus gedaan heeft.
4 GS Inmiddels opgeheven.
5 GS Land, provincie, gemeente.

de theoretische kant wil ik niet ingaan, want daarover en over de daaruit voortvloeiende mogelijkheden voor de dialectologie kan men zich bij Goossens uitvoerig informeren. Ik doel op zijn in 1969 verschenen werk *Strukturelle Sprachgeographie* dat, zoals de ondertitel zegt, *een inleiding tot de methodologie en de resultaten* van de structurele taalkunde wil zijn.

Dit werk bouwt dus voort op bestaande theorieën en is de praktische toepassing ervan. De nadruk ligt op de foneemsystemen[6] van de afzonderlijke dialecten, waarvan Heeroma zegt: "Een taal valt niet samen met een foneemsysteem, maar het kan niet worden ontkend dat een gemeenschappelijk foneemsysteem een echte linguïstische[7] band tussen de sprekers moet betekenen. Zo wordt tegen de achtergrond van een structureel-geografische studie de een dialectindeling weergegeven met een stevigere basis dan de gebruikelijke, die veelal is gebaseerd op intuïtieve of statistisch versluierde willekeur".[8]

In de geografie van de afzonderlijke taalelementen[9] kunnen – door verschillende verschijnselen in kaart te brengen – taalkundige bewegingen zichtbaar worden en grenzen naarvoren komen, die voor andere verschijnselen weer anders kunnen liggen. Het onderzoek naar de structuren levert een nauwkeuriger definitie van de grenzen. Daarom is het raadzaam om bij het onderzoek van verschillende dialecten uit te gaan van zowel de *linguïstische geografie*, die de afzonderlijke elementen vastlegt, als de *structurele geografie*, "omdat de linguïstische geografie (...) geïnteresseerd is in de structurele geografie, omdat de mogelijkheid bestaat dat men door de onderlinge structuren te vergelijken en af te bakenen, linguïstische bewegingen kan traceren die niet duidelijk naar voren komen in de geografische vastlegging van de individuele structurele elementen".[10]

Om een duidelijk beeld te krijgen van de dialecten van het bestudeerde gebied, is dit proefschrift zo opgebouwd dat na een beschrijving van de bewoningsgeschiedenis van de oude en de jongbewoonde gebieden, een eerste afbakening van de verschillende

6 Verschillen in uitspraken, andere klanken. Bijv. huus, hoes, huis.
7 Talige.
8 Heeroma XIII, S. 4
9 Waar wordt welke variant van de woorden gesproken?
10 Heeroma XV, S. 166

dialecten plaatsvindt op basis van de afzonderlijke verschijnselen die historisch gezien tot verschillende taallagen behoren.

Een tweede afbakening vindt plaats door vergelijking van de structuren. Daartoe begin ik met het dialect van mijn geboorteplaats, Bargeroosterveld, en vergelijk vervolgens de structuur daarvan met die van de andere dialecten. Zo komen ze nog duidelijker naar voren als essentiële eenheden.

Vervolgens zal ik onderzoeken welke structuurveranderingen in de loop van de jaren geresulteerd hebben in de nieuwe verschillende structuren in mijn onderzoeksgebied, want "structuurregistratie, die niet louter mechanisch wil blijven, komt onvermijdelijk tot structuurgeschiedenis".[11]

Uiteindelijk blijft er een deel van het Zuidoost-Drentse veengebied over dat in de taalgeografie opvalt, maar structureel niet helemaal tastbaar is. Hier heb ik getracht dit gebied te karakteriseren met behulp van statistiek, een methode die niet algemeen gebruikt wordt, maar in dit kader tot resultaten leidt.

Tot slot enkele opmerkingen over de typografie. Het werk is geschreven op een elektrische typmachine zonder de mogelijkheid van cursivering. Dit leverde problemen op met citaten met gecursiveerde woorden, aanduidingen van dialectwoorden in de tekst, enz. Deze problemen werden opgelost door in de door mij gebruikte orthografie[12] alle fonemen[13] en dialectwoorden tussen / / te plaatsen. Andere woorden en fonemen die geciteerd en niet door mij veranderd zijn, zijn gemarkeerd met <>. In de structuurgeschiedenis (dissertatie p. 85 e.v.) heb ik voor de beschrijving van de fonemen de voor het Algemeen Germaans gebruikelijke spelling gebruikt; ook voor de overige weergave van het onderzoek.

Alle Nederlandse citaten zijn (naar het Duits) vertaald. Dit maakt het boek leesbaarder, omdat niet kan worden aangenomen dat alle lezers Nederlands begrijpen, en het is wel van belang dat citaten begrepen worden.

11 Heeroma XV, S. 166
12 Geschreven weergave
13 Klankweergave

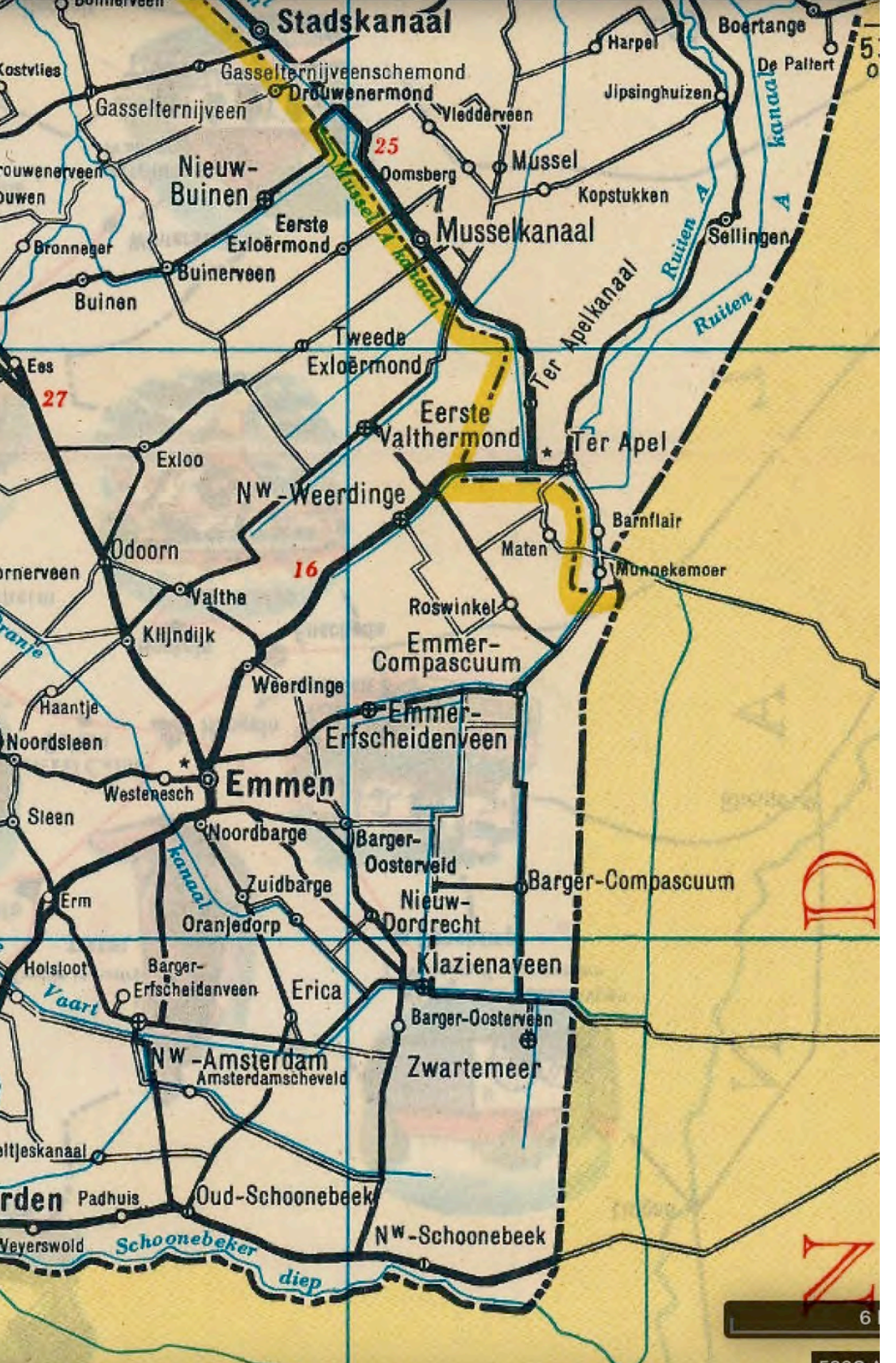
Stadskanaal
Boertange
Harpel
De Paltert
Gasselternijveenschemond
Drouwenermond
Gasselternijveen
Vledderveen
Jipsinghuizen
Nieuw-
Buinen
25
Oomsberg
Mussel
Musselkanaal
Kopstukken
Sellingen
Eerste
Exloërmond
Bronneger
Buinerveen
Buinen
Tweede
Exloërmond
Ter Apelkanaal
Ruiten A kanaal
Ruiten A
Ees
27
Eerste
Valthermond
Ter Apel
Exloo
NW-Weerdinge
Barnflair
Maten
Odoorn
16
Munnekemoer
Valthe
Roswinkel
Klijndijk
Emmer-
Compascuum
Weerdinge
Haantje
Emmer-
Erfscheidenveen
Noordsleen
Emmen
Westenesch
Sleen
Noordbarge
Barger-
Oosterveld
Zuidbarge
Barger-Compascuum
Erm
Nieuw-
Dordrecht
Oranjedorp
Holsloot
Barger-
Erfscheidenveen
Erica
Klazienaveen
Vaart
Barger-Oosterveen
NW-Amsterdam
Amsterdamscheveld
Zwartemeer
Padhuis
Oud-Schoonebeek
NW-Schoonebeek
Veyerswold
Schoonebeker
diep

DE BEWONINGSGESCHIEDENIS

Het is onmogelijk een taalkundige studie uit te voeren zonder rekening te houden met de bewoningsgeschiedenis van het bestudeerde gebied. Voor een werk als dit is het echter niet nodig om een volledig overzicht te geven van de historische gegevens. De belangrijkste vragen zijn: Hoe lang is het gebied al bewoond? Waar kwamen de bewoners vandaan? Van welke kanten zijn ze beïnvloed? Bij grotere plaatsen moet men zich afvragen of en in welke mate zij invloed hebben uitgeoefend op hun omgeving.

Het is gemakkelijker deze vragen te stellen dan ze te beantwoorden. Want afgezien van het feit dat veel nog niet onderzocht is, wordt de opheldering ervan bemoeilijkt door het feit dat het toegankelijke materiaal niet eenduidig is.

Het studiegebied kan worden verdeeld in een *oud bewoond land* en een *laat ontwikkeld veengebied*; het Bourtanger Moor, waardoor de zandgebieden van elkaar gescheiden waren. De zandgebieden konden elkaar dus eeuwenlang niet beïnvloeden. De meeste dorpen in het veengebied zijn pas in de laatste twee eeuwen ontstaan.

Het Bourtanger Moor beslaat een gebied van de Dollard tot de Vecht en van de Hondsrug, een keten van heuvels aan de oostzijde van het Drents Plateau, tot de linkeroever van de Eems. Het centrum is ongeveer het huidige dorp Hebelermeer (o. 9, 1). Een duidelijk beeld van het voormalige heidegebied en de omliggende zandgebieden wordt gegeven door een kaart van Pynacker uit 1634 (Kaart 1). Zoals blijkt uit de opmerking *desertum ob paludes et a quas inaccessum*, was het veen een zeer onbegaanbaar gebied.

Ten westen van het veen ligt het zandgebied van het Drents Plateau, ten noorden het landschap van Westerwolde. Vanuit het noordelijke Westerwolde dringt een tangvormige uitloper het veen in tot aan Roswinkel (m. 9, 2). Het studiegebied omvat alleen deze uitloper vanuit Westerwolde. In het oosten wordt het veen begrensd door de Eems, in het zuiden door de Vecht. Tussen centraal Drenthe en het Bentheimer zandgebied ligt een kleinere zandrug bij Coevorden (p. 7, 7), dat ten noorden van deze oude Drentse plaats sterk doorsneden is met moerassige gebieden. Als

een schiereiland dringt een zandtong ten oosten van Coevorden door tot in Schoonebeek (o. 8, 8).

In het volgende worden de afzonderlijke zandgebieden nader bekeken, namelijk Drente, Westerwolde, de zandgebieden langs de Eems, Niedergrafschaft Bentheim en het zandgebied tussen Niedergrafschaft en centraal Drente.

Centraal Drente[14]

Zoals kan worden afgeleid uit het voorkomen van grafheuvels, is het Drentse zandgebied al minstens sinds het Neolithicum bewoond.[15] Er zijn nog veel meer van deze getuigen van oude bewoning geweest, maar vele zijn in de loop der jaren vernield of opgeblazen en onder andere gebruikt voor dijk- en wegenbouw.

Hoe oud de huidige Drentse dorpen precies zijn, is niet vast te stellen. Hun namen verschijnen betrekkelijk laat in de oorkonden, b.v. "den Hof tAelden" (Aalden, n. 7, 10) "ghelegen in den kerspel tot Swele" (Zweelo, n. 7, 3) uit 1381; 1381 - 1383 "in der buerscap tot Berghe" (Noord- en Zuidbarge, (n. 8, 3) "in den kerspel van Empne"[16] (Emmen, n. 8, 2); 1360 "tot Wesepe" (Wezup, n. 7, 2)" in den kerspel van Swelle" ; 1217 "Silinre" (Zwinderen, o. 7 ,2).

Behalve de eerste vermelding, die meestal niet doorslaggevend is,[17] is er nog een andere manier om de dorpen qua ouderdom te onderscheiden, namelijk de indeling. In Drente zijn er *esdorpen* en *lintdorpen*. Uit nederzettingsonderzoek is gebleken dat de esdorpen het oudst zijn. Rondom het dorp lag de es, het privéland van de boeren. Verder naar buiten lag de *marke*, die lange tijd nog gemeenschappelijk bezit was, Almende.[18] De esdorpen liggen op

14 Zur Geschichte von Drente vergleiche Kleyn, Linthorst Homan, Prakke, Visscher.

15 Für die Vor- und Frühgeschichte vgl. Waterbolk, der auch in den Jahrgangen 1945 ff. des NDV (Nieuwe Drentse Volksalmanak) immer die neuesten Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen in Drente veröffentlicht.

16 Nach Visscher (S. 86) wird Emmen zum ersten Mal in einer Urkunde vom Jahre 1137 erwähnt.

17 Natürlich sind auch die Namen selbst wichtige Zeugen für das Alter. Vgl. dazu Blok, Kuhn.

18 Almende - of Allmende, gemeene grond, toebehoorende aan eene gemeenschap van grondgebruikers of aan eene gemeente en veelal strekkende tot individueel gebruik der rechthebbenden. Van oud-Germaanse oorsprong

het plateau aan de bovenloop van de rivieren. Voorbeelden zijn Oosterhesselen (n. 7, 8), Sleen (n. 7, 6) of Zweelo (n. 7, 3).

Waar geen beek of rivier was, vestigden zich aanvankelijk geen mensen. In het Ellertsveld bijvoorbeeld, in Schoonoord (n. 7, 4) en omgeving, vestigden zich pas in de vorige eeuw mensen, nadat daar een kanaal[19] was gegraven.

In de tweede helft van de 10e eeuw begon men zich te vestigen in de moeilijker te ontwikkelen natte gebieden aan de benedenloop van de rivieren. De kolonisten waren, althans gedeeltelijk, van Friese afkomst, want de Friezen waren goed thuis in de bewoning van vochtige gebieden. De eerste lintdorpen, herkenbaar aan hun langgerekte vorm, dateren uit deze periode. Hier ligt, in tegenstelling tot de esdorpen, waar het individuele land verspreid ligt over de essen, het land van de boeren achter de boerderij. Voorbeelden van een dergelijke kolonisatie zijn Weyerswold (p. 7, 8) en Dalerveen (o. 7, 5).

De naam Drente wordt voor het eerst genoemd in een document uit 820. Het gebied werd in de 8e eeuw gekerstend door Willehad, de apostel van Drente.[20] In 1024 werd het geschonken aan de kerk van Utrecht, welke schenking in 1040 door Hendrik II werd bevestigd. Tot 1552 bleef Drente in het bezit van de Utrechtse bisschoppen. In Coevorden hadden zij afgevaardigden die, omdat ze ver van hun heren verwijderd waren, steeds machtiger en onafhankelijker werden. Dit leidde keer op keer tot oorlogen. De beroemdste veldslag is die bij Ane, ten zuiden van Coevorden, waar de bisschop en zijn dienaren in 1227 werden verpletterd.

Drente zou ook veel geleden hebben tijdens de 80-jarige oorlog (1568 - 1648), zodat het vrijwel geheel ontvolkt raakte.[21] Het

19 Oranjekanaal.

20 Uitgebreid in *Drentse kerken*. Ter Verpoozing. Pdf op www.nedersaksisch.org

21 Naarding, S. 70. Die dialektgeographische Situation beweist, jedoch, dass seit dem Mittelalter eine Kontinuität in der Bevölkerung bestanden haben muss. Es müssen genug Drenten übriggeblieben sein - nachdem sie eventuell erst weggezogen und später zurückgekehrt waren -, um diese Kontinuität zu sichern.

Naarding, blz. 70. De dialect-geografische situatie bewijst echter dat er sinds de middeleeuwen continuïteit in de bevolking moet zijn geweest. Er moeten voldoende Drents overblijven - na mogelijk verhuizen en later terugkeren -

plateau werd vaak doorkruist door vijandelijke legers omdat het tussen de drie forten Steenwijk in het zuidwesten, Groningen in het noorden en Coevorden in het zuidoosten lag. Hierdoor heerste er eeuwenlang grote armoede in Drente.[22] Men leefde van de boerderij: "Tot voor kort was de Drentse boerderij het centrum van het economische leven. De boerderij was een gesloten economie. Daardoor was de bevolking vrijwel onafhankelijk van de gebieden buiten Drente".[23]

Westerwolde[24]

Westerwolde is een oud land, "maar de rol die het speelde in de geschiedenis was niet groot. Daarvoor was het te arm en te klein en het lag te afgelegen".[25] Dat Westerwolde al vroeg bewoond was, blijkt uit bodemvondsten uit alle perioden. Bij Mussel (l. 9, 2) zijn Romeinse munten gevonden die volgens Muntinga[26] wijzen op contact met de Romeinse cultuur. Samen met Onstwedde, Vlagtwedde en Wedde, plaatsen die ten noorden van ons onderzoeksgebied liggen, is Sellingen (l. 9, 5) een van de oudste kernen van Westerwolde. Rondom de oude woonkernen ontstonden later zogenaamde *zwermnederzettingen*, zoals Wellinghuizen (1, 9, 3), Jipsinghuizen (1, 9, 4), Laude (1, 9, 7), Ter Wisch (m. 9, 8) en Ter Haar (m. 9, 6).

Met uitzondering van Sellingen, dat al in 1150 als "Sallinge" en in 1316 als "Zellynge "voorkomt, worden de dorpen die op de oude zandrug liggen veel later dan de Drentse zanddorpen genoemd: in de 16e eeuw "Jipsin Huising" (1545), in de 17e eeuw "huis ter Haar" (1615), "Wollingehuisen" (1653), in de 18e eeuw "Louwde onder den klockenslach Sellingen" (1710).[27]

De genoemde dorpen waren alleen toegankelijk vanuit het noorden en bovendien moeilijk bereikbaar. Veel mensen zullen

om deze continuïteit te waarborgen.
22 Visscher, S.63
23 Visscher, S.64
24 24 Zur Geschichte Westerwoldes vergleiche Muntinga, van Winter, Keuning, Visscher.
25 Muntinga, S. 41
26 S. 32
27 De Vries II, der aber (S. 209) das / a / in «Sallinge» bestreitet.

er niet gewoond hebben. Westerwolde was terra incognita,[28] ook in de tijd dat de afgraving van het veengebied vanuit Groningen Ter Apel (m. 9, 5) bereikte en Westerwolde ook vanuit het zuiden bereikbaar was. Westerwolde werd vanuit Meppen (o. 10, 5) gekerstend en behoorde kerkelijk tot Osnabrück. In de middeleeuwen maakte het deel uit van de Gau Agrotinon[29] tot 1316, toen het onder wereldlijk bestuur kwam van Ludwig, bisschop van Münster, bij wie de Westerwolders hulp zochten tegen de Reiderlandse stamhoofden. In 1478 kwam het in handen van de stad Groningen, die het echter pas na veel gesteggel - en nadat veel meer heren in Westerwolde de macht hadden uitgeoefend - in 1619 definitief in bezit nam.
De uit de middeleeuwen daterende dorpen Ter Apel (m. 9, 5) en Roswinkel (m. 9, 2) liggen op de zuidelijke uitlopers van het Westerwoldse zandgebied. Het klooster Ter Apel werd in 1216 gesticht. Over het eerste gebouw is weinig bekend. In de tweede helft van de 15e eeuw werd een nieuw klooster gebouwd, voor de bouw waarvan een weg naar de Eems was aangelegd om de stenen te kunnen vervoeren. De eerste monniken kwamen uit het klooster Bentlage bij Rheine. Het klooster beleefde zijn grootste bloei rond het midden van de 16e eeuw. De laatste prior, Jeannes Emmen, nam in 1604 het lutherse geloof aan. Kerkelijk hoorde Ter Apel, net als Westerwolde, tot 1559 bij Osnabrück.

Roswinkel was van oudsher een agrarische nederzetting. De boerderijen lijken sterk op die in Westerwolde, hoewel de opzet van het dorp verschilt van die van de Westerwoldse dorpen. Roswinkel is een lintdorp, terwijl de Westerwolde-dorpen oude esdorpen zijn, zo niet zwermdorpen, maar ze verschillen van de Drentse esdorpen doordat de huizen dichter bij elkaar staan.[30]

Roswinkel en Ter Apel konden alleen bereikt worden via de oevers van de Ruiten A. We beschikken over een getuigenis van ongeveer honderd jaar geleden, waarin reizigers over Roswinkel melden dat de ligging alleen een verbinding met Westerwolde en Hannover toeliet.[31] In feite was het dorp geheel op Westerwolde

28 Onbekend land
29 Gau: Bestuurlijke eenheid, district
30 Atlas, Karte IX-1 (Nederzettingsvormen) und Visscher S. 90
31 Naarding, S.66

georiënteerd, hoewel het tot 1516 tot de marke Weerdinge (n. 8, 1) behoorde. Roswinkel is een Duitse kolonie, net als het later gestichte De Maten (m. 9, 3), waar veel Hannoveranen, vooral uit Emsland, zich op de Roswinkeler Plaatsen (percelen) vestigden.

In de loop van de laatste eeuwen kwamen veel immigranten uit Westfalen - waaronder veel katholieken - naar Westerwolde, allen op zoek naar verbetering van hun economische situatie op deze plek.[32] Daarnaast vluchtte een aantal deserteurs naar Westerwolde tijdens de Napoleontische oorlogen in 1866 en 1870.[33]

De zandgebieden langs de Eems[34]

Aan de oostkant wordt het Bourtanger Moor begrensd door de Eems. De aan beide zijden van de rivier gelegen dorpen zijn zeer oud, zoals blijkt uit de registers van het klooster Corvey aan de Weser en uit andere documenten waarin de dorpen worden genoemd. Zo vinden we uit de 9e eeuw:[35] "fersne" (Verssen, o. 10, 2), "dorbun" (Dörpen, 1. 10, 4), "harun" (Haren, n. 10, 6), evenals "lodon" (Lathen, m. 10, 6) met zijn dorpen "dude" (Düthe, m. 10, 3), "embini" (Emen, n. 10, 10), "helderi" (Hilter, n. 10, 2) en "dynnon" (Tinnen, n. 10, 8). In de 9e eeuw behoren de dorpen "vollun" (Fullen, o. 10, 3) en "gezzi" (Geeste, p. 10, 4) tot de parochie Meppen. In 854 worden ook "stenebille" (Steinbild, 1. 10, 6), "alodun" (Alden of Ahlen, l. 10, 7), "dersmun" (Dersum, 1. 10, 3) en "walinoon" (Walchum, 1. 10, 5) genoemd. Oberlangen (m. 10, 4) en Niederlangen (m. 10, 5) worden ook al genoemd in het goederenregister van Corvey. De boerderij Wesuwe (n. 10,9) lijkt een van de oudste boerderijen in Emsland te zijn. Heede (1. 10, 1) werd in 853 aan het klooster Corvey gegeven.

De indeling van de dorpen is hetzelfde als in Drenthe en Westerwolde, met als enige verschil dat de boerderijen in de Emslandse dorpen nog dichter bij elkaar staan dan in Westerwolde.[36]

Net als Drenthe is Emsland geteisterd door vele oorlogen.

32 Muntinga, S. 36
33 Frans-Duitse oorlog, door Bismarck gewonnen. Begin van Duitsland.
34 Zur Geschichte vergleiche Diepenbroek, Gröninger, Schlicht
35 Diepenbroek, S. 138 ff.
36 Visscher, S. 90

Kasteel Landegge (n. 10, 1) werd in 1178 gebouwd om invallen van de graaf van Tecklenburg uit Haren, dat hij in 1171 had verworven, te voorkomen. Landegge was dus de sleutel tot het Emsland. Het beheerste de "Wegenge, die gevormd werd door de Emsstrome en de Bourtanger Moraste, daar versmald tot enkele karrensporen, en (had) een lengte van ongeveer 1700 Ruthen".[37] Fresenburg (m. 10, 7) lijkt ongeveer even oud te zijn als Landegge; het wordt voor het eerst vermeld in 1226.[38]

In 1360 werd Meppen (o. 10, 5), dat al in 834 in de accusatieve vorm[39] "meppiam"[40] voorkomt, vanwege de Tecklenburgse invallen tot stad en vesting verheven. Veel mensen van het platteland die hun leven niet meer zeker waren trokken naar de stad. In de 8e eeuw werd het christendom ingevoerd. Tegenwoordig is Emsland bijna geheel katholiek, maar dat is niet altijd zo geweest. In 1525 vond de reformatie[41] plaats, en aan het eind van de 16e eeuw was het hele gebied protestants. Toen Ferdinand, die in 1612 prins-bisschop van Münster werd, het katholicisme met harde hand herinvoerde, vluchtten veel protestanten naar Nederland.

Het graafschap Bentheim[42]

Vroege bewoning in de zandgebieden van Niedergrafschaft blijkt ook uit archeologische vondsten. In het Vechtdal zijn verschillende urnenvelden uit de ijzertijd gevonden, en bij Echteler (p. 7, 14) een heraldisch dier van het 22e Romeinse legioen.

Alleen uit Emlichheim (p. 8, 1) zijn vroege bewijsstukken bekend: 1312 "Emminchem, Empnichem".[43] Volgens W. Friedrich dateren de eerste vermeldingen van Laar (p. 7, 1), dat een versterkte havezate was, van rond 1200.[44]

De overheersende dorpsvormen zijn drubbel en verspreide nederzetting. "De drubbel, de losse, ongeregelde verbanden van enkele boerderijen (5-12) vormen de kernen van de

37 Diepenbroek, S. 145
38 von Bruch, S. 54
39 Naamvalsverbuiging; vierde naamval
40 Lackmann, S. 73
41 Door Luther begonnen in 1517
42 Zur Geschichte vergleiche Specht, Wedewen und Rakers.
43 Specht, S. 191
44 Friedrich I, S. 605 f.

nederzettingseenheden, zowel wat betreft hun oorsprong als in het huidige nederzettingspatroon, waarvan zij de groeikernen en zwaartepunten zijn. Zij zijn verbonden met de oude bewoonde gebieden en concentreren zich langs de Vecht".[45] Net als in de andere zandgebieden vinden we hier dus ook esdorpen.

Het christendom werd in de 8e eeuw in het Nedergraafschap ingevoerd. Kerkelijk behoorde het tot de 17e eeuw tot Utrecht. De Bovengraafschap daarentegen behoorde altijd tot Münster, waaraan de Nedergraafschap onder Bernard von Galen[46] (1606-1678) werd toegevoegd. Van oudsher is de Vecht een belangrijke factor in de ontwikkeling van het graafschap. Vooral sinds het midden van de 13e eeuw heeft de scheepvaart op de Vecht gezorgd voor nauwe banden met de Nederlandse bevolking. Over deze waterweg werden goederen vervoerd naar Zwolle en verder naar Amsterdam. "Vanaf 1250 was er voortdurend verkeer langs de Vecht",[47] en volgens Westhoff[48] vormden het Nedergraafschap en Noordoost-Overijssel vanaf de 14e eeuw een economische en geografische eenheid, omdat hun belangen hand in hand gingen.

Rond het midden van de 16e eeuw vond in het graafschap de reformatie plaats. Door zijn ligging tussen de Nederlanden en Lingen, dat ook tot het Huis van Oranje behoorde, was het tijdens de 30-jarige oorlog vaak het toneel van grote verwoestingen. In 1753 nam Hannover het bestuur en daarmee de schulden over van de graaf van Bentheim,[49] die het graafschap later echter terugkreeg van de Fransen, aan wier zijde hij had gevochten in de Zevenjarige Oorlog (1756-1763). Op het Congres van Wenen werd het gebied uiteindelijk bij het Koninkrijk Hannover gevoegd en in 1866, samen met Hannover, bij Pruisen.

In de 17e eeuw vond "een verschuiving in de richting van de Nederlanden plaats, te beginnen in het Niedergrafschaft". Al in 1664 dienden de geestelijken van Uelzen bij de Oberkirchenrat een verzoek in om het incidentele gebruik van de Nederlandse taal toe te staan vanwege de Nederlandse immigranten".[50] In 1687 werd de Nederlandse catechismus ingevoerd, en in 1701 kwamen

45 Landkreise, Reihe D, Band 9, S. 97
46 Bommen Berend
47 Rakers, S.194
48 Zitiert von Rakers, S. 194
49 Zeer uitgebreid beschreven in Graafschap Bentheim
50 Specht, S.153

de kerken en scholen onder Nederlands toezicht. Zo kwam het taalleven onder invloed van het Nederlands. Pas in de Franse tijd kreeg het Hoogduits weer meer invloed. In 1809 verscheen een uitgave van de Hoogduitse catechismus voor het Bovengraafschap, maar voor het Nedergraafschap bleef de Nederlandse catechismus van kracht. Bij besluit van de Hannoveraanse regering in 1824 konden Nederlands en Duits afwisselend worden onderwezen in de scholen van de Nedergraafschap. Sindsdien vond er een geleidelijke overgang plaats naar het Hoogduits, dat uiteindelijk in 1859 werd ingevoerd. In sommige kerken in Nedergraafschap wordt echter nog steeds in het Nederlands gepreekt.

In de vorige eeuw verhuisden veel inwoners van de Graafschap naar Nederland en zijn (veen)koloniën. Onder hen bevonden zich degenen die de grens overstaken om geld te verdienen voor de hooi- en graanoogsten,[51] maar deze seizoensgebonden migratie nam geleidelijk af. In 1847 waren er nog 25.000 Nederlandgangers, 50 jaar later nog geen 25.[52] Toen gebeurde het tegenovergestelde: Veel Nederlanders trokken naar Duitsland om onder andere te werken bij de aanleg van kanalen.

Tussen Nedergraafschap en Midden-Drenthe

De enige manier om van Nedergraafschap naar Drenthe te komen was via Coevorden (p. 7, 7). Hier lag een zandgebied dat het Bourtanger Moor scheidde van het hoogveen aan de zuidkant van het Drentse Plateau. De belangrijke handelsroute van Bentheim naar Groningen liep door Coevorden.

Vroege bewoning blijkt uit neolithische vondsten bij Stieltjeskanaal (o. 7, 7) en Weyerswold (p. 7, 8).[53] Uit de dorpen ten zuiden van Coevorden zijn mij geen vondsten bekend. De namen van de dorpen worden alleen in de Hoge Middeleeuwen genoemd: 1148 “apud Coiforde” (Coevorden, p. 7, 7), 1160 “In Dalon” (Dalen, o. 7, 4), 1188 “Holtun” (Holthone, p.7,10) en 1354 “Grammesberghe” (Gramsbergen, p. 7,9).[54] De oude dorpen op

51 Zgn. Hannekemaaiers
52 Der Grafschafter, September 1960, S. 734
53 NDV 1931, Verslag, S. 19
NDV 1932, Verslag, S. 17
54 De Vries
De Vries I

het zand zijn in hun opzet esdorpen en verschillen nauwelijks van die in het Nedergraafschap.

De vroegere bewoners van Coevorden raakten volgens Naarding[55] in de loop van de vele oorlogen, die de vestingstad niet ongemoeid lieten, op drift. Pas na ±1600 begon een sterke instroom van de bevolking. De vesting werd gebouwd[56] tussen 1597 en 1707 en werd herhaaldelijk belegerd en verwoest. De geschiedenis van Coevorden is er een van oorlogen en verwoestingen.[57] Bekend is de slag bij Ane, waarbij de bisschop van Utrecht, Otto II, in 1227 sneuvelde. Als boetedoening werd het jaar daarop in Weyerswold een klooster gebouwd, waarvan de monniken zich intensief bezighielden met de regulering van het water in het Schoonebeeker Diep.

Coevorden werd pas in recente tijden belangrijk, toen na 1850 in het gebied turf werd gestoken. De turfwinning in de omgeving van Coevorden was al in de 13e en 14e eeuw zonder veel tamtam begonnen. Naarding[58] zegt: "De eerste kolonisten "up den nyen vene" (op het nieuwe veen), waarschijnlijk het huidige Dalerveen (o. 7, 5), worden in 1315 genoemd als "Frisones, quos locavimus in dicta palude", Friezen die wij, d.w.z. Reinoud van Coevorden, in genoemd veen vestigden".

De inwoners van Weusten (p. 7, 11) en Eschebrügge (p. 7, 5) in het Nedergraafschap waren op Coevorden georiënteerd omdat ze te ver van de centra in de graafschap verwijderd waren. Coevorden had van oudsher ook veel contacten met Overijssel, waarvan het recht daar tot 1791 gold.

Aan het einde van de in oostelijke richting lopende zandrug ligt het lintdorp Schoonebeek (o. 8, 8), waarvan de bevolking grote verwantschap vertoont met die van het graafschap en die van Noord-Overijssel.[59] Schoonebeek vormde tot 1884 een bestuurlijke eenheid met Dalen (o. 7, 4). De twee plaatsen werden reeds in 1341 samen genoemd: "den van Sconebeke unde den van Dalen".[60]

55 Naarding, S. 64
56 Kleyn, S. 185
57 Nagge, Veenhoven.
Uitgebreid in Deel I van de Podagristen www.nedersaksisch.org pdf
58 Naarding, S. 29
59 Visscher, S. 96
60 De Vries I

De inwoners van Schoonebeek woonden op het zand, maar hadden hun weidegronden op het veen, dat zich uitstrekte tot voorbij het huidige Nieuw-Schoonebeek (p. 9, 5) tot Adorf (p. 9, 2).

De kolonisatie van het Bourtanger Moor[61]

Ongeveer 200 jaar geleden was het grootste deel van het Bourtanger Moor nog woest en ledig. Van oudsher was dit gebied zeer onbegaanbaar, vooral in de natte seizoenen. Toch moeten er in het verleden vaker mensen door het veen hebben getrokken. In 1818 werd bij opgravingen een planken pad[62] uit ca. 2000 v. Chr. gevonden, dat liep van Valthe (m. 8, 5) naar Ter Haar (m. 9, 6) en van Ter Apel (m. 9, 5) via Rütenbrock (m. 9, 1) naar de Eems.[63] Later is een tweede veenbrug gevonden in Emmer-Compascuum (n. 9, 5) met een uitbreiding naar het Lindloher Moor en een derde in Nieuw-Dordrecht (n. 8, 5). Van Spinola is bekend dat hij tijdens zijn invallen in de 80-jarige oorlog over het bevroren veen trok.

Aan de randen van het veen staken de bewoners van de omliggende zandgebieden altijd turf, maar alleen zoveel als ze nodig hadden voor hun eigen huisbrand. In de andere hoog- en laagveengebieden bij grotere bevolkingscentra als Meppel en Groningen werd al sinds de hoge middeleeuwen op wat grotere schaal turf gestoken.[64] Dat men daar eerder begon, heeft te maken met de betere afzet- en transportmogelijkheden. In de 17e eeuw, toen de gemakkelijk toegankelijke veengebieden waren afgegraven en de groeiende baksteenindustrie steeds meer turf nodig had,[65] ging de aandacht uit naar de verder weg gelegen Drentse hoogveengebieden bij Smilde en later bij Hoogeveen. In het zuidoosten van Drenthe was de turfwinning door de Staten-Generaal verboden vanwege het belang van het (ontoegankelijke) veen voor de landsverdediging. Een andere omstandigheid die systematische turfwinning aanvankelijk in de weg stond, was het ontbreken van een vaste staatsgrens tussen Nederland en

61 Vergleiche dazu auch Visscher, S. 100 ff.
62 Veenbrug. Deel II en III. Podagristen. pdf op www.nedersaksisch.org
63 Van Zeist, S. 21 ff.
64 Prakke, S. 28
65 Keuning, S. 60

Koninkrijk Hannover. Voor beide landen lag het veen aan het "einde van de wereld"; niemand gaf er iets om, en daarom was voor dit gebied nooit een staatsgrens vastgesteld. Het veen behoorde toe aan de marken van de omliggende Drentse, Westerwolder en Emslandse dorpen, die de hogere delen als weiland gebruikten. Ook de markegrenzen lagen niet altijd vast en dit leidde vaak tot wrijving en geschillen tussen de afzonderlijke zandgebieden.[66] In 1764 werd de rijksgrens eindelijk vastgesteld. In 1784 werd een nieuwe grensregeling getroffen, maar de grens van 1764 bleef gehandhaafd. Zodra deze kwestie was geregeld, kon de turfwinning en de bewoning beginnen.

kaart 2 met kanalen

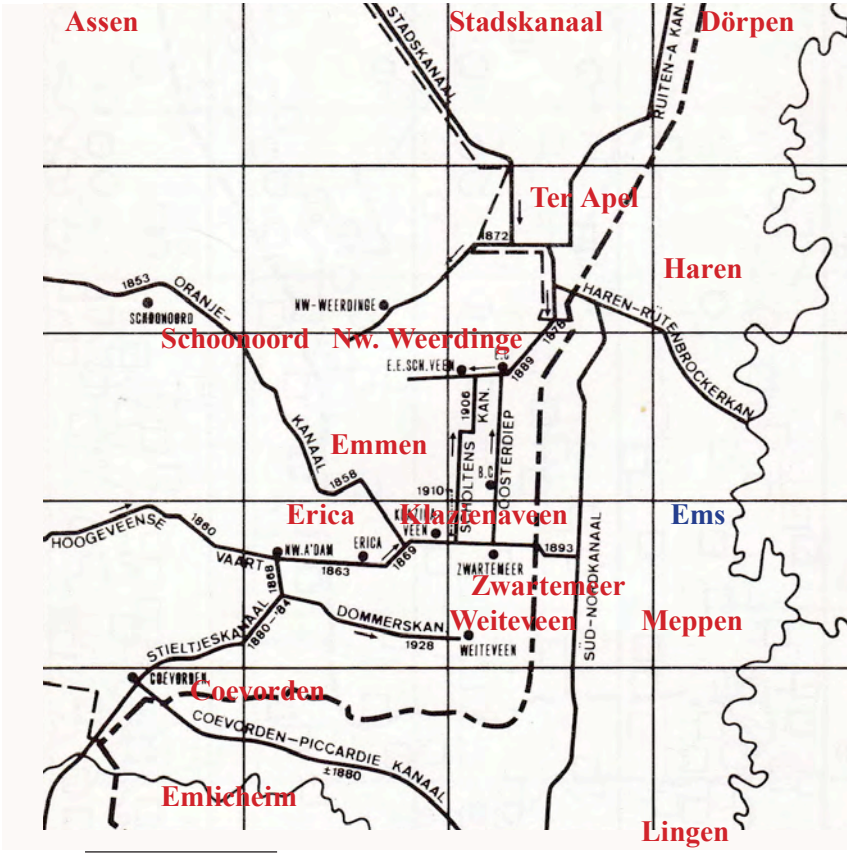

66 Keuning, S. 27 ff.

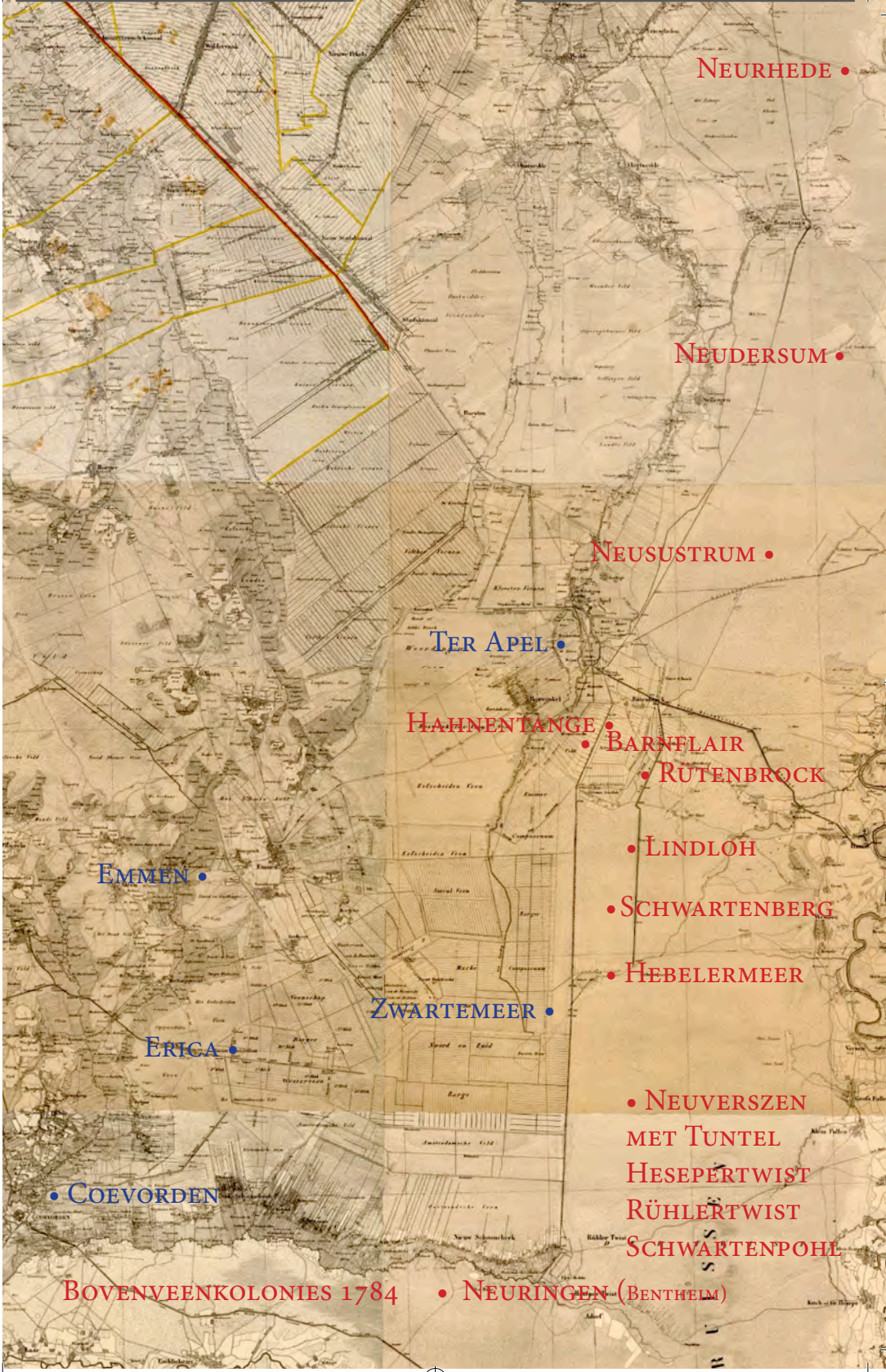
Neurhede •
Neudersum •
Neusustrum •
Ter Apel •
Hahnentange •
• Barnflair
• Rütenbrock
• Lindloh
Emmen •
• Schwartenberg
• Hebelermeer
Zwartemeer •
Erica •
• Neuverszen
met Tuntel
Hesepertwist
Rühlertwist
Schwartenpohl
• Coevorden
Bovenveenkolonies 1784
• Neuringen (Bentheim)

Het Duitse deel van het Bourtanger Moor

Tegen het einde van de 30-jarige oorlog wilde graaf Ernst Wilhelm zu Bentheim kolonisten vestigen in het zuidelijke Bourtanger Moor.[67] Hij benoemde de Coevorder predikant Johan Picardt (1600- 1670), die deze functie al had bekleed in Egmond aan Zee (1623) en Rolde (1643) en naam had gemaakt als kolonisator. De opkomst van de veenbrandcultuur[68] in de 17e eeuw, die de teelt van boekweit mogelijk maakte, verleidde mensen tot het stichten van nieuwe nederzettingen in het hoogveen. "Met de komst van de veenbrandcultuur werd de heide gewild. Vanaf die tijd rukten de markgenoten op naar het hoogveen. Er ontstond veel strijd (twist). De ruzie over mijn en dijn tussen de Hollanders en de Bentheimers eindigde met het verdrag dat in 1824 in Meppen werd gesloten en dat de grens bepaalde die nu in het noorden van de graafschap bestaat."[69]

Rond 1800 trok men verder naar het noorden. Zo vestigden de eerste bewoners zich in 1782 in Adorf (p. 9, 2) en in 1820 in Neuringe (Neu: nieuw) (p. 9, 1).[70] In 1865 - 1866 werd het land in Emlichheimer Weusten (p. 7, 11) verdeeld onder de eigenaren.[71] Volgens Liese kwamen de kolonisten van Weusten niet alleen uit Emlichheim (p. 8, 1), zoals men op grond van de naam zou verwachten, maar ook uit de oude dorpen Laar (p. 7, 1), Heesterkante (p. 7, 4), Ringe (p. 8, 2) en Hoogstede (p. 8, 4).

Pas in 1870/71 werden kanalen gegraven om nieuw land in cultuur te kunnen brengen. Via het Zuid-Noordkanaal werd de Nedergraafschap verbonden met het district Meppen, via het Ems-Vechtekanaal met Lingen en via het Coevorden-Piccardiekanaal met het Nederlandse kanalenstelsel.

In dezelfde periode als in de Nedergraafschap werden de meeste dorpen in het Emslandse veengebied gesticht.[72] In 1784 vaardigde

67 Herbers, S.121
68 De veenbrandcultuur, ook boekweitbrandcultuur genoemd, is een oude manier om hoogveengronden te bemesten en zo voor de verbouw van boekweit en andere gewassen zoals raapzaad, haver, rogge en aardappels gereed te maken
69 Specht, S.111
70 Schreiber, S. 102
71 Liese, S.65
72 Zur Geschichte der Entstehung vergleiche Gröninger und Blanke, der von einigen Orten auch die Namen derer nennt, die die Plaatsen bekommen haben.

de prins-bisschop van Münster een bevel uit dat nieuwe kolonies in de heide moesten worden gesticht. Op 3 juli 1788 werden de plaatsen (kavels) in Hesepertwist (p. 9, 3) en Rühlertwist (p. 9, 4) verloot,[73] op 15 juli die in Hebelermeer (o. 9, 1)[74] en op 18 juli die in Rütenbrock (m. 9, 1), Lindloh (n. 9, 1) en in Schwartenberg bij Rütenbrock. In hetzelfde jaar werden de plaatsen in Neudersum (l. 10, 2) en Neusustrum (m.10, 1) uitgemeten. De stichtingsjaren van de andere Emslandse veendorpen in ons onderzoeksgebied zijn: 1810 Altenberge (n. 9, 2), 1875 Schöninghsdorf (o. 9, 2)[75] en 1909 Fehndorf (n. 9, 3) en Erika (n. 10, 5). Rond 1800 was het grootste deel van het Emslandse veengebied dus al bewoond. Volgens Gröninger,[76] de plaatselijke historicus uit Rütenbrock, kwamen de kolonisten, op een enkeling uit de oude dorpen na, uit Pruisen, Hannover, het Münsterland, Paderborn, Hildesheim en uit Nederland, maar hij geeft hiervoor geen bewijzen. Aangezien hij echter in 1850 is geboren, zal hij veel dingen uit eigen herinnering hebben geweten. Keuning[77] daarentegen denkt dat de Emslandse kolonisten vooral "kleine luyden" uit naburige dorpen waren. In Dersum (l. 10, 3) zouden kinderen van eerdere kolonisten de kavels hebben gekregen. De aanleg van twee kanalen, het Rütenbrock-Harenkanaal en het Zuid-Noordkanaal, waarmee in 1870 werd begonnen en dat in 1892 in Nordhorn werd voltooid, was belangrijk voor de ontwikkeling van het Emslandse veengebied. De wegen in Emsland werden grotendeels in onze eeuw aangelegd.

De kolonisten richtten zich volledig op het oude zandgebied, waar ze hun producten verkochten. Wat per schip werd ingevoerd, moest aanvankelijk van de Ems worden gehaald. Pas de laatste tijd, vooral na de Tweede Wereldoorlog, is de ontwikkeling van het Emsland zeer snel opgeschoten en zijn grote gebieden ontgonnen. Overal ontstonden nieuwe nederzettingen. Naast de plaatselijke bevolking hebben ook veel vluchtelingen uit het oosten[78] een nieuw bestaan opgebouwd.

---

73 Toewijzing van de kavels via verloting
74 Zur Geschichte vergleiche Ottens.
75 Schöningh, S.57 ff.
76 Gröninger, S. 17
77 Keuning, S. 56
78 Een verkapte verwijzing naar de verdrijving van Duitsers uit het bevrijde Polen en andere oostbloklanden. Wellicht ook bevrijde (Russische) gevangen uit de Emslandkampen.

Het Nederlandse deel van het Bourtanger Moor

In Drenthe verliep de vestiging van het veen minder snel. De methode was hier anders. Terwijl in Emsland de koloniën in het hoogveen werden gesticht, rukte aan Nederlandse zijde de bevolking met de kanalen en het voortschrijdende turfsteken geleidelijk op naar het veen. Was de kolonisatie in Emsland het gevolg van een bisschoppelijk bevel, in Drenthe investeerden kooplieden uit het westen van Nederland hun kapitaal in het veen, in de hoop het met rente terug te krijgen door de turf te verkopen.

Na het turfsteken in Meppel werd in 1612 begonnen met de werkzaamheden in Smilde. Omdat slechts enkele inwoners van het oude Zanddrenthe[79] belangstelling hadden voor dit werk, moesten arbeiders uit andere streken worden aangetrokken. Waar zij in het bijzonder vandaan kwamen is niet bekend.

Verder naar het zuiden begon rond dezelfde tijd (1626), onder de energieke leiding van de jonker Roloff van Echten tot Echten (1592-1634), opnieuw een turfstekerij, die leidde tot het ontstaan van Hoogeveen. Hier weten we in ieder geval vanaf 1682 over de herkomst van de arbeiders. Vanaf dat moment zijn er kerkelijke gegevens beschikbaar, hoewel alleen het protestantse deel van de bevolking wordt geregistreerd. J. Wattel[80] onderzocht de herkomst van 724 personen. Hij stelde vast dat 50% van de kolonisten uit Drenthe kwam, meestal uit het zuidwesten, en een kleiner percentage uit Noordwest-Overijsel. Het aantal Duitse arbeiders bedroeg 32.

Tegelijkertijd bestonden aan het eind van de 17e eeuw al de veenkoloniën van Pekela, Wildervank en Veendam. Toen de aanvoer van turf uit deze gebieden in de tweede helft van de 18e eeuw afnam, ging de stad Groningen op zoek naar nieuwe turfwinningsgebieden en begon daarvoor het Stadskanaal aan te leggen.[81]

De oudste kolonie in het Oostermoer,[82] Gasselternijveen (l. 8, 1), bestond toen al. Zij was in 1662 gesticht langs een parallel aan de Hunze gegraven kanaal, waaruit het Gasseltse hoogveen

79 Het centraal gelegen deel van Drenthe
80 Wattel, S.42 ff.
81 Zur Geschichte der Groninger Veenkolonien vergleiche Keuning.
82 Veen: Moor (Du.), Moer (NL.)

werd drooggelegd. Het Gasselternijveen kreeg pas in de 19e eeuw betekenis, nadat het was aangesloten op het Stadskanaal.

In 1800 begon de stad Groningen te onderhandelen met de markegenoten van "Oostermoer" en "Zuidenveld" om hun venen te verwerven. Eerst moest hier echter het grensgeschil tussen Westerwolde en de Drentse zandgebieden worden beslecht en de definitieve provinciegrens tussen Groningen en Drenthe worden vastgesteld. De landmeter Sems had al in 1615 opdracht gekregen om een grens op te stellen. Hij stelde een rechte lijn voor van Ter Apel naar Groningen, de zogenaamde Sems-linie.

De geschillen duurden voort totdat in 1817 een "Convenant" werd getekend. Om de onderhandelingen te bespoedigen was in 1815 zelfs een koninklijk besluit nodig geweest. In 1848 kocht Groningen gebieden van de marken Jipsinghuizen (1. 9, 4) en Laude (1. 9, 7) en kon vervolgens het Stadskanaal doorgraven tot aan zijn bezittingen bij Ter Haar (m. 9, 6) en Ter Apel (m. 9, 5). Vledderveen (l. 9, 1) in de marke Onstwedde werd vanuit Stadskanaal afgegraven. Langzaam rukte het kanaal op naar het zuiden. In 1851 was het kanaal zover gevorderd dat de afslag naar Valthermond (m. 8, 2) kon worden gemaakt, waar in 1853 de eerste turf werd gestoken.[83]

De bijgevoegde kaart (kaart 2) laat zien in welke richting en in welke tijd de kanalen werden gegraven. De meeste dorpen werden langs de kanalen gebouwd.[84] Vanuit het noorden werd in 1872 Nieuw-Weerdinge (m. 8, 7) gesticht. Sinds 1902 zijn de nederzettingen Nieuw-Weerdinge, Weerdingermond, Weerdingerveen en Weerdingermarke samengevoegd onder deze naam.[85] In 1874 kocht "NV het Emmer-Compascuum" het huidige Emmer-Compascuum van de marke van Emmen en Westenes,[86] en zo kon het kanaal worden verlengd van Ter Apel via Munsterscheveld (n. 9, 6) naar Emmer-Compascuum (n. 9, 5) (het Stads-Compascuum-kanaal). In 1881 stonden er in Emmer-Compascuum al 15 plaggenhutten. Sinds 1938 omvatte Emmer-Compascuum ook Emmer-Erfscheidenveen (n.9,4), waar zich sinds de laatste decennia van de vorige eeuw kolonisten hadden

83 Zur Entstehung und Geschichte Valthermonds vergleiche Hadders.
84 Zur Entstehung und Geschichte der Südostdrenter Dörfer vergleiche Buiskool
85 Buiskool I, S. 29
86 Ein damals selbständiges, jetzt zu Emmen gehörendes Dorf.

gevestigd. De veenweg van Emmen via Emmer-Compascuum naar Duitsland, de zogenaamde / xröüna diik / -groene dijk, liep vroeger over dit dorp.

Toen het veen bij Hoogeveen werd afgegraven, werd ook de aandacht gericht op de Zuidoost-Drenthe. In 1856 / 57 werd begonnen met de aanleg van een kanaal van Nieuweroord bij Hoogeveen naar Zwinderen (o. 7, 2).[87] In 1859 was men al in de marke Erm (n. 7, 9), in 1860 werd Nieuw-Amsterdam (o. 8, 3) bereikt en in 1863 Erica (o. 8, 5).[88] In 1893 werd de rijksgrens bereikt via Klazienaveen (o. 8, 7) bij Zwartemeer (o. 9, 3). In 1899 kwam de verbinding met het Zuid-Noordkanaal en daarmee met het Duitse kanalenstelsel tot stand.

Een verdere insnijding in de Emmer venen vond plaats vanuit het noordwesten met de aanleg van het Oranjekanaal, dat de Smilder venen verbindt met het Emmer veengebied. Langs dit kanaal ontstonden Wezuperbrug (m. 7, 3), Schoonoord (m. 7, 4),[89] waar in 1854 het eerste plaggenhut werd gebouwd, en Odoornerveen (n. 7, 1). Schoonoord groeide snel door de gunstige ligging ten opzichte van de omliggende zanddorpen.

Langzaam drong men door in het veengebied. De "Drentsche Veen en Middenkanaal Maatschappij" of "Oranjekanaal-maatschappij" kocht twee stukken heide van de marken van Noord- en Zuidbarge (n. 8, 3): "Het kleine Blok", het huidige Oranjedorp bij Nieuw-Dordrecht en "Het grote Blok", het huidige Klazienaveen-Noord.[90] Het was de bedoeling deze twee "blokken" door een kanaal met elkaar te verbinden, maar vanwege het niveauverschil (4,40 meter) kon dit plan niet worden uitgevoerd.[91] Nieuw-Dordrecht (n. 8, 5), dat zijn naam dankt aan enkele Dordtse heren die hier hun kapitaal hadden geïnvesteerd, heeft dus geen kanaal en ontstond in 1856 toen de marken van Noord- en Zuidbarge het gebied verdeelden in kleine percelen waarop boerderijen werden gebouwd. Toen echter bleek dat de percelen te klein waren en veeteelt niet goed mogelijk was, trokken veel boeren naar Barger-Oosterveen (o. 8, 6), dat nu tot Klazienaveen behoort.

87 Kniphorst, S.37 ff.
88 Zur Geschichte Ericas vergleiche Heesewijk.
89 Zur Geschichte Schoonoords vergleiche Canter Cremers.
90 Buiskool ll, S. 7 ff. und S. 29 ff.
91 Pas in de 21e eeuw de Prins W.A. sluis voor de recreatievaart.

Door de aanleg van het Stieltjeskanaal (1880-84) ontstond een verbinding tussen het Overijsselse en het Drentse kanaalsysteem, terwijl het Scholtenskanaal en het Oosterdiep het Drentse en Groninger systeem met elkaar verbonden.

Het is belangrijk om een duidelijk beeld te hebben van de oorsprong van het kanalenstelsel zoals hier kort is beschreven. Want het was met deze kanalen dat de eerste pioniers het zuidoostelijke Drentse veengebied betraden. Eerst waren er slechts enkelen, voornamelijk arbeiders, die zich met de kanaal- en draineerwerkzaamheden bezighielden, daarna, nadat de kanalen zover in het veen waren gegraven dat met het turfsteken kon worden begonnen, volgde de grote stroom kolonisten. De arbeiders uit de oudere nederzettingen vonden nieuw werk in de nieuwe kolonies.

Vanuit het noorden kwam een grotendeels Groningse bevolking naar het veen met het Groningse kanalenstelsel. Als de pioniers katholiek waren, kwamen ze uit het Emsland, de meesten uit Rütenbrock (m. 9, 1), Neudersum (1.10, 2) en Neusustrum (m.10, 1). Zij vormden de katholieke boerenbevolking in de dorpen Zandberg, Braamberg, Kopstukken en Horsten bij Musselkanaal (l. 8, 5), alsmede die van Sellingerbeetse (l. 9, 6), Valthermond (m. 8, 2), De Maten (m. 9, 3) en Laudermarke (m. 9, 7).[92] Kolonisten uit Emsland worden ook aangetroffen in Emmer-Compascuum (n. 9, 5) en Munsterscheveld (n. 9, 6). Daarnaast waren er veel Friezen die uit de oudere Friese veenkoloniën van Appelscha en Haulerwijk waren gekomen als arbeiders bij de afgravingen en kanaalaanleg. Het aantal Friezen was zo groot dat Emmer-Compascuum aanvankelijk Fries-Compascuum werd genoemd. Met het Oranjekanaal en de Hoogeveense Vaart kwam een overwegend Drents-Overijselse bevolking, zij het met enkele Friezen onder hen uit de gebieden rond Hoogeveen en Smilde en uit de Dedemsvaart.[93]

Erica (o. 8, 5) is te beschouwen als een kolonie van Slagharen; het zou aanvankelijk zelfs Nieuw-Slagharen moeten heten. Het is vreemd dat de kolonisten, afkomstig uit Slagharen in Noord-Overijssel, zich niet in Nieuw-Amsterdam (o. 8, 3) vestigden,

92 Kocks I, S. 9 ff
93 Prakke, S. 258

waar ze zich volledig met het veenwerk bezighielden, maar voorbij Nieuw-Amsterdam naar Erica trokken en zich daar vestigden als boekweitboeren en arbeiders in het veen. Dat was rond 1850, en de eigenlijke veenkolonie Erica ontstond in 1866 aan de Hoogeveense Vaart.[94]

Het hele veengebied wemelde in de ontwikkelingstijd van buitenlandse arbeiders, waaronder veel Duitsers uit Münsterland, Osnabrück en Lippe-Detmold. De meesten van hen bleven alleen tijdens het veenwerk in het voorjaar. Als dit klaar was, trokken ze verder naar Nederland om hooi en graan te oogsten. Daarentegen waren er permanente nederzettingen van Duitsers in Barger-Compascuum (n. 9, 7) en Nieuw-Schoonebeek. De meesten van hen waren boekweitboeren uit Emsland die op zoek waren naar nieuw land. Want als na enkele jaren de toplaag van het veen door brandcultuur was uitgeput en ongeschikt was geworden voor de boekweitteelt, moest nieuw land worden gezocht. Dus kochten boeren uit Emsland grond van de landeigenaren in Schoonebeek (o. 8, 8), die de grond in Nieuw-Schoonebeek in bezit hadden.

De Emslanders in Nieuw-Schoonebeek waren overwegend katholiek en gingen naar de kerk in Twist. Na veel moeilijkheden kregen zij in 1849 een eigen kerk, de eerste kerk in het Zuidoost-Drentse veen.[95]

Een tweede Duitse nederzetting was Barger-Compascuum,[96] dat ook een kolonie van boekweitboeren was voordat het graven van het Oosterdiep er een veenkolonie van maakte. Van de oorspronkelijke Emslandse kolonisten trokken sommigen door naar Barger-Oosterveld (n. 8, 6),[97] dat dus ook als een Duitse kolonie kan worden beschouwd.

De katholieke pastoor H. Vroom, die van 1869-'72 de leiding had over de parochie Erica, heeft in de *Memoriale Ericae* alle toen levende katholieke gezinnen met hun plaats van herkomst opgetekend. In die tijd behoorde, met uitzondering van Nieuw-Schoonebeek, heel Zuidoost-Drente tot de parochie Erica, inclusief de huidige parochies Barger-Oosterveld en Barger-Compascuum

94 Ongeveer 1 kilometer aan de noordkant op de uitloper van de Hondsrug.
95 Kocks II. Uitgebreid in Drentse kerken, Ter Verpoozing. pdf op www.nedersaksisch.org
96 Zur Geschichte vergleiche Kuis.
97 Willehad Kocks III

in hun geheel. Aangezien de bevolking in de genoemde dorpen vrijwel geheel katholiek was, geven de verslagen van Vroom een nauwkeurig beeld van de opkomende samenleving. Uit de samenvatting van W. Kocks[98] komt het volgende beeld naar voren:

> 16 personen kwamen via Slagharen naar Erica, waarvan 8 uit Duitsland, 5 via Dedemsvaart, 7 via Coevorden en 2 via Nieuw-Schoonebeek. 22 personen kwamen rechtstreeks uit Duitsland, voornamelijk uit Emsland. In Nieuw Dordrecht, waartoe Vroom ook Barger-Oosterveld rekende, schreef hij 19 gezinnen in, waarvan er 16 uit Emsland kwamen. Deze families waren de pioniers van de latere gemeenten Barger-Oosterveld en Klazienaveen (o. 8, 7).
> Barger-Compascuum telde toen 79 katholieke gezinnen, waarvan 48 uit Emsland.

De gegevens van Vroom gaan terug tot 1872, maar de verhuizing van Duitsland naar Drenthe duurde tot ongeveer 1900. Van de door Vroom genoemde namen in Barger-Compascuum vinden we er tegenwoordig veel terug in Barger-Oosterveld.

Zwartemeer (o. 9, 3), dat oorspronkelijk een meer was - net als Hebelermeer (o. 9, 1) aan de andere kant van de grens - trok ook Duitsers aan. Van de inwoners van Zwartemeer is ongeveer een derde katholiek en van Emslandse afkomst. De rest van de bevolking kwam uit het zuiden met de aanleg van het Van Echtenskanaal,[99] het verlengde van de Hoogeveense Vaart, of vestigde zich later. In 1862 stond daar de eerste / buuta / (plaggenhutten) op het hoogveen. Toen de Van Echtenkanaal werd gegraven, verdween het meer.

Volgens de inwoners van Weiteveen (o. 9, 4) immigreerde ongeveer de helft van de bevolking via Nieuw-Schoonebeek en was ook katholiek; de andere helft kwam uit het zuiden of westen.

Samenvattend kan worden gesteld dat er weliswaar duidelijke verbindingen zijn tussen herkomstgebieden en nederzettingsgebieden, maar dat er in de meest recente veenkoloniën nauwelijks een dorp is waar alle inwoners dezelfde herkomst kunnen aantonen.

98 Kocks I, S.10 ff.
99 Door Klazienaveen en Zwartemeer naar Duitsland

DE ECONOMISCHE OMSTANDIGHEDEN

In het vorige hoofdstuk is de bewoningsgeschiedenis samengevat, voor zover die als basis kan dienen voor een taalhistorisch onderzoek. Niet alleen kwamen de kolonisten in verschillende tijden en uit verschillende gebieden naar het veen; ze kwamen ook uit zeer verschillende sociale klassen. Hoe sommigen in armoede leefden en anderen zich konden handhaven, wordt beschreven in bijna alle boeken en geschriften die over de veengebieden zijn verschenen. Prakke[100] schetst niet alleen de vestiging in de veengebieden, de sociale positie en de verschillende lagen van de bevolking die in het veen werkten, maar ook het beeld dat de Nederlandse kranten de mensen vrijwel "oplegden" over de omstandigheden in de venen. Het was een beeld dat de mensen tot tranen toe moest bewegen. Algemeen waren de beschrijvingen van de krottenwijken en armoedige plaggenhutten bij Emmen, waar het hele, meestal kinderrijke gezin bij elkaar in één kamer zat en waar zwakke en ziekelijke kinderen onder een stapel vodden sliepen. Andere kranten beschreven, naast de ellende, de maatregelen die werden genomen om de ergste nood te lenigen. Door deze berichtgeving kreeg het Nederlandse volk een beeld van heel Drenthe als een zeer achtergebleven gebied, een idee dat heel lang standhield en hier en daar nog steeds leeft.[101]

De beschrijvingen klopten echter alleen in het jongste veengebied, dat in de eerste decennia van onze eeuw door catastrofale werkloosheid werd geteisterd. De veenarbeiders werden altijd als eerste getroffen door schommelingen in de economie. De boeren die de veenarbeiders in de oudere veengebieden waren gevolgd of zich op het hoogveen hadden gevestigd, waren er in de loop der jaren in geslaagd een bestaan op te bouwen dat weliswaar niet briljant, maar wel stabieler was.

Er is vaak ontevredenheid en onrust geweest op het hoogveen. Bekend zijn de opstanden in de jaren negentig, toen arbeiders in de venen rond Erica en Nieuw-Amsterdam protesteerden tegen de te lage lonen en het systeem van "gedwongen winkelnering". Met dit systeem dwongen de veenbazen, die er meestal een klein

100 Prakke, S. 110-114, S. 232-262, S. 360 ff.
101 ook in Drentse kerken. Ter Verpoozing. pdf op www.nedersaksisch.org

kruidenierswinkeltje op na hielden, hun arbeiders bij hen te kopen voor meestal te hoge prijzen; of ze betaalden het werk zelfs met voedselbonnen die alleen bij hen konden worden ingewisseld.

Tot zover deze korte excursie in de plattelandseconomie. De openluchtmusea van Schoonoord (m. 7, 4) en Barger-Compascuum (n. 9, 7) bieden illustratief materiaal voor deze inleiding in nederzetting en economie. Ter gelegenheid van hun eeuwfeest (resp. 1954 en 1967) is daar een aantal heidehuisjes en andere gebouwen uit de pionierstijd gebouwd met de bijbehorende inventaris.

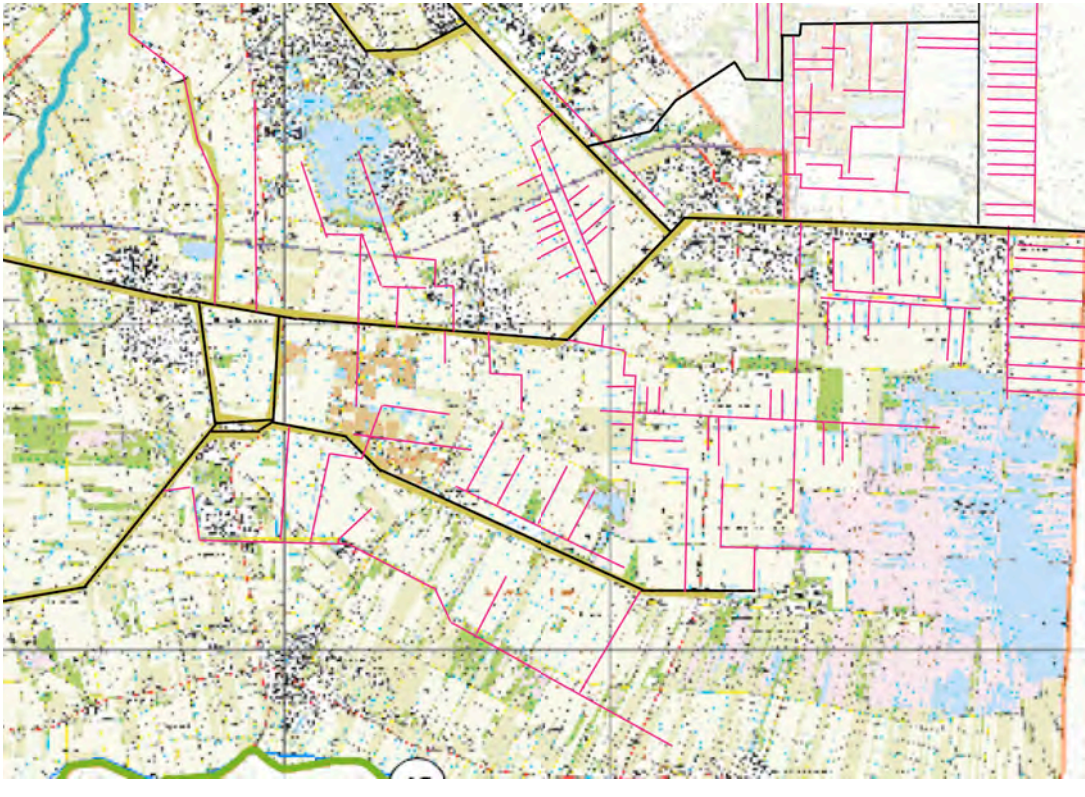

DE TAALKUNDIGE GEOGRAFIE

Toen mensen naar het veengebied trokken, brachten ze natuurlijk allemaal hun eigen taal mee, en in de eerste decennia van het turfsteken moet er een bonte mengeling van talen zijn geweest. Rond het midden van de 19e eeuw werden in Zuidoost-Drenthe allerlei dialecten gehoord, naast de standaardtalen Nederlands en Duits. Geleidelijk aan kreeg één dialect de overhand. Uiteindelijk ontstonden in het veengebied meerdere vrij uniforme dialecten, zoals bijvoorbeeld in het noorden op basis van Gronings gebeurde. Dit was ook het geval in Emsland en Nedergraafschap Bentheim en, in mindere mate, in het veengebied van Zuidoost-Drente. Waar de bewoning in het veengebied zeer recent is, zijn er nog overal mensen die hun afkomst verraden door hun taal.

In het algemeen is de standaardisatie echter al zo groot, dat de belangrijkste verschillen in de afzonderlijke dialecten zelfs voor een ongeschoolde merkbaar moeten zijn. Een buitenstaander die een reis door het studiegebied zou maken en overal met de mensen in de dorpen zou praten, zou onmiddellijk de bovengenoemde dialectgebieden kunnen onderscheiden. Hij zou bijvoorbeeld gemakkelijk een zand-veen-dialectgrens opmerken tussen het Drents Plateau[102] en de "knòòlstreek", d.w.z. het gebied waar vanuit Groningen de kanalen in het veen zijn gegraven. Hij zou ook het Emsland en het Niedergrafschaft erkennen als afzonderlijke maar op zichzelf staande dialectgebieden. Het minst uniform is het veengebied, met de dorpen Nieuw-Schoonebeek (p. 9, 5), Erica (o. 8, 5), Nieuw-Amsterdam (o. 8, 3), Veenoord (o. 8, 2), Klazienaveen (o. 8, 7), Zwartemeer (o. 9, 3), Weiteveen (o. 9, 4), Barger-Compascuum (n. 9, 7), Barger-Oosterveld (n. 8, 6) en Nieuw-Dordrecht (n. 8, 5). De taal van Nieuw-Amsterdam, Veenoord, Erica en Klazienaveen zal voor hem "Drents" zijn, hoewel er verschillen zijn. In Barger-Oosterveld, Barger-Compascuum en Nieuw-Schoonebeek daarentegen zal hij echo's van Emsland aantreffen. In Zwartemeer en Weiteveen zal hij denken dat de taal "Drents" is of hetzelfde als bijvoorbeeld in Barger-Compascuum, afhankelijk van de mensen met wie hij praat.

102 Centraal Drenthe met 'Zanddrenten'.

Hoe denken de inwoners van ons gebied zelf over de verschillen tussen hun dialect en dat van de naburige dorpen of gebieden? Het is verbazingwekkend hoe goed de mensen het weten. Toen ik vroeg naar het woord "hooi" in Emsland, wezen ze er onmiddellijk op dat op de Ems / haai / wordt gesproken in tegenstelling tot het andere / hööi /. Voor Westerwolde en Roswinkel (m. 9, 2) gelden de woorden / nix / en / jawol /, die wijzen op een Duitse oorsprong, als eigenaardigheden van de dialectspreker. In de "knòòlstreek" wordt een niet-"knòòlster" gevraagd de zin te vertalen: / "hei lòp óp hóózefödals óóvar de böönde mitn sxiinfat in haant" /,[103] waarbij bewust woorden worden gebruikt die als typisch voor het gebied worden beschouwd. In Drenthe vallen de / ii: / < gm. / eu /, / ai / op, en zo hoorde ik eens de volgende zin over Sleen (n. 7, 5; 6): / "in slii:n, dóór sint sa xamii:n, dóór xóóit sa ja metn stii:n teeGnt bii:n" /.[104]

Aan de hand van dergelijke zinnen zou men een werk kunnen schrijven als dat van H. Büld, waarvan de basis "niet het invullen van een vragenlijst met bepaalde klank- en woordvormen, maar de verkenning van de volksmening over de taal en de folklore van het land" was.[105] Uit het hele werk komt de dialectspreker op de lezer over als iemand die zich bewust is van de verschillen tussen de dialecten en vanuit die kennis plagerige versjes vormt over de buren. Door deze zinnen te bestuderen kan men zich een beeld vormen van de indruk die een bepaald dialect op zijn omgeving maakt. De algemene indrukken kunnen dan weer gebruikt worden in termen van taalgeografie.

Ik zal niet de methode van Büld volgen, die een uitzondering vormt in de geschiedenis van het dialectonderzoek - het verschijnsel zelf is natuurlijk wijdverbreid. Echter het materiaal dat ik zo zou kunnen verzamelen is niet voldoende voor een dergelijk onderzoek. Ik zal daarom een meer traditionele, directe methode volgen. Aangezien het onderzoeksgebied niet te groot is, en ik zelf uit dit gebied kom, beschik ik over de beste voorwaarden voor deze methode.

103 Er geht auf Socken über den Heuboden mit einer Laterne in der Hand.
104 In Sleen, da sind sie gemein, da werfen sie euch mit einem Stein gegen das Bein. Phonetische Darstellung unvollständig.
105 Büld, S.1

Ik ben in 1936 geboren in Barger-Oosterveld (n. 8, 6), waar behalve de taal die de eerste kolonisten uit hun vaderland meebrachten - zij kwamen meestal uit het Emsland via Barger-Compascuum (n. 9, 7) - vrijwel alle dialecten van de omliggende veengebieden worden gesproken. Ik ben ermee opgegroeid en kan ze deels zelf spreken. Ik stelde me altijd in dialect voor aan mijn informanten, zodat het ijs snel gebroken was en het gesprek in een passende sfeer plaatsvond.

De gevraagde woorden waren vrij willekeurig te noemen. Ik gebruikte woorden waarvan ik van tevoren wist dat ze duidelijk verschillen in dialect zouden laten zien.

Eenduidige informatie is eigenlijk alleen beschikbaar in de oude gevestigde zandgebieden. In de meer recent bewoonde delen van het veengebied zijn de dialecten, zoals gezegd, nog vrij gemengd, hoewel de inwoners meestal maar één dialect aangeven als behorend tot het dorp. Men kan zeggen dat dit het dialect van Klazienaveen of Erica is, ook al wonen er in deze dorpen mensen die naar hun afkomst nog het Gronings of Emslands dialect spreken. In Zwartemeer (o. 9, 3) en Weiteveen (o. 9, 4) is het moeilijker om het eigenlijke dialect te definiëren. In Zwartemeer spreekt het katholieke deel van de bevolking, dat ongeveer een derde van het dorp uitmaakt, soms zuiver Emslands dialect, dan weer een afgezwakt Emslands dialect. In het andere deel is de taal zoals in Klazienaveen (o. 8, 7). Nog ingewikkelder wordt het in Weiteveen, het jongste veendorp. Hier hoor je echt de meest uiteenlopende vormen, zelfs van één en dezelfde spreker. Een voorbeeld: Een Weitevener zei / zeik / -ziek, / xr'6ün / -groen en / duu:znt / -duizend naast / flüükn / -fluchen, / hüüt / -huid en / nèèjn / -naaien in plaats van de verwachte vormen / fluükn /, / huut / en / naajn /. Maar zijn dochter zei: / zii:k /, / xrüü:n /, / düü: znt / en / naajn /. Dit voorbeeld laat duidelijk zien hoe moeilijk het is om in een dorp een uniforme vorm vast te stellen. Daarom heb ik soms meerdere vormen moeten toepassen op sommige jonge veendorpen. Of er een uniforme taal zal ontstaan in het recent bewoonde veengebied hangt mede af van hoe snel de Nederlandse standaardtaal in de loop van de industrialisatie als nieuwe taalfactor in dit gebied zal doordringen.

Na de Tweede Wereldoorlog begon een economische bloei in Zuidoost-Drente, met als centra Emmen (n. 8, 2) en in mindere

mate Klazienaveen (o. 8, 7) en Emmer-Compascuum (n. 9, 5). Omdat deze snel opkomende industrie niet over de benodigde geschoolde werknemers en ambtenaren beschikte, moesten deze uit andere delen van Nederland worden gerecruteerd. Van deze groep maken velen gebruik van de standaardtaal, het Nederlands. Ook via de scholen en andere opleidingen en werkplaatsen, waarvan de meeste in Emmen zijn geconcentreerd, wordt men dagelijks met het Nederlands geconfronteerd. Men kan eenvoudigweg niet meer zonder. Voor de oorspronkelijke bevolking daarentegen, die voornamelijk uit boeren en arbeiders bestond, was het dialect nog ruim voldoende als communicatiemiddel. Een andere invloed van het Nederlands komt van de moderne communicatiemiddelen, radio en televisie.

De vraag blijft dus hoe lang de dialecten zich zullen kunnen handhaven. Naar mijn mening zullen ze in de grotere bevolkingscentra vrij snel verdwijnen. In de nieuwbouwwijken in Emmen lijkt de situatie op die in de Noordoostpolder van de voormalige Zuiderzee. Omdat ook hier mensen uit alle delen van het land bij elkaar zijn gekomen, is de standaardtaal, ook al is die nog sterk gekleurd door dialect, het beste communicatiemiddel.

In de kleinere dorpen op het veen zal het dialect zich nog enige tijd kunnen handhaven. Hier spreken de jongeren nog steeds hun dialect, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Emmen, waar de ouders, die vaak zelf nog dialect spreken, hun kinderen al de standaardtaal leren. Op het platteland is dit veel minder het geval.

Voor de dialectsprekers in Emsland wordt het Hoogduits een soortgelijke factor als het Nederlands in Zuidoost-Drenthe. Mij is echter verteld dat het vooral arbeiders en ambtenaren zijn die met hun kinderen in het Hoogduits praten; onder de boeren komt het zelden voor.

Elke realistische waarnemer houdt rekening met de mogelijkheid dat de dialecten ooit zullen verdwijnen, maar "zelfs als de dialecten zouden verdwijnen, zullen ze cultureel nog kunnen overleven als de taal zo rijk en levendig wordt dat ze hun functie kan overnemen, zoals ze ook voor de wetenschap behouden kunnen blijven als de studie van de dialecten nu met alle kracht wordt ondernomen".[106]

106 Heeroma I, S. 159

DE TAALHISTORISCHE ACHTERGROND

Naast historische, economische en taalgeografische aspecten moet ook de taalhistorische achtergrond worden besproken. Men wil niet alleen weten hoe wijdverbreid de huidige dialecten zijn en welke mensen ze spreken, maar men vraagt zich ook af waarin de dialecten precies verschillen en waar de oorzaken van de verschillen liggen. Dit kon in het voorgaande slechts gedeeltelijk zichtbaar worden. Voor de taalhistorische kant van mijn werk vertrouw ik op Heeroma's "stratigrafische" theorieën, die hij niet in de laatste plaats ontwikkelde op basis van een analyse van het Oost-Nederlandse dialectmateriaal.

Wanneer, zoals in mijn geval, een deelgebied wordt bestudeerd, is het niet te verwachten dat men alle verschijnselen vanuit dit deelgebied kan verklaren. Grote taalkundige bewegingen in het verleden kunnen alleen worden opgespoord op kaarten die grote gebieden bestrijken. Op kleine kaarten kan men, afgezien van lokale veranderingen, alleen zien hoe grote taalkundige bewegingen het deelgebied beïnvloeden of hebben beïnvloed, of ze het eventueel nog raken en zo ja, welke grenzen ze vormen. Aan het begin van onze jaartelling was de taal natuurlijk ook in Nederland Gewoon Germaans. De tweede helft van het eerste millennium wordt gekenmerkt door een strijd tussen twee talen, een "noordelijke taal", die men Ingweonisch kan noemen, en een "zuidelijke taal", die men Frankisch kan noemen. Heeroma, die deze term ontleende aan de Marburgse School, definieert het Ingweonisch als "de gemeenschappelijke kenmerken van het Oudengels en het Oudfries en de substraatelementen in het Nederduits en de Nederduitse dialecten die overeenkomen met de Anglo-Friese kenmerken".[107] Het Ingweonisch besloeg oorspronkelijk heel Nederland behalve het zuidoosten en strekte zich, met taalkundige varianten, oostwaarts uit tot aan de Elbe. De klank van woorden als / klaavar / -klaver en / baak / -baken, die niet alleen in grote delen van het Nederlandse noorden maar ook in Vlaanderen voorkomen, is een bewijs van het vroegere grote verspreidingsgebied in Nederland.

107 Heeroma II, S. 7

Kaart uit Poze 16.

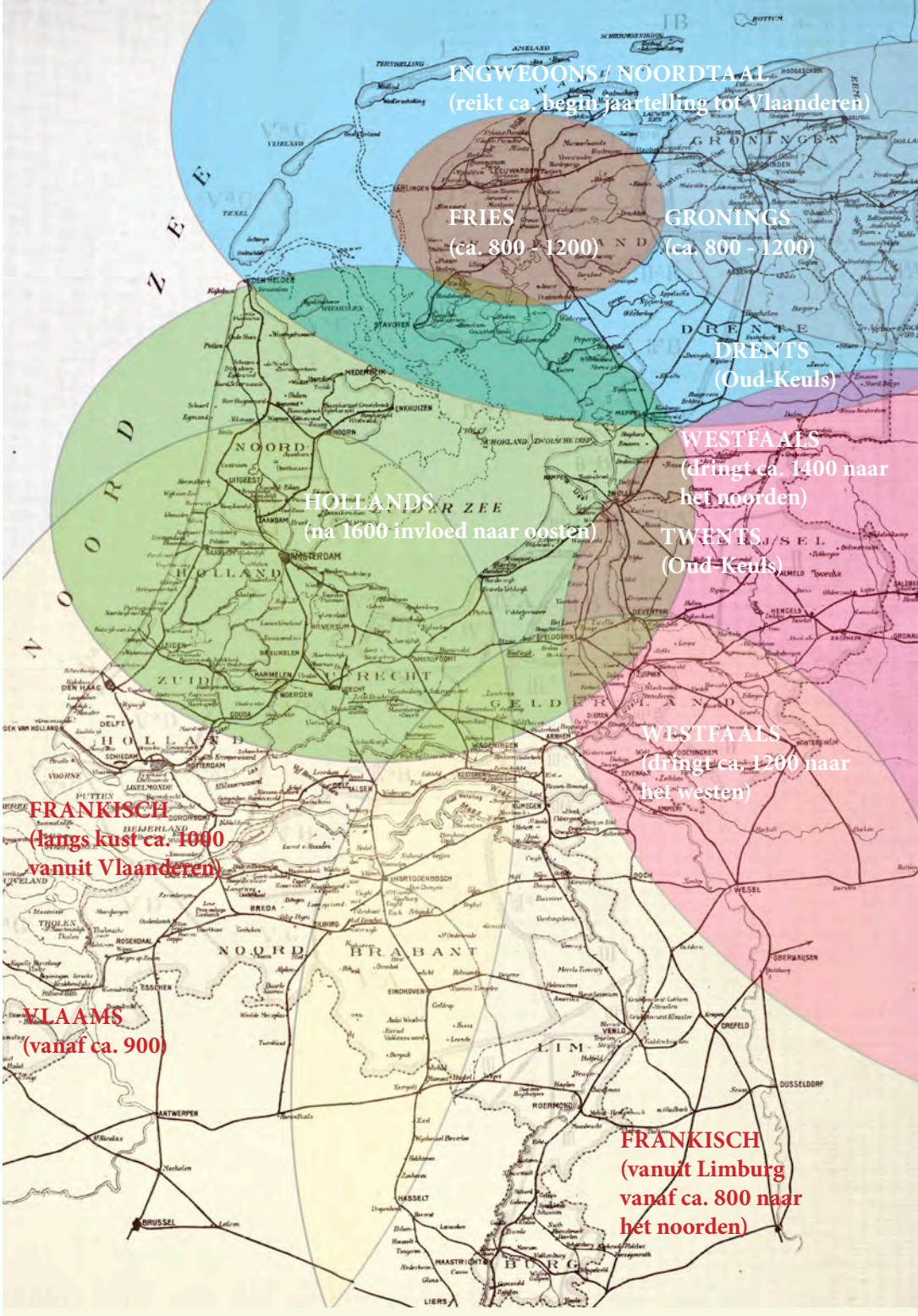
INGWEOONS / NOORDTAAL
(reikt ca. begin jaartelling tot Vlaanderen)
FRIES
(ca. 800 - 1200)
GRONINGS
(ca. 800 - 1200)
DRENTS
(Oud-Keuls)
WESTFAALS
(dringt ca. 1400 naar het noorden)
HOLLANDS
(na 1600 invloed naar oosten)
TWENTS
(Oud-Keuls)
WESTFAALS
(dringt ca. 1200 naar het westen)
FRANKISCH
(langs kust ca. 1000 vanuit Vlaanderen)
VLAAMS
(vanaf ca. 900)
FRANKISCH
(vanuit Limburg vanaf ca. 800 naar het noorden)

Sinds de Karolingische periode heeft het Frankische het Ingweonisch uit het zuiden grotendeels teruggedrongen. Dit gebeurde vanuit verschillende bases. De oostelijke provincies Gelderland, Overijsel en Drenthe werden al rond 800 gefrankiseerd vanuit het Rijn-Maasgebied, terwijl het westen van Nederland pas enkele eeuwen later (rond 1000) werd gefrankiseerd vanuit Vlaanderen, waar het Frankisch[108] zich inmiddels had ontwikkeld tot een taal die al Vlaams kon worden genoemd.

Naast vele overeenkomsten tussen het West-Frankisch en het Oost-Frankisch waren er ook verschillen. Zo kon er een oost-west tegenstelling ontstaan die tot op de dag van vandaag herkenbaar is gebleven. Alleen het Westen kent bijvoorbeeld de umlautloosheid van de lange klinkers ondanks de umlautfactor, een verschijnsel dat als kenmerkend voor het Nederlands in het Germaanse gebied kan worden beschouwd. Omdat de oostelijke Frankisering pas tot Drenthe en de westelijke Frankisering pas later op gang kwam, bleef het kustgebied van Vlaanderen tot Oost-Friesland zo lang Ingweonisch dat latere "Jong-ingweonische" klankontwikkelingen daar nog konden plaatsvinden. Tussen Flie[109] en de Weser kon de Friese taal zich op een "Jong-ingweonische" basis ontwikkelen, die vervolgens tussen Flie en Lauwers tot op heden bleef bestaan. Groningen werd rond de 14e eeuw vanuit Drenthe gefrankiseerd.[110] Oost-Friesland verloor wat later zijn Friese karakter, maar behield Friese restanten tot in de 17e eeuw, en hier zelfs nog langer. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in Groningen en Oost-Friesland de Ingweonismen, die hier Fries genoemd kunnen worden, talrijker zijn dan in de westelijke kustprovincies.

In het Oost-Nederlands is sinds de 17e eeuw een steeds grotere invloed van het West-Nederlands, van het "Nederlands", waar te nemen. Deze "Hollandse expansie"[111] is begrijpelijk vanwege het culturele en economische belang van de West-Nederlandse provincies, waarvan de taal de standaardtaal werd. Er zijn echter ook veranderingen in de Oost-Nederlandse taal die noch aan het Frankisch noch aan het Hoog-Nederlands kunnen worden

108 Die Bezeichnung hat mit den historischen Franken nichts zu tun und deutet als dialektelogischer Begriff nur ein Bündel von Lautgesetzen an. Siehe Heeroma III, S. 10 ff.
109 Riviertje in Friesland
110 Vergleiche dazu Heeroma - Naarding II.
111 Siehe dazu Kloeke I und Heeroma IV, S. 43 und 68.

ontleend. Zij veroverden gebieden van verschillende grootte, waarvan de concentrische westelijke grenzen wijzen op een beginpunt in Westfalen, met name in het zuiden daarvan.

Al deze taallagen, het Ingweonisch, het Frankisch en het Westfaals hebben bijgedragen tot de ontwikkeling van het Nederlands en zijn dialecten. Ik noem hier enkele kenmerkende verschijnselen.

De monodifthongisering[112] van de gm. / ai / en / au / tot / aa / (bewaard gebleven bijv. in het Oost-Nederlands / bààka / -Paasvuur), de ontwikkeling van een korte klinker + / n / voor stemhebbende spiranten tot een lange klinker met het verdwijnen van de / n / (substituutsuitbreiding), waarbij zich eerst een lange nasale klinker ontwikkelde en vervolgens denasalisering plaatsvond (bewaard gebleven bijv. in het Oost-Nederlands / bààka / -Paasvuur). bijv. in het Oost-Nederlands "lie" en "zwie" (langzaam en snel) van "*lîthi" en "*swîthi".

Tijdens de frankisering werd / aa / < / ai /, / au / vervangen door / ee / < /ai / en / oo / < / au /. Verder werd een typisch Ingweonisme, de / n / val voor stemloze spirans, voor het grootste deel omgedraaid, zodat bijvoorbeeld "géîs" (gans) en "béîs" (stal) weer "gans" en "bans" werden.

De Westfaalse uitbreiding is verantwoordelijk voor het Oost-Nederlandse unitaire meervoud op / -t /, dat het Frankische op / -en /, evenals voor de verlenging van de gm. korte klinkers (behalve / a /) in open lettergrepen tot een korte tweeklank (consequent bewaard gebleven in Vriezenveen).

De drie chronologisch opeenvolgende lagen, het Ingweonisch, het Frankisch en het Westfaals vormen een nevenschikking op de woordkaart "staldeur". Naast de Ingweonische vorm "buusdöör" in Friesland en de Frankische "bansdöör" in Drenthe, Niedergrafschaft en een deel van de Achterhoek, komt de Westfaalse vorm "nedendöör" voor in Twente en Oost-Gelderland. Een vierde, de Nederlandse laag, verschijnt in "achterdöör", die de westelijke randen van het oude "bansdöör"-gebied veroverde zoals "nedendöör" dat deed met de oostelijke. Rekening houdend met de verschillende manieren van boerderijbouw en de functie

112 Van twee verschillende klinkers naar één klinker

van de staldeur, die tot de verschillende namen hebben geleid, kan worden geconcludeerd dat de Westfaalse uitbreiding niet vóór de 13e eeuw kan worden gedateerd.[113]

Ik heb hier kort aangegeven welke theorieën van Heeroma de basis vormen van het onderzoek voor mijn gebied. Bij de bespreking van de afzonderlijke kaarten zal ik er dieper op ingaan.

GRUNDKARTE

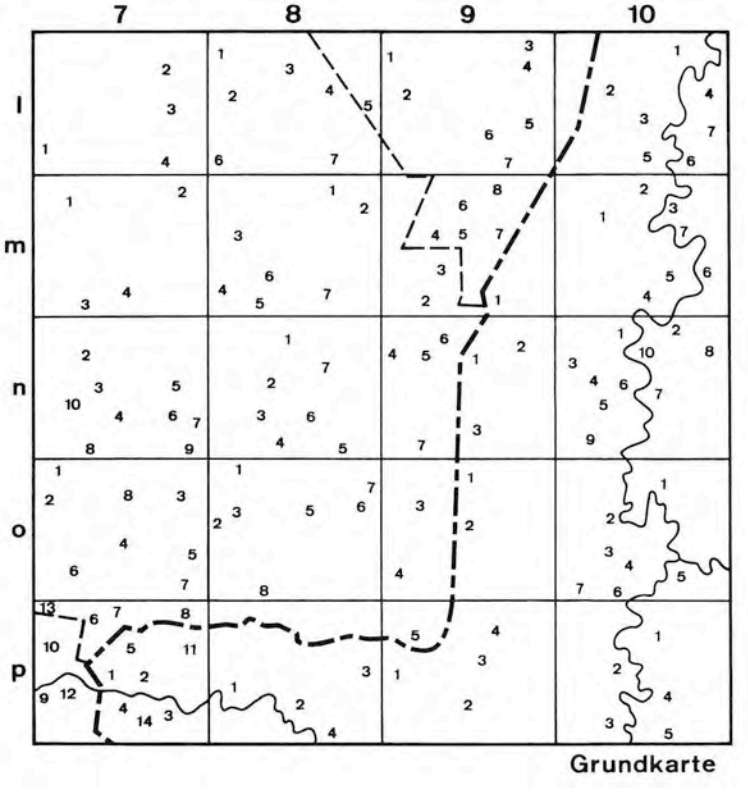

Op deze kaart zijn de diverse plaatsen met letter en cijfers aangegeven. Bijv. Schoonloo (m, 7, 1), Borger (l, 7,4)

113 Heeroma V, Karte 12 mit Kommentar

Een Noord-Zuid tegenstelling

Het conflict tussen het Ingweonisch, dat teruggedrongen werd naar het Friese kustgebied, en het Frankisch, dat doordrong tot in Drenthe en het Emsland, moest wel leiden tot een taalcontrast noord - zuid in Oost-Nederland en de aangrenzende gebieden. Dit betekent niet dat alle Frankische vormen even ver naar het noorden doordrongen. Sommige (zoals "fis" of "fisow "- lltis)[114] bleven zelfs steken in de oorspronkelijke gebieden ten zuiden van de Rijn, andere (zoals "swegerske" - schoonzus)[115] rukten op tot aan de Vecht. Sommige karakteristieke verschijnselen zoals / uu < üü / in "züür "- sauer[116] zijn echter ook voorbij de noordgrens van Drenthe tot aan de Groningse Noordzeekust opgerukt.

Een noord-zuid tegenstelling op de taalkaart hoeft echter niet altijd Ingweonisch-Frankisch te zijn, maar kan soms ook Ingweonisch-Westfaals zijn; namelijk in die gevallen waarin de Westfaalse expansie het voorheen Frankische gebied heeft overspoeld. Het is ook mogelijk dat het Westfaals in het midden van het Frankisch oprukte en aan weerszijden van dit opmarsgebied Frankische vormen achterliet, zodat van noord naar zuid een orde Ingweonisch-Frankisch-Westfaals-Frankisch ontstaat.

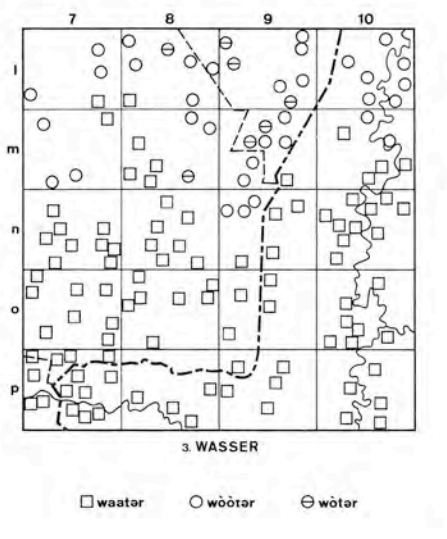

Omdat sommige Ingweonismen zich in Groningen en Drenthe hebben kunnen handhaven, lopen veel noord-zuidgrenzen over Drenthe.[117] Zo'n grens is te zien in onze kaart "Wasser" (Kaart 3), waar de vormen / wootar / (cirkels) en / wotar / (doorgestreepte cirkels) contrasteren met de vorm / waatar / in de rest van het gebied. Voor "schaap" daarentegen is er een uniforme / sxoop / in het

114 Heeroma - Naarding I, S. 51
115 Heeroma - Naarding ll, S. 16
116 Heeroma VI, S. 174
117 Siehe dazu die Karten in Heeroma - Naarding II.

hele gebied. Bij deze twee woorden houdt het probleem van de ontwikkeling van de gm. / ê[1] / verband met de ontwikkeling van de korte / a / in een open lettergreep en de voortzettingen daarvan in de moderne dialecten.[118]

De gm. / ê[1] / bleef in het oudere Ingweonian en werd / ee / in het jongere. Het Frankisch daarentegen velariseerde[119] de / ê[1] / tot / aa / . Toen deze / aa / met de frankisering in Zuid-Drenthe doordrong, ontstond een noord-zuid tegenstelling van Noord-Drenthe / ää / en Zuid-Drenthe / aa /. Toen in de 11e eeuw de oude korte / a / in een open lettergreep werd gestrekt, kon het sterk palataal[120] gekleurde strekkingsproduct in het Frankische gebied niet samenvallen met de / aa / < / ê[1] /, omdat deze laatste inmiddels sterk verdund was.

In het noorden vormde de gestrekte / aa / echter een eenheidsfoneem met de oude / ää /. Later ontwikkelde het zich eerst tot / aa / en vervolgens tot een donkere, of zeer donkere / oo / klank. De huidige / aa-oo / grens scheidt op de "water"-kaart het zuidelijke gebied, waar gm. / ê[1] / en de gestrekte gm. / a / ook nu nog uit elkaar worden gehouden, van het noordelijke, waar beide klinkers al in de 11e eeuw samenvielen. Dezelfde grens als / waatar / en / wootar / wordt ook gevormd door / kaal / en / kool / -kahl. Voor "Kater" hebben Schoonloo (m. 7, 1), Schoonoord (m. 7, 4) en Wezuperbrug (m. 7, 3) / kaatar /. Op kaart 4 (laat) komen / àà / vormen nog voor in Oosterhesselen (n. 7, 8), Erm (n. 7, 9) en Ees (m. 7, 2). Mij werd verteld dat in Borger (l. 7, 4) een / àà / wordt gesproken. Ik heb echter vooral / aa / vormen gevonden en dienovereenkomstig genoteerd. Er zijn altijd variaties op een grens. In een gesprek hoort men soms / àà /, soms / aa / van één en dezelfde persoon.

---

118 Heeroma VII, S. 242

119 Waar in Nederlandse woorden de klankcombinatie nt en nd optreedt, heeft het Blericks ng en nk. Dit verschijnsel wordt velarisering genoemd. Velarisatie is in de fonetiek de benaming voor een tweede articulatie van medeklinkers, waarbij de achterkant van de tong bijna tegen het zachte verhemelte wordt gedrukt.

120 Palataal betekent in de fonetiek de vorming van een spraakklank door de tong met het harde verhemelte contact te laten houden. Afhankelijk van de druk waarmee dit wordt gedaan en van de bijkomende kromming van de tong en van de mate van doorlaten van lucht, zal de geproduceerde klank dan gaan van een zachte /ng/ over /nj/ of /ñ/, /j/, /ch/ naar /sj/. Door de tongpunt naar boven te richten ontstaan de /l/-klanken.

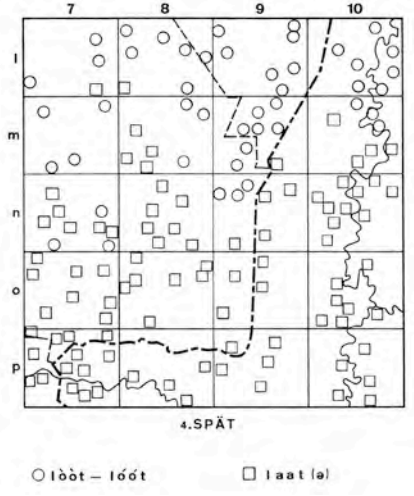

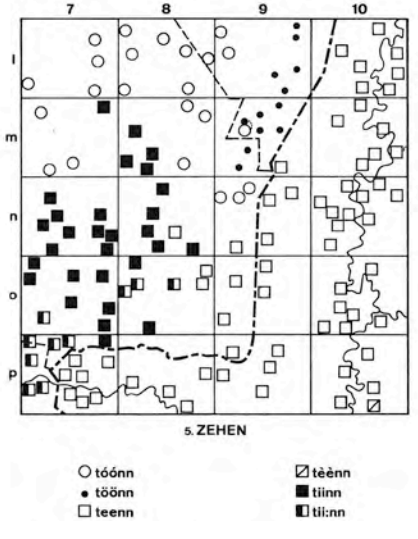

Een tweede noord-zuid tegenstelling is te vinden op de kaart "Zehen" (Kaart 5) met een noordelijk / tóónn-töönn / - gebied (cirkel-stippen) tegenover een zuidelijk / tiinn-teenn / (gesloten en open vierhoek). "Tenen" is een woord met gm. / ai /. In het Ingweonisch werd gm. / ai / / aa /, terwijl het in het Frankisch / ee / werd. In beide frankiseringen had / aa / dus / ee / moeten worden. We vinden echter een / oo /, die in het Frankisch meestal ontstaat uit / au /. De / aa / is dus "ontspoord", de / oo / het product van een "ontspoorde frankisering". Het is vreemd dat / tóónn /, hoewel zijn fonetische vorm Frankische invloed verraadt, een verspreidingsgebied heeft met een Ingweonisch karakter. De zuidelijke grens van / tóónn - töönn / is ongeveer die van / wààtar /. Ook in andere gebieden toont / tóón / zich als een Ingweonisch relictwoord, namelijk in Holland, Oost-Friesland, in een gebied ten noorden van de Elbe-monding en zelfs in het Elbostfälische gebied.[121] Samen vormen de / tóón / -gebieden een bekend Ingweonisch relictgebied, zoals bijvoorbeeld te vinden op de kaart "Arend" (Sensenangel) en op die van de verkleinwoorden / -ka / < /-ka / of / -ko /.[122]

De / töönn / variant in Westerwolde is een secundaire hybride van / tóónn / en / teenn /. Tot op zekere hoogte kan men hier spreken van een herhaalde verfransing. Zelfs de tweede poging tot

121 Siehe die Karte bei Bischoff, S. 35.
122 Heeroma - Naarding II, S. 24, 25

"zuidelijke taal" is er niet in geslaagd de Ingweonische achtergrond van het woord volledig te doen vervagen. Vergelijkbare, zelfs identieke mengvormen bestaan ook in het Nederduits.[123]

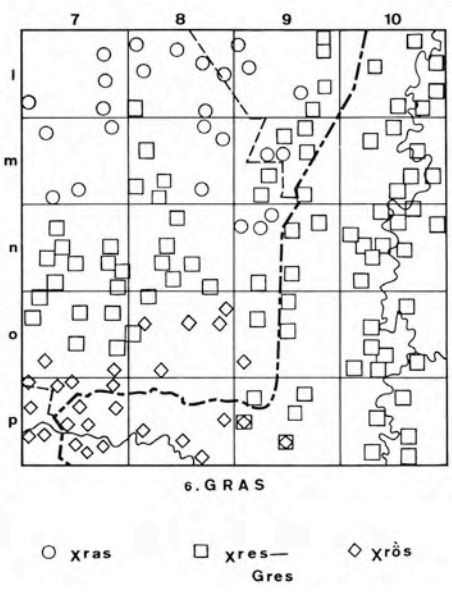

Een derde, maar historisch veel minder transparante noord-zuid tegenstelling blijkt uit de "gras"-kaart (kaart 6). Hier vinden we de noordelijke vorm / xras / -cirkels en de zuidelijke vormen / xres / -vierkant en / xrös / -check. In het commentaar bij zijn "gras"-kaart[124] verwijst Heeroma naar twee artikelen[125] die hij eerder schreef over het probleem van de metathese.[126] Aan de hand van de kaarten "vros"-"vors"-kikker, "wart"-"wrat"-wart, "sprot"-"sport"-schoot en "gras"-"gars", maakt Heeroma duidelijk dat de metathese van "ro" en "ra" voor tandmedeklinker, net als de latere demetathese, zijn oorsprong had in het Ripuarische gebied. De opeenvolgende verschijnselen, in hun verschillende vertegenwoordigers, zijn in verschillende mate naar het noorden doorgedrongen en hebben ongelijk grote gebieden veroverd. Wat het woord / xras / betreft, moet de metathese in een vroegere periode een gebied van Duinkerken tot Oost-Friesland hebben bestreken, waar de vorm "gers" gebruikelijk was. Vanuit het gebied ten zuiden van de Lippe en de Rijn schoof de metathese vervolgens op naar het noorden en ontstond de vorm "gres", die het midden hield tussen het noordelijke "gers" en het zuidelijke

123 Sarauw I, S. 215
124 Heeroma V, Karte 4
125 Heeroma VII, S. 262
Heeroma VII I, S. 45 ff.
126 Metathese, beter bekend als metathesis (van het Grieks meta, na en tithenai, plaatsen) is een fonologisch proces waarbij er transpositie (verwisseling van plaats) van klanken (fonemen) of syllaben (lettergrepen) in woorden plaatsvindt. Wesp-Weps. Asteriks-Asterix.

"gras". De vroegere vorm "gers" (deels ontwikkeld tot "g(j)es", "ga(r)s" of "gos") komt nog voor in Friesland, Zeeland, Vlaanderen en Brabant.[127] Groningen en Nedersaksen hebben "gras", een vorm die jong moet zijn, want tussen de zuidelijke en noordelijke "gras"-gebieden ligt een brede "gres"-gordel. In het noorden kan "gers" eerst "gars" zijn geworden en vervolgens, onder invloed van demetathese, "gras". Dit zou kunnen blijken uit de gebieden die nog steeds "ga(r)s" kennen. De huidige tegenstelling / xras - xres /, hoewel geografisch in overeenstemming met / wootar - waatar / en / tóónn - teenn /, kan daarom niet zo gemakkelijk als de laatste worden herleid tot een oude Ingweon-Frankische tegenstelling.

Later, maar net als / xras - xres / te omschrijven als een noord-zuid tegenstelling, is die van / xres / en / xrös /. / xr'bs / is kennelijk een vernieuwing uit het Westfaals, dat zich op sommige plaatsen ook noordwaarts over de Vecht heeft uitgebreid en ook het zuidelijke deel van ons studiegebied omvat. De Westfaalse oorsprong kan waarschijnlijk gemaakt worden door het / xrbs / gebied te vergelijken met dat van "geen" op de "Schwade" kaart van Heeroma's Taalatlas.[128]

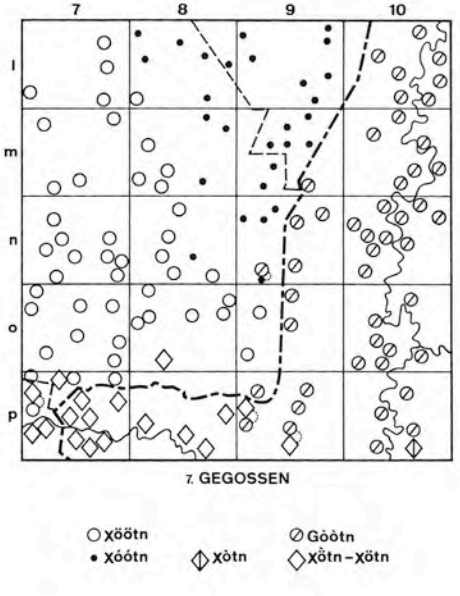

Het noord-zuid contrast van / xres - xrös / kan worden vergeleken met dat van / xöötn /, / xóótn /, / Gààtn / (open, gesloten en doorgestreepte klinkers) en / x'fstn /, / xàtn / op Kaart 7. Bij de beschrijving van de verschillende taallagen heb ik de ontwikkeling van korte klinkers in open lettergrepen tot korte tweeklanken al genoemd als behorend tot het Westfaals. Later, buiten het Westfaalse kerngebied, hebben deze tweeklanken vaak het eerste element afgestoten, zodat een korte klinker overbleef.

128 Heeroma V, Karte 2

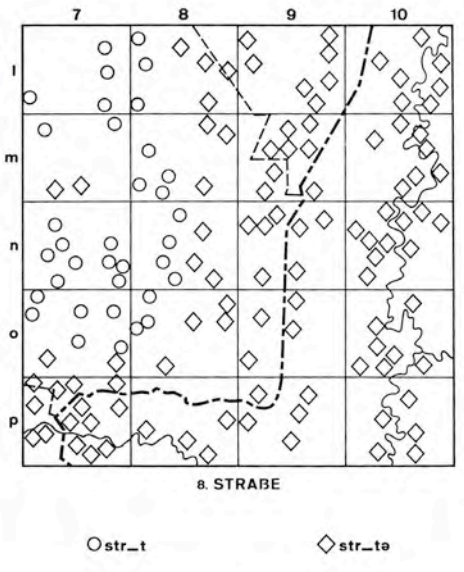

Zo'n korte klinker vinden we in de vormen / xötn / en / xàtn /. De Nedergraafschapper en Overijsselse / d / ontwikkelden zich net als de Drentse / öö / door een specifiek Oost-Nederlandse umlaut, zoals beschreven door Hol.[129] Hol heeft aan haar werk een kaart van het woord "gegoten" toegevoegd, die, wat mijn gebied betreft, in details niet klopt.

Volgens Kloeke[130] is er een omgekeerde uitbreiding van noord naar zuid in de apocopede[131] van de finale / a /, waarvan het verspreidingsmodel te zien is op de kaarten "Strasse" (kaart 8) en "Käse" (kaart 9). De apocopische vormen zijn aangegeven met cirkels. De verdeling is niet voor alle woorden gelijk, zoals al blijkt uit de vergelijking van de twee kaarten. In het geval van "kaas" gaat / kees / zuidwaarts tot een lijn Zwinderen (o. 7, 2), Erm (n. 7, 9), Zuidbarge (n. 8, 4), terwijl / strààt / tot Zwinderen, Dalen (o. 7, 4), Dalerveen (o. 7, 5), Schoonebeek (o. 8, 8) gaat. Mijn resultaten verschillen hier van Kloeke, die geen apocopie voor Schoonebeek noteerde.

Volgens Kloeke moet het apocopiëren in de 16e eeuw zijn begonnen. Hij baseert dit op de geschriften van Abel Eppen uit het Groningse Loppersum, waarin de neiging tot apocopie inderdaad duidelijk aanwezig is. Apocopie komt echter ook voor in een groot gebied in Noord-Duitsland.[132] Het verschijnsel kan

129 Zu diesem Umlaut vergleiche Hol.
130 Kloeke ll, S. 1-40
131 Apocope of abissio is het verschijnsel dat de laatste lettergreep van een woord wordt weggelaten, als een soort versterkte vorm van elisie.De apocope als stijlfiguur wordt in de poëzie veel toegepast, teneinde een goed ritme, rijm of metrum te krijgen. Ook in spreektaal komt het veel voor, waardoor vaak nieuwe, kortere woorden ontstaan: zo is 'auto' voortgekomen uit 'automobiel'.
132 DSA, die Karten "Gänse" (46), "Wiese" (42) und die Einleitungskarte der deutschen Mundarten (56).

daarom wellicht beter in een groter verband worden gezien. Dat het apocopiëren in onze eeuw zuidwaarts terrein heeft gewonnen is mijns inziens ook goed mogelijk. Ik wil echter in het midden laten of in dit geval, in tegenstelling tot de hierboven besproken voorbeelden, de noord-zuid tegenstelling werkelijk in het noorden is ontstaan. Voor zover bekend is de richting van de oudere taalbewegingen in het oosten van Nederland altijd zuid-noord of oost-west geweest.

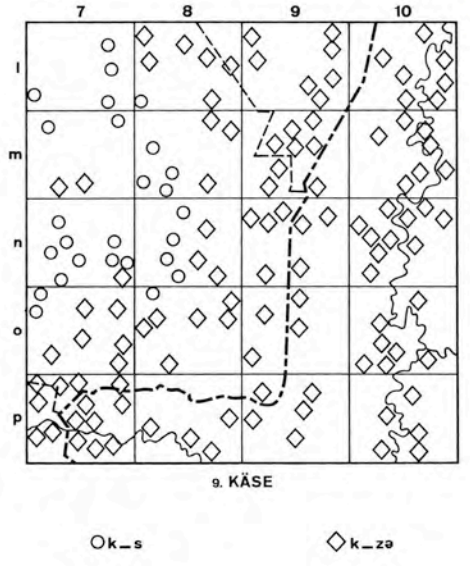

Een Oost-West tegenstelling

Met behulp van de taalkundige stromingen die vanuit het zuiden naar het noorden zijn doorgedrongen, was het niet moeilijk om de noord-zuid tegenstelling in ons gebied met steekhoudende argumenten te onderbouwen. Probeert men vervolgens te komen tot de historische rechtvaardiging van een Oost-West tegenstelling, uitgaande van de in de inleiding genoemde formuleringen, dan ligt dat wellicht wat moeilijker.

In ons gebied ontmoeten de westelijke umlaut en de oostelijke niet-umlaut elkaar op de landsgrens in het woord "broeder" (kaart 10). Voor een verklaring moeten we deze tegenstelling in een groter verband plaatsen. Een "broeder"-kaart van Nederland, België en de aangrenzende Duitse gebieden is te vinden in Frings.[133] Volgens deze kaart vertonen de volgende gebieden umlaut: Groningen, de Stellingwerfen, Oost-Friesland, het noordelijke Emsland, Drenthe, Overijsel, het Nedergraafschap Bentheim, Gelderland, het gebied van Geldern en Kleef, het oostelijke deel van de provincie Utrecht alsmede Brabant met uitzondering van de westelijke en oostelijke randgebieden. Er loopt dus een brede

133 Frings I, Karte 22

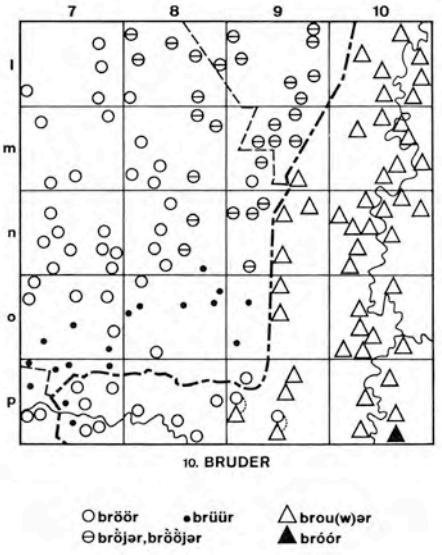

strook van getranslitereerde vormen door Nederland met een uitbreiding naar België. In het westen van deze strook komt geen umlaut voor; in het oosten komt de umlaut voor in het zuiden van Nedersaksen en in sommige gebieden van Zuid-Westfalen tot in Hessen.[134]

De meningen over de oplossing van het probleem lopen uiteen. Schönhoff[135] verklaarde de umlaut in het Aschendorfs dialect naar analogie van het meervoud, een interpretatie die echter niet kan gelden voor het grootste deel van het Nederlandse Umlautgebied, omdat daar geen meervoudige umlaut voorkomt.

Frings denkt aan een verkleiningsklinker: "Het is een verkleiningsformatie zoals 'düer' 'Theodor'".[136] Hij wijst erop dat de westelijke grens van de umlautvormen in 'broer' parallel loopt aan de westelijke umlautgrens in het als normaal te beschouwen woord 'groen'. West-Nederland (Vlaanderen, Zeeland, Holland) kent normaliter geen umlaut van gm. lange klinkers en tweeklanken. Het essentiële probleem ligt echter niet in het westen, maar in het oosten. Men vraagt zich af waarom het voorkomen van de umlaut zo normaal is in het westen maar zo grotendeels abnormaal in het oosten.

Van Ginneken[137] gaat uit van een / r / umlaut in de dialectvormen van het woord "broer": "De twee / r / van dit woord hebben dezelfde invloed op de stamklinker als een volgende / i / of / i /. De umlautgrens van groen : greun, grüün (= / xruun / : / xröön /, / xrü:n /) is bijna dezelfde. De umlautgrens van groen : greun, grüün (= / xruun / : / xröön /, / xrüü:n /) is bijna hetzelfde". Ook hier blijft het probleem van de verspreiding bestaan. Als de / r /

134 134 Frings II, S. 46
135 Schönhoff, S. 65, Anm. 2
136 Frings II, S. 46.
137 Van Ginneken, S. 81

umlaut in het westen een grens vormt die zo lijkt op die van de / i / umlaut, kan niet worden aangenomen dat de oostelijke grens een toevallige is.

Heeroma richt zich op het dialect-geografische probleem. Hij[138] verklaart het umlautloze gebied tegen de achtergrond van zijn theorie van het Ingweonisch. Met behulp van verspreidingsmodellen van moderne dialectkaarten probeerde hij voor het eerst het Ingweonisch te verdelen in West- en Oost-Ingweonisch. Volgens hem moeten we ons het Ingweonisch niet voorstellen als een gesloten eenheid. Al in vroege tijden zouden innovaties in woordenschat en woordvorming hebben plaatsgevonden in zowel het Westen (d.w.z. tussen de Rijn en de Weser) als in het Oosten (d.w.z. tussen de Weser en de Elbe). Nederland behoorde over het algemeen tot het Westingweonische gebied, maar in Friesland tussen Flie en Lauwers konden mogelijk sporen van een oude Oostingweonische invloed worden ontdekt, en verder kunnen sommige Oostingweonische vormen westwaarts van de Weser naar de Duits-Nederlandse taalgrens of verder zijn opgeschoven. Heeroma heeft zijn ideeën later uitgewerkt en gecorrigeerd, en ook in de commentaren bij zijn taalatlas heeft hij het een en ander toegevoegd.[139]

In het geval van "broer" neemt Heeroma twee basisvormen "*bropar" en "*br6pir"[140] aan, de eerste de algemeen Germaanse die in Oost-Viking is blijven bestaan, de tweede een Frankische Vikinginnovatie. "Wanneer de umlaut van de lange klinkers intrad, moest dit in de Oostelijke Nederlanden (ook in het Zuiden) resulteren in een vorm "breur" (= / bröör /) of "brüür", terwijl in de Westelijke Nederlanden "*bropir" "broer" (= / bruu:r /) werd, omdat de umlaut van de lange klinkers daar niet kon intreden; in het Nederduits, Engels en Fries ontbrak de umlaut, omdat de basisvorm daar "bropar" was"". In dit citaat moet met "Nederduits" het Nederduits in het Oosten worden bedoeld, waar we volgens Heeroma het oorspronkelijke Oost-Ingweonische gebied moeten zoeken. Van hieruit zou "br6par"

138 Heeroma IX, S. 198 ff.
139 Heeroma X, S. 266 ff.
Heeroma II, S. 18 ff.
Heeroma IV, S. 50 f.
140 Heeroma X, S. 269 Fussnote

zich over zee naar Engeland en Friesland en over land naar de huidige Duits-Nederlandse staatsgrens kunnen hebben verspreid. Zo zou zich in ons gebied een oost-west antagonisme kunnen hebben gevormd, waarin we de reflex van een oorspronkelijk antagonisme tussen Oost- en West-Ingweonisch zouden kunnen herkennen. Soortgelijke gevallen van het binnendringen van Oost-Ingweonische vormen, die de staatsgrens niet bereiken, zijn te zien op Heeroma's taalatlaskaarten "Pad" (16), waar "üütse" (Oost) en "pudde" (West) tegenover elkaar staan, evenals juist daar op de kaart "Varkentje" (22) met "ferken" (Oost) en "groot" (West).

"Als een taalgrens tussen Dollard en Schoonebeker Diep precies samenvalt met de staatsgrens, is hij meestal niet erg oud".[141] Zo'n grens is te zien op de volgende kaarten in Heeroma's Taalatlas: 3 (grummet) "gramme - etgroon", 5 (koe-kalf) "kou kalf-veers", 7 (mus) "lüning - möske", 10 (merel) "drousel-geetling / liester", 12 (toegangsdeur) "valdöör -bansdöör", 17 (kikker) "pogge -kikker", 23 (bunzing) "ülk - bünsel", 24 (mol) "frote - molle", 27 (aardbei)" - beere-bei", 29 (kruisbes) "stekbeere - krüsdoorn". De eerstgenoemde zijn Emslandse vormen die met de kolonisatie tot aan de staatsgrens zijn doorgedrongen en deze als taalgrens steeds prominenter hebben gemaakt.

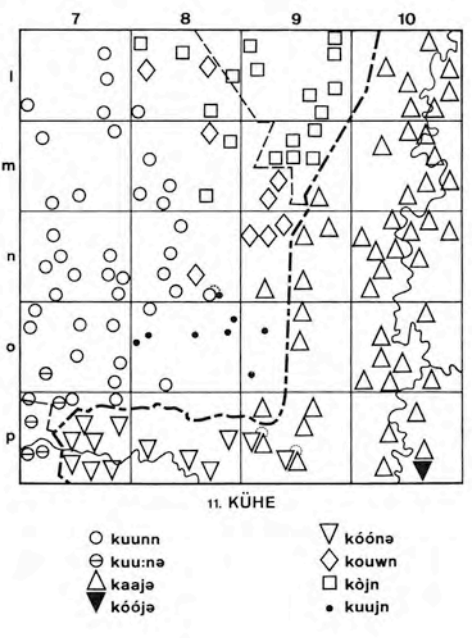

Voor het Oost-West contrast presenteer ik ook de kaarten "koeien" (11) en "hooi" (12). Op de eerste staat oosters / kaaja / tegenover de westerse vormen / kuunn / (open cirkel), / kuu:na / (cirkel met kruisslag), / kouwn / (ruit), / kàjn / (vierkant), / kóóna / (omgekeerde driehoek)

141 Heeroma V, Kommentar II, S. 103

en / kuujn / (gesloten cirkel). We moeten uitgaan van een getranslitereerd gm. / a /, dat zich in Drenthe ontwikkelt tot / uu(:) / en in Niedergrafschaft regelmatig tot / óó /. Het Emslandische / kaaja / ontstond door afronding uit het umlaut meervoud ferm / kööja / ; het is niet beperkt tot het Emsland, maar maakt deel uit van een noordoostelijk lopend / kaaj / gebied,[142] dat in het oosten ruwweg begrensd wordt door de lijn Buxtehude - Hannover-Bad Gandersheim. Ten oosten hiervan komt / kaaj / nog voor in enkele kleinere gebieden.

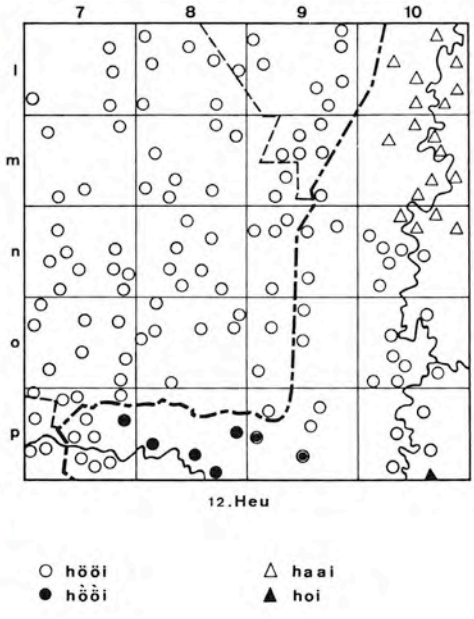

Een uitloper van een oostelijke vorm is ook / haai / (driehoek) op de kaart van "Heu" (12). Er is geen kaart van "Heu" die Noord-Duitsland omvat, maar uit de woordenboeken en grammatica's[143] kan worden afgeleid dat ten westen van de Weser "hai" of "ha" vaak voorkomt, ten oosten ervan heb ik het alleen voor Blekede gevonden.[144]

Een contrast tussen twee basisvormen is aanwezig op de kaart "kriechen" (13), waar / kreipm / (driehoek) zich onderscheidt van / kruupm / (doorgestreepte cirkel) en / krüüpm / (cirkel). / kreipm[145] / beslaat weer een deel van een gebied dat naar het oosten loopt, waar ik het geattesteerd vond voor de volgende gebieden: Ammerland "kreipm",[146] Noord Oldenburg "krepen", Zuid Oldenburg "kreipen" naast "kreupen",[147] Finkenwerder "kreibm",

142 Mehlem, S. 271
143 Siehe dazu: Janssen, Ten Doornkaat, Koolman, Böning, Kück, Alpers, Furcht, Kloeke III.
144 Kück
145 Janssen, Karte 7
146 Kloeke III, S. 50
147 Böning

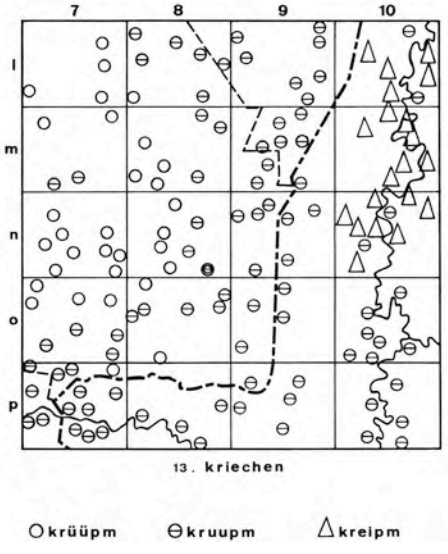

Celle "kraipen, kroipen" naast "krupen"[148] en Stade "kreipm".[149]

Bij de drie vormen van "kriechen" in mijn onderzoeks-gebied kan men niet uitgaan van één en dezelfde basisvorm. In / kreipm / gm. heeft / eu / zich via / io / ontwikkeld tot / ee /. Ten zuiden van de tweeklanklijn, die door het midden van Oldenburg loopt, wordt deze / ee / tot / ei /. Voor de andere twee vormen moet men uitgaan van een vorm "*krûpan", die een afgeleide is van "*kreup".

Andere contrasten binnen het studiegebied

De taalgrenzen gevormd door de Oost-West en Noord-Zuid tegenstellingen lopen dwars door mijn studiegebied, ongeacht de historische grenzen, maar op de meeste kaarten zijn de afzonderlijke gebieden die in het eerste hoofdstuk van dit proefschrift zijn opgesomd duidelijk te onderscheiden als afzonderlijke dialectgebieden.

Het Drentse zandgebied

Als men de bijgevoegde kaarten met elkaar vergelijkt, komt de dialectgrens tussen het Drentse zandgebied en het Bourtanger Moor steeds weer naar voren. Dit is het geval bij de kaarten "gegoten" (7), apocopiëren (8 en 9), "broer" (10), "koeien" (11), "kruipen" (13), "naaien" (14), "vier" (5), "krom" (20), "breed" (21) en "bloed" (22). Aan de oostkant van het Drents Plateau is de grens altijd hetzelfde, maar in het noorden niet. Op de reeds besproken kaarten "Tenen" (5), "Gras" (6) en "Water" (3) liggen de genoemde

148 Alpers
149 Furcht

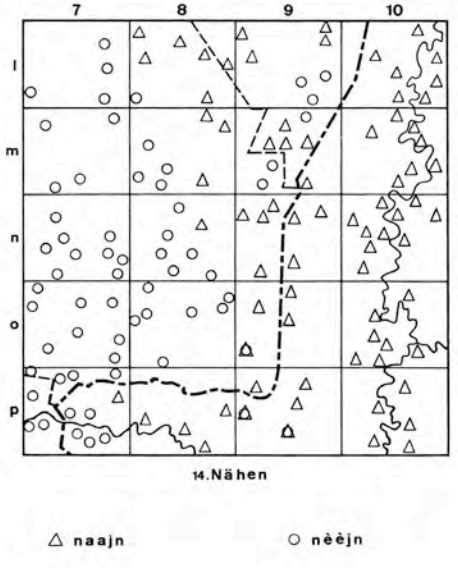

grenzen in de noord-zuid tegenstelling bij Schoonoord (m. 7, 4) en Wezuperbrug (m. 7, 3). Bij deze twee dorpen lag vroeger een veengebied, dat wellicht een taalbarrière is gebleken voor de oprukkende nieuwe vormen. Met andere woorden, Grollo (l. 7, 1) en Gasselte (l. 7, 2) vormen de overgang naar het Gronings dialect. Dit blijkt uit de vormen / sxeeif / (krom) en / blóóut /, die tussen het Drentse / sxii:f / en / bluu:t / en het "Groninger" / sxa(a)if / en / blout / liggen. De zuidgrens van het verenigde Drentse gebied ligt ongeveer op de lijn Zwinderen (o. 7, 2), Wachtum (o. 7, 8), Holsloot (o. 7, 3).

Westerwolde

Westerwolde onderscheidt zich als zelfstandig gebied in de kaarten "tenen" (5), "naaien" (14) en "vier" (15). In deze woorden wijkt het af van zijn omgeving. In *Driem. Bl.*[150] 18 wordt door Heeroma en Entjes duidelijk gewezen op de bijzondere positie van Westerwolde. Het heeft, in tegenstelling tot de rest van Groningen, de verkleinvorm van Westfaalse oorsprong / kan /, maar in tegenstelling tot Westfalen heeft het geen verkleinklinker. In overeenstemming met het Westfaals heeft het de eenheid meervoud op / -t / voor het werkwoord, maar dit komt ook anders voor in het Prät. Entjes gebruikt kaarten om een oost-west tegenstelling aan te geven, waarbij Westerwolde altijd tot het oostelijke, d.w.z. Duitstalige gebied behoort. Woorden als "nich", (niet), "bók", (mannelijk schaap) en "schóf", (schoof) vormen een gesloten gebied ten oosten van de Nederlandse grens en dringen vooral in Twente, de Achterhoek en Westerwolde door.

Dit zijn kenmerken van Westerwolde die de taalkunde moet

150 Driemaandelijkse Bladen. Zeitschrift Nedersaksisch Instituut.

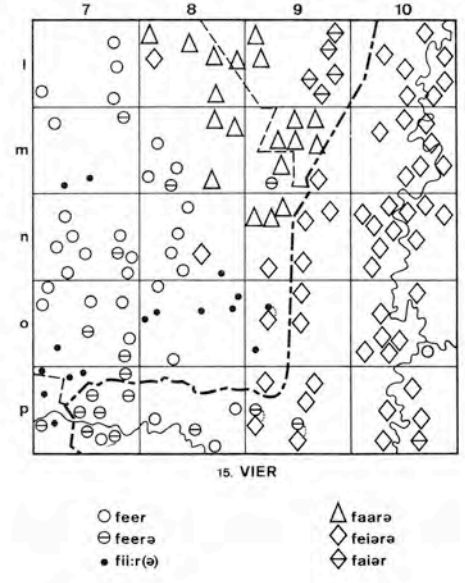

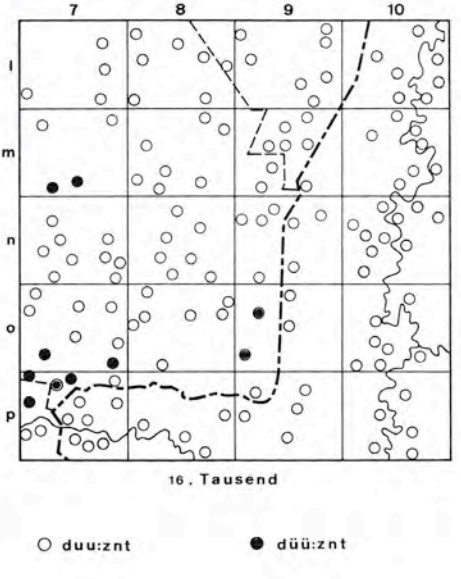

vangen. Voor het "taalgevoel" van de inwoners van Westerwolde geldt alleen het voorkomen van woorden als / nix /, / ja wól /, / nèèjn / en / brèèjn / (niet, ja, naaien en breien) als typisch. Deze vormen gelden ook voor Roswinkel (m. 9, 2) en deels voor De Maten (m. 9, 3). De boerderij / töönn /, over de fonetische vorm waarvan ik hierboven (p. 34) al iets heb gezegd, is geheel beperkt tot Westerwolde. Toen / teenn / een oorspronkelijk / tóónn / gebied binnendrong, ontstond blijkbaar vrij plaatselijk de tussenvorm / töönn /, en het taalkundig conservatieve Westerwolde hield daar lange tijd aan vast, evenals Roswinkel (m. 9, 2). De Groningse vorm / tóónn / is echter sterk in opmars. In het algemeen verovert het Groninger dialect nu langzaam Westerwolde. Bepaalde woorden zijn nu beperkt tot slechts één deelgebied, bijvoorbeeld / faiar / [getal 4] op kaart 15, dat ik alleen heb gehoord in Sellingerbeetse (1.9,6), Sellingen (1.9, 5), Jipsinghuizen (1.9,4) en Wollinghuizen (l. 9, 3), terwijl de andere dorpen al het Groninger / faara / hebben.

Het Emsland

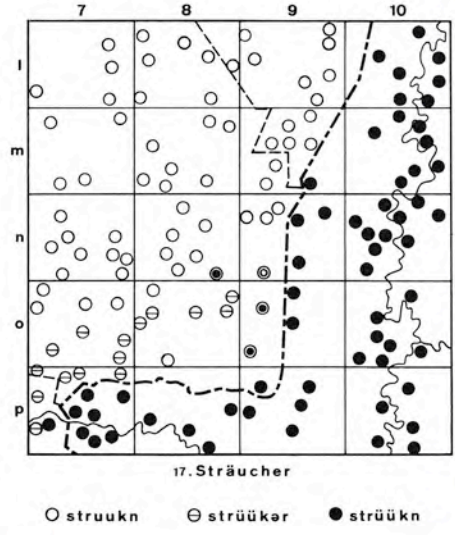

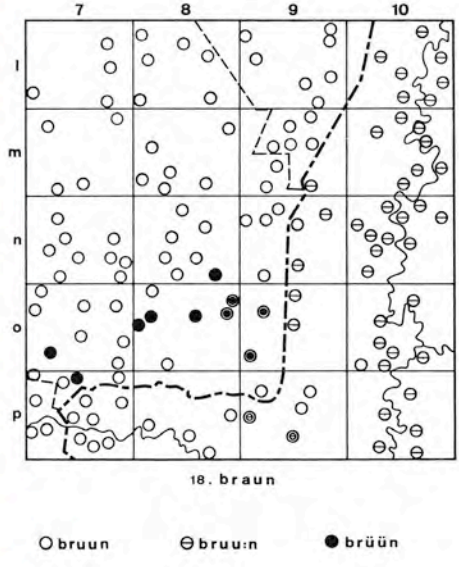

Met uitzondering van de kaarten "Heu" (12) en "kriechen" (13), die al besproken zijn, vertegenwoordigt het Emsland op onze kaarten een taalkundige eenheid. Meppen (o, 10, 5) heeft ooit een eigen vorm, namelijk / feer / neben / feiara /. Dit komt waarschijnlijk doordat Meppen, net als andere steden, een eigen vorm heeft bedacht, die vervolgens tot deze stad beperkt is gebleven. De zuidelijke grens van Emsland wordt gevormd door de dorpen Adorf (p. 9, 2) en Neuringe (p. 9, l), twee plaatsen waarvan de verschillende dialecten berusten op het verschil in geloofsovertuiging van de inwoners. De gereformeerden spreken het Niedergrafschafter dialect, de katholieken dat van het Emsland. Daarom moesten op de kaarten altijd twee verschillende tekens worden gebruikt. Sinds het ontstaan van de twee dorpen wonen katholieken en protestanten hier naast elkaar, maar ieder heeft zijn eigen taal aangehouden. De katholieken gaan naar de kerk in Twist, de gereformeerden in Emlichheim, Georgsdorf of Hoogstede.[151]

Het Emsland toont zich als taalkundige eenheid op de kaarten "gegossen" (7), "Bruder" (10), "Kühe" (11), "vier" (15) en "Kupfer" (19).

151 Rakers, S. 35

Het Nedergraafschap

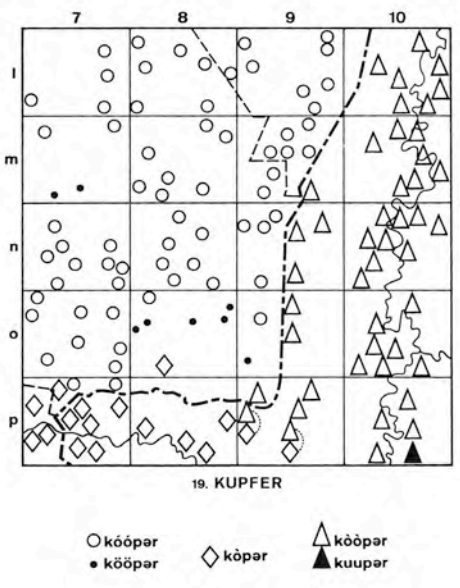

In het historische deel van dit werk heb ik al gewezen op het belang van de Vecht als belangrijke transportroute. De Vecht was niet alleen belangrijk voor het vervoer van goederen, maar speelde ook een belangrijke rol bij de overdracht van taalkundig materiaal. Nederlandse woorden kwamen via deze rivier het graafschap binnen, en omgekeerd oefende het graafschap via de Vecht zijn invloed uit op de gebieden van de Nederlandse Vecht. De veendorpen in Nedergraafschap spreken over het algemeen het dialect van de oude Vecht-dorpen. Soms is het Nedergraafschap dialectologisch uniform, waarbij de dialectvormen tot aan de grens reiken, zoals bij de kaarten "koeien" (11), "krom" (20) en "bloed" (22), dan weer reiken de vormen tot over de staatsgrens zoals bij. "gras" (6), "gegoten" (7), "koper" (09) en "breed" (21). De vorm / hài / (kaart 12) heeft de staatsgrens niet bereikt.

De Veenkoloniën

Het gebied dat vanuit Groningen werd afgegraven en in cultuur gebracht is duidelijk zichtbaar op de kaarten "gegoten" (7), "broer" (10), "vier" (15) en "schief" (20). De Groningse vormen zijn zuidwaarts gemigreerd naar een lijn Emmer-Compascuuum (n. 9, 5), Emmer-Erfscheidenveen (n. 9, 4). In die gevallen waarin Barger-Oosterveld (n. 8, 6) en Barger-Compascuum (n. 9, 7) niet de Emslandse vormen hebben (die in Barger Compascuum vaker voorkomen dan in Barger Oosterveld), komen ze overeen met het dialect van het Veenkoloniën.

Het jongste veengebied van Zuidoost-Drente

Van de op de kaarten voorkomende zand- en veen-gebieden blijven nu het gebied tussen centraal Drenthe en Nedergraafschap en het jongste Zuidoost-Drentse veen-gebied over. Kijkend naar de kaart "Bruder" (10), is dit precies het gebied waar "Bruder" wordt weergegeven door de vorm / brüü:r / (punt); / brüü:r / volgt precies het pad dat de arbeiders namen toen ze het moeras introkken.

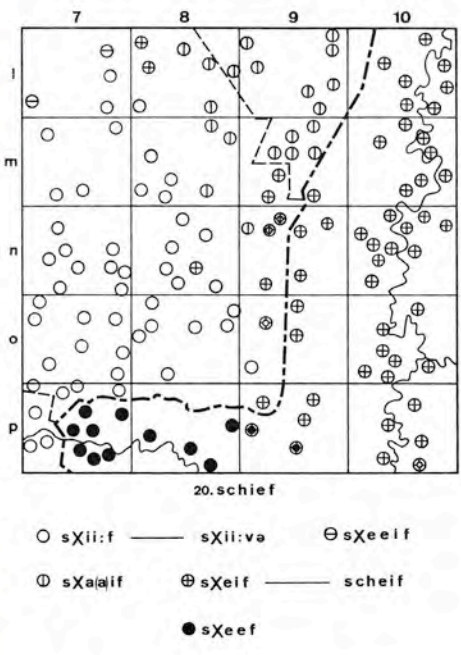

De vorm / brüü:r / is geen uitloper van een groter zuidelijk of westelijk / brüu:r / gebied. Maar waar komt het vandaan? Het ligt voor de hand om aan te nemen dat de arbeiders de vorm naar het veen hebben gebracht. Dit lijkt echter niet het geval; / brü:r / vormen worden gevonden ten zuiden van de grote rivieren, in de Betuwe, in het gebied van Nordhorn en aan de Nederrijn.[152] Uit deze gebieden kwamen wel veenarbeiders, maar niet zoveel dat ze een beslissende invloed konden uitoefenen. Naar Erica (o. 8, 5) kwamen veel Westfalen via Slagharen; Westfalen heeft echter / óó / en / öö /. Naast de Westfalen kwamen er ook veel Friezen; in het Fries ontbreekt echter de umlaut in "broer". De enige mogelijke verklaring is dus om / brüü:r / als een aparte zuidoostelijke ontwikkeling te beschouwen. Een soortgelijk beeld als / brüü:r / wordt ook gegeven door / fii:r(a) / op kaart 15; / fii:r(a) / is omgeven door / feer(a) / -gebieden, vormen die qua uitspraak niet ver uit elkaar liggen. Met "vier", de vorm in de Nederlandse taal als ondersteuning, had dus een eigen vorm kunnen ontstaan.

152 DSA Karte 12; TNZN, Afl. S, No. 4

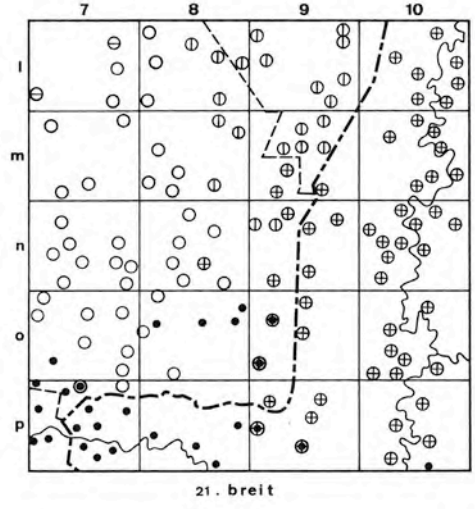

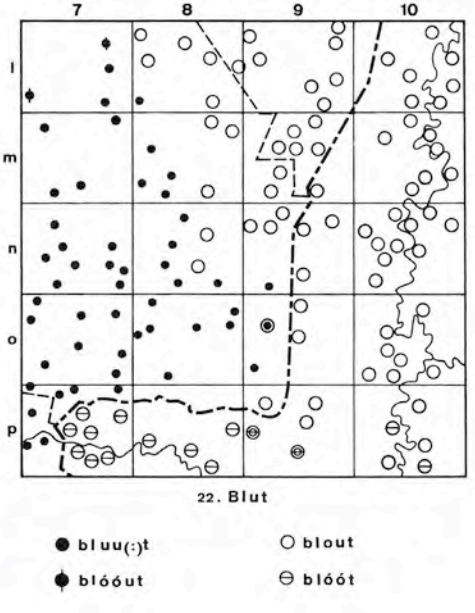

De "Torfstecherweg" is ook duidelijk herkenbaar bij / düü:znt / op kaart 16 en / strüükn / op kaart 17. Klooster (p. 7, 6)had eerder / duu:znt / volgens mijn informant. Nu wordt / düü:znt / verondersteld de algemene vorm te zijn. Mogelijk is / düü:znt / vanuit Hoogeveen naar Zuidoost-Drenthe gekomen. Zoals bekend kwamen daar veel arbeiders uit Hoogeveen met de kanalen. In Hoogeveen is de vorm / düü:znt / normaal. Dit is ook het geval met / kööpar / (koper) op kaart 19.[153] Hoogeveen wijkt dus af van Zuidoost-Drenthe. Het heeft voor "vier" / feer /, voor "broer" / bröör / evenals voor "bruin" / bruun / tegenover Zuidoost-Drents / brüün /. De vorm / kuujn / (koeien) op kaart 11 is ook beperkt tot het jongste heidegebied, dat opnieuw Hoogduits lijkt te zijn.

Ook de dorpen Schoonoord (m. 7, 4) en Wezuperbrug (m. 7, 3) kunnen tot het jongste veengebied gerekend worden, waar naast het daar veel gesproken "Drents" ook de door mij genoteerde vormen die op de volgende kaarten overeenkomen met het zuidoostelijke Dordtse gebied, "kriechen" (13), "vier" (15), "tausend" (16) en "Kupfer"

153 Sassen, S. 55, 65

(19), in veel gevallen voorkomen. Nieuw-Dordrecht (n. 8, 5) wijkt in sommige woorden van dit gebied af, zoals bij "gras" (6), waar het / xres / heeft. Met de woorden / duu:znt / (duizend) en / kóóper / heeft het een "Drentse" basis. Ze zijn waarschijnlijk afkomstig van de boeren uit Noord- en Zuidbarge (n. 8, 3) die

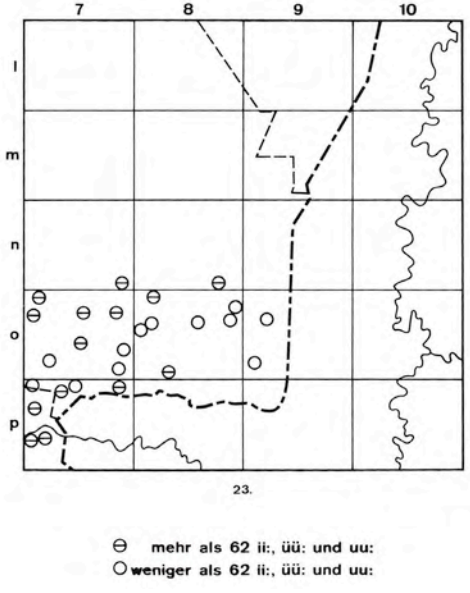

Frequentie

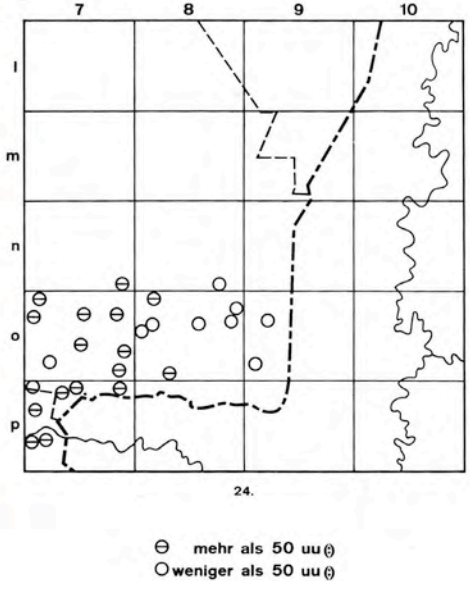

Frequentie

DIALECTGEBIEDEN

Samenvattend kunnen op basis van wat de dialectkaarten ons vertellen de volgende zelfstandige dialectgebieden worden onderscheiden:

Drents Plateau, Zanddrenthe
Westerwolde,
het Emsland,
het Nedergraafschap,
de Veenkoloniën (grensgebied Groningen-Drenthe) en
het jongste veengebied (Zuidoosthoek).

Toelichting

Het deel Die phonologischen Systeme heb ik niet vertaald. Wie vertrouwd is met de materie vindt ingetwijfeld de weg in de Duitse versie, vanaf pag. 194/196.

An meine Eltern, Brüder und Schwestern

(Geert H. Kocks, dritter von links.)

Top left: Anna Maria Kocks and Ton Bouwmeester, August 1, 1975. Top right: L-R Herman, Dr Geert Kocks and Jan during Geert's promtion on April 29, 1970. Bottom: At the farm, 1956.

DR. G. H. KOCKS

Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten

Eine strukturgeographische Untersuchung

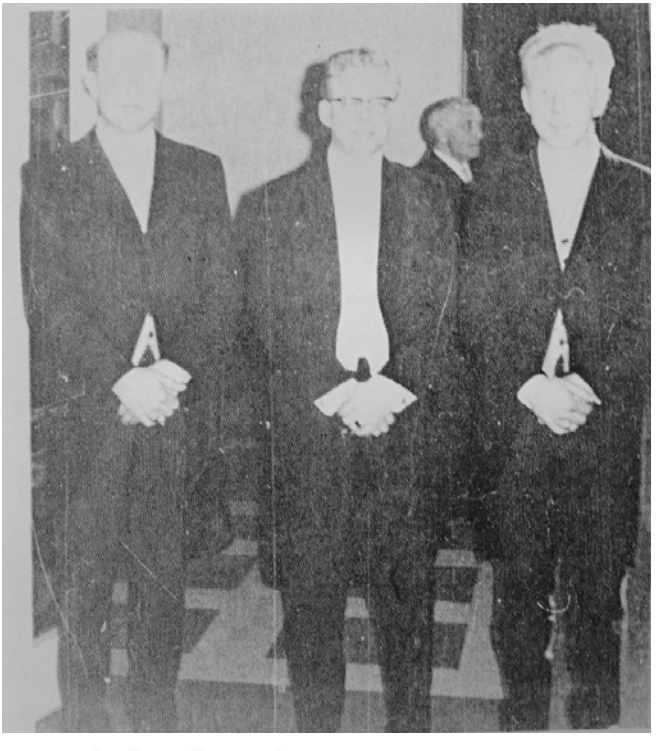

Sasland 1970 Groningen

STELLINGEN

I

De door J. P. Ponten gebruikte formulering: "Die wortgeographische Entwicklung dieser Übername im Niederländischen zeugt von der allbekannten Expansion des westlichen holländischen Gebietes im 17. Jh., die das Wort dort fast einheitlich vom Westen bis in den Osten trug", is in deze vorm onjuist.
J. P. Ponten, Obturamentum lagenae, blz. 46.

II

Voor de dialectliteratuur is een interregionale samenwerking belangrijk voor haar voortbestaan. In dit verband zou een herleving van een tijdschrift als *'t Swieniegeltje* van groot nut kunnen zijn.

III

Het artikel van H.T. J. Miedema in NT g 48, blz. 42 wordt door A. Weijnen op een al te eenzijdige en daardoor onjuiste wijze gebruikt ter weerlegging van de theorie van de Westfaalse expansie.

IV

De opvatting van A. Timm in *Zs. für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* 3 (1955), blz. 29-30, dat de zeis pas in de late middeleeuwen in Middeneuropa zijn intrede heeft gedaan, is onjuist. Vgl. Meier Helmbrecht, vers 1060.

V

De dialectindelingskaart in de *Atlas van Nederland X- 2* kan, wat Drente betreft, doordat er onvoldoende gegevens in zijn verwerkt, niet overtuigen, afgezien nog van het feit, dat sommige lijnen verkeerd zijn getrokken.

VI

Heeroma heeft het Westdrentse gebied, ongeveer de gemeenten Vledder, Diever, Dwingelo en Smilde, ten onrechte bij het gebied met slechts twee wijde lange vokaalfonemen gerekend. Vgl. Sassen, *Het Drents van Ruinen*, blz. 272.

VII

De belangrijkste dialectgrenzen in Drente zijn niet het gevolg van de uit het noorden, maar van de uit het zuiden komende taalbewegingen.

VIII

Het is een Nederlands cultuurbelang, dat de lectoren Nederlands aan Duitse Universiteiten de Nederlandse ambtenarenstatus verkrijgen of behouden.

IX

Het afschaffen van de Gregoriaanse zang in de R. K. Kerk getuigt van een onderschatting van de muzikale kracht der oude melodieën.

INHALTSVERZEICHNIS

Einleitung
Die Ortsnamen des Untersuchungsgebietes
Die Lautschrift
Literaturverzeichnis
Abkürzungsverzeichnis

Die Siedlungsgeschichte
Zentraldrente
Westerwolde
Die Sandgebiete entlang der Ems
Die Niedergrafschaft Bentheim
Zwischen der Niedergrafschaft und Zentraldrente
Die Besiedlung des Bourtanger Moores
Der deutsche Teil des Bourtanger Moores
Der niederländische Teil des Bourtanger Moores

Die Wirtschaftlichen Verhältnisse

Das sprachgeographische Bild

Die sprachhistorischen Hintergründe
Ein Gegensatz Nord - Süd
Ein Gegensatz Ost - West
Weitere Gegensätze innerhalb des Untersuchungsgebietes
Das Drenter Sandgebiet
Westerwolde
Das Emsland
Die Niedergrafschaft
Die Veenkolonien
Das Jüngste Südostdrenter Moorgebiet

Die phonologischen Systeme
Das Phonem system von Barger Oosterveld
Der Konsonantismus
Der Vokalismus
Die phonologischen Systeme der Teilgebiete

Zentraldrente
Westerwolde
Das Emsland
Die Niedergrafschaft
Die Veenkolonien
Das Gebiet zwischen der Niedergrafschaft und Zentraldrente und das jüngste Moorgebiet

Strukturgeschichte
Die Übersicht
Die Entwicklung im Untersuchungsgebiet
Das Gebiet zwischen der Niedergrafschaft und Zentraldrente und das jüngste Moorgebiet
Zusammenfassung
Kartenverzeichnis
Die Karten
Ortsnamenregister
Wortregister

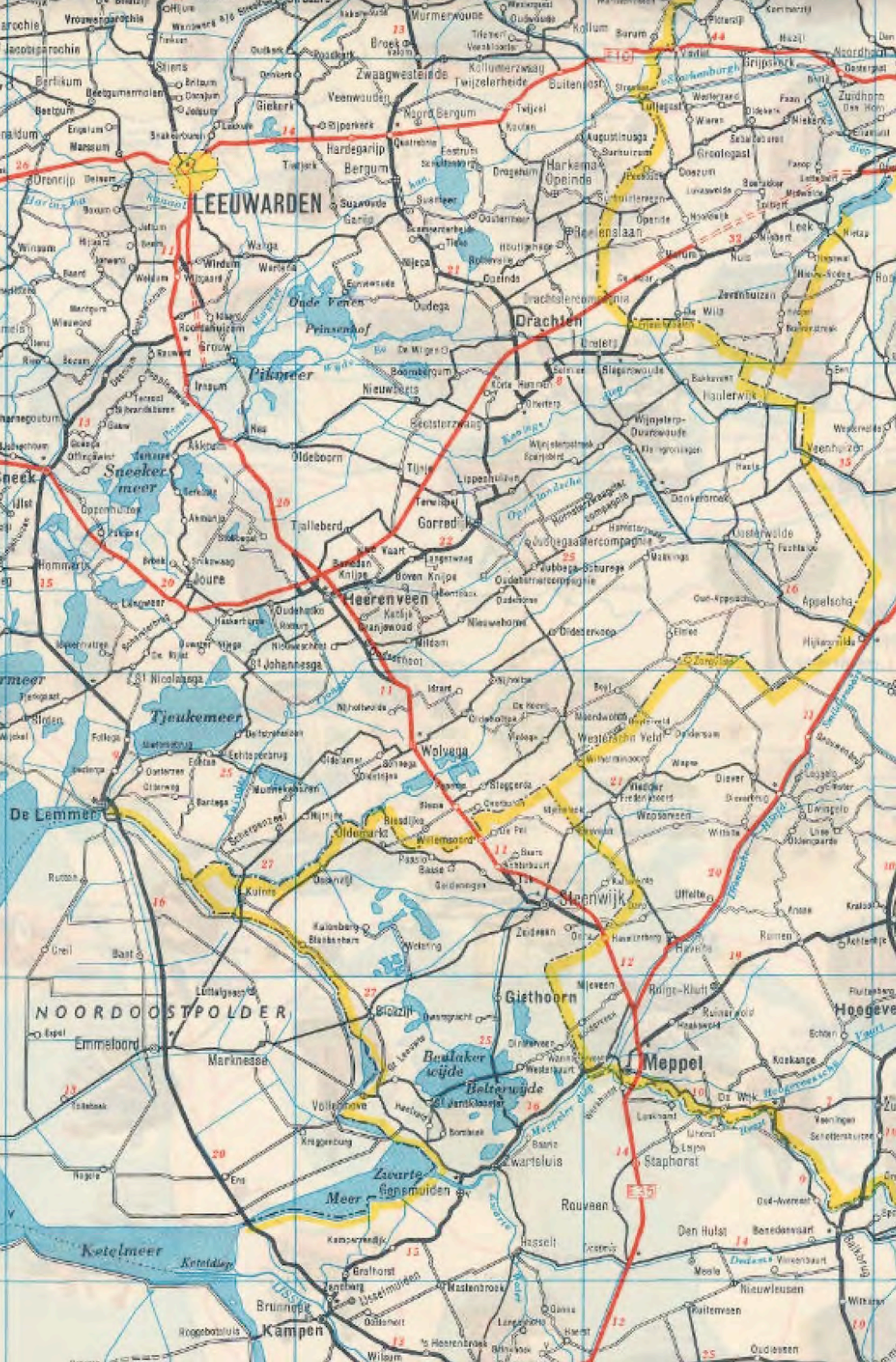

LEEUWARDEN
Drachten
Heerenveen
Sneeker meer
Tjeukemeer
De Lemmer
NOORDOOSTPOLDER
Emmeloord
Marknesse
Steenwijk
Giethoorn
Meppel
Zwartsluis
Zwarte Meer
Genemuiden
Ketelmeer
Kampen
Hasselt
Staphorst
Rouveen
Wolvega
Gorredijk
Joure
Grouw
Oude Veenen
Prinsenhof
Pikmeer
Bergum
Hardegarijp
Zwaagwesteinde
Kollumerzwaag
Buitenpost
Surhuisterveen
Harkema Opeinde
Oosterwolde
Appelscha
Havelte
Dwingelo
Diever
Beulaker wijde
Belterwijde
Blokzijl
Vollenhove
Oldemarkt
Kuinre
Haulerwijk
Veenhuizen
Hoogeveen
Ruinen
Uffelte
Den Hulst
Nieuwleusen
Brunnepe
Wilsum
IJsselmuiden
Grafhorst
Ens
Rutten
Creil
Bant
Luttelgeest
Espel
Tollebeek
Nagele
Leek
Zuidhorn
Grijpskerk
Grootegast
Dokkum
Murmerwoude
Stiens
Ternaard
Tijnje
Tjalleberd
Akkrum
Oldeboorn
Irnsum
Nieuwbeets
Beetsterzwaag
Lippenhuizen
Ureterp
Boornbergum
Oudega
Wirdum
Wartena
Warga
Ijlst
St Nicolaasga
St Johannesga
Oudehaske
Mildam
Nijetrijne
Noordwolde
Wapserveen
Westerbork
Nijeveen
Ruinerwold
Koekange
De Wijk
Echten
E10
E35

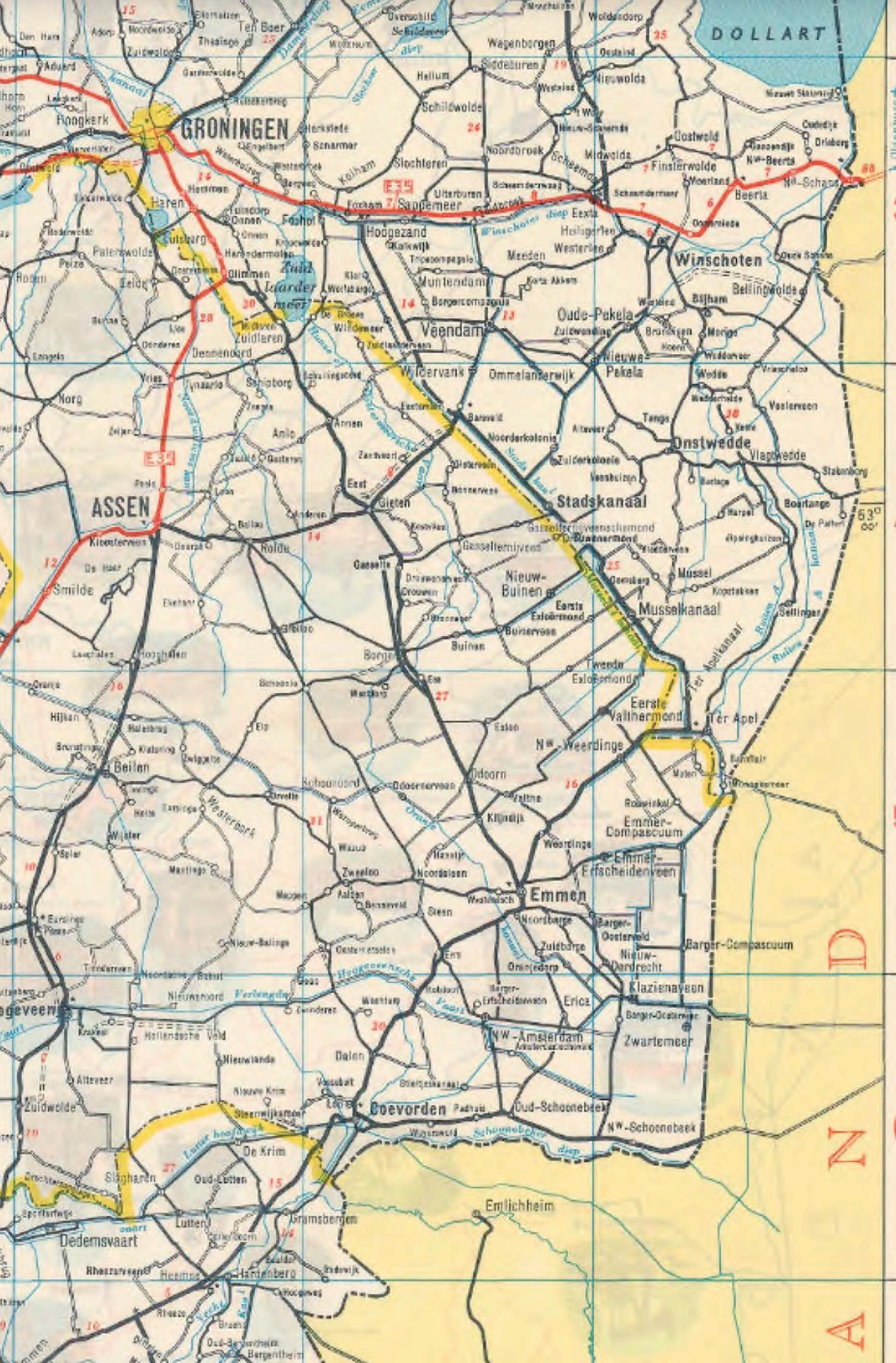
DOLLART
GRONINGEN
ASSEN
Stadskanaal
Musselkanaal
Winschoten
Veendam
Emmen
Coevorden
Onstwedde
Nieuw-Buinen
Oude-Pekela
Nieuwe-Pekela
Ommelanderwijk
Wildervank
Muntendam
Hoogezand
Sappemeer
Slochteren
Schildwolde
Wagenborgen
Nieuwolda
Finsterwolde
Beerta
Bellingwolde
Vlagtwedde
Ter Apel
Emmer-Compascuum
Barger-Compascuum
Klazienaveen
Zwartemeer
NW.-Amsterdam
Oud-Schoonebeek
NW.-Schoonebeek
Dedemsvaart
Hoogeveen
Emlichheim
Haren
Roden
Norg
Anloo
Gieten
Borger
Odoorn
Weerdinge
Eerste Valthermond
Tweede Exloërmond
Eerste Exloërmond
Nieuw-Amsterdam
Barger-Oosterveld
Nieuw-Dordrecht
Barger-Erfscheidenveen
Emmer-Erfscheidenveen
Nieuw-Weerdinge
Nieuw-Schans
Nieuwe Statenzijl
Oude Statenzijl
Delfzijl
Appingedam
Loppersum
Bedum
Winsum
Leek
Marum
Zuidlaren
Eelde
Paterswolde
Haren
Foxhol
Sauwerd
Uithuizen
Uithuizermeeden
Roodeschool
Warffum
Usquert
Middelstum
Meeden
Westerlee
Heiligerlee
Scheemda
Midwolda
Oostwold
Uithuizermeeden
Noordbroek
Kolham
Helium
Siddeburen
Wedde
Vlagtwedde
Bourtange
Stadskanaal
Gasselternijveen
Gasselte
Gasselternijveenschemond
Buinerveen
Buinen
Borger
Exloërmond
Valthermond
Emmen
Nieuw-Balinge
Nieuwlande
Nieuw Krim
Steenwijksmoer
De Krim
Oud-Lutten
Lutten
Grumsbergen
Hamenberg
Rheezerveen
Sleen
Zweeloo
Aalden
Nieuwlande
Ees
Dalen
Valthe
Klijndijk
Weerdinge
Nieuwe-Schans
Nieuwe-Statenzijl
Oude-Statenzijl
Eemskanaal
Ruiten A
Ruiten B
Stadskanaal
Boven-Hoogeveensche Vaart
Verlengde Hoogeveensche Vaart
Nieuwe Vaart
Zuid-Willemsvaart
Smildervaart
Noord-Willemskanaal
Dortsman-Oosterhoogebrug
Dortsman-Oosterhoogebrugsche Vaart
Schoonebeek
Schoonebeekerdiep
Wachtumerdiep
Oude Diep
Oude Schans
Winschoter diep
Scheemdermerdiep
Boven-Hoogeveensche Vaart
Zuidlaardermeer
Hunze
Drentsche Hoofdvaart
Lange hoofdvaart
Sprietsterwijk
Rheezerveensche Vaart
Oude-Barger-Compascuum
Nieuwe-Barger-Compascuum
Hollandsche Veld
Ellertsveld
Nieuwe-Schans
Nieuwe-Statenzijl
Oude-Statenzijl
Eemskanaal
Ruiten A
Ruiten B
Stadskanaal
Boven-Hoogeveensche Vaart
Verlengde Hoogeveensche Vaart
Nieuwe Vaart
Zuid-Willemsvaart
Smildervaart
Noord-Willemskanaal
Dortsman-Oosterhoogebrug
Dortsman-Oosterhoogebrugsche Vaart
Schoonebeek
Schoonebeekerdiep
Wachtumerdiep
Oude Diep
Oude Schans
Winschoter diep
Scheemdermerdiep
Boven-Hoogeveensche Vaart
Zuidlaardermeer
Hunze
Drentsche Hoofdvaart
Lange hoofdvaart
Sprietsterwijk
Rheezerveensche Vaart
Oude-Barger-Compascuum
Nieuwe-Barger-Compascuum
Hollandsche Veld
Ellertsveld
E35
E34
53° 00'
NEDERLAND

EINLEITUNG

Die vorliegende Arbeit ist das Resultat einer Untersuchung in einem Gebiet, aus dem bislang kaum sprachwissenschaftlich brauchbare Daten vorliegen. Nimmt man sich Dialektkarten vor, die auch mein Untersuchungsgebiet umfassen, dann findet man entweder grosse Lücken im Belegnetz oder man kann sich nicht dem Eindruck entziehen, dass die Fragebögen in einigen Fällen den falschen Gewährsleuten geschickt wurden.

Dies gilt vor allem für das junge südostdrenter Moorgebiet, wo ein Aussenstehender sich schwer orientieren und man ohne eine gewisse Kenntnis der Kolonisation und der Zusammensetzung der Bevölkerung in bezug auf die Dialekte sehr leicht Fehler machen kann.

Anfangs hatte ich die Absicht, nur das südostdrenter Moorgebiet zu untersuchen, aber in einem Gespräch mit einem Doktorvater führten einige Überlegungen zu einer Erweiterung. Es wurde erwogen, dass ein Dialekt, wenn er richtig erfasst werden soll, im Zusammenhang mit den umliegenden Mundarten gesehen werden muss. Dies ist eine allgemeine Regel, aber sie galt für mich ganz besonders, weil es sich um ein junges Siedlungsgebiet handelte, das seit dem Anfang der Kolonisation nach allen Seiten offen gewesen war, und deshalb nicht isoliert betrachtet werden konnte. Weiter musste die Möglichkeit eines dialektgeographischen Anschlusses an bereits bestehenden Arbeiten aus nahegelegenen Gebieten ins Auge gefasst werden, eine Möglichkeit, die bei mir durchaus realisierbar war.

Nach Westen bot sich dieser Anschluss an an das von Sassen untersuchte Gebiet von Südwestdrente mit Ruinen als Ausgangspunkt. Im Norden lag eine Arbeit von Schuringa über die Groninger Veenkolonien vor, im Süden eine von Rakers über die Grafschaft Bentheim und im Osten eine von Schönhoff über das Emsland. Die Arbeiten sind alle in diesem Jahrhundert entstanden, die von Schönhoff 1908, die von Schuringa 1923, die von Rakers 1944 und die von Sassen 1953. Nicht nur zeitlich, auch in der Methode der Bearbeitung sind sie nacheinander zu nennen. Die Werke von Schönhoff und Schuringa sind noch sehr stark mit den im vorigen Jahrhundert üblichen Ortsgrammatiken verwandt, aber

sie zeigen doch schon den Einfluss der Sprachgeographie. So finden wir hinten in der Arbeit von Schönhoff eine Übersichtskarte der emsländischen Mundarten, während Schuringa die Veenkolonien im Zusammenhang mit den anderen Groninger Mundarten untersucht. Die Arbeit von Rakers ist schon völlig auf die Erkenntnisse der Sprachgeographie aufgebaut. Sassen geht nach einer vollständigen historischen Grammatik der Ruiner Mundart ausführlich auf die Syntax des betreffenden Dialektes ein. Die Sprachgeographie kommt in den beigefügten und besprochenen Karten zu Wort, die den Platz Ruinens in einem grösseren Rahmen zeigen.

Schuringa überschreitet nicht die Provinzgrenze, Schönhoff nicht die Staatsgrenze und die Karten von Rakers, die noch unveröffentlicht im "Nedersaksisch Instituut" in Groningen liegen, umfassen nur die Grafschaft Bentheim. Alle drei sind sie ausgegangen von administrativen Grenzen, die jedoch für die Dialektologie keinen allzu grossen Wert haben, eben weil Dialektgrenzen meistens nicht mit den administrativen Grenzen zusammenfallen. Ein Viereck, wie wir es bei Sassen vorfinden, ist deshalb rationeller und mehr den modernen dialektologischen Auffassungen entsprechend. Deshalb bin auch ich von einem Viereck ausgegangen und zwar von einem Viereck aus Heeromas Sprachatlas. An der Westseite konnte ich so unmittelbar an Sassens Untersuchungsgebiet anschliessen und im Norden, Osten und Süden die Teile mit einbeziehen, die für meine Untersuchung wichtig waren, um die südostdrenter Dialekte in ein richtiges Licht zu rücken.

Seit Sassens Doktorarbeit sind schon einige Jahre vergangen, und überdies haben inzwischen neue Erkenntnisse auf dem Gebiet der Dialektologie Fuss gefast. Deshalb unterscheidet sich meine Arbeit in auch methodischer Hinsicht wesentlich von den obengenannten. Zentral steht die Strukturgeographie, ein noch ziemlich junger Zweig der Sprachwissenschaft, der vor allem von Heeroma und später von Goossens in der Dialektologie propagiert wurde. Auf die theoretische Seite will ich nicht eingehen, weil man sich über diese und die daraus entstehenden Möglichkeiten für die Dialektologie ausführlich bei Goossens informieren kann. Ich meine sein 1969 erschienenes Werk "Strukturelle Sprachgeographie", das, wie der Untertitel sagt "eine Einführung in Methodik und Ergebnisse" der strukturellen Sprachwissenschaft sein will.

So schliesst diese Arbeit bei bestehenden Theorien an und ist deren praktische Anwendung. Im Mittelpunkt stehen die Phonemsysteme der einzelnen Dialekte, von denen Heeroma[1] sagt: "Eine Sprache fällt zwar nicht mit einem Phonemsystem zusammen, aber es lässt sich nicht leugnen, dass ein gemeinsames Phonemsystem ein reelles linguistisches Band zwischen den Sprechern bedeuten muss. Es zeigt sich also im Hintergrund einer strukturgeographischen Untersuchung die Möglichkeit einer Dialekteinteilung auf einer festeren Grundlage als der gebräuchlichen, die auf einer entweder intuitiven oder statistisch verschleierten Willkür beruht".

Bei der Geographie der einzelnen Sprachelemente können, indem man verschiedene Erscheinungen kartographisch verzeichnet, Sprachbewegungen deutlich werden und Grenzen hervortreten, die bei anderen Erscheinungen jedoch anders verlaufen können. Die Untersuchung nach den Strukturen kommt aber zu einer genaueren Festlegung der Grenzen. Deshalb empfiehlt es sich, bei einer Untersuchung mehrerer Dialekte sowohl von der Sprachgeographie, die einzelne Elemente verzeichnet, als von der Strukturgeographie auszugehen, "denn die Sprachgeographie hat (...) Interesse an der Strukturgeographie, denn die Möglichkeit besteht, dass man durch Vergleich und Begrenzung der zusammenhängenden Strukturen Sprachbewegungen auf die Spur kommt, die sich bei der geographischen Erfassung der einzelnen Strukturelemente nicht klar abzeichnen".[2]

Um ein deutliches Bild der Dialekte des untersuchten Gebietes zu erhalten, ist die Arbeit so aufgebaut, dass nach einer Beschreibung der Siedlungsgeschichte der alt- und jungbewohnten Gebiete, eine erste Abgrenzung der verschiedenen Dialekte aufgrund der Einzelerscheinungen stattfindet, die historisch zu verschiedenen Sprachschichten gehören.

Eine zweite Abgrenzung erfolgt durch Vergleich der Strukturen. Dafür gehe ich von der Mundart meines Geburtsortes Barger Oosterveld aus und vergleiche dann deren Struktur mit denen der

1 Heeroma XIII, S. 4
2 Heeroma XV, S. 166

anderen Dialekte. So treten diese noch deutlicher als wesentliche Einheiten hervor.

Im Anschluss daran wird nachgegangen, welche geschichtlichen strukturellen Änderungen die unterschiedlichen Strukturen in meinem Gebiet bewirkt haben, denn "Strukturerfassung, die nicht rein mechanisch bleiben will, kommt zwangsläufig zur Strukturgeschichte".[3]

Am Ende bleibt noch ein Teil des südostdrenter Moorgebietes, das zwar bei der Sprachgeographie hervortritt, aber strukturell nicht ganz greifbar wird. Hier habe ich anhand von Statistiken versucht, dieses Gebiet zu charakterisieren, eine zwar nicht gebräuchliche, aber in diesem Rahmen zu Resultaten führende Methode.

Zum Schluss noch einige Bemerkungen zum Drucktechnischen. Die Arbeit wurde auf einer elektrischen Maschine ohne Möglichkeit zum Kursivdruck geschrieben. Dies ergab Schwierigkeiten bei Zitaten mit kursivierten Wörtern, Angaben von Dialektwörtern im Text usw. Diese Probleme wurden so gelöst, dass alle Phoneme und Dialektwörter in der von mir gebrauchten Orthographie zwischen / / gesetzt wurden. Andere zitierte und von mir nicht veränderte Wörter und Phoneme sind mit dem Zeichen «» versehen. Bei der Strukturgeschichte (S. 85 ff.) habe ich bei der Beschreibung der Phoneme für das Gemeingermanische die dafür allgemein übliche, bei der Weiterentwicklung die in der ganzen Arbeit benutzte Schreibung verwendet.

Alle niederländischen Zitaten wurden übersetzt. Dies fördert die Lesbarkeit des Buches, denn es ist nicht anzunehmen, dass alle Leser Niederländisch verstehen, und Zitaten wollen eben auch verstanden werden.

3 Heeroma XV, S. 166

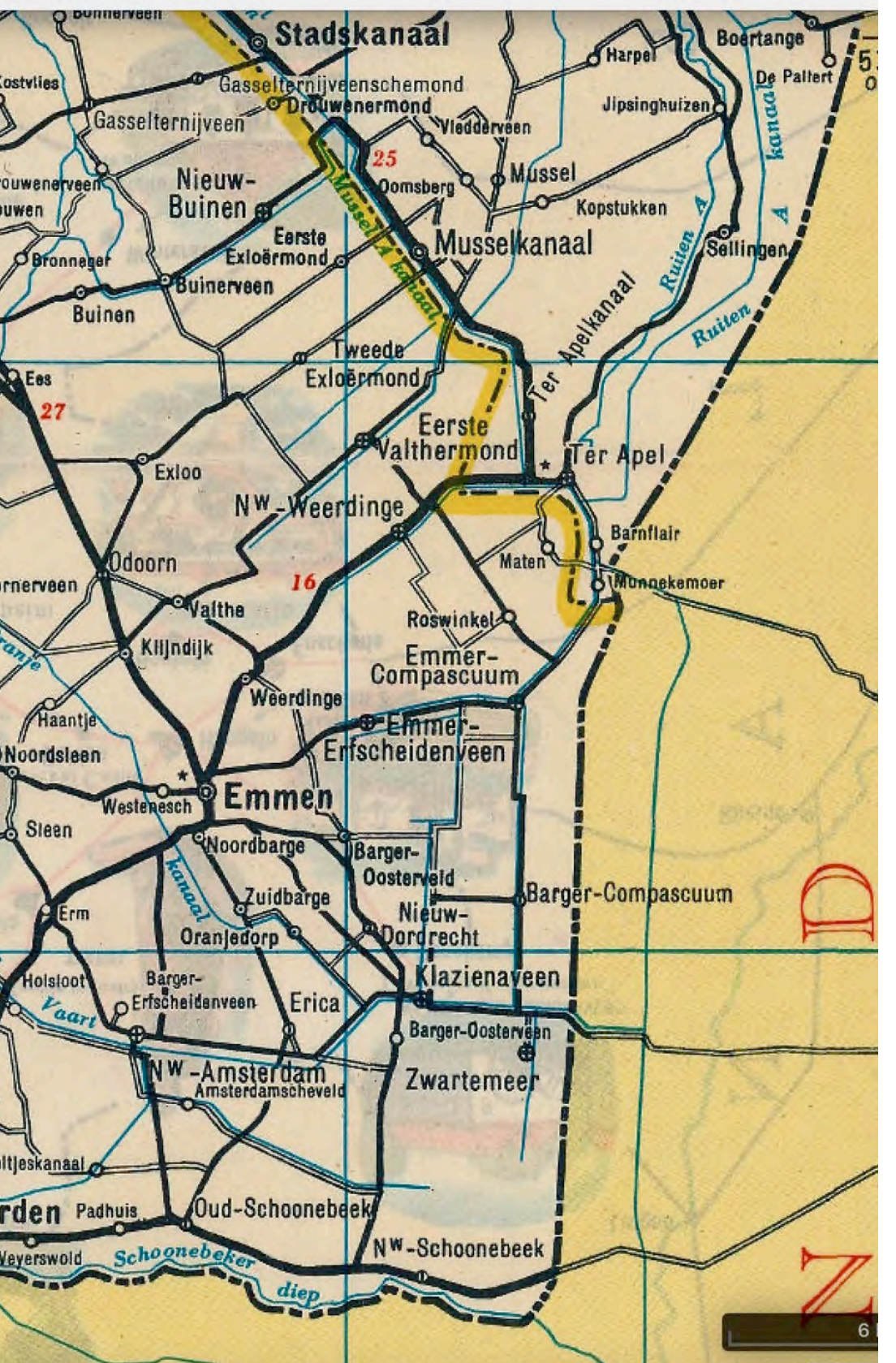
Stadskanaal
Boertange
Harpel
De Paltert
Gasselternijveenschemond
Drouwenermond
Gasselternijveen
Jipsinghuizen
Vledderveen
25
Nieuw-
Buinen
Oomsberg
Mussel
Kopstukken
Musselkanaal
Sellingen
Eerste
Exloërmond
Bronneger
Buinerveen
Buinen
Tweede
Exloërmond
Ees
27
Ter Apelkanaal
Ruiten A kanaal
Ruiten
Eerste
Valthermond
Ter Apel
Exloo
NW-Weerdinge
Barnflair
Maten
Odoorn
16
Munnekemoer
Valthe
Roswinkel
Klijndijk
Emmer-
Compascuum
Weerdinge
Haantje
Emmer-
Erfscheidenveen
Noordsleen
Emmen
Westenesch
Sleen
Noordbarge
Barger-
Oosterveld
Barger-Compascuum
Zuidbarge
Erm
Nieuw-
Dordrecht
Oranjedorp
Klazienaveen
Holsloot
Barger-
Erfscheidenveen
Erica
Vaart
Barger-Oosterveen
NW-Amsterdam
Amsterdamscheveld
Zwartemeer
Padhuis
Oud-Schoonebeek
NW-Schoonebeek
Schoonebeker
diep

DIE SIEDLUNGSGESCHICHTE

Es ist unmöglich, eine sprachliche Untersuchung durchzuführen, ohne die Siedlungsgeschichte des zu untersuchenden Gebietes zu berücksichtigen. Für eine Arbeit wie die vorliegende ist aber keine vollständige Wiedergabe der geschichtlichen Daten erforderlich. Hauptfragen sind: Wie lange ist das Gebiet schon bewohnt? Woher sind die Bewohner gekommen? Von welchen Seiten sind Sie beeinflusst worden? Bei grösseren Orten ist zu fragen, ob und in welchem Masse sie einen Einfluss auf ihre Umgebung ausgeübt haben.

Es ist leichter, diese Fragen zu stellen, als sie zu beantworten. Denn abgesehen davon, dass vieles noch nicht erforscht worden ist, wird ihre Klärung dadurch erschwert, dass das erreichbare Material nicht homogen ist.

Das Untersuchungsgebiet lässt sich unterteilen in ein altbesiedeltes Land und ein erst spät erschlossenes Moorgebiet, das Bourtanger Moor, durch das die Sandgebiete voneinander getrennt waren. So konnten die Sandgebiete sich jahrhundertelang gegenseitig nicht beeinflussen. Die meisten Dörfer im Moor entstanden erst in den beiden letzten Jahrhunderten. Das Bourtanger Moor umfasst ein Gebiet vom Dollart bis zur Vechte und vom Hondsrug, einer Hügelkette an der Ostseite des Drenter Plateaus, bis zum linken Emsufer. Mittelpunkt ist etwa der jetzige Ort Hebelermeer (o.9,1). Ein deutliches Bild des früheren Moorgebietes und der umliegenden Sandgebiete vermittelt eine Karte von Pynacker aus dem Jahre 1634 (Karte 1). Wie aus der Bemerkung *desertum ob paludes et a quas inaccessum* hervorgeht, war das Moor ein sehr unwegsames Gebiet.

Westlich des Moores liegt das Sandgebiet des Drenter Plateaus, nördlich die Landschaft Westerwolde. Vom nördlichen Westerwolde aus dringt ein zangenförmiger Ausläufer bis nach Roswinkel (m. 9, 2) ins Moor hinein. Das Untersuchungsgebiet umfasst von Westerwolde nur diesen Ausläufer. Im Osten wird das Moor durch die Ems begrenzt, im Süden durch die Vechte. Zwischen dem Zentraldrenter und dem Bentheimer Sandgebiet liegt noch ein kleineres um Coevorden (p. 7, 7), das nördlich dieses alten Drenter Städtchens stark mit sumpfigen Stellen

durchsetzt ist. Wie eine Halbinsel dringt östlich von Coevorden eine Sandzunge nach Osten bis Schoonebeek (o.8,8) vor.

Es werden im folgenden zunächst die einzelnen Sandgebiete näher betrachtet, nämlich Drente, Westerwolde, die Sandgebiete entlang der Ems, die Niedergrafschaft Bentheim und das Sandgebiet zwischen der Niedergrafschaft und Zentraldrente.

Zentraldrente[4]

Wie man aus dem Vorkommen von Hünengräbern schliessen kann, ist das Drenter Sandgebiet zumindest seit der Jungsteinzeit besiedelt.[5] Es hat weit mehr dieser Zeugen alter Besiedlung gegeben, aber viele sind im Laufe der Jahre zerschlagen oder gesprengt und u. a. für den Deich- und Strassenbau verwendet worden.

Wie alt die jetzigen Drenter Dörfer sind, ist nicht genau festzustellen. In den Urkundenbüchern tauchen ihre Namen erst verhältnismässig spät auf,[6] wie z. B. «den Hof tAelden» (Aalden, n. 7, 10) «ghelegen in den kerspel to Swele» (Zweelo, n. 7,3) aus dem Jahre 1381; 1381 - 1383 «in der buerscap to Berghe» (Noord- und Zuidbarge, (n.8,3;4) «in den kerspel van Empne»[7] (Emmen, n. 8,2); 1360 «to Wesepe» (Wezup, n. 7,2) «in den kerspel van Swelle» ; 1217 «Silinre» (Zwinderen, o.7,2).

Abgesehen von der Ersterwähnung, die zumeist nicht ausschlaggebend ist,[8] gibt es noch eine Möglichkeit, die Dörfer in Bezug auf ihr Alter voneinander zu unterscheiden, nämlich deren Anlage. In Drente finden sich Eschdörfer und Reihendörfer. Die Siedlungsforschung hat ergeben, dass von diesen beiden die Eschdörfer die älteren sind. Um das Dorf herum lagen die Esche, die Privatgrundstücke der Bauern. Weiter ausserhalb lag die Mark, die lange Zeit noch Gemeinschaftsbesitz, Almende, war.

4 Zur Geschichte von Drente vergleiche Kleyn, Linthorst Homan, Prakke, Visscher.
5 Für die Vor- und Frühgeschichte vgl. Waterbolk, der auch in den Jahrgangen 1945 ff. des NDV immer die neuesten Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen in Drente veröffentlicht.
6 De Vries I, (alphabetisch geordnet).
7 Nach Visscher (S. 86) wird Emmen zum ersten Mal in einer Urkunde vom Jahre 1137 erwähnt.
8 Natürlich sind auch die Namen selbst wichtige Zeugen für das Alter. Vgl. dazu Blok, Kuhn.

Die Eschdörfer befinden sich auf dem Plateau an den Oberläufen der Flüsse. Beispiele sind Oosterhesselen (n. 7, 8), Sleen (n. 7, 6) oder Zweelo (n. 7,3).

Wo es keinen Bach oder Fluss gab, liess man sich anfangs nicht nieder. Im Ellertsveld z. B., in Schoonoord (m. 7, 4) und Umgebung, siedelten erst im vorigen Jahrhundert Leute, nachdem dort ein Kanal gegraben worden war.

In der zweiten Hälfte des 10. Jh.s hat man angefangen, sich in den schwerer zu erschliessenden feuchten Gebieten an den Unterläufen der Flüsse niederzulassen. Die Siedler waren, jedenfalls zum Teil, friesischer Herkunft, da die Friesen sich in der Besiedlung feuchter Gebiete auskannten. Aus dieser Zeit stammen die ersten Reihendörfer, die an ihrer langgestreckten Form zu erkennen sind. Das Land der Bauern befindet sich hier, im Gegensatz zu den Eschdörfern, wo die Ländereien des Einzelnen überall auf den Eschen zerstreut liegen, hinter dem Hof. Beispiele solcher Kolonisation sind Weyerswold (p. 7, 8) und Dalerveen (o. 7, 5).

Der Name Drente wird zum ersten Mal in einer Urkunde vom Jahre 820 erwähnt.[9] Christianisiert wurde das Gebiet im 8. Jh. von Willehad, dem Apostel von Drente. 1024 wurde es der Utrechter Kirche geschenkt, welche Schenkung 1040 von Heinrich II. bekräftigt wurde. Bis 1552 blieb Drente im Besitz der Utrechter Bischöfe. In Coevorden hatten sie Stellvertreter, die, weil sie weit von ihren Herren entfernt waren, stets mächtiger und selbständiger wurden. Das führte immer wieder zu Kriegen. Die bekannteste Schlacht ist die bei Ane, südlich von Coevorden, wo der Bischof mit seinen Dienstmannen 1227 vernichtend geschlagen wurde.

Auch im 80jährigen Krieg (1568 - 1648) soll Drente viel zu leiden gehabt haben, so dass es fast völlig entvölkert wurde.[10] Das Plateau wurde oft von feindlichen Heeren durchzogen, weil es zwischen den drei Festungen Steenwijk im Südwesten, Groningen im Norden und Coevorden im Südosten lag. Die

9 Fussnote fehlt.

10 Naarding, S. 70. Die dialektgeographische Situation beweist, jedoch, dass seit dem Mittelalter eine Kontinuität in der Bevölkerung bestanden haben muss. Es müssen genug Drenten übriggeblieben sein - nachdem sie eventuell erst weggezogen und später zurückgekehrt waren -, um diese Kontinuität zu sichern.

Folge war, dass in Drente Jahrhunderte hindurch grosse Armut herrschte.[11] Blüteperioden hat Drente nicht gekannt. Man lebte von seinem Hof: "Bis in die jüngste Zeit war der Drenter Bauernhof Mittelpunkt des wirtschaftlichen Lebens. Der Hof stand im Zeichen der geschlossenen Wirtschaft. Dadurch war die Bevölkerung nahezu unabhängig von den ausserhalb Drente liegenden Gebieten".[12]

Westerwolde[13]

Westerwolde ist ein altes Land, "aber die Rolle, die es in der Geschichte spielte, war nicht gross. Dazu war es zu arm und zu klein und lag es zu abgelegen".[14] Dass Westerwolde schon früh bewohnt war, geht aus Bodenfunden aller Perioden hervor. Bei Mussel (l. 9, 2) sind römische Münzen gefunden worden, die nach Muntinga[15] auf eine Berührung mit der römischen Kultur hinweisen Mit Onstwedde, Vlagtwedde und Wedde, Orte, die nördlich unseres Untersuchungsgebietes liegen, gehört Sellingen (l. 9, 5) zu den ältesten Zentren Westerwoldes. Um die alten Wohnzentren bildeten sich später sogenannte Schwarmsiedlungen wie Wellinghuizen (1.9,3), Jipsinghuizen (1.9,4), Laude (1.9,7), Ter Wisch (m.9,8) und Ter Haar (m. 9,6).

Mit Ausnahme von Sellingen, das schon 1150 als «Sallinge» und 1316 als «Zellynge» erscheint, werden die auf dem alten Sandausläufer liegenden Dörfer viel später erwähnt als die Drenter Sanddörfer: im 16. Jh. «Jipsin Huising» 1545), im 17.Jh. «huis ter Haar» (1615), «Wollingehuisen» (1653), im 18.jl «Louwde onder den klockenslach Sellingen» (1710).[16]

Die genannten Dörfer waren nur vom Norden her und überdies schwer zu erreichen. Viele Menschen werden dort nicht gewohnt haben. Westerwolde war *terra incognita*, sogar noch in der Zeit, als man mit den Abgrabungen der Moore von Groningen aus bis Ter Apel (m.9,5) vorgestossen und Westerwolde auch vom Süden her

11 Visscher, S.63
12 Visscher, S.64
13 Zur Geschichte Westerwoldes vergleiche Muntinga, van Winter, Keuning, Visscher.
14 Muntinga, S. 41
15 S. 32
16 De Vries II, der aber (S. 209) das / a / in «Sallinge» bestreitet.

zu erreichen war. Westerwolde wurde von Meppen (o.10,5) aus christianisiert und gehörte kirchlich zu Osnabrück. Im Mittelalter war es ein Teil des Gaus Agrotinon, bis es 1316 unter die weltliche Herrschaft des münsterschen Bischofs Ludwig kam, bei dem die Westerwolder Hilfe gegen die Reiderländer Häuptlinge suchten. 1478 kam es zur Stadt Groningen, die es jedoch erst nach vielem Hin und Her - und nachdem noch viele Herren in Westerwolde die Macht ausgeübt hatten - 1619 endgültig in Besitz nahm.

Auf dem südlichen Ausläufer des Westerwolder Sandgebietes liegen die aus dem Mittelalter datierenden Orte Ter Apel (m. 9,5) und Roswinkel (m. 9,2). Das Kloster Ter Apel wurde 1216 gegründet. Über den ersten Bau ist sehr wenig bekannt. In der zweiten Hälfte des 15. Jh. s wurde ein neues Kloster errichtet, für dessen Bau man einen Weg zur Ems angelegt hatte, um die Steine befördern zu können. Die ersten Mönche kamen aus dem Kloster Bentlage bei Rheine. Seine höchste Blüte erlebte das Kloster um die Mitte des 16. Jh. s. Der letzte Prior, Jeannes Emmen, nahm 1604 den lutherischen Glauben an. Kirchlich gehörte Ter Apel wie Westerwolde bis 1559 zu Osnabrück.

Roswinkel war von alters her eine Bauernsiedlung. Die Höfe zeigen grosse Ähnlichkeit mit derren in Westerwolde, obwohl der Ort sich in der Anlage von den Westerwolder Dörfern unterscheidet. Roswinkel ist ein Reihendorf, während die Westerwolder Dörfer wenn nicht Schwarmsiedlungen so doch alte Eschdörfer sind, die sich aber insoweit von den Drenter Eschdörfern unterscheiden, als die Häuser dichter zusammenstehen.[17]

Roswinkel und Ter Apel waren nur über die Ufer der Ruiten A zu erreichen. Wir haben ein Zeugnis aus der Zeit vor etwa hundert Jahren, in dem Reisende über Roswinkel berichten, dass seine Lage nur eine Verbindung mit Westerwolde und Hannover zulasse.[18] Tatsächlich war der Ort ganz auf Westerwolde orientiert, obwohl er bis 1516 zur Mark Weerdinge (n. 8,1) gehörte. Roswinkel ist eine deutsche Kolonie, genau wie das später gegründete De Maten (m. 9, 3), wo sich auf Roswinkeler Plaatsen viele Hannoveraner, hauptsächlich aus dem Emsland, angesiedelt haben.

Es sind im Laufe der letzten jahrhunderte viele aus Westfalen

17 Atlas, Karte IX-1 (Nederzettingsvormen) und Visscher S. 90
18 Naarding, S.66

stammende Einwanderer - unter ihnen zahlreiche Katholiken - nach Westerwolde gekommen, die alle hier ihre wirtschaftliche Lage zu verbessern suchten.[19] Ausserdem sind zur Zeit der napoleonischen Kriege und in den Jahren 1866 und 1870 eine Anzahl von Deserteuren nach Westerwolde geflohen.

Die Sandgebiete entlang der Ems[20]

An der Ostseite wird das Bourtanger Moor durch die Ems begrenzt. Die an beiden Seiten des Flusses liegenden Dörfer sind sehr alt, wie aus den Registern des Klosters Corvey an der Weser und aus anderen Urkunden, in denen die Orte genannt werden, zu ersehen ist. So finden wir aus dem 9.Jh.[21]; «fersne» (Verssen, o. 10,2), «dorbun» (Dörpen, 1. 10, 4), «harun» (Haren, n. 10,6), sowie «lodon» (Lathen, m.10, 6) mit seinen Dörfern «dude» (Düthe, m.10, 3), «embini» (Emen, n.10,10), «helderi» (Hilter, n. 10,2) und «dynnon» (Tinnen, n.10,8). Zum Kirchspiel Meppen gehören im 9. Jh. die Dörfer «vollun» (Fullen, o. 10,3) und «gezzi» (Geeste, p.10, 4). Im Jahre 854 werden auch «stenebille» (Steinbild, 1. 10, 6), «alodun» (Alden oder Ahlen, l. 10, 7), «dersmun» (Dersum, 1. 10,3) und «walinoon» (Walchum, 1.10,5) erwähnt. Auch Oberlangen (m. 10, 4) und Niederlangen (m. 10, 5) werden schon im corveyschen Güterverzeichnis genannt. Der Hof Wesuwe (n. 10,9) scheint zu den ältesten Höfen des Emslandes zu gehören. Heede (1.10, 1) wurde 853 dem Kloster Corvey geschenkt.

Die Anlage der Dörfer ist die gleiche wie in Drente und Westerwolde, mit dem einzigen Unterschied, dass die Höfe in den emsländischen Dörfern noch dichter zusammenstehen als in Westerwolde.[22]

Genau wie Drente ist das Emsland von vielen Kriegen heimgesucht worden. Die Burg Landegge (n.10,1) wurde 1178 gebaut, um die Raubzüge zu verhindern, die der Graf von Tecklenburg vom 1171 erworbenen Haren aus unternahm. Landegge war so der Schlüssel zum Emsland. Es beherrschte die “Wegenge, die von dem Emsstrome und dem Bourtanger Moraste gebildet, sich dort

19 Muntinga, S. 36
20 Zur Geschichte vergleiche Diepenbroek, Gröninger, Schlicht
21 Diepenbroek, S. 138 ff.
22 Visscher, S. 90

auf einige Wagengeleise verengt, und etwa 1700 Ruthen Länge (hatte)".[23] Fresenburg (m. 10, 7) scheint etwa das gleiche Alter zu haben wie Landegge; es wird 1226 zuerst erwähnt.[24]

1360 wurde Meppen (o.10,5), das urkundlich schon 834 in der Akkusativform «meppiam»[25] auftaucht, wegen der tecklenburgischen Raubzüge zu Stadt und Festung erhoben. Viele Leute vom Lande, die ihres Lebens nicht mehr sicher waren, zogen in die Stadt. Im 8. Jh. wurde das Christentum eingeführt. Heute ist das Emsland fast vollständig katholisch, ist es aber nicht immer gewesen. 1525 wurde die Reformation durchgeführt, und Ende des 16. Jh. s war das ganze Gebiet evangelisch. Als Ferdinand, der 1612 Fürstbischof von Münster wurde, mit harter Hand den Katholizismus wieder einführte, flohen viele Protestanten nach den Niederlanden.

Die Niedergrafschaft Bentheim[26]

Eine frühe Besiedlung auch der Niedergrafschafter Sandgebiete geht aus Bodenfunden hervor. Im Vechtetal wurden mehrere Urnenfelder aus der Eisenzeit gefunden, bei Echteler (p. 7, 14) ein Wappentier der 22. römischen Legion.

Frühe urkundliche Belege gibt es nur von Emlichheim (p. 8, 1): 1312 «Emminchem, Empnichem»[27]. Nach W. Friedrich sollen die ersten Aufzeichnungen über Laar (p. 7, 1), das ein befestigtes Gut war, aus der Zeit um 1200 stammen.[28]

Die herrschenden Dorfformen sind Drubbel und Streusiedlung. "Die Drubbel, die lockeren, regellosen Verbände einiger weniger Höfe (5 -1 2) bilden die Kerne der Siedlungseinheiten, und zwar sowohl ihrer Entstehung nach, als auch im heutigen Siedlungsbild, dessen Verdichtungsstellen und Schwerpunkte sie sind. Sie sind an die alt bewohnten Gebiete gebunden und häufen sich längs der Vechte".[29] Wir finden also, wie in den anderen Sandgebieten, auch hier Eschdörfer.

23 Diepenbroek, S. 145
24 von Bruch, S. 54
25 Lackmann, S. 73
26 Zur Geschichte vergleiche Specht, Wedewen und Rakers.
27 Specht, S. 191
28 Friedrich I, S. 605 f.
29 Landkreise, Reihe D, Band 9, S. 97

Im 8.Jh. wurde in der Niedergrafschaft das Christentum eingeführt. Kirchlich hat sie bis ins 17. Jh. zu Utrecht gehört. Die Obergrafschaft dagegen gehörte immer zu Münster, zu der unter Bernard von Galen (1606-1678) auch die Niedergrafschaft kam. Von alters her war die Vechte ein wichtiger Faktor für die Entwicklung der Grafschaft. Vor allem seit der Mitte des 13.Jh.s hat die Vechteschiffahrt enge Verbindungen mit der niederländischen Bevölkerung mit sich gebracht. Auf diesem Wasserweg wurden die Güter nach Zwolle und weiter nach Amsterdam transportiert. "Seit 1250 entstand so ein durchgehender Verkehr längs der Vechte",[30] und nach Westhoff[31] bildeten die Niedergrafschaft und Nordostoverijsel seit dem 14. Jh. eine wirtschaftlich-geographische Einheit, da ihre Interessen Hand in Hand gingen.

Um die Mitte des 16.Jh.s wurde in der Grafschaft die Reformation durchgeführt. Wegen ihrer Lage zwischen den Niederlanden und Lingen, das ebenfalls dem Hause Oranien gehörte, war sie im 30jährigen Krieg oft Schauplatz grosser Verwüstungen. 1753 übernahm Hannover die Verwaltung und damit auch die Schulden des Grafen von Bentheim, der die Grafschaft jedoch später von den Franzosen zurückbekam, an deren Seite er im 7jährigen Krieg (1756-1763) mitgekämpft hatte. Durch den Wiener Kongress kam das Gebiet endgültig an das Königreich Hannover und 1866 mit Hannover an Preussen.

Im 17.Jh. "vollzog sich in der Niedergrafschaft beginnend, ein Wandel zum Holländischen. Die Uelzer Geistlichen richteten schon 1664 ein Gesuch an den Oberkirchenrat mit der Bitte, wegen holländischer Zuzügler den gelegentlichen Gebrauch der holländischen Sprache zu gestatten".[32] 1687 wurde der niederländische Katechismus eingeführt, 1701 kamen die Kirchen und Schulen unter niederländische Aufsicht. So geriet das sprachliche Leben unter den Einfluss des Niederländischen. Erst in der Franzosenzeit bekam das Hochdeutsche wieder mehr Einfluss. 1809 erschien für die Obergrafschaft eine Ausgabe des hochdeutschen Katechismus, für die Niedergrafschaft blieb aber der niederländische geltend. Auf Grund einer Anordnung der hannoverschen Regierung aus dem Jahre 1824 durfte man in

30 Rakers, S.194
31 Zitiert von Rakers, S. 194
32 Specht, S.153

den Schulen der Niedergrafschaft abwechselnd Niederländisch und Deutsch unterrichten. Seitdem vollzog sich ein allmählicher Übergang zum Hochdeutschen, das dann 1859 endgültig eingeführt wurde. In einigen Kirchen in der Niedergrafschaft wird jedoch auch jetzt noch auf Niederländisch gepredigt.

Im vorigen Jahrhundert zogen viele Grafschafter nach den Niederlanden und deren Kolonien. Zu ihnen gehörten auch diejenigen, die zur Heu- und Getreideernte über die Grenze gingen, um Geld zu verdienen; doch liess diese Saisonwanderung allmählich nach. 1847 waren es noch 25.000 Hollandgänger, 50 Jahre später nicht einmal 25.[33] Dann trat das Gegenteil ein: Viele Niederländer wanderten nach Deutschland, um u. a. beim Kanalbau mitzuarbeiten.

Zwischen der Niedergrafschaft und Zentraldrente

Als einzige Möglichkeit, von der Niedergrafschaft nach Drente zu kommen, gab es den Weg über Coevorden (p. 7, 7). Hier lag ein Sandgebiet, das das Bourtanger Moor von dem Hochmoor an der Südseite des Drenter Plateaus trennte. Über Coevorden verlief der wichtige Handelsweg von Bentheim nach Groningen.

Frühe Besiedlung bezeugen neolithische Bodenfunde bei Stieltjeskanaal (o. 7, 7) und Weyerswold (p.7,8).[34] Aus den südlich von Coevorden liegenden Dörfern sind mir keine Funde bekannt. Die Namen der Orte werden erst im Hochmittelalter erwähnt: 1148 «apud Coiforde» (Coevorden, p. 7,7), 1160 «In Dalon» (Dalen, o. 7, 4), 1188 «Holtun» (Holthone, p.7,10) und 1354 «Grammesberghe» (Gramsbergen, p. 7,9).[35] Die alten Dörfer auf dem Sand sind in ihrer Anlage Eschdörfer und unterscheiden sich kaum von denen in der Niedergrafschaft.

Die früheren Bewohner Coevordens sind nach Naarding[36] im Zuge der vielen Kriege, die die Festungsstadt nicht unberührt

33 Der Grafschafter, September 1960, S. 734
34 NDV 1931, Verslag, S. 19
NDV 1932, Verslag, S. 17
35 De Vries
De Vries I
36 Naarding, S. 64

liessen, zerstreut worden. Erst nach ±1600 setzte ein starker Bevölkerungszustrom ein. Die Festung wurde zwischen 1597 und 1707 gebaut[37] und wiederholt belagert und zerstört. Die Geschichte Coevordens ist eine von Kriegen und Zerstörungen[38]. Bekannt ist die schon erwähnte Schlacht bei Ane, in der 1227 der Utrechter Bischof Otto ll. fiel. Als Sühne dafür wurde im folgenden Jahr in Weyerswold ein Kloster gebaut, dessen Mönche sich intensiv mit der Wasserregulierung im Schoonebeeker Diep beschäftigten.

An Bedeutung gewann Coevorden erst in jüngster Zeit, als nach 1850 in der Umgebung die Abtorfung des Moores begann. Schon im 13 / 14.Jh. hatte man in der Umgebung von Coevorden ohne viel Erfolg mit der Torfgewinnung angefangen. Naarding[39] sagt dazu: "Als erste Kolonisten «up den nyen vene» (auf dem neuen Moor), wahrscheinlich dem heutigen Dalerveen (o. 7, 5), werden 1315 genannt 'Frisones, quos locavimus in dicta palude', Friesen, die wir, d.h. Reinoud von Coevorden, angesiedelt haben im genannten Moor". Die Einwohner von Weusten (p. 7, ll) und Eschebrügge (p. 7, 5) in der Niedergrafschaft waren auf Coevorden orientiert, weil sie zu weit von den Grafschafter Zentren entfernt waren. Coevorden hatte auch von alters her viele Kontakte mit Overijsel, dessen Recht dort bis 1791 galt.

Am Ende der in östlicher Richtung verlaufende Sandzunge liegt das Reihendorf Schoonebeek (o. 8, 8), dessen Bevölkerung grosse Ähnlichkeit zeigt mit der der Grafschaft und der von Nordoverijsel.[40] Schoonebeek bildete mit Dalen (o. 7, 4) bis 1884 eine administrative Einheit. Genannt werden die beiden Orte zusammen schon 1341: «den van Sconebeke unde den van Dalen».[41]

Die Bewohner Schoonebeeks lebten auf dem Sand, hatten aber auf dem Moor ihre Weidegebiete, die sich über das jetzige Nieuw Schoonebeek (p.9,5) hinaus bis nach Adorf (p. 9,2) erstreckten.

37 Kleyn, S. 185
38 Nagge, Veenhoven
39 Naarding, S. 29
40 Visscher, S. 96
41 De Vries I

Die Besiedlung des Bourtanger Moores[42]

Vor etwa 200 Jahren war der grösste Teil des Bourtanger Moores noch öde und verlassen. Von alters her war dies es Gebiet, vor allem in den nassen Jahreszeiten, sehr unwegsam. Trotzdem muss man früher öfter durchs Moor gezogen sein. 1818 wurde bei Abgrabungen ein aus der Zeit um 2000 v. Chr. stammender Bohlenweg gefunden, der von Valthe (m. 8, 5) nach Ter Haar (m. 9, 6) und von TerApel (m.9,5) über Rütenbrock (m.9,1) zur Ems verlief.[43] Später fand man noch einen zweiten Bohlenweg in Emmer Compascuum (n.9,5) mit einer Verlängerung ins Lindloher Moor und einen dritten in Nieuw Dordrecht (n. 8,S). Von Spinola ist bekannt, dass er bei seinen Raubzügen während des 80jährigen Krieges über das gefrorene Moor gezogen ist.

An den Rändern des Moores haben die Bewohner der umliegenden Sandgebiete immer Torf gestochen, aber nur soviel, als sie für den eigenen Hausbrand brauchten. In den anderen Hoch- und Tiefmoorgebieten in der Nähe grösserer Bevölkerungszentren wie Meppel und Groningen gab es schon seit dem hohen Mittelalter Abtorfungen in etwas grösserem Umfang.[44] Dass man dort eher angefangen hat, versteht sich aus den besseren Absatz- und Transportmöglichkeiten. Als im 17. Jh. die leicht zu erreichenden Moorgebiete abgegraben waren und u. a. die zunehmende Backsteinindustrie immer mehr Torf benötigte,[45] richtete man den Blick auf die entfernteren Drenter Hochmoore bei Smilde und, später, bei Hoogeveen. Im Drenter Südosten war die Torfgewinnung wegen der Bedeutung des Moores für die Landesverteidigung von den Generalstaaten untersagt worden. Ein weiterer Umstand, der anfangs eine systematische Abtorfung verhinderte, war das Fehlen einer fixierten Staatsgrenze zwischen den Niederlanden und Hannover. Für beide Länder lag das Moor am "Ende der Welt"; niemand kümmerte sich darum, und deshalb war auch nie eine Staatsgrenze für dieses Gebiet festgelegt worden. Das Moor gehörte den Markgenossenschaften der umliegenden Drenter, Westerwolder und emsländischen Dörfer, die die höher

42 Vergleiche dazu auch Visscher, S. 100 ff.
43 Van Zeist, S. 21 ff.
44 Prakke, S. 28
45 Keuning, S. 60

gelegenen Teile als Weidegebiet nutzten. Auch die Markgrenzen lagen nicht immer fest und das führte oft zu Reibereien und Streitigkeiten zwischen den einzelnen Sandgebieten.[46] 1764 wurde die Staatsgrenze schliesslich festgelegt. 1784 kam es zu einem neuen Grenzvergleich, bei dem allerdings die Grenze von 1764 bestehen blieb. Als diese Frage geregelt war, konnte man mit der Abtorfung und Besiedlung beginnen.

Kanäle.

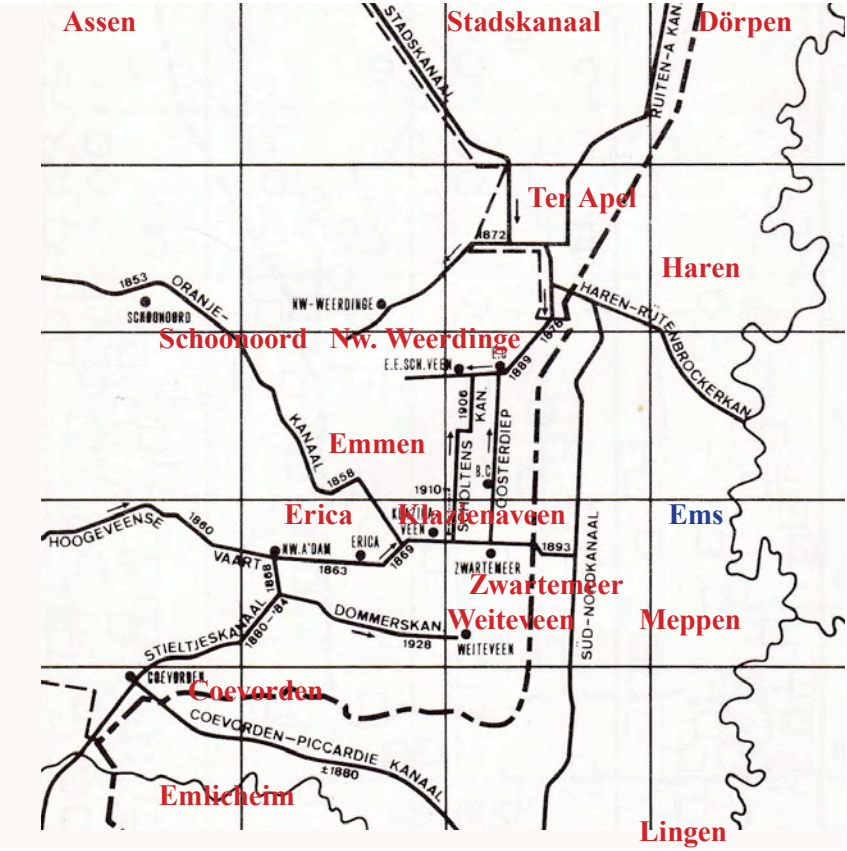

46 Keuning, S. 27 ff.

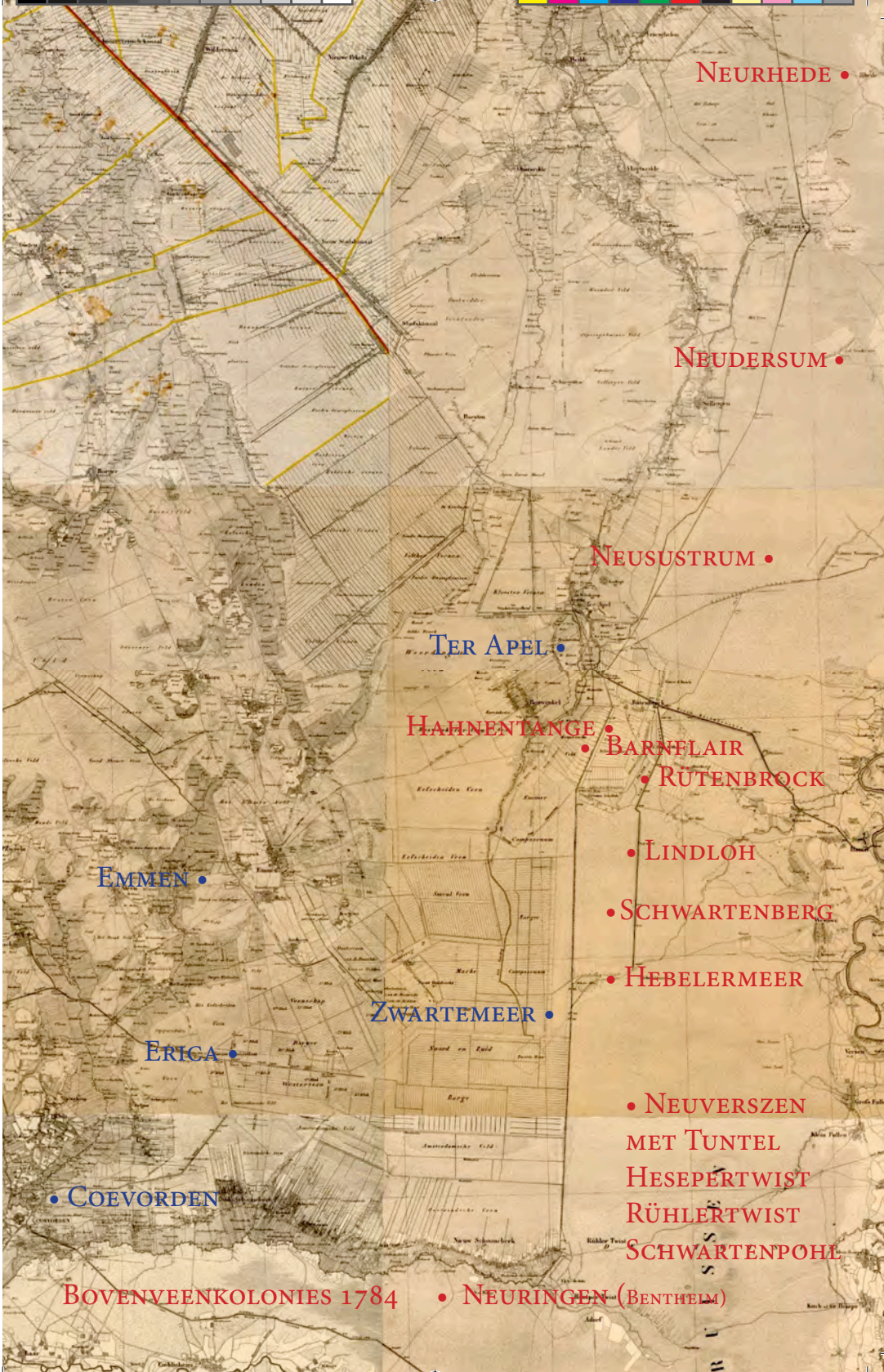
Neurhede •
Neudersum •
Neusustrum •
Ter Apel •
Hahnentange •
• Barnflair
• Rütenbrock
• Lindloh
Emmen •
• Schwartenberg
• Hebelermeer
Zwartemeer •
Erica •
• Neuverszen
met Tuntel
Hesepertwist
Rühlertwist
Schwartenpohl
• Coevorden
Bovenveenkolonies 1784
• Neuringen (Bentheim)

Der deutsche Teil des Bourtanger Moores

Gegen Ende des 30jährigen Krieges plante Graf Ernst Wilhelm zu Bentheim, Siedler im südlichen Bourtanger Moor anzusetzen.[47] Dazu berief er den Coevorder Prediger Johan Picardt (1600-1670), der schon in Egmond aan Zee (1623) und in Rolde (1643) dieses Amt ausgeübt und sich als Kolonisator schon einen Namen gemacht hatte. Die im 17.Jh. aufkommende Brandkultur, die den Anbau von Buchweizen ermöglichte, verlockte zu Neugründungen im Moor. "Mit dem Aufkommen der Brandkultur wurde das Moor begehrenswert. Seit jener Zeit drängten die Markgenossen ins Hochmoor vor. Viel Zwist (Twist) entstand. Den Zank um Mein und Dein zwischen Niederländern und Bentheimern beendete der 1824 in Meppen abgeschlossene Vertrag, der die heute im Norden des Kreises vorhandene Grenze festgelegte".[48]

Um 1800 zog man weiter nach Norden. So siedelten sich die ersten Bewohner 1782 in Adorf (p. 9, 2) und 1820 in Neuringe (p. 9, 1) an.[49] 1865 - 1866 wurde das Land im Emlichheimer Weusten (p. 7, 11) unter den Eigentümern verteilt.[50] Nach Liese kamen die Besiedler Weustens nicht nur, wie man dem Namen nach erwarten sollte, aus Emlichheim (p. 8,1), sondern auch aus den alten Dörfern Laar (p. 7,1), Heesterkante (p. 7, 4), Ringe (p. 8,2) und Hoogstede (p.8,4).

Erst 1870 / 71 wurden Kanäle gegraben, um neue Flächen für die Kultivierung zu gewinnen. Durch den Süd-Nordkanal bekam die Niedergrafschaft Anschluss an den Kreis Meppen, durch den Ems-Vechtekanal eine Verbindung mit Lingen und durch den Coevorden-Piccardiekanal mit dem niederländischen Kanalsystem.

In derselben Zeit wie in der Niedergrafschaft entstanden auch im emsländischen Moor die meisten Dörfer.[51] 1784 liess der Fürstbischof von Münster einen Befehl ergehen, dass im Moor neue Kolonien zu gründen seien. Am 3. Juli 1788 wurden die

47 Herbers, S.121
48 Specht, S.111
49 Schreiber, S. 102
50 Liese, S.65
51 Zur Geschichte der Entstehung vergleiche Gröninger und Blanke, der von einigen Orten auch die Namen derer nennt, die die Plaatsen bekommen haben.

Plaatsen in Hesepertwist (p. 9, 3) und Rühlertwist (p. 9, 4) verlost, am 15. Juli die in Hebelermeer (o. 9, 1)[52] und am 18. Juli die in Rütenbrock (m. 9, 1), Lindloh (n. 9, 1) und in Schwartenberg bei Rütenbrock. Im selben Jahr wurden auch die Plaatsen in Neudersum (l. 10, 2) und Neusustrum (m.10,1) ausgemessen. Die Gründungsjahre der weiteren emsländischen Moordörfer in unserem Untersuchungsgebiet sind: 1810 Altenberge (n.9,2), 1875 Schöninghsdorf (o.9,2)[53] und 1909 Fehndorf (n.9,3) und Erika (n.10,5). Um 1800 war also schon der grösste Teil des emsländischen Moorgebietes besiedelt. Nach Gröninger,[54] dem Rütenbrocker Heimatkundler, kamen die Siedler, abgesehen von einigen wenigen aus den alten Dörfern, aus Preussen, Hannover, dem Münsterland, Paderborn, Bildesheim und den Niederlanden, doch gibt er dafür keine Beweise. Da er aber 1850 geboren wurde, wird ihm aus eigener Erinnerung noch vieles bekanntgewesen sein. Keuning[55] meint dagegen, die emsländischen Kolonisten seien hauptsächlich "kleine Leute" aus den Nachbardörfern gewesen. ln Dersum (1.10,3) sollen Kinder von Erbgesessenen die Plaatsen bekommen haben. Für die Erschliessung des emsländischen Moores war der Bau zweier Kanäle wichtig, des Rütenbrock-Harenkanals und des Süd-Nordkanals, der 1870 begonnen und 1892 in Nordhorn beendet wurde. Die Strassen im Emsland wurden zumeist in unserem Jahrhundert gebaut.

Die Kolonisten waren völlig auf das alte Sandgebiet hin orientiert, wohin sie ihre Produkte verkauften. Was per Schiff eingeführt wurde, musste anfangs von der Ems abgeholt werden. Erst in jüngster Zeit, vor allem nach dem 2. Weltkrieg, wurde die Entwicklung des Emslandes ausserordentlich vorangetrieben, wurden grosse Gebiete urbar gemacht. Überall sind neue Siedlungen entstanden. Neben Einheimischen haben sich auch viele Flüchtlinge aus dem Osten eine neue Existenz aufgebaut.

Der niederländische Teil des Bourtanger Moores

In Drente ist die Besiedlung des Moores nicht so zügig vor sich

52 Zur Geschichte vergleiche Ottens.
53 Schöningh, S.57 ff.
54 Gröninger, S. 17
55 Keuning, S. 56

gegangen. Die Methode war hier anders. Wurden im Emsland die Kolonien im Hochmoor gegründet, so drang auf niederländischer Seite die Bevölkerung mit den Kanälen und der fortschreitenden Abtorfung allmählich ins Moor vor. Während im Emsland die Kolonisation Folge eines bischöflichen Befehls war, legten in Drente Kaufleute aus dem Westen der Niederlande ihr Kapital im Moor an, in der Hoffnung, es durch den Absatz des Torfes mit Zinsen zurückbekommen.

Nach den Abtorfungen bei Meppel wurde 1612 bei Smilde begonnen. Da nur wenige Bewohner des alten Sanddrente sich für diese Arbeiten interessierten, mussten aus anderen Gegenden die Arbeiter herangezogen werden. Woher sie im einzelnen gekommen sind, ist unbekannt.

Weiter südlich begann etwa zur selben Zeit (1626) unter der energischen Führung des Junkers Roloff van Echten tot Echten (1592-1634) eine weitere Abtorfung, die zur Entstehung von Hoogeveen führte. Hier wissen wir über die Herkunft der Arbeiter wenigstens ab 1682 Bescheid. Von da an liegen Kirchenbücher vor, in denen allerdings nur der protestantische Teil der Bevölkerung aufgezeichnet ist. J. Wattel[56] hat die Herkunft von 724 Personen untersucht. Er fand, dass die Kolonisten zu 50 v.H. aus Drente stammten, zumeist aus dem Südwesten, und zu einem geringeren Prozentsatz aus Nordwestoverijsel. Die Zahl der deutschen Arbeiter betrug 32.

Zur gleichen Zeit war man auch dabei, von Groningen aus vorzudringen,[57] Ende des 17.Jh.s bestanden bereits die Moorkolonien Pekela, Wildervank und Veendam. Als die Anfuhr von Torf aus diesen Gebieten in der zweiten Hälfte des 18.Jh.s nachliess, suchte die Stadt Groningen neues Torfgewinnungsgelände und begann für den Weg dorthin mit dem Bau des Stadskanaals.

Die älteste Kolonie im Oostermoor, Gasselternijveen (l. 8, 1) existierte damals schon. Sie war 1662 an einem parallel zur Hunze gegrabenen Kanal entstanden, von dem aus die Gasselter Moore abgetorft wurden. An Bedeutung gewann Gasselternijveen erst im 19. Jh., nachdem es mit dem Stadskanaal verbunden war.

56 Wattel, S.42 ff.
57 Zur Geschichte der Groninger Veenkolonien vergleiche Keuning.

1800 begann die Stadt Groningen mit den Markenbevollmächtigten von "Oostermoer" und "Zuidenveld" zu verhandeln, um deren Moore zu erwerben. Erst aber musste hier der Grenzstreit zwischen Westerwolde und den Drenter Sandgebieten beglichen und die endgültige Provinzgrenze zwischen Groningen und Drente festgelegt werden. Der Landmesser Sems war schon 1615 beauftragt worden, eine Grenze auszuarbeiten. Er schlug hierfür eine schnurgerade Linie von Ter Apel in Richtung Groningen vor, die sog. Semslinie.

Die Streitigkeiten dauerten je doch an, bis 1817 ein "Convenant" unterzeichnet wurde. Um die Verhandlungen zu beschleunigen, war im Jahre 1815 sogar ein königlicher Beschluss notwendig gewesen. 1848 kaufte Groningen Gebiete von den Marken Jipsinghuizen (1.9,4) und Laude (1. 9, 7) und konnte dann den Stadskanaal bis zu seinen Besitzungen bei Ter Haar (m.9,6) und Ter Apel (m.9,5) weitergraben. Vledderveen (l. 9, 1) in der Mark Onstwedde wurde von Stadskanaal aus abgetorft. Langsam drang man so nach Süden vor. 1851 war der Kanal schon so weit vorgeschoben, dass man den Einschnitt nach Valthermond (m. 8, 2) machen konnte, wo dann 1853 der erste Torf gestochen wurde.[58]

Aus der beigefügten Karte (Karte 2) ersieht man, in welche Richtung und in welcher Zeit hier die Kanäle gegraben wurden. An den Kanälen entstanden dann auch die meisten Dörfer.[59] Vom Norden aus wurde 1872 Nieuw Weerdinge (m. 8, 7) gegründet. In diesem Namen sind seit 1902 die Niederlassungen Nieuw Weerdinge, Weerdingermond, Weerdingerveen und Weerdingermarke zusammengefasst.[60] 1874 kaufte "NV het Emmer Compascuum" von den Markgenossen von Emmen und Westenes[61] das jetzige Emmer Compascuum, und so konnte der Kanal von TerApel über Munsterscheveld (n. 9, 6) bis nach Emmer Compascuum (n. 9, 5) verlängert werden (der Stads-Compascuum-kanaal). 1881 standen in Emmer Compascuum schon 15 Moorkaten. Zu Emmer Compascuum gehört seit 1938

58 Zur Entstehung und Geschichte Valthermonds vergleiche Hadders.
59 Zur Entstehung und Geschichte der Südostdrenter Dörfer vergleiche Buiskool
60 Buiskool I, S. 29
61 Ein damals selbständiges, jetzt zu Emmen gehörendes Dorf.

auch das Emmer Erfscheidenveen (n.9,4), wo sich seit den letzten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts Siedler niedergelassen hatten. Über dies es Dorf führte früher der Moorweg von Emmen über Emmer Compascuum nach Deutschland, der sog. / xröüne diik /[62] -grüner Deich.

Als in der Nähe von Hoogeveen das Moor abgegraben war, richtete man auch da sein Augenmerk auf Südostdrente. 1856 / 57 begann man mit dem Bau eines Kanals von Nieuweroord bei Hoogeveen nach Zwinderen[63] (o. 7, 2). 1859 war man schon in der Mark Erm (n. 7,9), 1860 wurde Nieuw Amsterdam (o.8,3) und 1863 Erica[64] (o. 8,5) erreicht. 1893 traf man über Klazienaveen (o. 8, 7) bei Zwartemeer (o. 9, 3) auf die Staatsgrenze. 1899 kam die Verbindung mit dem Süd-Nordkanal und dadurch mit dem deutschen Kanalsystem zustande.

Ein weiterer Einschnitt in die Emmer Moore erfolgte vom Nordwesten her mit dem Bau des Oranjekanals, der die Smilder Moore mit dem Emmer Moorgebiet verbindet. An diesem Kanal entstanden Wezuperbrug (m. 7,3), Schoonoord[65] (m. 7,4), wo 1854 die erste Kate gebaut wurde, sowie Odoornerveen (n. 7, 1). Schoonoord breitete sich aufgrund seiner günstigen Lage gegenüber den umliegenden Sanddörfern schnell aus.

Langsam drang man so in das Moorgebiet vor. Von den Markgenossen von Noord- und Zuidbarge (n. 8, 3) kaufte die "Drentsche Veen en Middenkanaal Maatschappij" oder "Oranjekanaalmaatschappij" zwei Moorstücke: ''Het kleine Blok", das jetzige Oranjedorp bei Nieuw Dordrecht und "Het grote Blok", das jetzige Klazienaveen Noord.[66] Man hatte die Absicht, diese beiden "Blöcke" durch einen Kanal zu verbinden, aber wegen des Niveauunterschiedes (4.40 Meter) konnte dieser Plan nicht durchgeführt werden. Nieuw Dordrecht (n. 8, 5), das seinen Namen einigen Dordrechter Herren verdankt, die hier ihr Kapital angelegt hatten, hat somit keinen Kanal und entstand 1856, als die Markgenossen von Noord- und Zuidbarge das Gebiet in kleine Plaatsen verteilten, auf denen Bauernhöfe gebaut wurden.

62 Phonetische Darstellung unvollständig
63 Kniphorst, S.37 ff.
64 Zur Geschichte Ericas vergleiche Heesewijk.
65 Zur Geschichte Schoonoords vergleiche Canter Cremers.
66 Buiskool ll, S. 7 ff. und S. 29 ff.

Als sich aber herausstellte, dass die Plaatsen zu klein waren und Viehzucht nicht gut möglich war, zogen viele Bauern weiter nach Barger Oosterveen (o. 8, 6), das jetzt zu Klazienaveen gehört.

Durch den Bau des Stieltjeskanaals (1880-84) kam es zu einer Verbindung zwischen dem Overijseler und dem Drenter Kanalsystem, während der Scholtenskanaal und das Oosterdiep das Drenter und Groninger System verbanden.

Es ist wichtig, sich von der Entstehung des Kanalsystems, wie es hier kurz beschrieben wurde, eine deutliche Vorstellung zu machen. Denn mit diesen Kanälen sind die ersten Pioniere in das Südostdrenter Moorgebiet vorgedrungen. Erst waren es nur wenige, vornehmlich Arbeiter, die bei den Kanal- und Entwässerungsarbeiten tätig waren, dann, nachdem die Kanäle so weit ins Moor hineingegraben waren, dass man mit der Abtorfung anfangen konnte, folgte der grosse Siedelstrom. In den neuen Kolonien fanden die Arbeiter aus den älteren Ansiedlungen neue Beschäftigung.

Aus dem Norden kam mit dem Groninger Kanalsystem eine zum grössten Teil Groninger Bevölkerung ins Moor. Waren die Pioniere katholisch, kamen sie aus dem Emsland, die meisten aus Rütenbrock (m.9, 1), Neudersum (1.10, 2) und Neusustrum (m.10, 1). Sie bildeten die katholische Bauernbevölkerung in den bei Musselkanaal (l. 8, 5) liegenden Ortschaften Zandberg, Braamberg, Kopstukken und Horsten sowie die von Sellingerbeetse (l. 9, 6), Valthermond (m. 8,2), De Maten (m. 9,3) und Laudermarke (m.9, 7).[67] Kolonisten aus dem Emsland finden wir auch in Emmer Compascuum (n. 9,5) und Munsterscheveld (n. 9, 6). Neben ihnen gab es dort viele Friesen, die als Arbeiter bei den Abgrabungen und beim Kanalbau aus den älteren friesischen Moorkolonien Appelscha und Haulerwijk gekommen waren. Die Zahl der Friezen war so gross, dass man Emmer Compascuum anfangs Fries Compascuum nennen wollte. Mit dem Oranjekanaal und der Hoogeveense Vaart kam eine überwiegend Drenter-Overijseler Bevölkerung, allerdings auch mit einigen Friesen darunter aus den Gebieten um Hoogeveen und Smilde und von der Dedemsvaart.[68]

67 Kocks I, S. 9 ff
68 Prakke, S. 258

Erica (o. 8, 5) ist als eine Kolonie von Slagharen zu betrachten; es sollte sogar zuerst Nieuw Slagharen heissen. Merkwürdig ist, dass die Siedler, von Slagharen in Nordoverijsel kommend, sich nicht in Nieuw Amsterdam (o. 8, 3) ansiedelten, wo man voll auf mit den Moorarbeiten beschäftigt war, sondern an Nieuw Amsterdam vorbei nach Erica zogen und sich dort als Buchweizenbauern und Arbeiter im Moor niederliessen. Das war um 1850. Die eigentliche ·Moorkolonie Erica entstand 1866 an der Hoogeveense Vaart.

Im ganzen Moorgebiet wimmelte es in den Tagen der Erschliessung von Fremdarbeitern, darunter auch viele Deutsche aus dem Münsterland, Osnabrück und aus Lippe-Detmold. Die meisten blieben nur während der Moorsaisonarbeiten im Frühjahr. Wenn diese beendet waren, zogen sie weiter nach Holland zur Heu- und Getreideernte. Dagegen gab es in Barger Compascuum (n. 9, 7) und Nieuw Schoonebeek bleibende Niederlassungen von Deutschen. Die meisten waren Buchweizenbauern aus dem Emsland, die neues Land suchten. Wenn nämlich nach einigen Jahren durch Brandkultur die oberste Moorschicht verbrannt und für den Buchweizenanbau ungeeignet geworden war, musste neues Land gesucht werden. So kauften emsländische Bauern Ländereien von den Grundbesitzern in Schoonebeek (o.8,8), denen das Land in Nieuw Schoonebeek gehörte.

Die Emsländer in Nieuw Schoonebeek waren überwiegend katholisch und gingen nach Twist zur Kirche. Nach vielen Schwierigkeiten bekamen sie 1849 eine eigene Kirche, die erste Kirche im Südostdrenter Moor.[69]

Eine zweite deutsche Niederlassung war Barger Compascuum[70], das ebenfalls eine Kolonie von Buchweizenbauern war, bevor das Graben des Oosterdieps es zu einer Moorkolonie machte. Von den ursprünglichen emsländischen Kolonisten sind manche nach Barger Oosterveld (n. 8, 6)[71] weitergezogen, das somit auch als eine deutsche Kolonie zu betrachten ist.

Der katholische Pfarrer H. Vroom, der von 1869-'72 die Gemeinde Erica betreute, hat im Memoriale Ericae alle damals lebenden katholischen Familien mit ihrem Herkunftsort aufgezeichnet. Zur Gemeinde Erica gehörte damals noch, mit

69 Kocks II
70 Zur Geschichte vergleiche Kuis.
71 Willehad Kocks III

Ausnahme von Nieuw Schoonebeek, ganz Südostdrente, also auch die jetzigen Gemeinden Barger Oosterveld und Barger Compascuum in ihrer ganzen Ausdehnung. Da die Bevölkerung in den genannten Dörfern fast ganz katholisch war, geben die Aufzeichnungen Vrooms ein zutreffendes Bild der entstehenden Gesellschaft. Aus der Zusammenfassung bei W. Kocks[72] ergibt sich folgendes Bild:

Nach Erica kamen über Slagharen 16 Personen, von denen 8 aus Deutschland stammten, über Dedemsvaart 5, über Coevorden 7 und über Nieuw Schoonebeek 2. Direkt aus Deutschland, meistens aus dem Emsland, kamen 22 Personen. In Nieuw Dordrecht, wozu Vroom auch Barger Oosterveld rechnete, registrierte er 19 Familien, von denen 16 aus dem Emsland stammten. Diese Familien waren die Pioniere der späteren Gemeinden Barger Oosterveld und Klazienaveen (o. 8, 7).

In Barger Compascuum waren damals 79 katholische Familien ansässig, von denen 48 aus dem Emsland stammten.

Vrooms Aufzeichnungen reichen bis 1872, aber der Zug von Deutschland nach Drente dauerte bis etwa 1900. Von den bei Vroom genannten Namen in Barger Compascuum finden wir heute viele in Barger Oosterveld zurück.

Zwartemeer (o.9,3), das ursprünglich ein See war - genau wie Hebelermeer (o. 9, 1) an der anderen Seite der Grenze - lockte ebenfalls Deutsche an. Von den Bewohnern Zwartemeers ist etwa ein Drittel katholisch und emsländischer Herkunft. Der Rest der Bevölkerung ist mit dem Bau des Van Echtenskanaals, der Verlängerung der Hoogeveense Vaart, aus dem Süden gekommen oder hat sich später angesiedelt. 1862 stand die erste / buuta / (Moorkate) dort auf dem Hochmoor. Beim Graben des Van Echtenkanaals verschwand der See.

Nach Aussagen der Bewohner Weiteveens (o. 9, 4) ist etwa die Hälfte der Bevölkerung über Nieuw Schoonebeek eingewandert und auch katholisch; die andere Hälfte ist aus dem Süden oder Westen gekommen.

Zusammenfassend kann man sagen, dass, obwohl ausgesprägte Verbindungen zwischen Herkunfts- und Siedlungsgebieten Festzustellen sind, es in den jüngsten Moorsiedlungen dennoch kaum ein Dorf gibt, wo alle Bewohner die gleiche Herkunft nachweisen können.

72 Kocks I, S.10 ff.

DIE WIRTSCHAFTLICHEN VERHÄLTNISSE

Im vorigen Kapitel wurde die Siedlungsgeschichte zusammengefasst, soweit sie als Grundlage für eine sprachhistorische Untersuchung dienen kann. Es sind aber nicht nur in verschiedenen Zeiten und aus verschiedenen Gebieten Siedler ins Moor gekommen; sie stammten auch aus ganz verschiedenen Bevölkerungsschichten. Wie manche in Armut gelebt haben und andere sich haben durchsetzen können, wird in fast allen Büchern und Schriften beschrieben, die über die Moorgebiete erschienen sind. Prakke[73] zeigt neben der Besiedlung der Moore, der sozialen Position und den verschieden Schichten der im Moorarbeitenden Bevölkerung, welches Bild die niederländischen Zeitungen dem Volk über die Verhältnisse im Moor geradezu "aufgedrängt" haben. Es war ein Bild, das zu Tränen rühren musste. Allgemein waren die Beschreibungen von den Elendsquartieren und ärmlichen Moorkaten in der Nähe von Emmen, wo in einem Raum die ganze, zumeist zahlreiche Familie zusammenhockte, und wo schwächliche und kränkliche Kinder unter einem Haufen Lumpen schliefen. Andere Zeitungen beschrieben neben dem Elend die Massnahmen zur Abhilfe der schlimmsten Not. Durch diese Berichterstattung bekam das niederländische Volk ein Bild von ganz Drente als einem sehr rückständigen Gebiet, eine Vorstellung, die sich sehr lange gehalten hat und hier und da noch lebt.

Die Beschreibungen trafen jedoch nur zu in dem jüngsten Moorgebiet, das in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts von einer katastrophalen Arbeitlosigkeit heimgesucht wurde. Die Moorarbeiter waren immer als erste von Konjukturschwankungen betroffen. Den Bauern, die in den älteren Moorgebieten den Moorarbeitern gefolgt waren oder sich auf dem Hochmoor niedergelassen hatten, war es im Laufe der Jahre gelungen, eine zwar nicht glänzende, aber doch stabilere Existenz aufzubauen.

Unzufriedenheit und Unruhe hat es im Moor öfter gegeben. Bekannt sind die Aufstände der neunziger Jahre, als in den Ericaer und Nieuw Amsterdammer Mooren die Arbeiter

73 Prakke, S. 110-114, S. 232-262, S. 360 ff.

gegen die zu niedrigen Löhne und das System der “gedwongen winkelnering” protestierten. Mit diesem System zwangen die Torfbauern (Veenbazen), die meistens nebenbei ein kleines Lebensmittelgeschäft hatten, ihre Arbeiter, bei ihnen gegen meistens zu hohe Preise zu kaufen; oder sie bezahlten die Arbeit gar mit Lebensmittelkarten, die nur bei ihnen eingelöst werden konnten.

Soweit dieser kurze Abstecher ins Wirtschaftliche. Ein gewisses Anschauungsmaterial zu dieser siedlungs- und wirtschaftlichen Einleitung bieten im übrigen die Freiluftmuseen von Schoonoord (m.7,4) und Barger Compascuum (n.9,7). Anlässlich ihrer Hundertjahrfeiern (1954, bzw. 1967) hat man dort einige Moorkaten und andere Gebäude aus zu Pionierzeit mit dem entsprechenden Inventar aufgebaut.

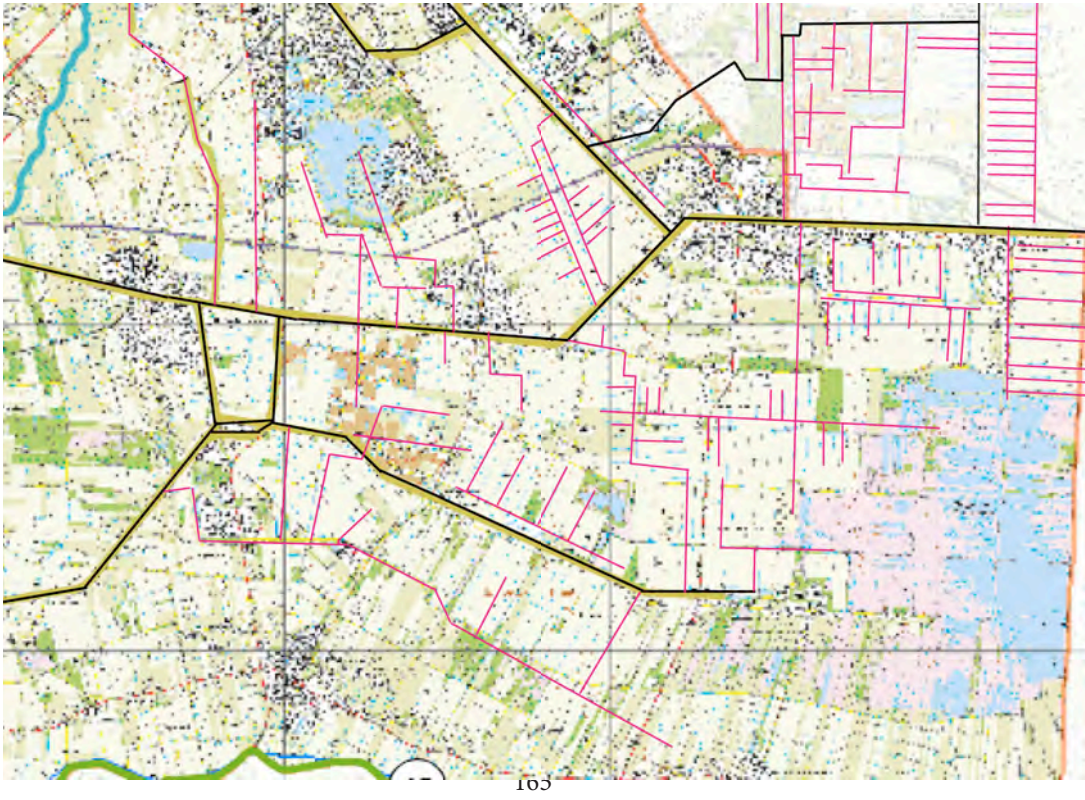

DAS SPRACHGEOGRAPHISCHE BILD

Als die Leute ins Moor einwanderten, brachten sie natürlich alle ihre eigene Sprache mit, und in den ersten Jahrzehnten der Abtorfung muss es dort daher ein recht buntes Sprachengemisch gegeben haben. Um die Mitte des 19.Jh.s hörte man in Südostdrente neben den Hochsprachen Niederländisch und Deutsch alle möglichen Dialekte. Allmählich wird dabei ein Dialekt die Oberhand gewonnen haben. Letzten Endes sind so im Moor mehrere ziemlich einheitliche Dialekte entstanden, wie es z. B. im Norden auf Groninger Grundlage geschehen ist. Ebenso war dies der Fall im Emsland und in der Niedergrafschaft Bentheim und, weniger ausgeprägt, im jüngsten Moorgebiet von Südostdrente. Wo die Besiedlung im Moor sehr jung ist, gibt es noch überall Leute, die ihre Herkunft durch ihre Sprache verraten.

Im allgemeinen jedoch ist die Vereinheitlichung schon so gross, dass die wichtigsten Unterschiede in den einzelnen Dialekten auch jedem Ungeschulten auffallen müssen. Ein Aussenstehender, der eine Fahrt kreuz und quer durch das Untersuchungsgebiet machen und überall mit den Leuten in den Dörfern reden würde, könnte sofort die obengenannten Dialektgebiete unterscheiden. So würde er z. B. ohne weiteres eine Sand - Moordialektgrenze feststellen zwischen dem Drenter Plateau und dem "knòòlstreek", d. h. der Gegend, in der von Groningen aus die Kanäle ins Moor gegraben wurden. Auch das Emsland und die Niedergrafschaft würde er als unterschiedliche, in sich aber geschlossene Dialektgebiete erkennen. Am wenigsten einheitlich ist das Moorgebiet, das die Dörfer Nieuw Schoonebeek (p.9,5), Erica (o.8,5), Nieuw Amsterdam (o.8,3), Veenoord (o.8,2), Klazienaveen (o.8,7), Zwartemeer (o.9,3), Weiteveen (o.9,4), Barger Compascuum (n.9,7), Barger Oosterveld (n.8,6) und Nieuw Dordrecht (n.8,5) umfasst. Die Sprache von Nieuw Amsterdam, Veenoord, Erica und Klazienaveen wird für ihn "drents" sein, obwohl da doch Unterschiede vorhanden sind. In Barger Oosterveld, Barger Compascuum und Nieuw Schoonebeek wirder dagegen Anklänge an das Emsländische finden. In Zwartemeer und Weiteveen wird er die Sprache für "drents" halten oder für übereinstimmend mit derjenigen von z. B. Barger Compascuum; je nachdem, mit welchen Gewährsleuten er spricht.

Wie empfinden nun die Einwohner unseres Gebietes selbst die

Unterschiede zwischen ihrer Mundart und der der Nachbardörfer, bzw. Nachbargegenden? Es ist immer wieder erstaunlich, wie gut die Leute da Bescheid wissen. Als ich im Emsland das Wort "Heu" abfragte, machte man mich sofort darauf aufmerksam, dass an der Ems / haai / gesprochen wird im Gegensatz zum sonstigen / hööi /. Für Westerwolde und Roswinkel (m. 9, 2) gelten im Bewusstsein des Mundartsprechers die Wörter / nix / und / jawol /, die auf deutsche Herkunft weisen, als Eigenheiten. Im "knòòlstreek" fordert man von einem Nicht- "knòòlster" die Übersetzung des Satzes: / "hei lòp óp hóózefödals óóvar de böönde mitn sxiinfat in haant" / [74], dabei bewusst Wörter benutzend, die als typisch für das Gebiet gelten. In Drente fallen die / ii: / < gm. / e u /, / ai / auf, und so hörte ich über Sleen (n. 7, 5; 6) einmal den folgenden Satz: / "in slii:n, dóór sint sa xamii:n, dóór xóóit sa ja metn stii:n teeGnt bii: n" /.[75]

Anhand derartiger Sätze wäre es möglich, eine Arbeit wie die von H. Büld zu schreiben, deren Grundlage "nicht die Ausfüllung eines Fragebogens mit bestimmten Laut- und Wortformen, sondern die Erkundung der Volksmeinung über Sprache und Volkstum des Landes" war.[76] Aus der ganzen Arbeit tritt der Dialektsprecher dem Leser als eine Person entgegen, die sich der Unterschiede zwischen den Dialekten bewusst ist und aus dieser Kenntnis heraus Neckverse über die Nachbarn bildet. Durch das Studium dieser Sätze kann man sich eine Vorstellung von dem Eindruck machen, den eine bestimmte Mundart auf die Umgebung macht. Die Gesamteindrücke lassen sich dann wieder sprachgeographisch verwerten.

Dieser Methode von Büld, die in der Geschichte der Mundartforschung eine Ausnahme bildet - die Erscheinung selbst freilich ist weit verbreitet -, werde ich nicht folgen. Denn das Material, das ich so sammeln könnte, reicht für eine derartige Untersuchung nicht aus. Ich schliesse mich daher einer mehr traditionellen, der direkten Methode an. Da das Untersuchungsgebiet nicht zu gross ist, und ich zudem selber aus diesem Gebiet stamme, sind damit für diese Methode die besten Voraussetzungen gegeben.

Geboren bin ich 1936 in Barger Oosterveld (n. 8,6), wo ausser der Sprache, die die ersten Siedler aus ihrer Heimat

74 Er geht auf Socken über den Heuboden mit einer Laterne in der Hand.
75 In Sleen, da sind sie gemein, da werfen sie euch mit einem Stein gegen das Bein. Phonetische Darstellung unvollständig.
76 Büld, S.1

mitgebracht hatten, - diese kamen im allgemeinen über Barger Compascuum (n. 9, 7) aus dem Emsland - so ziemlich alle Dialekte der umliegenden Moorgebiete gesprochen werden. Mit diesen bin ich aufgewachsen und kann sie zum Teil auch selber sprechen. Bei meinen Gewährsleuten habe ich mich immer im Dialekt vorgestellt, so dass das Eis schnell gebrochen war und das Gespräch in einer geeigneten Atmosphäre stattfand.

Die abgefragten Wörter könnte man recht willkürlich gewählt nennen. Ich habe solche genommen, von denen ich im voraus wusste, dass dabei Dialektunterschiede deutlich hervortreten würden.

Eine einheitliche Auskunft erhält man eigentlich nur in den altbesiedelten Sandgebieten. In den jungbesiedelten Teilen des Moorgebietes gehen, wie gesagt, die Dialekte noch ziemlich durcheinander, obwohl von den Bewohnern doch meistens nur ein Dialekt als zum Dorf gehörig angegeben wird. Man kann sagen: Das ist Klazienavener oder Ericaer Mundart, wenn auch in diesen Dörfern Leute wohnen, die ihrer Herkunft nach noch die Groninger oder die emsländische Mundart sprechen. Schwieriger wird es schon in Zwartemeer (o.9, 3) und Weiteveen (o.9,4), die eigentliche Mundart zu definieren. In Zwartemeer hört man beim katholischen Teil der Bevölkerung, der etwa ein Drittel des Dorfes ausmacht, manchmal ein reines, dann wieder ein abgeschwächtes Emsländisch. Beim anderen Teil ist die Sprache wie die in Klazienaveen (o.8, 7). Noch komplizierter wird es in Weiteveen, dem jüngsten Moordorf. Hier hört man wirklich die unterschiedlichsten Formen, selbst bei ein und demselben Sprecher. Ein Beispiel: Ein Weitevener sagte / zeik / -krank, / xr'6ün / - grün und / duu:znt / -tausend neben / flüükn / -fluchen, / hüüt / -Haut und / nèèjn / - nähen statt der zu erwartenden Formen / fluükn /, / huut / und / naajn /. Seine Tochter aber sagte: / zii:k /, / xrüü:n /, / düü: znt / und / naajn /. Dieses Beispiel zeigt deutlich, wie schwierig es ist, eine einheitliche Form in einem Dorf festzustellen. Deshalb habe ich bei einigen jungen Moordörfern manchmal mehrere Formen ansetzen müssen. Ob sich in dem jüngstbesiedelten Moorgebiet eine einheitliche Sprache entwickeln wird, hängt mit davon ab, wie schnell die niederländische Hochsprache im Zuge der Industrialisierung als neuer Sprachfaktor in dieses Gebiet vordringen wird.

Nach dem zweiten Weltkrieg hat ein wirtschaftlicher Aufschwung in Südostdrente eingesetzt, dessen Zentren Emmen

(n. 8, 2) und in geringerem Umfange auch Klazienaveen (o. 8, 7) und Emmer Compascuum (n.9,5) sind. Weil für diese schnell aufkommende Industrie die benötigten geschulten Arbeiter und Beamten fehlten, mussten sie aus anderen Teilen der Niederlande herangezogen werden. Von dieser Gruppe bedienen sich viele der Hochsprache. Auch durch die Schulen und andere Ausbildungs- und Arbeitsstätten, die zum grössten Teil in Emmen konzentriert sind, wird man täglich mit der Hochsprache konfrontiert. Man kann einfach nicht mehr ohne sie auskommen. Für die ursprüngliche Bevölkerung dagegen, die sich hauptsächlich aus Bauern und Arbeitern zusammensetzte, reichte der Dialekt als Verständigungsmittel noch völlig aus. Ein weiterer Einfluss des Niederländischen geht von den modernen Kommunikationsmitteln Rundfunk und Fernsehen aus.

So bleibt die Frage, wie lange sich die Dialekte noch werden behaupten können. Nach meiner Meinung werden sie in den grösseren Bevölkerungszentren ziemlich schnell verschwinden. In den Neubausiedlungen in Emmen ist die Situation wie die im Noordoostpolder der früheren Zuiderzee. Da auch hier die Menschen aus allen Teilen des Landes zusammengekommen sind, ist die Hochsprache, wenn auch noch stark dialektisch gefärbt, das beste Verständigungsmittel.

In den kleineren Moordörfern wird sich der Dialekt noch einige Zeit halten können. Hier spricht auch die Jugend noch ihre Mundart, im Gegensatz z. B. zu Emmen, wo die Eltern, die sehr oft selber noch Dialektsprecher sind, ihre Kinder schon die Hochsprache lehren. Auf dem Lande ist dies weit weniger der Fall.

Für die Mundartsprecher im Emsland wird das Hochdeutsche ein ähnlicher Faktor werden wie das Niederländische in Südostdrente. Man erzählte mir jedoch, dass es vorwiegend erst Arbeiter und Beamte seien, die sich mit ihren Kindern in der Hochsprache unterhalten; bei den Bauern finde man das erst selten.

Jeder realistische Betrachter rechnet mit der Möglichkeit, dass die Dialekte eines Tages untergegangen sein werden, aber "auch wenn die Dialekte verschwinden sollten, werden sie doch kulturell erhalten bleiben können, wenn die gebildete Sprache so reich und lebendig wird, dass sie ihre Funktien übernehmen kann, ebenso wie sie auch für die Wissenschaft erhalten bleiben können, wenn das Studium der Dialekte jetzt mit aller Kraft vorgenommen wird".[77]

77 Heeroma I, S. 159

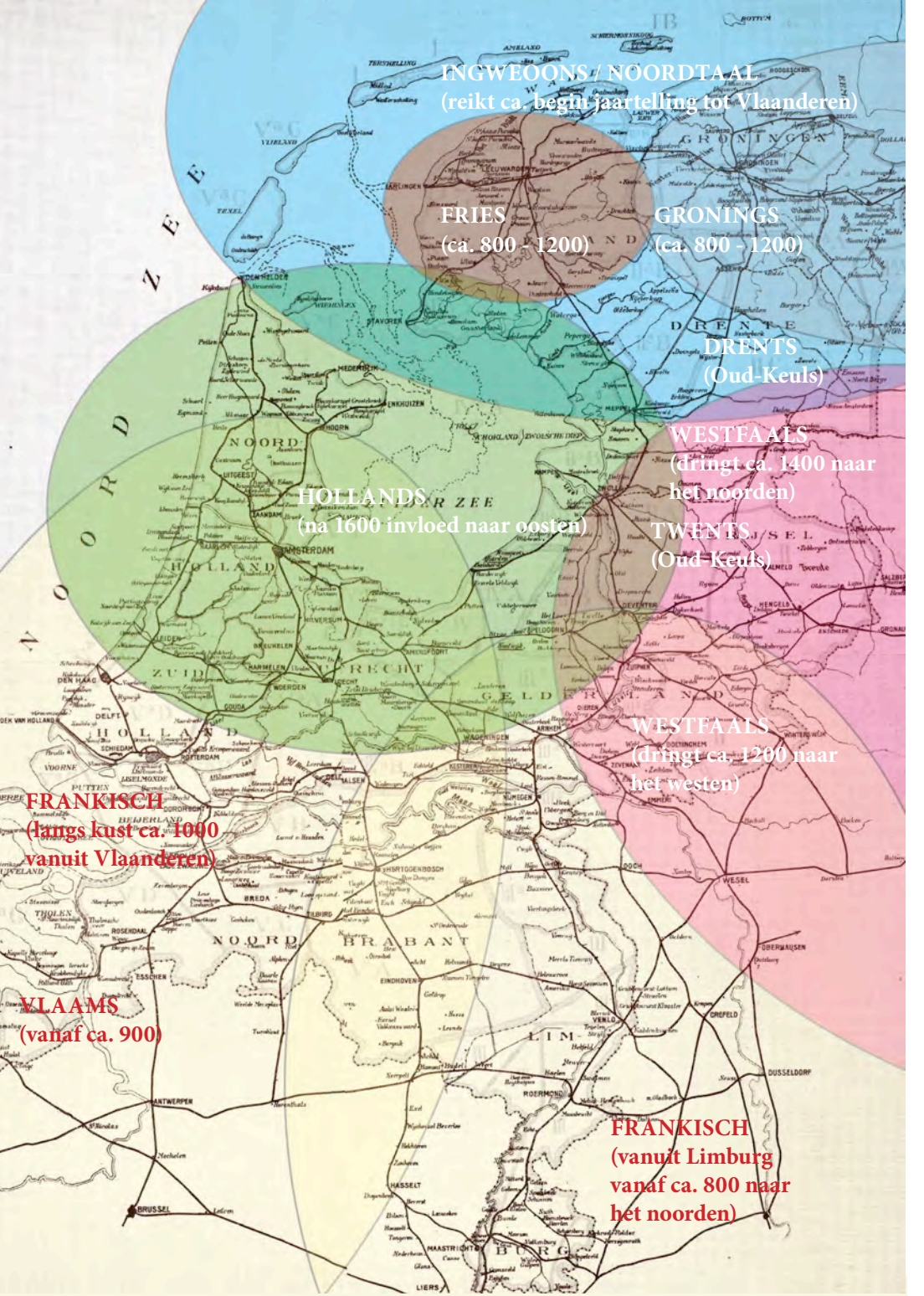
INGWEOONS / NOORDTAAL
(reikt ca. begin jaartelling tot Vlaanderen)
FRIES
(ca. 800 - 1200)
GRONINGS
(ca. 800 - 1200)
DRENTS
(Oud-Keuls)
WESTFAALS
(dringt ca. 1400 naar het noorden)
HOLLANDS
(na 1600 invloed naar oosten)
TWENTS
(Oud-Keuls)
WESTFAALS
(dringt ca. 1200 naar het westen)
FRANKISCH
(langs kust ca. 1000 vanuit Vlaanderen)
VLAAMS
(vanaf ca. 900)
FRANKISCH
(vanuit Limburg vanaf ca. 800 naar het noorden)

DIE SPRACHHISTORISCHEN HINTERGRUNDE

Neben den historischen, wirtschaftlichen und sprachgeographischen Aspekten müssen die sprachhistorischen Hintergründe erörtert werden. Man will von einem Untersuchungsgebiet ja nicht nur wissen, welche Verbreitung die heutigen Dialekte haben und welche Leute sie jetzt sprechen, sondern man fragt sich auch, aus welchem Grunde genau Dialekte verschieden sind und wo die Ursachen der festgestellten Gegensätze zu suchen sind. Das konnte im Vorhergehenden nur teilweise sichtbar werden. Für die sprachhistorische Seite meiner Arbeit stütze ich mich auf die "stratigraphischen" Theorien Heeromas, die er nicht zuletzt anhand einer Analyse des ostniederländischen Dialektmaterials entwickelt hat.

Wenn, wie in meinem Falle, ein Teilgebiet untersucht wird, ist nicht zu erwarten, dass man aus diesem Teilgebiet heraus alle Erscheinungen erklären kann. Grosse sprachliche Bewegungen der Vergangenheit lassen sich nur auf grosse Gebiete umfassenden Karten feststellen. Auf kleinen Karten kann man, abgesehen von lokalen Veränderungen, nur erkennen, wie sich im Teilgebiet grosse Sprachbewegungen auswirken oder ausgewirkt haben, ob sie es eventuell noch berühren und wenn ja, welche Grenzen sie bilden. Am Anfang unserer Zeitrechnung ist die Sprache natürlich auch in den Niederlanden gemeingermanisch (gm) gewesen. Die zweite Hälfte des ersten Milenniums steht im Zeichen eines Kampfes zweier Sprachen, einer "Nordsprache", die man Ingwäonisch, und einer "Südsprache", die man Fränksich nennen kann. Das Ingwäonische ist bei Heeroma, der diesen Begriff der Marburger Schule entnammen hat, eine Bezeichnung "für die gemeinschaftlichen Züge des Altenglischen und des Altfriesischen und für die Substratelemente in den niederländischen und niederdeutschen Dialekten, die mit den anglo-friesischen Charakteristika übereinstimmen".[78] Das Ingwäonische umfasste ursprünglich die gesamten Niederlande mit Ausnahme des Südostens und dehnte sich, mit sprachlichen Varianten, nach Osten bis zur Elbe aus. Die Lautung von

78 Heeroma II, S. 7

Wörtern wie / klaavar / -Klee und / baak / -Bake, die nicht nur in grossen Teilen des niederländischen Nordens, sondern auch in Flandern vorkommen, ist ein Beweis für das frühere grosse Verbreitungsgebiet in den Niederlanden.

Seit der Karolingerzeit hat das Fränkische[79] vom Süden her das Ingwäonische weitgehend zurückgedrängt. Dies geschah von verschiedenen Basen aus. Die östlichen Provinzen Gelderland, Overijsel und Drente wurden schon um 800 vom Rhein-Maas-Gebiet aus frankisiert, der Westen der Niederlande dagegen erst einige Jahrhunderte später (um 1000) von Flandern aus, wo das Fränkische sich inzwischen zu einer Sprache entwickelt hatte, die man schon Flämisch nennen kann.

Neben vielen Übereinstimmungen zwischen dem westlichen und dem östlichen Fränkisch gab es auch Unterschiede. So konnte in den Niederlanden ein Gegensatz Ost-West entstehen, der bis heute erkennbar geblieben ist. Nur der Westen kennt z. B. die Umlautlosigkeit der langen Vokale trotz Umlautfaktor, eine Erscheinung, die im germanischen Bereich als das charakteristische Merkmal des Niederländischen gelten kann. Weil die östliche Frankisierung durchweg nur bis Drente vorrückte und die westliche erst später einsetzte, blieb das Küstengebiet von Flandern bis Ostfriesland so lange ingwäonisch, dass sich dort noch spätere "jungingwäonische" Lautentwicklungen vollziehen konnten. Zwischen Flie und Weser hat sich auf "jungingwäonischer" Grundlage die friesische Sprache entwickeln können, die sich dann zwischen Flie und Lauwers bis heute gehalten hat. Groningen wurde etwa im 14.Jh. von Drente aus frankisiert.[80] Ostfriesland hat etwas später seinen friesischen Charakter verloren, aber bis ins 17.Jh., ja hier und da noch länger, friesische Reste bewahrt. Es nimmt daher nicht wunder, dass in Groningen und Ostfriesland die Ingwäonismen, die hier Friesismen genannt werden können, zahlreicher sind als in den westlichen Küstenprovinzen.

Im Ostniederländischen ist seit dem 17. Jh. ein immer stärker werdender Einfluss des Westniederländischen, des

79 Die Bezeichnung hat mit den historischen Franken nichts zu tun und deutet als dialektelogischer Begriff nur ein Bündel von Lautgesetzen an. Siehe Heeroma III, S. 10 ff.
80 Vergleiche dazu Heeroma - Naarding II.

"Holländischen" festzustellen. Diese "holländische Expansion"[81] ist verständlich wegen der kulturellen und wirtschaftlichen Bedeutung der westniederländischen Provinzen, deren Sprache zur Hochsprache wurde. Es gibt aber auch Veränderungen in der ostniederländischen Sprache, die weder vom Fränkischen noch vom Hochniederländischen herrühren können. Sie haben verschieden grosse Gebiete erobert, deren konzentrisch gelagerte Westgrenzen auf einen Ausgangspunkt in Westfalen, und zwar in dessen Süden, hinweisen.

Alle diese Sprachschichten, die ingwäonische, die fränkische und die westfälische haben zur Entwicklung der niederländischen Sprache und deren Dialekte beigetragen. Einige charakteristische Erscheinungen will ich hier nennen.

Zum Ingwäonischen gehört u. a. die Monophtongierung vom gm. / ai / und / au / zu / aa / (erhalten z. B. im ostniederländischen / bààka / -Osterfeuer), weiter die Entwicklung eines kurzen Vokals + / n / vor stimmhaften Spiranten zu einem langen Vokal bei Schwund des / n / (Ersatzdehnung), wobei sich erst ein langer nasalierter Vokal entwickelte und dann die Denasalierung erfolgte (erhalten z. B. im ostniederländischen «lie» und «zwie» (langsam und schnell) aus «*lîthi» und «*swîthi».

Bei der Frankisierung wurde / aa / < / ai /, / au / ersetzt durch / ee / <fai / und / oo / < / au /. Ausserdem wurde ein typischer Ingwäonismus, der / n / -Ausfall vor stimmloser Spirans, zum grössten Teil wieder rückgängig gemacht, sodass sich z. B. «géîs» (Gans) und «béîs» (Stall) wieder zu «gans» und «bans» entwickelten.

Die westfälische Expansion ist verantwortlich für den ostniederländischen Einheitsplural auf / -t /, der den fränkischen auf / -en / verdrängte, sowie für die Dehnung der gm. kurzen Vokale (ausser / a /) in offener Silbe zu einem Kurzdiphthong (konsequent erhalten geblieben in Vriezenveen).

81 Siehe dazu Kloeke I und Heeroma IV, S. 43 und 68.

Die drei zeitlich aufeinander folgenden Schichten, die ingwäonische, die fränkische und die westfälische bilden ein Nebeneinander auf der Wortkarte "Stalltür". Neben der ingwäonischen Form «buusdöör» in Friesland und der fränkischen «bansdöör» in Drente, der Niedergrafschaft und einem Teil des Achterhoeks erscheint die westfälische Form «nedendöör» in Twente und Ostgelderland. Eine vierte, die holländische Schicht, tritt in «achterdöör» zutage, das die westlichen Randgebiete des alten «bansdöör»- Gebietes so erobert hat, wie «nedendöör» die östlichen. Bei Berücksichtigung der verschiedenen Bauweisen des Hofes und der Funktion der Stalltür, die zu den unterschiedlichen Benennungen geführt haben, lässt sich feststellen, dass die westfälische Expansion nicht vor das 13. Jh. zu datieren ist.[82]

lch habe hier kurz diejenigen Theorien Heeromas angedeutet, die für mein Gebiet die Grundlagen der Untersuchung bilden. Bei der Besprechung der einzelnen Karten werde ich genauer darauf eingehen.

Auf dieser Karte sind die verschiedenen Orte mit Buchstaben und Zahlen gekennzeichnet. Z.B. Schoonloo (m, 7, 1), Borger (l, 7,4)

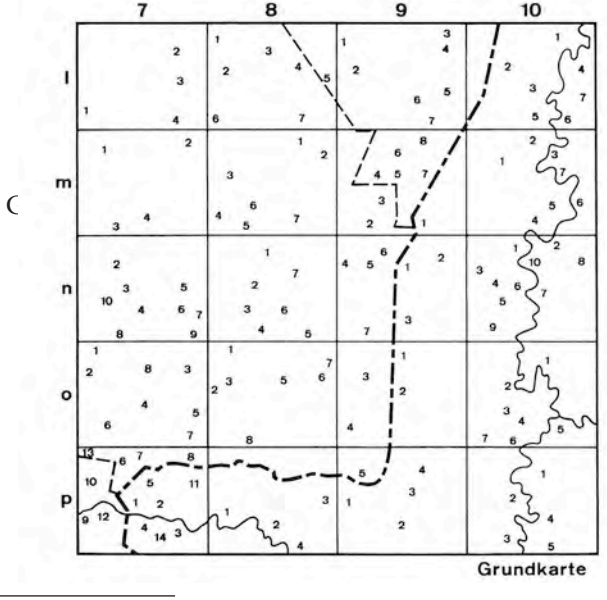

82 Heeroma V, Karte 12 mit Kommentar

Ein Gegensatz Nord - Süd

Die Auseinandersetzung zwischen dem Ingwäonischen, das auf das friesische Küstengebiet zurückgedrängt wurde, und dem Fränkischen, das bis Drente und in das Emsland vordrang, musste in den östlichen Niederlanden und den angrenzenden Gebieten zu einem sprachlichen Gegensatz Nord-Süd führen. Das heisst nicht, dass alle fränkischen Formen gleich weit nach Norden vorgedrungen sind. Einige (wie «fis» ader «fisow» - lltis)[83] sind sogar in den Anfangsgebieten südlich des Rheins steckengeblieben, andere (wie «swegerske» - Schwägerin)[84] sind bis zur Vechte vorgedrungen. Einige charakteristische Erscheinungen wie / uu < üü / in «züür» - sauer[85] sind jedoch auch über die Drenter Nordgrenze hinaus bis zur Groninger Nordseeküste vorgestossen.

Ein Nord-Süd-Gegensatz auf der Sprachkarte muss allerdings nicht immer Ingwäonisch-Fränkisch, sondern kann bisweilen auch Ingwäonisch-Westfälisch sein; in den Fällen nämlich, wo die westfälische Expansion das früher fränkische Gebiet überspült hat. Möglich ist auch, dass das Westfälische mitten in das Fränkische vorgestossen ist und beiderseits dieses Vorstossgebietes fränkische Formen übriggelassen hat, so dass von Norden nach Süden eine Reihenfolge

I n g w ä o n i s c h - F r ä n k i s c h - Westfälisch-Fränkisch zutage tritt.

Weil sich auch in Groningen und Drente manche Ingwäonismen haben halten können, verlaufen viele Nord-Süd-Grenzen quer durch Drente.[86] Eine solche Grenze zeigt unsere Karte “Wasser” (Karte 3), wo die Formen / wootar / (Kreise) und / wotar / (durchstrichene Kreise) im Gegensatz stehen zu der Form

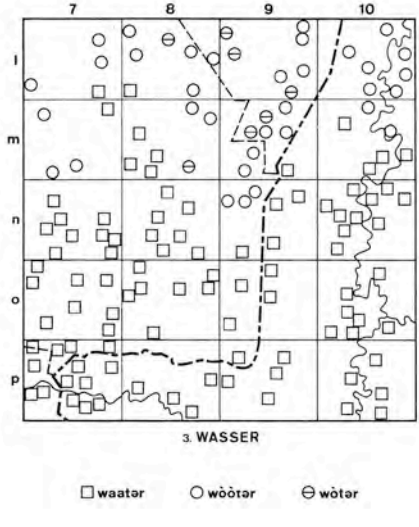

83 Heeroma - Naarding I, S. 51
84 Heeroma - Naarding ll, S. 16
85 Heeroma VI, S. 174
86 Siehe dazu die Karten in Heeroma - Naarding II.

/ waatar / im übrigen Gebiet. Für "Schaf" gilt dagegen im ganzen Gebiet ein einheitliches / sxoop /. Bei diesen beiden Wörtern steht das Problem der Entwicklung des gm. / ê[1] / in Zusammenhang mit der Entwicklung des kurzen / a / in offener Silbe und deren Fortsetzungen in den modernen Dialekten.[87]

Das gm. / ê[1] / blieb im älteren Ingwäonischen erhalten und wurde im jüngeren zu / ee / . Das Fränkische dagegen velarisierte das / ê[1] / zu / aa / . Als dieses / aa / mit der Frankisierung nach Süddrente vordrang, entstand ein Nord-Süd-Gegensatz von Norddrenter / ää / und Süddrenter / aa /. Als im 11 Jh. das alte kurze / a / in offener Silbe gedehnt wurde, konnte das stark palatal gefärbte Dehnungsprodukt im frankisierten Bereich nicht mit dem / aa / < / ê[1]j zusammenfallen, weil dieses inzwischen sehr verdumpft worden war. Im Norden bildete jedoch das gedehnte / aa / mit dem altèn / ää / ein Einheitsphonem. Später hat sich dies es erst zu / aa / und nachher zu einem dunklen, bzw. sehr dunklen / oo / -Laut entwickelt. Die jetzige / aa-oo / -Grenze trennt auf der "Wasser"-Karte das südliche Gebiet, wo gm. j ê[1]j und das gedehnte gm. / a / bis heute auseinandergehalten werden, vom nördlichen, wo beide Vokale schon im 11. Jh. zusammengefallen sind. Eine gleiche Grenze wie / waatar / und / wootar / bilden auch / kaal / und / kool / -kahl. Für "Kater" haben Schoonloo (m. 7, 1), Schoonoord (m. 7, 4) und Wezuperbrug (m. 7, 3) / kaatar /. Auf Karte 4 (spät) kommen noch / àà / - Formen vor in Oosterhesselen (n. 7,8), Erm (n. 7,9) und Ees (m. 7,2). Mir wurde gesagt, dass in Borger (1. 7, 4) ein / àà / gesprochen wird. Ich habe jedoch meistens / aa / - Formen gefunden und sie auch dementsprechend verzeichnet. An einer Grenze gibt es immer Schwankungen. In einem Gespräch hört man bei ein und derselben Person manchmal / àà /, manchmal / aa /.

Ein zweiter Nord-Süd-Gegensatz findet sich auf der Karte "Zehen" (Karte 5) mit einem nördlichen / tóónn-töönn / - Gebiet (Kreise- Punkte) gegenüber einem südlichen / tiinn-teenn / (geschlossenes und offenes Viereck). "Zehen" ist ein Wort mit gm. / ai /. Im Ingwäonischen wurde gm. / ai / zu / aa /, im Fränkischen dagegen zu / ee /. Beider Frankisierung hätte / aa / zu / ee / werden müssen. Wir finden jedoch ein / oo /, das im Fränkischen

87 Heeroma VII, S. 242

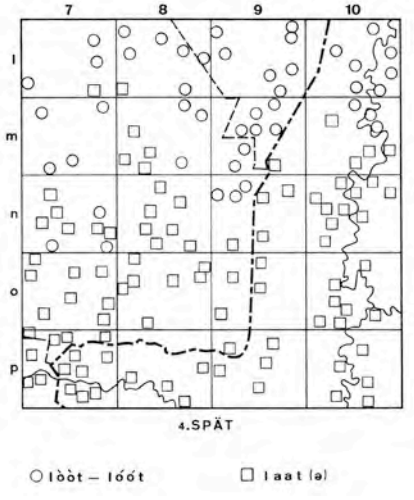

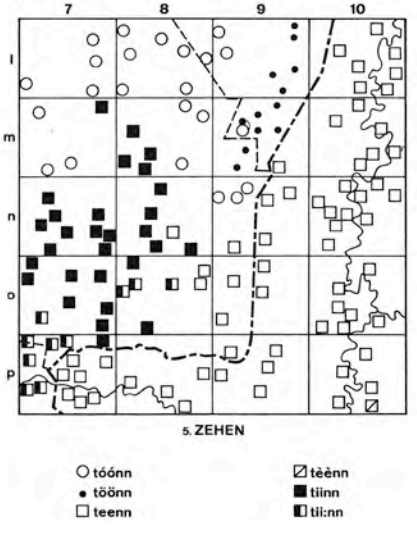

normalerweise aus / au / entsteht. Das / aa / ist also "entgleist", das / oo / also Produkt einer "entgleisten Frankisierung". Merkwürdig ist, dass / tóónn /, obwohl es in seiner Lautform fränkischen Einfluss verrät, ein Verbreitungsgebiet ingwäonischer Prägung aufweist. Die Südgrenze von / tóónn - töönn / ist ungefähr die von / wààtar /. Auch in anderen Gebieten zeigt / tóón / sich seiner Verbreitung nach als ein ingwäonisches Reliktwort, nämlich in Holland, Ostfriesland, in einem Gebiet nördlich der Elbmündung und sogar im elbostfälischen Bereich.[88] Zusammen repräsentieren die / tóón / -Gegenden ein bekanntes ingwäonisches Reliktgebiet, wie man es z. B. auf der Karte "Arend" (Sensenangel) findet sowie auf der der Diminutivendung / -ka / <f-ka / oder / -ko /.[89]

Die / töönn / - Variante in Westerwolde stellt eine sekundäre Mischform von / tóónn / und / teenn / dar. Man kann hier gewissermassen von einer wiederholten Frankisierung sprechen. Auch der zweite Versuch der "Südsprache" hat es nicht vermocht, den ingwäonischen Hintergrund des Wortes völlig zu verwischen. Vergleichbare, ja selbst identische Mischformen gibt es auch im niederdeutschen Bereich.[90]

Einen dritten, historisch jedoch weit weniger durchsichtigen Nord-Süd-Gegensatz zeigt die "Gras"- Karte (Karte 6). Wir finden hier die nördliche Form / xras / -Kreise und die südlichen

88 Siehe die Karte bei Bischoff, S. 35.
89 Heeroma - Naarding II, S. 24, 25
90 Sarauw I, S. 215

Formen / xres / -Viereck und / xr̂ös / -Karo. Heeroma bezieht sich im Kommentar zu seiner "Gras"-Karte[91] auf zwei früher von ihm verfasste Artikel[92] zum Problem der Metathesierung. Anhand der Karten «vros»- «vors» -Frosch, «wart»- «wrat»-Warze, «sprot» -«sport»-Sprosse und «gras» -«gars» hater klargemacht, dass die Metathesierung von «ro» und «ra» vor dentalem Konsonant wie die später erfolgte Demetathesierung ihren Ursprung im ripuarischen Gebiet hatte. Die aufeinander folgenden Erscheinungen sind in ihren unterschiedlichen Repräsentanten verschieden weit nach Norden vorgedrungen und haben ungleich grosse Gebiete erobert. Was das Wort / xras / betrifft, so muss in einer früheren Periode die Metathesis ein Gebiet von Dünkirchen bis Ostfriesland umfasst haben, wo die Form «gers» allgemein gegolten hat. Aus dem Gebiet südlich von Lippe und Rhein drang nachher die Demetathesierung nordwärts und liess die Form «gres» entstehen, die die Mitte hielt zwischen nördlichem «gers» und südlichem «gras». Die frühere Form «gers» (teilweise weiterentwickelt zu «g(j)es», «ga(r)s» oder «gos») finden wir noch in Friesland, Zeeland, Flandern und Brabant.[93] Groningen und Niedersachsen haben «gras», eine Form, die jung sein muss, denn zwischen dem südlichen und dem nördlichen «gras» -Gebiet liegt ein breiter «gres» -Gürtel. Im Norden ist «gers» möglicherweise erst zu «gars» geworden und dann unter dem Einfluss der Demetathesierung zu «gras». Darauf könnten die Gebiete hinweisen, die auch jetzt noch «ga(r)s» kennen. Der heutige Gegensatz / xras - xres /, obwohl geographisch

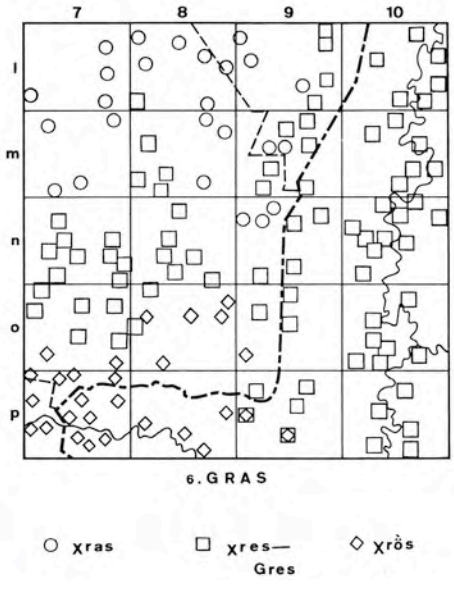

91 Heeroma V, Karte 4
92 Heeroma VII, S. 262
Heeroma VII I, S. 45 ff.
93 TNZN, Karte 14

übereinstimmend mit / wootar - waatar / und / tóónn - teenn /, kann also nicht so leicht wie letztere auf einen alten ingwäonisch-fränkischen Gegensatz zurückgeführt werden.

Später zustandegekommen, aber ebenso wie / xras - xres / als ein Nord-Süd-Gegensatz zu bezeichnen, ist der von / xres / und / xrös /. / xröös /[94] ist anscheinend eine Erneuerung aus dem westlichen Westfälischen, die sich an einigen Stellen auch noch über die Vechte nordwärts ausgedehnt hat und auch den südlichen Teil unseres Untersuchungsgebietes umfasst. Der westfälische Ursprung kann wahrscheinlich gemacht werden, indem man das / xrbs / -Gebiet mit dem von «geen» auf der "Schwade"-Karte von Heeromas Sprachatlas[95] vergleicht.

Mit dem Nord-Süd-Gegensatz von / xres - xrös / lässt sich der von / xöötn /, / xóótn /, / Gààtn / (offene, geschlossene und durchstrichene K reise) und / x'fstn /, / xàtn / auf Karte 7 vergleichen. Bei der Beschreibung der verschiedenen Sprachschichten habe ich als zum Westfälischen gehörig schon die Entwicklung von kurzen Vokalen in offener Silbe zu Kurzdiphthongen genannt. Diese Diphthonge stiessen später ausserhalb des westfälischen Kerngebietes vielfach das erste Element ab, so dass ein kurzer Vokal übrigblieb. Einen solchen finden wir in den Formen / x~tn / und / xàtn /. Das Niedergrafschafter und Overijseler / d / hat sich wie das Drenter / öö / durch einen spezifisch ostniederländischen Umlaut entwickelt, wie er bei Hol beschrieben wird.[96] Hol hat ihrer Arbeit eine Karte des Wortes "gegossen" beigefügt, die, was mein Gebiet betrifft, in Einzelheiten nicht genau ist.

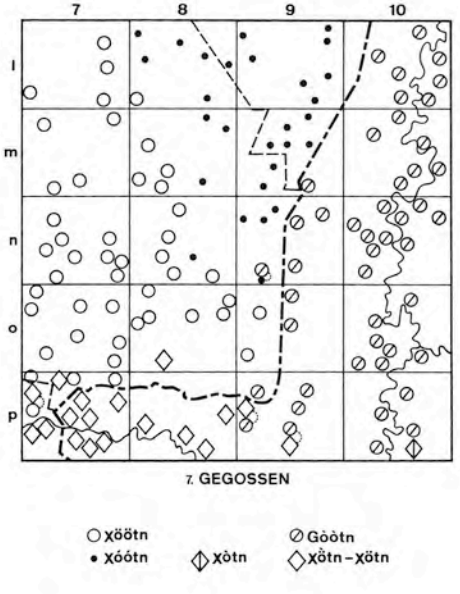

Eine umgekehrte Expansion

94 Phonetische Darstellung nicht vollständig, siehe Karte
95 Heeroma V, Karte 2
96 Zu diesem Umlaut vergleiche Hol.

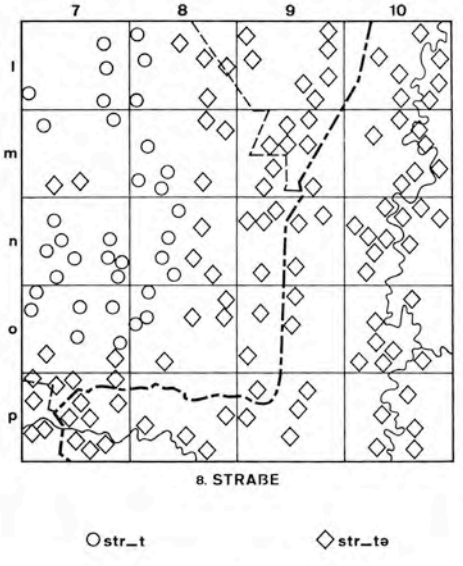

von Nord nach Süd soll nach Kloeke[97] in der Apokopedes auslautenden / a / vorliegen, deren Verbreitungsmodell auf den Karten "Strasse" (Karte 8) und "Käse" (Karte 9) ersichtlich wird. Die apokopierten Formen sind durch Kreise bezeichnet. Die Verbreitung ist nicht bei allen Wörtern die gleiche, wie schon aus dem Vergleich der beiden Karten deutlich wird. Bei "Käse" geht / kees / südwärts bis zu einer Linie Zwinderen (o.7,2), Erm (n. 7,9), Zuidbarge (n.8,4), während / strààt / bis Zwinderen, Dalen (o.7,4), Dalerveen (o.7,5), Schoonebeek (o.8,8) reicht. Meine Ergebnisse weichen hier von Kloeke ab, der für Schoonebeek keine Apokopierung notiert hat.

Nach Kloeke soll die Apokopierung im 16. Jh. eingesetzt haben. Er stützt sich dabei auf die Schriften Abel Eppens aus dem Groninger Loppersum, in denen die Apokopierungstendenz in der Tat deutlich vorhanden ist. Die Apokopierung tritt jedoch auch in einem grossen norddeutschen Gebiet auf.[98] Die Erscheinung kann also vielleicht besser in einem grösseren Zusammenhang betrachtet werden. Dass die Apokopierung in unserem Jahrhundert südwärts an Terrain gewonnen hat, ist auch meiner Meinung nach sehr gut möglich. Ich möchte aber dahingestellt sein lassen, ob in diesem Falle, anders als bei den oben besprachenen Beispielen, der Nord - Süd- Gegensatz sich wirklich ursprünglich vom Norden her gebildet hat. Die Richtung der älteren Sprachbewegungen ist für den Osten der Niederlande, soweit wir wissen, immer entweder Süd-Nord oder Ost-West gewesen.

97 Kloeke ll, S. 1-40
98 DSA, die Karten "Gänse" (46), "Wiese" (42) und die Einleitungskarte der deutschen Mundarten (56).

Ein Gegensatz Ost-West

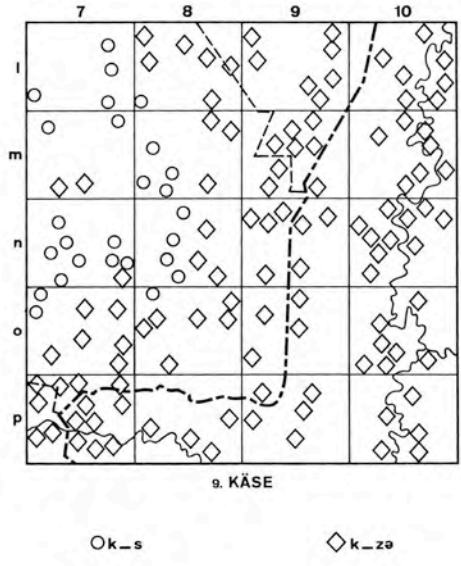

Mit Hilfe der Sprachbewegungen, die aus dem Süden nach Norden vorgedrungen sind, war es nicht schwer, den Nord - Süd-Gegensatz in unserem Gebiet mit triftigen Argumenten zu untermauern. Versucht man dann, ausgehend von den in der Einleitung genannten Formulierungen, zu der historischen Begründung eines Ost-West-Gegensatzes zu kommen, dann dürfte das wohl etwas schwieriger sein.

In unserem Gebiet treffen beim Wort "Bruder" (Karte 10) westlicher Umlaut und östlicher Nicht - Umlaut an der Staatsgrenze auf einander. Für eine Erklärung müssen wir diesen Gegensatz in einen grösseren Zusammenhang stellen. Eine "Bruder"-Karte, die die Niederlande, Belgien und die angrenzenden deutschen Gebiete umfasst, findet sich bei Frings.[99] Danach zeigen folgende Gebiete Umlaut: Groningen, die Stellingwerfen, Ostfriesland, das nördliche Emsland, Drente, Overijsel, die Niedergrafschaft Bentheim, Gelderland, das Gebiet von Geldern und Kleve, der östliche Teil der Provinz Utrecht sowie Brabant mit Ausnahme der westlichen und östlichen Randgebiete. Es verläuft also ein breiter Streifen mit umgelauteten Formen durch die Niederlande mit einer Verlängerung nach Belgien. Westlich dieses Streifens kommt kein Umlaut vor, östlich taucht der Umlaut im südlichen Niedersachsen und in einigen Gebieten des südlichen Westfalen bis nach Hessen auf.[100]

Zur Lösung des Problems hat es verschiedene Auffassungen gegeben. Schönhoff[101] hat den Umlaut in der Aschendorfer Mundart durch Analogiebildung nach dem Plural erklärt, eine Deutung, die jedoch für den grössten Teil des niederländischen Umlautgebietes nicht zutreffen kann, weil es dort keinen Pluralumlaut gibt.

99 Frings I, Karte 22
100 Frings II, S. 46
101 Schönhoff, S. 65, Anm. 2

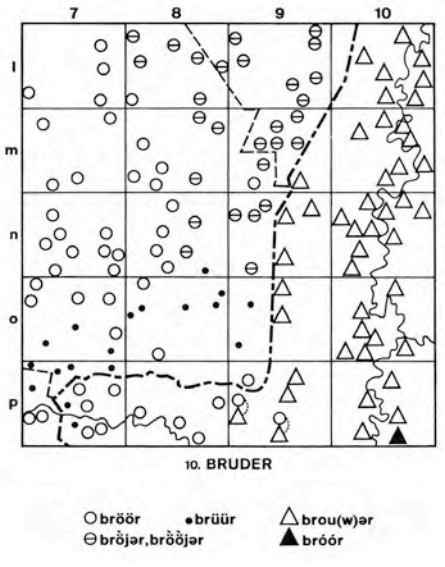

Frings denkt an einen Diminutivumlaut: “Es ist eine Diminutivbildung wie «düer» ‘Theodor’”.[102] Er macht darauf aufmerksam, dass die Westgrenze der Umlautformen in “Bruder” parallel mit der als normal zu betrachtenden westlichen Umlautgrenze in dem Wort “grün” verläuft. Die westlichen Niederlande (Flandern, Zeeland, Holland) kennen normalerweise keinen Umlaut der gm. Langvokale und Diphthonge. Das wesentliche Problem liegt aber nicht im Westen, sondern im Osten. Man fragt sich, weshalb das Vorkommen des Umlauts im Westen so normal, im Osten aber so weitgehend anormal ist.

Van Ginneken[103] hat in den umgelauteten Mundartformen des Wortes “Bruder” einen / r / - Umlaut angenommen: “Die zwei / r / dieses Wortes üben doch auf den Stammvokal zusammen denselben Einfluss aus wie ein folgendes / i / oder / i /. Die Umlautsgrenze von groen : greun, grüün (= / xruun / : / xröön /, / xrüü:n /) ist doch fast die gleiche”. Auch hier bleibt das Problem der Verbreitung bestehen. Wenn der / r / Umlaut im Westen eine Grenze bildet, die der des / i / - Umlauts so ähnlich sieht, ist nicht anzunehmen, die Ostgrenze sei eine zufällige.

Bei Heeroma steht das dialektgeographische Problem im Mittelpunkt. Das umlautlose Gebiet erklärt er vor dem Hintergrund seiner Theorie des Ingwäonischen. Er[104] hat anhand von Verbreitungsmodellen moderner Dialektkarten zum ersten Male eine Einteilung des Ingwäonischen in West- und Ostingwäonisch versucht. Danach hätten wir uns das Ingwäonische nicht als eine geschlossene Einheit vorzustellen. Schon in früher Zeit sollen im Westen (d.h. zwischen Rhein und

102 Frings II, S. 46.
103 Van Ginneken, S. 81
104 Heeroma IX, S. 198 ff.

Weser) wie im Osten (d.h. zwischen Weser und Elbe) Neuerungen in Wortschatz und Wortbildung aufgetreten sein. Die Niederlande gehörten im allgemeinen zum westingwäonischen Gebiet, aber in Friesland zwischen Flie und Lauwers seien möglicherweise Spuren eines alten ostingwäonischen Einflusses nachzuweisen, und ausserdem dürften einige ostingwäonische Formen von der Weser westwärts bis zur deutsch-niederländischen Sprachgrenze oder darüber hinaus vorgerückt sein. Später[105] hat Heeroma seine ldeen ausgearbeitet und korrigiert, und auch in den Kommentaren zu seinem Sprachatlas hat er noch manches hinzugefügt.

Bei "Bruder" geht Heeroma von zwei Grundformen «*bropar» und «*br6pir»[106] aus, erstere die allgemein-germanische, die sich im Ostingwäonischen gehalten hat, letztere eine fränkischwestingwäonische Neuerung. "Als der Umlaut der langen Vokale eintrat, musste er in den östlichen Niederlanden (auch im Süden) eine Form «breur» (= / bröör /) oder «brüür» ergeben, in den westlichen Niederlanden dagegen wurde «*bropir» zu «broer» (= / bruu: r /), weil dort der Umlaut der langen Vokale nicht eindringen konnte, im Niederdeutschen, im Englischen und im Friesischen fehlte der Umlaut, weil die Grundform dort «bropar» war".[107] Mit "Niederdeutsch" mussin diesem Zitat wohl das Niederdeutsche im Osten gemeint sein, wo wir nach Heeroma das ursprüngliche ostingwäonische Gebiet zu suchen haben. Von hier aus könnte «br6par» sich dann über das Meer nach England und Friesland und über Land bis zur heutigen deutsch-niederländischen Staatsgrenze ausgebreitet haben. So könnte sich dann in unserem Gebiet ein Ost- West-Gegensatz gebildet haben, in dem wir den Reflex eines ursprünglichen Gegensatzes zwischen Ost- und Westingwäonisch erkennen dürften. Ahnliche Fälle des Vordringens ostingwäonischer Formen, die aber nicht die Staatsgrenze erreichen, sind auf Heeromas Sprachatlaskarten "Kröte" (16) zu erkennen, wo sich «üütse» (Ost) und «pudde» (West) gegenüberstehen, sowie eben da auf der Karte "Ferkel" (22) mit «ferken» (Ost) und «big» (West).

105 Heeroma X, S. 266 ff.
Heeroma II, S. 18 ff.
Heeroma IV, S. 50 f.
106 Phonetische Darstellung nicht vollständig, siehe Karte
107 Heeroma X, S. 269 Fussnote

"Wenn eine Sprachgrenze zwischen Dollard und Schoonebeker Diep genau mit der Staatsgrenze zusammenfällt, ist sie meistens nicht sehr alt".[108] Eine solche Grenze ist auf folgenden Karten in Heeromas Sprachatlas zu sehen: 3 (Grummet) «gramme - etgroon», 5 (Kuhkalb) «kou kalf-veer s», 7 (Sperling) «lüning - möske», 10 (Amsel) «drousel-geetling / liester», 12 (Einfahrtstür) «valdöör -bansdöör», 17 (Frosch) «pogge -kikker», 23 (Iltis) «ülk - bünsel», 24 (Maulwurf) «frote - molle», 27 (Erdbeere) «-beere- bei», 29 (Stachelbeere) «stekbeere - krüsdoorn». Die erst genannten sind emsländische Formen, die mit der Kolonisation bis zur Staatsgrenze vorgedrungen sind und diese als Sprachgrenze immer deutlicher haben hervortreten lassen.

Zum Ost-West-Gegensatz lege ich noch die Karten "Kühe" (11) und "Heu" (12) vor. Auf der ersten steht östliches / kaaja / gegenüber den westlichen Formen lkuunnl (offener Kreis), / kuu:nal (Kreis mit Querstrich), / kouwn / (Karo), / kàjn / (Viereck), / kóóna / (umgekehrtes Dreieck) und / kuujn / (geschlossener Kreis). Wir müssen von einem umgelauteten gm. / a / ausgehen, das sich in Drente zu / uu(:) / und in der Niedergrafschaft regelmässig zu / óó / entwiekelt. Das emsländische / kaaja / ist durch Entrundung aus der umgelauteten Pluralferm / kööja / entstanden; es ist nicht auf das Emsland beschränkt, sondern bildet den Teil eines nach Nordosten verlaufenden / kaaj / -Gebietes[109], das im Osten etwa durch die Linie Buxtehude-Hannover-Bad Gandersheim begrenzt wird. Östlich davon findet sich / kaaj / noch in einigen kleineren Gebieten.

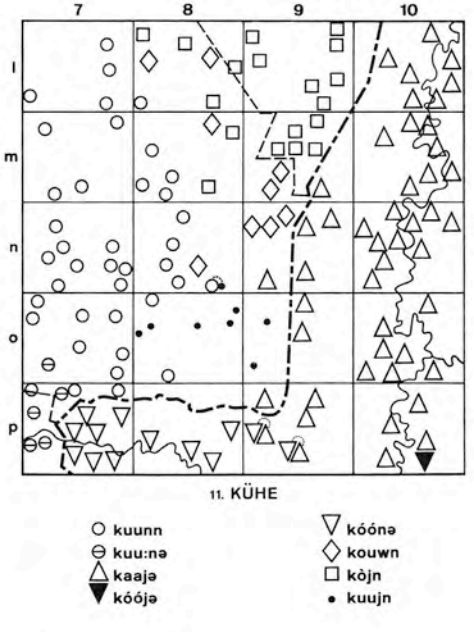

108 Heeroma V, Kommentar II, S. 103
109 Mehlem, S. 271

Ein Ausläufer einer östlichen Form ist auch / haai / (Dreieck) auf der "Heu"-Karte (12). Von "Heu" gibt es keine Norddeutschland umfassende Karte, aber den Wörterbüchern und Grammatiken[110] lässt sich entnehmen, dass westlich der Weser «hai» oder «ha» oft vorkommen, östlich davon habe ich es nur für Blekede gefunden.[111]

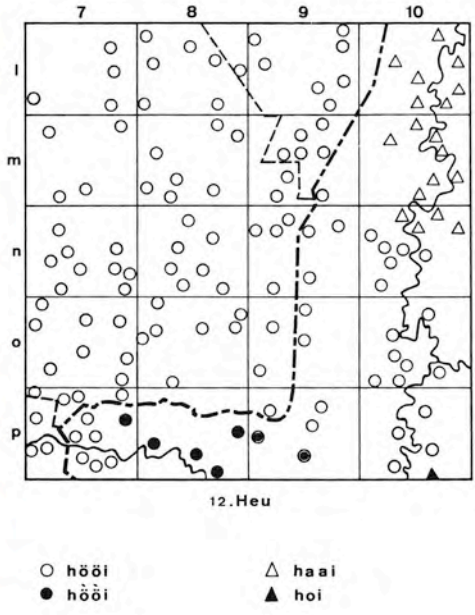

Ein Gegensatz zwischen zwei Grundformen liegt vor auf der Karte "kriechen" (13), wo / kreipm / (Dreieck) sich abhebt von / kruupm / (durchstrichener Kreis) und / krüüpm / (Kreis). / kreipm / umfasst wiederum einen Teil eines nach Osten verlaufenden Gebietes, wo ich es für folgende Gegenden belegt fand: Ammerland «kreipm»,[112] Nordoldenburg «krepen», Südoldenburg «kreipen» neben «kreupen»,[113] Finkenwerder «kreibm»,[114] Celle «kraipen, kroipen» neben «krupen»[115] und Stade «kreipm».[116]

Bei den drei Formen von "kriechen" in meinem Untersuchungsgebiet kann man nicht von ein und derselben Grundform ausgehen. In / kreipm / hat sich gm. / eu / über / io / zu / ee / entwickelt. Südlich der Diphthongierungslinie, die mitten durch das Oldenburger Land verläuft, wird dieses / ee / zu / ei /. Für die beiden anderen Formen muss man eine zu «*kreup» ablautende Form «*krûpan» annehmen.

110 Siehe dazu: Janssen, Ten Doornkaat, Koolman, Böning, Kück, Alpers, Furcht, Kloeke III.
111 Kück
112 Janssen, Karte 7
113 Böning
114 Kloeke III, S. 50
115 Alpers
116 Furcht

Weitere Gegensätze innerhalb des Untersuchungs gebietes

Die durch den Ost-West- und den Nord- Süd-Gegensatz gebildeten Sprachgrenzen verlaufen unabhängig von historischen Grenzen quer durch mein Untersuchungsgebiet, doch lassen sich auf den meisten Karten die im ersten Kapitel dieser Arbeit aufgeführten Einzelgebiete klar als eigene Mundartgebiete unterscheiden.

Das Drenter Sandgebiet

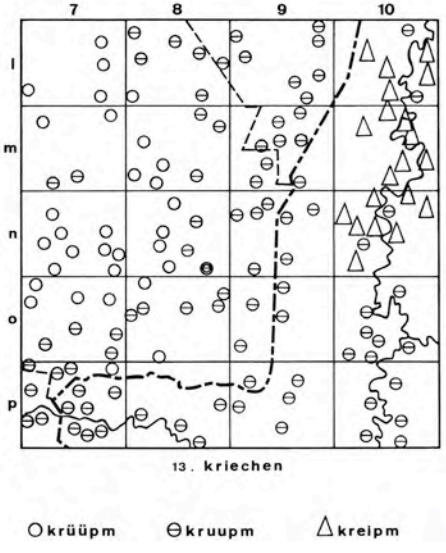

Vergleicht man die beigefügten Karten miteinander, dann tritt immer wieder die Dialektgrenze zwischen dem Drenter Sandgebiet und dem Bourtanger Moor hervor. Dies ist der Fall bei den Karten "gegossen" (7), Apokopierung (8 und 9), "Bruder" (10), "Kühe" (11), "kriechen" (13), "nähen" (14), "vier" (5), "schief" (20), "breit" (21) und "Blut" (22). An der Ostseite des Drenter Plateaus ist die Grenze immer die gleiche, nicht aber im Norden. Auf den schon besprachenen Karten "Zehen" (5), "Gras" (6) und "Wasser" (3) liegen die bei dem NordSüd-Gegensatz erwähnten Grenzen bei Schoonoord (m. 7,4) und Wezuperbrug (m. 7, 3). Bei diesen beiden Dörfern lag früher ein Moorgebiet, das sich für die andringenden neuen Formen als Sprachbarriere erwiesen haben kann. Bei anderen Wörtern bilden Grollo (l. 7, 1) und Gasselte (l. 7, 2) den Übergang zum Groninger Dialekt. Das zeigen die Formen / sxeeif / (schief) und / blóóut /, die zwischen dem Drenter / sxii:f / und / bluu:t / und dem "Groninger" / sxa(aif / und / blout / liegen. Die südliche Grenze des einheitlichen Drenter Gebietes liegt etwa auf der Linie Zwinderen (o. 7, 2), Wachtum (o. 7,8), Holsloot (o.7,3).

Westerwolde

Als eigenes Gebiet tritt Westerwolde bei den Karten "Zehen" (5), "nähen" (14) und "vier" (15) hervor. Bei diesen Wörtern weicht es von seiner Umgebung ab. In *Driem. Bl.*[117] 18 wird die Sonderstellung Westerwoldes von Heeroma und Entjes klar herausgestellt. Es hat im Gegensatz zum übrigen Groningen die Diminutivform westfälischen Ursprungs / kan /, im Gegensatz zu Westfalen aber keinen Diminutivumlaut. In Übereinstimmung mit dem Westfälischen hat es beim Verb den Einheitsplural auf / -t /, aber dieser tritt abweichend auch im Prät. auf. Entjes weist mit Karten einen Ost-West- Gegensatz nach, wobei Westerwolde immer zum östlichen, d.h. deutschen Sprachraum gehört. Wörter wie «nich», (nicht), «bók», (männliches Schaf) und «schóóf», (Garbe) bilden ein geschlossenes Gebiet östlich der niederländischen Grenze und dringen vor allem in Twente, dem Achterhoek und Westerwolde in die Niederlande ein.

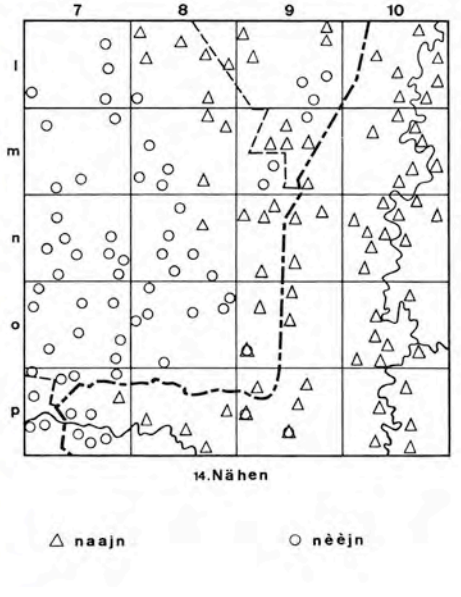

Dies sind Westerwolder Charakteristika, wie sie die Sprachwissenschaft erfassen muss. Für das "Sprachgefühl" der Einwohner Westerwoldes gilt als typisch nur das Vorkommen von Wörtern wie / nix /, / ja wól /, / nèèjn / und / brèèjn / (nicht, jawohl, nähen und stricken). Diese Formen gelten auch für Roswinkel (m. 9,2) und zum Teil für De Maten (m.9,3). Ganz auf Westerwolde beschränkt ist die Farm / töönn /, über deren Lautform ich oben (S. 34) schon einiges gesagt habe. Beim Vordringen von / teenn / in ein ursprüngliches / tóónn / -Gebiet ist anscheinend ganz lokal die Zwischenform / töönn / entstanden, und das sprachlich konservative Westerwolde hat

117 Driemaandelijkse Bladen. Zeitschrift Nedersaksisch Instituut.

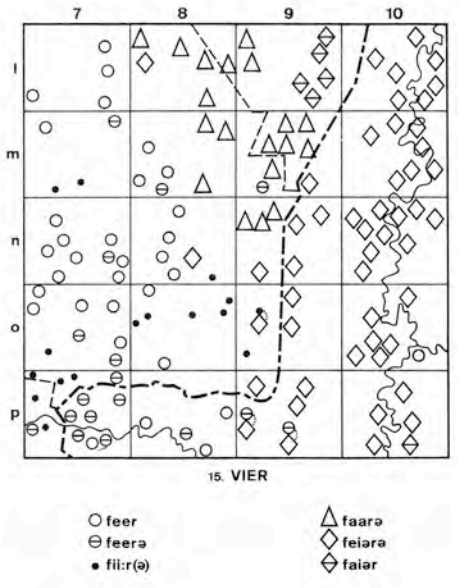

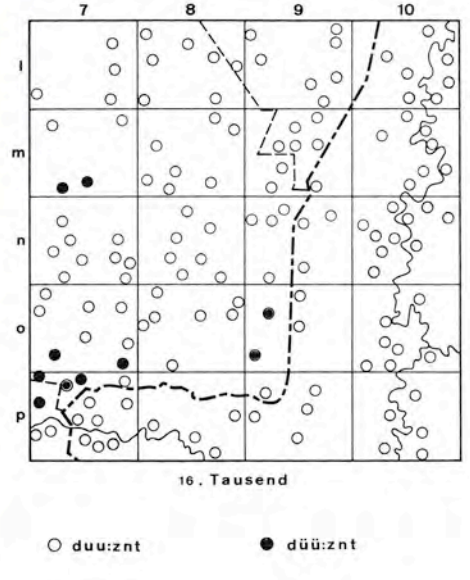

diese lange festgehalten, ebenso wie Roswinkel (m. 9, 2). Die Groninger Form / tóónn / ist allerdings sehr stark im Vordringen. Im allgemeinen erobert der Groninger Dialekt jetzt langsam Westerwolde. Bestimmte Wörter sind nur noch auf ein Teilgebiet beschränkt, so z.B. / faiar / auf Karte 15, das ich nur noch in Sellingerbeetse (1.9,6), Sellingen (1.9, 5), Jipsinghuizen (1.9,4) und Wollinghuizen (l. 9, 3) gehört habe, während die übrigen Dörfer schon das Groninger / faara / haben.

Das Emsland

Mit Ausnahme der schon besprachenen Karten "Heu" (12) und "kriechen" (13) stellt das Emsland auf unseren Karten eine sprachliche Einheit dar. Meppen (o, 10, 5) hat einmal eine eigene Form, nämlich / feer / nellen / feiara /. Das ist wohl darauf zurückzuführen, dass Meppen, wie es bei anderen Städten auch vorkommt, eine eigene Form entwickelt hat, die dann auf diese Stadt beschränkt geblieben ist. Die südliche Grenze des Emsländischen bilden die Dörfer Adorf (p. 9, 2) und Neuringe (p. 9, 1), zwei Orte, deren unterschiedliche Dialekte auf der Verschiedenheit der Religionsbekenntnisse der Einwohner beruhen. Die Reformierten sprechen den Niedergrafschafter Dialekt, die

Katholiken den des Emslandes. Deshalb mussten auf den Karten immer zwei verschiedene Zeichen angesetz werden. Seit der Entstehung der beiden Dörfer wohnen Katholiken und Protestanten hier neben einander, haben aber jeweils an ihrer Sprache festgehalten. Die Katholiken gehen in Twist zur Kirche, die Reformierten in Emlichheim, Georgsdorf oder Hoogstede.[118]

Als sprachliche Einheit zeigt sich das Emsland auf den Karten "gegossen" (7), "Bruder" (10), "Kühe" (11), "vier" (5) und "Kupfer" (19).

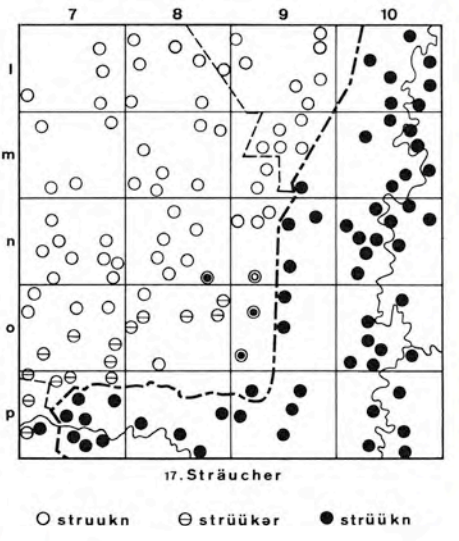

Die Niedergrafschaft

Die Bedeutung der Vechte als wichtige Verkehrstrasse habe ich schon im geschichtlichen Teil dieser Arbeit hervorgehoben. Die Vechte war nicht nur für den Gütertransport wichtig, sie hat auch bei der Vermittlung von Sprachgut eine grosse Rolle gespielt. Über diesen Fluss sind niederländische Wörter in die Grafschaft eingedrungen, und umgekehrt hat die Grafschaft über die Vechte ihren Einfluss auf die Gebiete der niederländischen Vechte ausgeübt. Die Moordörfer in der Niedergrafschaft sprechen im allgemeinen den Dialekt der alten Vechtedörfer.

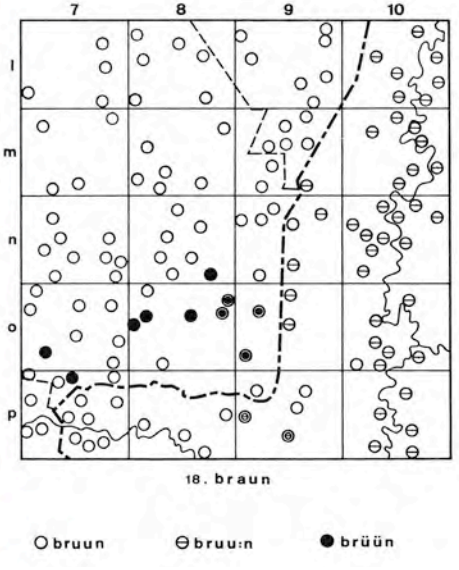

118 Rakers, S. 35

Manchmal ist die Niedergrafschaft dialektologisch einheitlich, ihre Dialektformen reichen genau bis zur Grenze, wie bei den Karten “Kühe” (11), “schief” (20) und “Blut” (22), dann wiedergehen die Formen über die Staatsgrenze hinaus wie bei. “Gras “ (6), “gegossen” (7), “Kupfer” (9) und “breit” (21). Die Form / hài / (Karte 12) hat die Staatsgrenze nicht erreicht.

Die Veenkolonien

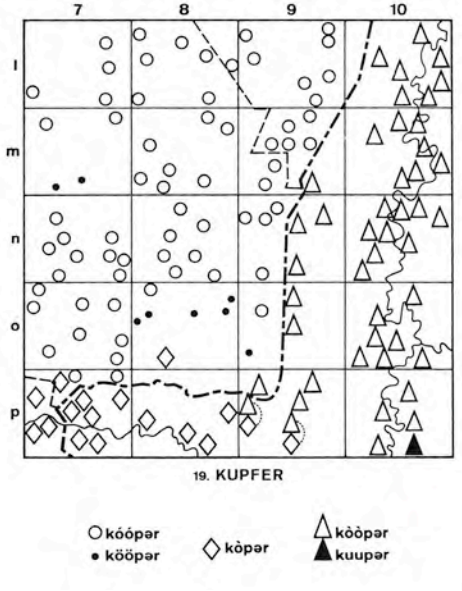

Das Gebiet, das von Groningen aus abgetorft und urbar gemacht wurde ist deutlich auf den Karten “gegossen” (7), “Bruder” (10), “vier” 05) und “schief” (20) zu erkennen. Die Groninger Formen sind südwärts bis zu einer Linie Emmer Compascuuum (n.9,5), Emmer Erfscheidenveen (n. 9, 4) gewandert. In den Fällen, in denen Barger Oosterveld (n. 8, 6) und Barger Compascuum (n. 9, 7) nicht die emsländischen Formen haben (in Barger Compascuum öfter vorkommend als in Barger Oosterveld), stimmen sie mit dem Dialekt der Veenkolonien überein.

Das jüngste Südostdrenter Moorgebiet

Von den auf den Karten vorkommenden Sand- und Moorgebieten bleiben jetzt noch das Gebiet zwischen Zentraldrente und der Niedergrafschaft und das jüngste Südostdrenter Moorgebiet. Sieht man sich die “Bruder” -Karte (10) an, dann ist das genau das Gebiet, wo “ Bruder” durch die Form / brüü:r / (Punkt) repräsentiert wird; / brüü:r / folgt genau dem Weg, den die Arbeiter gegangen sind, als sie ins Moor vorstiessen.

Die Form / brüü:r / ist kein Ausläufer eines grösseren südlichen

oder westlichen / brüu:r / -Gebietes. Woher aber kommt sie? Es liegt auf der Hand anzunehmen, dass die Arbeiter die Form ins Moor gebracht haben. Dies scheint mir aber nicht der Fall zu sein; / brüü:r / - Formen findet man nämlich südlich der grossen Flüsse, in der Betuwe, in der Gegend von Nordhorn und am Niederrhein.[119] Aus diesen Gegenden sind zwar Moorarbeiter gekommen, aber nicht so viele, dass sie einen entscheidenden Einfluss hätten ausüben können. Nach Erica (o. 8, 5) kamen über Slagharen viele Westfalen; Westfalen hat aber / óó / und / öö /. Neben den Westfalen kamen viele Friesen; in der friesischen Sprache fehlt aber bei "Bruder" der Umlaut. So dürfte für eine Erklärung nur die Möglichkeit bleiben, / brüü:r / als eine eigene Südostdrenter Entwicklung zu betrachten. Ein ähnliches Bild wie / brüü:r / vermittelt auch / fii : rCa) / auf Karte 15; / fii:rCa)[120] / ist von / feerCa) / -Gebieten umgeben, Formen, die aussprachemässig nicht weit auseinanderliegen. So könnte mit «vier», der Form der niederländischen Hochsprache als Stütze, eine eigene Form entstanden sein.

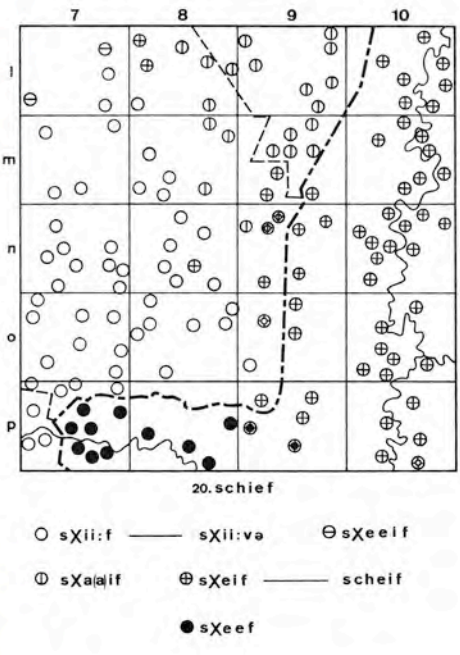

Deutlich zu erkennen ist der "Torfstecherweg" auch bei / düü:znt / auf Karte 16 und / strüükn / auf Karte 17. Klooster (p.7,6)hatte nach Aussage meines Gewährsmannes früher / duu:znt /. Jetzt soll / düü:znt / die allgemeine Form sein. Es ist möglich, dass / düü:znt / von Hoogeveen aus nach Südostdrente gekommen ist. Bekanntlich sind ja viele Arbeiter von Hoogeveen aus mit den Kanälen nach dort gekommen. In Hoogeveen ist die Form / düü:znt / normal. Ebenso ist dies der Fall bei / kööpar / (Kupfer)

119 DSA Karte 12; TNZN, Afl. S, No. 4
120 Phonetische Darstellung nicht vollständig, siehe Karte

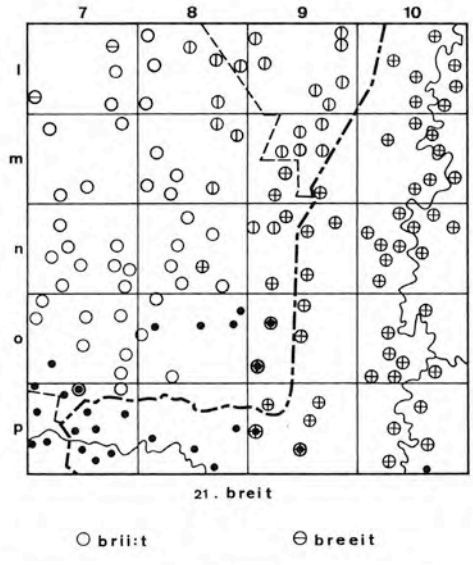

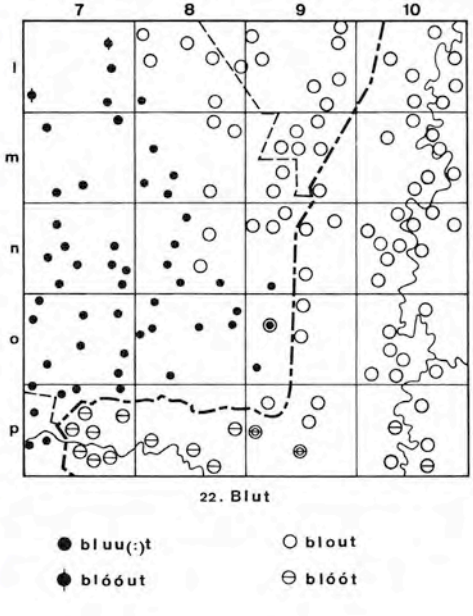

auf Karte 19.[121] Bei anderen Wörtern weicht Hoogeveen von Südostdrente ab. Es hat für "vier" / feer /, für "Bruder" / bröör / sowie für "braun" / bruun / gegenüber Südostdrenter / brüün /. Auf das jüngste Moorgebiet beschränkt ist auch die Form / kuujn / (Kühe) auf Karte 11, die auch wieder hochsprachlich anmutet.

Zum jüngsten Moorgebiet kann man auch noch die Dörfer Schoonoord (m. 7, 4) und Wezuperbrug (m. 7, 3) rechnen, wo neben weit verbreitetem "Drents", das dort gesprochen wird, auch noch vielfach die Formen vorkommen, die ich verzeichnet habe und die auf den folgenden Karten mit dem Südostdrenter Gebiet übereinstimmen "kriechen" (13), "vier" (15), "tausend" (16) und "Kupfer" (19). Nieuw Dordrecht (n.8,5) weicht bei einigen Wörtern von diesem Gebiet ab, wie bei "Gras" (6), wo es / xres / hat. Mit den Wörtern / duu:znt / (tausend) und / kóóper / steht es auf "Drenter" Grundlage. Sie stammen wahrscheinlich von den Bauern aus Noord- und Zuidbarge (n.8,3), die sich früher dort niedergelassen haben.

121 Sassen, S. 55, 65

Zusammenfassend lassen sich - ausgehend von dem, was uns die Dialektkarten vermitteln - folgende in sich geschlossene Dialektgebiete feststellen:

Sanddrente,
Westerwolde,
das Emsland,
die Niedergrafschaft,
die Veenkolonien und
das jüngste Moorgebiet.

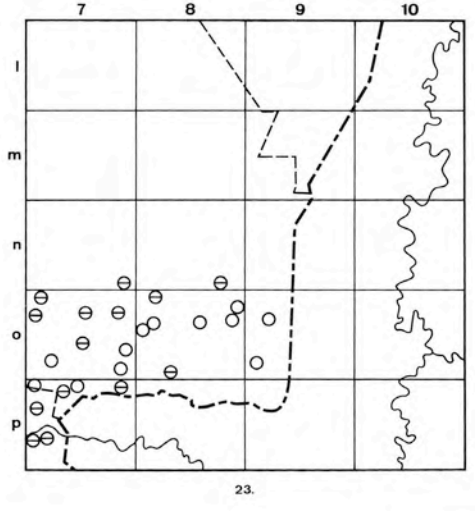

23.

⊖ mehr als 62 ii:, üü: und uu:
○ weniger als 62 ii:, üü: und uu:

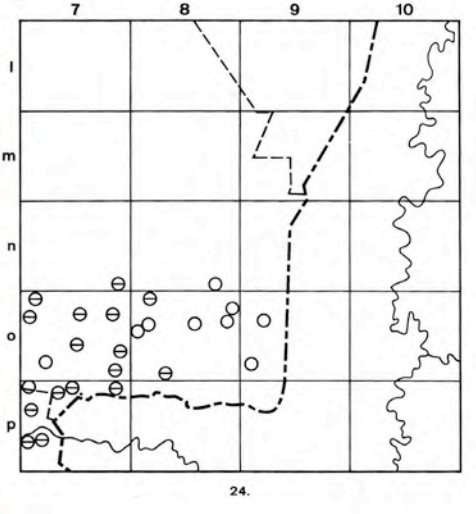

24.

⊖ mehr als 50 uu (⊖)
○ weniger als 50 uu (⊖)

DIE PHONOLOGISCHEN SYSTEME

Bei den sprachgeographischen Untersuchungen traten schon einzelne Gebiete als dialektelogische Einheiten hervor. Aufgrund von Isoglossenbündeln konnten einige Grenzen scharf gezogen werden. So verlaufen z. B. an der Ostseite des Drenter Plateaus mehrere Isoglossen, die alle auf einer Linie zusammenfallen. Dagegen lässt sich an der Nord- und Südseite eine so scharfe Grenze anhand von Isoglossen weniger schnell feststellen. Die verhältnismässig Junge Staatsgrenze hat infolge der östlichen und westlichen Kolonisation die Neigung, eine deutliche Dialektgrenze zu werden, obwohl bestimmte Erscheinungen über sie hinweggehen.

Durch die phonologische Methode und die auf ihr basierende Strukturgeographie ist es möglich geworden, Mundartgrenzen auch in anderer Weise zu bestimmen, nämlich aufgrund der lokal verschiedenen Phonemsysteme. Ist nun in mehreren Dörfern ein einheitliches System nachweisbar, so kann man das entsprechende Gebiet als eine dialektologische Einheit betrachten. Stossen zwei verschiedene Systeme aufeinander, dann liegt eine Mundartgrenze vor.

Als Ausgangspunkt für diese Untersuchung wähle ich den Dialekt von Barger Oosterveld (n.8,6), und zwar den, der von der Generation meines Vaters (geb. 1906) gesprochen wird. Ist dieser Dialekt erst phonologisch erfasst, dann können andere Dialekte mit ihm verglichen und strukturelle Mundartgrenzen festgestellt werden. Die methodische Tradition erfordert, die Phoneme durch Opposition minimaler Wortpaare hervortreten zu lassen, und zwar minimaler Paare von Wörtern der gleichen Wortart. Wo möglich habe ich mich dieser Tradition angeschlossen. Sehr oft ist dies aber nicht möglich, vor allem dann nicht, wenn man für jedes Phonem mehrere Beispiele geben will. Man soll ja mit solchen Wortpaaren auch nur bestätigen, was man aufgrund des Sprachgefühls schon vermutet. So weiss jeder Niederländer aufgrund seines Sprachgefühls, dass es im Niederländischen die Phoneme / u / (= / üü /) und / ui / (= / bü/) gibt. Sucht er jedoch Minimalpaare zur Bestätigung, dann muss er sich mit einem solchen wie «u» - Sie und «ui» - Zwiebel begnügen, mit Wörtern also, die verschiedenen Wortarten angehören.

Das Phonemsystem von Barger Oosterveld

Der Konsonantismus

Das Konsonantensystem von B.O - Veld zeigt im allgemeinen nur geringe Abweichungen von dem des Niederländischen, wie man es bei Cohen u. a. beschrieben findet. Am Schluss jeder einzelnen Reihe der zu "beweisenden" Minimalpaare gebe ich noch einige Beispiele der mit dem betreffenden Konsonanten möglichen "clusters", d. h. der zugelassenen Konsonantengruppen bei einfachen Wörtern.

p

picken	pikn	-	bikn	picken (Stein)
Pille	pilə	-	bilə	Oberschenkel
treten	sχópm	-	sχóbm	schaben
Lappen	lapə	-	latə	Latte
Kompromisse suchen	sχipərn	-	sχitərn	glänzen
Schiff	sχip	-	sχin	Schuppen (im Haar)
schlau	leep	-	leeχ	leer
brummen	pratn			
scharf	sχarp			
Geschrei	χəχalp			
Helfer	helpər			
Pfütze	plasə			
kaum	ampər			
Stümper	stömpər			
ungelenk	lomp			

DE FONOLOGISCHE SYSTEMEN

In de loop van het linguïstisch-geografische onderzoek kwamen de afzonderlijke gebieden al naar voren als dialectologische eenheden. Op basis van isoglossenbundels (zelfde woorden) konden sommige grenzen scherp worden getrokken. Zo lopen aan de oostkant van het Drents Plateau verschillende isoglossen, die alle op één lijn samenvallen. Aan de noord- en zuidzijde daarentegen kan een dergelijke scherpe grens minder snel op basis van isoglossen worden vastgesteld. Als gevolg van de oostelijke en westelijke kolonisatie heeft de relatief jonge staatsgrens de neiging een duidelijke dialectgrens te worden, hoewel bepaalde verschijnselen eroverheen gaan.

Door de fonologische methode en de daarop gebaseerde structurele geografie is het mogelijk geworden dialectgrenzen op een andere manier te bepalen, namelijk op basis van de plaatselijk verschillende foneemsystemen. Als in verschillende dorpen een uniform systeem kan worden gedetecteerd, kan het overeenkomstige gebied als een dialectologische eenheid worden beschouwd. Als twee verschillende systemen botsen, is er sprake van een dialectgrens.

Als uitgangspunt voor dit onderzoek kies ik het dialect van Barger-Oosterveld (n. 8, 6), namelijk dat van de generatie van mijn vader (geboren 1906). Als dit dialect eenmaal fonologisch is vastgelegd, kunnen andere dialecten ermee worden vergeleken en kunnen structurele dialectgrenzen worden vastgesteld. De methodologische traditie vereist dat fonemen saillant worden gemaakt door oppositie van minimale woordparen, namelijk minimale woordparen van hetzelfde spraakdeel. Waar mogelijk heb ik deze traditie gevolgd. Heel vaak is dit echter niet mogelijk, vooral als men voor elk foneem meerdere voorbeelden wil geven. Met dergelijke woordparen moet men immers alleen bevestigen wat men op grond van zijn taalgevoel al vermoedt. Iedere Nederlander weet bijvoorbeeld vanuit zijn taalgevoel dat de fonemen / u / (= / üü /) en / ui / (= / bü/) in het Nederlands bestaan. Als hij echter minimale paren zoekt om dit te bevestigen, moet hij het doen met zoiets als “u” - u en “ui” - ui, d.w.z. woorden die tot verschillende spraakdelen behoren.

Het foneemsysteem van Barger-Oosterveld

Consonantisme

Het medeklinkersysteem van B.O-Veld vertoont over het algemeen slechts geringe afwijkingen van dat van het Nederlands zoals beschreven door Cohen et al. Aan het eind van elke reeks minimaal te "bewijzen" paren geef ik enkele voorbeelden van de "clusters" die mogelijk zijn met de betreffende medeklinker, d.w.z. de toegestane medeklinkergroepen in eenvoudige woorden.

p

picken	pikn	-	bikn	picken (Stein)
Pille	pilə	-	bilə	Oberschenkel
treten	sχópm	-	sχóbm	schaben
Lappen	lapə	-	latə	Latte
Kompromisse suchen	sχipərn	-	sχitərn	glänzen
Schiff	sχip	-	sχin	Schuppen (im Haar)
schlau	leep	-	leeχ	leer
brummen	pratn			
scharf	sχarp			
Geschrei	χəχalp			
Helfer	helpər			
Pfütze	plasə			
kaum	ampər			
Stümper	stömpər			
ungelenk	lomp			

t

Schlag	tik	-	dik	dick
Äste	takn	-	zakn	Säcke
Rübe	biitə	-	biilə	Axt
Knochen	bótə	-	bólə	Stier
bitter	bitər	-	(föör)-bidər	Vorbeter
rot	róót	-	róók	Rauch
zittern	triln			
Pferd	peert			
Hemd	hemt			
Winter	wintər			
Wild	wilt			
hölzern	hòltərəχ			
zwölf	twalm			

k

kleines Rad	kórəl	-	bórəl	Schnaps
Treibhaus	kas	-	χas	Gas
tut weh	kelt	-	χelt	Geld
können	könn	-	χönn	gönnen
Dach	dak	-	daχ	Tag
rechnen	reekn	-	reeGn	regnen
lecken	lekn	-	leGn	legen
sabbern	kwiiln			
knien	kniiln			
Kräfte	kraχtn			
Kirche	karkə			
Schurke	sχörk			
Klagen	klaχtn			
Balken	balkə			
Kelch	kelk			
kleiner Finger	pink			

b

backen	bakn	-	pakn	packen
klingeln	beln	-	feln	abhäuten
Essensmarke	bónə	-	pónə	Nachthemd
Bär	beerə	-	peerə	Birne
Zuber	tóbə	-	tórə	Käfer
doppelt	döbəl	-	döfəl	Düffel
Kartoffelmieten	dòbm	-	dòpm	Schalen (u.a. von Früchten)
brechen	breekn			
Blöcke	blòkn			

d

Dorn	dóórn	-	tóórn	Turm
Damm	dam	-	tam	zahn
Deiche	diikn	-	tiikn	Ungeziefer
weiter	fedər	-	fetər	fetter
durchschleusen	sχötn	-	sχödn	schütteln
Betten	bedn	-	betn	anfeuchten
Enden	endn	-	entn	Propfreiser
zwingen	dwingng			
dringen	dringng			
älter	òlder			
Bande	bende			

g, G, χ

Loch	χat	-	pat	Pfad
schreien	χiln	-	riln	zittern
grau	χriis	-	priis	Preis
Boden	χrónt	-	frónt	Front
geben	χeewm	-	beewm	beben
Schiff	sχip	-	stip	Punkt
schieben	sχuu:wm	-	stuu:wm	stauben
schroff	stöχ	-	stők	Stück
leer	leeχ	-	leep	schlau

dreissig	datəχ	-	datəl	munter
Mädchen	wiχt	-	wint	Wind
Tochter	dòχtər	-	dòktər	Arzt
Kurve	bóχtə	-	bóltə	Niete
Gerücht	χəröχt	-	χəröst	beruhigt
Ferkel	bigə	-	bilə	Oberschenkel
Weide	wilgə	-	wildə	Wilder
Ärger, ärger	argər	-	armər	ärmer
Fliege	mögə	-	mösə	Mütze
Reihe	rii:gə	-	rii:və	Käsereibe
Bogen	bóógə	-	bóórə	Bohrer
ärgern	peegəln	-	peekəln	einpökeln
rauher	ruugər	-	ruumər	geräumiger
eigen	eiGn	-	eikn	aus Eiche, eichen
legen	leGn	-	lekn	lecken
Berge	barGn	-	barkn	Birken
taugen	dööGn	-	(uut)döökn	ausbeulen
fugen	fouGn	-	foutn	Füsse
Kragen	kraaGn	-	kraajn	Krähen

/G/, /χ/ und /g/ werden hier als Varianten eines einzigen Phonems betrachtet. Die Beispiele lassen erkennen, dass die sth. Spirans /g/ nur im Inlaut vor /ə/ auftritt und der sth. Explosivlaut ebenfalls nur im Inlaut vor dem sonanten /n/. In allen anderen Fällen kommt die stl. Spirans vor. Besondere Aufmerksamkeit verdient das /χ/ in den Wörtern /kaχəl/ -Ofen, /laχn/ -lachen, /raχn/ -schimpfen, /riχəl/ -Leiste und /ròχəln/ -röcheln. Manchmal ist es schwierig, zwischen Stimmhaftigkeit und Stimmlosigkeit zu unterscheiden, vor allem, weil die Aussprache sich nach der Umgebung des Lautes abstuft. Man könnte die Möglichkeit einer Opposition /χ - g/ erwägen, aufgrund eines nicht ganz reinen Gegensatzes /laχn - leGn/ -lachen –legen, aber für das Sprachgefühl scheint mir eine solche Opposition nicht zu existieren. Vom /G/ abgesehen kann man für B.O.Veld das gelten lassen, was V.d. Berg [1] über das /g/ im Niederländischen bemerkt. "Vor allem im Anlaut ist es oft schwierig festzustellen, ob man es mit einem stimmhaften oder mit einem stimmlosen Konsonanten zu tun hat.

---

1) S. 57 f.

Wenn man den Einfluss der Orthographie und der benachbarten Laute ausser Betracht lässt, kann man am besten sagen, dass das «g» im Anlaut am Satzanfang stimmlos, aber lose artikuliert wird. Wenn ein stimmhafter Laut vorhergeht, wird es stimmhaft artikuliert. Im Auslaut kommt ausschliesslich die stimmlose velare Spirans vor. Ein so konditioniertes Auftreten des stimmlosen und des stimmhaften Spiranten lässt die Frage aufkommen, ob wir nicht besser von kombinatorischen Varianten ein und desselben Phonems sprechen sollten". Was V.d. Berg über das /g/ und das /χ/ im An- und Auslaut sagt, gilt in meinem Untersuchungsgebiet auch für die Varianten des /g/ im Inlaut. Somit müssten wir ein Phonem /g/ annehmen, das in verschiedener Lautumgebung verschieden realisiert wird.

h

halb	half	-	kalf	Kalb
Zaun	hek	-	bek	Maul
hell	heldər	-	keldər	Keller
Last	hindər	-	kindər	Kinder
Hütte	hòk	-	ròk	Rock
mieten	hüü:rn	-	üü:rn	Stunden

l

lahm	lam	-	tam	zahm
Leck	lek	-	bek	Maul
Glied	lit	-	rit	Eile
Tal	dal	-	dam	Damm
Glasperle	krale	-	kramə	Krampe
stehlen	steeln	-	steekn	stechen
lallen	laln	-	lakn	lackieren
Schlitz	χlöpə	-	χröpə	Grupen

r

reiten	riidn	-	liidn	leiden
Rolle	rólə	-	bólə	Stier
Ratte	ratə	-	latə	Latte

lauern	luu:rn	-	luu:zn	Läuse
Wagen	karə	-	katə	Katze
Haar	hóórə	-	hóózə	Strumpf
Leder	leer	-	leeχ	leer
in Bewegung	röör	-	röök	Geruch
mehr	meer	-	meel	Mehl

m

Matte	matə	-	watə	Watte
Mast	mast	-	last	Last
Kamel	kameel	-	kaneel	Zimt
unordentlich	rómələχ	-	róbələχ	uneben
Stamm	stam	-	stal	Stall

n

Nacht	naχt	-	waχt	Wache
Nest	nȍst	-	dȍst	Durst
Name	naam	-	raam	Fenster
Hahn	haanə	-	haakə	Haken
Mond	mòònə	-	mòòtə	Mass
Moore	feenn	-	feern	Federn
Hand	hant	-	hart	Herz
Junge	fent	-	felt	Feld
Linden	lindn	-	lintn	Bänder
Kannen	kann	-	kamm	Kämme

ng

verdünnen	aanlengng	-	aanleGn	anlegen
ängstlich	bang	-	bank	Bank (Geld)
Gestank	stank	-	stark	stark
dicker Nagel	róngə	-	rólə	Rolle
Zange	tangə	-	takə	Ast
Zunge	tóngə	-	tónə	Tonne

w

Wasser	waatər	-	kaatər	Kater
wüst	wuust	-	kuust	ruhig
abhanden	kwiit	-	kriit	Kreide
scheu	sχüüw	-	sχüün	schief
Pinsel	kwastə	-	kastə	Schrank

j

Jagd	jaχt	-	maχt	Macht
Joppe	jekər	-	wekər	Wecker
Jahr	jóór	-	kóór	Chor
mähen	maajn	-	maakn	machen
schlurfen	sjókn	-	smókn	küssen

Die Verbindung /tj-/ kommt nicht vor

f - v

Schaffell	faχt	-	jaχt	Jagd
Feld	felt	-	helt	Held
wühlen	frȍütn	-	flȍütn	pfeifen
füttern	fuu:rn	-	luu:rn	lauern
Kolben	kòlf	-	kòrf	Korb
Leber	leevər	-	leegər	Armee
feiger	lafər	-	lader	Leiter
in Asche braten	pófm	-	pópm	Puppen
Brotzeit	sχóft	-	sχólt	Schuld
Weib	wiif	-	wiit	weit
Andacht	lòf	-	lòs	los

Aus den Beispielen geht hervor, dass im allgemeinen /f/ gesprochen wird. Nur intervokalisch nach langen Vokalen kommt /v/ vor. Im übrigen gilt für /f-v/, was auch für /χ/, /g/ und /G/ gilt. Stellt mai zwei Wörter wie /leevər/ und /lafər/ nebeneinander, dann ist die Stimmhaftigkeit bzw. Stimmlosigkeit durch die Umgebung bedingt. Man könnte eigentlich nur von mehr oder weniger stimmhaft

sprechen, wobei dann nach langem Vokal /v/ und nach einem kurzen Vokal /f/ vorwiegt. Berücksichtigt man nun den Einfluss der Umgebung und die Stellung im Wort, dann ist klar, dass es keine Opposition /f-v/ gibt.

Im Niederländischen kommt das intervokalische /v/ noch oft in Verben wie «leven» -leben, «loven» -loben, «draven» -traben und «schuiven» -schieben vor. Durch den /ə/-Ausfall ist die Endung «-ven» in den Dialekten zu einem zwischen /b/ und /w/ liegenden Laut + /m/ geworden. Wegen der Lesbarkeit werde ich die /wm/-Schreibung beibehalten.

s - z

Zucker	süükər	-	düükər	Taucher
Weile	zet	-	wet	Gesetz
Dachboden	zòldər	-	kòldər	Unsinn
Rasenscholle	zórə	-	pórə	Käferart
schwellen	zweln	-	kweln	quälen
Riese	röös	-	röök	Geruch
Hals	hals	-	halm	Halm
Tasche	tasə	-	takə	Ast
Flasche	flesə	-	flekə	Flecken
Kratzer	krasn	-	kraln	Glasperle
passen	pasn	-	pakn	packen
sich tummeln	frósəln	-	fróməln	zerknüllen
schlachten	slaχtn			
schmachten	smaχtn			
erschrecken	sχrikn			
Schiff	sχip			
spritzen	spötərn			
stottern	stötərn			
schlurfen	sjókn			
waschen	waskən			
zwischen	töskən			
Ruhe	röst			
brütig	brȍts			

Die sth. Spirans /z/ kommt in der Verbindung langer Vokal + /z/ +

/n/ oder /ə/ vor. Beim intervokalischen Laut habe ich mich für die /s/-Schreibung entschieden, obwohl dem Laut eine gewisse Stimmhaftigkeit nicht abzusprechen ist. In anderen Stellungen kommt immer die stl. Spirans /s/ vor.

Im Anlaut habe ich die Schreibung beibehalten, wie sie im Niederländischen üblich ist und zwar deshalb, weil keine Regeln für den Gebrauch von /s/ und /z/ zu geben sind.

Der Vokalismus

Beim Vokalismus unterscheiden wir vier Gruppen: die langen Vokale, die kurzen Vokale, die Diphthonge und den Reduktionsvokal /ə/. Die Diphthonge werden in dieser Arbeit, anders als bei Cohen c.s. [1], nicht als Phonemverbindungen, sondern als selbständige Phoneme behandelt; der Reduktionsvokal /ə/ wird, anders als bei V.d.Berg[2], nicht dem /ö/ gleichgesetzt. Bevor die einzelnen Phoneme durch Minimalpaare als Phoneme "bewiesen" werden, muss hier erst einiges über den Charakter des /ə/ und die phonologische Quantität gesagt werden.

Für das Niederländische gilt, dass das /ə/ nur in unbetonten Silben vorkommen und "im Prinzip jede Farbtönung annehmen kann, wenn es auch meistens durch eine der Zwischenfarben realisiert wird, die man "farblos" nennt" [3]. Für die Dialekte von B.O.Veld und Umgebung gilt ebenfalls, dass das /ə/ nur in unbetonten Silben auftritt, aber andere Farbtönungen kann es nicht annehmen. Das Niederländische hat eine Schreibtradition und allgemein gültige Ausspracheregeln, die zu einer gebildeten Hochsprache geführt haben. Spricht man nun etwas "ungebildet" durch Dialektfärbung oder aus welchem Grunde auch immer, dann kann sich /ə/ verfärben. So kann man vielleicht das Herkunftsgebiet des Sprechers feststellen.

---

1) S. 27
2) V.d. Berg, S. 46
3) Heeroma XII, S. 187

Die Sprache wird dadurch aber nicht "unniederländisch". Das hier untersuchte Dialektgebiet ist zwar der Aussprache nach keineswegs einheitlich — es gibt keine gültigen Ausspracheregeln wie in einer Hochsprache — aber für eine unterschiedliche Färbung des Reduktionsvokals scheint doch kein Raum zu sein. Von dieser Ansicht muss auch J. Kats [1] ausgegangen sein, wenn er über den Dialekt von Roermond sagt, dass das /ə/ nur negativ bewiesen werden kann, weil es nicht durch einen anderen Laut zu ersetzen ist, ohne dass eine Sprache entsteht, "die sich (für den Roermonder) bewegt zwischen lächerlich und Unsinn, je nach Art der Substitution". Im Dialekt spricht man eben ein /ə/ oder einen anderen Laut.

Vergleicht man den Dialekt weiter mit der Hochsprache, dann fällt auf, dass das /ə/ im Dialekt nicht so frequent ist wie im Niederländischen. In B.O.Veld tritt es am Wortende zwar häufig auf, weil dieses Dorf in einem nicht apokopierenden Gebiet liegt (siehe Karte 8 und 9), im Wortinnern jedoch kommt es viel weniger vor. Abhängig von den Konsonanten am Wortanfang, wird in der Vorsilbe /χə/ das /ə/ ganz oder teilweise verschluckt. So z.B. /χlök/ -Glück, aber /χəböörn/ -geschehen. Bei Verben oder Mehrzahlformen wird die Endung Kons. + /en/ zu Kons. + /n/ oder durch Assimilation zu Kons. + /m/ oder Kons. + /ng/: /fiitsn/ -radeln, /lóópm/ -laufen, /zingng/ -singen, /leGn/ -legen. In der Verbindung Kons. + /ə/ + /l/, /r/ werden /l/ und /r/ fast zu Sonanten: /ik handl/ -ich handele, /bakr/ -Bäcker, /kaχl/ -Ofen. Der Lesbarkeit wegen werde ich aber das /ə/ in der Schreibung beibehalten.

Bezüglich der phonologischen Quantität gibt es erstens das Problem der Stellung der Vokalphoneme /ii/, /üü/ und /uu/. Im Niederländischen haben sie, obwohl meistens kurz realisiert, immer als lang gegolten, bis Van Haeringen diese Auffassung angezweifelt hat [2]. Sein wichtigstes Argument war das Aufkommen von Verkleinerungsformen wie «wieletje» -kleines Rad und «bloemetje» -Blümchen statt «wieltje» und «bloempje». Die Endung «-etje» kommt im Niederländischen nämlich nur vor nach kurzem Vokal + /l/,/r/,/m/,/n/. In einem Gegenartikel [3] bestreitet

---

1) Kats, S. 61

2) S. 159 ff.

3) Heeroma XIII, S. 297 ff.

Heeroma Van Haeringens Auffassung. Die Beispiele würden zwar zeigen, dass die Sache in Bewegung ist, sie seien aber nicht ausschlaggebend für die Bestimmung der Länge. Ausserdem zeige die Distribution, dass /ii/, /üü/ und /uu/ nicht in anderen Positionen auftreten können, wo nur kurze Vokale vorkommen, wie z.B. vor /l/, /r/, /m/, /n/ + labialem oder gutturalem Konsonanten. Heeroma weist auch noch daraufhin, dass die Niederländer sich nicht dessen bewusst sind, dass sie /ii/, /üü/ und /uu/ kürzer sprechen als /aa/, /ee/ und /oo/, weil sie bei Verkürzung nicht die Farbe und die Quantität ändern im Gegensatz zu den anderen langen Vokalen. So kommt Heeroma zu der Schlussfolgerung, dass /ii/, /üü/ und /uu/ noch immer zu den langen Vokalem gerechnet werden müssen. Die Distribution von /ii(:)/, /üü(:)/ und /uu(:)/ geht für B.O. Veld aus folgenden Beispielen hervor:

ii

bii	-	bei
biibəl	-	Bibel
biilə	-	Beil
bliikn	-	sich herausstellen
biistər	-	durcheinander, verwirrt
biiχtn	-	beichten
diik	-	Deich
fiin	-	fein
fiis	-	dreckig
χliidn	-	gleiten
χriipm	-	greifen
hiimm	-	keuchend atmen
iimə	-	Biene
iilχat	-	Loch im Bienenkorb
kiiwiit	-	Kivit
kniinə	-	Kaninchen
kiitəln	-	kitzeln
liim	-	Leim
spiikər	-	Nagel
sliipm	-	wetzen
tiidəχ	-	rechtzeitig

wiidər	-	weiter
wiim	-	Teil der Decke, wo Fleisch und Wurst aufgehängt werden.
zwiin	-	Schwein
ziit	-	Seite

ii:

bii:r	-	Bier
drii:wm	-	treiben
rii:və	-	Käsereibe
rii:gə	-	Reihe
tii:gər	-	Tiger
rii:zn	-	gehen (Hefe)
knii:zn	-	sich grämen
zwii:Gn	-	schweigen

üü

büüsə	-	Tasche
bədüüdn	-	bedeuten
düüstər	-	finster
düükər	-	Taucher
χüütər	-	Giesskanne
küükn	-	Küken
lüü	-	Leute
püüt	-	Tüte
sχüün	-	schief, schräg
strüünn	-	streunen
sχüüw	-	scheu

üü:

büü:rn	-	Nachbarn
düü:r	-	teuer
düü:vəl	-	Teufel
nüü:vər	-	nett
tüü:Gn	-	ausstehen

züü:vər	-	rein
süü:zn	-	einwiegen

uu

buutn	-	draussen
bruun	-	braun
duumə	-	Daumen
fuustə	-	Faust
fuutərn	-	schimpfen
χruus	-	Staub, Grus
χruutn	-	grüssen
huuln	-	heulen
kluutə	-	Klumpen
ruupə	-	Raupe
sluukn	-	schlucken
zuupm	-	saufen

uu:

uu:lə	-	Eule
buu:Gn	-	biegen
buu:r	-	Bauer
bruu:zn	-	brausen
druu:və	-	Traube
duu:və	-	Taube
snuu:wm	-	schnauben
sχruu:və	-	Schraube
zuu:lə	-	Säule (Teil der Sense)
kuu:lə	-	Grube
zuu:Gn	-	saugen
zuu:gər	-	Kolben, Wolkengebilde, aus dem ein Wirbelwind entstehen kann

Aus diesen Beispielen geht hervor, dass die langen Realisierungen /ii:/, /üü:/ und /uu:/ öfter vorkommen als im Niederländischen, nämlich ausser vor /r/ auch noch vor /-Gn/, /-zn/, /-z-/, /-v-/, /-g-/ und /-l-/. Vor /-l-/ und /-v-/ glaube ich eine

Verkürzungstendenz feststellen zu können in den Wörtern /uu:lə/, /kuu:lə/, /nüü:vər/, /stüü:vər/. Wenn man also für das Niederländische /ii/, /üü/ und /uu/, obwohl (ausser vor /r/) kurz realisiert, phonologisch lang nennen kann, dann gilt dies auf jeden Fall für die Mundart von B.O. Veld.

Ein zweites Problem der phonologischen Quantität betrifft die Rolle der qualitativen Phonemunterschiede bei der Korrelation kurz-lang. Für das Niederländische gilt die Korrelationsreihe /a-aa/, /e-ee/, /o-oo/, /i-ii/ und /ö-üü/ [1]. Hinzufügen könnte man noch /ó-uu/, da aber die meisten Niederländer kein /ó/ und /ò/ unterscheiden, ist dieses Paar nicht relevant. Cohen [2] stellt die Reihe /a-aa/, /e, i-ee/, /ö-öö/ und /ò, ó-oo/ auf. Dem /ee/ stellt er /e/ und /i/ gegenüber, weil er meint, dass beide, obwohl weder das /i/ noch das /e/ in der Verlängerung phonetisch ein reines /ee/ ergeben, doch dem /ee/ gleichermassen verwandt sind. Auch ein verlängertes /a/ ergibt phonetisch kein reines /aa/ und ein /ö/ kein /öö/. Die langen Laute der Reihe kurz-lang sind alle geschlossener als die kurzen, und zwar, wie es scheint, gesetzmässig um eine Stufe. Abweichend vom Niederländischen besitzt Barger Oosterveld jedoch ein /òò/, unterscheidet /ò/ und /ó/ und gibt somit Probleme auf für die Korrelation kurz-lang. Welchen kurzen Vokal soll man zum /òò/ stellen? Stellt man /ò/ zu /òò/, dann muss man das ganze oben aufgestellte System ändern. Dann käme /e/ zu /èè/ und /ö̀/ zu /öö̀/, Phoneme, von denen das erste nur in einigen Wörtern vor /r/ und durch Dehnung vorkommt und das zweite überhaupt nicht. Ausserdem würde /a/ nicht mehr zu /aa/ und /e/ nicht mehr zu /ee/ passen. Die beste Lösung ist dann noch, das oben aufgestellte System beizubehalten und das /òò/ als Problem offen zu lassen. Als Phonem tritt das /òò/ bei den Beispielen der langen Vokale sowieso hervor, vor allem weil es auch mit /óó/ opponiert. So käme ich dann für B. O.Veld zu der Reihe /a-aa/, /e-ee/, /i-ii/ii:/, /ö̀-öö/, /ö-üü/üü:/, /ò-óó/ und /ó-uu/uu:/.

---

1) V.d. Berg, S. 72

2) Cohen, S. 12 ff.

a-aa

Sack	zak	-	zaak	Geschäft
Schinken	ham	-	haam	Nachgeburt e.s. Pferdes
wegräumen	rakn	-	raakn	treffen
Absatz	hakə	-	haakə	Haken
Stall	stal	-	staal	Stahl
Natter	adər	-	aadər	Ader
Latte	latə	-	laatə	spät
Karnickel	ram	-	raam	Fenster

e-ee

Maul	bek	-	beek	Bach
decken	dekn	-	deekn	Decke
Eiter	etər	-	eetər	Esser
Hefe	χest	-	χeest	Geist
Leck	lek	-	leek	Laie
recken	rekn	-	reekn	rechnen
(sie) retteten	redn	-	reedn	(sie) fuhren
sagen	zeGn	-	zeeGn	Segen
Klingel	sχelə	-	sχeelə	einer, der schielt
schöpfen	sχepm	-	sχeepm	per Schiff liefern
einige	stel	-	steel	Stiel
zählen	teln	-	teeln	züchten

i-ii/ii:

Oberschenkel	bilə	-	biilə	Beil
Blech	blik	-	bliik	Zeichen
weissen	witn	-	wiitn	zuschreiben
Fisch	fis	-	fiis	dreckig
schinden	filn	-	fiiln	feilen
Pickel	finə	-	fiinə	Reformierter
schneiden	knipm	-	kniipm	kneifen
Schuppen	sχin	-	sχiin	Schein
sicher	wisə	-	wii:zə	ein Vorlauter

Ferkel	biGn	-	mii:Gn	urinare
ò-öö				
Eisenblech	stòt	-	stööt	Stoss
Grütze	χòtə	-	χöötə	Rinne
ö-üü:/üü				
Dose	bösə	-	büüsə	Tasche
Plus	plös	-	plüüs	Plüsch
Düffel	döfəl	-	düü:vəl	Teufel
Spatengriff	krökə	-	krüükə	Krug
schöpfen	pötn	-	püütn	Tüten
ò-óó				
flott, Floss	flòt	-	flóót	Flotte
Schluss	slòt	-	slóót	Graben
Knospen	knòpm	-	knóópm	Knöpfe
Andacht	lòf	-	lóóf	Laub
los	lòs	-	lóós	schlau
faul	ròt	-	róót	rot
Stöcke	stòkn	-	stóókn	heizen
Schuss	sχòt	-	sχóót	Schoss
ó-uu/uu:				
voll	fól	-	fuul	dreckig
Moos	mós	-	muus	Maus
Schnurrbärte	snórn	-	snuu:rn	Schnüre
Tonne	tónə	-	tuunə	Garten

In dieser Arbeit beschränke ich mich auf die Opposition der kurzen und der langen Vokale untereinander, obwohl es im Prinzip auch möglich wäre, die kurzen Vokale ausser mit den kurzen, auch noch mit den langen und den Diphthongen in Opposition zu setzen. Es ergeben sich für B.O.Veld so folgende Beispiele für Kurz- und Langvokale:

Stamm	stam	-	stem	Stimme
Mädchen mit scharfer Stimme	snarə	-	snórə	Schnurrbart
schlachten	slaχtn	-	sliχtn	schlichten
kleben	plakn	-	plökn	pflücken
stapfen	stapm	-	stòpm	halten

e

Rest	rest	-	röst	Ruhe
Kette	ketə	-	katə	Katze
Quelle	welə	-	wólə	Wolle
Gebet	χəbet	-	χəbòt	Gebot
legen	leGn	-	liGn	liegen

i

Band	lint	-	lant	Land
Kern	pitə	-	pötə	Brunnen
sitzen	zitn	-	zetn	setzen
Blech	blik	-	blòk	Block
Bischof	bisχóp	-	bò̱sχóp	Nachricht
Oberschenkel	bilə	-	bólə	Stier

ò

Tochter	dòχtər	-	diχtər	Dichter
Feuchtigkeit	fòχt	-	faχt	Pelz, Fell
Gold	χòlt	-	χelt	Geld
Uhr	klòkə	-	klókə	Glucke
männliche geschnittene Schweine	bòrGn	-	bò̱rGn	Bürgen
Roggen	rògə	-	rögə	Rücken

ó

Bock	bók	-	bak	Behälter
küssen	smókn	-	smekn	schmecken
Krach machen	dóndərn	-	döndərn	donnern
Mika	bót	-	bòt	Angebot

ö

knöpfen	knöpm	-	knapm	reissen
Stück	stök	-	stòk	Stock
Spatengriff	krökə	-	krikə	Autoheber
ruhen	röstn	-	ruustn	rosten
Stütze	stöt	-	stòt	Blech

ò

Korn	kòrəl	-	kórəl	kleines Rad
Plunder, "Sieben-sachen"	krò̞χtn	-	kraχtn	Kräfte
Kruste	kòstə	-	kistə	Kiste

aa

Bahn	baanə	-	bóónə	Bohne
gar	χaar	-	χüü:r	rauh (vom Wetter)
Magen	maagə	-	mii:gə	Urin
schaben	sχaawm	-	sχuu:wm	schieben
buttern	kaarn	-	keern	kehren
holen	haaln	-	höö̞ln	Höhlen
Wagen	waaGn	-	wòòGn	wagen

ee

Flinte	χəweer	-	χəwaar	gewahr
Speer	speer	-	spii:r	Halm
Flegel	fleegəl	-	flöögəl	Flügel
schmieren	smeern	-	smóórn	erdrosseln

schleppen	sleepm	-	slɔ̀ɔ̀pm	schlafen
dick aufschmieren	χleern	-	χlüü:rn	lauern
fehlen	sχeeln	-	sχuuln	sich unterstellen
Bären	beern	-	buu:rn	Bauern

ii/ii:

wetzen	sliipm	-	sluupm	schleichen
treiben	drii:wm	-	druu:wm	Trauben
urinare	mii:Gn	-	mööGn	mögen, dürfen
Dieb	diif	-	dóóf	taub
loslassen	fii:rn	-	faarn	fahren
schweben	zwii:rn	-	zweern	schwören
Pfeil	piilə	-	pɔ̀ɔ̀lə	Pfahl
leiden	liidn	-	lüüdn	läuten

uu/uu:

lauern	luu:rn	-	leern	lernen
saugen	zuu:Gn	-	zaaGn	sägen
schwierig	stuu:r	-	stüü:r	Lenkrad
Säule (Teil d. Sense)	zuu:lə	-	zööla	Erhöhung vor den Kühen
Bluse	bluu:zə	-	blɔ̀ɔ̀zə	Blasen
Bauern	buu:rn	-	bóórn	bohren
schätzen	ruu:zn	-	rii:zn	aufgehen (Teig)

üü/üü:

zielen	küü:rn	-	kaarn	buttern
spähen	tüü:rn	-	teern	teeren
Mauer	müü:rə	-	mii:rə	Vogelmiere
scheuern	sχüü:rn	-	sχöörn	reissen
Flegel	büül	-	bɔ̀ɔ̀l	Ballen
Küken	küükn	-	kóókn	kochen
wagen	düü:rn	-	duu:rn	dauern

öö

spalten	klööwm	-	kleewm	kleben
kassieren	böörn	-	bóórn	bohren
Pfuhl	pöölə	-	pòòlə	Pfahl
taugen	dööGn	-	daaGn	Tage
(sich) rühren	(zök) rööGn	-	rii:Gn	reihen
Türen	döörn	-	duu:rn	dauern
schmoren	stööwm	-	stuu:wm	stäuben

òò

Ballen	bòòl	-	buul	Menge
Tat	dòòt	-	dóót	Tod
Mal	mòòl	-	meel	Mehl
Samen	zòòt	-	ziit	Seite
rasen	ròòzn	-	röözn	Riesen
raten	ròòdn	-	raadn	Räder

óó

Treibriemen, Seiten	snóórn	-	snuu:rn	Schnüre
Gräben	slóótn	-	slöötn	trinken
Kohl	kóól	-	kaal	kahl
heizen	stóókn	-	steekn	stechen
Pflanzkartoffel	póótər	-	pòòtər	Pater
Bord	bóórt	-	büü:rt	Nachbarschaft
reinemachen	sχóónn	-	sχiinn	scheinen

Das Phonem ȍȍ tritt in B.O.Veld nicht auf, und das èè fand ich nur in einigen Wörtern, z.B. in /bèèrə/ -Bett, und /blèèrn/ - heulen.

Nach den kurzen und den langen Vokalen bleiben noch die Diphthonge Der Diphthong wird in dieser Arbeit als ein Phonem behandelt und kann somit in Opposition zu anderen Diphthongen und den langen Vokalen gesetzt werden:

ei

Schnee	snei	-	snöö	enttäuscht
Biest	beist	-	bo̗üst	Biestmilch
breit	breit	-	bruut	Braut
Beine	beinn	-	baann	Bahnen
einwiegen	weiGn	-	weeGn	wiegen (Gewicht)
Lied	leit	-	lóót	Blei
lügen	leiGn	-	lòòGn	Schichten
Tatsache	feit	-	fiit	Fingerwurm
schneien	snein	-	sno̗ün	schnüffeln
heiss	heit	-	hout	Hut

ou

oberste Moorschicht	douzə	-	do̗üzə	Dose
ausfugen	fouGn	-	feeGn	fegen
husten	houstn	-	hòòstn	beeilen
Schule	sχoulə	-	sχaalə	Schale
Blut	blout	-	blóót	nackt
Tuch	douk	-	döök	Beule
flau	flou	-	flei	Haut (auf d. Milch)
Fuss	fout	-	fiit	Fingerwurm
Mus	mous	-	muus	Maus
lau	lou	-	lüü	Leute

Neben /ou/ hört man oft noch das (emsländische) /au/, vor allem vor /w/ und im Auslaut: /dau/ -Tau, /flau/ -flau, fade, /hauwn/ -hauen, /klauwn/ -klauen. Diese Aussprache schwächt aber immer mehr ab.

o̗ü

spülen	spo̗üln	-	spööln	spielen
nennen	no̗ümm	-	neemm	nehmen
Mühe	mo̗ütə	-	mòòtə	Mass
etw. aufs Feuer tun	bo̗ütn	-	buutn	draussen
faul	lo̗ü	-	lou	lau

leid tun	mȍünn	-	meinn	meinen
spritzen	spȍütn	-	spiitn	bedauern
suchen	zȍükn	-	zaakn	Sachen, Geschäfte

Das ȍü tritt in etwa 30 Wörtern auf.

Das System kennt schliesslich noch das /ai/. Es kommt im vorliegenden Falle in gedehnter Form in einigen Wörtern vor, die auch von Schönhoff genannt werden: /baaidə/ -beide, /haaidə/ -Heide, /raaizə/ -Reise, /laai/ -Schiefer, /uutsχaaidn/ -aufhören, /χaail/ -geil, /klaai/ -Lehm, /maai/ -Mai, /aai/ -Ei, /praai/ -Porree, /waaidə/ -Wiese, /zaaizə/ -Sense und /zaail/ -Segel. Offenbar findet sich dieses /ai/ nur im Auslaut und vor sth. Vokalen, die eine Dehnung bewirken können. Obschon die Möglichkeit besteht, das /aai/ als /aa/ + /j/ zu sehen, scheint es es mir besser, den Nachdruck auf die Dehnung zu legen und also /ai/ als Phonem zu behandeln. Das /ai/ kann mit /ei/ opponieren: /raaizə/ - /keizə/ -Käse, /maai/ - /nei/ -neu.

Nach allem lässt sich mithin folgendes Phonemsystem für B.O.Veld aufstellen:

	a	
e	ȍ	ȏ
i	ö	ó

	aa	
		ȏȏ
ee	öö	óó
ii/ii:	üü/üü:	uu/uu:

ə

ei	ai	ou	ȍü

DIE PHONOLOGISCHEN SYSTEME DER TEILGEBIETE

Nach der Beschreibung des phonologischen Systems von B.O.Veld ist festzustellen, inwiefern die Systeme der übrigen Teile des Untersuchungsgebietes von dem in B.O.Veld abweichen. Zu diesem Zweck geht man, wie auch bei der "Geschichte" und der "Sprachgeographie", am besten von den einzelnen Teilgebieten aus, die sich bei der Sprachgeographie schon als Dialekteinheiten präsentiert haben.

In diesem Kapitel werden die Systeme der Teilgebiete nicht so ausführlich behandelt wie das von B.O.Veld, sondern es werden nur die Unterschiede registriert. In den Teilgebieten muss man oft andere Beispiele wählen, um ein Phonem zu "beweisen", weil bestimmte gm. Laute hier anders realisiert werden als in B.O.Veld. So entspricht dem B.O. Velder /ei/ < gm. /ai/ ein Niedergrafschafte /ee/, während die Wörter, die in B.O.Veld /ee/ haben, gleichlautend sind mit denen in der Niedergrafschaft. Folglich ist das Phonem /ee/ in der Niedergrafschaft und das Phonem /ei/ in B.O.Veld reichlicher vertreten. Dies ändert jedoch nichts daran, das beide ein /ee/ und ein /ei/ im System haben.

Sinn dieser Untersuchung ist es herauszufinden, wo im Vergleich zu B.O.Veld Phoneme hinzukommen oder fehlen. Dafür reicht eine Beschreibung der Unterschiede aus, obwohl auch die Frequenz der Phoneme phonologisch nicht ganz unbedeutend ist und deshalb nicht ausser Acht gelassen werden darf.

Zentraldrente

Weil die aus Westfalen stammende Diphthongierung Zentraldrente nicht berührt hat, unterscheidet sich dieses Gebiet am auffälligsten

dadurch von B.O. Veld, dass /ii/, /üü/ und /uu/ öfter vorkommen. Von diesen Phonemen wurde bei der Besprechung des Vokalismus von B.O. Veld gesagt, dass sie lang sind und dass die überlangen Realisierungen /ii:/, /üü:/ und /uu:/ nur als Varianten vor sth. Konsonanten vorkommen. In Zentraldrente kommt als neues Element hinzu, dass die überlangen /ii:/, /üü:/ und /uu:/ auch vor stl. Konsonanten vorkommen und mit den langen /ii/, /üü/ und /uu/ opponieren.

scheissen	sχiitn	-	sχii:tn	schiessen
Leib	liif	-	lii:f	lieb
schmeissen	smiitn	-	zwii:tn	schwitzen
Rauhreif	riim	-	rii:m	Riemen
Leine	liin	-	lii:n	leihe!
Zeit	tiit	-	lii:t	Lied
Deich	diik	-	zii:k	krank

Das /ii/ entspricht gm. /î/; das /ii:/ meistens gm. /eu/, /ai/.

Garten	tüün	-	bətüü:n	knapp
Tasche	büüs	-	büü:s	Binsen
schliessen	slüütn	-	slüü:tn	Balken i/d Scheune
Süd	züüt	-	züü:t	süss
tauchen	düükn	-	züü:kn	suchen

/üü/ entspricht gm. /û/; /üü:/ meistens gm. /ô/ + Umlaut.

lauern	χluupm	-	ruu:pm	rufen
sich unterstellen	sχuuln	-	sχuu:ln	Schulen
Haut	huut	-	huu:t	Hut
Bauch	buuk	-	buu:k	Buch
Fensterscheibe	ruut	-	ruu:t	Russ

/uu/ entspricht gm. /û/; /uu:/ gm. /ô/ ohne Umlaut.

Durch das Ausbleiben der Diphthongierung finden wir in Zentraldrente verhältnismassig wenig /ei/, /ou/ und /ȍü/. Ebenso ist das /ə/ seltener, da es in diesem Gebiet apokopiert wird (siehe Karte 8 und

9). Ein /èè/ gibt es nur als Variante von /ee/ vor /r/ (/χèèrn/ -gerne, /pèèrt/ -Pferd, /smèèrəχ/ -schmutzig, aber /kéér/ -Mal, /sχéérn/ -rasieren), vor /j/ (/zèèjn/ -sähen und andere Verba pura) und /n/ (/èèndə/ -Ende, /zèènə/ -Sense). Von diesen Fällen ist das /ee/ vor /r/ etwas problematisch. Es scheint so zu sein, dass das /ee/ vor /r/ die jüngere Form ist, denn in einigen Wörtern, wo jetzt /ee/ gesprochen wird, wurde von der älteren Generation noch /èè/ gesprochen. Das heisst also, dass eine frühere Variante von /ee/, das /èè/, vor /r/ allgemein gewesen ist. Jetzt findet offenbar ein Übergang zu /ee/ statt. Sollten die Wörter mit /ee/ und/èè/ im Übergangsstadium erstarren, dann könnte man Wortpaare /ee/ - /èè/ aufstellen und müsste man zwei Phoneme /ee/ und/èè/ annehmen. Das /ȍȍ/ begegnet nur vor /r/: /hȍȍrn/ -hören. Beim Konsonantismus fällt das /G/ auf, das nur in zweisilbigen Wörtern nach kurzem Vokal und vor /ə/ vorkommt: /röGə/ -Rücken, /rȍGə/ -Roggen, /eGə/ -Egge, /bröGə/ -Brücke. Daneben aber findet sich stets öfter das /g/, vor allem bei der jüngeren Generation. Zusammenfassend ergibt sich folgendes System:

	a	
e	ȍ	ȏ
i	ö	ó

	aa	
		ȏȏ
ee	öö	óó
ii	üü	uu
ii:	üü:	uu:

ə

ei	ou	ȍü

Dieses System gilt ausnahmslos in allen Dörfer des Drenter Plateaus, wo /waatər/ gesprochen wird (Karte 3). Die /waatər - wȏtər/ -Grenze verläuft durch die noch jungen Dörfer Schoonoord (m.7,4) und Wezuperbrug (m.7,3), wo, abhängig von der Herkunft der Bewohner, beide Formen nebeneinander vorkommen. Nördlich dieser Linie fehlt das Phonem /aa/ und gibt es /ȏȏ/ als das weiteste Phonem. /aa/ findet sich nur vereinzelt als Variante von /a/: /kaast/ -Schrank (Dehnung), /staat/ -Schwanz (/r/ -Ausfall). Eine Einheit bilden die Dörfer Schoonoord, Wezuperbrug, Schoonloo (m.7,1) und Drouwen (1.7,3), die im phonologischen System vom

obengenannten nur durch das Fehlen des /aa/ abweichen. Daher sieht das System in diesen Ortschaften folgender massen aus:

		ɔɔ
ee	öö	óó
ii	üü	uu
ii:	üü:	uu:

Weiter nach Norden, in Grollo (1.7,1) und Gasselte (1.7,2) stossen wir wieder auf Unterschiede. Dort nämlich beginnt die Entwicklung von /ii:/ und /uu:/ zu den Diphthongen /ei/ und /ou/. /ii:/ wird dort zu /eei/ und /uu:/ zu /óóu/, wobei /ee/ und /óó/ sehr geschlossen sind. Die Vollendung der Entwicklung zum Diphthong finden wir dann in Gasselternijveen (1.8,1) und Drouwenerveen (1.8,2), wo auch /üü:/ zu /öü/ geworden ist. In Grollo und Gasselte lautet /üü:/ fast wie /öö/ und man findet dort noch nebeneinander: /zööt/ -süss, /prööwm/ -kosten, /χröün/ -grün. (Gasselte; Grollo hat noch /χrüü:n/ und /hüü:wm/ -brauchen.)

Westerwolde

Seit dem Erscheinen der Arbeit von Schuringa (1923), der immer wieder die Sonderstellung Westerwoldes hervorhebt, hat sich in diesem Gebiet manches geändert. Dies gilt z.B. für das Westerwolder /ei/ < gm. /ai/, /eo/, das dort früher so verbreitet gewesen ist wie in B.O.Veld. Schuringa [1] beschreibt das /ei/ z.T. jedoch schon als einen zwischen /ei/ und /ai/ liegenden Laut. Jetzt, 40 Jahre später, ist dieses /ei/ fast überall zu /(a)ai/ geworden. Es gibt jedoch noch ein Phonem /ei/, das anderen

---

1) § 64 Anm.

Ursprung hat: /frei/ -frei, /keizə/ -Käse, /nei/ -neu, /flei/ - Haut, die sich auf heisser Milch bildet. Einen "Beweis", dass es /ai/ gibt, erbringt das Paar /keizə/ -Käse - /raizə/ -Reise.

Ein reines /ei/ < gm. /ai/, /eo/ hört man noch in Roswinkel (m.9,2) und beim grössten Teil der Bevölkerung von De Maten (m.9,3). In Ter Apel (m.9,5) hörte ich bei ein und derselben Person die Realisation /ei/ neben /ai/.

Wie im nördlichen Teil von Zentraldrente kommt /aa/ nur vor als Variante (Dehnungsprodukt).

baankə	-	Bank
plaazə	-	Pfütze
aandər	-	ander
taanə	-	Zahn

/èè/ und /ɔ̀ɔ̀/ gibt es nur als Variante von /e/ und /ɔ̀/ bei /r/ - Ausfall.

kèèkə	-	Kirche
kɔ̀ɔ̀kə	-	Kork
fɔ̀ɔ̀kə	-	Gabel

/èè/ kommt ausserdem noch vor in den Verba pura /zèèjn/ -sähen usw. So ergibt sich für Westerwolde folgendes System:

	a	
e	ɔ̀	ɔ
i	ö	ó

		ɔɔ
ee	öö	óó
ii/ii:	üü/üü:	uu/uu:

ə

ei	ai	au	ɔ̀ü

In Roswinkel und De Maten fehlt das /ai/ und bleiben

ei	au	ɔ̀ü

Das Emsland

Zum Emsland zähle ich in dieser Beschreibung das Gebiet, das auf der Karte "gegossen" (Karte 7) die Form /Gòòtn/ hat. Die südliche Grenze verläuft also durch Adorf (p.9,2) und Neuringe (p.9,1), wo der katholische Teil der Bevölkerung emsländisch spricht und der protestantische Teil das Niedergrafschafter Platt. Nieuw Schoonebeek (p.9,5) und Barger Compascuum (n.9,7), die in der Sprache zum Teil mit dem Emsland übereinstimmen, werde ich im Rahmen des jüngsten Moorgebietes behandeln.

Beim Konsonantismus treten im Vergleich zu B.O. Veld einige sehr deutliche Unterschiede auf. Zunächst wird das Phonem /g/ anders realisiert. Im Anlaut ist /G/ üblich, obwohl hin und wieder auch /χ/ vorkommt, vor allem bei älteren Leuten. Auch intervokalisch wird /G/ gesprochen (/dröö̀Gə/ -trocken), manchmal jedoch ist es schwierig zu unterscheiden, ob man intervokalisch /G/ oder /g/ spricht. Das intervokalische /v/ nähert sich in der Aussprache sehr dem /w/. Bei den festen Konsonantenverbindungen fällt das /sk/ im Auslaut auf: /fleisk/ -Fleisch, /düütsk/ -deutsch, /brȍtsk/ -brütig. In den Anlautverbindungen /sp-/, /st-/ usw. schwankt die Aussprache des /s/ zwischen /s/ und /sch/. Vor /w/ und /m/ ist die /sch/ -Aussprache allgemein. Das hochdeutsche /sch/ vor Vokalen wird bei Schönhoff noch /sχ/ geschrieben, aber in der heutigen Zeit setzt die hochdeutsche Aussprache sich immer mehr durch.

Sehr auffällig unterscheidet sich das Emsland auch im Vokalismus. Zu den kurzen Vokalen kommt der zwischen /a/ und /e/ liegende Laut /ä/. Dazu schreibt Schönhoff [1]: "Im einzelnen ist die Entwicklung so, dass /a/ zu /ä/ wird vor alveol. Konsonanten (ausser Nasal), denen kein homorganer Konsonant folgt, nämlich 1. vor /d/, /t/, /s/; 2. vor /r/ + labialen und velaren Konsonanten". Weiter wird das mnd. /e/ zu /ä/ [2] "vor /r/ + stl. Alveolaren, dem das /r/ assimiliert wird" und es gibt noch eine Entwicklung von /e/ > /ä/, die "in Analogie nach verwandten Formen mit /a/"

---

1) § 36. Siehe dazu auch Sarauw I, S. 266
2) § 68 ff.

entstanden ist, d.h. vor denselben Konsonanten wie bei dem Übergang von /a/ > /ä/ [1].

Was mein Untersuchungsgebiet betrifft, so entsteht aus Schönhoffs Beschreibung der Eindruck, dass diese Veränderungen zu seiner Zeit recht konsequent stattgefunden haben. Bei meinen eigenen Befragungen jedoch fand ich zahlreiche Inkonsequenzen, so z.B. /kätə/ neben /katə/, /kränk/ neben /krank/ -krank, /fläskə/ neben /flaskə/ -Flasche und /täskə/ neben /taskə/ und /teskə/ - Tasche. Ich kann unmöglich ein System entdecken oder die Veränderung geographisch begrenzen. Oft hörte ich bei ein und derselben Person /kätə/ neben /latə/ und /flaskə/ neben /täskə/ (oder /lätə/ - /katə/ und /fläskə/ - /taskə/). Stellt man zu /latə/ und /kätə/ noch das Wort /ketə/ -Kette, dann hat man bei der betreffenden Person schon die Phoneme /a/, /ä/ und /e/. Allgemein gültig sind die Reihen /kalk - mälk - kelk/ -Kalk - Milch - Kelch und /bakər - läkər - wekər/ -Bäcker - lecker - Wecker. So tritt uns im Emsland sehr deutlich /ä/ als Phonem entgegen. Neben /ä/ kommt auch /ää/ vor, aber nur als Variante vor /r/ [2].

Eine zweite Besonderheit im Vokalismus ist das Vorkommen von /èè/ und /ȍȍ/ neben /ee/ und /öö/. Hier muss man fragen, ob man es mit zwei Phonemen und deren kombinatorischen Varianten oder mit vier Phonemen zu tun hat. /ee/ und /öö/ kommen weit weniger vor als /èè/ und /ȍȍ/, und zwar hauptsächlich in Präteritalformen [3]; das /öö/ im Präteritum der starken Verben der 2., 5., und 7. Klasse und das /ee/ in der 1. und 5. Klasse: /Göödt/ -goss, /zööχ/ -sah, /slööp/ -schlief, /dreef/ -trieb sowie in der 5. Klasse /Geef/ - gab, /leeχ/ -lag, /zeet/ -sass. Sonst fand ich das /öö/ nur noch in: /zööpm/ -tränken, /döömp/ -taufen, /ströömp/ -wildern und das /ee/ [4] in /leevər/ -Leber, /teenn/ -Zehen, /speekə/ -Speiche, /Geevə/ -kerngesund und /sχeepər/ -Schäfer. Historisch ist das /ee/ undeutlich, da es verschiedene Ursprünge hat.

---

1) Schönhoffs Lautschrift wurde an einigen Stellen vor allem aus drucktechnischen Gründen von uns leicht verändert, d.h. angepasst.

2) Schönhoff § 67

3) Schönhoff § 211 ff.

4) Unberücksichtigt bleibt /ee/ vor /r/ (Schönhoff § 74, 83).

Als "Minimalpaar" fand ich nur /speekə/ - /wèèkə/ -Woche. So könnte man doch erwägen, /ee/ und /öö/ als Varianten von /èè/ und /ȍȍ/ zu betrachten. Varianten treten jedoch im allgemeinen nur vor bestimmten Konsonanten auf, und /ee/ und /öö/ können durch die Vielzahl der Präteritalformen vor zahlreichen Konsonanten vorkommen (/Gleet/ -glitt, /dreef/ -trieb, /steeχ/ -stieg, /Greep/ -griff, /keek/ -sah, /wees/ -wies; /sχööt/ -schoss, /krööp/ -kroch, /flööχ/ -flog, /sχööf/ -schob, /blöös/ -blies). Berücksichtigt man ausserdem, dass /ee/ und /öö/ auch für das Sprachgefühl des Emsländers zu seinem Lautsystem gehören, obwohl er sich bei der Befragung wundert, dass es nicht mehr Wörter mit /ee/ und /öö/ gibt, dann möchte ich sowohl /ee/ und /öö/ als auch /èè/ und /ȍȍ/ als Phoneme betrachten. /ii/, /üü/ und /uu/ sind in der Aussprache länger als in B.O. Veld. Bei Schönhoff [1] kommen nur /ii:/, /üü:/ und /uu:/ vor, aber inzwischen macht sich eine Verkürzungstendenz bemerkbar. /ii/, /üü/ und /uu/ fand ich bereits in den Wörtern:

krüüs	-	Kreuz
tüüχ	-	Zeug
küükn	-	Küken
lüü	-	Leute
düüstər	-	finster
düüfkən	-	Täubchen und andere Diminutiva
buutn	-	draussen
tuutn	-	Tüte
fuus	-	Faust
fuutərn	-	schimpfen
ruupə	-	Raupe
zuupm	-	saufen
Gluupm	-	glotzen
piipm	-	Pfeifen
Griipm	-	greifen

---

1) §§ 62, 100, 105

schmiit	-	schmeiss !
siipkən	-	Siebchen und andere Diminutiva

Bei den Diphthongen unterscheidet Schönhoff /ou/ und /au/, und aus seinen Beispielen geht ein Paar /rou/ -rauh - /rau/ -roh hervor. Ich habe aber keinen Unterschied mehr in der Aussprache feststellen können. Im Auslaut notierte ich durchweg /au/, in anderen Positionen /ou/. Das /a/ in /au/ ist länger als das /ò/ in /ou/.

Da auch das Vorkommen des /ai/ dem von B.O. Veld entspricht, sieht das System für das Emsland folgendermassen aus:

ä	a	
e	ò̈	ò
i	ö	ó

	aa	
èè	ò̈ò̈	òò
ee	öö	óó
ii/ii:	üü/üü:	uu/uu:

ə	ei	ai	au/ou	ò̈ü

Nördlich der Linie Neusustrum (m. 10,1) - Fresenburg (m. 10,7) im emsländischen /wòòtər/ -Gebiet, fehlt, wie in Westerwolde und im nördlichen Zentraldrente, /aa/ als Phonem. Die Aussprache des /òò/ im /òò/ -Gebiet hört sich an wie /òòu/, z.B. /lòòut/ -spät. Lathen liegt im Übergangsgebiet von /aa/-/òò/. In den meisten Wörtern gilt /aa/, Kater dagegen wird wie /kòòtər/ gesprochen. Dieses Gebiet hat folgendes System:

èè	ò̈ò̈	òò
ee	öö	óó
ii/ii:	üü/üü:	uu/uu:

Die Niedergrafschaft

In seiner Arbeit über die Grafschaft Bentheim hat Rakers [1] alle Vokaleinheiten zu einem Vokaldreieck geordnet, dem man ein phonologisches System entnehmen kann. Das System der Kurzphoneme stimmt mit dem im Emsland überein, weil auch die Niedergrafschaft ein /ä/ kennt. Während man im Emsland /ä/ nicht mit Umlaut in Zusammenhang bringen kann, kommt es in der Niedergrafschaft meistens mit Sekundärumlaut bei Diminutiven vor: /däməχiin/ -kleiner Damm, /bäkiin/ -kleiner Behälter, /fätiin/ -kleines Fass. Weiter hörte ich es noch in /äsχə/ -Asche, /äsə/ -Achse, /kätə/ -Katze, /lätə/ -Latte und /zäχiis/ -leise.

Im Gegensatz zum Emsland kommt neben /ä/ auch /ää/ vor: /rää/ -Räder, /blää/ -Blätter, /jäägər/ -Jäger und in Diminutiven: /täänti̇s/ -Zähnchen, /räämpiin/ -Fensterchen, /krääχiin/ -kleiner Kragen.

Wortpaare mit /a/-/ä/ sind schwer zu finden, weil /a/ durch Sekundärumlaut in Diminutiven konsequent zu /ä/ wurde und es zu den anderen Wörtern mit /ä/ keine Entsprechung mit /a/ gibt. Mit /e/ opponiert /ä/ z.B. in /ketiin/ -kleine Kette — /kätiin/ -Kätzchen. So fehlt uns die im Emsland mögliche Reihe /a/-/ä/-/e/, in der /ä/ deutlich als Phonem erscheint, und es uns ermöglicht, /ä/ als Variante von /a/ zu betrachten. Dagegen spricht jedoch, dass das /ä/ sehr stark im Sprachgefühl der Dialektsprecher verankert ist. Die Gewährsleute machten mich darauf aufmerksam, diesen Laut ja nicht als /a/ oder /e/ zu notieren. Was für /ä/ gilt, gilt auch für /ää/, das zwar mit /ee/ opponiert z.B. in /täänties/ -Zähnchen — /teenties/ -kleine Zehen, aber keine Opposition mit /aa/ zulässt. Auch wenn /ä/ und /ää/ aus phonologischer Sicht nicht sehr stark differieren, gehören sie doch so deutlich zum Niedergrafschafter Dialekt, dass man sie schon als Phoneme betrachten muss.

Das /èè/ kommt nur vor /ns/ vor: /wèèns/ -Wunsch. Etwas geschlossener klingt das /èè/ z.B. in /lèèrn/ -lernen, doch wie in Zentraldrente ist das /èè/ auch in der Niedergrafschaft kein Phonem.

Aus Rakers Kommentar zum Vokaldreieck geht hervor, dass im

---

1) S. 9

Kirchspiel Laar noch die Paare /ii-ii:/ und /uu-uu:/ möglich sind. Aufgrund meiner Untersuchungen kann ich das nicht bestätigen. /ii:/, /üü:/ und /uu:/ gibt es, wie in B.O. Veld, nur vor sth. Konsonanten.

Die Diphthonge /ei/, /ou/ und /ȍü/ kommen in denselben Fällen vor wie in Zentraldrente.

Zum Konsonantismus ist noch zu bemerken, dass das im Emsland übliche /sk/ im In- und Auslaut als /sχ/ realisiert wird: /wasχn/ -waschen, /brȍtsχ/ -brütig. /sχ/ am Wortanfang weicht z.T. schon der hochdeutschen Aussprache /sch/. Intervokalisch und nach /r/, /l/ kommt wie im Emsland das /G/ vor: /fleeGəl/ -Flegel, /ȍrGəl/ -Orgel; doch schwankt die Aussprache manchmal zwischen /g/ und /G/.

Das System der Niedergrafschaft sieht dann folgendermassen aus:

ä	a	
e	ȍ	ȍ
i	ö	ó

ää	aa	
		ȍȍ
ee	öö	óó
ii/ii:	üü/üü:	uu/uu:

ə

ei	ou	ȍü

Die Veenkolonien

Die Veenkolonien stimmen im phonologischen System im wesentlichen mit Westerwolde überein. So fehlt auch hier bei den langen Vokalphonemen das /aa/. Es gibt nur /aa/ als Variante von /a/, und im Gegensatz zu Drente und Westerwolde, die in den verba pura /èè + /j/ haben, ist /aa/ + /j/ in den Veenkolonien als Diphthongphonem zu deuten. Übereinstimmung mit Westerwolde liegt wieder vor im Konsonantismus. Für beide gilt ausnahmslos die Regel, dass die sth Spirans /g/ nur im Inlaut vor /ə/ auftritt und der sth. Explosiv /G/ nur im Inlaut vor dem Sonanten /n/. Die Veenkolonien kennen jedoch nicht die Verbindung /sk/ im Inlaut.

Die Diphthonge werden, vor allem in den "Mondn" (Valthermond,

Exloërmond, Weerdingemond = Nieuw-Weerdinge) sehr gedehnt ausgesprochen. Es sind aber alles Varianten der normalen Diphthonge /ai/, /ou/ (das durch Dehnung zu /aau/ wird) und /ȍü/. Das als /eei/ artikulierte /ei/ gibt es nur im Auslaut.

Schuringa [1] nennt noch einige Wörter mit ndl. «u i» (=/ȍü/), die in den Veenkolonien zu /ȍi/ werden, wie /flȍitn/, /spȍitn/ und /lȍi/. Ich fand diese Formen nur in Eerste Exloërmond (l. 8,7), Tweede Exloërmond (m. 8,1) und Drouwenerveen (l. 8,2); es ist in diesen Dörfern auch als Phonem zu betrachten. Im Rest der Veenkolonien sind /flȍütn/, /lȍü/ und /spȍütn/ die normalen Formen, die sich wie die anderen /öü/ in vielen Dörfern durch die gedehnte Aussprache wie /flȍȍtn/, /lȍȍ/ und /spȍȍtn/, also fast monophthongisch anhören. (= pfeifen, faul und spritzen)

So ergibt sich für die Veenkolonien folgendes System:

	a	
e	ȍ	ȍ
i	ö	o

		ȍȍ
ee	öö	óó
ii/ii:	üü/üü:	uu/uu:

ə

ei	ai	(oi)	ou	ȍü

Das Gebiet zwischen der Niedergrafschaft und Zentraldrente und das jüngste Moorgebiet

Zu diesem Gebiet rechne ich folgende Orte: Gramsbergen (p. 7,9), Holthone (p. 7,10), Holtheme (p. 7,12), Steenwijksmoer (p. 7,13), Klooster (p. 7,6), Coevorden (p. 7,7), Weyerswold (p. 7,8), Schoonebeek (o. 8,8), Stieltjeskanaal (o. 7,7), Dalen (o. 7,4), Dalerveen (o. 7,5), Vossebelt (o. 7,6) und die jüngsten Moordörfer Veenoord (o. 8,2), Nieuw Amsterdam (o. 8,3), Erica (o. 8,5), Klazienaveen (o. 8,7), Nieuw Dordrecht (n. 8,5), Zwartemeer (o. 9,3), Weiteveen (o. 9,4), Nieuw Schoonebeek (p. 9,5) und Barger Compascuum (n. 9,7).

---

1) § 77

In den ersten zwölf Dörfern findet man statt der emsländischen Konsonantenverbindung /sk/ ein /sk/ oder /s/, meistens aber /sχ/. So hörte ich in Vossebelt nebeneinander /askə/ -Asche, /tösχn/ -zwischen und /wasn/ -waschen. Bei den kurzen Vokalen habe ich kein /ä/ mehr vorgefunden. Kloeke [1] hat diesen Laut noch in Schoonebeek und Gramsbergen notiert, jedoch gleichzeitig bemerkt, dass /ä/ ein sterbendes Phonem sei. Inzwischen ist der Tod hier also eingetreten, so dass dieses Phonem für diese Untersuchung auf die Niedergrafschaft und das Emsland beschränkt bleibt. Wohl vertreten in diesem Gebiet sind die Kurzphoneme /e/, /ȍ/ und /ȏ/, die aus Kurzdiphthongen entstanden sind [2]. Diese Erscheinung nimmt nach Norden hin ab. Steenwijksmoer hat neben /kȍkn/ -Küche und /etn/ -essen schon /χȍȍtn/ -gegossen. In Vossebelt sprechen nur noch alte Leute diese /e/ und /ȍ/.

Die Systeme von Barger Compascuum und Nieuw Schoonebeek stimmen für einen Teil der Bevölkerung mit dem in Barger Oosterveld und für einen anderen Teil mit dem im Emsland überein, je nachdem, ob noch die langen /èè/ und /ȍȍ/ im System vorhanden sind oder schon ein "abgeschwächtes Emsländisch" gesprochen wird wie in Barger Oosterveld. Beide Systeme kommen auch vor in Zwartemeer, hauptsächlich beim katholischen Teil der Bevölkerung. Der Rest spricht wie in Klazienaveen. In Nieuw Schoonebeek herrscht das Emsländische vor, im Konsonantismus stimmt es jedoch mit Barger Oosterveld überein. In Weiteveen finden sich alle Systeme des Drenter Moorgebietes nebeneinander.

Die obengenannten Dörfer umfassen genau das Gebiet, in dem auf Karte 10 /brüü:r/ und auf Karte 17 /strüükn/ gesprochen wird. Auf dieses Gebiet werde ich später noch ausführlich eingehen [3]. Zunächst stelle ich das System zusammen. Das Problem liegt hier wieder bei den langen und überlangen Vokalen.

Es lassen sich folgende Paare bilden:

scheissen	sχiitn	-	sχii:tn	schiessen
Wein	wiin	-	bii:n	Bein
tauchen	düükn	-	züü:kn	suchen

---

1) Kloeke IV, S. 39 und 32
2) Siehe S. 28 und Karte 7
3) S. 92

schief sχüün - χrüü:n grün

Diese Paare gelten in allen Ortschaften. Bei der Opposition /uu-uu:/ findet sich kein Paar,das überall gilt. Einige Orte kennen /sχuuln/ - sich unterstellen neben /sχuu:ln/ -Schulen. Wo diese Opposition nicht vorkommt, gelten andere wie /snuukn/ -Hechte und /kuu:kn/ -die Kuchen oder /huut/ -Haut und /huu:t/ -Hut. Auch von den Minimalpaaren /ii-ii:/ und /üü-üü:/ gibt es mehrere Fälle. Diese gehen alle aus der Beschreibung hervor, die später gegeben wird. Weil das Vorkommen der Diphthonge mit dem im Zentraldrente übereinstimmt, können wir für diese Gebiet folgendes System aufstellen:

	a	
e	ò	ò
i	ö	ó

	aa	
		òò
ee	öö	óó
ii	üü	uu
ii:	üü:	uu:

ə

ei	ou	òü

Die Übersicht

Die Verschiedenheit der phonologischen Strukturen in meinem Untersuchungsgebiet lädt förmlich dazu ein, die Herkunft und Entwicklung dieser Systeme näher zu untersuchen. Für das Ostniederländische gibt es als richtungweisende Arbeiten die von Heeroma [1], der global die Entwicklung der kurzen und langen Vokale darstellt, sowie die Doktorarbeit von Entjes [2], der nicht zuletzt aufgrund von Heeromas Untersuchungen eine ausführliche Darstellung gibt über die Entwicklung der Phonemsysteme in den einzelnen Perioden vom Gemeingermanischen bis zum Westfälischen, das die letzten grossen Veränderungen in seinem Untersuchungsort Vriezenveen bewirkt hat.

Es scheint mir daher wenig sinnvoll, die Perioden bis zum Westfälischen noch einmal ausführlich zu behandeln. Ich beschränke mich zunächst im Anschluss an Entjes auf eine kurze Übersicht über die einzelnen Perioden und über die wichtigsten Veränderungen, die in diesen Perioden stattgefunden haben. Danach kann dann festgestellt werden, welche Sprachschichten den einzelnen Dialekten ihre spezifische Form gegeben haben und ob und wo noch Veränderungen hinzugekommen sind. Dass bei der Besprechung der Perioden auch wieder Erscheinungen beigezogen werden, die im sprachgeographischen Teil dieser Arbeit schon zur Sprache gekommen sind, liegt auf der Hand.

In dem Gebiet, das für uns in Betracht kommt, hat um Christi Geburt allgemein das System des Gemeingermanischen gegolten. Van Coetsem beschreibt ausführlich die Entwicklung vom Urgermanischen

---

1) Heeroma XIV
Heeroma XV, S. 165 - 182

2) Entjes II

zum Gemeingermanischen, das folgendes System besass:

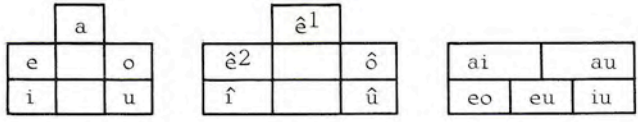

Dem Gemeingermanischen folgt in unserem Gebiet das Ingwäonische. In diesem Dialekt treten im Vokalismus neben einigen Veränderungen, die in allen aus dem Gemeingermanischen entstandenen Dialekten vorkommen (wie der /i/ -Umlaut), auch einige eigene Entwicklungen auf. So entsteht neben dem /ê1/ ein /aa/[<]/ai/ und /au/. Wesentliche Änderungen sind durch den Umlaut aufgetreten. Dadurch ist das System der Kürzen um ein (/ü/[<]/u/ + Umlaut) und das der Längen um zwei Phoneme erweitert (/öö/[<]/ô/ + Umlaut und /üü/[<]/û/ + Umlaut). Von den fünf gemeingermanischen Diphthongen bleiben im Ingwäonischen noch zwei. /ai/ und /au/ waren zu /aa/ geworden und /eo/, /iu/ und /eu/ wurden je nach Umgebung zu /ia/[<]/eo/ und /io/[<]/iu/, /eu/. Diese Entwicklung geht aus dem Altwestfriesischen hervor, das als direkte Fortsetzung des "niederländischen" Ingwäonischen gelten kann. Im Altfriesischen haben sich gm. /eo/ und /iu/ zu /iaa/ und /ioo/ weiterentwickelt. Dies setzt eine Zwischenstufe /ia/ und /io/ voraus, wobei das zweite Element kurz war. Wann die anfangs fallenden Diphthongen steigend geworden sind, ist nicht mehr mit Sicherheit festzustellen, vermutlich aber später als 800.

So ergibt sich zusammenfassend für das Ingwäonische folgendes System:

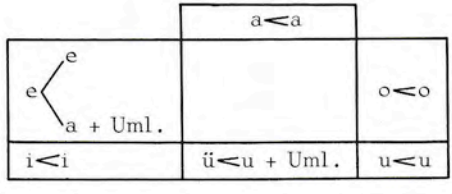

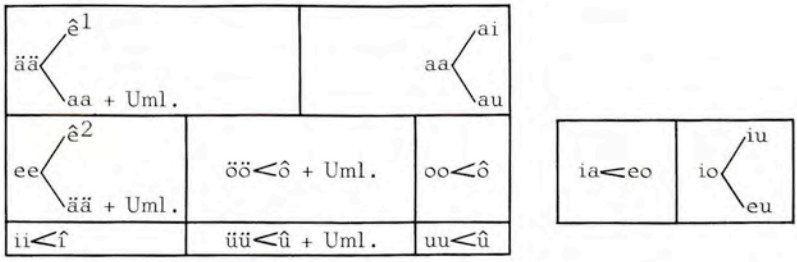

Das um 800 von Süden nach Norden vordringende Fränkische weist im Vergleich mit dem Ingwäonischen einige wesentliche Unterschiede auf. So hat das System der Kürzen ein /ä/, das nicht Umlautsprodukt von /a/, sondern Fortsetzung des alten /e/ ist. Das Umlautsprodukt von /a/ ist /e/ [1]. Bei den Längen fehlt der Umlaut. Das im System vorhandene /üü/<û/ setzt also eine spontane Entwicklung voraus [2] /ai/ und /au/, die im Ingwäonischen zu /aa/ wurden, ergaben im Fränkischen /ee/ und /oo/, /io/<eu/ wurde zu /ie/ und /iu/<eu/ zu /iü/. Aus diesen Veränderungen entsteht das folgende System:

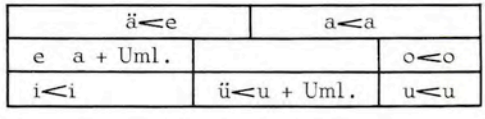

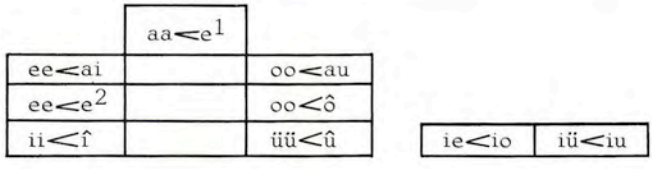

In der Zeit von 800-1000 schob sich das Fränkische weit nach Norden vor und eroberte nördlich der grossen Flüsse den grössten Teil des ingwäonischen Gebietes. Aus der Vermischung beider

---

1) Heeroma XV, S. 170

2) Zum /üü/ und dessen Verbreitungsgebiet vergleiche Heeroma VI, S. 167 ff.

Sprachen geht ein System hervor, das am Anfang dieser Periode nach Entjes folgendermassen ausgesehen haben muss:

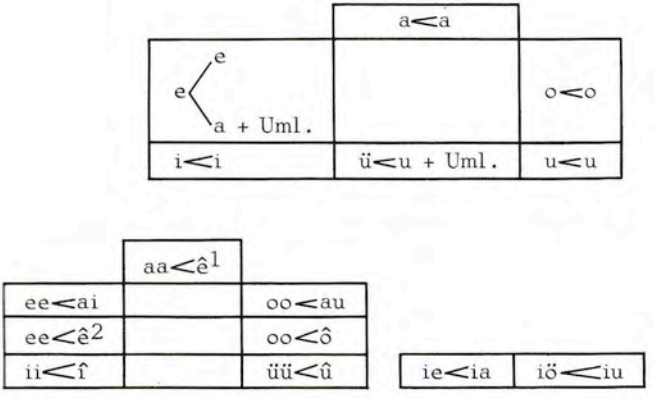

Was das Vorkommen von zwei /ee/ und /oo/ angeht, so stützt sich Entjes auf eine Reliktsituation auf der Veluwe, was die Entwicklung /iu/ > /iö/ betrifft, auf Formen wie /löö/ -Leute in konservativen Dialekten wie denen von Twente und der Grafschaft Bentheim. Im Laufe dieser Periode müssen die fallenden Diphthonge /ie/ und /iö/ steigend geworden sein und ihre zweiten Elemente gedehnt haben, also: /ie/ > /je/ > /jee/, /iö/ > /jö/ > /jöö/. Darauf sind /jee/ und /jöö/ auch noch zu /ee/ und /öö/ vereinfacht worden, d.h. sie hörten auf Diphthonge zu sein und bekamen ihren Platz im System der langen Vokale; und zwar auf diese Weise:

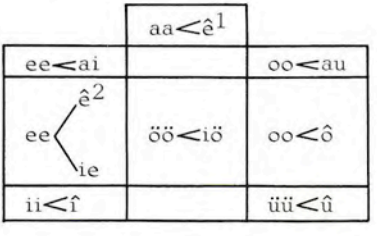

Bei den Kurzphonemen fehlt in diesem System das /ä/, das im

südlichen Fränkisch allgemein war. Im nördlichen Fränkisch, in Overijsel und dem Achterhoek kommt zwar noch ein /ä/ vor, das sich nicht durch den später auftretenden Sekundärumlaut erklären lässt, es bleibt jedoch fraglich, ob die Gebiete mit /ä/ im Norden mit denen in Brabant und Limburg von alters her zusammenhängen. Dagegen spricht ja, dass zwischen beiden Gebieten ein breiter Gürtel ohne /ä/ liegt, wofür bis jetzt eine stichhaltige Erklärung fehlt.

Diesem System folgt ein neues als Ergebnis einiger Veränderungen, die in der Zeit von etwa 1000-1200 vor sich gegangen sind. Den ganzen Komplex kann man als zweite Frankisierung bezeichnen. Kennzeichnend für dieses System ist der Umlaut von langen Vokalen und die Dehnung kurzer Vokale in offener Silbe. Das System der Kürzen, das inzwischen ein /ȍ/ dazu bekommen haben muss, bleibt weiterhin unverändert. Bei den Längen entsteht ein neues /aa/ < /a/, das die Position von /aa/ < /ê[1]/ einnimmt, das später verdunkelt und zu /ȍȍ/ wird [1]). Das alte /aa/ + Umlaut < /ê[1]/ erbrachte ein neues /ee/ (das alte /ee/ war zu /ii:/ geworden), das noch Verstärkung erhielt durch Dehnung von /e/ und /i/. Durch Dehnung wurde ausserdem /ȍ/ und /ȍ/ zu /ȍȍ/ und /ȍ/ und /ó/ zu /óó/. Diese Entwicklung muss allmählich vor sich gegangen sein über Zwischenstufen wie etwa /aə/, /eə/, usw.

Auffällig am System ist die Wiederherstellung des alten /uu/ < /û/ [2]). Das /üü/ im System ist das Ergebnis von /uu/ + Umlaut und von /iü/ < /iu/. Neu ist auch die Bildung der überlangen Vokale /ii:/ < /ê[2]/, /ai/, /ie/; /üü:/ < /ô/ + Umlaut und /uu:/ < /ô/ über ein Zwischenstadium /iiə/, /üüə/, /uuə/.

Das System sieht dann so aus:

	a	
e	ȍ	ȍ
i	o	ó

---

1) Siehe die Besprechung der Karte "Wasser" (2), S. 33.

2) Heeroma VI, S. 167 ff.

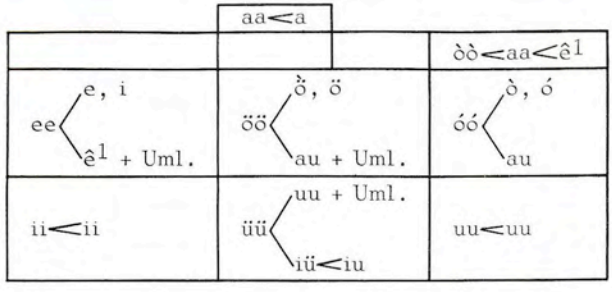

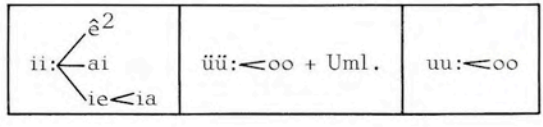

Um 1200 traten wieder Veränderungen auf, die ihren Ursprung in Westfalen haben. Zu den Eigenarten dieses Westfälischen gehört die Dehnung kurzer Vokale (ausser /a/) in offener Silbe zu Kurzdiphthongen. Ausserdem entwickelten sich die fallenden Diphthonge /iiə/, /üüə/, /uuə/ die im vorigen System zu Überlängen wurden, zu Diphthongen /ei/, /öü/, /ou/. Aus diesen Veränderungen ergibt sich folgendes System:

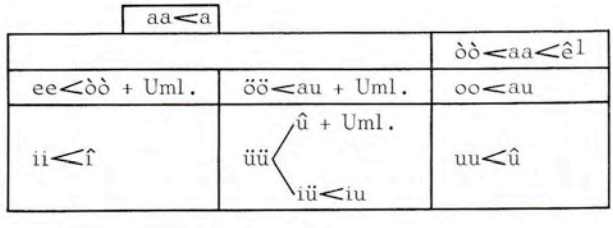

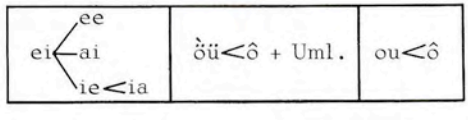

eə<e	ò̈ə<o + Uml.	oə<o
iə < a + Uml. / i	öə<u + Uml.	óə<u

Die Entwicklung im Untersuchungsgebiet

Nach der Übersicht der von Entjes beschriebenen Entwicklungen in den verschiedenen Sprachschichten, die das Bild des Ostniederländischen bestimmt haben, stellt sich uns nun die Frage: auf welche Schichten sind die in meinem Untersuchungsgebiet vorkommenden phonologischen Strukturen zurückzuführen und welche Weiterentwicklungen haben noch stattgefunden.

Das Fehlen des Phonems /aa/ in II - VI auf Karte 23 erklärt sich aus dem Umstand, dass bei der ersten Frankisierung ein Teil Norddrentes nicht vom südlichen /aa/ < /ê[1]/ erreicht wurde, sondern sein /ää/ behielt (Siehe auch S. 33).

Durch die fortschreitende Frankisierung entstand nördlich der grossen Flüsse eine Mischsprache, die nach Entjes zwei /ee/ und zwei /oo/ besass, und ein öö < iö < iu. Nur die letzte Veränderung lässt sich in meinem Gebiet bestätigen, weil im Anschluss an Twente und der Obergrafschaft in der Niedergrafschaft die Form /löö/ -Leute vorkommt. Das /öö/ in /löö/ kann nur darauf hinweisen, dass einmal eine aus zwei grossen Sprachschichten hervorgegangene Vermischung bestanden hat. Für die heutige Struktur des Niedergrafschafter Dialekts spielt es keine Rolle mehr.

Eine grosse Rolle spielte die zweite Frankisierung mit Dehnung kurzer Vokale in offener Silbe. Dadurch ist im ganzen Gebiet mit Ausnahme von II - VI (Karte 25) ein neues /aa/ entstanden. Eine Bemerkung ist noch in Bezug auf die jetzt noch vorkommenden Diphthonge zu machen. Nach der zweiten Frankisierung sieht es so aus, als ob es im System keine Diphthonge mehr gibt. Wir haben jedoch für Zentraldrente deutlich die Phoneme /ei/, /ou/ und /ò̈ü/

festgestellt. Diese stehen quasie neben dem "lautgesetzlich" entwickelten System, weil sie im allgemeinen durch eigenwillige Entwicklungen entstanden sind. So wurde z.B. /ai/ > /ii:/, aber aus gm. /ai/ entwickelte sich auch /ei/ in Wörter wie /χeil/ -geil, /arbeidn/ -arbeiten, und /mei/ -Mai. Gegenüber den umliegenden Gebieten sind die Diphthonge in Zentraldrente jedoch schwach vertreten.

Dort, wo Diphthonge in grosser Zahl vorkommen, ist die der zweiten Frankisierung folgende Westfalisierung bestimmend gewesen, also im Emsland, Westerwolde, De Veenkolonien und in den "emsländischen" Dörfern Barger Oosterveld, Barger Compascuum und Nieuw Schoonebeek. Neben der Diphthongierung gehört zum Westfälischen die Dehnung kurzer Vokale (ausser /a/) in offener Silbe zu Kurzdiphthongen. Das Endergebnis dieser Entwicklung ist wieder ein kurzer Vokal, der über einige Zwischenstationen entstanden ist. Zunächst wurde der fallende Diphthong steigend. Dadurch wurde das erste Element abgestossen und blieb ein kurzer Vokal, der wahrscheinlich offener gewesen ist als der ursprüngliche kurze Vokal. Dies geht noch aus dem Dialekt von Enschede hervor [1]. In meinem Gebiet ist eine solche Entwicklung nicht mehr festzustellen. Dort, wo dieser Prozess gewirkt hat, nämlich wo auf Karte 7 (gegossen) /χò̯tn/ und /χötn/ gesprochen wird, sind alle aus Diphthongen hervorgegangenen kurzen Vokale mit den Kürzen in geschlossener Silbe zusammengefallen.

Im Emsland hat noch eine weitere Entwicklung stattgefunden. Dort sind die aus Diphthongen hervorgegangenen Kürzen in offener Silbe gedehnt worden zu den neuen Phonemen /èè/ und /ò̯ò̯/. In der Niedergrafschaft ist nach der Diphthongierung Monophthongierung aufgetreten. Dadurch wurde /ei/ > /ee/, /ö̯u/ > /öö/ und /ou/ > /oo/. Durch diese Veränderungen entstand in der Niedergrafschaft keine Opposition /ii - ii:/, /üü - üü:/ und /uu - uu:/, während diese Opposition durch eine frühere Lautentwicklung für Zentraldrente gerade kennzeichnend wurde. Infolge der Monophthongierung ist aber die Zahl der Diphthonge klein geworden und stimmt mit der in Zentraldrente überein.

---

1) Bezoen § 9, 10

Das Gebiet zwischen der Niedergrafschaft und Zentraldrente und das jüngste Moorgebiet

Bei der Behandlung der Strukturen dieses Gebietes habe ich schon bemerkt, dass die Probleme bei /ii/, /üü/ und /uu/ und deren überlangen Realisierungen liegen. Paare, die in dem einen Ort Gültigkeit haben, haben sie in einem anderen Orte nicht. Wir haben jedoch ein phonologisches System aufgestellt, das dem von Zentraldrente ähnlich ist. Die Tatsache, dass in den einzelnen Dörfern Unterschiede vorliegen, erfordert eine nähere Untersuchung dieses Gebietes. Dazu habe ich eine Wörterliste mit gm. /î/, /eu/, /ai/, /ê^2/, /ô/ und /û/ abgefragt, die ich hier vollständig wiedergeben werde, weil eine Beschreibung der einzelnen Dörfer verwirrend wirken und einer deutlichen Übersicht nicht zugute kommen würde. Bei näherer Betrachtung wird sich dann herausstellen, dass sich der "Torfstecherweg" von den umliegenden Dörfer mit demselben phonologischen System abhebt.

Weil viele Moorarbeiter durch das Graben der Kanäle aus dem Westen und aus dem Süden gekommen sind, schien es mir interessant, Hoogeveen, Dedemsvaart und Slagharen in diese Untersuchung einzubeziehen, um das Bild des "Torfstecherweges" zu vervollständigen.

Coevorden

gm. /î/

biilə	-	Beil	iis	-	Eis
biitn	-	beissen	kiikn	-	sehen
bliidə	-	froh	kiimm	-	keimen
blii:wm	-	bleiben	kii:wm	-	schimpfen
diikə	-	Deich	kniipm	-	kneifen
drii:wm	-	treiben	krii:Gn	-	kriegen
χəliik	-	gleich	liif	-	Leib
χlii:ən	-	gleiten	liik	-	gerade
χriipm	-	greifen	liim	-	Leim
χriis	-	grau (greis)	mii:Gn	-	urinare

mii:gə	-	Urin	stiif	-	steif
pii:pə	-	Pfeife	stiilə	-	Pfosten
priis	-	Preis	striikn	-	bügeln
riip	-	reif	tiit	-	Zeit
riim	-	Reim	wiin	-	Wein
riidn	-	fahren	wiis	-	weise
sχii:nn	-	scheinen	wiit	-	weit
sliitn	-	abnutzen	ziit	-	Seite
spiikər	-	Nagel	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	riit	-	Riet, Rohr
diinn	-	dienen	sχiitn	-	schiessen
diip	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χiitn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii	-	Knie	fii:rn	-	feiern
liif	-	lieb	wiidn	-	jäten
liit	-	Lied	ziik	-	krank
riimə	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen
bii:st	-	Tier	sχii:f	-	schief
bleek	-	Bleiche	spii:kə	-	Speiche
brii:t	-	breit	stii:n	-	Stein
deeln	-	teilen	tii:nə	-	Zeh
deel	-	Teil	teekn	-	Zeichen
χəmii:n	-	gemein	wii:k	-	weich
hii:tə	-	heiss	zii:pə	-	Seife
hii:tn	-	heissen	zwii:t	-	Schweiss
ii:kn	-	eichen	zwii:tn	-	schwitzen
leem	-	Lehm			

gm. /ê2/

biitə	-	Rübe	spiigəl	-	Spiegel

briif	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

bruudn	-	brüten	spüüln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü:	-	müde	füüln	-	fühlen
mòtn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüümm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	muut	-	Mut
buuk	-	Buch	pluuχ	-	Pflug
duuk	-	Tuch	ruupm	-	rufen
duun	-	tun	ruut	-	Russ
χuut	-	gut	sχuu	-	Schuh
huut	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huustn	-	husten	stuul	-	Stuhl
huuwm	-	brauchen	fròχ	-	früh
kuu	-	Kuh	fuuGn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuut	-	Fuss
neben kuukə					

gm. /û/

büütn	-	draussen	müü:rə	-	Mauer
düü:zələχ	-	schwindlig	plüümə	-	Federbusch
düü:znt	-	tausend	ruuχ	-	rauh
χəbrüükn	-	gebrauchen	rüümtə	-	Raum
χəlüüt	-	Schall	rüüzii	-	Krach
hüüs	-	Haus	sχüüln	-	sich
krüüs	-	Kreuz			unterstellen
krüüt	-	Kraut	tüünə	-	Garten
krüüdn	-	würzen	buu:Gn	-	biegen
lüüdn	-	läuten	düükn	-	tauchen
luus	-	Laus	kluu:wm	-	nagen

stɔ̀ütn	-	prallen	muus	-	Maus
buuk	-	Bauch	uulə	-	Eule
buu:r	-	Bauer	ruum	-	geräumig
brüün	-	braun	rüünə	-	Wallach
sχuum	-	Schaum	onkrüüt	-	Unkraut
bruu:zn	-	brausen	ruutə	-	Fenster
duumə	-	Daumen	sχüün	-	schräg
duu:və	-	Taube	sluukn	-	schlucken
χluupm	-	lauern	snuutə	-	Schnauze
χruus	-	Staub	snuu:wm	-	schnauben
fel	-	Haut	suu:zn	-	sausen
kluutə	-	Klumpen	stuu:wm	-	stäuben
kuulə	-	Grube	fuustə	-	Faust
kuu:zə	-	Backenzahn	zuu:Gn	-	saugen
kruupm	-	kriechen	zuupm	-	saufen
luuk	-	Luke	zuu:r	-	sauer
luu:rn	-	lauern			

Dalen

gm. /î/

biilə	-	Beil	liif	-	Leib
biitn	-	beissen	liik	-	gerade
bliidə	-	froh	liim	-	Leim
blii:wm	-	bleiben	mii:Gn	-	urinare
diik	-	Deich	mii:gə	-	Urin
drii:wm	-	treiben	piipə	-	Pfeife
χəliik	-	gleich	priis	-	Preis
χlii:n	-	gleiten	riip	-	reif
χriipm	-	greifen	riim	-	Reim
χriis	-	grau	rii:n	-	fahren
iis	-	Eis	sχiinn	-	scheinen
kiikn	-	sehen	sliitn	-	abnutzen
kiimm	-	keimen	spiikər	-	Nagel
kii:wm	-	schimpfen	stiif	-	steif
kniipm	-	kneifen	stiilə	-	Pfosten
krii:Gn	-	kriegen	striikn	-	bügeln

tiit	-	Zeit	wiit	-	weit
wiin	-	Wein	ziit	-	Seite
wiis	-	weise	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	reit	-	Rohr
dii:nn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:pə	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii	-	Knie	fii:rn	-	feiern
lii:f	-	lieb	wii:n	-	jäten
lii:t	-	Lied	zii:k	-	krank
rii:m	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen
bii:st	-	Tier	sχii:və	-	schief
bleekə	-	Bleiche	spii:kə	-	Speiche
brii:t	-	breit	stii:n	-	Stein
dii:ln	-	teilen	tii:n	-	Zeh
dii:l	-	Teil	tii:kn	-	Zeichen
χəmii:n	-	gemein	wii:k	-	weich
hii:tə	-	heiss	zii:pə	-	Seife
heetn	-	heissen	zwii:t	-	Schweiss
eekn	-	eichen	zwii:tn	-	schwitzen
leem	-	Lehm			

gm. /ê2/

biit	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel
brii:f	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüü:n	-	brüten	müü:	-	müde
χrüü:n	-	grün	mȍtn	-	müssen

nüümm	-	nennen	füü:ln	-	fühlen
prüü:wm	-	kosten, prüfen	züü:kn	-	suchen
spüü:ln	-	spülen	züü:tə	-	süss
flüü:kn	-	fluchen			

gm. /ô/

bluu:t	-	Blut	muut	-	Mut
buu:k	-	Buch	pluuχ	-	Pflug
duu:k	-	Tuch	ruu:pm	-	rufen
duu:n	-	tun	ruu:t	-	Russ
χuu:t	-	gut	sχuu:	-	Schuh
huu:t	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huu:stn	-	husten	stuu:lə	-	Stuhl
huu:wm	-	brauchen	frò̞χ	-	früh
kuu	-	Kuh	fuu:Gn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuu:t	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	tuun	-	Garten
düü:zələχ	-	schwindlig	buu:Gn	-	biegen
duu:znt	-	tausend	düükn	-	tauchen
χəbruukn	-	gebrauchen	kluu:wm	-	nagen
χəlüüt	-	Schall	stò̞ütn	-	prallen
huus	-	Haus	buuk	-	Bauch
krüüs	-	Kreuz	buu:r	-	Bauer
krüüt	-	Kraut	bruun	-	braun
krüüdn	-	würzen	sχuum	-	Schaum
lüüdn	-	läuten	bruu:zn	-	brausen
luus	-	Laus	duumə	-	Daumen
müü:rə	-	Mauer	duu:və	-	Taube
plüümə	-	Federbusch	χluupm	-	lauern
ruuχ	-	rauh	χrüüs	-	Staub
rüümtə	-	Raum	huut	-	Haut
rüüzii	-	Krach	kluutə	-	Klumpen
sχuuln	-	sich unterstellen	kuulə	-	Grube
			kuu:zə	-	Backenzahn

kruupm	-	kriechen	sluukn	-	schlucken
luuk	-	Luke	snuutə	-	Schnauze
luu:rn	-	lauern	snuu:wm	-	schnauben
muus	-	Maus	suu:zn	-	säusen
uulə	-	Eule	stuu:wm	-	stäuben
ruum	-	geräumig	fuustə	-	Faust
ruunə	-	Wallach	zuu:Gn	-	saugen
onkrüüt	-	Unkraut	zuupm	-	saufen
ruutə	-	Fenster	zuu:r	-	sauer
sχüün	-	schräg			

Dedemsvaart

gm. /î/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliikə	-	gleich	riidn	-	fahren
χlii:rn	-	gleiten	sχii:nn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiilə	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
(bekn	-	schimpfen)	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	diinn	-	dienen

dii:pə	-	tief	sχii:tn	-	schiessen
χiitn	-	giessen	fərlii:zn	-	verlieren
knii	-	Knie	flii:Gn	-	fliegen
liif	-	lieb	fii:rn	-	feiern
liit	-	Lied	wiidn	-	jäten
riim	-	Riemen	ziik	-	krank
riit	-	Riet, Rohr			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen
bii:st	-	Tier	sχii:f	-	schief
bleekə	-	Bleiche	spii:kə	-	Speiche
breet	-	breit	stii:n	-	Stein
dii:ln	-	teilen	tii	-	Zeh
deel	-	Teil	teekn	-	Zeichen
χəmeen	-	gemein	wii:kə	-	weich
hii:tə	-	heiss	zii:pə	-	Seife
heetn	-	heissen	zwii:t	-	Schweiss
ii:kn	-	eichen	zwii:tn	-	schwitzen
leem	-	Lehm			

gm. /ê2/

biitə	-	Rübe	spiigəl	-	Spiegel
briif	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüüdn	-	brüten	spüü:ln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü	-	müde	füüln	-	fühlen
mötn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüü:mm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	muut	-	Mut
buuk	-	Buch	pluuχ	-	Pflug
duuk	-	Tuch	ruupm	-	rufen
duun	-	tun	ruut	-	Russ
χuut	-	gut	sχuu	-	Schuh
huut	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huustn	-	husten	stuul	-	Stuhl
huu:wm	-	brauchen	frȍχ	-	früh
kuu	-	Kuh	fuu:Gn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuut	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	buuk	-	Bauch
düü:zələχ	-	schwindlig	buu:r	-	Bauer
düü:znt	-	tausend	bruun	-	braun
χəbrüükn	-	gebrauchen	sχuum	-	Schaum
χəlüüt	-	Schall	bruu:zn	-	brausen
hüüs	-	Haus	duumə	-	Daumen
krüüs	-	Kreuz	duu:və	-	Taube
krüüt	-	Kraut	χluupm	-	lauern
krüüdn	-	würzen	χrüüs	-	Staub
lüüdn	-	läuten	hȍüt	-	Haut
lüüs	-	Laus	kluutə	-	Klumpen
müü:rə	-	Mauer	kuulə	-	Grube
plüümə	-	Federbuch	kuu:zə	-	Backenzahn
rüüχ	-	rauh	kruupm	-	kriechen
rüümtə	-	Raum	luuk	-	Luke
rüü:zii	-	Krach	luu:rn	-	lauern
sχüüln	-	sich unterstellen	muus	-	Maus
			uulə	-	Eule
tüünə	-	Garten	rüüm	-	geräumig
büü:Gn	-	biegen	rüünə	-	Wallach
düükn	-	tauchen	onkrüüt	-	Unkraut
klüü:wm	-	nagen	ruutə	-	Fenster
stüütn	-	prallen	sχüün	-	schräg

sluukn	-	schlucken	fuustə	-	Faust
snuutə	-	Schnauze	zuu:Gn	-	saugen
snuu:wm	-	schnauben	zuupm	-	saufen
suu:zn	-	sausen	zuu:r	-	sauer
stuu:wm	-	stäuben			

Erica [1]

gm. /î/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riidn	-	fahren
χlii:rn	-	gleiten	sχiinn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiilə	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
kriiGn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədriiGn	-	betrügen	χiitn	-	giessen
diinn	-	dienen	knii	-	Knie
dii:pə	-	tief	liif	-	lieb

---

1) Zwischen Klammern die Aussprache der Kinder des Gewährsmannes.

liit	-	Lied	flii:Gn	-	fliegen
riim	-	Riemen	fii:rn	-	feiern
riit	-	Riet, Rohr	wiidn	-	jäten
sχii:tn	-	schiessen	ziik	-	krank
fərlii:zn	-	verlieren			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	liinn	-	leihen
beest	-	Tier	sχii:və	-	schief
blii:kə	-	Bleiche	spii:kə	-	Speiche
breet	-	breit	stii:n	-	Stein
deeln	-	teilen	tii:nə	-	Zeh
deel	-	Teil	teekn	-	Zeichen
χəmeen	-	gemein	wii:kə	-	weich
hii:tə	-	heiss	zii:pə	-	Seife
heetn	-	heissen	zwii:t	-	Schweiss
iikn	-	eichen	zwii:tn	-	schwitzen
lii:m	-	Lehm			

gm. /ê^2/

biit	-	Rübe	spiigəl	-	Spiegel
briif	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüüdn	-	brüten	spüüln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüükn	-	fluchen
müü	-	müde	füüln	-	fühlen
muutn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüü:mm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüüwm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	duuk	-	Tuch
buuk	-	Buch	duun	-	tun

χuut	-	gut	ruupm	-	rufen
huut	-	Hut	ruut	-	Russ
huustn	-	husten	sχuu	-	Schuh
huuwm	-	brauchen	snuuk	-	Hecht
kuu	-	Kuh	stuul	-	Stuhl
kuu:kə	-	Kuchen	frȍχ	-	früh
muut	-	Mut	fuuGn	-	fugen
pluuχ	-	Pflug	fuut	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	sχuum		
düü:zələχ	-	schwindlig	(sχüüm)	-	Schaum
düü:znt	-	tausend	bruu:zn	-	brausen
χəbrüükn	-	gebrauchen	duumə	-	Daumen
χəlüüt	-	Schall	duu:və	-	Taube
hüüs	-	Haus	χluupm	-	lauern
krüüs	-	Kreuz	χruus(χrüüs)	-	Staub
krüüt	-	Kraut	hüüt	-	Haut
krüüdn	-	würzen	kluutə	-	Klumpen
lüüdn	-	läuten	kuulə	-	Grube
lüüs	-	Laus	kuu:zə	-	Backenzahn
müü:rə	-	Mauer	kruupm	-	kriechen
plüümə	-	Federbusch	luukə	-	Luke
ruuχ	-	rauh	luu:rn	-	lauern
rüümtə	-	Raum	muus	-	Maus
rüüzii	-	Krach	uulə	-	Eule
sχuuln	-	sich unter-	ruum(rüüm)	-	geräumig
(sχüüln)	-	stellen	ruunə	-	Wallach
tüünə	-	Garten	onkrüüt	-	Unkraut
büü:Gn	-	biegen	ruutə	-	Fenster
düükn	-	tauchen	sχüün	-	schräg
kluu:wm	-	nagen	sluukn	-	schlucken
stȍütn	-	prallen	snuutə	-	Schnauze
büük	-	Bauch	snuu:wm	-	schnauben
buu:r	-	Bauer	suu:zn	-	sausen
bruun			stuu:wm	-	stäuben
(brüün)	-	braun	fuustə	-	Faust

zuu:Gn	-	saugen	zuupm	-	saufen
zuu:r	-	sauer			

Gramsbergen

gm. /i/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:ge	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riipə	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	rii:n	-	fahren
χlii:n	-	gleiten	sχii:nn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiil	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
(bekn	-	schimpfen)	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:əGn	-	betrügen	rii:t	-	Riet, Rohr
dii:nn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:pə	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:əGn	-	fliegen
knii:	-	Knie	fii:rn	-	feiern
lii:f	-	lieb	wii:n	-	jäten
lii:t	-	Lied	zii:k	-	krank
rii:m	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen
bii:st	-	Tier	sχii:f	-	schief
bleek	-	Bleiche	speekə	-	Speiche
breet	-	breit	stii:n	-	Stein
deeln	-	teilen	tii:n	-	Zeh
deel	-	Teil	teekn	-	Zeichen
χəmii:n	-	gemein	week	-	weich
hii:tə	-	heiss	zeepə	-	Seife
hii:tn	-	heissen	zweet	-	Schweiss
eekn	-	eichen	zweetn	-	schwitzen
leem	-	Lehm			

gm. /ê^2/

biit	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel
breef	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüü:n	-	brüten	spüüln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü:	-	müde	füü:ln		fühlen
mötn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüü:mm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluu:t	-	Blut	muu:t	-	Mut
buu:k	-	Buch	pluu:χ	-	Pflug
duu:k	-	Tuch	ruu:pm	-	rufen
duu:n	-	tun	ruu:t	-	Russ
χuu:t	-	gut	sχuu:	-	Schuh
huu:t	-	Hut	snuu:k	-	Hecht
huu:stn	-	husten	stuu:l	-	Stuhl
huu:wm	-	brauchen	frò̜χ	-	früh

kuu:	-	Kuh	fuu:Gn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuu:t	-	Fuss

gm. /û/

buutn	-	draussen	duum	-	Daumen
düü:zələχ	-	schwindlig	duu:və	-	Taube
duu:znt	-	tausend	χluupm	-	lauern
χəbruukn	-	gebrauchen	χruus	-	Staub
χəlüüt	-	Schall	hüüt	-	Haut
huus	-	Haus	kluutə	-	Klumpen
krüüs	-	Kreuz	kuulə	-	Grube
krüüt	-	Kraut	kuu:zə	-	Backenzahn
krüüdn	-	würzen	kruupm	-	kriechen
lüü:n	-	läuten	luuk	-	Luke
luus	-	Laus	luu:rn	-	lauern
müü:rə	-	Mauer	muus	-	Maus
plüüm	-	Federbusch	uu:lə	-	Eule
ruuχ	-	rauh	ruum	-	geräumig
rüümtə	-	Raum	ruunə	-	Wallach
rüü:zii	-	Krach	onkrüüt	-	Unkraut
sχüüln	-	sich unter-stellen	ruutə	-	Fenster
			sχüün	-	schräg
tüünə	-	Garten	sluukn	-	schlucken
büü:Gn	-	biegen	snuutə	-	Schnauze
düükn	-	tauchen	snuu:wm	-	schnauben
kluu:wm	-	nagen	suu:zn	-	sausen
stöütn	-	prallen	stuu:wm	-	stäuben
buuk	-	Bauch	fuustə	-	Faust
buu:r	-	Bauer	zuu:Gn	-	saugen
bruun	-	braun	zuupm	-	saufen
sχuum	-	Schaum	zuu:r	-	sauer
bruu:zn	-	brausen			

Hoogeveen

gm. /i/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riidn	-	fahren
χleidn	-	gleiten	sχii:nn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiilə	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	Weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	riit	-	Riet, Rohr
dii:nn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:pə	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii	-	Knie	fii:rn	-	feiern
liif	-	lieb	wii:dn	-	jäten
liit	-	Lied	ziik	-	krank
rii:mə	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen

bii:st	-	Tier	sχii:və	-	schief
blii:kə	-	Bleiche	spii:kə	-	Speiche
brii:t	-	breit	stii:n	-	Stein
deeln	-	teilen	tii	-	Zeh
deel	-	Teil	tii:kn	-	Zeichen
χəmii:n	-	gemein	wii:k	-	weich
hii:tə	-	heiss	zii:pə	-	Seife
heetn	-	heissen	zwii:t	-	Schweiss
ii:kn	-	eichen	zwii:tn	-	schwitzen
lii:m	-	Lehm			

gm. /ê^2/

bii:tə	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel
brii:f	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüü:dn	-	brüten	spüüln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü:	-	müde	füüln	-	fühlen
mötn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüü:mm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	muut	-	Mut
buuk	-	Buch	pluuχ	-	Pflug
duuk	-	Tuch	ruupm	-	rufen
duun	-	tun	ruut	-	Russ
χuut	-	gut	sχuu	-	Schuh
huut	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huu:stn	-	husten	stuul	-	Stuhl
huu:wm	-	brauchen	fróχ	-	früh
kuu	-	Kuh	fuuGn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuu:tə	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	duum	-	Daumen
düü:zələχ	-	schwindlig	duu:və	-	Taube
düü:znt	-	tausend	χluupm	-	lauern
χəbrüükn	-	gebrauchen	χruus	-	Staub
χəlüüt	-	Schall	fel, hȍüt	-	Haut
hüüs	-	Haus	kluutə	-	Klumpen
krüüs	-	Kreuz	kuulə	-	Grube
krüüt	-	Kraut	kuu:zə	-	Backenzahn
krüüdn	-	würzen	kruupm	-	kriechen
lüüdn	-	läuten	luuk	-	Luke
lüüs	-	Laus	luu:rn	-	lauern
müü:rə	-	Mauer	muus	-	Maus
plüü:mə	-	Federbusch	uulə	-	Eule
rüüχ	-	rauh	ruum	-	geräumig
rüümtə	-	Raum	ruunə	-	Wallach
rüü:zii	-	Krach	onkrüüt	-	Unkraut
sχüüln	-	sich unterstellen	ruutə	-	Fenster
			(sχii:və	-	schräg)
tüün	-	Garten	sluukn	-	schlucken
büü:Gn	-	biegen	snuutə	-	Schnauze
düükn	-	tauchen	snuu:wm	-	schnauben
klüü:wm	-	nagen	suu:zn	-	sausen
stȍütn	-	prallen	stuu:wm	-	stäuben
buuk	-	Bauch	fuustə	-	Faust
buu:r	-	Bauer	zuu:Gn	-	saugen
bruun	-	braun	zuupm	-	saufen
sχüüm	-	Schaum	zuu:r	-	sauer
bruu:zn	-	brausen			

Klazienaveen

Mit Klazienaveen stimmt Zwartemeer überein. Kleine Unterschiede sind zwar vorhanden, aber diese können auch in Klazienaveen selber auftreten, jedoch ohne das Bild dieses Dialekts zu verändern.

gm. /î/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riidn	-	fahren
χliidn	-	gleiten	sχii:nn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiilə	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	riit	-	Riet, Rohr
dii:nn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:p	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
kneiə	-	Knie	fii:rn	-	feiern
lii:f	-	lieb	wiidn	-	jäten
liit	-	Lied	zii:k	-	krank
rii:mə	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	breet	-	breit
bii:st	-	Tier	deeln	-	teilen
blii:kə	-	Bleiche	deel	-	Teil

χəmii:nə	-	gemein	stii:nə	-	Stein
hii:tə	-	heiss	teenə, tii:nə	-	Zeh
heetn	-	heissen	teekn	-	Zeichen
ii:kn	-	eichen	wii:kə	-	weich
lii:m	-	Lehm	zii:pə	-	Seife
lii:nn	-	leihen	zwii:t	-	Schweiss
sχii:və	-	schief	zwii:tn	-	schwitzen
spii:kə	-	Speiche			

gm. /ê2/

biitə	-	Rübe	spiigəl	-	Spiegel
briif	-	Brief	wiiχ	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüüdn	-	brüten	spüüln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüükn	-	fluchen
müü	-	müde	füüln	-	fühlen
muutn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüümm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	muut	-	Mut
buuk	-	Buch	pluuχ	-	Pflug
duuk	-	Tuch	ruupm	-	rufen
duun	-	tun	ruut	-	Russ
χuut	-	gut	sχuu	-	Schuh
huut	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huustn	-	husten	stuul	-	Stuhl
hüü:wm	-	brauchen	frȍχ	-	früh
kuu	-	Kuh	fuuGn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuut	-	Fuss

gm. /û/

büütn - draussen
düüzələχ - schwindlig
düü:znt - tausend
χəbrüükn - gebrauchen
χəlüüt - Schall
hüüs - Haus
krüüs - Kreuz
krüüt - Kraut
krüüdn - würzen
lüüdn - läuten
lüüs - Laus
müü:rə - Mauer
plüümə - Federbusch
ruuχ - rauh
rüümtə - Raum
rüüzii - Krach
sχuuln - sich unterstellen
tüünə - Garten
buu:Gn - biegen
düükn - tauchen
klüü:wm - nagen
stȍütn - prallen
büük - Bauch
buu:r - Bauer
bruun neben
brüün - braun
sχüüm - Schaum
brüü:zn - brausen

duumə - Daumen
duu:və - Taube
χluupm - lauern
χruus - Staub
huut - Haut
kluutə - Klumpen
kuulə - Grube
kuu:zə - Backenzahn
kruupm - kriechen
luuk - Luke
luu:rn - lauern
muus - Maus
uulə - Eule
ruum - geräumig
rüünə - Wallach
onkrüüt - Unkraut
ruutə neben
rüütə - Fenster
sχüünə - schräg
sluukn - schlucken
snuutə - Schnauze
snuu:wm - schnauben
suu:zn - sausen
stuu:wm - stäuben
fuustə - Faust
zuu:Gn - saugen
zuupm - saufen
zuu:r - sauer

Klooster

Mit Klooster stimmen Holthone und Holtheme überein.

gm. /î/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	rii:n	-	fahren
χlii:n	-	gleiten	sχiinn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiilə	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	rii:t	-	Riet, Rohr
dii:nn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:pə	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii:	-	Knie	fii:rn	-	feiern
lii:f	-	lieb	wii:n	-	jäten
lii:t	-	Lied	zii:k	-	krank
rii:m	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	breet	-	breit
bii:st	-	Tier	deeln	-	teilen
bleekə	-	Bleiche	deel	-	Teil

χəmii:n	-	gemein	stii:n	-	Stein
hii:tə	-	heiss	tii:n	-	Zeh
heetn	-	heissen	teekn	-	Zeichen
eekn	-	eichen	week	-	weich
lii:m	-	Lehm	zeepə	-	Seife
lii:nn	-	leihen	zweet	-	Schweiss
sχii:f	-	schief	zweetn	-	schwitzen
speekə	-	Speiche			

gm. /ê^2/

biit	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel
breef	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüü:n	-	brüten	spüü:ln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü:	-	müde	füü:ln	-	fühlen
mötn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüü:mm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluu:t	-	Blut	muut	-	Mut
buu:k	-	Buch	pluu:χ	-	Pflug
duu:k	-	Tuch	ruu:pm	-	rufen
duu:n	-	tun	ruu:t	-	Russ
χuu:t	-	gut	sχuu:	-	Schuh
huu:t	-	Hut	snuu:k	-	Hecht
huu:stn	-	husten	stuu:l	-	Stuhl
hüü:wm	-	brauchen	frò̜χ	-	früh
kuu:	-	Kuh	fuu:Gn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuu:t	-	Fuss

gm. /û/

buutn	-	draussen	bruu:zn	-	brausen
düü:zələχ	-	schwindlig	duumə	-	Daumen
duu:znt	-	tausend	duu:və	-	Taube
χəbruukn	-	gebrauchen	χluupm	-	lauern
χəlüüt	-	Schall	χruus	-	Staub
huus neben			huut	-	Haut
hüüs	-	Haus	kluutə	-	Klumpen
krüüs	-	Kreuz	kuulə	-	Grube
krüüt	-	Kraut	kuu:zə	-	Backenzahn
krüüdn	-	würzen	kruupm	-	kriechen
lüüdn	-	läuten	luuk	-	Luke
luus	-	Laus	luu:rn	-	lauern
müü:r	-	Mauer	muus	-	Maus
plüümə	-	Federbusch	uulə	-	Eule
ruuχ	-	rauh	ruum	-	geräumig
rüümtə	-	Raum	ruunə	-	Wallach
rüüzii	-	Krach	onkrüüt	-	Unkraut
sχuu:ln	-	sich unterstellen	ruutə	-	Fenster
			sχüün	-	schräg
tüünə	-	Garten	sluukn	-	schlucken
büü:Gn	-	biegen	snuutə	-	Schnauze
düükn	-	tauchen	snuu:wm	-	schnauben
klüü:wm	-	nagen	suu:zn	-	sausen
stüütn	-	prallen	stuu:wm	-	stäuben
buuk	-	Bauch	fuustə	-	Faust
buu:r	-	Bauer	zuu:Gn	-	saugen
bruun	-	braun	zuupm	-	saufen
sχuum	-	Schaum	zuu:r	-	sauer

Nw.-Amsterdam

gm. /î/

biilə	-	Beil	blii:wm	-	bleiben
biitn	-	beissen	diik	-	Deich
bliidə	-	froh	drii:wm	-	treiben

χəliik	-	gleich	priis	-	Preis
χliidn	-	gleiten	riip	-	reif
χriipm	-	greifen	riim	-	Reim
χriis	-	grau	riidn	-	fahren
iis	-	Eis	sχii:nn	-	scheinen
kiikn	-	sehen	sliitn	-	abnutzen
kiimm	-	keimen	spiikər	-	Nagel
kii:wm	-	schimpfen	stiif	-	steif
kniipm	-	kneifen	stiilə	-	Pfosten
kriiGn	-	kriegen	striikn	-	bügeln
liif	-	Leib	tiit	-	Zeit
liik	-	gerade	wiin	-	Wein
liim	-	Leim	wiis	-	weise
mii:Gn	-	urinare	wiit	-	weit
mii:gə	-	Urin	ziit	-	Seite
piipə	-	Pfeife	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	riit	-	Riet, Rohr
diinn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:pə	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii	-	Knie	fii:rn	-	feiern
liif	-	lieb	wiidn	-	jäten
liit	-	Lied	ziik	-	krank
rii:mə	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	heetn	-	heissen
beest	-	Tier	ii:kn	-	eichen
blii:kə	-	Bleiche	lii:m	-	Lehm
brii:t	-	breit	lii:nn	-	leihen
dii:ln	-	teilen	sχii:və	-	schief
dii:l	-	Teil	spii:kə	-	Speiche
χəmii:n	-	gemein	stii:nə	-	Stein
hii:tə	-	heiss	teiə, tii:nə	-	Zeh

teekn	-	Zeichen	zwii:t	-	Schweiss
wii:k	-	weich	zwii:tn	-	schwitzen
zii:pə	-	Seife			

gm. /ê2/

bii:tə	-	Rübe	spiigəl	-	Spiegel
briif	-	Brief	wiiχ	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

bruudn	-	brüten	spüüln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüükn	-	fluchen
müü:	-	müde	füüln	-	fühlen
muutn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüü:mm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	muut	-	Mut
buuk	-	Buch	pluuχ	-	Pflug
duuk	-	Tuch	ruupm	-	rufen
duun	-	tun	ruut	-	Russ
χuut	-	gut	sχuu	-	Schuh
huut	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huustn	-	husten	stuul	-	Stuhl
huuwm	-	brauchen	frǒχ	-	früh
kuu	-	Kuh	fuuGn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuut	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	bruu:zn	-	brausen
düü:zələχ	-	schwindlig	duumə	-	Daumen
düü:znt	-	tausend	duu:və	-	Taube
χəbrüükn	-	gebrauchen	χluupm	-	lauern
χəlüüt	-	Schall	χrüüs	-	Staub

hüüs	-	Haus	hüüt	-	Haut
krüüs	-	Kreuz	kluutə	-	Klumpen
krüüt	-	Kraut	kuulə	-	Grube
krüüdn	-	würzen	kuu:zə	-	Backenzahn
lüüdn	-	läuten	kruupm	-	kriechen
lüüs	-	Laus	luuk	-	Luke
müü:rə	-	Mauer	luu:rn	-	lauern
plüümə	-	Federbusch	muus	-	Maus
ruuχ	-	rauh	uulə	-	Eule
rüümtə	-	Raum	rüüm	-	geräumig
rüüzii	-	Krach	ruunə	-	Wallach
sχuuln	-	sich unter-	onkrüüt	-	Unkraut
		stellen	rüütə	-	Fenster
tüünə	-	Garten	sχüün	-	schräg
büü:Gn	-	biegen	sluukn	-	schlucken
düükn	-	tauchen	snuutə	-	Schnauze
klüü:wm	-	nagen	snuu:wm	-	schnauben
stȍütn			suu:zn	-	sausen
(stüütn)	-	prallen	stuu:wm	-	stäuben
büük	-	Bauch	fuustə	-	Faust
buu:r	-	Bauer	zuu:Gn	-	saugen
brüün	-	braun	zuupm	-	saufen
sχüüm	-	Schaum	zuu:r	-	sauer

Nw.-Dordrecht

gm. /i/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riidn	-	fahren
χlii:rn	-	gleiten	sχii:nn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel

iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiilə	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	riit	-	Riet, Rohr
dii:nn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:p	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
kneiə	-	Knie	fii:rn	-	feiern
lii:f	-	lieb	wiidn	-	jäten
lii:t	-	Lied	zii:kə	-	krank
rii:mə	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen
biist	-	Tier	sχii:və	-	schief
blii:k	-	Bleiche	spii:kə	-	Speiche
brii:t	-	breit	stii:n	-	Stein
deeln	-	teilen	tii:nə	-	Zeh
deel	-	Teil	teekn	-	Zeichen
χəmii:n	-	gemein	wii:kə	-	weich
hii:tə	-	heiss	zii:pə	-	Seife
heetn	-	heissen	zwii:t	-	Schweiss
ii:kn	-	eichen	zwii:tn	-	schwitzen
lii:m	-	Lehm			

gm. /ê2/

bii:tə	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel

briif	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

bruudn	-	brüten	prüü:wm	-	kosten, prüfen
χrüü:n	-	grün	spüüln	-	spülen
müü:	-	müde	flüükn	-	fluchen
muutn	-	müssen	füüln	-	fühlen
nüümm	-	nennen	züü:kn	-	suchen
züü:tə	-	süss			

gm. /ô/

bluu:t	-	Blut	muut	-	Mut
buuk	-	Buch	pluugə	-	Pflug
duuk	-	Tuch	ruupm	-	rufen
duu:n	-	tun	ruu:t	-	Russ
χuut	-	gut	sχuu:	-	Schuh
huut	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huustn	-	husten	stuu:lə	-	Stuhl
huu:wm	-	brauchen	fruuχ	-	früh
kuu:	-	Kuh	fuuGn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuut	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	duumə	-	Daumen
düü:zələχ	-	schwindlig	duu:və	-	Taube
düü:znt	-	tausend	χluupm	-	lauern
χəbrüükn	-	gebrauchen	χruus	-	Staub
χəlüüt	-	Schall	huut	-	Haut
hüüs	-	Haus	kluutə	-	Klumpen
krüüs	-	Kreuz	kuulə	-	Grube
kuu:zə	-	Backenzahn	krüüt	-	Kraut
krüüdn	-	würzen	kruupm	-	kriechen
lüüdn	-	läuten	lüük	-	Luke
luus	-	Laus	luu:rn	-	lauern
müü:r	-	Mauer	muus	-	Maus

plüüm	-	Federbusch	uulə	-	Eule
ruuχ	-	rauh	ruum neben		
rüümtə	-	Raum	rüüm	-	geräumig
rüü:zii	-	Krach	ruunə	-	Wallach
sχüüln	-	sich unter-	onkrüüt	-	Unkraut
		stellen	rüütə	-	Fenster
tüünə	-	Garten	sχüün	-	schräg
büü:Gn	-	biegen	sluukn	-	schlucken
düükn	-	tauchen	snuutə	-	Schnauze
	-	nagen	snuu:wm	-	schnauben
stȍütn	-	prallen	suu:zn	-	sausen
büük	-	Bauch	stuu:wm	-	stäuben
buu:r	-	Bauer	fuust	-	Faust
brüün	-	braun	zuu:Gn	-	saugen
sχüüm	-	Schaum	zuupm	-	saufen
brüü:zn	-	brausen	zuu:r	-	sauer

Schoonebeek

Weyerswold stimmt mit Schoonebeek überein.

gm. /i/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piip	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riidn	-	fahren
χlii:dn	-	gleiten	sχiinn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiil	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein

krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	reit, rii:t	-	Riet, Rohr
dii:nn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:p	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii:	-	Knie	fii:rn	-	feiern
lii:f	-	lieb	wii:n	-	jäten
lii:t	-	Lied	zii:k	-	krank
rii:m	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	dii:l	-	Teil
bii:st	-	Tier	χəmii:n	-	gemein
blii:kə	-	Bleiche	hii:tə	-	heiss
brii:t	-	breit	hii:tn	-	heissen
deeln	-	teilen	ii:kn	-	eichen
lii:m	-	Lehm	tii:kn	-	Zeichen
lii:nn	-	leihen	wii:k	-	weich
sχii:f	-	schief	zii:pə	-	Seife
spii:kə	-	Speiche	zwii:t	-	Schweiss
stii:n	-	Stein	zwii:tn	-	schwitzen
tii:n	-	Zeh			

gm. /ê^2/

biitə	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel
brii:f	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüü:n	-	brütén	spüü:ln	-	spülen

χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü:	-	müde	füü:ln	-	fühlen
mŏ̯tn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüü:mm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluu:t	-	Blut	muut	-	Mut
buu:k	-	Buch	pluu:χ	-	Pflug
duu:k	-	Tuch	ruu:pm	-	rufen
duu:n	-	tun	ruu:t	-	Russ
χuu:t	-	gut	sχuu	-	Schuh
huu:t	-	Hut	snuu:k	-	Hecht
huu:stn	-	husten	stuu:l	-	Stuhl
hüü:wm	-	brauchen	frò̯χ	-	früh
kuu:	-	Kuh	fuu:Gn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuu:t	-	Fuss

gm. /û/

buutn	-	draussen	duum	-	Daumen
düü:zələχ	-	schwindlig	duu:və	-	Taube
duu:znt	-	tausend	χluupm	-	lauern
χəbruukn	-	gebrauchen	χruus	-	Staub
χəlüüt	-	Schall	huut	-	Haut
huus	-	Haus	kluutə	-	Klumpen
krüüs	-	Kreuz	kuul	-	Grube
kruut	-	Kraut	kuu:zə	-	Backenzahn
krüüdn	-	würzen	krüüpm	-	kriechen
lüün	-	läuten	luuk	-	Luke
luus	-	Laus	luu:rn	-	lauern
müü:r	-	Mauer	muus	-	Maus
plüüm	-	Federbusch	uulə	-	Eule
rüüχ	-	rauh	ruum	-	geräumig
ruumtə	-	Raum	ruunə	-	Wallach

rüüzii	-	Krach	onkruut	-	Unkraut
sχuuln	-	sich unter-	ruutə	-	Fenster
		stellen	sχüün	-	schräg
(χóórn	-	Garten)	sluukn	-	schlucken
büü:Gn	-	biegen	snuutə	-	Schnauze
düü:kn	-	tauchen	snuu:wm	-	schnauben
klüü:wm	-	nagen	suu:zn	-	sausen
stuutn	-	prallen	stuu:wm	-	stäuben
buuk	-	Bauch	fuustə	-	Faust
buu:r	-	Bauer	zuu:Gn	-	saugen
bruun	-	braun	zuupm	-	saufen
sχüüm	-	Schaum	zuu:r	-	sauer
bruu:zn	-	brausen			

Slagharen

gm. /i/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riidn	-	fahren
χlii:rn	-	gleiten	sχii:nn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiilə	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	riit	-	Riet, Rohr
diinn	-	dienen	sχiitn	-	schiessen
diip	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χiitn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii	-	Knie	fii:rn	-	feiern
liif	-	lieb	wiidn	-	jäten
liit	-	Lied	ziik	-	krank
riim	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen
bii:st	-	Tier	sχii:və	-	schief
blii:kə	-	Bleiche	spii:kə	-	Speiche
breet	-	breit	stii:n	-	Stein
deeln	-	teilen	tii	-	Zeh
deel	-	Teil	teekn	-	Zeichen
χəmeen	-	gemein	week	-	weich
hii:tə	-	heiss	zii:pə	-	Seife
heetn	-	heissen	zweet	-	Schweiss
ii:kn	-	eichen	zweetn	-	schwitzen
lii:m	-	Lehm			

gm. /ê^2/

biitə	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel
briif	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüüdn	-	brüten	spüüln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü	-	müde	füüln	-	fühlen
mötn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüü:mm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	muut	-	Mut
buuk	-	Buch	pluuχ	-	Pflug
duuk	-	Tuch	ruupm	-	rufen
duun	-	tun	ruut	-	Russ
χuut	-	gut	sχuu	-	Schuh
huut	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huustn	-	husten	stuul	-	Stuhl
huuwm	-	brauchen	frò̀χ	-	früh
kuu	-	Kuh	fuuGn	-	fugen
kuu:kə	-	Kuchen	fuut	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	buuk	-	Bauch
düü:zələχ	-	schwindlig	buu:r	-	Bauer
düü:znt	-	tausend	bruun	-	braun
χəbrüükn	-	gebrauchen	sχüüm	-	Schaum
χəlüüt	-	Schall	bruu:zn	-	brausen
hüüs	-	Haus	duum	-	Daumen
krüüs	-	Kreuz	duu:və	-	Taube
krüüt	-	Kraut	χluupm	-	lauern
krüüdn	-	würzen	χrüüs	-	Staub
lüüdn	-	läuten	(fel	-	Haut)
lüüs	-	Laus	kluutə	-	Klumpen
müü:rə	-	Mauer	kuulə	-	Grube
plüümə	-	Federbusch	kuu:zə	-	Backenzahn
rüüχ	-	rauh	kruupm	-	kriechen
rüümtə	-	Raum	luuk	-	Luke
rüüzii	-	Krach	luu:rn	-	lauern
sχüüln	-	sich unterstellen	muus	-	Maus
			uulə	-	Eule
tüün	-	Garten	ruum	-	geräumig
büü:əGn	-	biegen	ruunə	-	Wallach
düükn	-	tauchen	onkrüüt	-	Unkraut
klüü:wm	-	nagen	ruutə	-	Fenster
stò̀ütn	-	prallen	sχüün	-	schräg

sluukn	-	schlucken	fuustə	-	Faust
snuutə	-	Schnauze	zuu:Gn	-	saugen
snuu:wm	-	schnauben	zuupm	-	saufen
suu:zn	-	sausen	zuu:r	-	sauer
stuu:wm	-	stäuben			

Steenwijksmoer

gm. /î/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
bliiwm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riin [1)]	-	fahren
χliin [1)]	-	gleiten	sχiinn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiil	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	knii	-	Knie
diinn	-	dienen	liif	-	lieb
diip	-	tief	liit	-	Lied
χii:tn	-	giessen	riim	-	Riemen

---

1) Stark nasaliert

riit	-	Riet, Rohr	fii:rn	-	feiern
sχii:tn	-	schiessen	wiin [1]	-	jäten
fərlii:zn	-	verlieren	ziik	-	krank
flii:Gn	-	fliegen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen
bii:st	-	Tier	sχii:f	-	schief
(unbekannt)	-	Bleiche	speekə	-	Speiche
breet	-	breit	stii:n	-	Stein
deeln	-	teilen	tii:n	-	Zeh
deel	-	Teil	teekn	-	Zeichen
χəmii:n	-	gemein	week	-	weich
hii:tə	-	heiss	zeepə	-	Seife
heetn	-	heissen	zweet	-	Schweiss
eekn	-	eichen	zweetn	-	schwitzen
(klei	-	Lehm)			

gm. /ê[2]/

biitə	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel
briif	-	Brief	wii:əgə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüün	-	brüten	spüü:ln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü	-	müde	füü:ln	-	fühlen
mòtn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüümm	-	nennen	züü:tə	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	buuk	-	Buch

---

1) Stark nasaliert

duuk	-	Tuch	pluuχ	-	Pflug
duun	-	tun	ruupm	-	rufen
χuut	-	gut	ruut	-	Russ
huut	-	Hut	sχuu	-	Schuh
huustn	-	husten	snuuk	-	Hecht
hüüwm	-	brauchen	stuul	-	Stuhl
kuu	-	Kuh	frȍχ	-	früh
kuu:kə	-	Kuchen	fuuGn	-	fugen
muut	-	Mut	fuut	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	sχuum	-	Schaum
düü:zələχ	-	schwindlig	bruu:zn	-	brausen
düü:znt	-	tausend	duumə	-	Daumen
χəbrüükn	-	gebrauchen	duu:və	-	Taube
χəlüüt	-	Schall	χluupm	-	lauern
hüüs	-	Haus	χrüüs	-	Staub
krüüs	-	Kreuz	(fel	-	Haut)
krüüt	-	Kraut	kluutə	-	Klumpen
krüüdn	-	würzen	kuulə	-	Grube
lüüdn	-	läuten	kuu:zə	-	Backenzahn
luus	-	Laus	kruupm	-	kriechen
müü:rə	-	Mauer	luuk	-	Luke
plüümə	-	Federbusch	luu:rn	-	lauern
rüüχ	-	rauh	muus	-	Maus
rüümtə	-	Raum	uulə	-	Eule
rüüzii	-	Krach	ruum	-	geräumig
sχuuln	-	sich unterstellen	ruunə	-	Wallach
tüünə	-	Garten	onkruut	-	Unkraut
büü:Gn	-	biegen	ruutə	-	Fenster
düükn	-	tauchen	sχüün(s)	-	schräg
knuu:wm	-	nagen	sluukn	-	schlucken
stȍütn	-	prallen	snuutə	-	Schnauze
buuk	-	Bauch	snuu:wm	-	schnauben
buu:r	-	Bauer	suu:zn	-	sausen
bruun	-	braun	stuu:wm	-	stäuben
			fuustə	-	Faust

zuu:Gn	-	saugen	zuu:r	-	sauer
zuupm	-	saufen			

Stieltjeskanaal

Stieltjeskanaal und Dalerveen stimmen überein. Es gibt in beiden Dörfern auch Leute, die Wörter mit /ii/ < /eu/ und /uu/ < /ô/ in einigen Fällen überlang sprechen.

gm. /î/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riidn	-	fahren
χlii:dn	-	gleiten	sχii:nn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiilə	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
liim	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	liif	-	lieb
diinn	-	dienen	liit	-	Lied
diip	-	tief	riim	-	Riemen
χiitn	-	giessen	riit	-	Riet, Rohr
knii	-	Knie	sχii:tn	-	schiessen

fərlii:zn	-	verlieren	wiidn	-	jäten
flii:Gn	-	fliegen	ziik	-	krank
fii:rn	-	feiern			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	lii:nn	-	leihen
beest	-	Tier	sχii:f	-	schief
blii:k	-	Bleiche	spii:kə	-	Speiche
brii:t	-	breit	stii:n	-	Stein
deeln	-	teilen	tii	-	Zeh
deel	-	Teil	teekn	-	Zeichen
χəmii:n	-	gemein	week	-	weich
hii:t	-	heiss	zeep	-	Seife
heetn	-	heissen	zweet	-	Schweiss
ii:kn	-	eichen	zweetn	-	schwitzen
lii:m	-	Lehm			

gm. /ê2/

biit	-	Rübe	spiigəl	-	Spiegel
briif	-	Brief	wiiχ	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüüdn	-	brüten	spüüln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüükn	-	fluchen
müü:	-	müde	füü:ln	-	fühlen
muutn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nuumm	-	nennen	züü:t	-	süss
prüüwm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluut	-	Blut	χuut	-	gut
buuk	-	Buch	huut	-	Hut
duuk	-	Tuch	huustn	-	husten
duun	-	tun	hüü:wm	-	brauchen

kuu	-	Kuh	sχuu	-	Schuh
kuuk	-	Kuchen	snuuk	-	Hecht
muut	-	Mut	stuul	-	Stuhl
pluuχ	-	Pflug	frȍχ	-	früh
ruupm	-	rufen	fuu:Gn	-	fugen
ruut	-	Russ	fuut	-	Fuss

gm. /û/

büütn	-	draussen	duumə	-	Daumen
düü:zələχ	-	schwindlig	duu:və	-	Taube
düü:znt	-	tausend	χluupm	-	lauern
χəbruukn	-	gebrauchen	χruus	-	Staub
χəlüüt	-	Schall	huut	-	Haut
hüüs	-	Haus	kluutə	-	Klumpen
krüüs	-	Kreuz	kuulə	-	Grube
kruut	-	Kraut	kuu:zə	-	Backenzahn
krüüdn	-	würzen	kruupm	-	kriechen
lüüdn	-	läuten	luuk	-	Luke
luus	-	Laus	luu:rn	-	lauern
müü:r	-	Mauer	muus	-	Maus
plüüm	-	Federbusch	uulə	-	Eule
ruuχ	-	rauh	ruum	-	geräumig
rüümtə	-	Raum	ruun	-	Wallach
rüüzii	-	Krach	onkrüüt	-	Unkraut
sχuuln	-	sich unterstellen	ruutə	-	Fenster
			sχüün	-	schräg
tüün	-	Garten	sluukn	-	schlucken
büü:Gn	-	biegen	snuutə	-	Schnauze
düükn	-	tauchen	snuu:wm	-	schnauben
klüü:wm	-	nagen	suu:zn	-	sausen
stȍütn	-	prallen	stuu:wm	-	stäuben
büük	-	Bauch	fuustə	-	Faust
buu:r	-	Bauer	zuu:Gn	-	saugen
bruun	-	braun	zuupm	-	saufen
sχuum	-	Schaum	zuu:r	-	sauer
bruu:zn	-	brausen			

Wachtum

gm. /î/

biil	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piip	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	rii:n	-	fahren
χlii:n	-	gleiten	sχiinn	-	scheinen
χriipm	-	greifen	sliitn	-	abnutzen
χriis	-	grau	spiikər	-	Nagel
iis	-	Eis	stiif	-	steif
kiikn	-	sehen	stiil	-	Pfosten
kiimm	-	keimen	striikn	-	bügeln
kii:wm	-	schimpfen	tiit	-	Zeit
kniipm	-	kneifen	wiin	-	Wein
krii:Gn	-	kriegen	wiis	-	weise
liif	-	Leib	wiit	-	weit
liik	-	gerade	ziit	-	Seite
lii:m	-	Leim	zwii:Gn	-	schweigen

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	riit	-	Riet, Rohr
diinn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
dii:p	-	tief	fərlii:zn	-	verlieren
χii:tn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii:	-	Knie	fii:rn	-	feiern
lii:f	-	lieb	wii:n	-	jäten
lii:t	-	Lied	zii:k	-	krank
rii:m	-	Riemen			

gm. /ai/

bii:n	-	Bein	bii:st	-	Tier

blii:k	-	Bleiche	sχii:f	-	schief
brii:t	-	breit	spii:k	-	Speiche
dii:ln	-	teilen	stii:n	-	Stein
dii:l	-	Teil	tii:	-	Zeh
χəmii:n	-	gemein	tii:kn	-	Zeichen
hii:t	-	heiss	wii:k	-	weich
hii:tn	-	heissen	zii:p	-	Seife
ii:kn	-	eichen	zwii:t	-	Schweiss
lii:m	-	Lehm	zwii:tn	-	schwitzen
lii:nn	-	leihen			

gm. /ê^2/

bii:t	-	Rübe	spii:gəl	-	Spiegel
brii:f	-	Brief	wii:gə	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüü:n	-	brüten	spüü:ln	-	spülen
χrüü:n	-	grün	flüü:kn	-	fluchen
müü:	-	müde	füü:ln	-	fühlen
muu:tn	-	müssen	züü:kn	-	suchen
nüümm	-	nennen	züü:t	-	süss
prüü:wm	-	kosten, prüfen			

gm. /ô/

bluu:t	-	Blut	muut	-	Mut
buu:k	-	Buch	pluu:gə	-	Pflug
duu:k	-	Tuch	ruu:pm	-	rufen
duu:n	-	tun	ruu:t	-	Russ
χuu:t	-	gut	sχuu:	-	Schuh
huu:t	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huu:stn	-	husten	stuu:l	-	Stuhl
hüü:wm	-	brauchen	frò̜χ	-	früh
kuu:	-	Kuh	fuu:Gn	-	fugen
kuu:k	-	Kuchen	fuu:t	-	Fuss

gm. /û/

buutn	-	draussen	duum	-	Daumen
düü:zələχ	-	schwindlig	duu:və	-	Taube
duu:znt	-	tausend	χluupm	-	lauern
χəbruukn	-	gebrauchen	χruus	-	Staub
χəlüüt	-	Schall	huut	-	Haut
huus	-	Haus	kluut	-	Klumpen
krüüs	-	Kreuz	kuul	-	Grube
krüüt	-	Kraut	kuu:zə	-	Backenzahn
krüüdn	-	würzen	krüüpm	-	kriechen
lüüdn, lüü:n	-	läuten	luuk	-	Luke
luus	-	Laus	luu:rn	-	lauern
müü:r	-	Mauer	muus	-	Maus
uul	-	Eule	plüüm	-	Federbusch
ruum	-	geräumig	ruuχ	-	rauh
ruun	-	Wallach	rüümtə	-	Raum
ruut	-	Unkraut	rüüzii	-	Krach
ruut	-	Fenster	sχuuln	-	sich unter-
sχüün	-	schräg			stellen
sluukn	-	schlucken	tüün	-	Garten
snuut	-	Schnauze	büü:Gn	-	biegen
snuu:wm	-	schnauben	düükn	-	tauchen
suu:zn	-	sausen	klüü:wm	-	nagen
stuu:wm	-	stäuben	stòütn	-	prallen
fuust	-	Faust	buuk	-	Buch
zuu:Gn	-	saugen	buu:r	-	Bauer
zuupm	-	saufen	bruun	-	braun
zuu:r	-	sauer	sχuum	-	Schaum
bruu:zn	-	brausen			

Weiteveen

Die Gewährleute sind andere als die auf S. 26 genannten. Der Gewährsmann ist fast 80 Jahre alt und hat zeitlebens in Weiteveen gewohnt, also schon vor der Abtorfung des Hochmoores. Obwohl sein Dialekt teilweise dem von Barger Oosterveld entspricht, schien es mir doch interessant, seine Aussprache wiederzugeben. Wenn

eine zweite Form angegeben wurde, stammt sie von einem jungen Mann, der den Dialekt seiner Generation spricht, der auffallend mit dem von Erica und Klazienaveen übereinstimmt. Diesen Dialekt werde ich als den für Weiteveen gültigen behandeln.

gm. /i/

biilə	-	Beil	mii:Gn	-	urinare
biitn	-	beissen	mii:gə	-	Urin
bliidə	-	froh	piipə	-	Pfeife
blii:wm	-	bleiben	priis	-	Preis
diik	-	Deich	riip	-	reif
drii:wm	-	treiben	riim	-	Reim
χəliik	-	gleich	riidn	-	fahren
χliidn,			sχiinn	-	scheinen
χlii:rn	-	gleiten	sliitn	-	abnutzen
χriipm	-	greifen	spiikər	-	Nagel
χriis	-	grau	stiif	-	steif
iis	-	Eis	stiil	-	Pfosten
kiikn	-	sehen	striikn	-	bügeln
kiimm	-	keimen	tiit	-	Zeit
kii:wm	-	schimpfen	wiin	-	Wein
kniipm	-	kneifen	wiis	-	weise
krii:Gn	-	kriegen	wiit	-	weit
liif	-	Leib	ziit	-	Seite
liik	-	gerade	zwii:Gn	-	schweigen
liim	-	Leim			

gm. /eu/

bədrii:Gn	-	betrügen	riit	-	Riet, Rohr
diinn	-	dienen	sχii:tn	-	schiessen
diip	-	tief	fərliizn	-	verlieren
χiitn	-	giessen	flii:Gn	-	fliegen
knii	-	Knie	fii:rn	-	feiern
liif	-	lieb	wiidn	-	jäten
liit	-	Lied	ziik	-	krank
riim	-	Riemen			

gm. /ai/ [1)]

been, bii:n	-	Bein	scheef, sχii:f	-	schief
beest	-	Tier	speekə	-	Speiche
bleekə	-	Bleiche	steen, stii:n	-	Stein
breet, brii:t	-	breit	teen, tii:n	-	Zeh
deeln	-	teilen	teekn	-	Zeichen
deel	-	Teil	week, wii:k	-	weich
χəmeen	-	gemein	zeepə, zii:pə	-	Seife
heet, hii:tə	-	heiss	zweet	-	Schweiss
heetn	-	heissen	zweetn	-	schwitzen
eikn	-	eichen			
liim, leem	-	Lehm			
leenn	-	leihen			

gm. /ê[2]/

biitə	-	Rübe	spiigəl	-	Spiegel
briif	-	Brief	wiiχ	-	Wiege

gm. /ô/ + Uml.

brüüdn, bruudn	-	brüten	χrȍün, χrüü:n	-	grün
mööjə, müü	-	müde	muutn	-	müssen
nȍumm, nüümm	-	nennen	prȍüwm, prüü:wm	-	kosten, prüfen
spȍüln, spüüln	-	spülen	flȍükn, flüükn	-	fluchen
fȍüln, füüln	-	fühlen	zöükn, züü:kn	-	suchen
zȍüt, züü:tə	-	süss			

---

1) /ee/ -Aussprache beim älteren Sprecher nach /ee[i]/.

gm. /ô/

blout,			plouχ,		
bluut	-	Blut	pluuχ	-	Pflug
buuk	-	Buch	ruupm	-	rufen
duuk	-	Tuch	rout, ruut	-	Russ
duun	-	tun	sχou, sχuu	-	Schuh
χuut	-	gut	snouk,		
huut	-	Hut	snuuk	-	Hecht
huustn	-	husten	stoul,		
hȍüwn,			stuul	-	Stuhl
hüüwm	-	brauchen	frouχ, frȍχ	-	früh
kou, kuu	-	Kuh	fuuGn	-	fugen
koukə,			fout, fuut	-	Fuss
kuu:kə	-	Kuchen	muut	-	Mut

gm. /û/

buutn,			buu:r	-	Bauer
büütn	-	draussen	bruun,		
duuzələχ,			brüün	-	braun
düüzələχ	-	schwindlig	sχuum,		
duuznt,			sχüüm	-	Schaum
düüznt	-	tausend	bruu:zn	-	brausen
χəbruukn,			duum	-	Daumen
χəbrüükn	-	gebrauchen	duu:və	-	Taube
χəluut,			χluupm	-	lauern
χəlüüt	-	Schall	χruus,		
huus,			χrüüs	-	Staub
hüüs	-	Haus	huut, (fel)	-	Haut
krüüs	-	Kreuz	kluutə	-	Klumpen
kruut,			kuulə	-	Grube
krüüt	-	Kraut	kuu:zə	-	Backenzahn
krüüdn	-	würzen	kruupm	-	kriechen
luudn,			luuk, lüük	-	Luke
lüüdn	-	läuten	luu:rn	-	lauern
luus	-	Laus	muus	-	Maus
müü:r	-	Mauer	uu:lə	-	Eule

plüüm	-	Federbusch	ruum, rüüm	-	geräumig
ruuχ	-	rauh	ruunə	-	Wallach
rüümtə	-	Raum	onkruut,		
rüüzii	-	Krach	onkrüüt	-	Unkraut
sχuuln	-	sich unter-	ruutə	-	Fenster
		stellen	sχüün	-	schräg
tuunə,			sluukn	-	schlucken
tüün	-	Garten	snuutə	-	Schnauze
buu:Gn,			snuu:wm	-	schnauben
büü:Gn	-	biegen	suu:zn	-	sausen
duukn,			stuu:wm	-	stäuben
düükn	-	tauchen	fuustə	-	Faust
kluu:wm	-	nagen	zuu:Gn	-	saugen
stȍütn	-	prallen	zuupm	-	saufen
buuk, (liif)	-	Bauch	zuu:r	-	sauer

Was geht nun aus diesen Listen hervor? Zunächst ist deutlich zu sehen, dass in jedem Dorf Paare /ii-ii:/, /üü-üü:/ und /uu-uu:/ zu bilden sind, wenn auch die Anzahl der Paare verschieden ist. Damit im jüngsten Moorgebiet die Grenzen deutlicher hervortreten, habe ich von den 163 abgefragten Wörtern die mit /ii:/, /üü:/ und /uu:/ zusammengezählt. Mitgezählt habe ich auch die, die positionell überlang sind, weil sie mit einigen Ausnahmen in fast allen Dörfern überlang sind und so keinen Einfluss auf das Ergebnis haben. Die Tabelle sieht folgendermassen aus:

	ii:	üü:	uu:	total
Coevorden	31	9	13	53
Dalen	42	11	27	80
Dedemsvaart	28	13	13	54
Erica	25	8	12	45
Gramsbergen	35	14	32	81
Hoogeveen	39	15	14	68
Klazienaveen	34	7	11	52
Klooster	35	16	29	80
Nieuw Amsterdam	34	11	11	56
Nieuw Dordrecht	40	11	17	68
Schoonebeek	46	16	27	89

Slagharen	26	11	11	48
Steenwijksmoer	22	11	12	45
Stieltjeskanaal	24	11	11	46
Wachtum	48	14	27	89
Weiteveen	20	6	13	39

Die Gesamtzahlen der einzelnen Gemeinden liegen ziemlich weit auseinander. Weiteveen hat nur 39 Überlängen, Wachtum dagegen 89. Der durchschnitt wäre 62. Geht man von dieser Zahl aus und nimmt man in einer Karte die Ortschaften auf, die über und unter dieser Zahl liegen, dann entsteht ein Bild wie auf Karte 23. Deutlich ist hier der "Torfstecherweg" zu erkennen. Ebenso ist dies der Fall auf Karte 24, die das Verhältnis zwischen /uu(:)/ und /üü(:)/ zeigt. Beim Abfragen wurde nämlich meine Vermutung bestätigt, dass die jungen Dörfer mehr /üü(:)/< /ô/ und /û/ haben als die älteren. Die Karte basiert auf einem Durchschnitt von 50 der etwa 80 Wörter mit /uu(:)/. Bei zwei Formen werden nur die jüngeren /üü(:)/-Formen berücksichtigt.

In den einzelnen Dörfern ist das Verhältnis:

	uu(:)	üü(:)
Coevorden	51	30
Dalen	57	24
Dedemsvaart	45	36
Erica	46	37
Gramsbergen	55	27
Hoogeveen	47	32
Klazienaveen	47	36
Klooster	54	29
Nieuw Amsterdam	46	38
Nieuw Dordrecht	47	36
Schoonebeek	56	26
Slagharen	46	35
Steenwijksmoer	50	31
Stieltjeskanaal	54	29
Wachtum	56	27
Weiteveen	47	34

In einigen Punkten stimmen die Karten nicht ganz miteinander überein. Dies gilt für die Orte Coevorden, Dalerveen, Stieltjeskanaal und Nieuw Dordrecht. Von Coevorden ist anzunehmen, dass dort früher einmal wie in Klooster gesprochen worden ist. An Bedeutung hat Coevorden erst im letzten Jh. durch die Abtorfung in den nahegelegenen Gebieten gewonnen. Daher ist es nicht verwunderlich, dass es sich sprachlich angepasst, doch sich andererseits nicht ganz von seiner Umgebung gelöst hat. Bei Dalerveen und Stieltjeskanaal liegt wahrscheinlich Einfluss von Coevorden und Dalen aus vor. Nieuw Dordrecht ist, wie auch schon bei der Sprachgeographie deutlich wurde, mehr Drents als die Nachbardörfer.

Meines Erachtens kann man erwarten, dass sich die Tendenz zur Verkürzung von /ii:/, /üü:/ und /uu:/ vor stl. Konsonanten, die im jüngsten Moorgebiet schon so stark ist, fortsetzen wird und dass eines Tages keine Opposition /ii - ii:/, /üü - üü:/ und /uu - uu:/ mehr möglich sein wird.

ZUSAMMENFASSUNG

Zum Konsonantismus ist anzumerken:

1) In IV, V^a und einem Teil von IX, nämlich in den jüngsten Moordörfern fehlt die Verbindung /-sk-/, die in VI, VII und VIII auch im Auslaut vorkommt.
2) In VI, VII und VIII kommt im An- und Inlaut /G/ vor, in I im Inlaut.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Untersuchung der Teilgebiete ergeben sich 10 mehr oder weniger grosse Einheiten, die strukturgeographisch charakterisierbar sind. Diese sind auf Karte 25 eingezeichnet.

Gehen wir nun von einem System aus, in dem alle Vokalphoneme vorkommen, die wir in unserem Untersuchungsgebiet vorgefunden haben und das folgendermassen aussehen müsste:

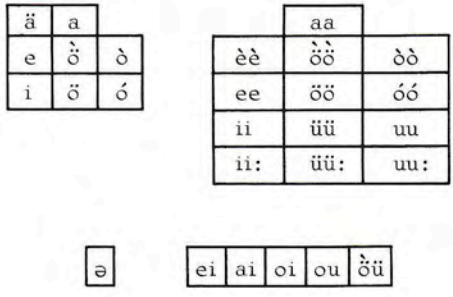

dann lässt sich im einzelnen folgendes feststellen:

1) Das ganze Dialektgebiet besitzt die kurzen /a/, /e/, /ò̈/, /ò/, /i/, /ö/ und /ó/, die langen /òò/, /ee/, /öö/, /óó/, /ii/, /üü/ und /uu/, die Diphthonge /ei/, /ou/ und /ò̈ü/ und das /ə/.
2) /ä/ kommt nur vor in VI, VII und VIII.
3) /ää/ begegnet nur in VIII.
4) /aa/ fehlt in II-VI.
5) Nur VI und VII haben die Phoneme /èè/ und /ò̈ò̈/.
6) I, II und IX haben Minimalpaare /ii - ii:/, /üü - üü:/ und /uu - uu:/, wenn sie auch in IX weniger stark vertreten sind.
7) IV-VII und X haben /ai/.
8) In einigen Dörfern von IV kommt /òi/ vor.

Diese Karte findet man in einer grösseren Wiedergabe nochmals am Ende des Buches.

DIE ORTSNAMEN DES UNTERSUCHUNGSGEBIETES

Die der Arbeit beigefügten Karten sind in Gittereinteilung und Kennziffern der Orte identisch mit K. Heeromas Taalatlas und den dazugehörigen Registern. Zu Heeromas Belegnetz wurden hinzugefügt die Orte: 1.9,6 Sellingerbeetse, 1.9,7 Laude, m.9,7 Laudermarke, m.9,8 Ter Wisch, o.9,4 Weiteveen, o.7,8 Wachtum. Demgegenüber fehlen, da sie keine selbständigen Gemeinde mehr sind: o.8,9 Bargererfscheidenveen und o.8,4 Amsterdamseveld.

Den amtlichen Formen ist die mundartliche Aussprache hinzugefügt. Die Betonung in diesen Mundartformen wird, soweit vorhanden und erkennbar, ebenfalls angedeutet.

1.7,1	Grollo	/χról/
1.7,2	Gasselte	/χasəlt/
1.7,3	Drouwen	/drouwn/
1.7,4	Borger	/bȍrgər/
1.8,1	Gasselternijveen	/χasəltər`naifeen/
1.8,2	Drouwenerveen	/drouwənər`feen/
1.8,3	Drouwenermond	/drouwənər`mónt/
1.8,4	Nieuw Buinen	/nei büünn/
1.8,5	Musselkanaal	/mözəlknȍȍl/
1.8,6	Buinen	/büünn/
1.8,7	Eerste Exloërmond	/eerstə mónt/
1.9,1	Vledderveen	/fledər`feen/
1.9,2	Mussel	/mösəl/
1.9,3	Wollinghuizen	/wólGnhuu:zn/
1.9,4	Jipsinghuizen	/jipsnhuu:zn/
1.9,5	Sellingen	/selGn/
1.9,6	Sellingerbeetse	/seləngər`beetsə/
1.9,7	Laude	/laudə/
1.10,1	Heede	/heiə/
1.10,2	Neudersum	/nei deersəm/
1.10,3	Dersum	/deersəm/

1.10,4	Dörpen	/dɔ̈̀rpm/
1.10,5	Walchum	/walgəm/
1.10,6	Steinbild	/ˋstanəfelt/
1.10,7	Ahlen	/ɔ̀ɔ̀ln/
m.7,1	Schoonloo	/sχəlóó/
m.7,2	Ees	/ii:s/
m.7,3	Wezuperbrug	/wispərbröχ/
m.7,4	Schoonoord	/ˋsχónóórt/
m.8,1	Tweede Exloërmond	/twaidə mónt/
m.8,2	Valthermond	/valtərˋmónt/
m.8,3	Exloo	/eksəl/
m.8,4	Odoorn	/ˋóóring/
m.8,5	Valthe	/faalt/
m.8,6	Nieuw Valthe	/nei faalt/
m.8,7	Nieuw Weerdinge	/weerdingərˋmont/
m.9,1	Rütenbrock	/ˋrüütnbrouk/
m.9,2	Roswinkel	/rɔ̀sˋwinkəl/
m.9,3	De Maten	/də mɔ̀ɔ̀tn/
m.9,4	Terapelkanaal	/trɔ̀ɔ̀pəlknɔ̀ɔ̀l/
m.9,5	Ter Apel	/trɔ̀ɔ̀pəl/
m.9,6	Ter Haar	/trɔ̀ɔ̀r/
m.9,7	Laudermarke	/laudərˋmaakə/
m.9,8	Ter Wisch	/təwis/
m.10,1	Neusustrum	/nei sóstəm/
m.10,2	Sustrum	/sóstəm/
m.10,3	Düthe	/düü:tə/
m.10,4	Oberlangen	/óóbərlangng/
m.10,5	Niederlangen	/nii:dərlangng/
m.10,6	Lathen	/lɔ̀ɔ̀tn/
m.10,7	Fresenburg	/frèèznbɔ̀rχ/
n.7,1	Odoornerveen	/óódóórnərˋfeen/
n.7,2	Wezep	/wisp/
n.7,3	Zweelo	/zweel/
n.7,4	Benneveld	/ˋbenəfelt/
n.7,5	Noord Sleen	/nóórt slii:n/
n.7,6	Zuid Sleen	/slii:n/
n.7,7	Diphoorn	/ˋdipóórn/
n.7,8	Oosterhesselen	/hesəln/

n.7,9	Erm	/erm/
n.7,10	Aalden	/aaldn/
n.8,1	Weerdinge	/wèèrəng/
n.8,2	Emmen	/emm/
n.8,3	Noordbarge	/nóórt bargə/
n.8,4	Zuidbarge	/züüt bargə/
n.8,5	Nieuw Dordrecht	/dòt/
n.8,6	Barger Oosterveld	/bargər `óóstərfelt/ oder /ət óóstərsə`felt/
n.8,7	Emmerschans	/də sχansə/
n.9,1	Lindloh	/`lintlóó/
n.9,2	Altenberge	/òòln`baarχ/
n.9,3	Fehndorf	/`feendörp/
n.9,4	Emmer Erfscheidenveen	/emər erf(sχeidn`feen)/
n.9,5	Emmer Compascuum	/emər kom`pas/
n.9,6	Munsterscheveld	/mönstərsəfelt/
n.9,7	Barger Compascuum	/bargər kom`pas/ oder /ət òòl kom`pas/
n.10,1	Landegge	/`landeGə/
n.10,2	Hilter	/hiltər/
n.10,3	Dankern	/dankərn/
n.10,4	Altharen	/oln`haarn/
n.10,5	Erika	/`eeriikaa/
n.10,6	Haren	/haarn/
n.10,7	Emmeln	/eməln/
n.10,8	Tinnen	/tinn/
n.10,9	Wesuwe	/wèèzəpə/
n.10,10	Emen	/eimm/
o.7,1	Gees	/χii:s/
o.7,2	Zwinderen	/zwindərn/
o.7,3	Holsloot	/hòl`slóót/
o.7,4	Dalen	/dòòln/
o.7,5	Dalerveen	/dòòlər`feen/
o.7,6	Vossebelt	/`fòsəbölt/
o.7,7	Stieltjeskanaal	/`stiiltjəsknòòl/
o.7,8	Wachtum	/waχtəm/
o.8,1	Wilhelmsoord	/luuks`ham/
o.8,2	Veenoord	/`feenóórt/

o.8,3	Nieuw Amsterdam	/nei amstərdam/
o.8,5	Erica	/ˈeeriikaa/
o.8,6	Barger Oosterveen	wie o.8,7
o.8,7	Klazienaveen	/klaˈziinəfeen/
o.8,8	Schoonebeek	/sχóónəbeek/, /ˈsχómbek/
o.9,1	Hebelermeer	/ət meer/, /ət mèèr/, /ət meiər/
o.9,2	Schöninghsdorf	/ˈschöningsdȍrp/
o.9,3	Zwartemeer	/zwartəˈmeer/
o.9,4	Weiteveen	/ˈweitəfeen/ oder /amstərdamsəˈfelt/
o.10,1	Hemsen	/heimsn/
o.10,2	Verssen	/feersn/
o.10,3	Gross Fullen	/Gróót fóln/
o.10,4	Klein Fullen	/klein fóln/
o.10,5	Meppen	/mȍpm/
o.10,6	Rühle	/rüü:lə/
o.10,7	Rühlermoor	/rüü:lərmóór/
p.7,1	Laar	/tlòòr/
p.7,2	Vorwald	/ˈföörwólt/
p.7,3	Echtelerfeld	/äχələrˈfilt/
p.7,4	Heesterkante	/ˈheestərkaantə/ (aa nach òò)
p.7,5	Eschebrügge	/esχəˈbröGə/
p.7,6	Klooster	/klóóstər/
p.7,7	Coevorden	/kuufərn/
p.7,8	Weyerswold	/weiərsˈwòlt/
p.7,9	Gramsbergen	/ˈχramsbarGn/
p.7,10	Holthone	/hòltˈhóónə/
p.7,11	Weusten	/wööstn/
p.7,12	Holtheme	/hòltˈhii:mə/
p.7,13	Steenwijksmoer	/steenwingsmuu:r/, /steenwiiksmuu:r/
p.7,14	Echteler	/äχəl/
p.8,1	Emlichheim	/ˈeməlkamp/
p.8,2	Gross Ringe	/χróót ringə/
p.8,3	Alexisdorf	/aˈleksii/
p.8,4	Hoogstede	/ˈhòòχstee(də)/ und

XI

p.9,1	Neuringe	/nei ringə/
p.9,2	Adorf	/ˋòòdo̍rp/
p.9,3	Hesepertwist	/hèèspərtwiist/
p.9,4	Rühlertwist	/rüü:lərtwiist/
p.9,5	Nieuw Schoonebeek	/nei sχóónəbeek/
p.10,1	Schwefingen	/ˋsweefingng/
p.10,2	Gross Hesepe	/Gróót hèèspə/
p.10,3	Dalum	/ˋdaaluum/
p.10,4	Geeste	/Geistə/
p.10,5	Biene	/bii:nə/

DIE LAUTSCHRIFT

Die Schreibung der Konsonanten bietet kaum Schwierigkeiten, weil diese für das Niederländische und das Deutsche übereinstimmen. Besondere Zeichen sind angesetzt für die gutturale Tenuis (G wie Goethe), für den ach-Laut (χ) und für den breiten Zischlaut (sch). Das /z/ ist der niederländische sth. spirans.

Bei den Vokalen gibt die einfache Schreibung einen kurzen und die Doppelschreibung einen langen Vokal an. Die Überlängen werden durch : bezeichnet.

Lautinventar:

a	Aussprache wie im Niederländischen, d.h. dumpfer als im Hochdeutschen.
ä	ein zwischen a und e liegender Laut
e	wie Bett
ɛ̀	wie Löffel
ɔ	wie Gott
i	wie niederländisch pit, englisch mister
ö	wie niederländisch put, französisch le
ó	wie französisch pomme
ə	das Schwa
aa	wie sagen
ää	ein zwischen aa und èè liegender Laut
èè	wie französisch père
ɛ̀ɛ̀	wie französisch cœur
ɔɔ	wie englisch Lord
ee	wie See
öö	wie französisch peu
óó	wie Brot
ii	wie Nichte
üü	wie Rücken
uu	wie Lust
ii:	wie Liebe

XIII

üü: wie müde
uu: wie Schule [1)]
ai wie Stein
ei wie französisch soleil
ou wie Haus
ȍü wie französisch œil

---

1) Im Gegensatz zum Deutschen kennt das Niederländische /i/ und /ö/, wodurch /ii/, und /üü/ und /uu/ als lang und /ii:/, /üü:/ und /uu:/ als überlang zu betrachten sind. Vgl. auch S. 57 f.

LITERATURVERZEICHNIS

Alpers	P. Alpers, Kleines plattdeutsches Wörterbuch des Landkreises Celle. Celle 1955.
Atlas	Atlas van Nederland, Nederzettingvormen IX-I.
V.d. Berg	B. v.d. Berg, Foniek van het Nederlands. Met medewerking van G.L. Meinsma. Den Haag 1964.
Bezoen	H.L. Bezoen, Klank- en Vormleer van het Dialekt der Gemeente Enschede. Diss. Amsterdam 1938.
Bischoff	Sprache und Geschichte an der mittleren Elbe und der unteren Saale (Mitteldeutsche Forschungen 52) Köln-Graz 1967.
Blanke	H. Blanke, Emsländische Moorkolonien im Kreise Meppen. Mit 2 Bildtafeln und 2 Zeichnungen. Osnabrück 1938.
Blok	P.L.M. Tummers en D.P. Blok, Waternamen in Limburg en Drente (Bijdragen en mededelingen der Naamkundecommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXIV 1968).
Böning	H. Böning, Plattdeutsches Wörterbuch für das Oldenburger Land. (Oldenburger Forschungen 7). Oldenburg 1941.
Bruch	H. von Bruch, Die Stiftsburg Fresenburg. Jb. des emsländischen Heimatvereins IV (1957) S. 54-57.
Büld	H. Büld, Volk und Sprache im nördlichen Westfalen. Westfälische Ortschaften im Spiegel ihrer Sprache. Münster o.J.
Buiskool	H.T. Buiskool, Zuidoost-Drente op weg naar een nieuwe toekomst. (Nieuwe Drentse Mozaik II, no. 6, 9, 12). Assen I (1950), II (1954), III (1956).
Canter Cremers	A.H.A. Canter Cremers, I. Faber, Th.A van Reemst e.a., Hoe het groeide op het Ellertsveld; een geschiedenis in Hoofdstukken, geschreven ter

	gelegenheid van Schoonoords eeuwfeest. Assen 1954.
Van Coetsem	Fr. van Coetsem, Das System der starken Verba und die Periodisierung im älteren Germanischen. (Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde. Nieuwe Reeks, Deel 19, no. 1). Amsterdam 1964^2
Cohen	A. Cohen, C.L. Ebeling, K. Fokkema, A.G.F. van Holk, Fonologie van het Nederlands en het Fries, inleiding tot de moderne klankleer. 's Gravenhage 1961^2.
Diepenbrock	J.B. Diepenbrock. Geschichte des vormaligen münsterschen Amtes Meppen oder des jetzigen Herzogthums Arenberg-Meppen mit besonderer Berücksichtigung der früheren Völkersitze und Alterthümer zwischen der Ems und Hase usw. Münster 1962^2.
Doornkaat Koolman	J. ten Doornkaat Koolman, Wörterbuch der Ostfriesischen Sprache. Norden 1879-1884.
Entjes I	H. Entjes, Over de taal van Westerwolde. Driem. Bl. 18 (1966). No. 1, 2, 3. S. 5-26.
Entjes II	H. Entjes, Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel. Groningen 1970.
Friedrich I	W. Friedrich, Laar- ein beschauliches Grenzdorf... Der Grafschafter, Mai 1959, S. 605 ff.
Friedrich II	W. Friedrich, Pioniere der inneren Kolonisation, Jb. des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim 45 (1956). S. 153-155.
Frings I	Th. Frings, Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen. Mit 24 Karten. Halle/Saale 1944.
Frings II	Germanisch ō und ē. PBB 63 (1939) S. 46.
Furcht	O. Furcht, Wörterbuch der Sprache des alten Landes bei Stade (Niederelbe). (Schriftenreihe des Niedersächsichen Heimatschutzes, H. 10 -Beil. 2. Stader Archiv N.F. 24, 1934)
Ginneken	J. van Ginneken, Taalkaarten. Onze Taaltuin I

(1932). S. 81-82.

Goossens — J. Goossens, Strukturelle Sprachgeographie. Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse. Mit 30 Krtn. Heidelberg 1969.

Grafschafter — Der Grafschafter. Heimatbeilage der Grafschafter Nachrichten, 1953-.

Gröninger — H. Gröninger, Geschichte emsländischer Moorkolonien nebst einem Teil des Kreises Meppen und Hollands. Lingen 1910.

Hadders — J. Hadders, 100 Jaar Valthermond. Emmen 1953.

Van Haeringen — C.B. van Haeringen, De plaats van ie, oe en uu in het Nederlands Klinkerstelsel. Album E. Blancquaert. S. 159 ff. Tongeren 1958.

Heeroma I — K. Heeroma, De waardering van de volkstaal. NT XXXV (1941). S. 117-127 und S. 145-160.

Heeroma II — K. Heeroma, Ingwäonisch in niederländischer Sicht. Niederdeutsches Jb. 87 (1964). S. 7-24.

Heeroma III — K. Heeroma, Frankisch als dialektologisch begrip. In: Weijnen e.a., Frankisch, Merovingisch, Karolingisch. (Studia Theodisca nr. III). Assen 1956.

Heeroma IV — K. Heeroma, Stratigrafie van de Oostnederlandse volkstaal. In: Heeroma-Naarding I, S. 39-69.

Heeroma V — K. Heeroma, Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden I-. Assen 1957-.

Heeroma VI — K. Heeroma, De herkomst van het Nederlandse Vokalisme. T en T 17 (1965). S. 162-180.

Heeroma VII — K. Heeroma, Aantekeningen bij dialektkaartjes. Ts. 56 (1957). S. 241-265.

Heeroma VIII — K. Heeroma, Metathesierung und Demetathesierung. Rheinische Vierteljahresblätter 21 (1956). S. 45-52.

Heeroma IX — K. Heeroma, Ingwaeoons. Ts. 58 (1939). S. 198-239.

Heeroma X — K. Heeroma, Chaukisch. Ts. 65 (1948). S. 266-285.

Heeroma XI — K. Heeroma, Het Westerwolds. Driem. Bl. 18 (1966). S. 1-5.

Heeroma XII	K. Heeroma, De «ie» als plus-foneem van de reductievokaal. Ts. 77 (1959). S. 187-202.
Heeroma XIII	K. Heeroma, De plaats van ie, oe en uu in het Nederlands klinkersysteem. NT LII (1959). S. 297-304.
Heeroma XIV	K. Heeroma en K. Fokkema, Structuurgeografie. (Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam XXIII). Amsterdam 1961.
Heeroma XV	K. Heeroma, Structuurgeografie en structuurhistorie. Ts. 79 (1963). S. 165-182.
Heeroma-Naarding I	K. Heeroma en J. Naarding, Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en de streektaalkunde van Oost-Nederland. 's Hertogenbosch 1964.
Heeroma-Naarding II	K. Heeroma en J. Naarding, De ontfriesing van Groningen. (Klankgarven Nedersaksisch Instituut R.U. Groningen 1). Zuidlaren 1961.
Van Heesewijk	A.C. van Heesewijk, Erica honderd jaar. Emmen 1963.
Herbers	W. Herbers, Alte Piccardie und Georgsdorf. Der Grafschafter, April 1964. S. 121 f.
Hol	A.R. Hol, Een tegenstelling Noord:Zuid in de Praeterita en Participia van de sterke werkwoorden. Een dialectgeografisch-historisch onderzoek met 3 kaartjes. Den Haag 1937.
Janssen	H. Janssen, Die Gliederung der Mundarten Ostfrieslands und der angrenzenden Gebiete. Mit 19 Karten. (Deutsche Dialektgeographie, Heft 25). Marburg-Elwert 1937.
Kats	J. Kats, Het phonologisch en morphonologisch systeem van het Roermonds dialect. Roermond-Maaseik 1939.
Keuning	H.J. Keuning, De Groninger Veenkolonien, een sociaal-geografische studie. Diss. Groningen. Amsterdam 1933.
Kleijn	A. Kleijn, De Drentse dorpen. Meppel o.J.
Kloeke I	G.G. Kloeke, De hollandse expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar

	weerspiegeling in de hedendaagse nederlandse dialecten. Proeve eener historisch-dialectgeographische synthese. Met één kaart. (Noord- en Zuid Nederlandse dialectbibliotheek 2). Den Haag 1927.
Kloeke II	G.G. Kloeke, De apocoperingslijn in Groningen en Drente. Proeve van een dialectgeographisch onderzoek. (Met een kaart). Driem. Bl. 19. (1919). S. 1-40.
Kloeke III	G.G. Kloeke, Der Vokalismus der Mundart von Finkenwärder bei Hamburg. Diss. Amsterdam 1922.
Kloeke IV	G.G. Kloeke, Het taallandschap van onze Noordoostelijke provinciën. (Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappe NR LXII, No. 3). Amsterdam 1955.
Kniphorst	C.L. Kniphorst, Geschiedkundig overzicht van de verveeningen in Drenthe. Assen 1872.
Kocks I	W. Kocks, 100 Jaar Hierarchie in Drente. Uitgave "Ons Noorden" 1953.
Kocks II	W. Kocks, Bij het Eeuwfeest van de St. Bonifaciusparochie te Nieuw-Schoonebeek 1849-1949 Assen 1949.
Kocks III	W. Kocks, Gouden krabbels over Barger-Oosterveld 1906-1956. Assen 1956.
Kück	E. Kück, Lüneburger Wörterbuch. Wortschatz der Lüneburger Heide und ihrer Nachbargebiete sprachwissenschaftlich und volkskundlich erläutert; seit 1900 mit vielen Mitarbeitern gesammelt von.... Neumünster I (1942), II (1962).
Kuhn	H. Kuhn, Vor- und frühgermanische Ortsnamen in Norddeutschland und den Niederlanden. Mit 5 Karten. (Westfälische Forschungen 12 (1959) S. 5-44).
Kuis	J.B. Kuis, Compascuum 1873-1948. Uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan der St. Jozephparochie te Barger-Compascuum. 1948.
Lackmann	H. Lackmann, Meppen und Bokeloh. Jb. des emsländischen Heimatvereins VIII (1961) S. 72-89.

Landkreise	Die deutschen Landkreise, Handbuch für Verwaltung, Wirtschaft und Kultur. In Gemeinschaft mit dem deutschen Landkreistag begründet von Kurt Brüning und Emil Meynen. Reihe D, Die Landkreise in Niedersachsen, Band 9, S. 97, Bremen-Horn 1953.
Liese	E. Liese, Emlichheimer Weusten, Das Bentheimer Land XIII (1938). S. 65-67.
Linthorst Homan	J. Linthorst Homan, Geschiedenis van Drenthe. Assen 1947.
Mehlem	R. Mehlem, Atlas der Celler Mundart. Im Blickfelde der niedersächsischen Dialekte und deren Grenzgebiete. Marburg-Elwert 1967.
Muntinga	J.E. Muntinga, Het landschap Westerwolde. Diss. Wageningen. Groningen 1945.
Naarding	J. Naarding, De Drenten en hun taal, terreinverkenningen inzake de dialectgeografie van Drente. (Texten en Studien XI). Assen 1948.
Nagge	W. Nagge, Historie van Overijssel. Uitgegeven door J. Nanninga Uitterdijk. Deel I. Zwolle 1915.
Ottens	B. Ottens, Festschrift zur 175.Jahrfeier der Hochmoorgemeinde Hebelermeer Kreis Meppen/Ems. Hebelermeer 1963.
Prakke	H.J. Prakke, Deining in Drente, historisch-sociografische Speurtocht door de "olde lantschap". Assen 1958^{3}.
Rakers	A. Rakers, Mundarten der alten Grafschaft Bentheim und ihrer reichsdeutschen und niederländischen Umgebung. Oldenburg i.O. 1944.
Sarauw	Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I. Vergleichende Lautlehre der niederdeutschen Mundarten im Stammlande. Kopenhagen 1921.
Sassen	A. Sassen, Het Drents van Ruinen. Diss. Groningen. Assen (1953).
Schlicht	E. Schlicht, Zur Siedlungsgeschichte. Jb. des emsländischen Heimatvereins I (1953). S. 10-25.
Schönhoff	H. Schönhoff, Emsländische Grammatik. Heidelberg 1908.

Schöningh	L. Schöningh, Die Geschichte der Familie Schöningh und die Gründung von Schöninghsdorf. Jb. des emsländischen Heimatvereins VIII (1961). S. 57-72.
Schreiber	Schreiber, Die linksemsischen Kanäle. Jb. des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim 1956. S. 102-108.
Schuringa	F.G. Schuringa, Het Dialect van de Veenkolonien in verband met de overige tongvallen in de provincie Groningen. Diss. Groningen. Groningen, Den Haag 1923.
Specht	H. Specht, Heimatkunde eines Grenzkreises. (Das Bentheimer Land VIII). Nordhorn 1934.
Veenhoven	A. Veenhoven, Historie van Coevorden. Groningen 1969.
Visscher	J. Visscher, Emmen en Zuidoost-Drente, een geografische monografie. Utrecht 1940.
De Vries	J. de Vries, Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen. (Aula boeken 85). Utrecht 1962.
De Vries I	W. de Vries, Drentse plaatsnamen. Voor den druk voorbereid door G.S. Overdiep. (Texten en Studien VIII). Assen 1945.
De Vries II	W. de Vries, Groninger Plaatsnamen. Voor den druk bezorgd door G.S. Overdiep. (Werken van het centraal bureau voor de kennis van de provincie Groningen en omgelegen streken enz. I). Groningen 1946.
Waterbolk	H.T. Waterbolk, Hauptzüge der eisenzeitlichen Besiedlung der nördlichen Niederlande. Offa, Berichte und Mitteilungen aus dem Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte in Schleswig, dem Landesamt für Vor- und Frühgeschichte von Schleswig-Holstein in Schleswig und dem Institut für Ur- und Frühgeschichte an der Universität Kiel, 19 (1962). S. 9-46.
Wattel	J. Wattel, Het ontstaan van Hoogeveen. NDV 1956.

S. 42-62.

Weduwen — L. Weduwen, Heimatkunde des Kreises Grafschaft Bentheim. Bentheim 1905[2].

Van Winter — P.J. van Winter, Westerwolde generaliteitsland. Assen 1948.

Wortmann — F. Wortmann, As. iu>ö: in den östlichen Niederlanden und im westlichen Westfalen. Driem. Bl. 15 (1963). S. 139-159.

Van Zeist — W. van Zeist, De Valtherbrug NDV 1958, Van Rendierjager tot Ontginner. S. 21-49.

ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS

As.	Altsächsisch
B. O. Veld	Barger Oosterveld
Driem. Bl.	Driemaandelijkse Bladen. Tijdschrift voor Taal en Volksleven in het Oosten van Nederland. Uithuizen 1-23 (1901-1931); nieuwe serie, Zwolle 1-- (1949--).
DSA	Deutscher Sprachatlas. Marburg 1926--
gm.	Germanisch
Jb.	Jahrbuch
Ndl	Niederländisch
NDV	Nieuwe Drentse Volksalmanak. Assen 1-- (1883--)
NT	De Nieuwe Taalgids. Groningen 1907--
PBB	Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Halle 1874--
TNZN	Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland. Leiden 1939--
T en T	Taal en Tongval, tijdschrift voor de studie van de Nederlandse volks- en streektalen. Antwerpen 1949--
Ts	Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde te Leiden. Leiden 1881--

ORTSNAMENREGISTER

In diesem Verzeichnis werden - mit Ausnahme von Hoogeveen, Dedemsvaart und Slagharen - nur die in der Arbeit erwähnten Orte des Untersuchungsgebietes genannt. Für das vollständige Verzeichnis und die Mundartaussprache der Ortsnamen siehe S. VII.

Aalden, 2
Adorf, 12, 14, 43, 75
Ahlen, 7
Altenberge, 14
Barger Compascuum, 20, 23, 24, 25, 26, 43, 75, 81, 82, 91
Barger Oosterveen, 18
Barger Oosterveld, 20, 21, 24, 25, 26, 43, 47-69, 70, 73, 78, 82, 91
Borger, 34
Coevorden, 1, 2, 3, 4, 10, 11, 81, 92 ff., 139, 140, 141
Dalen, 10, 36, 81, 95 ff., 139, 140, 141
Dalerveen, 3, 11, 36, 81, 130, 141
Dedemsvaart, 19, 21, 98 ff., 139, 140
De Maten, 6, 19, 43, 74
Dersum, 7, 15
Dörpen, 7
Drouwen, 72
Drouwenerveen, 73, 81
Düthe, 7
Echteler, 8
Eerste Exloërmond, 81
Ees, 34
Emen, 7
Emlichheim, 8, 14, 43
Emmen, 2, 22, 27
Emmer Compascuum, 12, 17, 19, 27, 44
Emmer Erfscheidenveen, 17, 43
Erica, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 45, 81, 101 ff., 139, 140
Erika, 14
Erm, 18, 34, 36
Eschebrügge, 11
Fehndorf, 14
Fresenburg, 7, 78
Gasselte, 42, 73
Gasselternijveen, 16, 73
Geeste, 7
Gramsbergen, 10, 81, 82, 104 ff., 139, 140
Grollo, 42, 73
Gross Fullen, 7
Haren, 7
Hebelermeer, 1, 14, 21
Heede, 7
Heesterkante, 14

Hesepertwist, 14
Hilter, 7
Hoogeveen, 13, 16, 17, 18, 19, 45, 107 ff., 139, 140
Holsloot, 42
Holtheme, 81, 112
Holthone, 10, 81, 112
Hoogstede, 14, 43
Jipsinghuizen, 5, 17, 43
Klein Fullen, 7
Klazienaveen, 18, 21, 24, 26, 27, 81, 82, 109 ff., 139, 140
Klooster, 45, 81, 112 ff., 139, 140, 141
Laar, 8, 14, 80
Landegge, 7
Lathen, 7, 78
Laude, 5, 17
Laudermarke, 19
Lindloh, 12, 14
Meppen, 5, 13, 43
Munsterscheveld, 17, 19
Mussel, 5
Musselkanaal, 19
Neudersum, 14, 19
Neuringe, 14, 43, 75
Neusustrum, 14, 19, 78
Niederlangen, 7
Nieuw Amsterdam, 18, 19, 23, 24, 81, 115 ff., 139, 140
Nieuw Dordrecht, 12, 18, 21, 24, 46, 81, 118 ff., 139, 140, 141
Nieuw Schoonebeek, 12, 20, 21, 24, 75, 81, 82, 91
Nieuw Weerdinge, 17, 81
Noordbarge, 2, 46
Noord Sleen, 3, 25
Oberlangen, 7
Odoornerveen, 18
Oosterhesselen, 3, 34
Roswinkel, 1, 5, 6, 25, 43, 74
Rühlertwist, 14, 43
Rütenbrock, 12, 14, 19
Schöninghsdorf, 14
Schoonebeek, 2, 11, 20, 36, 81, 82, 121 ff., 139, 140
Schoonloo, 33, 72
Schoonoord, 3, 18, 23, 33, 42, 45, 72
Sellingen, 5, 43
Sellingerbeetse, 19, 43
Slagharen, 19, 21, 45, 124 ff., 140
Steenwijksmoer, 81, 82, 127 ff., 140
Steinbild, 7
Stieltjeskanaal, 10, 81, 130 ff., 140, 141
Ter Apel, 5, 6, 12, 16, 17, 74
Ter Haar, 5, 12, 17
Ter Wisch, 5
Tinnen, 7
Tweede Exloërmond, 81
Valthe, 12
Valthermond, 17, 19, 80
Veenoord, 24, 81
Verssen, 7
Vledderveen, 17
Vossebelt, 81, 82
Wachtum, 42, 133, 140
Walchum, 7
Weerdinge, 6
Weiteveen, 21, 24, 25, 26, 81, 82, 135 ff., 140
Wesuwe, 7

Weusten, 11, 14
Weyerswold, 3, 10, 11,
81, 121
Wezup, 3
Wezuperbrug, 18, 33, 42
45, 72
Wollinghuizen, 5, 43
Zuidbarge, 2, 36, 46
Zuid Sleen, 3, 25
Zwartemeer, 18, 21, 24,
25, 26, 81, 82, 109
Zweelo, 2, 3
Zwinderen, 3, 18, 36, 42

Es sind hier nur die mein Untersuchungsgebiet betreffenden Dialektwörter aufgenommen, geordnet nach folgendem Alphabet: a, ä, b, d, e, è, ə, f, g, G, χ, h, i, j, k, l, m, n, o, ò, ó, ö, ȍ, p, r, s, t, u, ü, v, w, z.

aadər, 62
aai, 69
aandər, 74
aanleGn, 53
aanlengng, 53
adər, 62
ampər, 48
arbeidn, 91
argər, 51
armər, 51
askə, 82
äsə, 79
äsχə, 79

baaidə, 69
baanə, 65
baankə, 74
baann, 68
bak, 65
bakər, 76
bakn, 50
bakr, 57
balkə, 49
bang, 53
bank, 53
barGn, 51
barkn, 51
bäkiin, 79
bedn, 50
beek, 62
been, 137
beerə, 50
beern, 66
beest, 102, 116, 131, 137
beewm, 50
beinn, 68
beist, 68
bek, 52, 62
bekn, 98, 104
beln, 50
bendə, 50
betn, 50
bèèrə, 67
bədriiGn, 101
bədrii:əGn, 104
bədrii:Gn, 93, 96, 98, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 125, 127, 130, 133, 136
bədüüdn, 59
bətüü:n, 71
bigə, 51
biGn, 63
bii, 58

biibəl, 58
biiχtn, 58
biil, 130
biilə, 49, 58, 62, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 136
bii:n, 25, 82, 93, 96, 99, 102, 105, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 125, 128, 131, 133, 137
bii:r, 59
bii:st, 93, 96, 99, 105, 108, 110, 113, 122, 125, 128, 133
biist, 119
biistər, 58
biit, 96, 102, 105, 114, 131
bii:t, 134
biitə, 49, 93, 99, 111, 125, 128, 137
bii:tə, 108, 117, 119, 122
biitn, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
bikn, 48
bilə, 48, 51, 62, 64
bisχóp, 64
bitər, 49
blää, 79
bleek, 93, 105
bleekə, 96, 99, 113, 137
blèèrn, 67
bliidə, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
bliik, 62
blii:k, 119, 131, 134
blii:kə, 102, 108, 110, 116, 122, 125
bliikn, 58
blii:wm, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
blik, 62, 64
blout, 42, 68, 138
blòk, 64
blòkn, 50
blòòzə, 66
blóót, 68
blóóut, 42
blöös, 77
bluut, 94, 100, 102, 108, 111, 117, 126, 128, 131, 138
bluu:t, 42, 97, 105, 114, 120, 123, 134
bluu:zə, 66
bòòl, 66, 67
bòrGn, 64
bòt, 65
bóχtə, 51
bók, 65
bólə, 49, 52, 64
bóltə, 51
bónə, 50
bóógə, 51
bóónə, 65
bóórə, 51
bóórn, 66, 67
bóórt, 67
bórəl, 49
bót, 65
bótə, 49
bööndə, 25

böörn, 67
bösə, 63
bȍrGn, 64
bȍsχóp, 64
bȍüst, 68
bȍütn, 68
breekn, 50
breef, 105, 114
breet, 99, 102, 105, 110, 113, 125, 128, 137
breit, 68
brèèjn, 42
briif, 94, 99, 102, 111, 117, 120, 125, 128, 131, 137
brii:f, 96, 108, 122, 134
brii:t, 93, 96, 108, 116, 119, 122, 131, 134, 137
brögə, 72
brööər, 39, 45
brȍts, 55
brȍtsχ, 80
brȍtsk, 75
bruudn, 94, 117, 120, 137
bruun, 45, 60, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 124, 126, 129, 132, 135, 138
bruut, 68
bruu:zn, 60, 95, 97, 100, 103, 106, 109, 115, 124, 126, 129, 132, 135, 138
brüüdn, 99, 102, 111, 125, 131, 137
brüü:dn, 108
brüün, 45, 95, 103, 112, 118, 121, 128, 138
brüü:n, 96, 105, 114, 122, 134
brüü:r, 39, 44, 45, 82
brüü:zn, 112, 117, 121
buu:Gn, 60, 94, 97, 112, 139
buuk, 71, 94, 95, 97, 100, 102, 106, 108, 109, 111, 115, 117, 120, 124, 126, 128, 129, 131, 135, 138, 139
buu:k, 97, 105, 114, 123, 134
buul, 67
buu:r, 60, 95, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 124, 126, 132, 135, 138
buu:rn, 66
buutn, 60, 68, 77, 106, 115, 123, 135, 138
büü:əGn, 126
büü:Gn, 100, 103, 106, 109, 115, 118, 121, 124, 129, 132, 135, 139
büük, 103, 112, 118, 121, 132
büül, 66
büü:rn, 59
büü:rt, 67
büüs, 71
büü:s, 71
büüsə, 59, 63
büütn, 94, 97, 100, 103, 109, 112, 117, 120, 126, 129, 132, 138

daaGn, 67
daχ, 49
dak, 49
dal, 52
dam, 50, 52
datəχ, 51
datəl, 51
dau, 68
däməχiin, 79

deekn, 62
deel, 93, 99, 102, 105, 108, 110, 113, 119, 125, 128, 131
deeln, 93, 102, 105, 108, 110, 113, 119, 122, 125, 128, 131, 137
dekn, 62
diif, 66
diik, 17, 58, 71, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
diikə, 92
diikn, 50
dii:l, 96, 116, 122, 134
dii:ln, 96, 99, 116, 134
diinn, 93, 98, 101, 116, 125, 127, 130, 133, 136
dii:nn, 96, 104, 107, 110, 113, 119, 122
diip, 93, 119, 125, 127, 130, 136
dii:p, 110, 122, 133
dii:pə, 96, 99, 101, 104, 107, 113, 116
diχtər, 64
dik, 49
douk, 68
douzə, 68
dòbm, 50
dòχtər, 51, 64
dòktər, 51
dòòt, 67
dòpm, 50
dóóf, 66
dóór, 25
dóórn, 50
dóót, 67
döbəl, 50
döfəl, 50, 63
döndərn, 65
dööGn, 51, 67
döök, 68
dööpm, 76
döörn, 67
dò̈st, 53
dò̈üzə, 68
dreef, 76, 77
drii:wm, 59, 66, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
dringng, 50
drööGə, 75
druu:və, 60
druu:wm, 66
duuk, 94, 100, 102, 108, 111, 117, 120, 126, 129, 131, 134, 138
duu:k, 97, 105, 114, 123
duum, 106, 109, 123, 126, 135, 138
duumə, 60, 95, 97, 100, 103, 112, 115, 117, 120, 129, 132
duun, 94, 100, 102, 108, 111, 117, 126, 129, 131, 134, 138
duu:n, 97, 105, 114, 120, 123
duu:rn, 66, 67
duu:və, 60, 95, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 117, 120, 123, 126, 129, 132, 135, 138
duuzələχ, 138
duuznt, 138
duu:znt, 27, 45, 46, 97, 106, 115, 123, 135
düüfkən, 77

düükər, 55, 59
düükn, 71, 82, 94, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 126, 129, 132, 135, 139
düü:kn, 124
düü:r, 59
düü:rn, 66
düüstər, 59, 77
düütsk, 75
düü:vəl, 59, 63
düüzələχ, 112, 138
düü:zələχ, 94, 97, 100, 103, 106, 109, 115, 117, 120, 123, 126, 129, 132, 135
düüznt, 138
düü:znt, 27, 45, 94, 100, 103, 109, 112, 117, 120, 126, 129, 132
dwingng, 50

eekn, 96, 105, 114, 128
eetər, 62
eGə, 72
eiGn, 51
eikn, 51, 137
endn, 50
entn, 50
etər, 62
etn, 82
èèndə, 72

faarə, 43
faarn, 66
faχt, 54, 64
faiər, 43
fätiin, 79
fedər, 50
feeGn, 68
feenn, 53
feer, 43, 45
feer(ə), 45
feern, 53
feiərə, 43
feit, 68
fel, 95, 109, 126, 129, 138
feln, 50
felt, 53, 54
fent, 53
fetər, 50
fərlii:zn, 93, 96, 99, 102, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 125, 128, 131, 133, 136
fiiln, 62
fiin, 58
fiinə, 62
fii:r(ə), 45
fii:rn, 66, 93, 96, 99, 102, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 125, 128, 131, 133, 136
fiis, 58, 62
fiit, 68
fiitsn, 57
filn, 62
finə, 62
fis, 62
flaskə, 76
flau, 68
fläskə, 76
fleegəl, 65, 80
flei, 68, 74
fleisk, 75
flekə, 55
flesə, 55

flii:əGn, 104
flii:Gn, 93, 96, 99, 102, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 125, 128, 131, 133, 136
flou, 68
flòt, 63
flóót, 63
flöögəl, 65
flööχ, 77
flȍükn, 27, 137
flȍütn, 54
flüükn, 27, 102, 111, 120, 131, 137
flüü:kn, 94, 97, 99, 105, 108, 114, 117, 123, 125, 128, 134
fouGn, 51, 68
fout, 68, 138
foutn, 51
fòχt, 64
fól, 63
(föör)bidər, 49
fȍȍkə, 74
fȍüln, 137
fuuGn, 94, 103, 108, 111, 117, 120, 126, 129, 138
fuu:Gn, 97, 100, 106, 114, 123, 132, 134
fuul, 63
fuu:rn, 54
fuustə, 60, 95, 98, 101, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 124, 127, 129, 132, 139
fuut, 94, 100, 103, 111, 117, 120, 126, 129, 132, 138
fuu:t, 97, 106, 114, 123, 134
fuu:tə, 108
fuutərn, 60, 77
fuus, 77
fuust, 121, 135
füüln, 94, 99, 102, 108, 111, 117, 120, 125, 137
füü:ln, 97, 105, 114, 123, 128, 131, 134
frei, 74
frouχ, 138
frȍχ, 94, 97, 100, 103, 105, 108, 111, 114, 117, 123, 126, 129, 132, 134, 138
fróməln, 55
fróntˌ 50
frósəln, 55
frȍütn, 54
fruuχ, 120

Geef, 76
Geevə, 76
Gleet, 77
Gluupm, 77
Göötˌ 76
Greep, 77
Griipm, 77

χaail, 69
χaar, 65
χas, 49
χat, 50
χeest, 62
χeewm, 50
χeil, 91
χelt, 49, 64
χest, 62

χèèrn, 72
χəbet, 64
χəbòt, 64
χəbruukn, 97, 106, 115, 123, 132, 135, 138
χəbrüükn, 94, 100, 103, 109, 112, 117, 120, 126, 129, 138
χəχalp, 48
χəliik, 92, 95, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
χəliikə, 98
χəluut, 138
χəlüüt, 94, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 117, 120, 123, 126, 129, 132, 135, 138
χəmeen, 99, 102, 125, 137
χəmii:n, 25, 93, 96, 105, 108, 114, 116, 119, 122, 128, 131, 134
χəmii:nə, 111
χərö̀χt, 51
χərö̀st, 51
χəwaar, 65
χəweer, 65
χiitn, 93, 99, 101, 125, 130, 136
χii:tn, 96, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 127, 133
χiln, 50
χleern, 66
χleidn, 107
χliidn, 58, 110, 116, 136
χlii:dn, 121, 130
χlii:ən, 92
χliin, 127
χlii:n, 95, 104, 113, 133
χlii:rn, 98, 101, 118, 124, 136
χlöpə, 52
χluupm, 71, 95, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 117, 120, 123, 126, 129, 132, 135, 138
χlüü:rn, 66
χòlt, 64
χóóit, 25
χóórn, 124
χönn, 49
χöötə, 63
χöötn, 82
χötn, 91
χö̀tə, 63
χö̀tn, 91
χras, 35
χres, 35, 46
χriipm, 58, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
χriis, 50, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
χrónt, 50
χröpə, 52
χrö̀s, 35
χrö̀ün, 27, 73, 137
χrö̀ünə, 17
χruus, 60, 95, 103, 106, 109, 112, 115, 120, 123, 132, 135, 138
χruutn, 60
χrüün, 73
χrüü:n, 27, 83, 94, 96, 99, 102, 105, 108, 111, 114, 117, 120, 123, 125, 128, 131, 134, 137
χrüüs, 97, 100, 103, 117, 126, 129, 138

χuut, 94, 100, 103, 108, 111, 117, 120, 126, 129, 131, 138
χuu:t, 97, 105, 114, 123, 134
χüü:r, 65
χüütər, 59

haai, 25, 40
haaidə, 69
haakə, 53, 62
haaln, 65
haam, 62
haanə, 53
haant, 25
hakə, 62
half, 52
halm, 55
hals, 55
ham, 62
handl, 57
hant, 53
hart, 53
hauwn, 68
heet, 137
heetn, 96, 99, 102, 108, 111, 114, 116, 119, 125, 128, 131
hei, 25
heit, 68
hek, 52
heldər, 52
helpər, 48
helt, 54
hemt, 49
hiimm, 58
hii:t, 131, 134
hii:tə, 93, 96, 105, 108, 111, 114, 116, 119, 122, 125, 128, 137
hii:tn, 93, 99, 102, 105, 122, 134
hindər, 52
houstn, 68
hout, 68
hòi, 44
hòk, 52
hòltərəχ, 49
hòòstn, 68
hóórə, 53
hóózə, 53
hóózəfö̀dəls, 25
hööi, 25
hööln, 65
hö̀ö̀rn, 72
hö̀üt, 100, 109
hö̀üwm, 138
huuln, 60
huus, 97, 106, 115, 123, 135, 138
huustn, 94, 100, 103, 111, 117, 120, 126, 129, 131, 138
huu:stn, 97, 105, 108, 114, 123, 134
huut, 27, 71, 83, 94, 97, 100, 103, 108, 111, 112, 115, 117, 120, 123, 126, 129, 131, 132, 135, 138
huu:t, 71, 83, 97, 105, 114, 123, 134
huuwm, 94, 103, 117, 126
huu:wm, 97, 100, 105, 108, 120
hüü:rn, 52
hüüs, 94, 100, 103, 109, 112, 115, 118, 120, 126, 129, 132, 138

hüüt, 27, 103, 106, 118
hüü:wm, 73, 111, 114, 123, 129, 131, 134

iikn, 102
ii:kn, 93, 99, 108, 111, 116, 119, 122, 125, 131, 134
iilχat, 58
iimə, 58
iis, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136

jaχt, 54
jawól, 25, 42
jäägər, 79
jekər, 54
jə, 25
jóór, 54

kaajə, 40
kaal, 33, 67
kaarn, 65, 66
kaast, 72
kaatər, 33, 54
kaχəl, 51
kaχl, 57
kalf, 52
kalk, 76
kameel, 53
kamm, 53
kaneel, 53
kann, 53
karə, 53
karkə, 49
kas, 49
kastə, 54
katə, 53, 64, 76
kätə, 76, 79
keek, 77
kees, 36
keer, 72
keern, 65
keize, 69, 74
keldər, 52
kelk, 49, 76
kelt, 49
ketə, 64, 76
ketiin, 79
kèèkə, 74
kiikn, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136
kiimm, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136
kiitəln, 58
kiiwiit, 58
kii:wm, 92, 95, 101, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136
kindər, 52
kistə, 65
klaai, 69
klaavər, 30
klaχtn, 49
klauwn, 68
kleewm, 67
klei, 128
klòkə, 64
klókə, 64
klööwm, 67

kluut, 135
kluutə, 60, 95, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 120, 123, 126, 129, 132, 138
kluu:wm, 94, 97, 103, 106, 139
klüü:wm, 100, 109, 112, 115, 118, 124, 126, 132, 135
knapm, 65
kneiə, 110, 119
knii, 93, 96, 99, 101, 107, 116, 125, 127, 130, 136
knii:, 104, 113, 122, 133
kniiln, 49
kniinə, 58
kniipm, 62, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136
knii:zn, 59
knipm, 62
knɔ̀pm, 63
knóópm, 63
knɔ̈pm, 65
knuu:wm, 129
kou, 138
koukə, 138
kouwn, 40
kɔ̀jn, 40
kɔ̀ldər, 55
kɔ̀lf, 54
kɔ̀ɔ̀l, 33
kɔ̀ɔ̀tər, 78
kɔ̀rf, 54
kóókn, 66
kóól, 67
kóónə, 40
kóópər, 46
kóór, 54
kórəl, 49, 65
könn, 49
kööpər, 45
kɔ̀̈kn, 82
kɔ̀̈ɔ̀̈kə, 74
kɔ̀̈rəl, 65
kɔ̀̈stə, 65
kraaGn, 51
kraajn, 51
kraχtn, 49, 65
kralə, 52
kraln, 55
kramə, 32
krank, 76
krasn, 55
kräääχiin, 79
kränk, 76
kreipm, 41
kriiGn, 101, 116
krii:Gn, 92, 95, 98, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 124, 127, 130, 133, 136
kriit, 54
krikə, 65
krökə, 63, 65
krööp, 77
krɔ̀̈χtn, 65
kruupm, 41, 95, 98, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 120, 126, 129, 132, 138
kruut, 123, 132, 138
krüüdn, 94, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 120, 123, 126, 129, 132, 135, 138
krüü:kə, 63

krüüpm, 41, 123, 135
krüüs, 77, 94, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 120, 123, 126, 129, 132, 135, 138
krüüt, 94, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 118, 120, 126, 129, 135, 138
kuu, 94, 97, 100, 103, 108, 111, 117, 126, 129, 132, 128
kuu:, 106, 114, 120, 123, 134
kuujn, 40, 45
kuuk, 132
kuu:k, 134
kuukə, 94
kuu:kə, 94, 97, 100, 103, 106, 108, 111, 114, 117, 120, 123, 126, 129, 138
kuu:kn, 83
kuul, 123, 135
kuulə, 95, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 120, 126, 129, 132, 138
kuu:lə, 60, 61
kuu:nə, 40
kuunn, 40
kuust, 54
kuu:zə, 95, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 120, 123, 126, 129, 132, 135, 138
küükn, 59, 66, 77
küü:rn, 66
kwastə, 54
kweln, 55
kwiiln, 49
kwiit, 54

laai, 69
laatə, 62
ladər, 54
lafər, 54
laχn, 51
lakn, 52
laln, 52
lam, 52
lant, 64
lapə, 48
last, 53
latə, 48, 52, 62, 76
läkər, 76
lätə, 76, 79
leegər, 54
leeχ, 48, 50, 53, 76
leek, 62
leem, 93, 96, 99, 105, 137
leenn, 137
leep, 48, 50
leer, 53
leern, 66
leevər, 54, 76
leGn, 49, 51, 57, 64
leiGn, 68
leit, 68
lek, 52, 62
lekn, 49, 51
lèèrn, 79
liGn, 64
liidn, 52, 66
liif, 71, 92, 93, 95, 98, 99, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 124, 125, 127, 130, 133, 136, 139

lii:f, 71, 96, 104, 110, 113, 119, 122, 133
liik, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 124, 127, 130, 133, 136
liim, 58, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 124, 127, 130, 133, 136, 137
lii:m, 102, 108, 111, 114, 116, 119, 122, 125, 131, 134
liin, 71
lii:n, 71
lii:nn, 93, 96, 99, 102, 105, 107, 111, 114, 116, 119, 122, 125, 128, 131, 134
liit, 93, 99, 102, 107, 110, 116, 125, 127, 130, 136
lii:t, 71, 96, 104, 113, 119, 122, 133
lindn, 53
lint, 64
lintn, 53
lit, 52
lou, 68
lòf, 54, 63
lòòGn, 68
lòòut, 78
lòp, 25
lòs, 54, 63
lómp, 48
lóóf, 63
lóópm, 57
lóós, 63
lóót, 68
löö, 90
lö̊ü, 68
luudn, 138
luuk, 95, 98, 100, 106, 109, 112, 115, 118, 123, 126, 129, 132, 135, 138
luukə, 103
luus, 94, 97, 106, 115, 120, 123, 129, 132, 135, 138
luu:rn, 53, 54, 66, 95, 98, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 120, 123, 126, 129, 132, 135, 138
luu:zn, 53
lüü, 59, 68, 77
lüüdn, 66, 94, 97, 100, 103, 109, 112, 115, 118, 120, 126, 129, 132, 135, 138
lüük, 120, 138
lüün, 123
lüü:n, 106, 135
lüüs, 100, 103, 109, 112, 118, 126

maagə, 65
maai, 69
maajn, 54
maakn, 54
maχt, 54
mast, 53
matə, 53
mälk, 76
meel, 53, 67
meer, 53
mei, 91
meinn, 69
met, 25
mii:gə, 65, 93, 95, 98, 101, 104,

107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
mii:Gn, 63, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
mii:rə, 66
mit, 25
mous, 68
mòòl, 67
mòònə, 53
mòòtə, 53, 68
mòtn, 94, 128
mós, 63
mögə, 51
mööGn, 66
mööjə, 137
mösə, 51
mötn, 99, 105, 108, 114, 125
mo̊tn, 96, 123
mo̊ünn, 69
mo̊ütə, 68
muus, 63, 68, 95, 98, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 120, 123, 126, 129, 132, 135, 138
muut, 94, 97, 100, 103, 108, 111, 114, 117, 120, 123, 126, 129, 132, 134, 138
muu:t, 105
muutn, 102, 111, 117, 120, 131, 137
muu:tn, 134
müü, 99, 102, 111, 125, 128, 137
müü:, 94, 96, 105, 108, 114, 117, 120, 123, 131, 134
müü:r, 115, 120, 123, 132, 135, 138
müü:rə, 66, 94, 97, 100, 103, 106, 109, 112, 118, 126, 129

naajn, 27
naam, 53
naχt, 53
nei, 69, 74
neemm, 68
nèèjn, 27, 42
niχ, 25, 42
no̊st, 53
no̊ümm, 68, 137
nuumm, 131
nüümm, 94, 97, 111, 120, 128, 134, 137
nüü:mm, 99, 102, 105, 108, 114, 117, 123, 125
nüü:vər, 59, 61

òldər, 50
onkruut, 98, 103, 124, 129, 139
onkrüüt, 95, 100, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 126, 132, 139
óóvər, 25
o̊rGəl, 80

pakn, 50, 55
pasn, 55
pat, 50
peerə, 50
peegəln, 51
peekəln, 51
peert, 49

pèèrt, 72
piilə, 66
piip, 121
piipə, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 124, 127, 130, 133, 136
pii:pə, 93
piipm, 77
pikn, 48
pilə, 48
pink, 49
pitə, 64
plaazə, 74
plakn, 64
plasə, 48
plouχ, 138
plökn, 64
plös, 63
pluugə, 120
pluu:gə, 134
pluuχ, 94, 97, 100, 103, 108, 111, 117, 126, 129, 132, 138
pluu:χ, 105, 114, 123
plüüm, 106, 121, 123, 132, 135, 139
plüümə, 94, 97, 100, 112, 115, 118, 126, 129
plüü:mə, 103, 109
plüüs, 63
pòòlə, 66, 67
pòòtər, 67
pófm, 54
pónə, 50
póótər, 67
pópm, 54
pórə, 55
pöölə, 67
pötə, 64
pötn, 63
praai, 69
pratn, 48
priis, 50, 93, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
pröömm, 73
prȍüwm, 137
prüüwm, 102, 131
prüü:wm, 94, 97, 99, 105, 108, 111, 114, 117, 120, 123, 125, 128, 134, 137
püüt, 59
püütn, 63

raadn, 67
raaizə, 69
raakn, 62
raam, 53, 62
raχn, 51
raizə, 74
rakn, 62
ram, 62
ratə, 52
rau, 77
rää, 79
räämpiin, 79
redn, 62
reedn, 62
reeGn, 49
reekn, 49, 62
reit, 96, 122
rekn, 62
rest, 64
riχəl, 51
riidn, 52, 93, 98, 101, 107, 110,

116, 118, 124, 130, 136
rii:gə, 51, 59
rii:Gn, 67
riim, 71, 93, 95, 98,99, 101, 102, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 125, 127, 130, 133, 136
rii:m, 71, 96, 104, 122, 133
riimə, 93
rii:mə, 107, 110, 113, 116, 119
riin, 127
rii:n, 95, 104, 113, 133
riip, 93, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
riipə, 104
riit, 93, 99, 102, 104, 107, 110, 116, 119, 122, 125, 128, 130, 133, 136
rii:t, 113
rii:və, 51, 59
rii:zn, 59, 66
riln, 50
rit, 52
rou, 77
rout, 138
règə, 64
rèGə, 72
rèχəln, 51
rèk, 52
rèèdn, 67
rèèzn, 67
rèt, 63
róbələχ, 53
rólə, 52, 53
rómələχ, 53
róngə, 53
róók, 49
róót, 49, 63
rögə, 64
röGə, 72
(zök) rööGn, 67
röök, 53, 55
röör, 53
röös, 55
röözn, 67
röst, 55, 64
röstn, 65
ruugər, 51
ruuχ, 94, 97, 103, 106, 112, 115, 118, 121, 132, 135, 139
ruum, 95, 98, 103, 106, 109, 112, 115, 121, 123, 126, 129, 132, 135, 139
ruumər, 51
ruun, 132, 135
ruunə, 98, 103, 106, 109, 115, 118, 121, 123, 126, 139
ruupə, 60, 77
ruupm, 94, 100, 103, 108, 111, 117, 120, 126, 129, 132, 138
ruu:pm, 71, 97, 105, 114, 123, 134
ruustn, 65
ruut, 71, 94, 100, 103, 108, 111, 117, 126, 129, 132, 135, 138
ruu:t, 71, 97, 105, 114, 120, 123, 134
ruutə, 95, 98, 100, 103, 106, 109, 112, 115, 124, 126, 129, 132, 139
ruu:zn, 66
rüüχ, 100, 109, 123, 126, 129
rüüm, 100, 103, 118, 121, 139
rüümtə, 94, 97, 100, 103, 106,

109, 112, 115, 118, 121, 123, 126, 129, 132, 135, 139
rüünə, 95, 100, 112
rüütə, 112, 118, 121
rüüzii, 94, 97, 100, 103, 112, 115, 118, 124, 126, 129, 132, 135, 139
rüü:zii, 106, 109, 121

schmiit, 78
siipkən, 77
sint, 25
sjókn, 54, 55
sχa(a)if, 42
sχaalə, 68
sχaawm, 65
sχarp, 48
sχeef, 137
sχeeif, 42
sχeelə, 62
sχeeln, 66
sχeepər, 76
sχeepm, 62
sχèèrn, 72
sχelə, 62
sχepm, 62
sχii:f, 42, 93, 99, 105, 114, 122, 128, 131, 134, 137
sχiin, 62
sχiinn, 67, 95, 101, 113, 127, 133, 136
sχiinfat, 25
sχii:nn, 93, 98, 104, 107, 110, 116, 119, 121, 124, 130
sχiitn, 71, 82, 93, 125
sχii:tn, 71, 82, 96, 99, 102, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 128, 130, 133, 136
sχii:və, 96, 102, 108, 109, 111, 116, 119, 125
sχin, 48, 62
sχip, 48, 50, 55
sχipərn, 48
sχitərn, 48
sχrikn, 55
sχruu:və, 60
sχòòp, 33
sχòt, 63
sχou, 138
sχoulə, 68
sχóbm, 48
sχóft, 54
sχólt, 54
sχóónn, 67
sχóót, 63
sχópm, 48
sχödn, 50
sχööf, 77
sχöörn, 66
sχööt, 77
sχörk, 49
sχötn, 50
sχuu, 94, 100, 103, 108, 111, 117, 123, 126, 129, 132, 138
sχuu:, 97, 105, 114, 120, 134
sχuuln, 66, 71, 83, 97, 103, 112, 118, 124, 129, 132, 135, 139
sχuu:ln, 71, 83, 115
sχuum, 95, 97, 100, 103, 106, 115, 129, 132, 135, 138
sχuu:wm, 50, 65
sχüüln, 94, 100, 103, 106, 109, 121, 126

sχüüm, 103, 109, 112, 118, 121, 124, 126, 138
sχüün, 54, 59, 83, 95, 98, 100, 103, 106, 115, 118, 121, 124, 126, 132, 135, 139
sχüünə, 112
sχüün(s), 129
sχüü:rn, 66
sχüüw, 54, 59
slaχtn, 55, 64
sleepm, 66
sliχtn, 64
sliipm, 58, 66
sliitn, 93, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136
slòt, 63
slòòpm, 66
slóót, 63
slóótn, 67
slööp, 76
slöötn, 67
sluukn, 60, 95, 98, 101, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 124, 127, 129, 132, 135, 139
sluupm, 66
slüütn, 71
slüü:tn, 71
smaχtn, 55
smeern, 65
smekn, 65
smèèrəχ, 72
smiitn, 71
smókn, 54, 65
smóórn, 65
snarə, 64
snei, 68
snein, 68
snouk, 138
snóórn, 67
snórə, 64
snórn, 63
snöö, 68
snòün, 68
snuuk, 94, 97, 100, 103, 108, 111, 117, 120, 126, 129, 132, 134, 138
snuu:k, 105, 114, 123
snuukn, 83
snuu:rn, 63, 67
snuut, 135
snuutə, 95, 98, 101, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 124, 127, 129, 132, 139
snuu:wm, 60, 95, 98, 101, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 124, 127, 129, 132, 135, 139
snüü:wm, 121
speekə, 76, 77, 105, 114, 128, 137
speer, 65
spiigəl, 93, 99, 102, 111, 117, 131, 137
spii:gəl, 96, 105, 108, 114, 119, 122, 125, 128, 134
spii:k, 134
spii:kə, 93, 96, 102, 108, 111, 116, 119, 122, 125, 131
spiikər, 58, 93, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 118, 121, 124, 127, 130, 133, 136
spiitn, 69
spii:r, 65
spööln, 68

spötərn, 55
spȍüln, 68, 137
spȍütn, 69
spüüln, 94, 102, 105, 108, 111, 117, 120, 125, 131, 137
spüü:ln, 97, 99, 114, 122, 128, 134
staal, 62
staat, 72
stal, 53, 62
stam, 53, 64
stank, 53
stapm, 64
stark, 53
steeχ, 77
steekn, 52, 67
steel, 62
steeln, 52
steen, 137
stel, 62
stem, 64
stiif, 93, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136
stiil, 104, 121, 127, 133, 136
stiilə, 93, 95, 98, 101, 107, 110, 113, 119, 124, 130
stii:n, 25, 93, 96, 99, 102, 105, 108, 114, 119, 122, 125, 128, 131, 134, 137
stii:nə, 111, 116
stip, 50
stoul, 138
stȍk, 65
stȍkn, 63
stȍpm, 64
stóókn, 63, 67
stöχ, 50
stök, 50, 65
stömpər, 48
stööt, 63
stööwm, 67
stöt, 65
stötərn, 55
stȍ̈t, 63, 65
stȍ̈ütn, 95, 97, 103, 106, 109, 112, 118, 121, 126, 129, 132, 135, 139
striikn, 93, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136
strȍȍt, 36
strööpm, 76
strüükn, 45, 82
strüünn, 59
stuul, 94, 100, 103, 108, 111, 117, 126, 129, 132, 134, 138
stuu:l, 105, 114, 123
stuu:lə, 97, 120
stuu:r, 66
stuutn, 124
stuu:wm, 50, 67, 95, 98, 101, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 124, 127, 129, 132, 135, 139
stüü:r, 66
stüütn, 100, 115, 118
stüü:vər, 61
suu:zn, 95, 98, 101, 103, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 124, 127, 129, 132, 135, 139
süükər, 55
süü:zn, 60

taanə, 74
takə, 53, 55
takn, 49
tam, 50, 52
tangə, 53
tasə, 55
taskə, 76
tääntiis, 79
täskə, 76
teeGn, 25
teekn, 93, 99, 102, 105, 111, 114, 117, 119, 125, 128, 131, 137
teeln, 62
teen, 137
teenə, 111
teenn, 33, 35, 43, 76
teentiis, 79
teern, 66
teiə, 116
teln, 62
teskə, 76
tii, 99, 108, 125, 131
tii:, 134
tiidəχ, 58
tii:gər, 59
tiikn, 50
tii:kn, 96, 108, 122, 134
tiinn, 33
tii:n, 96, 105, 114, 122, 128, 137
tii:nə, 93, 102, 111, 116, 119
tiit, 71, 93, 96, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 130, 133, 136
tik, 49
tóbə, 50
tónə, 53, 63
tóngə, 53
tóónn, 34, 35, 43
tóórn, 50
tórə, 50
töönn, 33, 34, 43
tösχn, 82
töskən, 55
triln, 49
tuun, 97
tuunə, 63, 139
tuutn, 77
tüü:Gn, 59
tüüχ, 77
tüün, 71, 109, 126, 132, 135, 139
tüünə, 94, 100, 103, 106, 112, 115, 118, 121, 129
tüü:rn, 66
twalm, 49

uul, 135
uulə, 95, 98, 100, 103, 109, 112, 115, 118, 121, 123, 126, 129, 132
uu:lə, 60, 61, 106, 138
(uut)döökn, 51
uutsχaaidn, 69
üü:rn, 52

waaGn, 65
waaidə, 69
waatər, 33, 35, 54, 72
waχt, 53
wasχn, 80
waskən, 55

wasn, 82
watə, 53
weeGn, 68
week, 105, 114, 125, 128, 131, 137
wees, 77
weiGn, 68
wekər, 54, 76
welə, 64
wet, 55
wèèkə, 77
wèèns, 79
wiχt, 51
wiidər, 59
wiidn, 93, 99, 102, 110, 116, 119, 125, 131, 136
wii:dn, 107
wii:əgə, 128
wiif, 54
wii:gə, 94, 96, 99, 102, 105, 108, 114, 120, 122, 125, 134
wiiχ, 111, 117, 137
wii:k, 93, 96, 108, 117, 122, 134, 137
wii:kə, 99, 102, 111, 119
wiim, 59
wiin, 82, 93, 96, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 121, 124, 127, 128, 130, 133, 136
wii:n, 96, 104, 113, 122, 133
wiis, 93, 96, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 124, 127, 130, 133, 136
wiit, 54, 93, 96, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 124, 127, 130, 133, 136
wiitn, 62
wii:zə, 62
wildə, 51
wilgə, 51
wilt, 49
wint, 51
wintər, 49
wisə, 62
witn, 62
wòòGn, 65
wòòtər, 33, 34, 35, 72, 78
wólə, 64
wòtər, 33
wuust, 54

zaaGn, 66
zaail, 69
zaaizə, 69
zaak, 62
zaakn, 69
zak, 62
zakn, 49
zäχiis, 79
zeeGn, 62
zeepə, 105, 114, 128, 131, 137
zeet, 76
zeGn, 62
zeik, 27
zet, 55
zetn, 64
zèèjn, 72, 74
zèènə, 72
ziik, 93, 99, 102, 116, 125, 128 131, 136
zii:k, 27, 71, 96, 104, 107, 110, 113, 122, 133

zii:kə, 119
zii:p, 134
zii:pə, 93, 96, 99, 102, 108, 111, 117, 119, 122, 125, 137
ziit, 59, 67, 93, 96, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 122, 124, 127, 130, 133, 136
zingng, 57
zitn, 64
zòldər, 55
zòòt, 67
zórə, 55
zööχ, 76
zöölə, 66
zööpm, 76
zööt, 73
zòükn, 69, 137
zòüt, 137
zuu:gər, 60
zuu:Gn, 60, 66, 95, 98, 101, 104, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 132, 135, 139
zuu:lə, 60, 66
zuupm, 60, 77, 95, 98, 101, 104, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 132, 135, 139
zuu:r, 95, 98, 101, 104, 106, 109, 112, 115, 118, 121, 124, 127, 130, 132, 135, 139
züü:kn, 71, 82, 94, 97, 99, 102, 105, 108, 111, 114, 117, 120, 123, 125, 128, 131, 134, 137
züü:t, 71, 131, 134
züü:tə, 94, 97, 99, 102, 105, 108, 111, 114, 117, 120, 123, 125, 128, 137
züü:vər, 60
zweern, 66
zweet, 105, 114, 125, 128, 131, 137
zweetn, 105, 114, 125, 128, 131, 137
zweln, 55
zwii:Gn, 59, 93, 96, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119 122, 124, 127, 130, 133, 136
zwiin, 59
zwii:rn, 66
zwii:t, 93, 96, 99, 102, 108, 111, 117, 119, 122, 134
zwii:tn, 71, 93, 96, 99, 102, 108, 111, 117, 119, 122, 134

DRENTSE LITERATUUR NA 1800

Hier volgt in vogelvlucht een schets van ontwikkelingen van Drents proza. Ik geef voorafgaand aan de fragmenten enkele beschouwingen over regioliteratuur. Deze beschouwingen ontleen ik aan de genoemde boeken die ik eerder uitgaf.

Van de podagristen Harm Boom, Alexander Lesturgeon en Dubbeld Hemsing van de Scheer.
* *Drenthe in losse en vlugtige omtrekken geschetst door drie podagristen uit 1843*. De voetreis van Bad Bentheim naar Assen.

* *Een Drentsch gemeente-assessor met zijn twee neven op reis naar Amsterdam in 't voorjaar van 1843*.

Fragmenten uit:
Jans Pol, uit verzameld werk *Reis door literair erfgoed*
Harm Tiesing, *Marthao Ledeng, Bloem van het darp*
Albert Dening, *Um d'olde toren*
Jo Bergmans-Beins, *Het bloed kruipt waar het niet gaan kan*
Gerhard Heinrich Vocks, *Kleine Hein*
Klaas Kleine, *Een feestelijk starfgeval*
Martin Koster, *Oostwaartsch!*
Dea Krans, *Mam, er staat geen onkruid*
Harm Soegies, uit: *Met de klink in de haand & Wa'k je nog vertellen wul.*

Vrijwel alle werken zijn te vinden op www.nedersaksisch.org en op kb.nl en dbnl.org
De uitgaven van Ter Verpoozing zijn aanwezig in het Drents Archief en de UB Groningen, bijzondere collecties.

DE REGIONALE ROMAN

Sommige regio's zijn gekoloniseerd door streekromans, zegt onderzoeker Ian Duncan. Vrij vertaald kan dat betekenen dat het beeld van een regio mede wordt bepaald door de beschrijvingen in streekromans. In zijn artikel *The Provincial or Regional Novel*[1] beschrijft Duncan verschillen en overeenkomsten tussen literatuur uit de regio, de provincie, en de rest van de (Engelse) wereld. In het navolgende probeer ik enkele inzichten te vertalen naar de 19e eeuwse literatuur in het Nedersaksische gebied.

Tot 1800 was Drenthe een tamelijk geïsoleerd en afgelegen gebied dat moeilijk was te bereiken. Pas in 1815, nadat Napoleon was verslagen en de Franse/Bataafse tijd was beëindigd, werd Drenthe een provincie. Vóór 1815 was Drenthe bekend onder de naam de Landschap, nog herkenbaar in Nedersaksische aanduidingen als d'Olde Laandschop. Henk Nijkeuter laat zijn *Geschiedenis van de Drentse literatuur*[2] beginnen in 1816.

Dat is weinig verbazingwekkend, het aantal inwoners van de provincie bedroeg rond 1800 circa 40.000 personen. De meeste mensen in de landschap waren analfabeet, of op zijn minst laaggeletterd. Wellicht konden velen – de bijbel – lezen, schrijven was minder noodzakelijk. Het eerste reisverslag over een Drenthe is afkomstig van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk Hoogendorp. Het reisverhaal dateert van 1823 en is pas in 1942 in druk verschijnen.

In 1843 verscheen het reisverhaal van de drie podagristen over hun tocht van Bad Bentheim naar Assen, grotendeels in het Nederlands geschreven, met een enkel Drents woord. Rond 1880 verschenen opnieuw reisbeschrijvingen van de hand van Jacobus Craandijk.[3] In de boeken komt een beeld naar voren van geïsoleerde gemeenschappen geheel op zichzelf gericht en tevreden met zichzelf, zonder ambitie. Bij Van Lennep lezen we

1 *The Provincial or Regional Nove*l Chapter19 November 2007
DOI: 10.1002/9780470996324.ch19
publication at: https://www.researchgate.net/publication/227570212
2 *Geschiedenis van de Drentse literatuur, 1816-1956* Henk Nijkeuter ook op www.nedersaksisch.org/boeken
3 Al deze werken zijn online te raadplegen. Dbnl.org en nedersaksisch.org

dat bewoners van Zweeloo nog nooit in Sleen zijn geweest, terwijl ze wel de kerktoren van Sleen konden zien.

Rond 1830 kwam er enige reuring in Drenthe onder andere door de afscheidingsbeweging van dominee Hendrik de Cock. Deze dominee uit Ulrum staat aan de basis van de gereformeerde kerk. Zijn afsplitsing van de hervormde kerk zorgde in diverse dorpen voor conflicten, zowel binnen families als binnen de boerengemeenschap.

Halverwege de 19e eeuw treden meer veranderingen op in de provincie. De aanleg van de spoorlijn naar Groningen, kanalisatie, vervening, en daarmee gepaard gaande migratie naar Drenthe. Vooral vervening van Zuidoost-Drenthe, maar ook bij Smilde, zorgde voor veel aanwas uit nabijgelegen gebieden. Rond Smilde kwamen veel veenarbeiders uit het nabijgelegen Friesland. Later, bij de vervening van de Zuid-Oosthoek, kwamen migranten uit Twente, uit Friesland, en uit het naburige Duitsland; destijds nog het Koninkrijk Hannover, en het Graafschap Bentheim.[4]

Deze ontwikkelingen zorgden voor een tweedeling in de maatschappij. Aan de ene kant was er de plaatselijke samenleving met een beperkte horizon, de wereld was niet groter dan het dorp. De dagelijkse gang van zaken werd bepaald door het dorps- en familieleven. Plaats- en tijdsbesef waren beperkt.

Van de andere kant drong de buitenwereld zich op. Besef van plaats en tijd raakten aan verandering onderhevig. In de reisverhalen van Van Lennep, de podagristen, en van Craandijk is de plaats het dorp, niet de provincie. De tijd, dat is het seizoen en de levenscyclus. Ook in het werk van Jans Pol, rond 1875, spelen – de plaats – het dorp, de heide, de schapen, en de 'vaste' tijden – het seizoen, de oogst, de opeenvolgende familiegeneraties een voorname rol. *In Harm en zien broer Luuks* en in *Hannegien* komen slechts enkele verwijzingen voor naar de grotere buitenwereld en naar andere tijden achter de horizon. Sluipenderwijs raakt de afgesloten regionale gemeenschap geïnfecteerd met de buitenwereld. Het oude verdwijnt, nieuwe mores dient zich aan.

> ... readers witness the collapse of a traditional distinction between horizons of knowledge – one of them immediate, proximate,

4 Lees diverse nummers van *Poze* over migratie. www.nedersaksisch.org

> concrete, present to the senses, measured by the pace of daily life; the other temporally as well as spatially distant, invisible and intangible, abstract. Province and world are inextricably enmeshed together in a "great web" – the image stays close here to its source in the industrializing work of weaving[5].

In Harm en zien broer Luuks schetst de Jans Pol uitgebreid het conflict tussen de diverse religies, de hervormden en de Cocksen. De kerkscheuring kwam van buiten de provincie, onder invloed van landelijke ontwikkelingen naar Drenthe; de horizon werd groter wat plaats en tijd betrof.

In *Hannegien*, dat zich ook in een dorp afspeelt, schetst Jans Pol uitgebreid vooroordelen tegen de Ooster-Drenten, de migranten in het veen; nieuwkomers in de provincie. De Ooster-Drenten zijn zuiplappen, verschonen zich slechts eenmaal per jaar en hebben een ruwe taal. De romantische liefde tussen het geadopteerde kind Hannegien en boerenzoon van goede komaf – Albert – komt in gevaar door roddel en achterklap.

Het ontbreken van oprechte communicatie is een constante in beide werken.

Wellicht gebruikt Pol de stijlfiguren ironie, satire en overdrijving voor zijn verbeelding van een nostalgisch getint geromantiseerd verleden, dat wellicht niet zo sterk heeft bestaan. Hij zet onbeschoft gedrag tegenover goede manieren, wellicht om tegenstellingen herkenbaar te benadrukken.

> Regional fiction specifies its setting by invoking a combination of geographical, natural-historical, antiquarian, ethnographic, and/or sociological features that differentiate it from any other region. A provincial setting is defined more simply by its difference from the metropolis – by the fact that it is not London. ... Thus, while "regional" implies a neutral or even positive set of multiple local differences, "provincial" connotes a

5 ... de lezer is getuige van de ineenstorting van een traditioneel onderscheid tussen horizonten van kennis – de ene onmiddellijk, dichtbij, concreet, waarneembaar voor de zintuigen, afgemeten aan het tempo van het dagelijkse leven; de andere zowel in tijd als ruimte ver weg, onzichtbaar en ongrijpbaar, abstract. Provincie en wereld zijn onlosmakelijk met elkaar verweven in een "groot web" – het beeld blijft hier dicht bij zijn bron in het nijvere werk van het weven. Vertaald met www.DeepL.com/Translator

> negative difference, based on a binary opposition, expressed as a generic or typical identity, within which any particular provincial setting may take the place of any other.[6]

Regionale literatuur beperkt zich tot vertrouwde plaats en tot vertrouwde tijd, met een enkel uitstapje naar landelijke ontwikkelingen en andere tijden – geschiedenis, toekomst van verre volkeren.

Duncan geeft aan dat regionale literatuur zich niet hoeft te beperken tot het platteland, maar dat ook in bepaalde steden of in stadswijken het regionale karakter van de literatuur naar voren komt. In die zin kan ook een roman over particuliere zielenroerselen in een buitenwijk van Amsterdam of Rotterdam tot regioliteratuur worden gerekend.[7]

Regionale romans kenmerken zich door combinatie van bevolkingssamenstelling, geografie, landschappelijkheid, geschiedenis, en sociaal culturele verschijnselen met nadruk op verschillen met andere regio's. Provinciale literatuur, vaak een neerbuigende term, kenmerkt zich door verschillen te beschrijven met steden, met de Randstad, met mondiale ontwikkelingen.[8]

> ... the key conventions of regional writing: an ethnographic "thick description" of manners and traditions, a written imitation of dialect, an attention to landscape and natural forms, an analytic account of a local economy and its relation to a wider

6 Regionale fictie bepaalt haar situering door zich te bedienen van een combinatie van geografische, natuurhistorische, antiquarische, etnografische en/of sociologische kenmerken die haar onderscheiden van elke andere regio. Een provinciale omgeving wordt eenvoudiger gedefinieerd door het verschil met de metropool – door het feit dat het niet Londen is. ... Terwijl "regionaal" dus een neutraal of zelfs positief geheel van meervoudige lokale verschillen impliceert, duidt "provinciaal" op een negatief verschil, gebaseerd op een tweevoudige tegenstelling, uitgedrukt als een algemene of typische identiteit, waarbinnen een bepaalde provinciale omgeving de plaats kan innemen van elke andere.

7 Diverse hedendaagse romans, als *Eus* van Özcan Akyol kunnen als streekroman doorgaan. Ze beschrijven particuliere beslommeringen in een eigen niche. Zoals de aanbevelingstekst aangeeft: Dé literaire sensatie! Dit is geen roman over multiculturalisme, geen successtory van een arme sloeber die zich opwerkt tot invloedrijke ondernemer, of het sentimentele relaas van een crimineel die weer op het rechte pad komt.

8 Ook een kwestie van perspectief, wie wil kan randstedelijke literatuur als provinciaals duiden.

> horizon of historical change, and – decisively – the relegation of all this to the past. ... that these are 'tales of other times;' that the manners depicted () are not those of the present age. This is the crucial problem: the very elements that make the region an organic site of belonging in the imperial nation are doomed to vanish under its modernizing political economy. While one author applauds the passing of bad old ways, the obliteration of local manners and traditions is mourned by other authors whose novels exploit the ideologically fertile terrain between a comic affirmation of progress and an elegiac sense of loss.[9]

Multatuli van Eduard Douwes Dekker stijgt uit boven de regionale en provinciale literatuur. Regionale literatuur is als een eiland omringd door grote historische veranderingen. Regionale literatuur gaat over herhaling van de seizoenen en de herhaling van de traditionele levenscycli van de bewoners. Drentse streekromans laten zien dat deze continuïteit van de geschiedenis langzaam wordt afgebroken door immigratie, betere communicatie en openlegging van de landschap. Nieuwkomers passen zich deels niet aan bij de traditie, maar zorgen vooral voor verschuiving van de maatschappelijke opvattingen en gewoonten. De uitdrukking: één van ons, krijgt steeds minder waarde. Traditionele regionale cultuur verdwijnt langzamerhand en lost op in een landelijke cultuur. Pas als de landelijke cultuur in een crisis verkeert, zegt Duncan, grijpen mensen in de regio terug op regionale cultuur.[10]

---

9 ... de belangrijkste conventies van het regionale schrijven: een etnografische "doorwrochte beschrijving" van omgangsvormen en tradities, een schriftelijke impressie van dialect, aandacht voor landschap en natuurvormen, een analyserend verslag van een plaatselijke economie en haar relatie tot een bredere context van historische verandering, en – wat van doorslaggevend belang is – de verplaatsing van dit alles naar het verleden. ... dat dit 'verhalen uit andere tijden' zijn; dat de geportretteerde omgangsvormen niet die van de huidige tijd zijn. Dit is het doorslaggevende probleem: juist de elementen die de regio tot een organische plek maken waar men thuishoort in de heersende natie, zijn gedoemd te verdwijnen onder haar zich moderniserende politieke economie. Terwijl deene schrijver () het voorbijgaan van de slechte oude gewoonten toejuicht, wordt de uitschakeling van lokale gewoonten en tradities betreurd door andere auteurs () wier romans het ideologisch vruchtbare terrein tussen een grappige bevestiging van de vooruitgang en een elegisch gevoel van verlies uitbuiten.

10 Met de mogelijkheid om terug te grijpen op tradities die nooit hebben bestaan, zogenaamde invented tradition als naoberschap en naoberplicht voorzien van een niet historisch correcte invulling, een vlucht in nostalgie, zoals het niet was.

PODAGRISTEN

Verkorte inleiding van Joep van Ruiten

Achter deze bladzijden – van de heruitgave – wacht een wereld die verdwenen is, maar weer te voorschijn komt, nog wonderlijker dan zij was. Dit voorwoord is bedoeld als waarschuwing. Straks wordt u als lezer naar verleden en heden vervoerd, naar Duitsland en Drenthe. Over de grup, naar waar het woest en ledig is, en dan weer naar huis.

Deze uitgave bevat werk van vier invloedrijke auteurs uit Drenthe: Dubbeld Hemsing van der Scheer, Harm Boom, Alexander Lodewijk Lesturgeon en Gerard Stout. Wat zij gemeen hebben is dat ze alle vier graag meerdere dingen tegelijk doen. Schrijven. Reizen. Verschillende petten dragen. Homo eclecticus Drenthia.

Dubbeld Hemsing van der Scheer (1791 – 1859) was boekhandelaar, schrijver en uitgever te Coevorden. Door de ogen van nu kan die combinatie als vreemd worden gezien, maar in de achttiende en negentiende eeuw was het gebruikelijk en noodzakelijk in de letteren om zelfvoorzienend te zijn. Van der Scheer hield het tekstbedrijf, nog opgezet door zijn vader, draaiende door eigen producten en die van anderen te verkopen.

Zoals van de in Gramsbergen geboren Harm Boom (1810 – 1885). Ook Boom was van veel markten thuis. Eerst was hij in meerdere plaatsen onderwijzer, vervolgens werkte hij een tijdje in dienst van een kruidenier en noemde hij zich koopman te Coevorden. Tussendoor probeerde Boom te schrijven. Eén van zijn teksten werd in 1836 gepubliceerd in het eerste nummer van *De Drentsche Volksalmanak*, een uitgave van Van der Scheer. Later werd Boom journalist.

Alexander Lodewijk Lesturgeon (1815 – 1878) verhuisde in 1821 vanuit zijn geboorteplaats Venlo naar Coevorden. Zijn vader was officier in het leger. Zelf zou hij predikant worden in Oosterhesselen, Vledder en Zweeloo. Maar eerst publiceerde hij

poëzie, proza en 'studies'. Ook Lesturgeon leverde een bijdrage aan het allereerste nummer van *De Drentsche Volksalmanak*. Daarna werd hij de eerste literator van Drenthe.

Wie het initiatief nam, is onduidelijk, maar in 1842 besloten Van der Scheer, Boom en Lesturgeon tot een onschuldige, gezamenlijke onderneming: een verslag van een wandeling naar Bad Bentheim, toen een kuuroord op tachtig kilometer van Coevorden. Terug in Coevorden volgde uitbreiding van het project: verslagen van wandelingen naar Emmen, Borger, Gasselte en verder.

Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen is een grenspaal in de Drentse letteren. Er is iets voor en er iets na. Het verschil wordt gemaakt door de vorm, de stijl, de toon en de inhoud. Boom, Van der Scheer en Lesturgeon deden wat op papier in Drenthe niet eerder was gebeurd. Ze mengden feit met fictie, verslag met verbeelding, humor met ernst, proza met poëzie. Ze babbelden, ze legden uit, ze beschreven, lyrisch, satirisch, kritisch. Omdat niet exact duidelijk is wie wat deed, en we het hen niet meer zelf kunnen vragen, houden we het erop dat ze het met zijn drieën deden.

Vooral dankzij de vorm en stijl luidde *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* voor schrijvers in Drenthe een nieuw tijdperk in. Maar het boek deed meer. Als vertelling met aandacht voor landschap en cultuur, als informatiebron, ontsloot het toentertijd Drenthe voor zowel eigen inwoners als buitenstaanders.

Zoals vaker met belangrijke boeken, hebben te weinig mensen daar iets van meegekregen. Voor een deel komt dat door de rommelige uitgeefgeschiedenis. Zo verschenen in 1857 zeven afleveringen als boek bij uitgeverij Suringar in Leeuwarden. Een jaar later volgde een herdruk bij Van der Scheer in Coevorden.

Wilsum

Anderhalf uur van *Ulzen* ligt op de helling van een' tamelijk hoogen heuvel, in 't digt geboomte verscholen, 't landelijk dorp *Wilsum*. Gij zoudt in dit geïsoleerde boersche nest in 't minst een' Priester der wetenschappen zoeken. - Nogtans is 't zóó. Wij leerden in den hervormden predikant alhier den schrijver van de g*eschiedenis des graafschaps Bentheim*, den eerwaardigen Visch[11] kennen, te onregt in den *Drentschen Volksalmanak* van 1840 reeds onder de dooden gerangschikt. Het tegendeel daarvan kunnen wij gerust verzekeren; wij vonden in den kundigen man een regt *lebenslustigen* grijsaard, die nog met jeugdig vuur over oudheidkundige onderzoekingen en wetenschappelijke nasporingen sprak, ons een naauwkeurig verslag gaf van de zeldzame gouden urne, voor twee jaren in de bergen bij Wilsum gevonden[12], en een hoogstmerkwaardig manuscript toonde, de geschiedenis behelzende van 't kloosterleven te *Frenswegen*.

Wilsum is uit een staathuishoudkundig oogpunt merkwaardig om de buitengewone consumtie van thee, die hier onder de inwoners plaats vindt. Bij 't ontbijt drinkt men thee; om half twaalf gebruikt men thee; om half een, bij de pannekoek, waaruit het middagmaal bestaat, drinkt men thee; om vier uur drinkt men thee; 's avonds om zeven uur, bij de aardappelen, thee, - en komt er soms in den lateren avond een naober (buurman) een buurpraatje maken, dan wordt voor de zesde maal de theepot uit de spinde[13] voor den dag gehaald. In andere *hanoversche* dorpen is daarentegen de koffij sterk in gebruik. In 't smakelijk toebereiden daarvan heeft men 't dan ook tot eene verwonderlijke hoogte gebragt.

---

11 Wessel Friedrich Visch (1773-1860), *Geschiedenis des graafschaps Bentheim* (1820) Boek op:
https://archive.org/details/geschiedenisvan00viscgoog/page/n5/mode/2up

12 De heer Visch heeft eene beschrijving daarvan medegedeeld in de *Vaderl. Letteroef*. van 1840 en in *'t Kunstblatt*, behoorende bij 't *Morgenblatt*, door Dr. Wolfgang Menzel geredigeerd. Wij verwijzen den weetgierigen lezer daarheen.

13 Voorraadkast, provisiekast.

De *hanoversche* herbergen, verdienen eene bijzondere opmerking. Als derzelver type geven wij die op, waar wij te *Wilsum* onzen intrek namen. Gij zoudt meenen in een rookhok te worden binnengeleid. Golvend dwarrelt de damp der turven en plaggen (zoden) door 't vertrek; alles heeft een' bruinen tint bekomen, tot zelfs de gelaatstrekken der bewoners, die als cyclopen[14], in hun eigenaardig kostuum in dien rookerigen atmosfeer ronddwalen en overal in rep en roer komen, zoo veel hunne slaperigheid dit gedoogt, wanneer de pas-gebroekte[15] straatgemeente de aankomst van vreemdelingen gemeld heeft.

Een schoorsteen, van geweldig wijd en omvang, beslaat het twee-derde gedeelte van 't vertrek; in 't midden daarvan wordt het vuur aangelegd en nu scharen zich, namelijk avonds na afloop van den arbeid, huisgenooten en bezoekers in een' cirkel daarom heen. De muren des vertreks zijn eigenaardig gestoffeerd met schilderijen, de gelijkenis van den Verloren Zoon of de roerende geschiedenis der Heilige Genoveva[16] voorstellende. Pullen of tinnen bierkannen, schotels, wijnroemers[17] van onderscheiden vorm en gestalte, versieren den schoorsteenmantel, terwijl *Siep*[18] achter den vuurhaard ligt ingesluimerd, om elken binnenkomende brommende en beruikende welkom te heeten.

Menigmalen, de deur op een' kier gestaan heeft, wordt het personeel door eene knorrende bigge vermeerderd, die zich ongestoord in de hoeken der kamer met aardrijkskundige onderzoeking en vermaakt of nasporingen doet in de half-ledige brijpot, waaruit het huisgezin zich de hongerige magen al slurpende te vrede stelt.

Hanover is 't *Eldorado*[19] dergenen, die den oorlog zwoeren aan alle pligtplegingen. Beschaafdheid van zeden is hier even zoo eene vreemdelinge, als energieke taal in eene zekere vergadering

14 Griekse mythologie: eenogige reuzen.

15 Jongelui in broek gekleed. Lange tijd liepen (onzindelijke) kinderen zonder broek op straat. (Mijn vader ook nog; geb. 1913). Ongebroekt is handig bij verschonen. Geen broekpoepers.

16 Genoveva von Parijs. (422 in Nanterre - 3. Januar 502 (?) in Paris) Heilige. Beschermvrouw van Parijs.

17 Wijnglazen.

18 Alle honden heten Siep.

19 Goudland.

van zoogenaamde volksvertegenwoordigers. Een *Londoner dandy* zou van schrik besterven, als hij in den kring van een *hanoversch* boeren-huisgezin binnentrad en genoodzaakt was aan hunnen disch aan te zitten. Wanneer uit deze streken de zon der beschaving moest opklimmen, dan zou de wereld gewis nog een half dozijn eeuwen langer mogen bestaan, eer zij tot op haren middagstand gekomen was.

Niet moeijelijk is ‘ t te raden, waaraan deze lage trap van maatschappelijke beschaving moet toegeschreven worden. *Wilsum* ligt, even als de geheele *Graafschap*, in de achterbuurt; ‘t is eene zeldzaamheid, wanneer ‘t plaatsje door vreemdelingen wordt aangedaan. Brengen deze alzoo niet hunne aangename manieren herwaarts, zij besmetten den zedelijken dampkring dezer oorden ook niet met hunne blinkende ondeugden, met hunne onschuldige zonden, die in de groote wereld zoo gemakkelijk met den mantel der *politesse* en van ‘t *savoir vivre*[20] worden oversluijerd.

Wordt *Wilsum* zelden door vreemdelingen bezocht, men kan de bewoners van ‘t nederige dorp ook geenszins beschuldigen, dat zij veel moeite doen om *connexiën* met vreemdelingen aan te knoopen. Tegen deze heerscht hier zelfs eene zekere *antipathie*. Wie zich met de woon te *Wilsum* wilde vestigen, zou van den kant der bewoners velerlei moeijelijkheden ondervinden.[21] Men zou hem geen plek gronds, om er zijn huis op te timmeren, willen afstaan: en was ‘t al mogelijk, dat een vreemdeling bij vererving hier een stuk land ten deel viel en er eene woning wilde oprigten, dan zou men op allerlei wijze den voortgang van ‘t werk belemmeren.

Zoo werd er, bij voorbeeld, eene boerenplaats aan een’ vreemdeling verkocht met allerlei zonderlinge voorwaarden, waaronder ook deze behoorde, dat namelijk de kooper ‘t erf willende verkoopen, ‘t aan geen’ vreemdeling mogt gunnen, wanneer een *Wilsummer* er tot eene bepaalde som gading van maakte. Deze afkeer van vreemdelingen heeft natuurlijk ook zijn’ invloed op echtverbindtenissen, welke uitsluitend aangegaan worden tusschen jonge lieden uit het dorp-zelf.

Voor vrijers uit den vreemde is de deur der *Wilsummer*

20 Beleefdheid. Levenskunst.

21 Ook elders komen de podagristen deze afkeer tegen.

schoenen gesloten.[22] Een heerlijk oord voor zulke minnezangers, die gaarne een liedeken kwelen op de hardheid en 't ongevoel hunner zielsvoogdessen! - Over 't sluiten van huwelijken hebben wij nog eene bijzonderheid mede te deelen. Wanneer namelijk de oudste zoon eener familie trouwensgezind en een voorwerp heeft gevonden, dat met hem 't pad van doornen en rozen wil bewandelen, dan zijn de overige kinderen des huizes genoodzaakt om de ouderlijke woning te verlaten en ter beschikking der jonggehuwden te stellen. Is er geen mannelijke afstammeling in de familie aanwezig, dan heeft de oudste dochter dit voorregt; huwt de oudste zoon met de dienstmaagd, dan nog moeten zijne broeders en zusters aan hem 't vaderlijke huis ter bewoning in ruimen, tenzij hij, voor eene zekere geldswaarde, afstand doet van dat regt.

In de nabijheid van *Wilsum*, naar de zijde van *Ulzen*, vindt men eene papierfabrijk, waar echter niets dan graauw pakpapier vervaardigd wordt. De molen wordt door eene beek gedreven. In den omtrek bevinden zich vele heuvelen, die zich naar de zijde van *Overijssel* als een keten uitstrekken. In een derzelve, de *Hoppenberg*, zijn in der tijd vele urnen gevonden.

Wij vervolgden onze reis te voet over eene eenzame heide, langs een' lijnregten weg. De schepping is hier uitgestorven. Ter naauwernood ontluikt er voor den voet des wandelaars een enkel nederig heidebloempje; zelden hoort gij hier eenig geluid, dan van een afgedwaalden raaf, 't getjilp eener grasmusch, die bij uwe nadering schichtig 't nest verlaat, of 't eentoonig geschreeuw van een ontelbaar aantal kieviten, die hier hunne verzamelplaats hebben, om bij ' t naderen van 't ongure weder, naar warmer streken te verhuizen.

Eenmaal in 't jaar slechts vertoonen zich hier sporen van menschelijk leven; 't is de dag, waarop de *Ulzer* kermis gehouden wordt. Dan is deze weg bezaaid met wagens, ruiters en voetgangers, die van alle kanten naar de beroemde jaarmarkt stroomen, en ter veraangenaming van dezen eenzelvigen togt hunne vreugde

22 Mijn vader Harmannus Stout (Erica 1913) trouwde met Ankie Mensen (1919) uit Barger-Oosterveld. Hemelsbreed is de afstand tussen de dorpen 10 km. Hij had een ploertendoder bij zich om zich zonodig tegen de jongemannen in BOV te verweren.

in luide gezangen lucht geven. Dan schateren de gehuifde boerenwagens van scherts en jokkernij, en zoo ze klappen dan is 't niet zelden, van minneknepen en *galanteriën*[23].

Oudhedenverzameling

Welkomer dan 't lokaal, waar de kleinbeenige hoop des vaderlands[24] voor hare bestemming gevormd wordt, was ons de verzameling van oudheden, die we ten huize van den heer WILLINGE, burgemeester alhier, mogten bezigtigen. De verzameling van urnen, potten, aschkruikjes, steenen beitels, bijlen en dergelijke, 't resultaat van opdelvingen en nasporingen in de *environs*[25] van 't dorp, is zeer bezienswaardig. Zoo ergens, dan is men in deze oorden ook juist op 't veld, om een rijken oogst van zulke voorwerpen te verzamelen. In de nabijheid van Emmen toch zijn acht hunnebedden, gedeeltelijk gesloopt, gedeeltelijk nog in *statu quo*[26].

Bij de overblijfselen van een derzelve ligt een ontzettend zware steen, zoo breed in omvang, dat LODEWIJK NAPOLEON, die in 1808 deze streken bezocht, er met zijn paard op in 't rond reed, - een *tour d' adresse*[27], die nog lang 't geheugenis van dien goeden Koning onder de bewoners van dit oord zal levendig houden[28]. Bij een der hunnebedden, die men hier vindt, is 't opmerkelijk, dat het in een

23 Uitdagend (balts)gedrag. Geflikflooi.
24 dienstplichtige jongens.
25 Fr. Omgeving.
26 Oorspronkelijke toestand.
27 Vaardigheidsdemonstratie.
28 ... drie der Emmensche hunebedden, op tien minuten ten N. van het dorp, zijn opmerkelijk, omdat zij - voor zoover door struikgewas en zand te zien is - als één geheel vormen, van vijftig el lengte, allen oorspronkelijk, naar het schijnt, van één' en denzelfden steenkring omringd. Een ander, een der grootsten van Drenthe, met voorportaal en steenkring, ten deele in een' heuvel verborgen, ligt een kwartier Oostwaarts van Emmen. Hieraan is een herinnering aan koning Lodewijk (Napoleon) verbonden. Toen hij op zijn rondreis door Drenthe dit gevaarte ontwaarde, rende hij zijn gevolg vooruit en - stout ruiter, al was hij slecht ter been - hij dwong zijn paard tot den gewaagden sprong op den grootsten deksteen. Daar wachtte hij, als een ruiterstandbeeld op een voetstuk van graniet, zijn verbaasde geleiders af.
Jacobus Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*. Deel 5. 1880.

strekking van 't zuiden naar 't noorden gelegd is, iets wat niet tot den gewonen regel behoort[29]. Ook de beroemde oudheidkundige WESTENDORP heeft zich in deze oorden vermeid en verlustigd met de nasporing der overblijfselen van den ouden tijd. We kunnen hem niet overal op den voet volgen. Ons podagra en onze geringe antiquiteitenliefde zijn er ons ook geen krachtige boetpredikster toe. Derhalve verwijzen wij alle onderzoeklievenden naar 't geen over de zaak in questie is geschreven[30].

Hun, die nog voorliefde voor deze gedenkstukken van den voortijd koesteren, gaat het zeker aan 't harte, dat vele dezer steenmassa's deerlijk geschonden en gehavend zijn en dat er eerlang weinig sporen meer van overig zullen wezen, bijaldien 't algemeen bestuur niet het patronaat daarover op zich neemt.[31] Er hangt den hunnebedden een dreigend gevaar boven 't hoofd. De cultuur van woeste gronden wint veld, en deze zal 't zich geen heiligschennis rekenen, ook de graven der oude strijders in welige korenvelden te herscheppen. "De zucht voor het nuttige," zegt POTGIETER, "is eene verterende koorts, -het grootsche, het

29 Zie 't opstel *de Hunebedden* van o.. n..., in *Dr. V. Alm*., 1838, bl. 124, vergel. met bl. 107. Mr. L. PH. C. V. D. BERGH, *Ned. Volksoverlev*. enz., 63. Op een der steenen van een ander hunnebed, noordwaarts van Emmen, vindt men drie langwerpige kuiltjes, ter diepte van een duim, in een regte lijn, op twee of drie Ned. duimen afstands van elkaar geplaatst. Zijn dit toevallige indrukselen, of zoude men daaruit den naam van den afgestorvenen held moeten opmaken?! Zie o.. n...., t. a. pl., 128. Bij *Emmen* vindt men ook nog een ouden grafkelder. Zie WESTENDORP, t. a. pl.

30 Zie behalve WESTENDORP's *Hunebedden*, (2e druk) 8, 54 e. v., 82, 89, 320, zijne voorlezing *over de oude- grafheuvelen, in Antiquiteiten*, I st., (1819) bl. 79, e.v. Een vlugtige vermelding van 't een en ander in *Brieven, geschreven op een wandel. d. Duitschl. en Holl*., in 1809, door Mr. TH. VAN SWINDEREN, enz., I. 18-20.

31 Laat de witte paaltjes en het witte bordje op dien staak bij de grootsche hunebedden u niet al te veel hinderen. Zij zijn wel niet in overeenstemming met de majestueuze steengevaarten, maar zij zijn toch de waarborgen, dat deze overblijfselen voor schennende hand beveiligd zijn. Menig hunebed is reeds verwoest. Men heeft met de brokken er van kerkmuren gebouwd, wegen geplaveid, zeedijken versterkt. De bekwame schrijver (J. van Lier en J. Tonkens) van den *Tegenwoordigen staat van Drenthe* (1792) maakte nog de ingezetenen opmerkzaam op het voordeel, dat er op die wijze van te trekken was. Enkelen dragen nog de kuiltjes, er in geboord, om ze met kruit te doen springen. De onverschilligheid was jaren lang algemeen. Vooral aan de ijverige bemoeijingen van Mr. L. Oldenhuis Gratama en Mr. J.L.G. Gregory, in der tijd commissaris des konings in Drenthe, is het te danken, dat thans de belangrijkste oudheden, en daaronder nagenoeg alle hunebedden, aan het rijk of aan de provincie behooren. Jacobus Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*. Deel 5. dbnl.org

verhevene, het schoone bezwijkt er onder; onze tijd stelt de kunsten slechts op prijs, naarmate zij doeltreffender hefhoomen des belangs zijn."

Ook de heer MAGNIN, archivist der provincie, heeft dit gevaar ingezien en in December 1842 de aandacht van 't Koninklijk Nederlandsch Instituut hierop bepaald, opdat van wege 't Hooge Bestuur zulke maatregelen wierden verordend, dat de overblijfselen van 't schemerig voorleden niet aan den allesverslindenden honger onzer industriëele eeuw opgeofferd worden. Reeds vroeger had de Landschapsregering[32] zich 't lot dier oude gedenkteekenen aangetrokken, In 1734, 1790, 1809 en 1818 werden er publicaties afgekondigd, waarbij 't sloopen en schenden der hunnebedden en andere overblijfsels van vroegere tijden ten strengste werd bedreigd, en alle bijzondere opgravingen en nasporingen van oudheden, als zijnde algemeen eigendom, verboden[33].

32 Drenthe was geen provincie maar een (onbeduidend) Landschap. Na een periode van politieke woelingen en vele bestuurlijke wijzigingen werd in 1813 het Koninkrijk der Nederlanden gevormd en werd Drenthe formeel in 1814 tot provincie bestempeld.
https://www.geheugenvandrenthe.nl/drenthe-geschiedenis-1800-1940

33 Zie Dr. H.J. NASSAU, *Mr. PETRUS HOFSTEDE in zijn leven en werken, in zijn leven en werken*, (Koev., 1839) bl. 50. WESTENDORP, *verh. over de Huneb.,* bl. 67.

Het reisverslag geeft een tijdsbeeld van het midden van de 19e eeuw. In 1840 was de Frans-Bataafse republiek – na de slag bij Waterloo (1815) –, 25 jaar eerder geëindigd. Nederland veranderde in een koninkrijk onder koning Willem I. In 1830 begon de afscheiding van België, die kreeg in 1839 zijn beslag na de Londener conferentie.

De Nederlands hervormde religie was staatsgodsdienst, daar kwam rond 1830 verandering in door de afscheidingsbeweging van dominee Hendrik de Cock uit Ulrum. Hervormden kwamen in stevige aanvaring met *regt-zinnig* gereformeerden, in de wandeling Cocksen genoemd. De gereformeerden wilden terug naar de besluiten van de Synode van Dordrecht van 1618 - 1619. Tijdens die Synode van Dordrecht was vastgelegd dat de afgesproken Bijbelvertaling naar de letter moest worden gevolgd, dat de Heidelbergse catechismus de richtlijn was voor het ware geloof, en dat de berijming van de psalmen van Pieter Datheen de enige juiste was. In de loop van de eeuwen waren echter verschuivingen opgetreden in de interpretatie van de Synode van Dordrecht. Die verschuivingen waren voor rechtzinnigen in de leer onaanvaardbaar. In 1834 liepen de meningsverschillen hoog op. Hervormden en gereformeerden bedreigden elkaar met messen. De ruzie over het gebruik van het kansel liep zo hoog op dat soldaten kiftende gelovigen uit elkaar moesten houden. Dat was niet enkel zo in het Groningse Ulrum. Ook elders in het land kwamen soldaten uit de kazernes om geweld te voorkomen.

Auteur Alexander Lesturgeon was dominee in de hervormde kerk. Hij had vrijzinnige opvattingen en botste meer dan eens met rechtzinnige gereformeerden. Zijn afkeer, en wellicht ook de afkeer van Harm Boom, zijn mede-auteur, komt met regelmaat terug in dit boek. Vooral in de drentstalige correspondentie met het thuisfront krijgen de Cocksen het voor de kiezen. Korporaal Van Bobbel schrijft over de verjaging van een katechezeerder uit het dorp, de verjaging vond plaats door boerentroepen. Iedereen was trots dat de *fienen* verjaagd waren. In het laatste hoofdstuk, de beschrijving van de terugreis, delen de reizigers de postkoets met een Cockse dominee-in-opleiding. Een veehandelaar uit het Overijsselse Den

Ham, ook in de koets, trekt van leer tegen het regt-zinnige geloof. De Drenten spelen het spel indirect; een medereiziger geeft zijn mening, zijzelf blijven gniffelend buiten schot.

Wie wil, kan parallellen ontdekken tussen geloofstwisten in Nederland na de Tweede Wereldoorlog en elders in de wereld. Om Prediker te citeren. Er is niets nieuws onder de zon.[34]

Moffen en joden

De reizigers uit Drenthe worden af en toe uitgemaakt voor moffen. In Amsterdam was iedereen van de andere kant van de Zuiderzee een mof, of liever elke niet-Amsterdammer was een mof. Voor de reizigers uit Drenthe was een mof een Duitser, een gastarbeider of arbeidsmigrant. In het midden van de 19e eeuw kwamen veel Duitse arbeiders naar Nederland om met de oogst en met het grasmaaien te helpen; de zogenaamde hannekemaaiers, ook wel bekend als poepen en veltings. De naam van deze migranten komt nog terug in achternamen als Veld, Velting, Velzing, Veldhuis.

De migranten hadden gezelschap van *kiepkerels*, handelaren met een *kiep*, een rugzak met huishoudelijke artikelen voor de verkoop. Sommige migranten bleven, daar hebben we concerns als C&A aan te danken. De Brenninkmeijers kwamen oorspronkelijk uit Duitsland en handelden in textiel. In Friesland herinnert de plaatsnaam Poppenwier aan de benaming *poepen*; Duitsers. In het reisverslag komen stereotyperingen van moffen voor, onder andere dat het gevoelsarme zwijgzame types zijn. In deel twee komt de benaming *mof*, of *moffen* ca. 20 keer voor.

In het jaar 1800 woonden circa 40.000 mensen in Drenthe. In 2020 zijn dat er bijna een half miljoen. Veel inwoners van Drenthe, vooral bewoners van de randen van de provincie, de veengebieden, zijn nakomelingen van migranten. Wie begraafplaatsen in Oost-Drenthe bezoekt ziet op de grafstenen veel Duits klinkende namen. Peize, in de kop van Drenthe, is van oorsprong een Friese nederzetting. De stad Groningen is begonnen als een Drents dorp.

34 In 1855 verscheen het boek *Overzicht der kerkelijke geschiedenis van Drenthe,* door J. S. Magnin. Hij was *Provinciaal archivaris van Drenthe, Commis bij het bestuur van dat gewest, Lid van Binnen- en Buitenlandse Geleerde Genootschappen.* (Via delpher.nl) in dat boek staan details over de opkomst van de gereformeerde kerkgenootschappen.

Het is onhandig om over oorspronkelijke bevolking te spreken, bijna iedereen komt van elders.

Veel vaker, wel 70 keer, komen joden voor in het reisverslag. Naast jood zijn er alternatieve benamingen zoals zonen van Abraham, zonen Israëls. Zo is er de stokkejood (een verwijzing naar Mozes die in de woestijn met een stok water uit de rots sloeg) en de lotterijjood. Joden zijn in het reisverhaal slimme onbetrouwbare handelaren, magere mannetjes met grote neuzen. Berend-oom durft nauwelijks op stap in de Anthony Breestraat in Amsterdam vanwege de vele joden die daar wonen. In het Drents is een jood een *jeude*. In de woonplaats in Drenthe, G., woont ook een jood, die man is ook handelaar. Samenstellingen met Drent, Drenthe, Drentsche vind ik ca. 170 keer.

Armoede

Deel II biedt inzicht in de leefomstandigheden in Amsterdam. In de kazerne zijn de hygiënische omstandigheden erbarmelijk; de oud-militairen leven in slechte omstandigheden. In de Bloedstraat ligt een man op straat. Hij heeft dagen niet gegeten vanwege armoede. Gelukkig zijn de botte en snoeverige Amsterdammers meelevend en gul. Aan het eind van het boek wordt gewag gemaakt van prostitutie. Verderfelijk. Roken is algemeen geaccepteerd telkens – ook in boten en postkoetsen – komen Gouwse pijpen tevoorschijn. De reizigers krijgen met enige regelmaat hun natje en hun droogje. Drank lijkt geen groot probleem.

Vooral Berend-oom, als karikatuur-Drenth, is huiverig voor technische ontwikkelingen. De vuurboot – stoomboot tussen Amsterdam en Zwolle – vindt hij heel beangstigend. Voor Drenthe ligt kanalisatie in het verschiet; als dat maar goed afloopt.

In het reisverhaal staan veel kritische opmerkingen over kunst en cultuur, vooral toneel en literatuur komen ter sprake. De schrijvers hebben hun aanpak niet van een vreemde. Ze halen vaak tijdgenoot E.J. Potgieter aan onder verwijzing naar de roman *Albert*. Ook *Albert* lijkt een samenvatting van cultuur- en maatschappijkritiek.

De schrijvers lenen veel van andere reisgidsen uit dezelfde tijd. In het één na laatste hoofdstuk geven ze dat volmondig toe, vooral waar het kunstkritiek betreft. Van diverse passages heb ik

de bronnen vermeld in de voetnoten. Wie wil kan de boekenkast van de auteurs reconstrueren.[35]

Humor

Het reisverslag kent veel humoristische passages. Wellicht is de beleving van humor tijdgebonden en verschilt humor in de 19e eeuw met humor in de 21e eeuw. In 1933 verscheen het boek *De humor-'cultus' der romantiek in Nederland* van Elisabeth Jongejan.[36] Ze onderzocht het verband tussen romantiek en humor in de 18e en in de 19e eeuw. Enige achtergrondkennis kan helpen de humor van Boom en Lesturgeon te begrijpen.

Romantiek is een periode met een uiting van de worsteling tussen gedachten en gevoel. Hoe is de oneindigheid van het heelal te verzoenen met het eigen nietig bestaan? Voorheen kwamen antwoorden op die zijnsvragen van religie, maar sinds de opkomst van Verlichting en Wetenschap, is de mens gedoemd om zelf de antwoorden te vinden. Humor is een manier om het ondraaglijke en onbegrijpelijke draagbaar te maken, te relativeren. Jongejan schrijft: … een waarheid voor alle tijden. De sterke concentratie op het eigen ik doodt den humor of belet dezen te ontstaan. (Ze citeert W. Hughes. '*We are losing our sense of humour because we are too much preoccupied with our selves*').

Elders schrijft ze:

> ...de Nederlandse volkspsyche leidt in het algemeen aan een teveel aan ernst. Met de kleine verdrietelijkheden en dwaasheden des levens kunnen wij nog wel gemoedelijk spotten; de kleine humor vindt men dan ook in de Nederlandse literatuur te over…. Maar de tragische kant van het leven en de grote, diepe levensernst met zijn talloze persoonlijke en maatschappelijke problemen werd en wordt door de Nederlandse schrijvers zelden in 'humor' omgezet.

Ze noemt Brederode, HaverSchmidt, Multatuli en Heijermans

35 dbnl.org en delpher.nl zijn waardevolle toegangswegen naar de Nederlandse literatuur. De Drentse literatuur is (nog) ondervertegenwoordigd bij dbnl.org. delpher.nl biedt soms uitkomst.
36 Elisabeth Jongejan, *De humor-'cultus' der Romantiek in Nederland* 1933 pdf op dbnl.org

als schrijvers van de grote humor. Meeste schrijvers komen niet verder dan laag-bij-de-grondse humor.

Bij de grote humor is er sprake van een verzoenend element. Kleine humor vinden we in een scherts of lichte spot met een onderstroom van begrip en sympathie.

> Misschien zou men de groote scheidingslijn beter elders kunnen trekken en wel tusschen die schrijvers, die voortdurend zich bewust zijn van de klove tusschen ideaal en werkelijkheid, de bovenzinlijke en de waarneembare wereld, het goddelijke en het menschelijke, en hen die alleen de dwaze contrasten opmerken in de menschenwereld, waarin zij hun medemenschen en ook zich zelven als een soort marionetten hun rol zien spelen, zonder daarbij de metaphysische wereld - het Oneindige - als achtergrond te zien. Beide groepen hebben tegenover het leven een humoristische houding aangenomen. Maar bij de laatste wordt de basis van hun humor niet gevormd door een bovenzinlijke overtuiging en hij zal daardoor zekere diepte missen. Hiermee wil ik natuurlijk niet zeggen, dat deze humoristen niet een dergelijke levensbeschouwing kunnen bezitten; zij is echter niet speciaal de grondslag noch de achtergrond van hun humor. Ik denk hier aan schrijvers als Hildebrand, Geel, Staring, Potgieter, Kneppelhout, Gewin en zooveel anderen, terwijl we Hasebroek, Van Koetsveld, Haverschmidt en De Génestet tot de eerste categorie zouden moeten rekenen.

Even verder schrijft ze:

> De 'hooge' humor zal dus vaak te verklaren zijn uit een sterkere bewogenheid der kunstenaarsziel door de algemeene levenstragiek of uit een grootere tragiek in het persoonlijk leven van den kunstenaar. Maar de scheur in de ziel van den kunstenaar zal nooit zóó diep mogen worden, dat hij komt tot volstrekte melancholie, tot pessimisme, vertwijfeling, levensmoeheid. Humor eischt aanvaarding van, zelfs eerbied voor het leven en een groote mate van idealisme. 'Humor straeber at forene Livets Tragedie med dets Komedie' zegt Høffding' en even later: 'Den store Humor er en Livskunst'. [Noors.] Ja, een levenskunst om het leven te leven

met de houding als voor een spel en toch met het voortdurend innerlijk besef, dat er geen sprake is van spel, zooals velen juist in den tijd van den humor-'cultus' ten onrechte meenden. Dat zij den humor als spel beschouwden, was wederom te wijten aan dien 'cultus', die leidde tot nabootsing, onechtheid en pose. De echte 'hooge' humor is - ook gedurende den 'cultus' bij zijn beste representanten - diepe ernst in de gedaante van spel.

Gemis van een psychologische waarheid levert veelal iets in de geest van een persiflage. Ironie en sarcasme zijn dan dichtbij.

Twee typische trekken van het romantische komen in die veranderingen en nieuwe vormen tot uiting: de ver gedreven vrijheidszucht, die van geen beperking en beheersching wil weten, en het verlangen zich door het abnormale van het conventioneele te onderscheiden. Zij zijn te herkennen in die opeenstapelingen van hyper-barokke beelden en vreemdsoortige hyperbolen, in de wonderlijke woordvormingen en woordcombinaties, bijeenplaatsingen en contracties, in de opzettelijk ingewikkelde of foutief geconstrueerde zinnen van soms adem-benemende lengte, in de ellenlange en sterk gechargeerde beschrijvingen van karakters en uiterlijk, de herhaalde inlasschingen van niets ter zake doende kernspreuken, sententies en losse ideeën, in de talrijke - soms bladzijden lange - digressies, de dwaas-grappige quasi-verduidelijking of toelichting o.a. door nietszeggende of kinderlijk-naïeve teekeningen, in de vetgedrukte leesteekens en eigenaardigen druk, in een overdreven gebruik van gedachtestrepen en -stippen ('strepomanie') en in den zonderlingen bouw of in de ongewone kortheid van sommige hoofdstukken.

Jongejan noemt een aantal elementen van 'het comische van den 'cultus':'

A. de 'congruent-making van het incongruente'
B. de wonderlijke of dwaas-realistische beeldspraak e.d.
C. allerlei woord- en klankspelingen
D. lachwekkende woord- en zinvormingen, woordverdraaiingen en Woordverbasteringen. [Deze komen zeer vaak voor, vooral als Berend-oom in gesprek is met Amsterdammers.]
E. de comische herhaling [de kosten van het provinciehuis in Assen.]

In haar boek geeft ze enkele voorbeelden. De lezer kan deze lijst gaande de reis van Berend-oom en zijn neven gemakkelijk aanvullen.

> Lesturgeon's Berend-oom doet, bekoord door de lieftallige eigenschappen van een medereizigster in de trekschuit naar Broek-in-Waterland de 'perpesisie' haar wat kievitseieren te sturen en de bovengenoemde deurwaarder spreekt o.a. van 'invloed van influensie'.

De Drenten komen terecht bij een openbare terechtstelling. Een deel van de beschrijving lijkt geleend van andere schrijvers.

> Ook de goed geobserveerde realistische schildering van de volksmenigte bij de terechtstelling vertoont verschillende trekjes van den romantischen 'humor'. In het tweede deel (van 1853) van Een Drentsch Gemeente-Assessor met zijne twee neven op reis naar Amsterdam, in 't voorjaar van 1843) gaven ook Lesturgeon en Boom een beschrijving van tooneelen als de bovenstaande, die merkwaardig veel overeenkomst met die van Boudewijn heeft. Oom krijgt van den man enkele aandoenlijke dichtstukken ten geschenke 'Opregte liefde van Antonie en Johanna' en 'Afscheid van een conscrit aan zijn meisje', maar op het oogenblik dat hij op de door hem gehuurde tree van de werkelijke executie zal genieten, laten de schrijvers hem met een traditioneel comisch trucje van de ladder tuimelen. Zelden komen trouwens deze 'humoristen' boven het flauw-comische of moraliseerende uit. De hoofdpersoon is Berend-oom, die eerst in een kluchtig geschilderden familieraad zijn bezwaren tegen de 'God verzoekende' reisplannen van zijn beide neven uiteenzet, maar die zich ten slotte door den Sterniaanschen korporaal Van Bobbel laat beïnvloeden om de jongelieden te begeleiden. Veel didactiek wordt met wat grappige avonturen en beschrijvingen gekruid tot een niet al te smakelijk geheel. Oorspronkelijk zijn de schrijvers zeker niet: zij onthalen o.a. den lezer op een langgerekte imitatie van Jonathan's humoristische beschouwingen over de Haarlemsche Courant.

ASSESSOR I EN II OVER TAAL

Deel II begint met een bezoek aan Buiksloot, Broek in Waterland, het Noord-Hollands Kanaal en eindigt, na rondleidingen door Zaandam en Amsterdam met de terugreis en aankomst in Drenthe.

In herhaling komen ter sprake: moderniteit, afscheiding van België, afscheiding van de Cocksen – *regt-zinnige* gereformeerde volgelingen van Hendrik de Cock. We krijgen inzicht in stereotyperingen, vooral wat joden in Amsterdam betreft, maar ook moffen en de gewone man – het klootjesvolk – komen voorbij. Literatuur en toneel worden soms van venijnig commentaar voorzien.

Naast eten, drinken, mode, cultuur, godsdienst en architectuur is 'humor' een constante. Humor uit zich in mooischrijverij, in al dan niet verbasterde – Franse – woorden, Amsterdamsch dialect, Drents, triviale herhalingen, overdrijvingen en oubolligheid. Ongeacht de waarde van de nieuwe indrukken komt steeds naar voren: Drenthe; dat is onze grote liefde. Het reisverhaal kent een sentimenteel slot in 'Drentse' stijl.

Brief van oom Berend naar zijn huishoudster.

Mijn leeve Annao!

Dou must 'r niet van schrikken, aste al waêr 'n brief van oes krigst. 't Is niet, dat ik of ien van 'e jongs rukeloos overleefd zind; as dat nou med mij 't geval was, dan ha'k dat wal boeten op 'e brief schreven. Daor kaste dus kant[37] gerust op wezen, dawwe nog leeft, en ook dawwe nog goed zond zind. Heb daor maor gien zörge veur! 't Is allennig maor, om dij te doen weten, dawwe oeze reis waer wat veranderd hebt en dawwe nou, as de Heere wil en wij leven, 't veurnemen hebt om zoo vol as toekem wonsdag mette stoomboote hen Zwol te varen, zoo dawwe 'n dag eerder thoes denkt te wezen, as 'k lestens an 'e kappraol hebbe schreven.

37 Als ik was overleden, had ik dat op de buitenkant van de brief gemeld. helemaal.

Veur dij wi ‘k ‘t wal weten,[38] da ‘k miseraobel wenstig zin en da ‘k vandage nog in ‘e Plantaozie wal heb kriten[39] können, toe ‘k daor ‘n hane heurde kreien, dee krek zoo kreide as oeze hane, dou wetst wal, den ’k op Hilberts Femme-meuije ziin boeldag miind hebbe veur zeventien stuver. Jonks, Annao, ‘t is zoo wat te zeggen, as ‘n kristenmens zoo wiid weg van zijn iegen volk, kant onder wildvremden mut verkeeren, al heffi ‘t ‘r ook goed van eten en drinken. As ‘k wat mimerachtig van aord was, kön ‘k ‘r wal kwedderig van in ‘e hoed worden, dat kön ‘k, maor daor huefste nou niet bezörgd veur te wezen. Ik kan dij niet zeggen, hoe verlangend ik zin um al oeze goed en ook oeze volk terug te zien. Zul oeze Tee[40] mij wal waer kennen en ‘e roobonte vaerse dee ‘k zölvers heb optrökken? Kaste ook marken, dat ze zeljammerig nao mij zind? Nou we de reize waer over de zee zult doen, za ’k diin raod wal behartigen, um twee paor hozen te doen, dat za ‘k; ‘t is toch altiid wat trekkerig op ‘t waoter, dat he ‘k de eerste reize al undervunden. Aste ‘t nog klaor könst speulen, dan mustte mij de wolle dasse, daor ‘k in ‘t winter zundags meê hen ‘e kerke gao, ook nog maor sturen mette post over Zwol. Bode Naber wil hom wal tot hen Assen med nemen, dat willi wal. Daor kön ‘k op de vuurboot dan ook nog wal genut van hebben; ‘n mensche wet toch nooit veuraf wat hom kan overkomen.

Dissen mörgen hewwe in ‘n hoes vol schilders west, daor ‘k sanderlesten al an Van Bobbel over schreven heb en daor stou[41] ook wal wille an züst had hebben, Annao. ‘t Had niet vol scheeld, of ‘k had ‘r an ‘t kloppen raokt mette sepier of bode, dee de wacht over de schilders mut holden en dat ‘n verdold körthaorig kereltien was, dee niet liden wol da ‘k miin parrelpluum in ‘e hand huel, dee ‘k um ‘e regen van oeze kastelein leend hadde. ‘k Zei hom wal da ‘k med in ‘e regering zat en ook al olderlink west hadde en datti mij niet veur ‘n schelm of goudief huefde an te zien en da ‘k dee parrepluum van oeze kastelein leend hadde, maor ‘t huelp niks en ‘k mus ziin zin wal doen, dat mus ‘k. Ie könt toch nooit niet weten, of ‘r niet maer nog achter schoelde en as zo ‘n onënd van ‘n kereltien ‘t ies in ‘e kop kreeg, um ’t in e krante te laoten drukken,

38 wil ik wel woord hebben; erkennen.
39 krijten, schreien.
40 de hond.
41 daar als jij.

dan zo'k mij jao schaomen mutten veur alle menschen en wel wet, wat z' in Assen wal over mij zult denken.

T'aovend bewwe 't veurnemen om nog ies veur 't lest hen 'e kermedie te gaon, as 'r gien verhindring komp. Jan met 'e broene rok hef mij zegd, dat was zoo wat 'n gewoonte bij alle vremde reizegers, dazze dat deên. k Wet niet krek maer, hoe hi 't nuemde, maor daor kwam zoo wat van afscheid in veur. Of de speullue nou meschien 'n toespraoke tot oes wilt holden,[42] omdawwe nou gaauw waêr oet Amsterdam gaot, dat wet ik niet. As 'k 'r maor niet bij huef te kriten, dan zal 't nog wal gaon. Veur 'e sekurigheid za 'k maor twee buutsdoeken[43] 'r med hen nemen en wij zult de speulders dan wis ook wal mutten trakteeren.[44] Nou, as 't wezen mut, dan kan 't niet aâns. Deze jonks zind dik en vet en hebt mij zegd, dazze toekem[45] mei wal ies waer hen Amsterdam wilt.

Smangs he 'k 'r nog wal ies bekommering over, dawwe bij oes niet waer zult kunnen wennen. Nou, 't is ook wat te zeggen, um in zo 'n stad as Amsterdam nederig te bliven, dat kan 'k an mij zölvers wal ies bespeuren.

Doe de groetnis an oeze Aorend en datti veural veur de broene meer[46] zörg draogt en datti van 'e lipser[47] eêrpel 'n schat[48] land maer as 't vorige jaor mut poten, en zeg an 'e kappraol, dawwe de historie van Malbroek[49] niet könt te koop krigen, maor da 'k hom

---

42 humor, en onbenul.
43 zakdoeken.
44 als in ons dorp alhier.
45 in de toekomst.
46 bruine merrie.
47 aardappelras. Wellicht geteeld in/bij Zipser berg in Beieren. Of gerelateerd aan: Zipserduitsers of Zipsers zijn een duitstalige etnische groep die zich ontwikkelde in het voormalige Hongaarsee comitaat Szepes, in het tegenwoordige Slowakije. De meeste van de kolonisten kwamen uit Centraal-Duitsland en Silezië aan het begin van de 13e eeuw
En uit *Geïllustreerde encyclopædie* 1881 delpher.nl het volgende: Het comitaat ontleent zijn naam aan het thans vervallen Zipser slot. Tegenover dit laatste verheft zich op een andere berg het Lipser Kapittel, bestaande uit een oude hoofdkerk, het bisschoppelijk paleis, het seminarium en de woningen van de domheeren.
48 De schat is een oud-Nederlandse oppervlaktemaat die werd gebruikt in Noord-Drenthe.. Eén schat komt overeen met 625 m². Daarnaast komt er het mud en het mudde gezaai voor. Het Noord-Drentse mud is 2500 m² en het Drentse mudde gezaai is 4 schepel gezaai en is 3332 m². Een mud is een volumemaat (ca. 100 liter). Als oppervlaktemaat: zoveel land kon met een mud worden ingezaaid.
49 *De drie kemphaantjes. Waar in te vinden zyn de aldernieuwste liederen*

toch ‘n boekien van Goliath en David koft heb, daor hi wal wil an zal hebben. Nou kan ‘k niet langer letten daorom zeg ‘k nou maor met de salmist van Sela![50] Zörg dat vrijdagaovend miin klompen bij ’t vuur staot, want ik denk da ‘k wal kolde voeten oppe zee zal krigen, dat denk ’k. De groetnis met miin hand.

Diin goeje vrund
Berend ***

Joden komen regelmatig voorbij, niet steeds ingunstige zin.
Op de terugreis delen de reizigers de postkoets.

Zoon der besnijdenis en andere reizigers

Hij kwam er naast een Israëliet[51] te zitten, die liever zijne plaats geheel alleen voor zich zelf had willen behouden, maar ‘t echter voor lief moest nemen, dat hij Oom tot zijn nevenman kreeg. ‘t Eerste geluid, dat wij van hem hoorden, was een pijnlijke gil, die vrij veel overeenkomst had met den kreet, dien een varken van zich geeft, als ‘t slagtersmes in aanraking komt met zijn keel. Denk echter niet, dat Oom een dito kunstbewerking op den afstammeling Abrahams, daar in ‘t donkere achterhol van den postwagen beproefde, – ‘t had andere oorzaken, dat die zoon der besnijdenis al zoo vroeg in den morgen zijn krijschend orgaan liet klinken. Hij had twee zwerende vingers, aan iedere hand een, ten gevolge van de fijt, en, ter wille van die vingers, zaten nu die handen in een vracht van doeken en lappen gewikkeld, dat wij ze eerst voor een paar in luijers gepakte kraamkindertjes aanzagen, waarmee hij op zijn schoot zat.

Oom, in zijn scharrelen en wringen om met zijn ligchaam en postuur te regt te komen, had, onwillens, hem er tegenaan gestooten, en, daar een Jood gewoonlijk uit een zeer kleinzeerig deeg gekneed is, had de onze zich ook niet kunnen bedwingen om met een akeligen schreeuw zijne gevoeligheid lucht te geven. Gedurende onze verdere reis werden wij nog menigmaal op die wanklanken onthaald want, ging de wagen somwijlen wat scheef,

1783 delpher.nl. Ook eerder in dit boek bij de terechtstelling. Ook bij dbnl.nl
50 sela is een aanwijzing bij de psalmtekst en niet een onderdeel van de psalmtekst
51 Deze pagina’s volop het orgel met stereotyperingen.

dan raakte 't Joodje met zijne melaatsche hand in contact met den wagenhoepel links, – en had Oom, die regts naast hem zat, nu en dan eens iets in zijne zakken te frommelen, hetzij om zijne slaapmuts te zoeken of om zijn knijpbril te krijgen, hetzij om met de Zwolsche kadetjes 't rammelen zijner maag te stillen, dan gebeurde 't,

dat zijn regterkraamkindje begon te piepen. Bij alle mogelijke voorzorg en voorzigtigheid was Oom toch niet altijd bij magte om eene aanraking van den Israëlietischen lijder te vermijden. Vandaar, dat een der andere reizigers een en andermaal zich de scherpe aanmerking ontvallen liet, zeer toegejuicht door den voerman, dat het er wel naar geleek, alsof wij een mager varken aan boord hadden, eene aanmerking wier bitsheid door Oom getemperd werd met de glosse,[52] dat de beide kraampopjes aan "kritende termiinties"[53] schenen te laboreren. Niettemin betoonde hij op de eerste pleisterplaats de beste, dat hij de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan niet te vergeefs had gelezen. Trots de beste *soeur de charité*,[54] was hij den lijdenden Israëller met alle voorkomendheid behulpzaam, om eene nieuwe pap van geweekte beschuit met saffraan op de gekwetste ligchaamsdeelen te leggen en die vervolgens allerzorgvuldigst weder in 't légio lapjes en doeken te wikkelen, die de Jood daartoe had meegenomen. De voerman, die meer liefhebberij had in 't ligten van een glas klare, zag dit wel met een opgetrokken neus en een spottenden glimlach aan, maar Oom liet er zich niet door afschrikken in 't voltooijen van het werk van barmhartigheid.

Daar wij in de landstreek, die wij doorkropen, niets bijzonder opmerkenswaardigs vonden en daarenboven 't weinige, dat zij opleverde en wat eenigzins de moeite loonde, om er even om uit den wagen te kijken, reeds vermeld is, toen wij onze heenreis beschreven, zoo willen wij liever, om u niet met één sprong uit Zwolle in 't Drenthsche vaderland over te brengen, de oogen eens in den wagen laten rondgaan. Van den wagen zelven spreken wij maar niet.

Die 't schiklijkst van mij zwijgt, heeft allerbest gezeid,

52 woord.
53 schreiende termijntjes; periodieke groeistuipjes van kinderen.
54 zuster van weldadigheid.

die woorden van Huyghens[55] mag hij gerust op zich zelven toepassen, des noods ook, naar Noord-Hollandsche manier, achter op zijn krat laten schrijven. 't Eenige, dat wij er van willen zeggen, is dit, dat hij volmaakt voor den tweelingbroeder kon doorgaan van die Duitsche postkoets, waarin Ludwig Börne[56] eens eene reis deed van Frankfort naar Stuttgard. 't Personeel dus, dat zich met ons daarin al wiegelende en hotsende, naar dat de weg zandde[57] of knipslagen[58] had, met alle mogelijke geduld liet voortkruijen, – 't personeel houde dan onze aandacht bezig!

Wij vermelden eerst een beestenkooper uit den Ham, een man kolossaal van gestalte, met knokkelen en spieren, even grof, als die van 't gedierte, waar hij handel in dreef. Al heel spoedig had hij ons een formele prijscourant opgedischt van wat er tegenwoordig op de Friesche, Hollandsche en Geldersche markten voor eene koe die al gekalfd had en voor eene die nog kalven moest, en voor een os van drie jaren, besteed werd. De ledige geldriem, dien hij

---

55 *Die schrick'lickst van my zwijght heeft allerbest geseit*.
Deze slotregel uit het bijschrift op *Amsterdam*, in de *Stedestemmen* van Constantijn Huygens, wordt ook nu nog dikwijls aangehaald , doch met verandering van schrick'lickst in schiklijkst, op het voetspoor van Bilderdijk, die, in zijne uitgave van Huygens, dezen regel aldus veranderd wil hebben. Men verklaart dien dan door: "Wij zullen maar niet verder over spreken." Deze uitlegging is echter in strijd met het geheele stuk, dat aldus luidt:
AMSTELDAM.
Gemeen' verwonderingh betaemt mijn' wondren niet;
De Vreemdelingh behoort te swijmen die my siet.
Swijmt, Vreemdelingh, en seght, Hoe komen all' de machten
Van al dat machtigh is besloten in uw grachten?
Hoe komt ghy, gulde Veen, aen 's Hemels overdaed?
Packhuys van Oost en West, heel Water en heel Straet,
Tweemaal- Venetien, waer's ' t einde van uw' wallen?
Seght meer, seght,Vreemdelingh, seght liever niet met allen:
Roemt Roomen; prijst Parijs, kraeyt Cairos heerlickheit;
Die schrick'lickst van my swijght heeft allerbest geseit.
Het kan niet anders beteekenen dan: Het best is, dat men verschrikt of ontzet door zooveel wonders, er het zwijgen toe doet; hier schiet de mensch in uitdrukkingen te kort.
Gevleugelde woorden H. Frijlink 1875 delpher.nl
56 Carl Ludwig Börne, geboren als Juda Löb Baruch (Frankfurt am Main, 6 mei 1786 - Parijs, 12 februari 1837) was een Duits journalist, criticus en schrijver die met Heinrich Heine een van de leiders van de letterkundige, democratische beweging van het "Junges Deutschland" was.
57 los zand.
58 valplankje; hier ribbels in de weg.

en écharpe[59] om zijn ligchaam droeg, bewees, dat hij van eene mark: op de tehuisreis was; tegen zijne gewoonte had hij zijn oudsten zoon, een knaap van achttien jaren, met het transport vee belast, om 't naar huis te drijven, en, zelf zaken te Zwolle hebbende te verrigten, reed hij nu met ons mee om te Ommen ons te verlaten en dan verder de weinige uren afstands van daar naar zijne woonplaats te voet af te leggen. Heel veel behagen hadden wij aan zijn gezelschap niet, vooral te minder, omdat hij bijzonder de kunst van vloeken zich had eigen gemaakt, waarin hij al zijne ervarenheid ten toon spreidde, toen hij met Oom in een twistgesprek geraakte over den juisten dag, waarop dit jaar de Augustusmarkt te Zweelo zou worden gehouden. Hij had daar groot belang bij, omdat hij die markt ook wilde bezoeken, ouder gewoonte. Oom hield vol, dat ze inviel op een Donderdag, terwijl de "Hamker" bij kris en bij kras verzekerde, dat ze op een Vrijdag moest plaats hebben.

"Dan zul miin Steenwiker 't dus niet weten, meen ie?" antwoordde Oom.

"Of ie können ook wel verabuzeerd[60] hebben," zei de "Hamker."

"Wallie? Ik mij verabbuzeeren? Dat he'k nog nooit daon, zoo old as k worden zin, dat he'k niet," zei Oom weêr, verontwaardigd, dat de ander aan zijne naauwkeurigheid in 't onderzoeken van den almanak durfde twijfelen.

"Nouh," mengde de zoon Abrahams er zich in, "dan zel de halmenak is vhoor de dhag motte gehaald worden."

"Kerel, daar zeg ie wat, ie wat," gaf Oom ten antwoord, en meteen was hij links en regts van boven naar beneden en vice versa reeds in al de zakken en bergplaatsen, die hij aan zijn ligchaam had, aan 't tasten, voelen, snuffelen, zoeken, om den scheidsregter te vinden, die een einde aan 't geschil over den bewusten datum zou maken. Den zone Abrahams zal 't wel gespeten hebben, dat hij den almanak op 't *chapitre* had gebragt; want, in 't zoeken naar dien vredestichter, kreeg hij nog al gedurig weer eens een peuter van Ooms ellebogen tegen zijne zeere vingers, zoodat hij gedurig kreunde of piepte, – en met dat al deed Oom toch een nutteloos werk, omdat de Steenwijker immers mede ingepakt zat tusschen

59 als een sjerp, schuin over zijn bovenlichaam.
60 abuis, vergissen.

andere ingekochte artikelen en bagaadje in den braskorf.

"Dat meuit mij nou wal um 'n half oort,"[61] zeide Oom, toen hij zich dit herinnerde, "da 'k dat ding niet in 'e buutse heb stöken. Zöwwe niet ies stilhollen können, dan köwwe de körf ies lössloeten."

En 't was hem meenens ook, – en 't zoo geschied zijn ook, had hij zijn zin kunnen krijgen. Fraaije vertooning! Midden in de hei eene sluitmand te ontpakken, waar *krethi en plethi*[62] in zat, alleen om er een Steenwijker almanak uit op te delven!!

Nu zei de Israëliet, Oom moest geduld hebben, tot dat wij te Ommen waren gekomen; daar zou wel een almanak, te verkrijgen zijn, om de marktdatumkwestie bevredigend te beslissen. Beide partijen namen daar genoegen in. In afwachting haalde de Hamster ossenkooper nu een pakje voor den dag, waaruit hij eene fiksche boterham uit de omhelzing van eene oude *Zwolsche* courant verloste, die hij vervolgens zoetjes begon op te peuzelen, namelijk niet de courant, dat zou een dorre maaltijd zijn geweest, maar de boterham. En — of 't voorbeeld wederom besmettelijk werkte, maar Oom deed hetzelfde en gaf den "Hamker" niets toe in goeden eetlust.

Terwijl die beiden er voor zorgen, dat hunne kakebeenen door stil te staan niet aan 't roesten geraken, monsteren wij 't overige reisgezelschap. Wij beginnen met den laatstaangekomene, – den man, om wiens aangestoken kies de voerman 't postwagenreglement overtrad en de verontwaardiging van de reeds aanwezige reizigers tegen zich gaande maakte. Buiten adem en met een zweetdruppel aan ieder hair kwam hij er aanloopen, een roodaarden potje dragende, zorgvuldig met een graauw papier toegebonden. Hij nam plaats naast een van ons op de tweede bank, wat hem ook sterk werd aangeraden zoowel door Oom, als door den voerman. Daar zou hij veiliger voor koude of togt zijn, waar hij zich bijzonder voor in acht moest nemen, nu hij zich pas eene kies had laten trekken.

Oom was er erg nieuwsgierig naar, wat er toch wel in 't aarden potje mogt zijn, waar de man eene buitengewone zorg voor scheen

61 oorlam, borrel.
62 De Krethi en de Plethi (mogelijk Hebreeuws voor Kretenzen en Filistijnen) waren de persoonlijke lijfwacht van de koning. Nu: Jan Rap en zijn maat. Van alles wat.

te hebben, en hij stond op ‘t punt om, ten einde achter ‘t geheim te komen, te vragen, of daar misschien een smeersel of iets dergelijks voor kies- en tandpijnen in was, toen de Hamster ossenkooper onwillekeurig ‘t werktuig werd om zonder onbescheidene vragen de verborgenheden van ‘t potje te ontdekken. Want, terwijl hij aan een zijner beenen eene gemakkelijker positie wilde verschaffen en ‘t dus onder de bank, die vóór hem was, in zijne volle lengte uitstrekte, had hij ‘t ongeluk daarmeê in eene gevoelige aanraking met den aarden pot te geraken, en, volgens de onveranderlijke natuurwet, dat het mindere moet bezwijken voor ‘t meerdere, ‘t zwakke onderdoen voor ‘t sterke, tuimelde de bewuste pot, die onder de bank stond, ‘t onderst naar boven, en nu bewees weldra de lucht van door ‘t graauw papier heensijpelend vuilkleurig vocht, waardoor de postwagenatmosfeer niet zeer aangenaam bewierookt werd, dat de inhoud van den geheimzinnigen pot uit pekelharingen bestond.

De man, wien ‘t aanging, zette een boos gezigt, zoo zwart, zou Oom zeggen, als drie dagwerk turf, en mompelde wat in zich zelven over lange beenen en lompe menschen, en nam daarop, om zijn zouten schat nu wat beter te beveiligen, ‘t ongelukkige potje met alle lijdzaamheid op zijn schoot. Wij begonnen daarop, natuurlijk in ons zelven, de opmerking te maken, dat er tusschen ‘t aangezigt en de gelaatstrekken van den man, wien ‘t potje toebehoorde, en ‘t potje zelf eene verwonderlijke gelijkheid bestond, zoodat, als ‘t potje boven op een bruin pillowen buisje[63] en een smerigen witten halsdoek gezet was en een oude winterpet droeg, er geen zwarigheid behoefde gemaakt te worden, om ’t voor een vleeschelijken broeder van den pekelharingman-zelven te houden.

De Hamster deed geen moeite om zich over zijne lompheid te verontschuldigen, doch troostte toch den andere met den raad, dat hij er op de eerste pleisterplaats maar wat nieuw nat op de nu op ‘t drooge liggende zeegedierten moest laten doen, en verzekerde, met een ouderwetschen knoop[64] er op, dat hij ze dan ‘s avonds bij een schotel met aardappelen er nog wel om zou lusten.

63 jasje (buisje) van (pillow) glad fustein, een half linnen half katoenen weefsel, zeer sterk en veel gebruikt voor kleedingstukken die gedragen worden bij ruwen arbeid.
64 vloek.

Die vloek wekte als een electrieke vonk op den man, die zich een kies had laten trekken, en bragt, ongevraagd, aan 't licht, wie hij was en wat hij met ter tijd nog zou worden. Hij begon namelijk den ossenkooper regt ernstig te bestraffen over 't schandelijk misbruiken van Gods naam in zijke redenen, en deed ons nu al schielijk bemerken, dat hij niemand anders was, dan een van de zoogenaamde studenten, die te Ommen onder de leiding van den zoogenaamden dominé Van Raalte[65] gevormd, dat wil zeggen; gedresseerd, of afgerigt werden tot het zoogenaamde leeraarsambt bij de Afgescheidenen! De Hamster vroeg, wie hem 't regt gaf, om op een publiek rijtuig hem over zijn manier van zich uit te drukken te berispen, en Oom voegde er bij, dat zulke ongeroepen zedepredikatiën van wege de politie verboden moesten worden. Maar nu hadt gij eens moeten zien, door welk een ijvervuur de pekelharingenman werd aangegrepen! Als toekomstig wachter op de muren Sions, om de breuke dier muren te heelen en de wolven in schaapskleederen weder uit den wijngaard des Heeren te verdrijven, had hij eene roeping van boven, zeide hij, om den mond der goddeloozen te stoppen, waar het te pas kwam.

"Zoo," voerde de Hamster hem tegen en 't was of er vuur uit zijne oogen sprong, "zoo, dan hol ie mij ok veur een van 'e goddeloozen?. D..... kind, da'i zind, wel hét oe in 'e weerld schupt, um mij te afgrondeeren?"[66] En zijne vuisten balden zich en waren, eer dat de quasi-student er op verdacht was, tot in de nabijheid genaderd van zijn neus, die 't allergevoeligst zou hebben ontgolden, bijaldien deszelfs eigenaar niet een plotselingen ruk met het hoofd hadde gedaan, zoodat hij buiten 't bereik van des Hamsters knokkels geraakte. Wij zochten nu den grimmigen ossenkooper te bevredigen, dat hij zich dan ook liet doen, om onzentwil, zeide hij; maar "den boerenbeschiter," zeide hij, en wees daarbij op den aanstaanden "weleerwaarde," "die met al ziin vromigheid toch de kat in 't duuster kniipt,"[67] – ja, wij durven 't niet in geschrifte wedergeven, wat gruwelijke dreigementen er dat ongelukkige voorwerp door den ruwen Hamster naar 't hoofd werden gesmeten. Toen hij later tot bedaren kwam, begon hij, natuurlijk om den jongen Nazireër te ergeren, allerlei vertelseltjes

65 volgeling van Hendrik de Cock. Afgescheiden gereformeerden.
66 affront (Fr.) belediging. Vol op het orgel.
67 schijnheilig zondigt als niemand het ziet.

op te disschen van bijeenkomsten, die de Scholtianen[68] met elkander hielden onder den naam van "stille uren", waarbij 't alles behalve geestelijk toeging en die, eenige maanden daarna, wel eens zulke levende resultaten opleverden, dat een mensch van ordinair burgerverstand al heel dom moest zijn, als hij niet begreep, dat al die vroomheid van dat "dweepersgespuis" niets meer was dan – kool.[69]

Wij geloofden niet alles, wat de gramstorige man verhaalde, en bejammerden 't, dat door 't uitstrooijen van zulke leugenachtige dingen aangaande de Afgescheidenen 't vuur der verbittering nog meer wordt aangeblazen, dat nu reeds eene groote klove tusschen hen en de andersdenkenden heeft veroorzaakt. Maar – toch konden wij ons lagchen menigmaal niet weêrhouden, om den kluchtigen, lossen verhaaltrant, waarop de Hamster al die curieuse fabeltjes debiteerde. Gelukkig had de zoogenaamde student, toen wij te Ommen kwamen, de plaats zijner bestemming bereikt. Hij bleef in die akademiestad achter en verloste ons daardoor van 't onaangename van zijn gezelschap; de pekelharinglucht nam hij echter niet mee, misschien ook, om zich ten minste daardoor op ons te wreken.

Behalve dezen reisgenoot, hadden wij nog eene geheele huishouding tot gezelschap, bestaande uit man en vrouw en drie kinderen. Zij hadden plaats genomen op de voorste bank. De man was ambtenaar bij 's rijks belastingen, had vroeger in Drenthe gelegen, onder anderen ook te Koevorden; zijn laatste stationnement was Kampen geweest, vanwaar hij echter verplaatst was naar Gramsbergen, werwaarts hij zich nu met gade en kroost op weg bevond. Te Koevorden had hij zijne tegenwoordige wederhelft leeren kennen, die kort te voren aldaar uit Amsterdam

68 Tot ver in de twintigste eeuw werden gereformeerden in het noorden van het land uitgemaakt voor 'cocksianen'. Het scheldwoord verwijst naar Hendrik de Cock, de voornaamste leider van de Afscheiding van 1834. De Cock en zijn aanhangers scheidden zich af van de Hervormde Kerk, ze werden afgescheidenen genoemd. Hun tegenstanders in het zuiden en westen van het land scholden hen uit voor 'scholtianen'. Het scheldwoord verwees naar Hendrik Pieter Scholte, predikant in Genderen en Doeveren (N.-Br.), en een medestander van De Cock. Ook het scheldwoord 'scholtiaan' was nog gangbaar in de twintigste eeuw.
De Cock en Scholte deelden hun bezwaren tegen de Hervormde Kerk. Kort gezegd meenden ze dat de leer en de kerkorde van de synode van Dordrecht.
69 apekool, onzin.

in ‘t ouderlijk huis was teruggekeerd, alwaar zij, natuurlijk bij “heel rijke lui,” een jaar of anderhalf als kamermeid gediend had. Hun huwelijk was nú al met een drietal spruiten gezegend. De oudste er van mogt tusschen vader en moeder in staan of ook wel zitten, naar dat de kwikzilverachtigheid zijner kindernatuur hem daartoe al of niet de luimen gaf. “Moeder de vrouw” had den jongste op schoot, dien zij van tijd tot tijd uit de dubbele bron van haren eigen boezem én van eene pijpkan[70] drenkte en laafde.

De Hamster, die ook zelf dertien kinderen, allen jongens en meisjes als eene wolk, had grootgebragt, kon niet begrijpen, waarom bij de welvarendheid ‘t uitstekend *embonpoint*[71] der moeder nog zulk een kunstmiddel moest aangewend worden, en vroeg aan de commiezen-jufvrouw, of zij bang was, dat haar kind anders niet op den behoorlijken tijd tot zijn wasdom zou geraken? Hij had altijd een ingekankerden afkeer van die “lurkpotten”[72] gehad en, ofschoon zijne wettige wederhelft maar een nietig “perceeltje” was, “een handje vol mensch,” gelijk hij ‘t uitdrukte, zoo had hij toch altijd willen hebben, dat zij-zelve alleen, zonder eenige kunstmatige hulpmiddelen, de behoeften harer kleinen uit eigene borsten bevredigde. ‘t Wijze Amsterdamstertje, een dikke schommel,[73] een “‘s lands welvaren” van ’t eerste water, had daar nog al wat “op en tegen,” – “weet uwé, ‘t was zoo wat Amsterdamsch gebruik,” beweerde zij, en veel vijven en zessen meer, die wij niet navertellen kunnen, omdat wij weinig belang in zulk een onderwerp stelden en geen deel namen in ‘t gesprek.

Zij was anders eene “patente” vrouw, maar die er zich wel wat op voorstaan liet, dat zij in Amsterdam een blaauwen maandag verkeerd had, - die haast in enthousiasme kwam, toen zij van ons hoorde, dat wij er ook geweest waren, – die daarop ons met allerlei vragen overstelpte, op sommige waarvan wij haar een bevredigend antwoord konden geven, als, b. v.: of de Atlas met den wereldkloot nog altijd boven op ‘t paleis stond, en of ‘t in de Kalverstraat dagelijks nog zoo van menschen krioelde, en of de Amsterdamsche dienders nog voortdurend ‘t zelfde model van “steekhoeden” droegen, en hoe de raderboot het maakte, die van

70 zuigfles.
71 haar borsten.
72 anti-flesvoeding.
73 met dikke kont.

de Nieuwe Stads Herberg over 't Y naar Buiksloot voer, en of er op de Nieuwe Markt altijd nog gegeeseld en gebrandmerkt werd; maar waarvan wij er meerdere nog geheel onbeantwoord moesten laten, zoo als: hoe vele blaauwe en hoevele witte papegaaijen er in den "apentuin" waren, en hoe de bakker "vaarde," die op den Buitenkant bij de Slijpsteenen woonde en ook een Koevordsche was, en of er in 't magazijn van Sinkel nog dezelfde winkeldochters bedienden, als die zij er in haar tijd gekend had, en of de kostersvrouw van de Mozes- en Aärons-Kerk niet onlangs in 't water gelegen had, maar toch gelukkig weder op 't drooge was gehaald.

't Speet ons wel, dat wij de nieuwsgierigheid onzer reisgenoote ten aanzien van deze wezenlijk gewigtige punten niet konden bevredigen; maar, om ons daarover allen spijt weg te nemen, vertelde zij ons hairfijn haar geheelen levensloop gedurende de achttien maanden, die zij in de stad aan 't Y had gesleten, van 't oogenblik der aanvaarding harer dienst bij "meneer" en mevrouw N. N. in de ** straat, tot op de ure, dat zij weêr repatriëerde,[74] – hoe vreemd het haar eerst in de woelige koopstad was, toen zij er regt groen en nuchteren aankwam, en hoe vreemd het haar daarna in 't begin weêr te Koevorden was toen zij er weer mee naar 't land moest, om aardappelen te poten en aardappelen te krabben en aardappelen te rooijen, iets, – waar in Amsterdam een dienstmeisje hare handen en "vuiten" niet mede "behufde" te "bezuidelen". En, zoo wonderlijk het haar dáár ter stede om 't hart werd, toen zij er eens, op een vroegen morgen den "noos" buiten de door" stekende en de "stuip" voor 't huis zullende "doen," heel in de verte den "kuikuik" hoorde "ruipen," – zoo onverstaanbaar was haar eerst in hare geboorteplaats de lompe taal geweest, waarin zij te huis komende door hare ouders, zusters en broeders werd verwelkomd, – zeer natuurlijk; want zij was ook al achttien maanden lang uit Koevorden geweest!

Inmiddels zat manlief met het derde huwelijkspruitje geduldig en lijdzaam op zijne regterknie; tot vijfmalen deed hij moeite, om zijne Duitsche pijp in den brand te krijgen, maar het "spring-in-'t-veldje," waarover hem de directie was aanbevolen, liet er hem

74 naar huis terugkeerde.

geen oogenblik rust toe, zoodat hij *nolens volens*[75] eindelijk de pijp in den zak stak. Van tijd tot tijd ook reikte hem de vrouw den zoogenaamden "lurkpot" over, dien hij dan eventjes moest vasthouden, totdat zij haar schootkindje hetzij van een drooge luijer had voorzien, hetzij weder rustig aan hare eigen volle borst had gelegd. En manlief liet zich alles welgevallen. Hij was inderdaad een type van den man zoo als hij behoort te zijn, die zich des noods zelfs er toe vernietigt om de garenhaspel[76] van zijne wettige huisvrouw te wezen. Hij had verder ook regt een hart voor zijne kinderen. Nu was het: "Sientje, pas op, dat je je handjes niet tusschen de bank krijgt," – als 't kleine ding uit kinderlijke nieuwsgierigheid eens onderzoeken wilde, hoe door middel van ijzeren kettingjes de zitplaats was verbonden met het overige van den wagen.

Dan weêr had hij 't met den zuigeling op zijn vrouws schoot te doen, en het: "waar is vaders vent? vaders beste vent? vaders brave vent? vaders lekkere vent?" werd tegen 't kleine lagchende schepseltje zoo dikwijls herhaald, dat wij toen wij te Hardenbergh stilhielden 't gansche liedje van voren tot achteren zonder haperen van buiten konden opdreunen. Ons dacht, de man zou ook regt in zijn schik zijn, als hij met vrouw en kroost in behouden haven was aangeland. Om met eene dikke wederhelft, die bij iedere herberg honger had en daarenboven onder weg ook nog gedurig eens uit den proviandtrommel moest proeven, en met drie kleine kleuters, die nu eens vaders horlogie moesten hooren tikken en dan eens aan moeders flacon moesten "juken",[77] zulk eene reis, in zulk eene beperkte ruimte te doen, wel, dat heeft wat in[78] en wie er toe genoodzaakt wordt, die mag van eene buitengewone bezoeking spreken!

75 noodgedwongen.
76 strengen wol om uitgestrekte onderarmen naar voren, zodat de vrouw er een knot van kan wikkelen. Ik heb vaak die rol van haspel vervuld.
77 jeuken; aan de borst.
78 dat heeft wel wat.

JANS POL (1842-1892)

Biografie van Jans Pol

Jans Pol werd op 28 februari 1842 geboren in Westerbork.[79] Zijn ouders hadden een klein boerenbedrijf. Jans miste het gebruik van één hand, waarschijnlijk de linker, te oordelen naar het handschrift in de orginele manuscripten. Hij was door deze handicap minder geschikt voor het boerenwerk. Jans Pol studeerde voor onderwijzer. Pol verhuisde op 1 juni 1864 uit Ansen (gemeente Ruinen) naar Nijensleek (gemeente Vledder), waar hij werd aangesteld als leerkracht aan de lagere school. Precies twee jaar later (1-6-1866) werd hij door de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord (gem. Vledder) benoemd tot hoofd van de lagere school in kolonie 2 te Wilhelminaoord (sommige bronnen maken melding van school I te Frederiksoord). De taak van schoolhoofd nam Pol zeer ruim op. Zo had hij een grote inbreng in de feestelijkheden ter gelegenheid van de opening van de G.A. van Swietenschool (tuinbouwschool) op 19 mei 1885 in Frederiksoord.

Pol schreef voor dat feest verschillende liederen en maakte een speciaal gedicht [pag. 54], waarin hij de doelstelling van de kolonisatie beschreef. Hij werkte op dat moment al meer dan 19 jaar in de koloniën.

De Maatschappij van Weldadigheid, die de kolonisatie regelde, heeft bij het uitvoeren van haar taken, te weten het voorkomen van armoede door het verschaffen van arbeid, het aankweken van godsdienstzin en het zorgen voor goede onderwijsvoorzieningen, een prima kracht aan Pol gehad. In de avonduren gaf meester Pol les in de niet-tuinbouwvakken aan de G.A. van Swietenschool. Klassen met meer dan 50 leerlingen waren eerder regel dan uitzondering.

---

79 Deze en volgende pagina's ontleen ik aan Cursus Drents 1986-1987 voor Radio Noord. Ik schreef destijds over Jans Pol. Dit is Les 2. Alle lessen zijn in het Drents Archief in Assen.
Uitgebreidere informatie is te vinden bij Henk Nijkeuter, *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956*. www.nedersaksisch.org/boeken

Pol was dichter van gelegenheidsliederen en schrijver van novellen. Zijn bijdragen werden, ook in het Drents, afgedrukt in "Erica", het jaarboekje van de Maatschappij van Weldadigheid. Jans Pol hield lezingen voor het Nut en kwam, waar nodig, ook in de pers voor de Maatschappij op. Zo opponeerde hij in het *Nieuws- en Advertentieblad voor Steenwijk en Omstreken* tegen enkele artikelen van een zekere van Ettingen uit Ruinen, die de Maatschappij in een kwaad daglicht stelden (1871).

Jans Pol is tweemaal gehuwd geweest. In 1867 trouwde hij met Maria Abels (geb. 6-6-1842 te Norg). Zij kwam op 8-4-1867 uit Diever naar Frederiksoord, waar zij op 17-2-1871 overleed. Pol hertrouwde in 1874 met Aaltje Ruurds Beima (geb. 16-3-1846 te Noordwolde in de gemeente Weststellingwerf). Zij kwam op 17-11-1874 naar Frederiksoord, waar zij op 6-4-1887 stierf. Op vijftigjarige leeftijd overleed Jans Pol op 9 november 1892. Hij liet een dochter na (Fettje Pol), die in Arnhem heeft gewoond en ongehuwd is gebleven.

Geraadpleegde literatuur:

Maandblad Drenthe 23 (2) 1952 p. 30-31, R.D. Mulder
Drenthe's erfgoed, G. Kuipers, Hoogeveen 1978
De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, C.A. Kloosterhuis, De Walburgpers 1981.
Manuscripten J. Pol, Rijksarchief Assen
Diverse jaarboekjes van de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord (Erica).

Familierelaties en het proza van Jans Pol

Het standaardgezin – vader, moeder, kroost – is geen regel. Nooit geweest; niet in de samenleving en niet in romans. Samenlevingsvormen zijn er in soorten en maten. Wie in de geschiedenis kijkt kan zien dat het 'ideale' kerngezin geen regel was, eerder uitzondering. Ik las enkele artikelen over familierelaties door de eeuwen heen. De speciale uitgave *Victorian Review*[80] legt de nadruk op de 19e eeuw in Engeland. Ontwikkelingen op het eiland zijn niet helemaal van toepassing op het vasteland van Europa. Ze verschillen in diverse opzichten van de situatie in het Nedersaksisch taalgebied. Toch waag ik me aan de hand van dat overzicht aan enkele bespiegelingen over familie rond de tijd van Jans Pol – 1850, daarvoor en daarna. Ik hoop op diepgravender analyses en vergelijkingen door lezers met meer deskundigheid.

Kelly Hager en Talia Schaffer halen in hun inleiding het standaardmodel van samenleving onderuit. Het hetero-normative model; man, vrouw en kinderen, is altijd meer ideaal dan werkelijkheid geweest. In 1851 bestond met 36% een minderheid van de – Engelse –samenlevingsvormen uit dit standaardgezin. De onderzoekers wijzen op veel voorkomende illegale adoptie (tot 1926 verboden in Engeland), samenwonende broers en zusters, bewust celibataire huwelijken, moordlustige vrouwen,[81] *extended families* met (suiker)ooms, (suiker)tantes, grootouders, neven en nichten, personeel en pets (huisdieren). In het toenmalige wereldrijk kwamen daar familierelaties bij in de koloniën; veelal verbintenissen met (bij)vrouwen. Ook Nederlandse (veelal) mannen hadden intieme relaties met vrouwen in voormalig Nederlandsch-Indië.

80 *Victorian Review,* Volume 39. Number 2, Fall 2013. Special issue: Extending families. Edited by Kelly Hager and Talia Schaffer. Pdf via researchgate.net
81 Die een einde wilden maken aan het op grond van stand en kapitaal gedwongen huwelijk; zonder mogelijkheid tot echtscheiding.

Oervaders en oermoeders

Ik zie parallellen tussen beschrijvingen in Engelse en Russische literatuur en Oeze Volk, het eigen volk in de Drentsche Landschap. Ook Drentsche boeren verwekten – niet enkel in streekromans – kinderen bij hun dienstmaagden en bij vrouwen en dochters van hun arbeiders. In de 19e en 20e eeuw gevolgd door notabelen met bastaardkinderen.

Familie is in het licht van de dagelijkse werkelijkheid een wazig en flexibel geheel. Een aantal van deze wazigheden komt terug in (Drentse) regio-literatuur.

Hoe verre voorouders in Drenthe met elkaar leefden en samenwoonden menen we een beetje te weten aan de hand van historisch en archeologisch onderzoek. Boerderijen met veelal één ruimte voor vee en mensen. Iedereen in een familie leefde bij elkaar. Iedereen betekent vaders, moeders, grootouders, broers, zussen, knechten, dienstmaagden. Hoe echtelijke verbintenissen in die voorbije eeuwen tot stand kwamen is onduidelijk. Niet iedereen is in een kerkregister of burgelijke stand[82] opgenomen.

In literatuur ligt vanaf ongeveer 1750 de nadruk veelal op romantische verhoudingen en huwelijken uit liefde ontsproten. Op romantische verbintenissen is het nodige af te dingen als het om verre voorouders gaat. We weten niet of rond 1200 en de eeuwen daarna verbintenissen het gevolg waren van verliefdheden en romantiek. Lawrence Stone[83] beweert, niet geheel onomstreden, dat familieverhouding in vroegere eeuwen koud en onverschillig, en soms zelfs wreed waren binnen een clan. Misschien heeft hij gelijk. In sommige landen gingen mannen op vrouwenjacht om een partner te schaken. Stone zegt dat vanaf de 17e eeuw affectie, tederheid en romantische liefde tussen individuën langzaam naar voren kwamen. De opvoeding van kinderen verschoof daarmee geleidelijk van het collectief – de clan, het dorp – via de grootouders naar de vader en vooral naar de moeder. Het 'kerngezin' werd – in West-Europa – de norm, ook in literatuur.

82 De burgelijke stand begon met Napoleon. Geheel online na te zoeken. Ook via www.alledrenten.nl
83 Telkens verwijzingen naar *Victorian Review*.

Verbintenissen kwamen tot in de 20e eeuw – niet enkel in Drenthe – tot stand door bemoeienis van Oeze Volk, de uitgebreide familie. Veel huwelijken waren min of meer gearrangeerd. Arbeidersjongens en -meisjes mochten wel vrijen met kroost van hereboeren, dominees en bestuurders, maar als het op huwelijk aankwam golden andere regels of heftige strijd om los te komen van ouders en clerus.[84] Voor er in de Landschap van echtelijke verbintenissen sprake kon zijn werd het aantal stalraampjes en het aantal bunders[85] geteld. Ook kwam de kerkelijke overtuiging (van ouders) dwingend naar voren.[86] Toch traden er vanaf de 19e eeuw verschuivingen op. Het partnerhuwelijk op basis van wederzijdse instemming werd min of meer regel. In het begin was die wederzijdse instemming niet enkel afhankelijk van de bruid en bruidegom. De wederzijdse families hadden ook een stem; verstoting en/of onterving waren dwangmiddelen voor wie niet wilde luisteren; of doodslag. Een partnerverbintenis werd een gearrangeerd verstandshuwelijk met wederzijdse instemming.

> De diversiteit speelt nog steeds, dichtbij en veraf.
> Het Nesje duo (Nesjeduo.com) heeft liederen over Servië op het repertoire. Onder meer een droevig lied over een jonge vrouw die onvrijwillig wordt uitgehuwelijkt aan een oude man. Geen keuze. Het is oorlog. Er moet brood op de plank.
> Eerwraak komt nog voor in diverse landen met andere culturen. Alles lijkt geoorloofd als de eer van de familie wordt bezoedeld. Dichterbij gaat de *crime passionelle* meestal over conflicten tussen (voormalige) partners.
> In *Hannegien* speelt eer een belangrijke rol.

In de 18e eeuw hadden wetten over de erfenis een grote invloed op huwelijken. Perry schrijft in *Novel Relations* over de grote onterving van vrouwen als gevolg van huwelijkse wetgeving in Engeland. Getrouwde vrouwen verloren alle rechten en

84 Lees ook de regioromans van Harm Tiesing. Albert Dening, Jo Bergmans-Beins.
85 Bunder is hectare. 10.000m^2 grond.
86 Ik herinner me de bede in de R.K. kerk. Elke zondag bij de preek. "Wij bidden opdat gemengde verkeringen mogen worden voorkomen of ten goede geleid." Mijn vader zei, geheel gehersenspoeld door de kerk: "Ik breng je nog liever naar het kerkhof dan dat je met een gereformeerde trouwt."

werden afhankelijk van hun familie. In romans komt dat terug met verhalen over ongelukkige vrouwen, en over moorddadige vrouwen die vergiftiging van hun echtgenoot als enige manier zagen om uit de verbintenis te ontsnappen.

Tot halverwege de 20e eeuw verloren getrouwde vrouwen in Nederland hun baan, of werden ze geacht hun baan op te zeggen. Het aanrecht als het recht van de – getrouwde – vrouw.
Kortom; er is een grote variatie in tijd (eeuwen) en in regionale gebruiken als het over (huwelijks)verbintenissen gaat.

Incest

Weinig onderwerpen binnen families zijn zo beladen als incest. In Drentse streekliteratuur ben ik het onderwerp in enge zin – seksuele relaties tussen ouders en eigen kinderen en kinderen onderling – niet tegengekomen. In *Victorian Review* bekijken diverse auteurs het onderwerp nader, gericht op de literatuur in de 19e eeuw. De auteurs beginnen met een afbakening. Als incest een (seksuele) intieme liefdesrelatie is binnen een familie, komt eerst de vraag naar voren wat onder een familie valt. In de Engelse literatuur is dat de *extended family*. Ouders, kinderen, grootouders, ooms, tantes, neven en nichten en aangetrouwden; enigszins vergelijkbaar met Oeze Volk. Onderzoeker Davidoff noemt Oeze Volk de *'long family'*. Onder die *long family* vallen ook kinderen uit één gezin die met kinderen (*siblings*) uit één ander gezin trouwen. Ik ken dat van dichtbij van vier ooms (Kocks) en vier tantes (Kocks-Mensen). Drie broers (en een neef) Kocks trouwden met vier zussen (Mensen).[87] Zo deelden ze materiële goederen en vertrouwde sociale, emotionele en kerkelijke kringen.

Daarnaast noemt Davidoff de '*Close marriages*', huwelijken tussen neef en nicht. Ook die kwamen voor bij Oeze Volk. Net als huwelijken tussen achterneef en achternicht. De novelle *Harm en zien Bruur Luuks* draait om het huwelijk tussen neef Gerrit en nicht Lammechien. In de roman staat geen enkele kanttekening over deze verbintenis. Heel gewoon.

Deze familierelaties vallen in Drenthe niet in de categorie incest.

87 Uitgebreid in *Poze* nummer 19. www.nedersaksisch.org

In Engeland waren huwelijken tussen meerdere kinderen uit één gezin met kinderen uit één ander gezin lange tijd verboden. Ook een huwelijk met de weduwe van een overleden broer was niet toegestaan.

Russische romans

Anna Berman[88] schrijft uitgebreid over incest en familiegrenzen in 19e-eeuwse Russische romans. Ook zij geeft aan dat familie een breed begrip is. Wie eenmaal geaccepteerd is in een familie, bloedverwant of niet, wordt al snel aangesproken met broer of zus. Onder nieuwlanders is in Nederland Hallo Bro's (*brothers*) niet ongewoon. In Zambia, waar ik 1975-1976 les gaf was ook 'iedereen' broer en zus. Leerlingen uit mijn klas spraken ooms en tantes aan met vader en moeder.

In Russische literatuur zijn liefdesrelaties tussen familieleden van die uitgebreide familie eerder regel dan uitzondering. Van potentiële echtgenoten werd gezegd: je bent als een broer voor me, om aan te geven hoe vertrouwd de omgang was. Van de minnaar werd een broer of zus gemaakt. En omgekeerd: een neef of nicht veranderde in een minnaar. Mannen en vrouwen zochten een partner, vertrouwd als zus en broer; analoog aan Kocks-Mensen. Deze benadering maakt het volgens Berman moeilijk incest nauwkeurig te omschrijven.

> Incest is notoriously difficult to study because the word itself is polyvalent, in different contexts referring to "erotic attraction, sexual intercourse, and marriage."
> As family historian Leonore Davidoff observes, incest has been variously studied "as genetic behaviour, social structures, cultural beliefs, or psychological constructs. Thus incest is used as a single term that involves 'situations and events that have little in common.'"
> And, incest is not an inherent property of any given relationship; rather, it is a social construct that is historically and culturally conditioned and open to change.[89]

88 Incest and the Limits of Family in the Nineteenth-Century Russian Novel. *The Russian Review* 78 (January 2019): 82-102. Pdf via researchgate.net
89 Incest is zeer moeilijk te bestuderen omdat het woord zelf polyvalent is en in verschillende contexten verwijst naar "erotische aantrekking,

Ondanks deze lastige afbakening kent Berman slechts één voorbeeld in de Russische literatuur waar bloedverwanten samen het bed delen. In Drenthe heeft Jan Veenstra de primeur in zijn Nederlandse roman *Hereweg*.

Elke cultuur heeft een eigen duiding van het begrip incest.

> In different times and places, different degrees of kinship—biological, legal, and spiritual—have been considered incestuous. Rather than limiting itself to any one usage of "incest," this article will embrace its polyvalence, considering the ambiguousness of its definition crucial to its conflicted and contradictory place in nineteenth-century Russian literature.[90]

In Westerse literatuur komt incest vaker voor, al weten de betrokken niet altijd dat ze broer en zus zijn.

> For English literature Ruth Perry has linked this eighteenth-century fascination with incest to an underlying anxiety around the reconfiguration of kinship ties in the period, "a kind of experiment with the meaning of blood relations, a testing of limits, in a society in which consanguineal connections were under pressure."
> According to her thesis, the shift in kinship allegiances that came with the rise of the nuclear family meant that women were disempowered in their consanguinial families, where they became a burden to be given away in marriage, a transient

---

geslachtsgemeenschap en huwelijk".
Zoals familiehistorica Leonore Davidoff opmerkt, is incest op verschillende manieren bestudeerd "als erfelijk gedrag, in sociale structuren, vanuit culturele overtuigingen, of als psychologische concepten. Zo wordt incest gebruikt als een enkele term die betrekking heeft op 'situaties en gebeurtenissen die weinig met elkaar gemeen hebben.'"
En incest is geen inherente eigenschap van een bepaalde relatie; het is eerder een sociale constructie die historisch en cultureel is gevormd en vatbaar is voor verandering. P.83

90 In verschillende tijden en op verschillende plaatsen zijn verschillende gradaties van verwantschap – biologisch, juridisch en spiritueel – als incestueus beschouwd. In plaats van zich te beperken tot een bepaald gebruik van "incest", zal dit artikel de polyvalentie ervan omarmen, waarbij de meerduidigheid van de definitie cruciaal wordt geacht voor de conflicterende en tegenstrijdige plaats die het inneemt in de negentiende-eeuwse Russische literatuur. P. 84

being, rather than a stable member. And in parallel, on the sexual plane, disempowered women at the mercy of the men of their family become a classic trope of Gothic horror. In light of this interpretation about shifting family structures, it perhaps becomes less surprising that incest did not appear as a prominent theme in eighteenth-century Russian literature. Russian women's roles within the family did not come under threat in this period, with greater property rights their positions were better assured, and the family system stayed relatively stable till the mid-nineteenth century.[91]

Culturele en religieuze achtergronden bepaalden mede de houding tegenover incest. In de 19e eeuw werden in Rusland huwelijken gesloten volgens de regels van de Russisch orthodoxe kerk. Wie met een neef of nicht wilde trouwen kon dispensatie krijgen.[92]

In order to break this (talking about) incest taboo, and to understand the treatment of in-family love in the Russian novel, we must first be clear on how Russians defined incest (*krovosmeshenie*) in the nineteenth century. This is not as simple as it may sound. While relations with anyone in direct line of descent were always strictly forbidden (that is, parents and children or grandchildren), the limits of incest in other relations

91 Voor de Engelse literatuur heeft Ruth Perry deze achttiende-eeuwse fascinatie voor incest in verband gebracht met een onderliggende angst voor de herschikking van verwantschapsbanden in die periode, "een soort van experiment met de betekenis van bloedverwantschap, een aftasten van grenzen, in een maatschappij waarin bloedverwantschap onder druk stond". Volgens haar dissertatie betekende de verschuiving in verwantschap die optrad met de opkomst van het kerngezin, dat vrouwen werden uitgeschakeld binnen hun bloedverwanten, waar ze een last werden die moest worden prijsgegeven in het huwelijk, een vergankelijk schepsel, in plaats van een stabiel lid. En parallel daaraan, op seksueel gebied, werden machteloze vrouwen, overgeleverd aan de genade van de mannen van hun familie, een klassieke rode draad in de gotische horror. [bijvoorbeeld bij Dracula] In het licht van deze interpretatie over verschuivende familiestructuren is het misschien minder verrassend dat incest geen prominent thema was in de achttiende-eeuwse Russische literatuur. De rol van de Russische vrouw binnen het gezin kwam in deze periode niet in het gedrang, met meer eigendomsrechten was hun positie beter verzekerd, en het familiesysteem bleef relatief stabiel tot het midden van de negentiende eeuw. P. 85

92 Ik meen dat hetzelfde in de jaren zestig/zeventig van de vorige eeuw in Nederland het geval was. De pastoor kon toesteming geven voor een neef-nichtverbintenis.

were hotly debated, and the definition changed over the course of the nineteenth century. From the Medieval period to the eighteenth century, marriage was under control of the Orthodox Church, which defined incest more rigidly than in Judaism or Catholicism, forbidding marriages between individuals related in the sixth degree by consanguinity (second cousins), the fourth degree by affinity (spouses' siblings), and also close spiritual relatives.

In January 1810 the Church loosened this, setting the limit at the fourth degree by consanguinity.

When the Russian government began to standardize its legal system, it essentially left marriage in the hands of the Church, and the section on incest in the first Code of Laws (*Svod zakonov*), which appeared in 1832, does not explicitly state which degree of consanguinity or affinity was considered acceptable. The Svod was modified throughout the nineteenth century, and in 1845 the actual delineations first appeared, specifying different punishments depending on the degree of relation. Of all the marriage annulments between 1836–60, 12.2 percent were for kinship (that is, incest), indicating that the law was actually enforced, and therefore of consequence.[93]

93 Om dit (praten over) incesttaboe te doorbreken, en de behandeling van binnenfamilieliefde in de Russische roman te begrijpen, moet ons eerst duidelijk zijn hoe de Russen in de negentiende eeuw incest (krovosmesjenie) definieerden. Dit is niet zo eenvoudig als het misschien klinkt. Hoewel relaties met iemand in de directe lijn van afstamming altijd streng verboden waren (d.w.z. ouders en kinderen of kleinkinderen), werd er hevig gediscussieerd over de grenzen van incest in andere relaties, en de definitie veranderde in de loop van de negentiende eeuw. Vanaf de Middeleeuwen tot de achttiende eeuw stond het huwelijk onder controle van de Orthodoxe Kerk, die incest strenger definieerde dan het jodendom of het katholicisme, door huwelijken te verbieden tussen personen die in de zesde graad van bloedverwantschap (achterneven en achternichten), in de vierde graad van aanverwantschap (broers en zusters van de echtgenoten), en ook tussen nauwe geestelijke verwanten verwant waren.

In januari 1810 versoepelde de kerk dit en legde de grens bij de vierde graad van bloedverwantschap.

Toen de Russische regering haar rechtssysteem begon te standaardiseren, liet zij het huwelijk in wezen over aan de kerk, en de afdeling over incest in het eerste wetboek (Svod zakonov), dat in 1832 verscheen, vermeldt niet uitdrukkelijk welke graad van bloedverwantschap of aanverwantschap aanvaardbaar werd geacht. De Svod werd in de loop van de negentiende eeuw gewijzigd en in 1845 verscheen voor het eerst de eigenlijke afbakening, met verschillende straffen naar gelang van de graad van verwantschap.

Van alle nietigverklaringen van huwelijken tussen 1836-60 was 12,2

In Engeland waren regels minder streng, vooral omdat Henry VIII nogal vrij met huwelijken omging. Hij maakte zijn eigen wetten. Wetgeving rond huwelijken was later vooral bedoeld om bezit te beschermen.

In Rusland waren de wetten niet in eerste instantie om inteelt te voorkomen,

> In Russia, where no tsar was ever using incest law to wriggle in and out of marriages like Henry, the debates about incest were played out among the intelligentsia and the Church. Economics seems to have played a much smaller role. Given that Russian women had far greater property rights than English women, and that the Russians did not honor primogeniture but instead split estates among their children, there was little incentive to consolidate wealth through "marrying in," making first-cousin marriages less economically desirable. Also in Russia, Orthodox law held greater sway than the Church in England. The laws on incest were not based on concerns about heredity and inbreeding, as evidenced by the fact that spiritual kin (that is, godparents and godchildren) were treated the same under the law as biological kin.
>
> Instead of all these factors, religious concerns about the sanctity of the family appear to have taken precedence. Russian law was stricter about affinial ties (in-laws) than in the West, because, according to the Orthodox Church, when a couple marries, they become "flesh of one flesh," making their relatives also kin. Arguments against this law held that the marriage of two brothers to two sisters in no way challenged the purity of familial bonds.[94]

---

procent wegens verwantschap (d.w.z. incest), hetgeen erop wijst dat de wet daadwerkelijk werd toegepast, en dus van belang was. P. 88

94 In Rusland, waar geen enkele tsaar ooit de incestwet gebruikte om zich zoals Hendrik in en uit huwelijken te wringen, speelden de debatten over incest zich af tussen de intelligentsia en de kerk. Economie lijkt een veel kleinere rol te hebben gespeeld. Aangezien Russische vrouwen veel meer eigendomsrechten hadden dan Engelse vrouwen, en de Russen het eerstgeboorterecht niet in ere hielden maar in plaats daarvan de landgoederen onder hun kinderen verdeelden, was er weinig stimulans om rijkdom te consolideren door "in te huwelijken", waardoor huwelijken tussen neef en nicht economisch minder wenselijk waren. Ook in Rusland had de Orthodoxe wet meer invloed dan de Kerk in Engeland. De wetten op incest waren niet gebaseerd op bezorgdheid over erfelijkheid en inteelt, zoals blijkt

> ... in 1812 marriage to the sibling of your sister or brother's spouse was considered incest (that is, two siblings could not marry two siblings). In the English novel, such marriages are common.[95]

Neef en nicht vrijt licht, dat gold ook elders in Europa.

> Many Russian characters are in love with their relatives without the texts offering a hint of resistance to this element of the relationship. Cousinage is a *dangereux voisinage* precisely because of the intimacy and access kinship allowed between young people of the opposite sex.[96]

Taboes rond huwelijken met nauwe verwanten hebben te maken met morele overwegingen – dat hoort niet –, met religie, inteelt en met economische overwegingen rond erfenis.

> Yet while such close family ties were sacrosanct, the family's borders were murky. The incest taboo demarcates the line between kin and non-kin, and in Russia not only was this line not as clear as in England, but people were less concerned about it. In England, there were strong economic motivations for guarding the line. As Elise Michie has shown, "daughters who inherited in place of sons marked the limit of how far the nineteenth-century [English] family could extend its

---

uit het feit dat geestelijke verwanten (d.w.z. peetouders en petekinderen) door de wet op dezelfde wijze werden behandeld als biologische verwanten. In plaats van al deze factoren lijken religieuze zorgen over de heiligheid van het gezin de overhand te hebben gehad. De Russische wet was strenger over verwantschap (schoonfamilie) dan in het Westen, omdat, volgens de Orthodoxe Kerk, wanneer een paar trouwt, zij "vlees van één vlees" worden, waardoor hun verwanten ook verwanten worden.
Argumenten tegen deze wet waren dat het huwelijk van twee broers met twee zusters [uit een ander gezin] op geen enkele manier de zuiverheid van de familiebanden in gevaar bracht. P. 89

95 ... in 1812 werd een huwelijk met de broer of zus van je zuster of broer beschouwd als incest (d.w.z. dat twee broers of zussen niet met elkaar mochten trouwen). In de Engelse roman zijn dergelijke huwelijken gebruikelijk. P. 90

96 Veel Russische personages zijn verliefd op hun verwanten zonder dat de teksten een zweem van verzet tegen dit element van de relatie bieden. Nichtverwantschap is een *dangereux voisinage* juist vanwege de intimiteit en de toegang die verwantschap tussen jonge mensen van het andere geslacht mogelijk maakt. Voisin = buurman/vrouw. Naaste. P. 91

boundaries"; if they married out, their property went with them, and consolidation of property within the family was a central aim.

However, in Russia, with inheritance structures that were not designed to reinforce the insular, linear pattern of primogeniture, I believe people were less obsessed with patrolling the boundaries of family.[97] p.122

In Russische literatuur lijken huwelijken in eigen kring dominant aanwezig. *Vertrouwd voordelig* om een Zuidoost-Drent te citeren.[98]

Instead, in-family desire was important to the fabric of the Russian novel. Studying it directly offers a new window into understanding the limits of family in Russia and the resulting possibilities for novel plots. Russian heroes and heroines were not always waiting for an alluring stranger to appear out of nowhere and sweep them off their feet; more often, they were quietly falling in love with a familiar and familial figure close at hand.[99]

---

97 Maar terwijl zulke hechte familiebanden heilig waren, waren de grenzen van de familie troebel. Het incesttaboe bakent de grens af tussen verwanten en niet-verwanten, en in Rusland was deze grens niet alleen niet zo duidelijk als in Engeland, maar de mensen maakten zich er ook minder zorgen over. In Engeland waren er sterke economische motieven om de grens te bewaken. Zoals Elise Michie heeft aangetoond, "markeerden dochters die in de plaats van zonen erfden de grens van hoe ver de negentiende-eeuwse [Engelse] familie haar grenzen kon verleggen"; als zij uittrouwden, ging hun eigendom mee, en consolidatie van eigendom binnen de familie was een centraal doel. p.121

Maar in Rusland, met erfstructuren die niet bedoeld waren om het isolerende, lineaire patroon van eerstgeboorterecht te versterken, denk ik dat de mensen minder geobsedeerd waren met het patrouilleren langs de grenzen van de familie. P. 122

Vertaald met www.DeepL.com/Translator (gratis versie)

98 Roman van Peter Middendorp uit Emmen draagt de titel *Vertrouwd voordelig*. Een streekroman over een *coming of age*. Hij kreeg politiebewaking bij zijn boekpresentaie. De lokale identiteit kwam in gevaar. Intimiteit beperkt zich tot zijn 'ontmaagding' door een middenstandsvrouw tegenover de Blokker. Vandalisme en melancholie zijn sterk aanwezig, en (knellende) familiebanden.

99 In plaats daarvan was het verlangen binnen het gezin belangrijk voor de structuur van de Russische roman. De directe bestudering ervan biedt een nieuw inzicht in de grenzen van familie in Rusland en de daaruit voortvloeiende mogelijkheden voor romanplots. Russische helden en heldinnen wachtten niet altijd op een verleidelijke vreemdeling die uit het niets verscheen en hen van hun stuk bracht; vaker werden ze stilletjes verliefd

Ouderen

In de 19e eeuw nam de gemiddelde leeftijd langzaam toe, ondanks de hoge kindersterfte. Mannen en vrouwen van middelbare leeftijd verloren aan belang, vooral als de vruchtbare leeftijd was gepasseerd. Mannen deden niet meer mee op de huwelijksmarkt en vrouwen konden niet meer baren. Een oudere vrijgezelle tante had hoogstens een rol als suikertante. In de 19e eeuw groeide de familie van bloedverwanten en tegelijk kromp het kerngezin. Dit had tot gevolg dat ouderen een plek in de familie kregen; als oude en wijze mensen. In *Marthoa Ledeng*[100] en ook bij *Harm en zien bruur Luuks* zijn de ouderen goed voor wijze raad en voor de erfenis.

Andere samenlevingsvormen

In 19e-eeuwse Victoriaanse literatuur zijn er aanwijzingen voor lesbische relaties. Onderzoekers laten zien dat in voorkomende gevallen de beste vriendin een huwelijk voor haar partner arrangeert, als een soort dekmantel. Eén van de vriendinnen trouwt volgens de (ongeschreven) regels van geld, afkomst, enz. met een man en onderhoudt vervolgens een langdurige buitenechtelijke relatie met haar vrouwelijke partner. In de Engelse literatuur – en in het 'echt' – komen ook homoseksuele relaties van mannen binnen een heterohuwelijk voor, naast bigamie van een man met meerdere vrouwen.

De standaard heteroseksuele familie werd ook veelvuldig opgerekt door – weliswaar onwettige – adoptie van kinderen die geen bloedverwanten waren. Stiefvaders en stiefmoeders, als gevolg van sterfte, waren schering en inslag. Jans Pol verloor tweemaal zijn echtgenote. Vroegtijdige sterfte komt in latere eeuwen minder voor. Echtscheidingen zijn de laatste eeuw – langzamerhand – heel gangbaar en zorgen voor samengestelde gezinnen.

Ook broers en zussen woonden in de 19e eeuw veelvuldig samen, uit vertrouwheid en ook uit economische motieven. Naast officiële verbintenissen waren er veel andere samenlevingsvormen.

---

op een vertrouwde en op een familielid in hun naaste omgeving. P. 123

100 Harm Tiesing.

Ook suikeroom en suikertantes maken onderdeel uit van speciale relaties. In de conclusie van de inleiding in *Victorian Review* staan de ontwikkelingen en de ontmaskering van misverstanden bij elkaar. Hier volgt de Engelse tekst, met in de voetnoten de vertaling.[101]

> [This research …] allows us to see that the ideal of the domestic nuclear family was not so much under attack as it was carefully pieced together in the face of all the discouraging evidence of its impossibility. What actually existed were radically different families: the "transnormative families" that Thiel describes, the "serial families" that Rosings examines, the performative families that Simpson analyzes, the marketed conjugality that Phegley has discovered, the families formed through elective affinities that both Furneaux and Ingleby trace, the queer connections that Tate describes, the permeable missionary family that Cleall recovers.[102]
>
> The Victorian construction of family occurred in the wake of a long history of networks of affiliation that included cousins, friends, servants, neighbours, and connections, as amply attested to by historians of the premodern era. The gradual growth of the notion of a normative nuclear family was a fraught one. Imagined families, as we see from Dickens, Ewing, and Collins, could be composed of yearning individuals—deaf gentlemen, widowed women, homeless urchins, criminal schemers, lonely children, elderly survivors—who bond with one another. Families could consolidate around missing members: vanished parents, mysterious aunts. In short, the notion that a biologically-connected nuclear family was the norm was true neither in actuality nor in literature. Actual families were widely

101 Vertaald met www.DeepL.com/Translator (gratis versie)
102 Ons onderzoek... stelt ons in staat te zien dat het ideaal van het huiselijke kerngezin niet zozeer onder vuur lag, maar dat het zorgvuldig in elkaar werd geknutseld tegenover al het ontmoedigende bewijs van zijn onmogelijkheid. In werkelijkheid bestonden er radicaal andere gezinnen: de "transnormatieve gezinnen" die Thiel beschrijft, de "seriefamilies" die Rosings onderzoekt, de "performatieve gezinnen" die Simpson analyseert, de vercommercialiseerde echtelijke relaties die Phegley heeft ontdekt, de gezinnen die gevormd worden door gekozen verbondenheden die zowel Furneaux en Ingleby traceren, de homoseksuele connecties die Tate beschrijft, het ondoorzichtige missionarisgezin dat Cleall terugvindt.

diverse, and literary families created the language to describe and justify that diversity.[103]

The traditional place to begin thinking about the family is, as we note at the outset, the grand narrative of Stone, in which the Victorian family is characterized as the epitome of the modern, affective, loving, nuclear configuration. But in the last twenty-five years, family history of the Victorian era has challenged every assumption of Stone's. The Victorian family was not always loving, and it was never nuclear. It consisted of extended, substitute, affiliative, and shifting members, and its most cherished principles—maternal adoration, conjugal bliss—were painstakingly produced against an array of dangerous circumstances (abuse, financial pressures, abandoned children) and surprisingly non-normative compositions (cohabitation, same-sex couplings, asexual unions). In other words, the story of the Victorian family we have inherited is just that, a story. True, it is one of the stories that the nineteenth century loved to tell, in novel after novel. But if Victorian literature constructs this model of family, it also reveals its internal shakiness. As Claudia Nelson reminds us, the Victorians wrote about family "by blending what they had observed with what they longed for". It is those narratives — showing us that the Victorian family was in every way a careful and exceedingly difficult discursive construct, and one that needed to be upheld at every moment—that this issue interrogates.[104]

---

103 De Victoriaanse constructie van familie vond plaats in het kielzog van een lange geschiedenis van verwantschapsnetwerken die neven, vrienden, bedienden, buren en connecties omvatten, zoals ruimschoots wordt aangetoond door historici van het premoderne tijdperk. De geleidelijke groei van de opvatting van een normatief kerngezin was een moeizaam proces. Zoals we zien bij Dickens, Ewing en Collins, konden verbeelde gezinnen bestaan uit smachtende individuen – dove heren, weduwen, dakloze zwervers, criminele oplichters, eenzame kinderen, oudere overlevenden – die een band met elkaar aangingen. Families zouden zich kunnen verenigen rond vermiste leden: verdwenen ouders, mysterieuze tantes. Kortom, het idee dat een biologisch verbonden kerngezin de norm was, klopte noch in de werkelijkheid noch in de literatuur. Feitelijke gezinnen waren zeer divers, en literaire gezinnen creëerden de taal om die diversiteit te beschrijven en te rechtvaardigen.

104 De traditionele startplaats om over het gezin na te denken is, zoals we in het begin al opmerkten, het grote verhaal van Stone, waarin het Victoriaanse gezin wordt gekarakteriseerd als de belichaming van de moderne, affectieve, liefdevolle, gezinskernconfiguratie. Maar in de afgelopen vijfentwintig

Victorian Review[105] geeft overtuigend aan dat relaties naast de wettelijke verbintenissen veelvuldig voorkwamen. Deze niet-standaardrelaties hebben wellicht een grotere invloed op veranderingen en acceptaties als homo-huwelijken gehad dan de obsessie met heteronormatieve verbindingen.

jaar heeft de familiegeschiedenis van het Victoriaanse tijdperk elke vooronderstelling van Stone in twijfel getrokken. Het Victoriaanse gezin was niet altijd liefdevol, en het was nooit een kerngezin. Het bestond uit uitgebreide, vervangende, verwante en wisselende leden, en zijn meest gekoesterde principes – vaderlijke adoratie, echtelijke gelukzaligheid – werden moeizaam tot stand gebracht in een scala van gevaarlijke omstandigheden (misbruik, financiële druk, in de steek gelaten kinderen) en verrassend niet-normatieve samenstellingen (samenwonen, koppels van hetzelfde geslacht, aseksuele verbintenissen). Met andere woorden, het verhaal van het Victoriaanse gezin dat wij hebben geërfd is gewoon dat, een verhaal. Toegegeven, het is een van de verhalen die de negentiende eeuw graag vertelde, in roman na roman. Maar als de Victoriaanse literatuur dit gezinsmodel construeert, onthult ze ook de interne wankelheid ervan. Zoals Claudia Nelson ons in herinnering brengt, schreven de Victorianen over familie "door wat ze hadden waargenomen te vermengen met waar ze naar verlangden". Het zijn deze verhalen – die ons laten zien dat het Victoriaanse gezin in alle opzichten een zorgvuldige en buitengewoon moeilijke constructie was, een constructie die op elk moment overeind gehouden moest worden – die in dit nummer aan de orde worden gesteld.

105 Kelly Hager and Talia Schaffer *Victorian review* Volume 39 Number 2. Fall 2013 Artikel op researchgate.net als pdf.

Een dode vrouw

"'t Is 't dichts bij jou huus, Geart; ie bent verplicht heur under dak te nemen!"

"Joa, dat ben 'k zeker! – 'n Dronken wief in huus; 'n dronken schooier is elk moar verplicht in huus te nemen! – Nee, nee, Piet, zoo niet jonge! – Ie meugt z' um mien part wel op je eigen bed leggen, of aans: brengt heur noa Hendrik Lamers: die wet krek wat 'n schooier toekomp; moar bij mij an huus komp ze niet. As ze bij oes de loading nog kregen had ...

"G'leuf ie dan stellig dat ze dronken is?"

"G'leuven? – Nee jong! g'leuven niet. A' j' zekt, da' j' 'n ding g'leuft, ben j' nog niet sekuur van de woarheid en hier kun j' alles met dudelijke oogen zien; 't wief is zoo dronken, dat ze niet spreken, veul minder stoan kan en ik duur er duvel op zeggen, dat ze mear as 'n halve kan[106] deur 't keelgat speuld hef."

"En ik zeg, dat ze ziek is en slim ziek ook: kiek z' is beven en z' is joa zoo wit as 'n doek."

"Joa, ziek is ze! – Och Heare, zie wil 't kind nog dichter noa heur toehoalen. Wij moet heur under dak brengen en dan mot er een noa de burgemeester um te heuren wat die er van zeg."

"He' j' al goed bezien of ze niks zeggen kan?" En Geert weer:

"Ha, ha, ha! As ze 't kun zul ze nou heur toch wel stil hollen, nou ze heurt hoe 'n zurg ie veur 'n dronken schooierwief hebt; dat zal z' alle doagen zoo niet gewoon wezen."

"Wacht, doar komp Hendrik Lamers an!"

"Nou, d' ofschaffer[107] zal ook 'n neuze optrekken," zegt Geert spottend; "as hie bij de janeverlucht moar niet mislijk wordt! – Moar in Ooster-Drente bent dronken wieve nog al in tel[108] en de schooiers hebt bij Hendrik an part 'n strepien veur."

Een oogenblik later is Hendrik Lamers de groep genaderd,

106 Volumemaat. Ca. 1 liter.
107 Drankbestrijder.
108 Erica, mijn geboortedorp in Zuidoost-Drenthe, dateert van 1863. De afgraving van het veen was aan de gang. Veel veenarbeiders zochten troost in drank. Ook door gedwongen winkelnering. Prostitutie en kindermisbruik kwamen veel voor in het veen. Hannegien dateert uit die ontginningsjaren.

die op den brink van het gehucht E., rondom een, naar 't schijnt, bezwijmde vrouw staat geschaard. Een aanvallig meisje van drie of vier jaar staat naast de arme vrouw en ziet schuchter naar de omstanders. Voor tien minuten is die vrouw daar neergezegen en Geert Slijter, die er een kleine tapperij op na houdt, heeft dit het eerst gezien en dadelijk met een kennersoog gemerkt, "dat 't wief wel veer een uur neudig hef um heur loading te lussen[109] – en 'n verduvelde beste klant zul west hebben as ze heur geld al niet verzeupen had."

Een dronken vrouw ziet men evenwel niet alle dagen te E. en daarom is hij eens gaan kijken "hoe schandoadig[110] 't liekt, dat 'n wief dronken is."

Al spoedig zijn er meer nieuwsgierigen komen toestroomen, zoodat er weldra bij de twintig rondom de bedelares zijn geschaard.

Hoewel sommigen, evenals Geert, van gevoelen zijn, dat de vrouw dronken is, gelooven ook toch velen, dat haar machteloosheid aan een andere oorzaak moet worden toegeschreven en dringen er op aan haar bij Slijter, als 't naastbijgelegen huis en ook "umdat Geart wel ees volk holt" onder dak te brengen. Dat deze hierop niet gesteld is, zagen we reeds en nu Hendrik Lamers door de omstanders heendringt en verontwaardigd vraagt: "Wo' j' die vrouw under de bloote hemel loaten sterven?" begint Geert smadelijk te lachen en zegt:

"Hendrik is zeker te verkolden um goed te ruken, aans mus hie wel merken, dat hie medelieden met een hef, die geen ofschaffer is, nou hie er zoo dicht bij stoat." Hendrik antwoordt hierop kalm, dat er gelukkig wel onder d' omstanders zullen zijn, "die beter hart in 't lief hebt as Geart Slieter, – al kan hie ook proaties verkoopen as een, die verstand meent te hebben." Geert wordt door deze woorden nog prikkelbaarder en zegt honend:

"Pas op jongs! Hendrik wil oes nou eens loaten zien hoe z' in Ooster-Drente met de schooiers weet um te goan."

Zelfs zij, die het anders volstrekt met Geert niet eens waren begonnen spottend om deze woorden te lachen, 't Was immers een schimpschot op de Ooster-Drenten, met wie men te E. zoo

109 Lading te lossen; voor een uur om weer nuchter te worden? Veer betekent ook vier. 4.
110 Een schandalige daad.

gaarne den spot drijft.[111]

"Moar Hendrik is geen Ooster-Drentsche mear," zegt Piet Staal fluisterend tot Geert,"kiek moar, hie hef de witte zokken al uut."[112]

"Weet ie dan nog niet," zegt Harm Pronk een weinig luider, "dat ze de witte zokken met de langste dag uuttrekt[113] en wij hebt van doag de zesde Juli al."

En een derde: "Heur ees, ie moet geen kwoad van de zokken zeggen: Hendrik mot ze zeker hollen veur de middelbeestmoandag[114] te Coeveren! Dan is zien wief al hoast 'n joar dood west en dan goat hie op de witte zokken veur de vioele."[115]

"Nou," herneemt Geert Slijter, "as hie 't zoolang um 'n nije dut, holt hie hum knap: hie hef um Hannegien treurd as ie um 't duurder worden van de botter."[116] En zich op luiden toon tot Lamers wendende:

---

111 Elk dorp leek de spot met andere dorpen te drijven. Ook in mijn jeugdjaren was dat heel gewoon (1950-1970).

112 Sok wordt ook geassocieerd met sukkel. Etymologiebank.nl
Hier waarschijnlijk een andere betekenis. Ik ken anekdotes over mannen die zich eenmaal per jaar verschoonden. Opa Mensen miste een hemd, na een jaar vond hij het terug; onder zijn buis.
Van Gerard op de Weegh kreeg ik de volgende verklaring. In Twenthe was er op nieuwjaarsdag vaak een dansavond, met een polonaise. Als 'grap' werden er variaties aangebracht. De jongemannen leverden hun stropdas in bij een buurman, enz. Die stropdas zagen ze niet terug. Sokkenpolonaise: Om boerenjongens te grazen te nemen werd gevraagd om een sok uit te trekken – veronderstelling dat de boerenjongens rechtstreeks van het land kwamen en de voeten niet hadden gewassen. Het was een manier om de (lagere) afkomst te benadrukken; boerenpummels. Die tegenstelling: stad - platteland bestaat nog steeds.

113 Eenmaal per jaar verschoning.

114 In september? Vier biestenmaondagen: veemarkt, warenmarkt, olle wievenmarkt, ganzenmarkt. Web.
't Jaar 1541 was overigens voor de burgers van Koevorden hoogstbelangrijk, omdat de Keizer op den 4 Augustus bij opene brieven hunne aloude privilegien bevestigde en hun daarenboven drie vrije jaarmarkten, elk van vier dagen, toestond. Uit Podagristen Deel I.
Want, weet, dat middelste beestemaandag te Koevorden ophanden is, – dat is de dag inzonderheid voor 't jonge volk een feest is, – dat tegen denzelven 't aardappelenveld moet gerooid zijn, (Dat is begin oktober.) Podagristen Deel III. Analoog Rodermarkt en Zuidlaarder markt (begin oktober). Pas vanaf de Zuidlaarder markt mag de kachel aan. De kachel werd eertijds uit de kamer gehaald tijdens de zomermaanden, De (meeste) consumptie- en pootaardappelen zijn dan gerooid. Fabriekers (voor zetmeel) volgen op afroep van de fabriek.

115 Voor de viool. Dansen op muziek. En op zoek naar een nieuwe vrouw.

116 Knap als hij zolang wacht om een andere vrouw te vinden. Immers: hij rouwde om zijn overleden vrouw net zo lang als om duurdere boter. Heel kort.

"Kun j' ook vulen hoe 't met de pols is, Hendrik?"

Een zachte trilling doet de oogleden der arme vrouw bewegen en een uiterst flauwe oogopslag volgt hierop. "Hoe is 't, vrouw?" vraagt Hendrik, die al eenige malen beproefd heeft haar tot spreken te bewegen; "wat scheelt je toch!"

Een diepe zucht is het antwoord op die vraag en daarna: "O, God! – Mijn kind, mijn arm."[117]

Een roode straal uit neus en mond verft de kleederen der stervende vrouw. Allen deinzen verschrikt terug. Het meisje begint angstig te schreien en wil haar moeder om den hals vliegen, doch Hendrik houdt haar tegen. Een tweede bloedstraal volgt. – Hendrik tracht de stervende te ondersteunen. –

Nog een paar stuiptrekkingen, daarna een dof gerochel en een doode ligt tegen Hendrik aangeleund. Voorzichtig legt deze haar neder, neemt de kleine bij de hand en zegt met bewogen stem: "Mien klein stumpertien, zul ie wel wat eten lusten?" Nog dichter wil de kleine naar de doode heen, doch werpt tevens, op het hooren dat ze eten zal krijgen, een blik vol verlangen op Hendrik. Deze trekt haar zacht naar zich toe. "Wees moar niet bang, mien kind," vervolgt hij tot het meisje en zich daarop tot de omstanders wendende, die als 't ware genageld stonden: "Wie zal noa de burgemeester um te vroagen, hoe 't met de dooie mot?"

"Ik wel!" roepen er eenigen te gelijk, alsof ze den schijn van ongevoeligheid daardoor trachten weg te nemen.

"Moakt dat dan moar under mekoar of en a' j' 't niet eens kunt worden moe j' Geart Slieter moar um road vroagen, die hef van 'n bult dingen verstand en 'n hart, dat op de rechte ploas zit – as 't op lasteren ankomp te minste!" zegt Hendrik, terwijl hij Geert vlak in 't gezicht ziet.

"Of hè' 'k jou belasterd, Hendrik?"

"Nee, mij niet Geart! In Ooster-Drente bent menschen met rooie neuzen niet in stoat um fasoenlijke menschen te lasteren. – De proaties van janeverkalver telt ze doar niet, al dansen z' er ook met witte zokken veur de vioel."[118]

"Hie hef alles heurd!" fluistert Harm Pronk.

---

117 Mijn arm kind.

118 Lees in de NPDAC van 1886 de criminele berichten. Veel geweld, drankmisbruik, doden. Een lijk op straat was niet heel uitzondelijk Achterin dit boek enkele artikelen uit die krant voor de context van Hannegien.

"Die is roak!" meent een tweede en ziet met de overigen eenigszins verbluft toe, hoe Hendrik Lamers zich spoedt om met het arme meisje thuis te komen.

Geert is door de laatste woorden van Lamers geheel overbluft. Hij weet, dat die "roode neus" hem gold en dat ieder der omstanders overtuigd is, dat hij dikwijls meer drinkt dan eet en dat allen in een luid gelach zouden zijn uitgebarsten, als men niet in de onmiddellijke nabijheid eener doode stond. Met onbegrijpelijke vlugheid weet hij evenwel de algemeene gedachte af te leiden, niet alleen om den indruk van Hendriks woorden weg te nemen, maar ook, omdat hem iets anders is ingeschoten. De arme vrouw moet natuurlijk op kosten der gemeente[119] begraven worden; alle moeite, ten behoeve der doode, zal de gemeente vergoeden en zulke moeiten worden wel eens goed beloond. Als hij maakte dat het lijk bij hem in huis kwam!

"Op den burgemeester wachten goat niet, jongs! 't Mensch kan hier zoo lang niet liggen," zegt Geert, alsof er niets gebeurd is," wij mussen heur moar op mien deel brengen."

Tien minuten later heeft hij zijn doel bereikt en anderhalf uur daarna komt er van den burgemeester bericht, dat de doode op kosten der gemeente moet begraven worden.

Hannegien

Toen twee dagen later de begrafenis plaats had, stond Hendrik Lamers met het bedelkind aan de hand op 't kerkhof en keek somber naar een grafheuveltje, dat eenige schreden van 't graf der arme vrouw was en reeds een weinig begon te begroeien, doch overigens de duidelijkste sporen droeg, dat het eerst kort geleden

119 In Drenthe zijn diverse verhalen over deze kosten in omloop. Tusschen Koevorden en Dalen heeft ook, gedurende ruim 130 jaren, een geschil bestaan, aangaande de grensscheiding van beide gemeenten. 't Erfgerucht vermeldt, dat een in de velden tusschen Koevorden en Dalen gevonden lijk, een voorname grond geweest is, om ten voordeele der laatstgenoemde gemeente de grensscheiding te bepalen ter plaatse waar 't lijk was opgegraven. De stad Koevorden zoude toen geweigerd hebben 't naar zich te nemen en te doen begraven, omdat het, naar hare meening, op 't grondgebied van Dalen was gevonden. Podagristen Deel II.
Tussen kerspelen Norg en Vries speelde een vergelijkbaar conflict. Vrouw Lebbe werd dood gevonden (voor 1639). Aan het geschil herinnert de Lebbestaok, een paal met een plaquette ten zuiden van Peest. Vrouw Lebbe bij Peest. Deze dode vrouw zorgde voor een grenswijziging tussen de Marken.

moest opgezet zijn. Het meisje droeg reeds betere kleertjes, die kennelijk vroeger door een ander gedragen waren. Het zag Hendrik met haar helder blauwe oogjes vlak in 't gezicht en drukte haar hoofdje zwijgend tegen hem aan. Nog voor het graf der bedelares geheel gesloten was, kwamen twee mannen met een eenvoudigen grafsteen het kerkhof op en legden dien, in Hendriks tegenwoordigheid, op het zooeven genoemde grafheuveltje. Op den steen stond gebeiteld:[120]

Hier rusten Hannegien Slot,
echtgenoote, en
Hannegien Lamers,
dochtertje van Hendrik Lamers.

Een zelfde graf sluit beiden in,
De dood was beiden wis gewin;
Want deugd en onschuld hier beneen
Zijn zekere paân ten hemel heen.

Toen de steen gelegd was, wischte Hendrik een traan weg en ging zwijgend van 't kerkhof, terwijl hij het arme meisje zachtkens de hand drukte en weer met zich nam. Twee dagen later ging 't als een loopend vuurtje, dat Hendrik het kind wilde opvoeden en verzocht had haar Hannegien te mogen noemen.

Proaties

Allerlei gissingen werden er over die daad van Hendrik geuit en in de eerstvolgende dagen sprak men te E. over niemand dan over Hendrik Lamers en het "schooierskind". Dat iemand medelijden met zoo'n kind kon hebben liet zich wel verklaren.

"Moar um zoo'n wicht hoast krek as je eigen an te nemen is toch moar niet te begriepen," meent vrouw Steuter, die drie dagen na de begrafenis der arme vrouw bij een der E.-der boerinnen met nog eenige andere op kraamvisite is.

"En dat hie 't zul doan hebben as 'n gedachtenis an zien

120 Het graf van overleden vrouw en kind, beide met de naam Hannegien, van Hendrik Lamers.

Hannegies[121] g'leuf 'k nooit!" merkt een tweede op, "men hef joa nooit zien, dat hie 'n troan um zien verlies sturt hef."

"Doar kun j' niet op an!" zegt Wolters Geertje,"hoe harder gekreten hoe gauwer vergeten, zegt 't spreekwoord. Er um schreien dut hie niet; moar dat 't hum antrekt is wel te zien; hie kik er joa krek uut of hie wel 'n joar ziek west is."

En weer een ander:

"'n Witbek[122] is 't altied west, zoolang hie hier is."

"Moar Hannegien sukkelde ook al, toe ze hier kwamen," herneemt Geertje.

"Ik wil er de zegster niet van wezen; moar noa 'k heurd heb mot Hannegien 't niks te best bij hum had hebben," brengt een vijfde in 't midden.

"En wat meen j' dat er gister bij Geart Slieter zegd is?" herneemt de eerste spreekster.

"Nou?" vragen eenigen tegelijk.

"Joa, men kan op alle proaties niet an en 't kan best wezen, dat Geartien g'liek hef, moar ik zeg moar, dat er geen koe bont neumd wordt of hie hef wel 'n vlekkien en as 't woar is, wat ze bij Geart zegd hebt, is de heele Hendrik Lamers mij geen goendag-zeggen waerd. As hie dat schooierswief lest 'n uur bij hum in de keuken had hef, dan hef die heur ook wel eer kend."[123]

"Wat schooierswief?"

"Doar hie 't kind van opneumen hef."

"Hebt ze dat zegd?"

"Joa! En 't mot niet d' eerste moal wezen, dat hie zuk volk bij 't vuur loat zitten, krek of ze gasten van hum bent."

"Moar dut hie dat dan alleen met de vrouwen?" vraagt Geertje Wolters op verwijtenden toon.

"Dat kun j' in Old- of Nij-Schoonbeek[124] denk ik beter gewoar

121 Vrouw en kind.
122 Een soort papegaai. Misschien ook: bleekscheet. Volgt zeer ruwe taal.
123 Eerder gekend; heeft eerder met haar het bed gedeeld.
124 Bekend vanwege? De naam Schoonebeek kent een afstamming van een ongehuwde moeder; een Schoone van de Beek. Zie eerdere voetnoot. Eigenlijk is Schoonebeek oorspronkelijk niets dan een volkplanting van Zuid-Barge, – 't lasterzieke gerucht zegt: van de vaderlooze kinderen, die aldaar geboren werden. Een ander sprookje zegt, dat Schoonebeek zijn naam heeft ontvangen van een zeker meisje, dat om hare uitstekende schoonheid in de wandeling de schoone bekke (rebekka) wierd geheeten. Zij zou al te vrijgevig met hare gunsten geweest zijn, en, daardoor in moeijelijkheid gebragt, uit

worden as hier," voegt de voorlaatste spreekster Geertje toe.

"Geart Slieter mag Hendrik niet lieden,[125] umdat hie ofschaffer is," herneemt Geertje met vuur, "en allemoal, die bij Geart komt, evenmin."

"Zeg er tegen Geartien moar geen kwoad meer van," voegt vrouw Steuter er glimlachende aan toe: "zie wil Hendrik de hand boven 't heufd hollen," waarop allen beginnen te lachen, behalve Geertje, die stijf voor zich neer ziet, terwijl een lichte blos haar over de wangen vliegt.

Ze is een jonge weduwe van twee en dertigjaar en daar Hendrik Lamers ongeveer denzelfden ouderdom heeft, behoeft ze aan de toespeling op haar toestand niet te twijfelen. Een zacht meesmuilen onder den kring bewijst dat men gevoelt, dat vrouw Steuter wat te ver gegaan is; doch in het volgende oogenblik wordt het gesprek met dezelfde opgewektheid over andere onderwerpen voortgezet. Nu geldt het de wanverhouding[126] van twee, die tot ieders verbazing toch zullen trouwen, en van wie de een "veur altied de familie 'n kroon op 't heufd zet,"[127] dan een, die "met de klompen in 't gelag thuuskomp, moar doar ook niks aans van te wachten was, umdat 't altied 'n wildschuttel[128] west is," vervolgens een, "die 't moar breed loat hangen al hef ze nog geen cent betoald van 't geen z' um 't lief hef," en vele zaken meer, die altijd erg vergroot uit dergelijke kransjes haar intrede doen onder 't publiek en niet zelden haat en nijd doen geboren worden, die in jaren niet worden weggenomen.[129]

Of Hendrik Lamers er zich veel aan gestoord zou hebben, als hij die koffiepraatjes over hem gehoord had?" We gelooven 't niet; want Grietje, die eerst meid, doch sedert zijn vrouws dood huishoudster is geweest bij hem, zegt altijd, dat hij "proaties zoo veul telt as 'n bos stroo[130] en 't zijn gewoon gezegde is, dat 'n ander vrij is, as ze hum bij de kop hebt."[131]

Zuid-Barge, hare woonplaats, zich mettervlugt naar Schoonebeek hebben begeven. Podagristen Deel III

125 Heeft een hekel aan hem.

126 Volgt roddel over standsverschil. Een 'koningin' met een arme sloeber.

127 Groninger uitdrukking: ook doornenkroon.

128 Wildschotel. In de bron is met potlood erbij geschreven. Gronings; ook Wild schut, vgl. Wildschütz.

129 Een constante in (regionale) romans.

130 Zoveel strospieren als een schoof stro kent; heel veel.

131 Wie over mij roddelt, praat – op dat moment – niet over een ander.

"Menschen, die altied proaten en nooit denken, bent hem geen anheuren weard. 'n Tong hebt ze; moar toe ze geschoapen bent, is 't heufd bij heur vergeten en bij die proatiesmoakers moe j' voak ook allang zuken um 'n hart te ontdekken."

Witte sokken

En Hendrik meent het, als hij zoo spreekt; daarvan is Grietje volkomen overtuigd. Ook weet ze, dat hij meer achting verdient dan de beste te E. Ze kent hem al sedert jaren. Uit 't Oosten van Drente is ze met hem meegekomen en moet daarom ook gedurig het schimpen op de Ooster-Drenten aanhooren. 't Heeft haar vaak gepijnigd als de E.-ders haar vroegen, "of z' in Ooster-Drente niks as witte schoapen holt: umdat doar zoo'n bult witte zokken neudig bent," maar toen Geert Slijter haar laatst vroeg, "of Hendrik zien knepen[132] telde as hie zoo langs den weg sjokt," had ze hem wel willen aanvliegen. En toch, hoe zal ze hem verdedigen! Sedert Geert haar voor eenigen heeft toegevoegd, "dat hie 'n best middel wet um 'n gerimpelde huusholster wear glad te kriegen en dat Hendrik dan moar eenmoal heuren heuf hoe 'n bult zie van hum holt en z' is de ziende," sedert stokt het haar in de keel, als ze hem verdedigen wil.

"Krek of men van zoo'n man as Hendrik 't goeie niet zeggen kan zunder bijoogmerken. En toch, de schien kan tegen mij wezen,

132 Knopen telde, balans opmaakte. Het volgende uit etymologiebank.nl Daar zit 'em de kneep, d.w.z. daar zit de moeilijkheid; daar houdt het 'em (vgl. eng. there is the rub), dat is ten aap (Maastricht); bij Winschooten, 183: Daer leit de kneep, dat wil zeggen daar houdt het, knijpt het, zit het vast; Tuinman I, 232: daar ligt de kneep, dat wil zeggen de klem der zaak; vgl. hd. da sitzt der Haken; eng. thats just the kink of it. Eene andere hieruit voortvloeiende beteekenis heeft kneep in de uitdr. de kneep vatten (zie Tuinman I, nal. 13 en Van Effen, Spect. VII, 198) naast den kneep weg hebben, het geheim der zaak of handeling gevat hebben (Tuinman I, 233; Chomel II, 1257: Gelyk 'er Valken van een leerzamen aart, en min leerzame zyn, zo ziet men 'er somtyds, die de kneep de eerste, of twede sprong al weg hebben) en de knepen kennen (Harreb. I, 419. Teirl. II, 155). Hier heeft dit woord de bet. van listige kunstgreep, streek, in welken zin het ook door Halma en Sewel wordt vermeld en eveneens in het Nederduitsch bekend is; Afrik. daar lee die knoop. Vgl. Wander II, 1429; Eckart, 274: he wêt de rechten knêpe; he is vuller knêpe; Molema, 46 b; hy het de knepen yn 'e mouwe; der sit 'm de kneep; hd. den Kniff kennen; Kniffe hinter den Ohren haben (Wander II, 1431Voor de verklaring van kniff in dezen zin 'denkt man an das betrügerische Bezeichnen der Karten durch einen Kniff' (Paul, Wtb.291).).

umdat geen een wet hoe 'k treurd heb, toe veur twee joar, 'n week veur 'k trouwen zul, al mien hoop vervleug deur dat Bearend sturf, – Bearend die 'k zoo lief had. Ak wear een lief hebben kun, zult 't zeker Hendrik wezen; moar mien hart zeg dudelijk, da 'k nooit wear lust tot trouwen zal kriegen – en Hendrik, g'leuf ik, evenmin. Hie wet wel, da 'k um geen bijoogmerken goed veur zien huusholling zurg. – Joa, Geart, zeg moar da 'k 'n gerimpelde huusholster ben. God bewoar je veur zoo'n hartzear,[133] as doar ik de rimpels deur kregen heb!"

Zoo denkt Grietje menigmaal en als haar 't verledene dan weer helder voor den geest treedt, de woorden in haar oor weerklinken: "wees bedoard Grietien! Oeze lieve Hear hef er zeker wieze bedoelings met, da w' hier niet vereenigd wordt; tegen Zien wil meu w' niet morren en 't was in 't best geval toch moar 'n kurt poosien, da w' mekoar bezitten kunnen .... Nee Grietien, niet zoo verlegen wezen; an d' andere kant wo' w' joa vrog of loat wear vereenigd," – als die woorden van Berend weer in haar oor klinken, dan biggelen haar de tranen over de wangen en zucht ze menigmaal:

"O Bearend, wat bent die leste woorden van je 'n troost in mien lot."

Maar de E.-ders zijn met die omstandigheden niet bekend en daarom kunnen ze licht gelooven, dat het niet alleen uit achting is, als Grietje Hendrik Lamers verdedigt. Ze verkropt zich dan ook maar en vindt troost in de bewustheid, dat ze een levensdoel heeft, nu ze de huishouding van Hendrik Lamers kan besturen. En nu de kleine Hannegien – het arme bedelaarskind – er is? O Grietje zal als een moeder voor haar zorgen! Hannegien zal haar lief krijgen, daar twijfelt ze niet aan en als deze groot geworden is, goed heeft geleerd en de deugd bemint – en Grietje dan nog leeft, dan zal ze kunnen zeggen:

"Kiek, Hannegien! doar hè 'k veur leefd om jou te moaken da j' bent" en Geert Slijter en alle E.-ders zullen dan moeten erkennen, dat ze zonder bijoogmerken zoo goed voor Hendrik en diens huishouding is geweest. "En och, och! Wat zal Hannegien 'n mooi wicht worden met heur heldere oogies – en 't ding is al zoo wies of 't wel zes joar telt."

133 Haar leed. Overleden man.

Frens verhangt zich nadat zijn bedrog is uitgekomen

Frens[134] schijnt door den smeekenden toon van Kornelis in een andere stemming gebracht te worden en zit zwijgend op een stoel met 't hoofd binnen 't bed, terwijl Kornelis hervat:

"'k Mug Marchien al groag lieden veur heur olders dood waren en dacht heur beter te kunnen kriegen, as d' erfenis weg was. Doarum zweeg ik toe Doavid beschuldigd weur en bedacht loater, da 'k er zulf wel 'n poar duzend gulden ofstrieken kun, as 't met Marchien vlak sleug[135] – en à 'k Marchien kregen had, wo 'k jou dwungen hebben um oes 't geld wearum te geven. 'k Was te veul met 't kwoaie inneumen um te begriepen, dat die broave Marchien nooit van mij hollen kun en toe 'k 't plan opvatte um ees hoogte te nemen, hoe ze over mij dacht, merkte ik uut alles, dat er tusschen heur en Peter wat in 't harte bestund. Wa 'k toe van je eischte, we j';[136] moar hoe de gevolgen van die eisch mij in 't harte grepen hebt, is alleen oeze lieve Hear bekend. Het medeliedige gezicht van Peter, toe hie deur de veldwachters wegbracht weur, stund mij in 't eerste oogenblik as 'n dreigement veur de geest, mien jaloerschheid en mien zundig harte moakten, da 'k mij stil hul van 't geen er tusschen jou en mij veurvallen was. 't Was krek ò 'k 't verstand verliezen zul, toe 'k an Marchien's krieten[137] zag, hoeveul ze met Peter ophad. Ik kun er mij niet over stilhollen, toe 'k 'n oogenblik, noa Peter wegbracht was, met heur in de schuur stund en toe ze bij die gelegenheid zee, da 'k 't nooit woagen mus 'n hand noa heur uut te steken, wo 'k heur van jaloerschheid wel vermoord hebben. Um mij te ontloopen is ze toe weggoan noa R.-der kerspel[138] en as ze dit niet doan had, wee'k niet, wat er gebeurd zul wezen."

Kornelis zwijgt en bergt het klamme, afgematte hoofd snikkende in 't kussen, terwijl Frens den moed mist deze groote smart

134 NPDAC vrijdag 26 maart 1886. Afl. 11.
135 Doorging; als ik haar trouwde.
136 Dat weet je, namelijk f 2000.
137 Huilen.
138 Gemeente Rolde.

door één woord te onderbreken. Na een paar minuten vervolgt Kornelis:

"d' Eene zunde volgt zoo licht uut d' andere[139] en zoo is 't bij oes ook goan; moar nog kan er, goddank! 'n bult wear goed moakt worden.

"Wat wò j' dan?" vraagt Frens op vreeselijk somberen toon, terwijl zijn hoofd op zijn handen steunt.

"Peter mot uut de gevangenis boas! en Doavid wear in zien eare komen. – 'k Heb er 'n goed middel veur uutdacht, zunder dat 'e er deur in meuilijkheden kunt komen. Al in poosien ligt er twee brieven in mien kist kloar die 'k an de burgemeester wil sturen, tegen de tied, dat het met mij noa 't ende loopt. Een brief is veur David, en doar stoat in, dat ik 't geld uut Hendrik 's buus kregen[140] heb, toe hie ziek in de woagen zat en achter tegen de planken an lag te sloapen, underwiel ik in stilte achter op de planken met reed. Dat hè 'k er almoal umstandig inschreven. d' Andere is veur Peter en doarin hè 'k bekend, dat ik uut jaloerschheid over Marchien de honderd gulden in Peter 's hemdrok stopt heb, noada 'k ze eerst uut jou kist neumen had. Die brieven wi 'k noa de burgemeester sturen met twaalfhonderd gulden er in veur Marchien. Het geld komp dan van mij, moar ie moet mij er an helpen, boas. Wi' j'[141] dat doen?" Frens zwijgt en is blijkbaar in grooten tweestrijd, waarop Kornelis herneemt:

"Och, boas! ik bid en smeek je, doet het. 't Zul mij zooveul verlichten en 't mot veur jou 'n middel worden um oeze lieve Hear vergeving te vroagen, zooas ik wel duzendmoal doan heb in mien ellende." En met steeds zachtere stem: "Joa wel duzendmoal en o, ik veul nou dat de goeie God op zu'k smeeken de grootste zundoar vergeving schenkt!"

"Ma 'k tied hebben tot murgenvrog um je uutsluutsel te geven?"

"Nee, van oavund moe 'k 't weten. – Geeft eerst de pearde wat en zegt dan da j' toestemt. – Ie hebt joa de honderd gulden in Peter 's kleeren steuken?"

't Was donker in 't kamertje en daardoor zag Kornelis niet, welk zonderling vuur er gloeide in de oogen van Frens, toen hij opstond onder de woorden:

139 In de herhaling.
140 Genomen, gepakt.
141 Wil je dat doen?

"Joa, Knelis! ik heb 't doan. Ik en aans geen een!" En zonder meer te spreken verlaat hij Kornelis en begeeft zich naar de schuur.

De snel op elkander volgende schokken hadden hem als waanzinnig gemaakt en geen uitweg ziende, sloeg hij de hand aan zich zelven en maakte door ophanging een einde aan zijn leven.[142]

VI. (slot)

Eind goed, al goed

Vijf[143] dagen later bevindt zich op weg tusschen W. en D. een jonge man, die blijkbaar zeer vermoeid is. Trekken van somberheid en afmatting liggen op zijn gelaat. Geen wonder dus, dat hij even uitrust op den groenen kant, die langs den weg loopt. Peizend zit hij daar neder. Zijn hoofd rust op beide handen, terwijl de ellebogen een steunpunt op de knieën vinden. Zóó is hij in gedachten verzonken, dat hij niet eens het meisje opmerkt, 't welk insgelijks van W. komt en hem spoedig genaderd zal zijn.

Nu zij hem nog nader komt, blijft ze plotseling even staan; doch in 't volgende oogenblik gaat ze doodsbleek met onvaste schreden en toch sneller op den jongeling af, zonder een seconde haar blik van hem af te trekken. De laatste heft het hoofd onder een zwaren zucht op.

"Marchien!" klinkt het op een toon, waaruit onuitsprekelijke blijdschap en tegelijk diepe neerslachtigheid spreekt.

"Peter! – Och. heare, ben j' ziek?" In 't volgende oogenblik treedt Marchien Buiting op Peter uut 't armhuus toe en geeft hem de hand, die Pieter trillende van aandoening omklemt, terwijl hij opstaande antwoordt:

"Nee, Marchien! – Ziek niet... moar… ik was... 'n beetien meu.[144] Marchien, ik..."

Marchien kan haar gevoel niet langer beheerschen. De tranen stroomen haar langs de wangen en zonder dat ze 't zelf weet, drukt ze Pieter krampachtig de hand. Een nooit gekend gevoel stroomt den laatste door de borst en in 't volgende oogenblik zinken de

142 Heftig slot. Deze uitweg was niet ongewoon.
143 NPDAC 27 maart 1886. Afl. 12.
144 Moe.

twee gelieven in elkanders armen en geven tranen, snikken en kussen de zichtbare blijken, hoe innig de band der liefde reeds deze twee jeugdige harten omsnoert.

Hoog boven hun hoofd stijgt een leeuwerik naar 't zwerk, die jubelend tot den troon des Allerhoogsten schijnt te willen klimmen, als moest hij daar verkondigen, hoe de reine liefde hier het ijs doet smelten, 't welk het hart van een door de wereld vertredene reeds ombolsterd[145] had.[146]

Heel in de verte hooren we de sombere tonen der kerkklok van W. die het doodenlied uitgalmt over het open graf van Frens Bokkelman, aan wien juist de laatste plicht volbracht wordt.

Nadat beiden eenigszins kalm zijn geworden, vervolgen ze gemeenschappelijk den weg naar D. en herdenken te gezamenlijk de gebeurtenissen der laatste dagen: dat Kornelis namelijk alles aan 't licht heeft gebracht, Malok weer in zijn eer is hersteld en Pieter toen dadelijk uit de gevangenis kwam, terwijl tevens de omstandigheid, die hen hier samenbracht, stof leverde voor een druk gesprek.

Kornelis had beiden namelijk verzocht, zonder dat de een het van den ander wist, om op denzelfden middag bij hem te D. te komen, waar hij zich thans bevindt. Waarom Kornelis beiden gelijktijdig bij zich wenschte, had hij tegen zijn zuster uitgedrukt door de woorden, dat "hie zoo groag de hand van Marchien in die van Peter wol leggen, um te hereenigen, wat deur hum zoo wreed van mekoar rukt was."

Het laatste heeft hij dan ook mogen doen; want een half uur later kwamen de twee gelieven te D. waar ze, behalve die verrassing, ook tot hun blijdschap vernamen, dat Kornelis, volgens 't oordeel van den dokter, wel spoedig herstellen zou: het pak op zien hart had hum zoo mizeroabel moakt, dat hie zulf meende in de tearing te wezen, woar gelukkig niks van an was. Maar toch is hij blijde met de vereeniging van Marchien en Peter, welke laatste volgens hem – wel arm van ofkomst moar riek an braafheid en verstand mot neumd worden.

145 Bolster: omkapseling van een vrucht, bijv. van een kastanje.
146 Himmelhoch jauchzend, bis zum...

HARM TIESING (1853-1936)[147]

(Borger 1853 - Borger 1936) Landbouwer en schrijver.
Groeide op onder armoedige omstandigheden. Verhuurde zich als dagloner en werkte zich geleidelijk op tot keuterboer. Verkreeg door zelfstudie een behoorlijke ontwikkeling. Op maatschappelijk en politiek gebied oefende hij omstreeks 1900 tal van functies uit. Zo was hij van 1897 tot 1910 lid van de gemeenteraad, en van 1894 tot 1910 diaken van het armenwerkhuis van de Nederlandse Hervormde Kerk in Borger. Tevens was hij ambtenaar van de burgerlijke stand, secretaris van het waterschap Borger-Westdorp en secretaris van de Gezondheidscommissie. Als politicus voelde hij zich aanvankelijk aangetrokken tot de vrijzinnig democraten, later volgde hij meer de oud-liberale ideeën van de Liberale Unie.

Hij begon uit geldgebrek voor de kranten te schrijven. Iedere winter schreef hij een feuilleton, eerst voor de *Nieuwe Provinciale Drentsche en Asser Courant* en daarna voor de *Provinciale Drentsche en Asser Courant*. Vooral drie (nagenoeg) geheel Drentstalige feuilletons kregen grote bekendheid, doordat ze postuum in boekvorm werden gepubliceerd: *Marthao Ledeng, de bloem van 't daarp* (1943), *Over de Hunse [hoe Veenholtens volk d'r leefde] 'n vertelling veur 't Drèènsche volk* (1944) en *Zien broed verloren* (1943). Meer dan een halve eeuw heeft Tiesing meegewerkt aan de *Nieuwe Drentsche Volksalmanak*. Ook aan andere almanakken, zoals *Eerelmans almanak* en *Hazelhoff's almanak* leverde hij regelmatig bijdragen. Voorts schreef hij toneelstukken die nooit zijn uitgegeven, althans niet tijdens zijn leven.

Als schrijver werd hij na zijn dood vooral beoordeeld op zijn niet-literaire publicaties. Met name de talrijke kranten- en tijdschriftartikelen, die hij veelal in het Nederlands schreef, werden door C.H. Edelman verzameld. De meeste bijdragen hebben de landbouw als onderwerp. Tiesing beschreef en verklaarde de veranderingen in de samenleving van zijn tijd. In zijn fictionele werk krijgen de verworvenheden van de wetenschap en techniek aandacht, maar tevens wordt de herinnering aan het

147 Henk Nijkeuter *In Geschiedenis van de Drentse literatuur, 1816-1956*. Van Gorcum, Assen. 2003. Website geheugenvandrenthe.nl/tiesing-harm

oude boerenleven doorgegeven aan het nageslacht.

Marthao Ledeng, de bloem van 't darp (feuilleton 1892 – 1893), Boek in 1943
Over de Hunse, 'n vertelling veur 't Drèèntsche volk (feuilleton 1901 – 1902)
Zien broed verloren (feuilleton 1902 – 1904).

BIJ MARTHAO LEDENG VAN HARM TIESING

Waarom een boek over *Marthao Ledeng, de bloem van 't daarp?* Waarvoor een analyse van de tekst uit 1892? Wat levert herlezing en *close reading* van streektaalliteratuur aan inzichten op over het erfgoed? Wat is nog niet gezegd en nog niet ontdekt over literatuur in het Nedersaksisch taalgebied? Wat maakt het literaire erfgoed tot een aangename verpozing?

In vorige eeuwen was literatuur informerend en opvoedend. Literatuur had een duidelijke maatschappelijk functie. Een natie – een volk – beschikte over grenzen, een leger, een eigen taal en een eigen literatuur. Naties komen en gaan. Landen lossen op in grotere gehelen. Literatuur is wereldliteratuur, grenzenloos. En… op kleine schaal bestaat een literatuur als weerspiegeling van de regio. Deze afspiegeling is het sterkst in streektaalliteratuur. Lezers kunnen de regionale taal verstaan, lezen, wellicht schrijven en hopelijk begrijpen.

Literatuur in Drenthe bestaat korter dan de leeftijd van de provincie. Pas na vertrek van Napoleon in 1815, na de Franse tijd, is Drenthe een provincie. Voor die tijd was de Lantschap te weinig bevolkt om mee te doen met de Republiek van de Verenigde Nederlanden. De eerste Drentse reisroman is van de drie podagristen.[148] Na 1843 als feuilleton verschenen in de *Drentsche Volksalmanak*.

Marthao Ledeng, de bloem van 't daarp is als feuilleton verschenen in 1892/1893 en pas later, in 1943, als boek gedrukt.

Mijn wens om streektaalliteratuur nauwkeuriger te analyseren kreeg in het najaar 2020 een aanzet met het proefschrift van Roel Smeets.[149] De korte beschrijving van zijn onderzoek in NRC[150]

148 In 2020 heruitgave in zeven delen. *Reis door Drents erfgoed*. Ter Verpoozing. Peize.
149 Roel Smeets. *Character constellations, Representations of social groups in present-day dutch literary fiction.* Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen. 24 november 2020.
150 NRC 24 november 2020.

zette mij op het spoor dat ik eerder vruchteloos had verkend; kwantitatieve analyse. Tellen. Meten is weten. De afgelopen jaren heb ik enkele vingeroefeningen gedaan.[151]

Roel Smeets stuurde zijn dissertatie met beschrijving van het instrumentarium. Hij onderzocht 170 Nederlandstalige romans met 2.137 romankarakters. Computerprogramma's hielpen met tellen van karakters uit de werken. Hoe ver staan de namen van elkaar in een tekst? Wie spreekt met wie en hoe vaak? In de boeken uit 2012 onderzocht hij relaties tussen autochtonen en migranten, tussen rijk en arm, tussen geschoolden en ongeschoolden, tussen mannen en vrouwen. Hij onderzocht gemeenschappen in romans en hij keek naar conflicten. In het Engels levert dat drie termen als richtsnoer: ***Centrality*** (wie/wat is de hoofdpersoon), ***Community*** (in hoeverre maken karakters deel uit van een groep, of juist niet) en welke ***Conflicts*** spelen een rol?

Het corpus van de streektaaliteratuur is te klein voor een analoog onderzoek. Met 100 boeken (gok) is de voorraad Nedersaksisch proza uitgeput. Niet elk boek leent zich voor het onderzoek. Met *Marthao Ledeng* geef ik in dit boek een aanzet voor een kwantitatief onderzoek naar hoofdkarakters, gemeenschappen en conflicten in streektaalliteratuur. Het is tegelijkertijd een uitnodiging aan (regionale) literatuurminnaars ter navolging. Wie zin heeft, wie nieuwsgierig is en wie wil nadenken over het literaire streektaalerfgoed kan de methodiek uit dit boek navolgen. Tellen, schiften en vergelijken. De resultaten nodigen uit om teksten met een nieuwe invalshoek te onderwerpen aan *close reading*. Wat staat er geschreven? En vooral: wat staat er niet geschreven, wat is tussen de regels over het erfgoed te vinden?

Deze beschouwing zoekt – na analyse – een synthese tussen feiten en gevoelens, tussen statistiek en beleving. U vindt meetwaarden met woordfrequenties en met frequenties van sprekers aan het woord. Die cijfers geven inzicht in rolverdeling tussen mannen en vrouwen (wie is het vaakst aan het woord? Spreken mannen en vrouwen met elkaar?). *Close reading* laat zien wie naar elkaar

151 Mijn literair tijdschrift *Poze* nr. 15. Analyse van werk van Jan Veenstra. (op mijn web.) Deels opgenomen in deel VII van *Reis door Drents erfgoed*.

luistert en wie bezig is een monoloog af te steken. Nauwkeurig lezen onhult wat mannen en vrouwen tegen en over elkaar zeggen.

In *Marthao Ledeng* komt het woord kus/zoen niet voor. Eenmaal een *drokkert*, en dat in een roman met de mooiste bloem van het *daarp* en drie rivalen. Het woord *geld* staat hoog in de frequentielijst, zo vaak dat het wellicht verantwoord is te zeggen dat *geld* de hoofdpersoon is in deze roman.

Statistiek laat een ondergeschikte rol zien van meiden, wichter, boerinnen. *Close reading* onthult dat vrouwen veelal als dom en roddelziek worden beoordeeld op momenten dat ze wel spreken. *Close reading* onthult traditionele plagerijen van afwijkende persoonlijkheden. Het malle-Geertsyndroom:[152] steek de gek met ieder die niet is zoals je zelf bent. De basis van nog niet uitgeroeide pesterijen.[153] *Close reading* laat zien dat uithuwelijken niet vreemd was in de negentiende eeuw. Al zijn verschuivingen merkbaar.

Roel Smeets schrijft in zijn dissertatie dat er enkele drempels liggen voor dit type onderzoek. Een romanfiguur is immers geen echt mens, voor romankarakters gelden andere regels. Toch doet hij alsof de romanfiguren werkelijk bestaan. Hij legt de verhalen langs de lat van groepsprocessen, gemeenschappen en kennis van relaties uit sociologie en psychologie. Wat klopt en welke opvattingen zijn gebaseerd op vooroordelen?

Wat bepaalt de dorpsgemeenschap, de groep met eigen ongeschreven regels? Welke rol speelt de hoofdpersoon bij de vorming van die gemeenschap (kliek)? Hoe houdt de dorpsgemeenschap de hoofdpersonen in het gareel? Hoe veranderen conflicten de opvattingen van de dorpsgemeenschap en van de hoofdspelers? Het zijn actuele vragen.

Wat is een (roman)karakter? Niet alle karakters zijn mensen van vlees en bloed. In *Marthao Ledeng* is wellicht *geld* de hoofdpersoon, of zijn de algemeen geaccepteerde plagerijen (pesterijen) het hoofdonderwerp. In romans kan ook een schilderij de hoofdfiguur

152 In Erica woonde in mijn kindertijd Geert Suelman. Minder toebedeeld met intellectuele gaven. We – kinderen uit de straat – lieten hem gekke dingen doen. Vermaak uit de jaren '50. Hij was niet de enige 'gestoorde'. Achteraf is de vraag gerechtvaardigd: Wie was in die situatie gestoord?

153 Zie ook *Diep geworteld* van Keur & Keur (*The deeply rooted*). Heruitgave Ter Verpoozing. Peize.

zijn[154] of een hond[155]. Er zijn *flat characters*, eendimensionale spelers in de verhalen. Er zijn ook (ronde) karakters met alle hebbelijkheden en onhebbelijkheden, ons zo vertrouwd. Roel Smeets citeert Forster uit 1927.

> Een rond karakter is in staat de lezer op overtuigende wijze te verrassen. Als een karakter de lezer nooit verrast is het een plat karakter. Als de verrassing de lezer niet overtuigt dan doet de romanpersoon alsof het een rond karakter is.

Met deze omschrijving vallen, wat mij betreft, de meeste karakters in *Marthao Ledeng* in de categorie plat. Ze zijn voorspelbaar in hun rolverdeling. En juist die voorspelbaarheid geeft een prettige inkijk in de dorpsprocessen, oudere lezers wellicht vertrouwd. Jeichienmuei (tante Jeichien) geeft aan haar neef Nabben Jaan een traditioneel advies om Marthao te veroveren. Tegenwoordig zou dat advies diametraal zijn, als tante al om advies gevraagd zou worden. Veel uit *Marthao Ledeng* is inmiddels in het tegendeel verkeerd. Interessant om de verschillen te zien tussen wat vroeger heel gewoon was en heden ten dage volslagen afkeurenswaardig wordt bevonden.

In *How to read a book* geeft Virginia Woolf een beschouwing over lezen. Ieder leest zijn/haar eigen verhaal. Persoon, tijd en context bepalen, naast andere variabelen de beleving. Woorden en zinnen, namen van personen, taalgebruik uit vorige eeuwen hebben inmiddels een andere lading gekregen. Met de geschiedenis in het achterhoofd is *Marthao Ledeng* (uit 1892/1893) te lezen als een tijdsbeeld. Hoe dacht en deed men destijds, wat is er veranderd? Hoe was de omgang tussen ongeschoolde puberende jongens en meisjes op vrijersvoeten? Hoe reageerden ouders en dorpsgemeenschap? Welke gedragselementen zijn tot op vandaag merkbaar?

Wie enkel naar de inhoud van *Marthao Ledeng* kijkt raakt wellicht teleurgesteld door het 'platte' verhaal en door de 'platte' karakters. Wie naar de ontwikkelingen in de loop van de jaren kijkt ziet verrassingen.

---

154 *Specht*, Willem Jan Otten. 2004.
155 *Apport, Kasper apport* in mijn novelle. Te vinden in Deel III van *Reis door Drents erfgoed*. En in Deel V. Het korte verhaal *Mandielig* met een manhond.

Roel Smeets citeert Lippmann uit 1922. Meestal kijken we niet eerst, we definiëren eerst wat we denken te zien, daarna kijken we. Uit het verwarrende geheel van wat ons omringt kiezen we het vertrouwde. We zien de stereotypen die we uit onze cultuur kennen.

Mijn bewerking, analyse en synthese geeft een ander gezichtsveld dan wat al in de (voor)oordelen een plek heeft gevonden. Out of the box, dat is mijn insteek geweest.

In het volgende licht ik aan de hand van statistieken enkele aspecten toe van Hoofdpersonen, Gemeenschappen en Conflicten. In de voetnoten bij de tekst van Harm Tiesing staat wat mij opviel bij aandachtig lezen.[156] Ik heb niet alles ontdekt. Er staat niet wat er staat, er staat veel meer.

Karakters

Marthao Ledeng telt 36 karakters,[157] 11 vrouwen 25 mannen.[158] Een groot deel van de karakters doet mee als aankleding van het verhaal, De frequentieverdeling laat dat goed zien. Van de vrouwen doen drie mee. Allereerst Marthao, globaal evenveel genoemd als hoofdkarakter meester Kroerhof. (Dat aantal zou het ongeveer het dubbele zijn als ik 'mester'[159] mee zou tellen.) Vriendin Riekao Rielen en hospita Jeichien Alken volgen op verre afstand. Welbeschouwd doen alle vrouwen niet mee in het verhaal, ze vormen een decor voor de mannen. Jeichienmeui Alken krijgt enig profiel. In samenspraak met haar neef Nabben Jaan (die met Marthao verkering wil). In het laatste hoofdstuk komt vrouw Kroerhof ten tonele. Drie dames – Marthao Ledeng, Rielen Riekao en vrouw Kroerhof – houden een dameskransje en vertellen dat alles toch nog goed is afgelopen. Met een kanttekening van

156 In *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956* van Henk Nijkeuter staat dat J.J. Uilenberg een geannotteerde versie van *Marthao Ledeng* op prijs zou stellen. Dit bij de boekuitgave in 1943.
157 Zie ook: http://personagebank.nl/
158 door de computer geteld. Er kan een enkele dubbeltelling voorkomen. Jaan heet ook Jan. Ledeng wijst op drie familieleden. Ik heb geprobeerd dat uit te splitsen.
159 Meester is een bewijs van respect en tegelijkertijd een uiting van onderdanigheid. In geschriften en literatuur uit Afrika in de vorige eeuwen klonk vaak Massa, master (meester) tegenover blanken. Massa says.

Marthao in het slot van het boek. “Ik ben toch wal gelukkig.”
De onderlinge verhoudingen blijken ook uit zinnen in de directe rede. Als een karakter het woord neemt is dat vrijwel steeds een man.

Mannen spreken met mannen en vrouwen spreken met vrouwen. De uitzonderingen zijn Marthao Ledeng en haar minnaars. Maar zodra de keuze is gemaakt spreken ook deze romankarakters niet langer met elkaar. De vrouw-vrouwscore van Martha komt vrijwel geheel uit het laatste hoofdstuk; het dameskransje.

Boerinnen en de vrouw van de cafébaas komen vrijwel niet sprekend voor. Ze doen nauwelijks mee. Eenmaal getrouwd verdwijnen de gesprekken tussen mannen en vrouwen.

Publiek roept tijdens de toneelvoorstelling naar de spelers.

Cijfers[160]

Van de mannen is Kroerhof het meest aanwezig. Een naïeve gedreven man zonder oog voor de dorpse verhoudingen. Hij is geliefd, maar hoort niet bij de gemeenschap. Kroerhof spreekt gedragen Nederlands, alsof hij telkens en toespraak houdt.

Nabben Jaan (Jan voor meester Kroerhof), een rivaal, is een platte boerenknecht met nauwelijks beschaving. En tante Jeichien heeft te weinig te bieden om haar neef op te stoten in de vaart der volkeren. Oom Evert laat de domme teut aan zijn vrouw over.

Jeugdvriend Reiner Akkens gaat aan het slot met Marthao naar huis. Een pure jongen. Schapenhouder samen met ‘dorpsgek’ Dolf Ret. De ‘dorpsgek’ is een voorbode van verandering. Ret houdt een enkele toespraak, telkens verwoording van andere tijden. Zodra het *eernsachtig*[161] wordt spreken de karakters Nederlands. Beschaving komt van buiten eigen land en taal. Zie de parallellen met Nederland.

Over de karakters komen we nauwelijks iets te weten. We weten niet hoe ze eruitzien, niet hoe ze gekleed zijn, niet wat ze eten en drinken. Ook het dorp komt niet uit de verf. Er is een stenen straat, dat weten we als een notaris – met bril en sigaar – in een koets op bezoek komt.

160 Ik heb de dialogen handmatig geteld. Dat betekent dat de getallen vooral indicatief zijn. Niet meegeteld zijn dialogen uit de indirecte rede. (Kroerhof vertelde dat…).
161 serieus.

De lijst met trefwoorden geeft ook een inkijk in de verhoudingen in de dorpsgemeenschap. De manlu en boeren zijn sterk vertegenwoordigd. Vrouwlu en wichter doen mee. *Close reading* kan de rolverdeling verhelderen.

Liefde, zoen, kus, genegenheid ontbreken, lippen komen 1x voor: bij de *drokkert*, de Drentse kus. De manieren, of gebrek aan manieren, van Nabben Jaan als hij met Marthao probeert te minnen zijn nu vermakelijk. Hij behandelt haar als gebruiksvee. Marthao maakt nauwelijks bezwaar.

Gemeenschap

De dorpsgemeenschap is gebaseerd op familiebanden en op werkrelaties. De jongelui zijn ongeschoolde handarbeiders en boerenknechten. De ongeschoolde vrouwen werken in een huishouden of op het land. Ieder is laaggeschoold en kijkt – als bij afspraak – op tegen onderwijzer (slechts een enkele maal met de voornaam aangesproken en bijna altijd met 'mester'), notaris en burgemeester.

Geld, erfopvolging en familiebanden liggen overal aan het oppervlak. Wellicht hoofdkarakters in deze roman. Roel Smeets noemt van Couperus de roman uit 1900 *De stille kracht*. De boektitel verraadt de onzichtbare en dominante speler. In Drenthe is dat wellicht geld, naast 'goedbedoelde plagerijen'.

Roel Smeets citeert onderzoekers die zeggen dat familiebanden en sterke relaties belangrijk zijn voor een individu. Tegelijkertijd zorgt een sterke band binnen een groep (kliek) voor verbrokkeling van de maatschappij. Wie niet meedoet, wie zich niet aanpast valt buiten de clan. In Marthao's dorp lijkt dat sterk het geval. Meester Kroerhof vertrekt. Zes jaar later komt hij (getrouwd) terug. Hij is geen bedreiging meer voor mannen uit het dorp. Marthao is met buurjongen Reiner in de echt verbonden. – Soort zoekt soort. De gemeenschap gaat boven het individu. – De drie vrouwen 'teuten' in het laatste hoofdstuk met elkaar onder het genot van een drankje. 'Asof we nog ongetrouwd waren. Wichter onder mekaar.'

Dolf Ret, de onaangepast 'dorpsgek' is een bedreiging voor de gezamenlijke identiteit van de gemeenschap. Als de man een erfenis krijgt is de eerste reactie dat de man onder curatele gesteld moet worden. Dolf Ret vertegenwoordigt de vooruitgang; met

toespraken in het Nederlands. Hij heeft indirect invloed op de jongere schaapherder en toekomstig echtgenoot van Marthao Ledeng, namelijk op Reiner Akkens.

Conflicten

Hoe beïnvloeden conflicten de gemeenschap van het dorp en omgekeerd; wat verandert door het conflict aan gevestigde opvattingen? In het proefschrift van Roel Smeets staan interessante achtergronden over strijd tussen (roman)karakters. Onmin in welke vorm dan ook als aanleiding voor strijd, al dan niet met lichamelijk, verbaal of ideologisch geweld als gevolg.

Roel Smeets onderscheidt direct geweld en structureel geweld. De directe vorm treedt vooral op tussen twee personen. Structureel geweld is minder gemakkelijk aan te wijzen. Achterstelling van plattelanders boven stedelingen, uitsluiting door maatschappelijke stromingen, hardnekkige tradities.

Conflicten in literatuur

Conflicten tussen karakters verwijzen volgens Patrice Pavis (2004) altijd naar onderliggende maatschappelijke problemen. Ruzie tussen man en vrouw over het huishouden komt uit de rolverdeling zoals die in de maatschappij is gegroeid. In de vorige eeuw werden vrouwen ontslagen op het moment dat ze trouwden. Het aanrecht werd hun recht. De naweeën zijn daarvan nog zichtbaar. Nadat vrouwen, die in de V.S tijdens WOII in wapenfabrieken werkten terwijl hun mannen sneuvelden (of niet), weigerden om na de oorlog in huis te blijven, traden er veranderingen op richting gelijkwaardigheid.

Pavis onderscheidt vijf typen conflict.

1. Rivaliteit tussen twee karakters vanwege geld, liefde, opvattingen over goed en kwaad, politiek, enz.
2. Verschil van inzicht over wereldbeschouwing en over morele kwesties (doodstraf, abortus, vaccinatie…)
3. (Innerlijk) conflict tussen gevoel en verstand. (Liefde maakt hersenblind.)
4. Conflict tussen eigenbelang en maatschappelijk belang. (Winkelsluiting in tijden van covid.)
5. Een moreel of metafysisch conflict tussen een (roman) karakter en een niet-bestaande grootheid. (Ik wil dit graag, god vindt het niet goed.)

In *Marthao Ledeng* zijn al deze conflicten te herkennen. Meester Kroerhof wil met Marthao verkering maar vindt Nabben Jan op zijn pad. Aan rivaliteit met Reinder Akkens denkt Kroerhof in het geheel niet.

De wereldbeschouwing maakt plaats voor regionale tradities. Een schoolmeester met een boerendochter; kan/mag dat wel/niet?

Frederik Kroerhof is verliefd. Het kusje op de keldertrap, naast het geslachte varken, heeft zijn hersenen aangetast.

Het eigenbelang is een rustig en gelukkig bestaan. Het dorpsbelang is voortgang van de toneelvereniging die door Kroerhof is opgericht. Hoe loopt het af met de rederijkers, en met de schoolkinderen als hij vertrekt?

Het metafysische conflict is de strijd met de traditie. *Oeze volk* vindt het niet goed als een man zonder geld met een boerendochter trouwt. Marthao heeft geen broer om de boerderij voort te zetten.

Vanuit ander perspectief gelden deze conflicttypen ook voor boerenzoon Nabben Jaan en voor zijn geldschietende oom en tante.

In de hedendaagse Nederlandse romans groeien de conflicten. Zo niet in deze streekroman. Meester Kroerhof mijmert een beetje en vertrekt. Hij solliciteert en krijgt een baan in Overijssel. Alle conflicten opgelost door dit vluchtgedrag. De zwijgcultuur heeft gewonnen.

Zijn opvolger Paul van Dongel (een niet Drentse naam, Brabander waarschijnlijk) bevalt niet. Het achterklapcircuit draait op volle toeren (traditie). Paul van Dongel vertrekt omdat hij zich elders kan verbeteren. Schande! Het is nergens beter dan hier.

Sprookjes

Taalkundigen hebben de structuur van sprookjes in kaart gebracht. Alle sprookjes zijn met zeven karakters en 31 situaties te beschrijven. Een edelman, een prinses, een tovenaar, enz. Een reis, een ongeluk, een kasteel, enz.

Van streekromans weet ik dat niet. Ik vermoed dat het raamwerk van sprookjes in licht gewijzigde vorm ook van toepassing is op streekromans en op veel dialectliteratuur. De verhalen zijn in hoge mate voorspelbaar.

Het proefschrift van Smeets heeft me helder gemaakt dat het conflict tussen meester Kroerhof en Nabben Jaan nog een tegenstrever kent; namelijk de traditie. Reiner Akkens en zijn maatje Dolf Ret hebben dat goed begrepen, of intuïtief aangevoeld. Meeleunen, zwijgen en afwachten. Waar twee honden vechten om een been gaat de derde met Marthao Ledeng heen.

Dat Marthao aan het slot tegen vrouw Kroerhof bekent: Ik ben best wel gelukkig, verraadt dat ook bij de bloem van het daarp de knop langzaam opengaat.

> "'k Zin blied'," zee Marthao, "da's d'r gelukkeg met binst, en daor drink wij nog is op! Ik bin met mien Reiner ok wal gelukkeg en mij dunkt dat is vrouw Kroerhof met heur mester ok wal!"

Conclusie

Marthoa Ledeng geeft door de platte karakters een uitvergroting van plattelandscultuur rond 1890 en het begin van de 20e eeuw. Onderscheid tussen rangen en standen, tussen rijk en arm en tussen geschoolden en ongeschoolden komt scherp naar voren. Er zijn in meerder opzichten een tweedelingen in de maatschappij.

Oudere generaties proberen jongeren binnen de poorten te houden. Aanzetten voor vernieuwingen krijgen te maken met kuiperijen, achterklap, geld en met een effectieve zwijgcultuur. Weinig wezenlijke zaken komen aan het oppervlak. Gevoelens lijken nauwelijks te bestaan. In *Marthoa Ledeng* wint de traditie. Buitenstaanders vertrekken en mogen terugkeren als ze zijn geneutraliseerd en geen bedreiging meer vormen voor de bestaande orde. Toch is er ook hoop. Cultuur, in de vorm van toneel, lijkt openingen te bieden.

Parallellen met hedendaagse ontwikkelingen rond migranten, religie, geld en integratie dringen zich op. Prediker 1:19.

In de tied van veurbereideng

De toneelspelers komen bij elkaar en besluiten om de rollen bij iemand thuis te oefenen. Liever niet regelmatig naar het café. Op een avond laten Nabben Jaan en Marthao verstek gaan. Waar blijven ze? Wat is er aan de hand? Meester Kroerhof gaat op onderzoek uit. Hij heeft een moeizaam gesprek met Nabben

Jaan en vervolgens een amoureuze ontmoeting met Marthao. Prille liefde ontwaakt in de kelder naast het spek van het geslachte varken. Als dat maar goed afloopt.
In de voetnoten af en toe duiding van de gesprekken, de gebeurtenissen en van voetangels en klemmen voor wie de (gesloten) gemeenschap van het dorp wil betreden.
Interessant te tellen hoe vaak vrouwen sprekend in het verhaal optreden. Hoe ontwijken aangesprokenen antwoorden? Waar steekt rangorde de kop op?

De reedriekerskaomer Helmstad had al vrij wat stof tot gesprekken leverd, d' een keurde 't heel best en d' aander keurde 't minder goed, dat er zoo'n vereenegeng was. Ok de aole Ret hadd' er zien gewone wieze van renaosie over oetbraacht, en er 'n stuk of wat spreekwoorden op toepast. Van de verschieneng van meester Kroerhof zee ie: "Nije héren hangt nije hekken", en: "Die 'n aokster op zien heem hef, kan geschetter heuren."[162] En zoo wus ie overaal wat op toe te passen.

Gèrt Rouwels hadd' 't in de leste Octoberdaogen van dat jaor drok had met 't timmeren en verbeteren van zien woonhoes. Veur de groote, aolerwetse keuken was 'n mèr doelmaoteg vertrek in plaos kommen, daor 'n holten vloor in was, en 'n kachel in zett' wodden kun.[163] De aolde glaozen[164] met kleine roeten wassen verdwenen, en in plaos van twee wassen d'r nou veer glaozen in kommen, waorvan drie van veuren en een op de zied, zoodat er veul mèr locht in kwam en 't gezicht nao twee kanten opend was. In plaos van 't aol tappersbrettien[165] hunk er nou 'n groot oethangbord, waorop met mooie letters schilderd stund: "Reismanslust, logement van G. Rouwels", en dan zukke groote krollen an de letters, en "'n schilderijgien er op", zee Gèrt, dat veurstelde de kastelein zöls, die veur 'n binnenkomende gaast 'n stoel zettd'. Dat oethangbord vund Gèrt zöls heel mooi. 't Was zoo schildert[166] deur de vaarver en glaozmaoker Gladlust, die 't

162 Wie een ekster op zijn erf heeft kan het geschetter horen. Harm Tiesing heeft ook over cultuurhistorie geschreven. Hier kan hij zijn kennis van spreekwoorden kwijt.
163 Kachels stonden enkel in de winter in het vertrek.
164 ramen.
165 plankje met opschrift.
166 Af en toe houdt Tiesing zich niet aan de spellingsregels; schilderd.

ambacht goed kende en daorum do leu, die zien waark bekieken wollen, aaltied eerst op zeker distaansie[167] plaoste, vanwaor ze 't bekieken mussen. Al eerder as de verneide haarbaarg goed oftimmerd was, kwammen de "rezenteerders" er al is 'n paormaol vergaoderen, en vervolgens repetietsie hollen van de stukken, die ze léren en op Sunt Steffenaovend[168] opvoeren wollen, 't Was 'n neie kaomer en aalmaol ongeoefende speulers, en daorum mussen ze moar[169] bij tied begunnen um de rollen d'r goed vaast in te kriegen. Ok begunde mester Kroerhof ok al is 'n paormaol 'n stukkien veur te draogen, dat aaltied best bevöl, umdat ze daor vrogger nooit zoo wat in 't daarp heurd hadden, en ok umdat de mester dat wal "secuur" doen kun, zooas Gèrt Rouwels dat zöls zee. Dan, nao ofloop van de gewone vergoaderengs, weur d'r nog wal is 'n mooi liedien zungen, en daor 't de meester wal toevöl, dat er zukke beste stemmen unner de jongelue wassen, maor niet toevöl,[170] dat ze zoo weineg van 't zangunnerwies geneuten hadden, steld' ie veur um 'n paor liedies teeng de veurstelleng veerstemmig te léren en die dan nao ofloop te zingen.

Aal zoo zachies an kwam mester Kroerhof wat mèr met de daarpstoestanden op de heugte en zoo weur ie dan ok al gauw gewaor, dat 't niet in de Drentsche naotuur lig, um zoo al te veul in de haarbaarg te kommen.[171] Van aolds her is de Drentsche boer daor ofkeereg van en 't is 'n goe iegenschup, die Drentsche zunegheid, die de tèreng niet boven de nèreng zetten wil. Dat dit in laoter daog' vergeten is, mag veur 'n heel boedel mensken wal jammer heeten. En doe mester Kroerhof er eenmaol veur waorschouwd was, dat ie nou de jongs niet tot geregelde haarbaargbezuekers maoken mus, doe begreep ie genog, en stelde veur, dat de jonge lue ok zoo unnerling is bij 'n kaander kommen kunnen, um mekaor te helpen de rollen léren.[172] Dat vund bijval, en 't plan weur vaaststeld, um in ieder hoes, waor 'n lid

167 afstand, distance.
168 Op 26 december, tweede kerstdag feest in de kroeg. Zie ook *Reis door Drents erfgoed*, bij de podagristen.
169 maor (Drents), moar (Gronings).
170 meeviel.
171 aard van het volk. Gold wellicht voor bewoners op het zand. In het veen was alcoholisme een probleem.
172 Welkom als buitenstaander, maar wel volgens onze - ongeschreven - regels.

woonde, is 'n aovend te vergaoder'n en dan repetietsie te hollen. De gewone vergaoderengs mussen bij Gèrt Rouwels blieven, en de boetengewone bij de leden rondgaon. Gèrt Rouwels gaf daoran zien bijval te kennen, deur te zekgen, dat er bij hum dan ok eenmaol zoo'n vergoadereng wezen zul met vrije vertèring en zunner draankverkoop, krek zoo as de mèrderheid van de leden dat verlangde. Oet dat alles bleek dus, dat unner de leden de beste zaomenwaarkeng bestun.[173]

Zoo wassen de reedriekers met heur beurtvergaodereng an Litten toekommen, doe d'r wat openbaor weur, die met de eensgezindheid 'n beetien in teengspraok was. Totnogtoe hadd' er bij aal de bijeenkomsten nog gien een mekeerd, en die aovond mekeerden er twee. 't Wassen Nabben Jaan en Marthao Ledeng, die beid' oetbleven wassen. Hoe kun dat wezen?

Naodat ze al is[174] waacht, en nog is 'n toertien wer waacht hadden, zee meester Kroerhof, dat d' aovend er op zoo'n maneer langs gunk, zunner dat ze tot heur doel kwammen, dat toch jammer was.[175] Een oet Littens hoes weur eem is hen stuurd[176] hoe of 't was, of Jaan en Marthao ok kwammen, maor kwam wèrum met de bosschup, dat ze van aovend maor vortgaon laoten mussen met heur repetietsie, want Nabben Jaan kwam niet en Marthao Ledeng kim[177] niet, umdat ze an 't slaachten wassen.[178] De meeste anwezegen wussen niet hoe ze 't maoken mussen, maor meester Kroerhof wus wel raod. 'n Paor aander personen uut Littens hoes mussen met 't boekien in de haand Jaan en Marthao vervangen. Dan kunnen de aander toch wat veuroetkommen. Veur Marthao beteekende 't niks, of zie is 'n aovend niet met dee, want zie kende al zooveul er van, dat er gien kwessie bestund, of zie zul teeng de bepaolde tied heur rollen wal fiks vaast in 't heufd hebben, maor veur Nabben Jaan was t' jammer, want die mus niks aachterblieven as ie 't beheurlk léren zul.

't Was in ieder hoes gewoonte, dat de reedriekers nao ofloop op koffie met koek trakteerd weuren. Eerst bij 't begun hadden

173 Compromis om binnen de lijntjes te blijven kleuren.
174 eens gewacht hadden.
175 sociale druk benoemd.
176 werd even (iemand) op pad gestuurd...
177 kwam.
178 Thuis slachten; zwien op ledder. De slager kwam op de boerderij. Varken op de ladder met de kop naar beneden.

de lue op 't aol Drentsch gebroek anhollen, en veur 't volk stoet en tweebakken[179] opzett'. Maor dat hadden de leden al gauw afdaon, en doe was er dan 'n stukkien koek bijkommen, want allenneg koffie met 'n klontien[180] — dat leek zoo kaol. Er weur dus 'n ekstrao pot vol koffie zett', waorbij 't veur de boeren en boerinnen 'n verèreng scheen te wezen, dat ze de bloem van de daarpsjeugd[181] daor zoo gezelleg en eendrachteg veur heur zaggen zitten. Daorum was 't Litten boer en vrouw ok joa lang niet nao 't zin, dat er bij heur twee leden oetbleven. Maor 't was zoo, en de mensken kunnen toch niet dwungen wodden om te kommen. Litten's aol vrouw zee nog al dat, nao heur meeneng, ze um heurlue toch niet trukblieven heufd hadden, waorop mester Kroerhof zee, dat ze 't zoo volstrekt niet beschouwen mus, en dat hie van aovend nog de beid' leden bezueken en nao de reden van dat oetblieven vraogen zul.[182]

Um roem negen uur, doe de koffie op was, gunk mester Kroerhof weg, nao Nabben Jaan toe. Doe ie bij Jaan kwam, en die vrueg waorum of ie oetbleven was, kun ie d'r eerst niet recht wiezer van wodden.

Heel dudelieke antwoorden gaf Jaan niet op de mester zien vraogen, en oet aal, wat ie vernam, begreep Kroerhof, dat Jaan er op dit oogenblik niet recht veur oetkommen dus, wat ie daacht. Daorum zee Kroerhof, dat ie 't er aaltied op toe lee, dat ieder 'n vrije stem in de vergaodereng zul hebben, en dat elk zien meeneng op pries stellen mus. "Kim[183] je dat tegenspreken, Jan?"

"Da's waor mester," zee Jaan, "en dat stiet mij ok heel best an."

"Maar is er dan iemand, waar je iets tegen hebt, vriend?" "Och nee mester, dat kan 'k niet bepaold zekgen. Teeng gien een."

"Is er dan de een of andere bepaling niet naar den zin?" "Daor zal ik 't zwiegen maor liever op doen."[184]

"Zulk geheimzinnig zwijgen verraadt wel eens kwade gedachten, Jan, en ik had mij voorgesteld, dat de gewenschte eendracht tusschen de leden onderling zou blijven bestaan. Heb je nu een

179 beschuit. Tweemaal gebakken. Zwieback (Duits).
180 suiker.
181 Marthao Ledeng, bloem van het daarp.
182 De traditie en de 'naoberplicht' – ze hadden moeten komen – laat zich niet ongenoemd opzij zetten.
183 kwam / kom?
184 Afspiegeling van toenmalige cultuur. Geen antwoorden geven.

of andere grief, welnu, maak die openbaar en ik zal alles doen om je bezwaren weg te nemen of aan je meening recht te laten wedervaren. Maar ik had niet van je verwacht, dat je een houding als deze zoudt aannemen."

"Kwaoje gedachten he'k niet, mester, maor 't is mij toch niet nao 't zin."

"Dan verzoek ik je te zeggen wat je niet naar den zin is."

"Jao mester, maor da's nou einlich 'n zaok."

"In elk geval een zaak, waarbij onze vereeniging veel belang heeft, daarom zou ik het gaarne van je vernemen."

"Jao nou mester, maor d'r bint er wal mer, die dat weett.'"[185]

"Onder de leden?" vrueg mester Kroerhof.

"Jao mester, unner de leden zint er wal well'n met bekend."

Mester Kroerhof keek Jaan an en zweeg, um is te perbeeren, of ie deur 'tzwiegen Jaan an 't vertellen kriegen kun. Maor doe hum ok dat middel niks hölp, trad ie 'n tree korter an hum en weur helleg, maor ie zorgde d'r veur, dat ie dat niet blieken luet. Doe begunde ie:

"Zeg eens vriend, heb ik je in een of andere bijeenkomst een beleediging door woorden toegediend?"

"Nee mester."

"Hebben wij aan je woorden de noodige waardeering ontzegd? Hebben we niet op jou voorstel de kamer "Helmstad" genoemd? Hebben wij buiten je medeweten besluiten genomen, die tegen je zin zijn?"

"In dat opzicht niks an te maarken, mester."

"En je zegt toch, dat je wel wat aan te merken hebt, en dat sommige leden de reden daarvan weten."

"De wichter weett' 't ok wal, mester, krek zoo wal as ik."

Kroerhof was helleg en hadd' niet zoo laank met Jaan umleutert, maor ie wol volstrekt de sleutel in handen hebben, waormet ie dit raoselwaark oplossen kun. Nou wus ie toch teminsen wat er van, en gunk daodelk regelrecht nao Gèrt Ledeng, waor ie toch boetendat hen wol. Marthao Ledeng was 'n wicht, die veul verstandeger en mèr ontwikkeld was as Jaan. Daorbij was ze aoreg veurkomend en mester Kroerhof twiefelde er dus niet an, of hier

185 Meester hoort niet tot de intimi (tot de kliek), dan had hij het immers wel geweten.

zul ie de oplösseng vernemen.[186]

Zoodrao ie de deur lösdreide en de voet in de groote aolerwetse keuken zettd' um 't volk "goeien avond samen" toe te voegen, stund Gèrt Ledeng op en zee: "Wel mester, welkom hier in hoes, man. Ik hadd' je al is eerder verwaacht en 't döt mij pleizeer da'j komt, maor zoo laot in d' aovend. 'k Wol da'j in 't begun van d'aovend kommen wassen."

Marthao zettd' daodelk de mester 'n stoel, en zee: "Ik begriep 't al vaoder, waorum mester Kroerhof komp. Ik hadd' mester bericht sturen moeten, dat ik van aovend niet kommen kun. Maor ik was stelleg van plan, um toch hen te gaon, mester, en 'k hebb' er van aovend nog al over daacht. Maor 't kun niet. De drokte met 't slaachten."[187]

"Je hebt een vette[188] aan kant gemaakt, Ledeng? Komaan, ik wensch je er geluk mee, ook vooral voor je huisgenooten."

"Dank je wel, mester", zee Gèrt. En zien vrouw en dochter herhuelen 't, waorop Marthao vreug wat of mester gebroeken wol. Ofschoon Kroerhof daor al veur bedankte, kun ie daor toch niet vrij van kommen, en weur hum ok, zooas 't aander volk, 'n zeupien[189] inslaogen.

Bjj Gèrt Ledeng wassen Jan Akkens en zien vrouw op slaachtversiet.[190] As goeie naobers en umdat ze veul met 'n kaander umgungen, hadden ze dat al laank tehoop[191] daon.

Naodat mester Kroerhof met vrouw Ledeng en met Jan Akkens en zien vrouw[192] kennis maokt hadd', begunde ie over Reiner,[193] die ie ok goed kende en al is een paor maol antröffen hadd'.

"Is die van avond alleen 't huis?" vrueg mester.

"Nee, mester," zee Jan Akkens lachend, "die hef van aovend d' aol Ret tot gezelschup."

---

186 Teneinde raad gaat Kroerhof naar de verstandiger vrouw om opheldering te krijgen.
187 Marthao sprekend opgevoerd. Als een van de weinige vrouwen aan het woord.
188 vet varken geslacht.
189 borrel. Jenever.
190 'Feestje' na de slacht. Gelegenheid om de eigenaar te prijzen over het vette varken. Zie ook *Reis door Drents erfgoed*. Podagristen.
191 samen.
192 zien vrouw; heeft geen naam.
193 jeugdvriend van Marthao.

"Ja", zee Gèrt, "die zal ok wat hen prooten. d' Aole zal wal wèr[194] met Reiner an 't filesoofeeren wezen."

Schoon Dolf Ret veur mester Kroerhof niet hielndal 'n onbekende mèr was, zoo weur de mester hieromtrent toch wat neisgiereg maokt. Gèrt Ledeng en Jan Akkens in bijzunder, vertelden drok van zien wederwaordegheden zoowel as van zien geneigdheid um spreuken te pas te brengen;[195] zoo weur Kroerhof nog al vrij wat gewaor, zoodat ie mettertied vrueg:

"En hoe komt die man aan al die spreuken en spreekwoorden?"

"Veur 'n groot deel", zee Jan Akkens, "hef è die onthollen van mester Helmstad, die ze aaltied in de school op 't schrift schrieven luet. Ik ken er ok nog wal van, en ei denk ok nog wal, Gert."

Ze kenden er aal beid' nog genog van. Maor aol Ret hadd' die dingen aalmaol veul beter onthollen, en 't er aaltied op toe legt, um ze op allerlei levensumstandegheden toe te passen, zee Gert Ledeng. Daorop vertelde Jan Akkens wat raore dingen d'aol Dolf asmets wal is oethangen hadd'. Hie was is 'n keer met 'n körrelkörf hen 'n èrappelgat[196] gaon, um èrappels te haolen, doe d'r 'n mooie koets langs jacht[197] was. Doe hadd' ie aal met die korf um de kop toe houwen.[198] En doe ze hum waorschouwd hadden, dat ie dat niet doen mus, umdat aans de perd' wal bang wodden en op de loop gaon kunnen, doe hadd' Dolf zegd, dat daor 'n affekaot[199] in die koets zat, die 't geld zoo maor opgriepen kun as ie met zien korf de èrappels.[200] Maor of ie daor nou die èrappels wal met die korf kriegen meug, en of dat dus zien iegen èrappels wal wassen, die hum zöls ok toekwammen, kiek — dat wus die affekaot jao niet vaast. En of nou zoo'n hèr dat geld, dat ie namp, wal nemen meug, zie, dat wus Dolf niet vaast, hadd' ie doe zegd. Op 'n aander keer hadd' Dolf an 't graoven west, en doe aal gedureg veul te diep in de grond steuken,[201] en de unnergrond er boven op legd. En doe hum daorop vraogd was, wat of dat beteekende, doe hadd' ie

194 neerbuigende connotatie; zal wel weer... Filosoferen is gezeur.
195 naar voren te brengen.
196 met een (gaatjes)korf naar de aardappelopslag.
197 gereden
198 slaan/zwaaien.
199 advocaat.
200 bangmakerij. Iemand met gezag, en met hogere opleiding, aanroepen als duivel.
201 spitten in grond. Wel volgens de - ongeschreven - regels. Niet te diep.

zegd: "'k Wol is zien wat er unnerzit, want 't is er krek met as met 'n menskenhart."

"Wat!" hadden ze zegd, "dit laand krek as 'n menskenhart! Hoedat zoo Dolf? Waorin komp dat met 'n hart van 'n mensk overeen?"

"A'j d'r in waarkt, dan komp er nao boven wat er in zit, goed of kwaod, dat is krek zoo as 't valt, en zoo is 't met 'n hart ok. As 't op de boom[202] van 'n menskenhart niet deugt, dan komp dat nou en dan wal is[203] nao boven," was doe zien antwoord west.

Naodat er op zoo'n maneer nog al mèr dingen van d' aol Ret verteld wassen, begunde de vrouw van Gert Ledeng, dat mester Kroerhof, nou ie bij heur in hoes was, ok toch veural heur spek is zien mus.[204] Marthao mus 't locht ansteken, en met mester nao de keiler hen in gaon, um 't zien te laoten. Mester Kroerhof, ofschoon belangstellende bij de verhaolen umtrent de zunnerlinge handelwiez' van Dolf Ret, sprunk daodelk op, en meende de blieken er van, dat ie hier welkom ontvangen weur, te moeten waordeeren, deur van heur anbod gebroek te maoken.[205] Zoo gunk ie met Marthao eerst nao de geut[206] hen op, en doe nao de keiler[207] in. Marthao flusterde hum gauw eem in 't oor, dat ie astond in de keuken fiks over 't spek pogchen mus, want dat heurde heur moeder gern.[208]

"Ja Martha, maar dat kan ik niet. Ik weet van een vet varken niet zoveel af als jullie landbouwers. Wat moet ik er dan van zeggen?"

"Dat 't heel vet is mester, en dat oez moeder 't zwienen messen goed kan."

"Flink zoo, Martha. Maar ik wou eens hooren, waarom je niet op de repetitie gekomen bent."

"Alleeneg um 't slaachten, mester. Ik wol er stelleg hen, maor... "

"Ja, dat heb ik zoo even al vernomen. Maar weet je waarom Jan Nabben ook weggebleven is?"

---

202 bodem.
203 eens.
204 niet-sprekend opgevoerd.
205 Indirecte manier om welkom te heten. Niet: Fijn dat u er bent.
206 de goot, in de boerenschuur, de wasplaats.
207 kelder.
208 Marthao geeft een inleiding over de dorpsmores. Dit zijn onze manieren. Elk die met ons mee wil gaan, die moet onze manieren verstaan. (Kinderliedje).

"Was die d'r ok niet, mester? Is 't waor, was die er niet?"[209]

"Wél nee Martha, en ik kan niet gewaar worden, waarom hij niet heeft willen komen."

"Dat weet ik wal, mester. Jaan kan niet verdraogen, dat in 'teerste stuk mester aal teeng mij spreken mot, en wol dat zöls liever daon hebben."

"Wel, wel, is dat de oorzaak. Dus meent hij…"

"Ja, wat ie meent, dat zeg ik niet,[210] maor hie hef veur 'n heel toer hen[211] al zegd, dat hie d'r aoregheid an hebben zul, as ie teeng mij spreken mus."

"En heb jij daar dan ook zooveel aardigheid aan, Martha?" vrueg mester Kroerhof.

Op 't zölfde oogenblik stunnen mester en Marthao op de daarde trap[212] van de keileringaank, zoodat de keilerdeur heur boven 't heufd stun, en niet wied genog aachterover was um vaast te staon.[213]

Marthao hadd' in d' linkerhaand 't schienvat[214] en met de rechterhaand, aachter mester Kroerhof zien heufd langs, de keilerdeur pakt, dat die niet vallen kun. Kroerhof pakte nou met de linkerhaand de aander hoek van de deur, en zoo hollen ze hum met heur beient vaast. En doe Marthao begunde te lachen, um de mester zien leste snedege vraog, en de mester zuk wat veurover beug, omdat hum aans die keilerdeur wat te veul op 't heufd zakte, doe rueken[215] ze mekaor eerst oet ongeluk met de neuzen, en doe opzettelk met de lippen, 't Was de eerste oetdrukkeng van genegenheid,[216] die Kroerhof an Marthao gaf, en die 't wicht ok in daank annamp.

"Ouwe Ret zou wel zeggen: die perzik smaakt naar meer," zei Kroerhof[217] en unnerwiel ie de aole spreukenbaos naoprooten wol

209 Dat wist Marthao wel. haar formulering maakt dat duidelijk. Een vraag.
210 Karakteristiek: Dat zeg ik niet.
211 lang geleden.
212 derde traptrede.
213 De kelderdeur maakt in gesloten toestand een hoek van ca. 45 graden met de vloer. Een soort scheve klapdeur.
214 lantaarn. Schijnvat.
215 (aan)raken.
216 Een Drents woord bestaat niet voor genegenheid. Voor wat niet is, zijn woorden niet nodig.
217 Kroerhof citeert een ander. Hij verschuilt zijn gevoelens achter woorden van Ret.

zoo goed as ie dat kim, beug Marthao wèr 'n beetien, zoodat ze al wèr eene[218] kreeg. De keilerdeur zakte, want de handen die hum hollen mussen, weuren zwakker… een trap umdeel … nog een, en heel verzichteg gunk de deur dicht. Doe wuer 't spul[219] 'n maol of wat herhaold, krek zoo laank, dat er rueregheid kwamp bij 't keilerglassien boeten hoes. Ze vernammen 't aalbeid'.

"Komaan Martha", zee Kroerhof, ,'wij gaan over het spek roemen!"

Beiden gingen daarna den keldertrap op en in eens nao boven toe, op de geut.

Zaoleg oogenblik veur Kroerhof! De mooiste boerendochter oet 't loeg[220] drueg hum dus genegenheid toe. Maor ok veur Marthao, die niet alleen deur boerenjongs, maor ok bij 'n mester hoog in achteng stund. Bij mester, die bij elk in 't daarp niet alleeneg eis 'n defteg en veumaom jonkmensk, maor as 'n knap, flink ontwikkeld en beschaofd persoon bekend stund, en daor dus elk respekt veur teunde te bezitten — o, 't was weil 'n heel groote èr veur Marthao Ledeng.[221]

Doe de keilerdeur sleuten was, keek ze eerst wat bedeesd veur zuk deel.[222]

Kroerhof zee: "Als ik hier altijd blijven moest in het dorp, Martha, en ik kreeg er zelf nog eens een huishouding,[223] dan zou ik ook heel graag zelf zoo'n vette mesten en slachten."[224]

"Maor dan mus er ok koren wezen, mester, en melkerij," zee Marthao.

"En een vrouw, die een zoo geregelde voedingswijze kende, om zulke vette varkens te mesten," zee Kroerhof. "Maar voor het laatste weet ik nu waar ik wezen moet, Martha, want wat de moeder kent, zal de dochter zeker wel geleerd hebben."

"Dat kamp oes in oez' vak te pas, mester," zee 't wicht.[225]

Wèr vernammen ze reuregheid boetenhoes, nou bij 't

218 Zoen en kus komen niet in dit boek voor.
219 Gedoe, spel.
220 dorp. Streek.
221 Een grote eer voor Marthao dat een academicus met haar wilde zoenen. Let op het perspectief. Er staat niet: een grote eer voor Kroerhof dat een struise boerenmeid met hem.... Vrijerij in termen van eer. (analoog aan geld.)
222 voor zich uit. 'Zo'n 'grote' vis verdien ik niet.'
223 een gezin. Hij zegt dus niet dat hij met Marthao verder wil.
224 Indirect: ik zou boer willen worden om met je te trouwen.
225 Zijspoor. Einde onderhoud.

geutenglassien, en 'n beetien bewegeng an de geutendeur. Zoodrao ze dat vernammen, greep Kroerhof nao de rink[226] van de keukendeur en dreide die lös, waorop hie nao de keuken hen instapte. Marthao poeste 't lochtvat[227] oet, dat op de geut[228] bleef, en kwam aachter[229] Kroerhof an. Vrouw Ledeng schonk meester zien glassien, dat nog maor krapan leeg was, wèr vol, en Jan Akkens begunde te vraogen of mester Kroerhof 't spek niet toevallen was.[230]

"Dat heb ik gezien", zee Kroerhof. "Het varkensmesten kent de Drentsche boerin wel. En hoe zwaar woog nu dit dier, Ledeng?"

"Daor wee 'k niet van, mester. Wegen doe wij ze hier zoo niet."

"Hie was wal zesdhalfhonderd pond,"[231] meende Jan Akkens.

"How, how Jaan," zee Gèrt. "Wij hebt ze vroggerjaoren wal aans dik had. As 't wat goê boekweitjaoren wassen, dan heb wij ze wal slaacht, daor 't spek umtrent 'n vloor dikte[232] op zat."

"Vaoder meent aaltied, dat in d' aole tied alles nog veul grooter en zwaorder en beter was, as teengswooreg", zee Marthao.

"Ik geloof wel," zee Kroerhof, "dat dat een eigenschap van de Drentsche boeren is, want er zijn meer zoo. Maar ik heb mij er van overtuigd, Ledeng, dat je vrouw goed varkensmesten kan."

226 ijzeren ring in plaats van klink.
227 blies olielamp uit.
228 wasstraat, washok.
229 achter, dus niet voor.
230 vraagt indirect om compliment.
231 650 pond, 325 kilogram.
232 dikte van een (planken?)vloer.

ALBERT DENING 1873-1949

Albert Dening werd op 7 september 1873 in Sleen geboren zijn vader Jan Dening was afkomstig uit Erm en zijn moeder Aaltje Kruit uit Borger. Ze hadden in Sleen een café annex logement met een eenvoudige stalhouderij tevens hadden zij een boerderij. Op school was hij een goede leerling. Zijn ouders zijn van plan geweest hem onderwijzer te laten worden, maar daar is waarschijnlijk door geldgebrek niets van gekomen. Tot zijn 24e bleef hij in Sleen en werkte hij als boerenknecht bij zijn vader. Geholpen door de onderwijzer Nijdam studeerde hij in zijn vrije tijd. Hij werd douanier in Groenlo en later in Beek bij Zevenaar. Hij trouwde met Klara Kerkhoven. Uit dit huwelijk werden twee zoons, Jan en Theo geboren.

Hij begon met schrijven kort na zijn pensionering in november 1934. Zijn verhaal *Um d'olde toren* verscheen aanvankelijk van 14 maart tot en met 1 juli 1939 in 48 afleveringen als feuilleton in het *Agrarisch Nieuwsblad* dat drie keer per week uitkwam.

Het feuilleton werd in 1944 in verkorte en gewijzigde vorm als boek uitgebracht. Dit gebeurde met toestemming van de Kultuurkamer, want het boek is achterin voorzien van het gebruikelijke stempel K542. In de uitgave van 1947 zijn enkele passages veranderd niet alleen doordat passages in het verhaal gedateerd waren maar waarschijnlijk nog meer doordat het eerder genoemde *Agrarisch Nieuwsblad* intussen van ganser harte gecollaboreerd had met de bezetter. (Albert Dening blijft ver vandaan bij de Duitse bezetter.)[233]

233 *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956* door Henk Nijkeuter. 2003. Koninklijke Van Gorcum Assen. Als pdf op web.

HET EINDE VAN DE ROMAN

In de jaren ’60 schreef Enno Develing een verzameling beschouwingen onder de titel *Het einde van de roman*. Ik las: Het einde van de *streek*roman. Develing probeert aan te tonen dat literatuur een achterhoedegevecht levert. Film, kranten, tijdschriften, televisie hebben literatuur van de plek geduwd. Sociale media bestonden in 1960 nog niet. Samengevat:

Literatuur was bedoeld om te informeren en met de lezer te communiceren over ‘het leven’ en over de werkelijkheid. De ‘werkelijkheid’ komt met moderne media bij iedereen op een presenteerblaadje binnen. Literatuur is verworden tot fictie, fantasie en beschrijving van beelden uit het hoofd van de schrijver. Die verbeelding heeft weinig met de werkelijkheid te maken. Daarnaast probeert literatuur - fictie - de mening van de schrijver aan de lezer op te dringen. Wie zich aan het schrijven van (streek) romans wijdt is bezig met egotripperij vanuit een ivoren toren. De schrijver zegt vanuit zijn hemel hoe de wereld eruitziet. Een verhaal is eenrichtingverkeer. Welzeker: het Einde van de roman.

> De romanschrijver echter doet nog steeds net of zijn neus bloedt en gaat onverminderd door met tirades van meningen, visies, ideeën, gevoelens en het geven van zijn persoonlijke en totaal oninteressante reacties op de werkelijkheid; zoals gezegd een ongelofelijke zelfoverschatting en een complete minachting voor de persoonlijkheid van de lezer.

Enno Develing pleit voor een andere aanpak. Maak de schrijver anoniem en laat literatuur een collectief kunstwerk zijn. Architectuur en stedenbouw zijn in zijn ogen voorbeelden van zo’n aanpak, en ook industriële producten. Niemand kent de naam van de vormgevers van huishoudelijk apparaten. Zo hoort het volgens Develing. Democratiseer de literatuur. Werk samen aan de werkelijkheid. En maak vooral geen boeken en geen literaire tijdschriften.

> Zij richten zich tot een klein sektarisch publiek, dat de kunst gebruikt als ontvluchtingsmiddel uit de werkelijkheid.

Enno Develing kiest een afwijkende invalshoek. Hij beschouwt zijn werkelijkheid en plaatst die naast of tegenover het vertrouwde. Develing geeft een mooie beschrijving van een andere aanpak van streektaalliteratuur. Ik las zijn betoog terwijl ik al was begonnen met mijn analyse van literair erfgoed. Develing schetst een kader voor mijn aanpak. Mijn werkwijze verdraagt zich nauwelijks met verdieping in structuren vooraf. Ik begin en ik laat me leiden door het verhaal. Onderweg kom ik piketpaaltjes tegen en bankjes om op te gaan zitten en na te denken. *Het Einde van de roman* is zo'n bank.

Functie van (streektaal)literatuur

Literatuur als informatiebron en richtsnoer heeft zijn tijd gehad. Er zijn andere en betere bronnen om de wereld te beschrijven. Ook psychologische ontwikkelingen kunnen zonder romans. Kranten, tijdschriften, weekendbijlagen, praatprogramma's, documentaires, films, toneel zijn effectievere voertuigen om de ziel te doorgronden. Tijdens de jaarwisseling laten vrijwel alle kranten tientallen beroemheden aan het woord over hun jeugd, opleiding, loopbaan, huwelijk, echtscheiding, kinderwens, geaardheid, voedselvoorkeur, ziekten, revalidaties en dood. Het hele jaar door staat therapie in dagbladen. Wie zich wil spiegelen aan levens van anderen heeft geen streekroman nodig. Niet in boekvorm. De verhalen in de bijlagen zijn streekromans in kort bestek. De structuur van de bijlagenlevensverhalen vertoont veel parallellen met de streekroman.

In het kort: Er is een hoofdpersoon geboren in een armoedig, sociaal achtergesteld milieu, zo mogelijk vernederd, geminacht en slachtoffer van al dan niet seksueel geweld. Dankzij een fee (onderwijzer, oom, vriendin, lerares, imam…) ontworstelt de geïnterviewde zich aan het milieu en schopt het tot hoogleraar, minister, schrijver, muzikant of schaapherder. Andersom kan ook, Geboren in hogere kringen, maar gepest op school vanwege hoge artistieke of cognitieve intelligentie. Het drama van het hoogbegaafde kind. Er volgt een vlucht in drugs, drank en seks. Op latere leeftijd gered door een fee: een mooie, domme, begrijpende vrouw, een coach, een yogalerares, een wijze oude man in donker

Afrika of een indianenhoofdman in de Amazone. Gered door een prostituee in Shanghai die Essays van Montaigne naast de handdoeken en condooms op het nachtkastje heeft liggen, of de Bijbel, of de Koran, of een streekroman in het Drents.

Beschrijvingen van familie en vrienden zorgen in de (streek) roman voor de culturele context. Onderzoek van Roel Smeets leert dat ruim 42% van karakters in Nederlandse romans familie van elkaar is. In oudere Drentse streekromans is het hele dorp familie van elkaar. Voor elke cultuur een passende entourage. In weinig verschillen de streekromans van romans van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Amerikaanse, Russische, Chinese migranten in Nederland. De vorm varieert, de inhoud is gelijk. Welbeschouwd vormen streekromans het merendeel van literaire bestsellers.

Ik overdrijf (niet). Door de overeenkomsten en verschillen op scherp te stellen probeer ik een andere invalshoek open te leggen om een roman te lezen. Deze aanpak is geheel in lijn met de bezwaren van Enno Develing tegen de roman: de schrijver dringt zijn visie op aan de onmachtige en luisterende lezer. Develing heeft gelijk, en ook niet.

Mijn vader las enkel flodderromans van Lord Lister. Hij las nooit een boek. Mijn moeder las in de laatste tien jaar van haar leven streekromans. In haar volle leven heb ik haar nooit een boek zien lezen. Ze heeft mijn werk niet gelezen, althans, we spraken – net als in een streekroman – nooit over mijn scheppingen.

De streekromans - in het Nederlands - gaven haar herkenning en troost. Moeder herkende de context van gezinnen 'waar iets mee was'. Ze vond troost in de goede afloop. Ook als iedereen aan het slot van de roman was gestorven was er toch troost. Immers; iedereen, ook zij, zou sterven. De (scherpe) eendimensionale tegenstellingen spraken haar aan. Goed tegenover kwaad, liefde tegenover onmin, familiegevoel tegenover eenzaamheid. Onderweg werd de psychologie van de verhouding geschetst, zonder therapeutische taal te gebruiken. In literaire termen: vrijwel alle karakters in de romans waren plat. Platte karakters passen naadloos bij vooroordelen, daarnaast zijn ze gemakkelijk te onthouden. In Erica wisten we van iedereen ook de eendimensionaliteit te benoemen. Een enkeling deugde, de meesten niet. Hoe eenvoudig kan het leven zijn. Streekromans als feest der herkenning, voor troost, vermaak, voor

zicht op karakters en karakterontwikkeling; op het eigen karakter en de eigen groei. Streekromans als nabije en veilige spiegel. De lezer is de baas. De platte en ronde karakters spreken niet tegen. Als ik Enno Develing parafraseer zou ik zegen: Karakters in romans zouden de mogelijkheid moeten krijgen om zich van de lezer af te sluiten. De lezer is een gluurder, net als de kijker naar *tearjerker* programma's als Spoorloos. Elke (streek)roman is pornografie; het hele leven open en bloot en door iedere lezer te bezoedelen. Het boek als vormgever en handlanger van zelfbevrediging.

Actie

Mijn analyses van streekromans zijn een uitnodiging aan de lezer om zelf in actie te komen. Het verhaal achter de roman is in grote lijnen bekend, ook zonder dat een bladzijde is gelezen. De lezer kan op zoek gaan naar het - eigen - verhaal tussen de regels. *Um d'olde toren* van Albert Dening is na *Marthao Ledeng* van Harm Tiesing de tweede streekroman onder mijn messcherpe blik. Ik lees mijn verhaal door *close reading* toe te passen. Geen zin, geen woord ontsnapt aan mijn associatieve geest. In voetnoten vul ik de schrijver aan. In voetnoten verhelder ik mijn bevindingen. Statistiek helpt mij om mijn weg te vinden in het doolhof van het literaire verleden. Wie spreekt met wie en hoe vaak? Welke karakters zijn en blijven plat? Welke karakters vertonen groei en hoe komen ze tot andere inzichten? Welke woorden komen het meest voor? Welke woorden ontbreken? Welke plaatsen krijgen bezoek en wat leert het karakter van de verplaatsingen? In *Um d'olde toren* vindt een enkel uitstapje plaats naar Coevorden. Had dat een andere plaats kunnen zijn? Een kostganger uit Amsterdam logeert in de herberg; had dat een Rotterdammer kunnen zijn?

Woest en ledig

Um d'olde toren speelt rond 1890. Hoe zag het landschap eruit? Ik lees *Het land, de mensen Nederland 1850-1950*. Auke van der Woud schrijft over woeste grond, onmetelijke heidevelden, zandvlakten zonder einde en onland. Hij laat zien hoe het landschap in hoog tempo verandert.

Over de onmetelijke heidevelden schrijft hij dat destijds de bevolkingsdichtheidcijfers in Drenthe tot de laagste van Nederland behoorden.

> Dorpen als Rolde, Gasselte, Grolloo, Borger, Westerbork, Odoorn bestonden uit enkele tientallen boerderijen, een straat en een paar zandwegen. Naast het dorp lagen de essen, de veldjes waar de voedselgewassen werden verbouwd. In de buurt van het dorp stroomde een beek, aan weerszijden van het water bevonden zich 'maden' of 'broeken', een land dat in een natte tijd te zacht en te drassig was om er vee te laten lopen en dat daarom ook als hooiland werd gebruikt. De afstand tussen de dorpskom en de buitenkant van de es was ongeveer een kilometer. Daar achter begon de hei.

Auke van der Woudt geeft aan dat binnenlandse volksverhuizingen eerder regel dan uitzonderingen waren. In het hoofdstuk *Binnenlandse migranten en nomaden* beschrijft hij hoe boeren en arbeiders op zoek gingen naar werk. De staat greep in: voor nieuw ontgonnen land werden de beste mensen geselecteerd, net als in de jaren '50 voor de Noordoostpolder.

> Rationeel was ook dat die ontginningsboeren niet zoals vroeger vanuit filantropische motieven werden uitgekozen. Er moest productie worden gemaakt, waarvoor een 'goed slag van mensen' nodig was. Zulke mensen kwamen vaak niet uit de buurt zelf. In de omgeving van de woeste gronden zat men nog te veel vast aan de regels en gewoonten van de primitieve landbouw, waardoor de moderne ondernemersmentaliteit er zeldzaam was en kennis van de moderne landbouw er nogal eens werd gewantrouwd. ….. Drenten vestigden zich in Noord-Brabant, Friezen begonnen met een boerderij in Overijssel, ambitieuze landarbeiders en kleine boeren uit Groningen werden ontginningsboer in Drenthe.

Integratie gaat niet vanzelf schrijft Van der Woud. Hij geeft een voorbeeld van Groningers in Twente.

> Huwelijken tussen boeren-immigranten uit Groningen en

> Twentse autochtonen begonnen toen pas (1934) een beetje acceptabeler te worden. Taal- en cultuurverschillen hadden dat ongeveer 30 jaar lang tegengehouden.

Woest en leeg was het land, maar niet lang meer. – Bij de podagristen las ik andere antwoorden. Jacob Craandijk wandelde rond 1880 in de regio van deze streekroman. Eerder (1823) vertelde Jacob van Lennep over de heide en de dorpen.

Inzichten

Mijn aanpak is: ik lees het verhaal en tegelijkertijd stel ik tientallen vragen aan de karakters en aan mezelf. Ik verlies me niet in het verhaal. De afloop is aan het begin al bekend. Ik ben een betrokken buitenstaander, noem mij dorpspsycholoog of streektherapeut.

Inlevend, meelevend en op gepaste afstand naar de families in de streekroman kijken. Vlieg op de muur van de kamer. Aanwezig, onopgemerkt gebleven. Wat gebeurt hier en wat is de context? En na elk hoofdstuk: wat doe ik met mijn leven en wat is mijn context?

De taal van rond 1900 is een andere taal dan ik lees en spreek. Wat zijn verschillen en wat zijn overeenkomsten? Welke woorden zijn inmiddels verdwenen en welke woorden en uitdrukkingen zijn gebleven? Welke liedjes komen naar voren? Ken ik de liedjes?

Wie waren de mensen met een zucht naar drank en dronkenschap? In *Um d'olde toren* komen veel manwijven voor, al krijgen ze vaak een etiket van dom en achterlijk. Enkele vrouwen zijn sterk, andere zijn roddelzieke *wiefies*, de mannen lijken berustend, in beslag genomen door het boerenwerk en door drank. Nergens in dit boek lees ik enige vorm van overspel. Het merendeel van de huwelijken is een onverschillige vechtrelatie. Treiteren is het genot.

In *Um d'olde toren* lees ik veel 'grappen' die ik van mijn vader (geboren in 1913) ken. Misselijke grappen ten koste van een ander. Ieder met een geestelijke of lichamelijk afwijking van het gemiddelde was onderwerp van spot en plagerijen. Nu heet dat

pesten, destijds was dat grappig leedvermaak en vrijwel niemand nam er aanstoot aan. Dit zijn onze manieren. Al wie met ons mee wil gaan, die moet onze manieren verstaan. Zo nemen we anderen te grazen. Lees persoonlijke verhalen in weekendbijlagen; alles blijft hetzelfde. Stereotyperingen en de tegenstellingen wij-zij hebben een lange geschiedenis. In de voetnoten heb ik de grappen met humor en humoristisch aangeduid. Het woord humor komt niet in *Um d'olde toren* voor. Digitaal tel ik 30 maal humor in de voetnoten. Ik zal een enkele hebben gemist. Leedvermaak lijkt dagbesteding in *Um d'olde toren*. Niemand protesteert.

Keur & Keur

John en Dorothy Keur – een hoogleraren-echtpaar dat in 1953 een jaar in Anderen veldonderzoek deed – schrijven in *Diep geworteld* over humor in Anderen.

> HUMOR: In Anderen komt humor voornamelijk tot uiting bij het vertellen van gebeurtenissen van mensen die men kent of bij het vertellen van grappige verhalen, bij het uithalen van streken en bij het bedenken van grappige spelletjes voor de wedstrijden die tijdens het zomerfeest worden gehouden. Gevatheid of slagvaardigheid komt niet veel voor. De twee mannen uit Anderen die deze kenmerken wel bezaten waren uitzonderingen. In het algemeen denkt men concreet en is de reactie langzaam.
> * De boer en zijn vrouw hebben tijd nodig om alles zorgvuldig te overdenken. Vandaar dat de dorpelingen hun grootste plezier pas een dag of een week nadat zij een onderhoudend verhaal of toneelstuk hebben gehoord of gezien schijnen te beleven. En blijkbaar kan dezelfde grap met evenveel pret de tiende keer als de eerste keer worden verteld.
> * Toen Prof. John Keur afspraken maakte voor zijn toespraakje over de VS zei hij tegen een boerengezin dat de mensen misschien zouden komen voor de vrije consumpties en dat het goed zou zijn om entreegeld te vragen zodat hij zijn hotelkosten kon betalen. Beide opmerkingen riepen een onzekere stilte op en de grappige bedoeling moet zorgvuldig worden uitgelegd.

Verhalen die men grappig vindt hebben vaak te maken met de vervelende gevolgen van te veel eten en met de moeilijkheden van het "boertje van buten" die naar de grote stad gaat. Hier komt vaak nogal wat gooi- en smijtwerk aan te pas. Als men werkelijk hilariteit wil veroorzaken, komt de "po" op de proppen. Tussen de cadeaus bij een huwelijk stond een po, met een mooie satijnen strik om het handvat, op een prominente plaats. Hij werd dikwijls omhooggehouden, "bewonderd" en er werd veel om gelachen. De po als loterijprijs na de toneeluitvoering was de hele avond lang de oorzaak van veel grappen en gekdoenerij. Seks wordt echter niet beschouwd als een geschikt onderwerp voor grappen, en "smerige verhalen" erover worden noch verteld, noch getolereerd.

De mensen van Anderen vinden het ook leuk om onschuldige streken uit te halen. Een verhaal van een paar jaren geleden over het bezoek van een aantal "vrijsters" werd ons vaak verteld. Het schijnt dat deze jonge dames een boerenwagen uit elkaar haalden en deze, stukje bij beetje, op het dak van een boerderij hesen, waar zij de wagen weer in elkaar zetten en met mest vulden. De consternatie van de boer toen hij de volgende ochtend zijn met mest gevulde wagen op zo'n idiote plaats vond, zorgde ervoor dat de uitbundigheid ten top steeg. Het jaarlijkse Zomerfeest in Anderen doet een extra zwaar beroep op de spitsvondigheid van de Bijzondere Commissie, want dan zijn nieuwe en grappige spelletjes en wedstrijden een vereiste. Een origineel tintje werd aan de kruiwagenrace gegeven: de vrouwen moesten hun mannen, die een slabbetje voor hadden, voortduwen naar een tafel waarop borden met pap stonden. Daar aangekomen moesten de vrouwen hun mannen met een lepel voeden en als het bord leeg was, terugduwen naar de eindstreep. Een andere wedstrijd waar, zelfs achteraf, hartelijk om werd gelachen, was de poging van vijftig geblinddoekte mannen en jongens een schaap te vangen dat in een omheind stuk weiland was losgelaten. Duidelijk is dat de Drentse humor noch subtiel, noch gekunsteld is, maar men kan wel met zekerheid zeggen dat, overeenkomstig de geaardheid, het niemand ernstig zal kwetsen.

Zwijgcultuur

Um d'olde toren is ook en misschien vooral een roman van het niet-gezegde. Op een uitzondering na praat iedereen voor het vaderland weg zonder iets mee te delen dat van belang is. Rechtstreeks krijgt iemand zelden iets te horen over de onderlinge relatie. Wat gezegd moet worden gaat via een derde. Een vrouw staat bekend als *nijsblad*. Zij is de dorpsomroeper.

Een uitzondering is d' Ol dokter, de huisarts. Die komt uiteraard van buiten het dorp.

Bertus Henning, de hoofdpersoon, praat met zijn Annie. Hij zegt dat hij verliefd op haar is. Hij vindt haar aardig, wil haar niet kwijt. Meer informatie wisselen ze in het tuinhuisje naast de pastorie niet uit. Elkaars hand vasthouden is de enige uiting van genegenheid. Annie weet niet dat Bert(us) in de avonduren voor onderwijzer studeert. Ze leest zijn examenuitslag in de krant.

Bertus is een ideale schoonzoon. Begripvol, intelligent en zorgzaam. Een enkele keer slaat hij een dorpsgenoot in elkaar, maar veel vaker weet hij zich te beheersen. Op andere momenten is hij naïef en volgzaam. Bertus redt Hilliggien van een zelfdodingspoging. Hij sleept de meid uit een veenput. Twee alinea's en alles is voorbij. Het ga je goed. Het leven is de moeite waard.

Gerriet Dekkers, een leeftijdgenoot van Bertus, gaat met zijn vriendin Roelfien naar het stookhok om te minnekozen. Gerriet kan hanengekraai imiteren. Gerriet laat zich niet tegenhouden. Roelfien is weduwe en daarmee tweede keus. Het staat een huwelijk, ondanks dorpsdruk, niet in de weg. Hij kraait victorie.

Keur & Keur:

> *Spanningen en onderdrukte emoties*
> De loop van het dorpsleven is gelijkmatig, bedaard aan de oppervlakte. Toch zijn er diep verborgen spanningen aanwezig, hoewel deze niet gemakkelijk te ontdekken zijn. Openlijke agressie wordt tegen vrijwel elke prijs vermeden en openlijke blijken van genegenheid zijn eveneens zeldzaam, zelfs tussen ouders en kinderen die ouder zijn dan vier of vijf jaar.* Een groot deel van de Drentse bevolking zou van de gemiddelde Europese of

Amerikaanse waarnemer het etiket "zeer verlegen" of "gesloten" opgeplakt krijgen. Het is voor de Drent moeilijk zich los te maken van zaken die hem diep treffen of om zulke belangrijke aspecten als leven, seks, godsdienst en dood te bespreken.
Seks-problemen worden grotendeels voorkomen doordat jonge mensen 's avonds in de stookhut tamelijk vrij, maar toch wel heimelijk, op dit gebied kunnen experimenteren. De daaruit voortvloeiende zwangerschappen worden in de Drentse zanddorpen geaccepteerd. Zelfs als de ouders de situatie niet op prijs stellen, zullen ze het in het openbaar afdoen met uitdrukkingen als, "er is toch niets aan te doen" of "wat komt, komt." In vrijwel alle gevallen huwen de betrokken jonge mannen de meisjes.
*Dr. van der Ree, de psychiater in Assen, herkent dit. Als het raadzaam wordt gevonden om zwakbegaafde of verwaarloosde kinderen tijdelijk in een ander gezin te plaatsen, wordt vrijwel nooit een Drents gezin gekozen omdat de Drent niet bij machte is zijn gevoelens tot uitdrukking te laten komen.

Keur en Keur schrijven ook over gêne, en ontbreken van schaamte. De bewoners van Annen in 1953 staan in een traditie. Ook in *Um d'olde toren* komt de unnerboks voorbij. Pissen en poepen in de schoapstal. Heel gewoon voor wie een huussien (toilet) achter in de tuin heeft. Wildplassen was in mijn kindertijd heel gewoon.

Keur & Keur:

Men heeft geen valse schaamte in verband met het proces van ontlasting. De moeder vraagt het kind in het openbaar en in het bijzijn van vreemden of het moet plassen - "Zus, moet je plassen?". Op een keer zei een jongetje, toen hij over een pad tussen de velden liep, heel kalm: "Ik moet piesen", stopte en deed het vlak voor een groep vreemde volwassenen. Dit wordt op dezelfde nonchalante manier opgenomen als haar kammen, het gezicht en armen wassen en zich omkleden in dezelfde kamer met de rest van het gezin en verzamelde gasten.

ZEDIGHEID: De Drentse houding ten opzichte van het menselijke lichaam is volkomen natuurlijk. Geen gevoel van

schaamte of zedigheid belet hem zich aan of uit te kleden in aanwezigheid van anderen. De auteurs praatten in de pompstraat met B.T.'s vrouw toen B.T. binnen kwam, volkomen onverstoorbaar, in zijn dik hemd en lange, eigengebreide onderbroek. Een andere keer trok hij zonder haast te hebben zijn hemd en broek over zijn onderbroek aan in de woonkeuken, waar we koffie zaten te drinken. De huisarts van Anderen vertelt dat verscheidene jaren geleden, toen hij een moeder direct na de geboorte van haar kind waste, de boerenknecht binnenkwam, naar haar bedstee liep en de naakte vrouw van harte feliciteerde.

HET HOF MAKEN: Elkaar serieus het hof maken wordt heimelijk gedaan. Ouders weten wat er aan de hand is, maar zullen er gewoonlijk niet over praten. Het lijkt erop dat de emoties, die zo zorgvuldig werden onderdrukt, in de puberteit vrij baan krijgen, hetgeen resulteert in een grote mate van vrijheid ten aanzien van seksueel verkeer. Gemeenschap voor het trouwen is normaal, en zij die menen het te weten, beweren dat het meestal 's avonds laat gebeurt in de stookhut.

Feesten

Feesten en de jaarmarkt zijn een uitlaatklep en vooral aanleiding om (nog) meer te drinken. Meester Dammers neemt afscheid van de lagere school. Het is een reden voor veel vermaak.

Keur & Keur:
In de afgelopen twintig jaren zijn er twee gevallen van zelfmoord in Anderen geweest, beide door ophanging. De een was iemand met een bochel die een kruidenierszaak had en zich niet kon schikken in de veranderingen die volgden op de verwoesting door brand van zijn boerderij annex voorraadschuur. Geen motief was bekend van de tweede man, zelfs niet bij zijn vrouw, behalve dan dat hij zich voortdurend ergerde aan een hoge aanslag die hem "ten onrechte" door de belastingdienst was opgelegd. Hoewel deze cijfers laag zijn, is het belangwekkend dat de cijfers voor Drenthe iets hoger liggen dan het landelijk gemiddelde.

Het lijkt daarom billijk te zeggen dat het op de gemeenschapszin gerichte sociale leven van het dorp, dat individualisme net zomin aanmoedigt als begunstigt, een remmende invloed heeft op gevoelsmatige uitingen. Er zijn natuurlijk wel een paar sociaal aanvaarde uitlaatkleppen. De toneelvereniging is een bijzonder belangrijke. De uitvoeringen bieden zowel het gehoor als de spelers gelegenheid, al is het tijdelijk en alleen in overdrachtelijke zin, zich intensief in te leven in een gevoelsrijk milieu. Het is derhalve niet verwonderlijk dat de meest geliefde toneelstukken ofwel zeer melodramatisch zijn, ofwel diep tragisch. Ook een belangrijke uitlaatklep, vooral populair bij de dorpsjeugd is de moderne dans, overgewaaid uit de grotere steden. Tenslotte geven de dorpsfeesten, kermissen, jaarmarkten en vakanties, voor jong en oud, mannen en vrouwen, grondbezitter, pachter en knecht, gelegenheid om het strakke juk van nuchterheid af te gooien, waardoor ze zonder vrees voor kritiek toe kunnen geven aan hun emoties.

Over religie

In *Um d'olde toren* is de domnee verslaafd aan drank. Hij zit onder de plak van zijn vrouw. De dorpelingen zijn tevreden over zijn preken. Vooral zijn eigen zondigheid en zwakheid vallen in de smaak. Een bijbelcolporteur wordt daarentegen - door d' ol Dokter - het dorp uitgejaagd. Niemand heeft belang bij praatjes van een zeloot. Ook Bijbelvaste Kris de schilder krijgt snerende opmerkingen over zijn religieuze overtuigingen. Wie alles zeker weet kan beter vertrekken. Tegen het slot schrijft Dening over zijn natuurbeleving in Drenthe, een van de weinig filosofisch getinte passages. De natuur, dat is zijn geloof en religie. Ook Annie blijft het liefst in Drenthe, om nooit weer weg te gaan. Gelukkig voor haar kan dat met verse echtgenoot Bertus als onderwijzer aan de dorpsschool. Nooit weer weg.

Keur & Keur:

Wijsgerige Beschouwingen
Mensen zoals de Drenten, die eenvoudig en beslist in hun leven

en taal zijn, geven slechts zelden uitdrukking aan wijsgerige ideeën en begrippen. De Drent heeft zeker "religieuze gevoelens" maar voor zover wij konden nagaan brengt men het niet onder woorden. Hun onpersoonlijke en gezamenlijke beleving van de godsdienst stimuleert het abstracte denken niet. Af en toe worden opvattingen over werk, zuinigheid, natuur en dood onder woorden gebracht. Hard werken "hoort zo" en is "goed". Men hoort spaarzaam te zijn, zijn begeerten te beperken.

Dommigheid en leedvermaak

De literaire termen ken ik niet voor de verbasteringen in *Um d'olde toren*. Nederlandse en Franse woorden krijgen een eigen draai. Wie wil mag het ironie van de schrijver vinden. Ik vermoed dat het taalgebruik heel gewoon was.

Een greep uit de oogst. Figeleren (figureren), insecten (effecten op de aandelenbeurs), gomlestiek (gymnastiek), masseseezen (marechaussee), fermiaal (familiair), perserverboal (proces verbaal), sipeleuren (superieuren), spiktakels (spektakels), solalisten (socialisten), rampelzant (remplaçant; vervanger militaire dienst), persent (present). Vrouwen weten niet wat s.v.p. betekent. O.M. als Openbaar Ministerie is onbekend. Op dat gebrek aan kennis volgt plagerij en leedvermaak.

Enkele dorpsbewoners hebben familie in Den Haag. De tante en neef komen op bezoek. Dening gebruikt de ontmoeting om de 'Drenten' verbasterd Nederlands te laten spreken en tegelijkertijd de westerlingen als dom weg te zetten. Als Haagse tante van de snik (boot) stapt, valt ze in de plomp. Geweldig, het goede loon voor haar arrogantie.

Diverse practical jokes en leedvermaakanekdotes herken ik uit mijn kinderjaren. Dezelfde grappen komen voorbij, soms in lichte variant.

Relaties

Albert Dening heeft het hele dorp mee laten doen. Ik telde bijna 100 namen. Wellicht heb ik enkele personen over het hoofd gezien.

De meeste spelers komen slechts een enkele keer opdraven, of maken deel uit van een anekdote (practical joke). Van vrijwel niemand is een persoonsbeschrijving te vinden. Bertus (Bert voor Annie) lijkt op een zigeuner. Bert heeft donkere ogen. Zigeuner heeft een licht negatieve connotatie, maar is veeleer een manier om een donkergetinte persoon aan te duiden. Aan het slot is het een 'koosnaam' als 'zigeuner' Bert bij Annie op het ziekenhuis komt, waar ze voor verpleegster leert. Ik heb niet geteld wie met wie sprak en hoe vaak. Onbegonnen werk bij 100 karakters. Mijn indruk is: mannen praten veel met mannen en vrouwen roddelen met elkaar. Als man en vrouw met elkaar spreken is het veelal in verwijtende zin. Geen hartelijk woord te vinden.

In niet een van de beschreven huwelijksrelaties komt warmte en genegenheid voor. Gehakketak, plagerij, pesterij, schelden, rauwe taal overheersen. De jongelui proberen een andere koers te varen. Wie weet gaat dat lukken. Ze hebben niet het goede voorbeeld gekregen.

Schrijver Hans Heyting besprak *Um d'olde toren* voor de RONO microfoon. (Regionale omroep Noord en Oost. Nu RTV-Drenthe.) Hij zei:

> Dening lardeert zijn verhaal met veel humor, sappige uitspraken en raken situatie-typeringen. Hij vervalt niet in de uiteenzettingen zoals we die bij Tiesing aantreffen, die graag uitweidt over het verschil tussen de oude en de nieuwe tijd en over de degelijkheid in de flinkheid van Drentse jongens en meisjes. Um d'olde toren is gewoon een fijne dorpsvertelling. (Nijkeuter 2003)

De lezers waren destijds enthousiast. Het is nu 70 jaar later. Ik begrijp het enthousiasme niet helemaal. Het boek gaf destijds wellicht een herkenbare cultuur weer.

Drents/Nederlands

De streekroman is in het Drents. Dat betekent dat dominee, de vrouw van de dominee, Annie en de Haagse familie Nederlands spreken. Bert spreekt Nederlands als het om officiële zaken gaat,

zoals de toespraak bij het afscheid van meester Dammers. De Haagse familie spreekt Haags, pseudo-Hollands.

Diverse Drentse woorden zijn in 2021 uit de (spreek)taal verdwenen. Wie wil kan ze in hedendaags literair Drents werk vinden. De verdwenen woorden hebben vooral betrekking hebben op boerenzaken. Er is geen hilde (hooizolder) meer op een hedendaagse boerderij en ook een grup (mestgoot) maakt geen deel uit van ligstallen met vloerverwarming en waterbedden voor koeien. In de keuken is geen open vuur met een soepketel aan een haak te vinden. De woorden zijn in winterslaap.

Analyse / Statistiek

Sommige mannen hebben eenzelfde voornaam, dat maakt bepaling van frequenties niet eenvoudig. Hier en daar zit er een foutenmarge in de aantallen. In de tabel heb ik soms ook de frequentie van de voornaam (Gerhard 3 Knegters 13) vermeld. Onsympathieke mensen en hogere standen krijgen geen voornaam. Bijna alle mannen zijn boer of boerenknecht. De ambachtslieden komen naar voren en verdwijnen snel weer. Alle vrouwen werken thuis en op het land, op de vrouw van de dominee na. Vrijwel iedereen is aan de drank.

Het aantal mannen is 69. Ze worden totaal 683 x genoemd.
Het aantal vrouwen is 27. Ze worden totaal 389 x genoemd.
Sommigen komen slecht 1x voorbij.

Wit en wit veur; een wit papier achter het vest, zodat het lijkt of iemand een wit overhemd draagt; d.w.z. tot de hogere rangen behoort.

Conclusie

Um d'olde toren geeft inzicht in plattelandscultuur rond 1890 en wellicht ook in gebruiken rond 1930. Geld, leedvermaak en roddel houden op de achtergrond tradities in stand. Elke afwijking van het gebruikelijke krijgt te maken met vernedering door plagerijen, pesten en practical jokes. Aanpassen of wegwezen is het parool. Ontsnapping aan het keurslijf kan door seks in het stookhok, door zwijgen en door overvloedig drankgebruik.

Er lijkt nauwelijks verschil met hedendaagse *naming and shaming* op sociale media. Wie afwijkt krijgt de volle laag. Vrijheidsdrang vindt een parallel in festivals, drugs en drank.

Waar geld is wil geld wezen. Soort zoekt soort; elk in een eigen bubbel. Prediker 1:9.

Bronnen

* Enno Develing, *Het einde van de roman* uit 1968 te vinden op dbnl.org
* Jacob van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd* 1823. dbnl.org
* J. Craandijk *Wandelingen door Nederland met pen en potlood.* Deel 5. 1880. dbnl.org
* John en Dorothy Keur *Diep geworteld* de *Deeply Rooted* uit 1953. Heruitgave Ter Verpoozing 2018.
* Roel Smeets *Character Constellations Representations of social groups in present- Day literary fiction.* Dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen 12 oktober 2020. In 2021 verschijnt een handelseditie.
Pag. 82 This general overview shows that family is the most prevailing relational role (42.39%), followed by colleague (25.49%), friend (16.56%), lover (9.7%), and enemy (5.86%).
Moeder en dochter komen in de 170 onderzochte romans net een beetje meer voor dan vader en zoon.
* Lord Lister (ook wel Raffles) is een personage uit een langlopende pulpverhalenbundel dat voor het eerst in verscheen in "Lord Lister, genannt Raffles, der Meisterdieb" in 1908 in het Duits. Deze Duitse verhalen werden geschreven door Kurt Matull en Theo Blakensee. De Lord Lister verhalen zijn een van de meest bekende pulps van de 20e eeuw.
* Auke van der Woud *Het landschap de mensen Nederland 1850-1940*. Prometeus 2020.
* Henk Nijkeuter *Gechiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956.* Koninklijke Van Gorcum Assen. 2003.
* *Drents literair tiedschrift Roet* voor hedendaags en archaïsch Drents en andere Nedersaksische varianten,
* *Reis door Drents erfgoed.* Heruitgave van de Podagristen. Ter Verpoozing 2020.
* *Reis door literair erfgoed*. Marthoa Ledeng van Harm Tiesing. Ter Verpoozing 2021.

Humor voor gevorderden

Rond nieuwjaar is er veel aanloop. De visite vraagt nieuwjaarkoeken. De tractaties bestaan uit verhalen over mensen die te grazen zijn genomen. Goedbedoeld. Iedereen kan er om lachen.
Twee vrijers komen in het stookhok terecht, ook als moeder andere plannen met de dochter heeft. Een stoterse haan kraait voor de laatste keer.

'n Kolde noordenwind zwiepte de kale bommen hen en weer. 't Boetenwark was doan; 't vee stund al weer op stal. De winter was in antocht. Och, die hef veur 't boerenbedrief zien goede ziede ok nog wal. 't Volk komp dan wat tot rust, en dat is wal neudig, want het maakt 's zommers lange en harde dagen. Mor de lange winteroavend maakt dat weer goed, en die kan in 'n boerenkeuken ok zoo recht gezellig wezen, as de zwore brokken oet 't kleine veentien zoo heller op de plaat stoat te brannen.[234] Dan kuj 't in d' hoek van d' herd, aj de wind zoo boven in de schusstien heurt bullern, wal ies best noa 't zin hebben, 'n Flinke stobbe holt[235] tegen de plaat was ok hiel wat wérd. Wilm Nijsman vertelde met 'n stoalen gezicht, dad' al ies zon dikke klobbe an 't vuur had hadde, dat er noa drie dage nog 'n wezeltien[236] oetkreupen was. Mor ja, Wilm kun geweldig liegen; hie zag ok aaltied veurspoeksels en lochies,[237] en dan had 's nachts weer dit of dat hoes glunig[238] zien stoan. IJ wuren er kold van, az' goed an de gang was. Mangs muuj hoast twiefeln of' niet 'n paar op d' loop[239] had, want hie huld toch mor vol, dad' 'n groot, zwoor ding met 'n geweldig spiktakel deur d' locht had zien stoeven, en dat er mensken in zeten hadden.[240] Dan zee wij in 't darp tegen 'n kanner: "Hie vertelt 't net zoo lang, dad' 't zulf begunt te geleuven."

234 open turfvuur. De turven op de plaat.
235 stobbe; deel van boomstam en/of boomwortels.
236 kleine wezel.
237 witte wieven en zwevende lichtjes boven veen en heide.Spoken.
238 gloeiend, opgelicht.
239 verstand op de loop. Gek geworden.
240 Zeppelin.

't Pèrdevolk, dat in 't darp west was, had' ok al joaren veuroet deur 't veld zien jakkern, dat 't zand heur um d'ooren vleug.

"Zurg dan mor, Wilm," zeeden de lu, "daw ze hier niet weer kriegt, want wij wazzen dit spiktakel[241] al lang zat."

Het heurde ok niet bij de rustege darpsgemienschap. Bertus Henning had de huzaren ok met pleizeer zien vertrekken en was bliede, dat alles in 't darp weer op d' olde voet was.[242] De verholling met Annie was noa de strubbeling, die ze had hadden nog hechter worden. Ze kwammen no geregeld bij 'n kanner in 't zommerhoesien,[243] want 't was in d' hof te kold. Anners gung Bertus ok hoast de deur niet oet. Hie huld van lezen en was ok al 'n hiel toer an de studie. Meester Dammers had hum anspreuken en de road geven, um de schoelkennis bij te hollen en wat wieder te léren, hie wol hum doarbij helpen.

Misschien kwam er nog wal ies kans um hier of door tusken te kommen, en as de gang er mor ienmoal in was, dan was Bertus de man, die 't nog wal wieder kun brengen, doar kende Dammers hum wal veur. In die geest had d' meester met hum proot, en Bertus gung er doadelk dankbaar op in. Meester Dammers kende hum nog wal van de schoelbanken, en wus, dat 't goed an hum besteed was en er zoo gemakkelk bij hum ingung. Vanof die tied luut Bertus gien vrij uurtien onbenut veurbij goan. d' Aner jongs lupen vaak in 't darp en zatten 's winters 's oavens gewoonlik um 't vuur bij klompenmaker Wilms; doar wazzen ze zoowat boas in hoes. Rooken dat 't er dee, ij kunnen 'n kanner mangs hoast niet zien. Evert, de ienege zeun van Wilms, 'n jong van zes-zeuvenentwintig joar, was 'n beetien roar, gek kuj niet zeggen, mor d'r wazzen wal 'n paar op d' loop; en de jongs muken hum mangs zoo ballastig, dad' op d' holboom in d' schusstien gung zitten en er oetzag as 'n neger.[244] Evert was kammeroad met Tienes Joesten, die ok 'n klap van de meul te pakken had. Hiele gesprekken kunnen die twie over de bibel voeren, en 't ende was altied groote roezie.

Ze hadden ok nog 'n paar keer hen de kezoasie[245] goan, mor

241 spectakel.
242 Gelukkig, blijft in de traditie.
243 niet in het stookhok, waar volgens Keur & Keur de jongelui vrijen.
244 de enige neger in deze roman.
245 katechisatie.

doar had domnee gauw 'n ende an maakt, want ze stuurden d' hiele boedel in de war.

Domne vruug Evert op 'n keer: "Wilms, vertel mij eens, wat was nu het werk der goede engelen?"

En Evert zee er perdoes bovenop: "Erpelgaren en arften oetzuken, domnee."[246]

Gerriet Dekkers, die achter hum zat, had hum dat inbloazen. Van de kezaosie kwam die dag niks terecht.

Domnei dreide zuk um en stuurde ze almoal weg tot d' aner week.

Ja, die Gerriet Dekkers was 'n schuinsmasseerder. As die d'r niet bij was, kun 't feest niet deurgoan Hie beleefde ok aaltied mèr as 'n aner; mor ij muzzen op zien verhalen niet te grif ofgoan, want hie bracht er gewoonlik wat kleur an. 't Was 'n gezellege jong, die 't hiele gezelschup kun vermaken, en hie stund bij gien mensk in hooger anzien as bij Brinks Roelfien. Zy en Gerriet hadden moeder Brinks al wat vaak beet had.

"Aj mor wit veur hebt,"[247] zee Gerriet, "dan is 't wal in udder; 'k moet mij ok weer ies 'n schoon vellegien pepier anschaffen."

Hie kun net kreien as 'n haan, en er was gien ien, die dat kreien beter begreep as Roelfien.[248] Mor ja, Gerriet was niks mèr as 'n gewone arbeider, hie leefde met zien moeder, voader was dood. 'n Klein hoesien met 'n lappien grond, 'n stuk of wat schaop en 'n paar sikken was 't hiele bezit van die twie. En bjj Brinks vrouw was 't hiel wat aans, doar hung dik spek in de balken. Gerriet gung op daghuur en was ok aaltied 'n dag in de week bij Elmers Wilm en Loeks in 't wark. Hie was er wal ies vies van 't eten, want 't gung er roeg toe bij die twie vrijgezellen, mor 'n arbeider had 't mor te nimmen, zoo 't kam, lieve koekies wuren er niet bakt.[249] Van Loeks en Wilm kun' ok hiele stukken vertellen.

"Gisteroavend," zeed' tegen Roelfien, "zat ik met die beide heeren um 'n groote kom brij; tellers[250] gebroekt ze doar niet bij.

246 Waartoe zijn wij op aarde? Om eerappels te krabben en bonen te punten. (Erica 1958)
247 wit befje. Ze gebruikten een wit vel papier achter het vest. Zo leken ze geleerd.
248 samen naar het stookhok. Vrijen.
249 mooier konden ze het niet maken.
250 etensborden.

Doe zee Loeks tegen mij: "Kiek ies, wat ik doar 'n gladde kloet[251] op de lepel heb." "O," zee Wilm, "as 't aans niet is, die heb ik ok al in d' mond had, doe mor weer in de kom, jong." Zoo giet 't er doar hèr, wicht."[252]

"Jasses," zee ze, "'k heb liever, daj mij die dingen niet vertelt, Gerriet, 'k wor er misselk van."

As Gerriet 's nachts of 's oavens laat veur Elmers baner langs kwam, bleef' aaltied even stoan en kreide 'n paar keer flink, en dan nam die groote ras-haan van Loeks en Wilm dat doadelk over; die dee dan aal mor deur en schriewde zoo hard, dat aal d' aner hanen in 't darp ok op 't onstuur kwammen. Zoaterdagnacht had zuk dat ok weer ofspeuld, en doe Loeks 's Zundagsmurgens oet d' zieddeur kwam, en Gerriet hum vruug, hoe hum 't weer toe leek, doe zeed': "As ik jo mien verwachting moet zeggen, Gerriet, dan is er zuk grouwlik gemien weer op til, aw in mensken heugnis niet had hebt. Zoo geweldig as toch vannacht die hanen te keer gungen, heb ik 't nog mien leven niet metmaakt. En as er mor ien begunt, dan wet die groote schriewerd van oes van gien ophollen, 'k Heb um zoo te zeggen noa twaalf uur gien ooge mèr dicht doan."

Dan stund Gerriet inwendig te lachen, dan tintelden zien oogen van schik.[253]

Vrouw Brinks was an 't joskoek[254] bakken, doe Harm in deur kwam. Harm luup met de korf en ventte koek, twijbakken,[255] koffiebonnen en zoo mèr.

"Gondag vrouw," zee Harm en teemde[256] wieder:

"Geluk in 't nijjoar,
Zind d' joskoeken kloar?
'n Zeupien d'r bij,
Da's goed veur mij."[257]

"Zoo noa is 't nog niet, Harm," zee de vrouw, "'t is nog gien nijjoar."

---

251 kluit.
252 Zie ook Keur & Keur over humor. Inleiding.
253 Dit is pas echt lachen.Humor.
254 nieuwjaarskoeken, wafel, knieperties, rollegies. IJzerkoeken.
255 beschuit.
256 zeurderig spreken.
257 Rijmpje ook nog bekend in 1960.

"Nee," zeed', "mor wij wilt hopen daw 't beleeft.[258] Er is aans 'n boel ziek volk; ik heb 't ok zoo in d' hoed, alles dut mij zèr, en aaltied zon last met de zenengs.[259] Doar hef oez' Wienand no nooit wat met te doen,[260] dat is toch zon hardkop van 'n kèrl.

Hèz nog wat neudig vandage? 'k Heb mooie twijbakken; 't beslat aaltied niet evengoed,[261] da's vanzuls. En dan he'k ok 'n nij soort Tik Taks-koffiebonnen[262] van Liefting; doar verkoop ik veul van bij lu die 't goed doen kunt;[263] zie zind 'n beetien duurder, mor ok beter vanzuls."

"Doe mij doar dan ok mor 'n paar pakkies van, Harm," zee de vrouw.

"Do huufs 't ok joa nargens um te loaten", zeed', "'k geleuve, dat er in d' hiel gemiente giende is, die tegen dij kan ophoesten,[264] 'k Heb ok nog 'n bosschup veur jo Roelfien." d' Vrouw scheuf Harm 'n paar joskoeken toe en zee: "IJ hebt 't wal bij 't rechte ende, Harm, y weet wal, hoe zwoor de lu hier weegt; mor Roelfien is er vanmiddag niet, doe mij de bosschup mor, ik zin er wal met op d' heugte. 't Is zeker 't bericht van Gerhard, die jong doar by 't veen weg, van die neie boerenstee, fiksche lu, nog 'n beetien femilie[265] van wetholler Wessels. Hie wil Zoaterdagoavend zeker kommen, Harm." "Do begrips nog al gauw wat," zee Harm, "do kens 't klappen van de zweep nog wal."

"Joa, dat denk ok wal," zee ze, "zeg hum mor, dat 't goed is, Roelfien zal er op reken, en doe de kompelment weerum."

Die oavend um 'n uur of zeuven dee ol Brinks de baner op stik en gung in d' hoek van d' hèrd zitten. Hie rakkelde met de tang noa 'n kooltien vuur um de piep an te steken. Hilbert, de knecht, wol hum lucifer geven, mor hie dee 't liever zoo.

"Zie loopt tegenwoordig almoal met zon dusien striekers in de buus," zeed', "de tondelduze en vuurstien hebt ze achteroet gooid;

---

258 meemaken.
259 zenuwen.
260 die heeft geen zenuwen.
261 de nieuwjaarskoeken kunnen mislukken.
262 Tik Tak uit Groningen.
263 meet je met de rijken.
264 sneerachting. Beetje pesterig. Humor.
265 in het dorp is iedereen familie van elkaar. Huwelijken binnen het dorp. Bijna niemand kwam buiten het dorp. In Barger-Oosterveld (mijn moeder is daar in 1919 geboren) verbood de pastoor jongens een bruid in het dorp te zoeken om inteelt te voorkomen. Begin 20e-eeuw.

't jonge geslacht is op 't gemak gesteld, mor dat lop vast verkeerd. Er is ok gien regel mèr, zooas eertieds, zulfs in de dierenwereld niet, want no is 't pas acht uur en er kreit al 'n haan. Vroeger kwammen ze eerst in de veurnacht reur; dan was 't niet zoo vroo mèr en mug y wal maken daj by de meid wegkwammen."[266]

"Heur doar zon ol kèrl no ies zitten kwaken," zee de vrouw, "hoe older, hoe gekker."

"'t Is ok net," zee Hilbert, en hie keek schuun noa Roelfien, "'t is ok net, of d' hanen veul grooter zind as vroeger."

Roelfien dreide noa dat hanengekrei wat hen en weer en doe zee ze, dat ze nog even hen d' neister gung um 't nye buisien[267] te passen.[268]

"Dat zul ok gien wonder wezen," zee moeder, "'t is weer donker, mor ik zal er 'n stokkien veur steken, dat beloof ik ty. Dat zul die Gerriet wal willen, twie sikken um acht koenen; mor ik zin er ok nog."[269]

Roelfien heurde 't mor half, ze was al oet d' zieddeur, en ze steurde zuk er toch ok niet an. 'tWas net of aal die tegenkanting heur nog noader tot d' jong truk.

Achter Brinks hoes was 'n brandgat, mor er was gewoonlik mèr modder in dein water, en bij dat brandgat stund Gerriet unner d' iekenboom met 't luibersnust.[270]

"De luibert is er al," zeed' zachies.

"Ja,' zee Roelfien, "'n luibert die net kreit as 'n haan, malle jong, mien voader begrip 't ok al, doe 't no mor niet weer."

"Ja, mor ik krei niet veur dien voader," zeed', "ik krei mor veur ien hennegien[271] zooas er gien twiede in d' hiele gemiente te vinnen is; kakel do no mor veur die iene haan. 'k Zin niet zoo min mèr, 'k heb no al twie sikken;[272] 'n gewone arbeider kiek ik gil niet mèr an. Mor wat is er no einlik veur bijzunners, dat ik mij hier zoo middel in de week moet melden?"

"'k Weet nog niet," zee ze, "woor daj de proties aaltied weghaalt; kom jong, wij goat even in 't stookhok, 't is hier zoo

266 bij de meid wegkwam. Let op verfijnde taal.
267 kokervormig kledigstukje.
268 Ze is de insinuaties zat over haar vrijerij met de hanen-man.
269 een man met twee geiten is geen partij voor een vrouw met acht koeien.
270 uiber, eiber, ooievaar. Stork.
271 voor jou.
272 sik = koe van de arbeider.

trekrig.[273] Moej ies lustern, Gerriet, vanmurgen kwam twijbakken Harm, die dreumert, met de bosschup, dat Gerhard Knegters Zoaterdagoavend kommen wil. Ik was niet in hoes, mor mien moeder dut mor net wat ze wil, en hef bericht weerum doan, dat 't goed was; mor ik wil niet, ik doe 't niet; hoe moe 'k doar no met an, Gerriet? Toe, stoa no niet zoo hen, zeg toch ies wat."

"Ja, wat moe'k doar an doen, wicht, is dat die grootspreker van zooveul koenen en pèrde, zulvern lepels en 'n koets op veeren?"

"Joa, toe, bedenk dan toch ies wat, ik wil die gek niet mèr zien, 'k heb mij ien keer loaten beproten, mor no is 't oet, ik doe 't niet, 'k wil bij jo wezen, bij gien ien anners."

"Stil no mor, wicht, doar huuft gien troanen over vallen; 't komp joa zoo mooi oet; ik wil toch ok bij dij wezen, en bij gien ien anners, Zoaterdagoavend ok. Wees mor gerust, die vrijer giet ongetroost weerum. Nee, doar gebeurt hum niks, mor wij meugt toch wal 'n oarigheid hebben.[274] Ik ken 't hiele stuk al van boeten; en no nog 'n keer hard kreien."

"Nee Gerriet, niet doen," zee ze, "gien gekke dingen, goa no mor hen."

Doe Roelfien weer in hoes kwam, zat moeder nog al in de krant te studeeren.

"S.v.p.", zee ze, "wat betiekent dat, Hilbert?"

"Dat wee 'k niet, zeed', "mor Gerriet Dekkers zee lést 's oavens, dat 't 'n verkurting was van "Sikkenverzekering Pluumstaart," die hier in 't darp pas opricht is."[275]

"Och wat," zee de vrouw, "die protiesmaker met zien pluumstaart, doar hef s.v.p. niks met te maken."

"Ja," zee Hilbert, "wat Gerriet zeg, moej ok nog niet zoo grif annimmen, want hie hef er slag van um je wat op d' nak te doen en um d' ien of aner, die wal wat verdiend hef, 'n poets te bakken. Hie is duvels bij de hand. Zoo gek kan 't niet wezen, of Gerriet wet er road op, en as 't op warken ankomp, as twie anern. Hie hef Dorus Duffel met 't bolhoetien ok mooi te pakpen had. Derk Beugel had 'n busing[276] vangen en doar was Dorus doadelk op of goan um 't vellegien. Mor 't ongeluk wol, dad' op weg hen hoes die busing

273 we staan op de tocht.
274 te grazen neem; een aardigheid. Humor.
275 geen antwoord geven, maar vernederen. Humor.
276 bunzing.

verleur en hum nargens weer kun vinnen. Dat heurde Gerriet ok, en die vertelde dezulfde oavend an 't nijsblad, an Eeltien Gèrtien, dat Waterkris, de varver, 'n mooie busing vunnen had, en dad' die opzetten wol, zooaz' dat ok wal dee met vogels. Mor Gèrtien mus 't niet wieder vertellen, zeed' er bij, want Kris wol 't gien woord hebben, umdad' bang was, dat d' eigenaar er op af kwam."

"En had Kris die busing warkelk ok vunnen?" vruug Roelfien. "Welnee, wicht," gung Hilbert wieder, "de man wus van de prins gien kwoad. Nou, doe Gèrtien in 't geheim was, duurde 't mor even of Dorus stund al bij Kris an de deur, en dat is doar zon roezie worden, dat Dorus dik unner de rooie menie in hoes kommen is. Of Kris al zee, dad' nog nooit zon dier zien had', Dorus huid[277] mor vol, dad' zien busing weerum wol hebben. Kris en de vrouw hebt hum op 't lést, elk gewapend met 'n groote varfkwast, oet d' baner jagd.

"No is 't net liek," zeg Gerriet Dekkers, "Bertus Henning hef Dorus drie gulden moeten betalen veur die olde voele boks, woor Castor 'n hap in doan hef, en Kris vrag drie gulden schadevergoeding veur de potties varve, die Dorus umloopen hef."

Ol Brinks wuur met schrik wakker.

"Ik was an 't dreumen," zeed', "daw 'n busing maank d'hoener hadden."

"IJ dreumt nog, al ziej ok kloar wakker," zee de vrouw.[278]

"Zoo ken ik er nog ien," zeed' ol boas; "do moaz dat boek, — De zun in hoes — woor oez' wichter no met bezig zind, ies lezen, vrouw.[279] Koman, ik goa in de koets, allo wichter, barg 't boek no mor op, 't is tied; zie kriegt 'n kanner toch wal; wat zegs to, Roelfien?"

"Wij zult 't mor hopen, voader," zee ze en dacht bij zuk zols: "'k Heb er schik in, dat Hilbert Gerriet zoo umhoog stak, woor moeder bij zat, 'k zal hum murgen 'n half pond tebak toestoppen."

Post coïtum

Een gezellige avond bij boer/brandweerman Jan Veldman en de vrouw. Een begin van emancipatoire mijmeringen door

277 hield.
278 vernederen. Humor.
279 terugpakken.

de alwetende verteller. Gerriet Dekkers lokt rivaal Gerhard Knegters in een brandvijver. De rijke boerenzoon raakt besmeurd. Gerriet Dekkers is gespecialiseerd in hanengekraai. Het stookhok is een goede plek voor kukelekuuu.

Bertus Henning en Gerriet Dekkers zatten zoo 't Zoaterdagsoavens gèrn 'n toertien bij Jan Veldman.[280] Ze wazzen van schoel of aaltied kammeroad west met heur jong, met Johan, en die had no wal 'n jonge vrouw in hoes haald, zoodat d' umgang tusken de jongs niet mèr was as vroeger, mor evengoed zugten ze Johan nog geregeld weer ies op. 't Was ok 'n beste, degeleke jong, opgeruumd en bestendig van oard. En de jonge vrouw, och man, lachen en proten dat ze kun, doar mus ij schik in hebben.

"'k Heb 't er merakel best met truffen," zee Johan tegen Bertus, "geld[281] hef ze niet metbracht, mor toch he 'k 'n rieke vrouw."

Dat zag Bertus ok wal. 't Was 'n bijdehand wicht, zoowal in d' hoesholling as in de boerderij, en goedhartig van oard. Ze had alles veur 'n aner over, as ze wus dat 't goed besteed was. Er wordt wal ies zegd, dat mensken van gelieke anleg niet met 'n kanner overweg kunt, mor bij Veldman in hoes kwam dat niet oet, want moeder en schoondochter kunnen 't best met mekaar vinnen. Veldman zuls kun of en toe wal ies moprig wezen.

As 't bijveurbeeld ies wat lang an ien stuk dreugde of nat was, dan wazze slim zwoortillend.

"Van 't hiele verbouw komp gien snars terecht," zeed' dan, "de biest verzoept in de moa."[282]

En dan was 't nog lang zon nood niet. Hie verzette zuk wal tegen die zwartgalligheid, want zien vrouw wol doar niks van weten, mor aj no ienmoal zoo zind, dan raak ij dat zo mor niet kwiet. Och, as 'n mensk zulf nog mor begrip, dad' dit of dat niet goed dut en zuk veurnemp, dat 't anners worden zal, dan is er al veul wunnen.[283] Mor anners was Jan Veldman 'n kèrltien, woor gien spier kwoad in zat, en zien hiele hart gung oet noa zien hoesholling en zien daagliks wark. De vrouw mus zuk 'n beetien in acht nimmen, ze was wal kras, mor had vaak last van opvlieging noa

280 Brandweerman en boer.
281 Geld.
282 madelanden, onland. Drassige oeverlanden.
283 pleidooi voor zelfkennis.

't heufd. Vrouwlu kriegt mangs veural in 't boerenbedrief ok lang gien rust genog. 'n Vrouw is einliek nooit kloar in 'n hoesholling. Parti maanlu denkt doar wal ies licht over; zie steekt de voeten mor bij 't vuur en loat heur alles andragen, mor dat mot niet te wied dreven worden.[284] Och, as 't drok was, zooas in die week met 't slachten, dan drilde vrouw Veldman nog wal deur de keuken as zon echt droesk[285] wiefien, dan wus ze nargens van, mor later kwam dan de trugslag.

Gerriet en Bertus wazzen dan op dizze Zoaterdagoavend ok weer bij de femilie Veldman. Gerriet vertelde weer allerhande merakels en was zoo an de proot dat hum de tied hoast ontgung.

"'k Moet neug weg," zeed', "want 'k heb nog 'n hiel karwei veur de boeg; wanneer moew de bloedworst kommen keuren, moeder Veldman?"

"Aj no weer komt," zee ze, "ij zult zat hebben, er is genog."

't Luup zoo tegen negen uur in d' oavend, en Gerriet gung regelrecht op Roelfien an. 't Was oarig duuster en hie had al 'n toertien achter Brinks hoes stoan, doe er ien langs de muur schoelde.

"Wel hèw doar?" vruug Gerriet.

De jong, die anspreuken wuur, sprung wed 'n el van de grond.

"Kèrl," zeed', "wat schrik ik doar, ik zin Gerhard Knegters, dat mij wal weten."

"IJ komt zeker veur ien van de wichter hier," zee Gerriet, "dan kuw samen goan, ik wol vanoavend hen Dinoa, mien naam is Gerriet Dekkers."[286]

"En ik wol hen Roelfien," zee Knegters, "'k wol eerst de driejoarege veur de koets doan hebben, mor 't weer was goed, ik dacht, veuroet mor."

"Heb ij 'n koets?" vruug Gerriet, "dat is de muujte wérd, jong, dan zit ij er goed bij, ik dacht 't ok wal zoo half, want ik zie wal, ij hebt wit veur."[287]

"Ja," zee Knegters, "'t is niet da 'k er groot op goa, mor ik wor versleten veur de riekste boerenzeun oet d' hiele umtrek. Wij

284 pleidooi voor aandacht voor vrouwenrechten.
285 driest.
286 Gerriet komt ook voor Roelfien. Hij gaat Gerhard een streek leveren.
287 wit hemd onder het vest. Elite.

hebt 'n groote boerderij, veul land en vee. Ja man, 't is bij oes wat anners as hier in 't schoapen sikkenland. Vanols zin wij ok gien Drenten, mien grootvoader was groot-boer in 't Grunningerland. Zit die Brinks hier d'r nog al goed bij, hoe is dat?"

"Hie is deur en deur riek," zee Gerriet, "en Roelfien hef ok 'n oarege pluk kregen van heur eerste man, mor boetendat, 't hiele darp is zoowat van Brinks. Zoo, kwam ij einlik oet 't Grunningerland? Doar vandoan zind wal mèr dis kaant opkommen, as ze 't op de klei niet best mèr hollen kunnen; mor dat zat er bij jo vanzuls niet tusken,[288] dat begriep ik wal zoo."

"O kèrl, loat mij niet lachen," zee Knegters, "kom, wij kunt nog best even 'n borrel drinken, ik trakteer."

"Toe dan mor," zee Gerriet, "'t kan beter van 'n stad as van 'n darp. Ik had ok al ies heurd, dat ij doar zon geweldege boerdeerij hadden, 'k zin bliede da 'k je nog ies zien heb. Kèrl nog toe, ik heur wal, ij hebt de boks niet kepot, jong."

Ze gungen bij Henning in en Knegters wuur bij ieder koejakkien rieker.

"Drink mor ies leeg," zeed', "'t kan 'n traktoasie lien, as dat wicht er zoo dik veur zit, mor ik wus niet dat 't 'n wedevrouw[289] was; niet dat mij dat wat kan schelen, want geld en goed is heufdzaak; ik zal zien, da 'k mien slag sloa."

"Bah," zee Gerriet bij zuks zuls, "wat 'n mispunt, en zon vent zul Roelfien hier weghalen, mor dan komp d' unnerste stien eerst nog boven."

"Koman," zeed', "wij moet opstappen en er nog wal even um denken, dat de jongs in 't darp oes niet ziet, want zie zind hier niet zoo makkelk, as er vrumde vrijers loopt. En wij moet ok oppassen as ol Brinks met d' hond boeten komp, want er lop gien kwoajer in d' hiel umtrek."

"O kèrl," zee Knegters, "en ik zin nog wal zoo duvels bang veur honnen."

"Nou ja, stil mor," zee Gerriet, "as er gevoar is waarschouw ik wal, mor dan ok de zokken er in, heur, en bij mij blieven, want 't is duuster, en ik weet hier de weg."

Even later stunnen ze weer achter Brinks hoes.

---

288 steek onder water. Zie ook Auke van der Woud in de inleiding.
289 weduwe is tweede keus.

"Stil ies even," zee Gerriet, "joa kèrl, doar kom d'ol boas al met d' hond, veuroet no as de weerlicht, nee, hier hen, diz' kaant op.'

En doe an 't loopen, loop ij niet dan heb ij niet.[290]

Klabats! Knegters kun niet wieder, hie sluug met hannen en bienen rond in de modder van 't brandgat unner d' iekenboom met 't luibersnust.[291]

"O deksels, jong," zee Gerriet, "hoe hèj dat no, ik zeg nog zoo, daj bij mij blieven muzzen, stil toch en schriew niet zoo, hoe kuj no zoo dom en onwies loopen?"

"'k Wus niet dat doar zon gat was," brabbelde Knegters, "ik zit van unner tot boven in de modder… 't zwiet… brek mij oet… 'k zin ok 'n schoe kwiet."

"Kom op," zee Gerriet, en truk hum umhoog, "harrejasses, kèrl, ij zind met gien tang an te pakken, wij moet zien, daw jo bij Henning in de vergunning wat ofhemmelt."[292]

En zoo sabelden[293] ze weg, bij ieder stap, die Knegters dee, was 't net of er ien an 't kaarn[294] was, en 't was wal 'n mooie vertooning, doe ze bij 't licht kwammen, kloeties modder, kroos en stroospieren, van allees had um d' ooren hangen.

Roelfien was d 'hiel oavend onrustig, 't was al elf uur en ze had nog niks heurd. Zachies luup ze veur d' pèrdstal langs, um ies even an d' zieddeur te lustem, mor alles was stil; allien in de veerte wat gezang van jongs en op de deel het stennen[295] en blaozen van de koenen. De beide pèrde stunnen nog an de reep in 't heuj te trekken. Ze wol net weer weggoan, doe Hilbert[296] er an kwam en zee dat Gerriet boeten stund.

"Zin ij doar, Gerriet?" vruug ze, woor hèj d' hiel oavend toch west en hoe is 't met Knegters goan?"

"Bijzunner best, wicht," zeed', "hie is al weer op hoes an op 'n klomp en schoe, met 'n ofgedankte jas en boks an van Bertus Henning, zien eigen bundeltien op d' nak."

"Wat hèj dan met hum oethaald, Gerriet?"

"Niks wicht, hie is bij ongeluk hier achter 't hoes in 't brandgat

290 als je niets doet gebeurt er ook niets.
291 ooievaarsnest.
292 hemmelen is schoonmaken.
293 met grote passen lopen.
294 (boter) karnen. Karnen gaat ook met heftige bewegingen.
295 kreunen en steunen.
296 de knecht.

loopen; 'k geleuf niet, dad' diz' kaant zoo gauw weer op komp."

"Toe no, Gerriet," zee ze, "schei no ies oet te lachen, vertel 't dan toch ies."

"Gerriet, Gerriet,' zee ze, doed' heur 't hiele verhaal doan had', "'t is toch te slim. Kom, wij goat nog 'n toertien in 't stookhok,[297] doar is 't nog warm. Moeder hef mij wat koejak en joskoek[298] geven, doar mus ik Knegters op onthalen, zee ze, mor ik trakteer jo er liever op. Die jong hef zuk toch niet zèr doan, Gerriet?"

"Welnee, meid, 't was almoal zachte modder en mèr van die schoone smèrlapperij. Mor stil no ies even, Roelfien, de haan, die 't gevecht wunnen hef, kreit aaltied 'n paar keer."[299]

Roelfien huld d' hannen tegen d' ooren.

"Foj, foj, Gerriet," zee ze, "wat ziej toch 'n ballast van 'n jong."

297 om te vrijen.
298 nieuwjaarskoek.
299 Post coitum omne animal triste, praeter gallum qui cantat. Na de coitus is elk dier neerslachtig, behalve de haan, die kraait. Seneca.

GERHARD HEINRICH VOCKS (1886-1969)

Van Hein Vocks verschenen na de oorlog een tweetal boeken over de belevenissen van de Drentse jongen Hein(i) Heimans. De beide romans - die sterk autobiografisch zijn - spelen zich hoofdzakelijk in Zuidoost-Drenthe en de Duitse grensstreek af.

Gerhard Heinrich Vocks werd op 15 maart 1886 te 'Compascuum' (Barger-Compascuum) in de gemeente Emmen geboren. Zijn ouders waren Bernard Heinrich Vocks en Anna Gesina Bentlage. Bernard Heinrich Vocks was van Duitse afkomst: hij werd op 15 april 1844 te Geringhausen geboren. Hij was van beroep bakkersknecht, in latere akten wordt hij koopman genoemd. In 1895 verhuisde het gezin naar Barger-Oosterveld. Hein Vocks ging reeds op achtjarige leeftijd in Duitsland werken als koeienjongen; daarna werkte hij bij de turfstrooiselfabriek van Scholten in Klazienaveen. In 1908 werd hij postbesteller in Emmen. Door zelfstudie klom hij op tot ambtenaar van de binnendienst bij de posterijen. In 1914 volgde zijn overplaatsing naar Den Helder.

Vanaf 1924 woonde hij in Zwolle, waar hij in oktober 1928 trouwde met de dochter van een speelgoedwinkelier. Vocks zegde zijn baan op en nam de zaak van zijn schoonouders over. Ook in de plaatselijke politiek was hij lange tijd actief als gemeenteraadslid; als zodanig was hij enige tijd ambtenaar van de burgerlijke stand, dat wil zeggen bevoegd tot het sluiten van huwelijken. In 1946 verscheen de roman in twee delen Kleine Hein tusschen turfbulten en zandheuvels (M. Stenvert & Zoon te Meppel). Het manuscript had hij al in 1942 voltooid, want hij zond het in dat jaar in voor de prijsvraag van De Schouw (zie hoofdstuk III).

Voor een prijs kwam het niet in aanmerking: men zond hem het manuscript zonder commentaar terug.

Het boek verscheen in 1946 en beleefde diverse herdrukken.

Vocks schreef de dialogen in het dialect. De gebeurtenissen lijken zich te voltrekken voor de ogen van, en naverteld te worden door, een kind. Maar de roman is niet in de ik-vorm geschreven, dus moet de auteur - net als andere schrijvers over kinderen - af en toe het stijlmiddel van de monologue intérieur te hulp roepen. Het autobiografische – of 'historische', zo men wil - karakter van de roman zorgde ervoor, dat Vocks na de publicatie niet naar

Barger-Oosterveld durfde uit angst voor een pak slaag. (Volgens Geert H. Kocks).[300]

Inleiding

Een uitgebreide beschrijving van *Kleine Hein* staat in Nijkeuter.

Wat me opvalt:

-Het dialectgebruik is wisselend. Uit Emsland komt *nig* (niet). Zowel de huishoudster als de pastoor gebruiken *ge*, dat lijkt me (katholiek) Brabants.

-Enkele anekdotes vind ik ook bij pater Willehad Kocks en bij de Podagisten (1843).

-Minachting, voor gedrag en intellect van kinderen, maar van bij ouderen en anderen die niet tot de eigen kring horen, is schering en inslag. Ik kom dat vaak tegen in regioromans. Een onderzoek waard.

-Honden spelen in *Kleine Hein* ook een (hoofd)rol, vooral in het tweede boek. Ook omgang met honden in de regioliteratuur zijn een goed onderzoeksonderwerp.

-Humor gaat om praktische zaken. De practical joke is favoriet. Zie daarvoor ook Keur&Keur.[301]

Te laat met het lijk

> Hij liet zijn kerkelijke overheid weten dat hij direct niet kon vergaderen daar tussen Erica en Compascuum alles blank stond. Toch gelukte het hem kort daarna de Compascumers bij Wilken bijeen te laten roepen, op dezelfde morgen waarop hij nog een elders ongekende begrafenis moest doen te Erica. Het betrof een oude vrouw uit Nieuw Dordrecht die hij vier dagen tevoren nog met grote moeite had kunnen bedienen. Men kwam uren te laat met het lijk aan de kerk. Vier mannen droegen de kist, die met touwen op een ladder was vastgebonden. Van onder tot boven was de kist met modder bespat; ze hadden nu eens het lijk gesleept, dan weer gedragen en daarna moest pastoor Vroom naar Compascuum om te vergaderen. [302]

300 Henk Nijkeuter: *Geschiedenis van de Drentse literatuur, 1816-1956* (op web.)
301 John en Dorothy Keur: *Diep geworteld*, onderzoek in Anderen in 1953. Ter Verpoozing.
302 Uit: *Drentse kerken*, p. 539. Ter Verpoozing. www.nedersaksisch.org

FRAGMENT UIT KLEINE HEIN

Tusschen turfbulten en zandheuvels

EEN VERGETEN HOEK VAN 'T LAND

Boer Gielen placht te zeggen:

"Wie[303] wordt hier vergèten en verwaarloosd."

Ongelijk had hij niet.

Men was nu eenmaal van meening dat hier in het veen alleen maar arme domme ongecultiveerde menschen, schapen en geiten, hutten van plaggen en stroo werden aangetroffen, en dan verder: turf... turf!

Rijks- en provinciebestuurders bemoeiden zich liever niet met dezen geïsoleerden uithoek van 't land.

Het woningvraagstuk bleef onopgelost, de communicatie bleef zeer slecht, voor de bevordering van de hygiène werd niets gedaan. Medische hulp was er bijna niet. Ook bij bevallingen was er meestal geen dokter en geen verloskundige.

Men vreesde het natte veen. Als de wegen modderpoelen zijn en een helsche duisternis neervalt op het zwarte veen als de diepe slooten vol water staan, of dichtgesneeuwd zijn, dan is een tocht door het veen, over wankele vonders en bruggen levensgevaarlijk. Bij bevallingen waren er dan meestal eenige gewiekste vrouwen, die wisten van aanpakken. Zij waren vroedvrouw, baker en... hulp in de huishouding tegelijk. Dat mocht niet volgens de wet, maar nood breekt wetten. Men moest zich maar zien te redden; elkaar helpen.

Het voedselvraagstuk baarde veel zorg. Maar zij, die boekweit verbouwden, bakten er pannekoeken van en die rogge hadden lieten het graan malen voor lekker roggebrood. Spek van een zelfgeslacht varken smaakte goed bij de veenaardappels. Zij, die dan ook nog hun kousen konden breien van eigen schapenwol en klompen konden laten boren van hun berkenboomen, behoorden tot de beter gesitueerden.

"'t Kan hier ook heel mooi zijn," zegt meester Vos. "Kijk maar eens naar de bloeiende hoornen, naar de spelende kinderen,

303 Wie = Wij

die wedstrijd loopen met de jonge lammetjes... Hoor eens die leeuwerik! Zie eens hoe de lentezon de mooiste bloemen uit het veen haalt.

Een schitterende sterrenhemel overkoepelt ook ons turfland en de maan kan soms de groote veenvlakte omtooveren in een schoon sprookjesland!

Nee, dit land is niet zonder poëzie, volstrekt niet. 't Is alleen maar dat je 't ziet en aanvoelt."

"Dat de meeste veenkloeten[304] er geen oog voor hebben, komt ook," beweert Vos, "doordat het zware veenwerk hun ruggen gekromd, en hunne hoofden gebogen heeft... Zij kijken te veel voor zich...!

Gemeenschapszin is een mooie eigenschap van dit volk," getuigt Vos. "ze helpen elkaar bij geboorte en dood; bij ziekte en tegenspoed. Als er een nieuw boertje bij komt, halen ze hem met paard en wagen op, vertrekt er een dan brengen ze hem weg...! Een pietsie conservatief! Ja, dat zijn ze! Als je een hoed durft dragen, in plaats van een gewone pet, dan heb je 't gedaan! Ze lachen erom!

Dat is klein, benepen!

Vooral onder de vrouwen en meisjes moet men zich geen apartigheidjes veroorloven. Süters Siene moest dat ondervinden, toen ze op een Zondag een wat modieus japonnetje droeg. Het stond haar knap, elegant. Maar dat mocht niet! Siene had smaak, dat kon niemand ontkennen, doch... de japon bracht haar in opspraak...! Voor haar moedige daad - dat was het - moest ze boeten! Men maakte een liedje en zong Zondags op den kerkweg:

- Wat is dit en wat is dat,
- Süters Siene mit flodder um 't gat,
- van een, twee, drie...!

Siene trok zich er niet veel van aan. Zij bleef het costuum dragen en ook de flodder...

"Een moedig mensch is ook de vrouw van Harm Réve," zegt Vos. "Zij toont dat niet op de manier, zooals Siene, maar die vrouw van Réve durft te zwijgen als anderen al te loslippig zijn. Zij doet nooit mee aan achterklap en ander venijnig gepraat - Menschen die anderen zoo gaarne bepraten, doen meestal meer kwaad dan

304 Veenarbeiders

degenen, die het onderwerp van hun gesprek uitmaken, zegt vrouw Réve.

Zoodra zij vermoedt dat men kwaadspreken wil, tracht zij het gesprek in een andere richting te sturen. Lukt haar dat niet dan heeft zij meestal nog een goed woord voor hen, die over de tong gaan. Haar slotconclusie is meestal:

-As ik en anderen veur ons hoofd staon hadden wat wie[305] verkeerd daan hebt, dan zullen de menschen ok wel reden hebben um over ons te proten...!

Dan zullen ze zeggen: "Dat hak[306] toch niet dacht van heur of van hum...! Wie bint allemaal niet zukke besten...! Niet zoo lichtveerdig oordeelen over anderen...! De Baas[307] hier boven oordeelt wel. Hij weet het precies...! Hij weet en ziet alles...! Ook wat wie oethaald hebt...!!"

Vrouw Réve heeft, door zoo te spreken, meestal het pleit gewonnen en alle kwakers en snappers den mond gesnoerd...!!" Meester Vos is van meening dat zoo'n paar woorden van vrouw Réve soms meer effect sorteeren, dan een lange preek van den dominé of pastoor...

DINA VAN DEN PASTOOR

De pastoor moet een nieuwen misdienaar hebben. De keus valt op Hein Heimans...! Heins moeder meent dat haar jongen daar veel te klein voor is en dat hij de latijnsche gebeden nog niet zal kunnen leeren. Doch de pastoor wil het; daarmee uit...!

Hein blokt hard om de moeilijke woorden te leeren. Hij spreekt ze uit als een Hollander het Chineesch. De pastoor moet er zelf om lachen. Vooral dat confiteor[308] is taai...! Die schuldbekentenis kon om Hein wat korter zijn .. .

Op een mooien morgen stapt Hein, al repeteerend, naar de kerk, om met zijn collega - die ouder is en alles goed kent - de mis te dienen. Bij aankomst in de pastorie is zijn maat er nog niet... Hein begint zich vast te kleeden. Al die knoopen van den toog heeft hij zoo maar niet dicht. De pastoorsmeid komt voorbij om te luiden... Nog vijf minuten dus!

---

305 wij
306 had ik
307 God de Heer
308 Schuldbekentenis in Latijn

Als zij terug komt vraagt ze of die andere jongen d'r nog niet is, waarop Hein "neen" schudt en vraagt of zij niet kan helpen als hij niet komt!

Dina van den pastoor begint hard te lachen, om 't geen hij toch ernstig meent.

Hij zit immers met zijn confiteor en nog meer moeilijke dingen. Dina luidt toch ook de klok en versiert het altaar. Waarom mag ze hem dan niet helpen... ??

Als Dina merkt dat Hein het echt meent, zegt ze kortweg:

Domme jonge, dat mag toch niet en... ik ken 't confiteor ok niet"

"As ge d'r niks van kent dan hek[309] ok niks an je," bromt Hein.

Maar wat nu?! Hij kan twee kanten uit; naar het vertrek waar de pastoor wacht, of... de buitendeur uit en... d'r vandoor... D'r vandeur dat is 't beste, besluit hij.

De toog losritsen gaat vlugger dan vastknoopen. Hij draait zich om en... botst tegen Dina op!! Zij wil ook naar de mis. "Wat... wat mot dat jong...? Weet ge dat 't hoog tied wordt?! Vlug wat," snauwt zij.

Dina helpt vlug met toog en koorhemd en... duwt hem naar binnen.

Hein is nerveus. Hij weet er nu heelemaal niets meer van. Met het confiteor stotttert hij voort tot: "Mea culpa; mea culpa; mea maxima culpa,"[310] en... zwijgt...! Hij kijkt verlegen wat schuin naar achteren, de kerk in, waar Dina op de eerste bank zit, grijpt zijn boekje en hakkelt de twee laatste woorden "Deum Nostrum". Daarna richt-hij zich op en doet alsof het zoo goed is... Meneer pastoor denkt daar echter anders over. Dat was geen volledige schuldbekentenis, zoo!

"Overdoen! Ik zal wel helpen," zegt hij zacht.

Hein is van meening dat hij het voornaamste toch heeft gezegd, maar hij begint opnieuw. 't Gaat nog slechter dan de eerste keer. De geduldige pastoor helpt hem.

Na dit moeilijk gedeelte gaat het veel beter. Als de mis uit is zegt de pastoor: ·

"Even wachten Hein, tot ik kom..."

Dat zal er niet zoo best voor hem uit zien, veronderstelt hij. Terwijl hij vlug toog en koorhemd uittrekt, komt Dina voorbij!

309 Heb ik
310 Het is mijn schuld

"Dat ging allemaal hiel best," zegt ze met een tevreden knikje, "maar gij mot meneer pastoor niet zoo laten buigen, verstaat ge...!"

"Zul pastoor kwaod wèzen?," vraagt Hein.

"Kwaod? Waarom? Gij hebt toch alles goed gedaan... ?"

"Zoo? En 't confiteor dan?"

"Dat ging toch best...!"

"Nou, dat zal meneer pastoor wal[311] niet met je eens wezen... Pastoor zee dak wachten moet, maor...ik wil liever naor huus." "As pastoor zegt dat ge wachten mot, dan wacht ge, begrepen? Hebt ge de kaarsen al uit gedaan?"

"Nee, dat kan ik ok nog niet!"

"Dan mot ge 't toch leeren; maor gauw! Zij duwt hem weer de deur door waar pastoor, op den bidstoel geknield, zijn dankgebed bidt.

- Dat kan nog wel èben duren, denkt Hein en stapt door het vertrek de kerk in. Doch nu kan hij den grooten domper[312] niet vinden... Met den kleinen kan hij er niet bij... Hij voelt dat de paar menschen die nog in de kerk zijn, hem gade slaan. Daar kan hij niet tegen; hij wordt verlegen, gaat weg en... laat... de kaarsen branden... Meneer pastoor bidt nog! Hij kan misschien nog net weg...! Als Dina nu maar niet... Ja hoor, daar staat ze weer met een groote werkschort voor...

"Heur es jong, nou mot je dat in 't vervolg altijd doen, verstaat ge. En zeg maar aan je moeder dat ik Zondag even bij haar kom."

"Jao Dina, ik zal 't zeggen, maor... maor... de keersen branden nog. Ik... ik..." Dina laat hem niet uitspreken. Zij pakt zijn arm, duwt hem de keuken in waar hij op een stoel moet plaatsnemen.

"Daor blijft ge zitten, tot meneer pastoor komt, verstaat ge?"

Dina is kwaad. Haar wangen gloeien, haar voorhoofd rimpelt en haar onderlip trilt!!

"Ge mot maor is weten wie hier baas is:... over de misdienaars," laat ze er vlug op volgen als ze merkt dat de pastoor komt!

Dina neemt quasi een emmer, zet hem onder de pomp en... pompt... Hein zit ineengedoken op den stoel. Hij slaat de oogen neer als de pastoor binnen komt.

"Zoo Hein, ben je hier bij Dina even blijven wachten," zegt pastoor op jovialen toon.

---

311 wel
312 kaarsendover

Deze overbodige vraag geeft Hein weer moed.

"Dina geef mij es even een zak," vraagt de pastoor op de zelfde aardige wijze...

Heins moed daalt tot in zijn klompen...! Wil pastoor voor zwarte Piet spelen... ??

Dina draait zich vlug om en vraagt met verbaasde oogen:

"Een zak meneer pastoor??"

"Ja, ik bedoel zoo'n papieren zak. Je weet wel een... een 'bule'[313] zou de moeder van Hein zeggen; waar de winkelier jullie rijst en boonen in doet," verduidelijkt de pastoor.

"O, bedoelt pastoor dat! Mot het een groote wezen?"

"Ja, de grootste, die ge hebt, Dina."

Hein begrijpt niets! Hij kijkt van den pastoor naar Dina. Hij gaat wat rechter zitten!

Dina begrijpt er ook niets van. Zij scharrelt wat in de lade van het buffet:

"Is deze goed, meneer pastoor?"

"Grooter Dina, de grootste, die je hebt, zei ik toch."

"Maar pastoor, als ik toch geen grooter heb," zegt ze wat geagiteerd, en vervolgt nieuwsgierig:

"Wat mot ge er toch mee, pastoor?"

"Dat zal je straks wel zien. Laat mij es even kijken. ' Hij haalt een groote zak tusschen de andere vandaan !

"Ha, den deuzen," zegt hij lachend. "Dat is een beste, Hein. Kom nou maar mee...!"

Dina bedwingt zich nu niet langer.

"Weet ge pastoor dat hij weg wou loopen voor de mis? Weet ge dat de kaarsen nog branden; dat die bengel ze niet uit wil doen? Die lummels moeten toch naar mij luisteren! nietwaar? Hier moet toch orde en regel wezen..."

"Stil maar Dina. De kaarsen heb ik uitgedaan.... Hein zal wel naar je luisteren, in 't vervolg. Zij moet toch ook erkennen dat hij flink zijn best heeft gedaan, vanmorgen - Hein rijst recht omhoog - Ik heb nu een verrassing voor hem!!"

Dina is het nu roerend met pastoor eens. Ja, Hein heeft goed zijn best gedaan. Hij heeft keurig gediend en... ook het confiteor netjes gebeden...!!! Ja, dat zal zij Zondag ook aan zijn moeder zeggen...!

313 ook collectezak

Alleen hij moet pastoor niet zoo laten buigen bij het handen wasschen...! "En... Weet ge wat ik nou van plan ben, Dina?" valt de pastoor in.

"Nee pastoor."

"Om Hein... een groote zak met kersen mee te geven...!"

- Hein lacht, maar... zijn oogen worden vochtig... Hij wil iets zeggen over het confiteor, doch dat lukt niet. Hij kucht en slikt, haalt zijn rooie zakdoek uit zijn zak, wrijft er vlug mee door zijn oog en en stottert:

Dat hak niet dacht, m'nheer pastoor..."

Dina loost een langgerekt: "O-o-o !"

Zij gaat weer pompen...!

"Of heb je liever een paar spekpannekoeken Hein?" vraagt de pastoor met een glunderen lach.

Dina gooit zich weer vlug om, en snibt:

"Maor pastoor, ge weet toch dat ik nou geen tijd heb um pannekoeken te bakken..."

De pastoor trekt met Hein den tuin in, regelrecht naar de kersebaomen! Hein krijgt een groote zak vol mooie, rooie kersen mee naar huis...

Met meneer pastoor is het voorloopig verder goed "kersen eten", maar met Dina wordt Hein het niet eens...

Dat de pastoor voor Hein moet buigen staat haar ook niet aan! Zij peinst er over om d'r een klein trapje bij te halen... Haar invloed is echter nog niet groot genoeg om dat door te drijven.

Pastoor zelf telt zulke kleinigheden niet. Hij kent moeilijker vraagstukken...! De zorg voor zijn schaapkens drukt zwaar. De meesten zijn volgzaam en braaf. Maar hij kent ook onverschilligen, lauwen en flauwen. Men vertelt dat hij Lange Leo eens uit een stille knijp[314] heeft gehaald en naar huis gebracht. Het geld dat Leo verdronk was noodig voor brood in zijn gezin!

Op het ministerie in den Haag moet hij zijn omstanders eens hevig hebben laten schrikken door een harden vuistslag op tafel, toen hij pleitte voor zijn geïsoleerde streek en voor zijn arm volk. Hij[315] schreef kolommen vol in de courant. Als de redactie eenige

314 stille kroeg, illegaal
315 Pastoor Vroom

bedenkingen had en hem zijn copie terug zond, dan wist zij, dat pastoor zelf zijn ontboezemingen kwam toelichten. Dan kostte het haar toch eenige plaatsruimte! Pastoor was niet mis!

Dina ook niet, doch haar zorgen beperkten zich tot de misdienaars en... tot het huishoudgeld, dat pastoor soms toevallig aan iemand had gegeven die honger had of bijna geen kleeren...

KEESJE VAN DEN PASTOOR

Jongens kunnen overmoedig en soms ondankbaar zijn.

Hein kan er zich niet op beroepen dat hij de goede bedoeling van zijn pastoor steeds waardeerde. Eenige naijver, vermeend onrecht in het misdienarenkoor, blijft niet uit. De pastoor duldt dat niet.

In een lof op Zondagmiddag vergeet een collega het wierookvat te halen. Hein wil de situatie redden, springt op en haast zich naar de sacristie... Doch de pastoor roept hem terug... Intusschen gaat de andere jongen het halen... Hein woest!

Na het lof zegt de pastoor dat Hein te voorbarig was.

"Ik wou pastoor niet laoten wachten; dan had die suffer maor motten opletten," meent Hein.

Pastoor geeft hem te verstaan dat hij niet zoo brutaal moet zijn; zijn mond moet houden.

"Dan zal ik het aan mien vader zeggen, dan kom ik niet terug," snauwt Hein... en verlaat vlug de sacristie...

Onderweg heeft hij spijt van zijn driftigen uitval. Hij wil er thuis liever niet meer over praten, maar zijn vader was ook in de kerk! Hem is het geval niet ontgaan. Hein moet precies vertellen hoe dat zat!

Het gevolg is dat Hein niet meer mag dienen...! Het is uit! Kleine Hein, noch zijn moeder kunnen vader Heimans bewegen op zijn besluit terug te komen. In de loop van de week wil het lot dat de kloof tusschen den pastoor en Hein nog veel breeder wordt.

Het is een ruwe; winderige herfstdag. De jongens zijn wild en rumoerig als het weer.

In het speelkwartier zien ze Pluto, een verbasterden herdershond van Gieten, op den hof. De schreeuwende schooljongens sarren en plagen het dier. Pluto wordt steeds kwaaier! Plots ontdekken ze in het bos den kleinen witten keeshond van den pastoor!

Een nieuwe attractie!

Allen schreeuwen tegelijk: “Pluto pak hum!!!” Pluto, opgehitst en woest gemaakt, stuift op Keesje af...!!

Hein, en ook de anderen, zien het gevaar aankomen! Zij schreeuwen nu nog harder en angstig: “Pluto, kom hier! Pluto, Pluto niet doen! Pluto kom toch!” Maar Pluto luistert niet meer...

Met een wilden sprong werpt de bastaard zich op het kleine hondje. Een ijselijk gejank klinkt door het bosch...! Keesje slaat een keer over den kop en... is dood...

De jongens er vandoor! Hein eerst ook, doch hij gaat terug...

Misschien leeft het hondje nog...! Hij wil den pastoor of Dina waarschuwen...! Neen... Roerloos ligt Keesje in zijn wit vachtje op den bruinen grond...!

Hein huilt dikke tranen... Nog nooit heeft hij zoo’n spijt en verdriet gehad.

Hij durft niet naar de pastorie...!!

De school begint weer...! Hier blijkt dat men hem de schuld geeft...! Dat is niet billijk; anderen hebben ook schuld. ‘t Geeft hem niets. Ook de pastoor gelooft dat Hein de schuldige is. Hij komt na schooltijd, recht op de woning van Heimans af...!

Hein gaat de achterdeur uit...!

Wanneer de pastoor een poosje binnen is, roept moe hem...! Vader is niet thuis.

Hein gaat bevend naar binnen...!

Midden in de keuken staat m’nheer pastoor, met... den stok in z’n hand. Hij is bleek van verontwaardiging...!

Moe grijpt Hein bij den arm, schudt hem driftig door elkaar en vraagt rood van opwinding:

“Blaag van een jongen, heb jij pastoors Keesien dood hitst?!”

Hein hakkelt dat hij het niet alleen gedaan heeft. Zij geven hem de schuld omdat hij terug ging...! Het spiet hem ook zoo erg...

“Wie kon nou weten dat Pluto hum daoluk dood zul bieten?!

Moeder Heimans krijgt medelijden en ‘t schijnt dat meneer pastoor er ook aan begint te twijfelen, of Hein alleen de schuldige is...!

Maar schuld heeft hij! Daarom vergiffenis vragen! Doch het geval van Zondag is er ook nog...! Dat die jongen niet terug is gekomen, vindt pastoor koppig en onverstandig...!

Nu springt moeder Heimans moedig voor haar Hein in de bres...

Zij vindt dat m'nheer pastoor niet tactvol heeft gehandeld. Hein heeft het heel goed bedoeld Hij wilde pastoor niet laoten wachten!

De jonge wou zulf gèren terugkomen. Maor zien vader vond dat pastoor hem niet veur een kerk vol menschen zóó had te behandelen. As pastoor meent dat Hein straf mot hebben, dan mag hij hum gerust straffen...! Gerust... Maor dat pastoor hum terug ruup, was niet mooi umdat Hein het zoo goed meende. Dat was sneu veur dien jonge en ok... veur zien vader...! Meneer pastoor maakt aanstalten om weg te gaan. Hij heeft meermalen getoond dat hij het goed met Hein meende. Dit geval is te onbeduidend om er veel woorden aan te verspillen. Dat was ook wel weer goed gemaakt. Maar nu zijn trouw hondje, waar hij aan gehecht was, door de schuld van dien bengel op zoo'n afschuwelijke wijze kapot gemaakt werd, nu wil hij Hein niet terug hebben...! !

Pastoor vreest dat van dien jongen niet veel terecht zal komen...

De pastoor gaat weg; moeder is in de war en Hein huilt...! Moeder wil den pastoor eerst nog naloopen om te zeggen dat zij den jongen misschien te veel in bescherming nam; dat zij te boud sprak! Zij doet het niet! Het verdriet van haar jongen is ook haar verdriet...!

Dat pastoor niet lang boos blijft, blijkt tijdens de volgende catechismusles.

Het onderricht is begonnen als pastoor plotseling wordt weggeroepen voor een zieke.

Vóór hij gaat kijkt hij de rijen rond; roept Hein bij zich, kijkt hem quasi streng aan, doet dreigend met zijn wijsvinger en zegt op zijn gewonen, gulhartigen toon: "Hein, nou mag jij den rozenkrans voorbidden; ik vertrouw er op dat je 't goed doet. Na afloop kunnen jullie gaan en... jij mag den rozenkrans houden..."

Hein staat paf...! Met looden klompen is hij naar de kerk gegaan. Elk woord van de catechismus heeft hij vast in zijn hoofd gewrongen. De pastoor zou hem niet vast krijgen...!

Nu geen catechismus, geen les opzeggen, maar wel een rozenkrans cadeau...!

Zijn hart hamerde, toen hij de kerk binnenkwam, zijn hoofd gloeide toen de pastoor hem riep·; nu mag hij voorbidden... De pastoors snap je niet...! Hij heeft nog vergeten om pastoor er voor

te bedanken...! Hein knielt in de voorste bank, slaat een groot kruis en bidt luid en krachtig...! Zóó luid, alsof hij vreest dat Onze Lieve Heer het niet zal hooren...

Na afloop bolderen de kinderen de kerk uit. In het portaal loopt er een tegen Hein op. 't Gevolg: een knokpartij! De jongen scheldt:

"Hon-den-dood-hit-ser!" Hij is van meening dat pastoor hem een pak slaag had motten geven in plaats van een rozenkrans.

Trots de bult op zijn hoofd, fluit Hein een vroolijk deuntje bij het naar huis gaan. Thuis gooit hij zijn pet tegen den zolder, danst dol in 't rond en vliegt zijn moeder om den hals!

Hij ritst den rozenkrans uit zijn zak en roept, terwijl zijn oogen stralen:

"Die he'k van m'nheer pastoor krègen...!"

Moeder Heimans vraagt verbaasd:

"Van pastoor krègen?! Jonge toch...!! Van m'nheer pastoor? O, maar dan meent hij ok niet dat van jou niks terecht zal komen!"

Terwijl zij dit uitjubelt strijkt zij haar hand door Heins krullebol en dan vlug langs haar oogen alsof ze iets weg veegt.

HEISA-HUP[316]

De familie Heimans woont nu op het zand. Vele eeuwen geleden waren hier groote oerwouden, waar men jacht maakte op allerlei wilde dieren. Wolven en wilde zwijnen werden opgejaagd en neergeveld! In dit groote bosch hadden de vossen hun holen, sprongen de eekhoorns van boom tot boom, zongen en stoeiden en startten veelsoortige vogels. Hier hielden de Germanen hun vergaderingen bij de rijzende zon en sloegen lange, houten bruggen over het veen en de moeraspoelen.

Nog veel vroeger, in het steenen tijdperk, moeten hier sterke reuzen geweest zijn, die hun ganggraven en massakelders bedekten en afsloten met kanjers van keien, zóó groot en zwaar, dat eens een koning[317] er met zijn paard. boven op gestaan moet hebben. Nu nog vindt men hier steenen voorwerpen als bijlen, pijlpunten, potten en andere, afkomstig van hen die hier vele eeuwen voor ons leefden.

Een breede zandweg met diepe wagensporen en afgezakte

316 Uit boek 2 (Eerste hoofdstuk)
317 Koning Willem I bij Emmen, zie Podagristen.

randen slingert hier nu door het veld van hei en struiken.

Aan weerskanten van den weg staan hier en daar huizen en hutten. Ook ontdekt men enkele holen; waarin nu geen vossen maar menschen wonen.

Ver het veld ziet men overal keeten en krotten, welke soms in één nacht gebouwd werden, zonder voorkennis van den grondeigenaar...!

Enkele boertjes hebben met bijna bovenmenschelijke inspanning een stuk heidegrond zóó lang en zóó intens weten te bewerken, dat ze er nu sobertjes van kunnen leven. Hun bestaan blijft echter onbestendig en onzeker.

De meeste arbeiders werken des zomers in het veen en steken in den winter de steenen uit den grond, welke door de kleine boertjes met den wagen naar de kanalen worden vervoerd om dan per schip het land ingebracht te worden voor het versterken van dammen en en dijken.

Die steenmennerij is voor de boertjes een mooie bijverdienste, maar hun paarden worden er vaak door afgebeuld, als zij de wagens met zware steenen door de diepe zandsporen moeten trekken. Daarom doen niet alle boertjes er aan mee.

Ook onder de arbeiders zijn er, die van het steenenspitten niets willen weten. Zij zitten liever thuis of hangen in de buurt rond, borgen hun winkelwaren en lossen in den tijd van het turfgraven hun schulden zooveel mogelijk af. Als het seizoenwerk echter tegenvalt en er ziekte of andere moeilijkheden komen, kunnen de schulden niet betaald worden en dan...blijft het armoe lijden.

Er zijn ook enkelen die men nooit iets ziet doen. Die niet werken en die toch leven! Als ze dood gaan krijgen ze ook een graf en een kist.

Doodkistenmakers zijn er trouwens meerdere.

Daar is in de eerste plaats Heisa Hup. Een wat minnelijk mannetje met een nauwe borst en een wat hooge rug. Hij maakt de doodkisten goedkoop en... leelijk. Zijn groote concurrent is Mars Mans.

Heisa Hup en Mars Mans zijn beiden beunhazen, die nooit het timmervak geleerd hebben, maar toch kans zien om een doodkist in elkaar te prutsen. Mans werkt ze nog wat beter af dan Heisa. Dan is er nog een goed vakman: Koop Koopmans; van hem heeft elke fatsoenlijke dooie liefst een kist.

Nou, die Koopmans wil met de andere twee natuurlijk niets te maken hebben! Ze zijn alle drie zoowat even oud en Koopmans hoopt nu maar dat Heisa en Mans vóór hem het hoekje om gaan. In elk geval moet hij van geen van beiden een kist hebben en hij wil ook liever geen voor hen maken... Koopmans peinst er over om zijn eigen kist te fabriceeren.

Zoo denken de twee beunhazen er niet over. Mans zegt, dat hij voor Heisa gaarne een kist in elkaar wil slaan, doch veel spijkers zal hij er niet voor gebruiken! Heisa verklaart dat hij een ieder gaarne het leven gunt, ook Mars Mans, zijn concurrent. Maar als Mans vóór hem liever onder de zoden wil, dan vindt hij dat ook heel best. Hij zal de mooiste kist voor hem maken, die ooit in zijn fabriek gewrocht werd. En als dan zijn dooie collega het goed zou kunnen vinden, dan zou hij er in willen beitelen: "Rust hard collega!" De kist zal zijn van hard hout met dubbelen bodem en sterke ijzeren sloten. Mans mag er niet weer uit kruipen.

Heisa Hup is door God geteekend, neem U in acht voor hem! Je merkt nooit dat hij kwaad wordt, maar zijn tong kan scherp, vlijmscherp zijn. In korte zinnen - zijn borst is te eng om veel lucht te bergen- piept hij zijn bijtend sarcasme uit! De meeste menschen vreezen hem, niet om zijn lichamelijke kracht, maar veel meer om zijn beleedigend gepiep... Heisa is een vorscher...

Hij gaat, zoo noodig, eenige geslachten terug; dan vindt hij altijd wel wat om zijn tegenstander te treffen.

Heisa is een venijnig kereltje. Hij spaart niemand. Altijd heeft hij een tegenantwoord. Leuke, lichte spot kent hij niet. Hij kijkt een tegenstander meestal niet aan. Hij trekt zijn pet wat omlaag, haalt zijn broek - die altijd neiging vertoont om af te zakken, wijl Heisa bijna geen buik heeft - wat op, en schiet dan zijn giftige pijlen af, die altijd treffen. Dan is er maar één manier om het van hem te winnen, dat is: "Um hum zien snoete dicht te slaon", zooals Mars Mans zegt.

De natuur is hem echter de baas. Wanneer de bladeren van de bomen vallen en de herfstnevels zijn borst benauwen, dan heeft Heisa het niet best. Heisa behoort tot de asthmatici (borstlijders). Hij wil van een dokter echter niets weten. "De dokters maken menschen langzaam dood",[318] meent hij. Hij legt den nadruk op

318 Ook bij Podagristen.

het woord: "langzaam", want als een zieke vlug dood gaat, dan verdienen de heeren doktoren immers niet genoeg aan hem. Heisa is zijn eigen geneesheer! Hij weet wat hem scheelt. Hij heeft zijn eigen geneesmiddelen, zijn kruiden.

Doch als in het vroege voorjaar, hij ernstig ziek wordt, dan helpt zijn eigen gedokter hem niet meer, en... Heisa gaat dood!

Nu moet Mars Mans voor Heisa de kist maken. Mans heeft daar geen bezwaar tegen, maar... hij wil spijkers sparen.

De natuur, die Heisa tijdens zijn leven steeds de baas was, handicapt hem ook na zijn dood. Wanneer de buren zich naar Heisa's woning begeven om hem "af te leggen", regent het, en het blijft regenen, de geheele week. De wegen worden modderpoelen! Geen sprake van dat Heisa met paard en wagen vervoerd kan worden, naar het kerkhof in het veen. Maar Heisa moet toch weg. Men zal hem moeten dragen, langer dan een uur, over bijna onbegaanbare wegen, over breede sloaten en verraderlijke greppels. Heisa had wel eens verschil van meening met meneer pastoor, maar hij was toch slim genoeg om tegen het eind zijn geestelijke balans op te maken. Die balans had veel kwade en ook dubieuse posten, maar toch ook eenige goede. Hij maakte een enkelen keer wel eens een kist voor een arme familie, zonder er iets voor te vragen, en ook den armen gaf hij soms van zijn armoede. Daardoor sloot hij goed af en moest op het Katholieke kerkhof in het veen begraven worden.

Bij het vertrek naar 't veen altijd nog regen... regen... Hein Heimans ziet Heisa vertrekken. Hij holt naar huis en roept: "Moe; moe, Heisa, Heisa gaat d'r vandeur!"

"Och jonge... jao. En dat mit zulk slecht weer. Ik ben bange dat ze 't niet gemakkeluk mit hum hebben zult," profeteert Heins moeder.

"Dat denk ik ok niet, vrouw Heimans. De weg is zoo slecht en Heisa is zoo slim eigenwies," meent buurman Bentlage.

"Hij is slim genog om stille te blieven liggen. Heisa ligt hoog en dreuge op de schollers van zien buren,"[319] zegt buurman Borghuis geruststellend.

Intusschen deint Heisa op zes sterke mannenschouders over oneffen wegen, richting... 't veen!

Onder hen, die volgen, bevindt zich ook... Mars Mans. Hij heeft

319 Typerende humor

er geen bezwaar tegen om zijn concurrent te volgen, doch dragen wil hij hem niet.

De dragers zetten Heisa af en toe even neer. Niet omdat hij zoo zwaar is. Och nee, Heisa was altijd een licht kereltje, maar de weg is zoo slecht en zoo lang. En het weer blijft maar even triest. Daarom dacht Jan Jaspers, dat het toch wel verstandig zou zijn om een hartverkwikkertje mee te nemen. Jan drinkt eerst en reikt dan het platte fleschje over aan zijn makkers. Wanneer ze allen een slok genomen hebben, zegt Jan: "Heisa Hup", en de stoet sukkelt verder!

Sommige dragers vinden het wel wat oneerbiedig, 'n pietsie profaan, maar als Jan zegt dat ze Heisa anders nooit op de plaats van bestemming krijgen, dan drinken ze ook een slok! Wat moet dat moet! De volgers mogen toekijken. Zij voelen ook niet de druk van Heisa op hun schouders.

Zoo lang ze nog zand onder de voeten hebben, gaat het aardig goed, maar in het veen wordt het voor Jan Jaspers, die klompen draagt, ondoenlijk. Zij kunnen Heisa nu niet meer zoo goed neer zetten, en... de flesch is leeg!

Als ze weer een moeilijke passage hebben, blijft de klomp van Jan in de modder steken; hij struikelt! Daar ook de anderen hier meer letten op de modderpoelen dan op Heisa, glijdt de kist af... Mars Mans springt vlug bij! Hij kan de situatie echter niet meer redden. Hij krijgt de kist boven op zich.

"Hol hum toch vaste, hij krig mie ja onner," schreeuwt Mans met een miserabele stem. Hinnerk Wessels, die ook volgt, springt vlug bij.

Doch als hij de kist vastgrijpt, ontdekt hij dat deze aan een der zijkanten wat open is gegaan.

Hij ziet door een gleuf iets wits! "Oe goed![320] O goed!," roept Hinnerk ontsteld, "hij komt d'r oet![321] Hij komt d'r hier al oet piepen!"

Wanneer Mans van Heisa's druk bevrijd is, ziet hij bleeker dan gewoonlijk. Hij wrijft met zijn rooden zakdoek langs zijn voorhoofd, kijkt beduusd de omstanders aan, werpt een boozen blik naar de kist, lacht dan als een afgematten bokser die knockout is geslagen en stottert:

320 O God.
321 Variatie: uit, uut, oet

"Noe hef hij mie nog onner had."

Hinnerk Wessels neemt de leiding! "Zoo wodt het ja niks; eerst mot Mans de kiste maken," gebiedt hij!

"Ikke mot de kiste maken?," vraagt Mans met een paar groote oogen.

"Wie anners? De kiste komt oet dien fabriek! Veur dat ze in den grond zit is ze al kapoet. Dat is dien schuld! Jij wou spiekers spaoren, hè? Nou zal je hum weer maken ok, en vlug maor wat!" Mans kijkt verlegen rond. Hij durft niet tegen spreken. Hij kent Hinnerk.

Zijn oog valt op Jan zijn bemodderde klompen.

"Gèèf mie eben dien klompe, Jan," zegt hij .

"Mien klompe? Mien klompe? Wil jij hum daor noe dan nog mit op de hoed?",[322] vraagt Jan."

"Ik zal hum wal van de hoed of blieven, wèès maor nig[323] bange.

'k Wil de planke van de kiste d'r wat mit anslaon! 'k Heb gelukkig nog een paar spiekers in de buutse![324]

"Noe, noe, mit mien klompe op dat keerltien zien kiste," moppert Jan.

"Wat gef dat nou, Jan," zegt Hinnerk kwaad, „'t gaat d'r toch maor umme dat wie Heisa heilhoeds [325]op 't karkhof kriegt."

"As Mans mien klompe dan kapot slaat, wat mot ik dan begunnen?" klaagt Jan.

"Dat is nog nig zoo slim as dat hij daor (Hinnerk gebaart naar de kist) d'r weer oet komt kroepen! Gao doe daor maor op een dreuge stèè staan; kom maor mit, ik zal die wel wat steunen." Hinnerk leidt Jan naar den rand van een greppel, grijpt een paar verdorde bentesprieten[326] en legt die op Jans eene klomp, waar hij zijn kousevoet op kan plaatsen... Mans trekt met een paar spijkers en de klomp op de kist af! Hij meet even hoe ver de spijkers reiken en... begint te slaan! Vier mannen. staan mopperend onder de kist. Bij elken slag voelen ze een schok op hun schouders. Hinnerk Wessels geeft, terwijl hij Jan steunt, van verre zijn bevelen; de volgers wachten volgzaam met de handen in hun zakken...

322 Op de huid (slaan).
323 Niet (Duits).
324 broekzak
325 heelhuids
326 Bente; hard veengras, russen

Wanneer Mans zijn laatsten spijker slaat, bromt hij:

"Zie zoo, prebeer nou maor is of d'r mit Sint Petrus te praoten valt! De kist is nou goed dicht, daor koms doe noe nig meer oet!"

"Wees daor maor nig bange veur," meent Harm Albers, "as Petrus hum nig deur de poort zul laoten, nou, nou, dan mag die zien ooren ok wal dichte stoppen...!"

Mans heeft zóó hard getimmerd, dat de klomp van Jan gebarsten is.

"Wat moek nou begunnen," klaagt Jan, "ik had al zukke natte voeten, maor noe."

"As 't toch al zoo slim was, dan mot joe daor noe nig meer over janken," zegt Hinnerk Wessels, terwijl hij een stuk touw uit zijn zak haalt, dit om Jan z'n klomp bindt en hem naar huis stuurt met de woorden:

"Gao maor weer hen hoes! Nu de flesch leeg is hew toch niks meer an die!"[327]

Als Mars Mans nu ook maar liever met Jan terug wil gaan, wordt Hinnerk kwaad en bijt hem toe: "Niks d'r van ! Jij zal Heisa nou helpen dragen; 't is hoofdzaokeluk dien schuld dat wie zoo'n last mit hum hebt."

"Mien schuld? Maor Hinnerk, ik laot het toch nig zoo règen! Ik heb nog wal de kiste.... "

"Zóó slecht maakt dat wie[328] bange moet wèzen dat hij d'r nog weer oet kump! Maor dit wik die[329] zeggen, junksken: As Heisa weer oet de kiste kump kroepen, veur wie hum in 't graf hebt, dan, ja ik meen wa'k zeg, dan stop wie die d'r weer in...! Zoo waor as ik Hinnerk heet."

Mans wordt wit. Maar hij praat niet tegen. Hinnerk is veel grooter en sterker dan hij.

De stoet plast en plonst verder, door modderpoelen en vieze veenslooten. Dikke modderklonten klitten aan de laarzen van de mannen, terwijl hun afgezakte broeken vol zwarte veenvlekken zitten. Heisa ligt hoog en droog op hun schouders.

Mans zwoegt zwaar onder de kist! Als ze af en toe wat kraakt, krimpt hij ineen. Hij smeekt zijn makkers toch vooral voorzichtig te zijn. Hij heeft ook geen spijkers meer...!

---

327 aan jou
328 wij
329 wil ik jou

Wanneer ze nog een paar heel moeilijke passages krijgen, kijkt Mans Hinnerk angstig aan en kruipt heelemaal onder de kist, om toch al te stevige schokken te vermijden. Heisa is Mans ook nu nog de baas.

Heisa zal hem blijven plagen, plagen tot aan het graf... en hij zal het zich moeten laten welgevallen! Niets aan te doen. Maar als hij hem straks heeft laten afzakken in de koele,[330] dan is 't ook uit. Ja, dan is 't gelukkig uit! Volhouden dus maar, en voorzichtig zijn, want Hinnerk Wessels meent wat hij zegt en hij kijkt nog steeds erg kwaad!

Op het kerkhof heeft Mans nog een angstig oogenblik. Hij merkt bij het afzetten dat een van de planken weer wat los wringt. Hij kijkt verlegen naar Hinnerk, en Hinnerk kijkt kwaad naar hem. Mans grijpt voor de zooveelste maal zijn rooden zakdoek en wrijft er mee langs zijn bezweet voorhoofd. Zou Heisa het nu op 't allerlaatst nog weer winnen? Met groote zorg helpt hij het touw om de kist spannen... Hij zelf blijft bij de gevaarlijke plekken, camoufleert deze zoo goed mogelijk. Nu nog één gevaarlijk experiment: het neerlaten van de kist. "Veurzichtig! veurzichtig!" fluistert Mans met trillende stem, doch als de kist recht boven het graf hangt, roept hij luider dan hij eigenlijk wil: "Gauw daallaoten; zakken, zakken!!"

Een paar zweetdruppels van Mans gaan mee in Heisa's graf, vallen ·op de kist. Als de touwen slap hangen, zucht hij z'n: "hè, hè", en bidt luid meê voor de zielerust van zijn concurrent. Na de begrafenis gaan ze de herberg in, waar Mans een paar rondjes geeft en er zelf nog eentje neemt.

Op den terugweg voelt Mans zich misselijk, moe en miserabel. Hij wil soms zoo maar in het natte veen gaan liggen om uit te rusten! Of dat nu komt van de uitgestane angst, of van het sjouwen en strompelen in de modderbrij, of dat misschien ook de rondjes en extraatjes er invloed op hebben, geen van allen kan dat precies verklaren. Maar Hinnerk Wessels toont zich ook nu weer de goede leider. Als Mans meent niet meer te kunnen, dan grijpt hij hem bij den arm, trekt hem mee en zegt:

"Niks d'r van jong, kom mit! Wie hebt gien zin um over een paar

330 kuil, grafkuil

dagen mit die hetzulfde geheibel te hebben as mit dien collega".[331]

's Middags ziet Hein Heimans het troepje terug komen. Hij vindt het vreemd dat een van hen min of meer meegesleept moet worden en hij hoort buurman Bentlage tegen zijn vrouw zeggen:

"Ze bint Heisa verduld toch kwiet wodden, maor mit Mars Mans moet 't niet in orde wèzen. Hij wodt deur Hinnerk Wessel en Harm Albers mit trokken. Zien kop hangt veurover en zien beenen bint slap."

"Och," zegt vrouw Bentlage droogjes, "die stumper hef zich 't al te slim antrokken."

De vrouw van Mans wordt 's nachts wreed gestoord in haar rustigen slaap als haar man plots overeind komt en schreeuwt met een schorre, stikkende stem:

"Hol hum toch vaste, hol hum toch vaste, anners krig e mie noe nog weer onner!! !"

Als z'n vrouw verbaasd vraagt: "Wie moet 'k hier toch vaste hollen, Mans?" dan gooit Mans de beddeur open, laat ook z'n mond open vallen, kijkt star naar het nachtlampje op tafel, wendt z'n hoofd met nog steeds open mond naar z'n vrouw naast hem, doet mond en oogen even weer dicht, schudt met z'n hoofd en klaagt: "Oe goed, oe goed, Maike, wat hek 't toch benauwd had! Holdt Heisa dan nooit op um mie te plaogen? Noe nog nig?"

331 met jou hetzelfde probleem - ook dood en eenkist maken

JO BERGMANS-BEINS (1879-1948)

Johanna Hindrika Beins werd op 6 april 1879 in Borger geboren als dochter van Jan Frederik Adolf Beins en Yda Weijer.239 Beweerd wordt dat de familie Beins afstamt van een hugenoot die in de zestiende of zeventiende eeuw uit Frankrijk gevlucht was, maar dat is niet juist. De vader van Johanna Beins was boer en tevens molenaar; haar moeder was vroedvrouw. Na Johanna werden er nog een zoon en een dochter geboren; het gezin woonde in de (inmiddels afgebroken) 'Beinsmeulen' te Borger. Het Burgemeester Beinsdorp ten zuiden van Ter Apel, een van de grotere sociale-woningbouwprojecten sinds 1901, is genoemd naar Johanna's broer Frederik Adolf, die bijna vierentwintig jaar burgemeester van de gemeente Vlagtwedde is geweest.240 Na het doorlopen van de lagere school in Borger, bezocht Johanna Beins de normaalschool in Assen, later in Stadskanaal. Hier behaalde ze haar akte van bekwaamheid als onderwijzeres.

Ze werkte achtereenvolgens bij het lager onderwijs in Meeden (bij Veendam) en in Valthe (gemeente Odoorn); op 1 juni 1903 keerde ze terug naar Borger. Op 1 juli 1905 trouwde ze in Borger met Jan Bergmans (geboren 8 oktober 1881 in de gemeente Kollumerland en Nieuw Kruisland). Nog geen twee maanden later - op 30 augustus 1905 - beviel ze van een zoon, die echter op 7 oktober van dat jaar overleed. Pas op haar tweeënveertigste zou ze nog een dochter, Yda, krijgen.241 Jan Bergmans was ook werkzaam in het onderwijs. Van 1902 tot 1906 werkte hij aan de school te Buinen en daarna was hij tot 1939 onderwijzer te Drouwen. Hij ging om gezondheidsredenen met vervroegd pensioen en op 11 januari 1940 vertrok het echtpaar naar Bussum, waar Johanna's zuster Sjoukje woonde. Reeds de volgende maand overleed Jan Bergmans. Daarna bleef Johanna in Bussum wonen, maar ze kwam geregeld in Borger logeren.242 Nadat ze getrouwd was nam Bergmans-Beins ontslag uit het onderwijs en ging ze met haar echtgenoot in Drouwen wonen. Als huisvrouw zonder kinderen werd ze op veel gebieden van het maatschappelijk leven actief. In 1919 werd ze voor de Vrijzinnig Democratische Bond in de Provinciale Staten van Drenthe gekozen. Zij was het eerste vrouwelijke statenlid in Drenthe.243 Overigens mochten

vrouwen in dat jaar nog niet zelf stemmen: zij hadden alleen het passief kiesrecht. Ze behield haar zetel tot april 1923 en keerde in 1927 weer terug in de politiek. Aanvankelijk had ze een onverkiesbare plaats op de lijst gehad, maar doordat iemand uit de fractie vertrok kwam zij in aanmerking. Haar inbreng in de vergaderingen was echter zeer gering. Waar ze wel mee opviel was een verkiezingsrede die ze in het Drents hield, een unicum in die dagen.

Productief

Ze schreef slechts één roman, getiteld Het bloed kruipt waar 't niet gaan kan. Een vertelling uit het Drentsche boerenleven,258 die in 1933 door Kluwer te Deventer werd uitgegeven.259 Het verhaal had van 19 april 1932 tot en met 17 januari 1933 als feuilleton in de krant Salland gestaan. Ze schreef het in het Nederlands, de dialogen zijn Drentstalig (wellicht Borgerder dialect). In een klein dorp bij het Hunzedal260 wonen de families Luten en Frieling in harmonie naast elkaar. Boer Harm Luten is een van de rijksten in het dorp; hij is getrouwd met Fennechien. Ze hebben een zoon Wiecher. Er zijn meer kinderen geweest, maar Wiecher is de enige die in leven is gebleven. Buurman Rieks Frieling is een keuterboer; hij en zijn vrouw Annechien hebben een dochter, Roelfien. Zij en Wiecher zijn als buurkinderen samen opgegroeid en daardoor erg aan elkaar gehecht. Hun vriendschap wordt liefde en zij besluiten te trouwen. Harm Luten is daar fel op tegen: Roelfien is immers de dochter van een keuter. Dit leidt tot een breuk tussen vader enzoon. Wiecher zet zijn zin door en trouwt met Roelfien. Het jonge paar trekt in bij de ouders van Roelfien. Na verloop van tijd wil bijna iedereen de oude banden weer in ere herstellen. Wiecher en Roelfien krijgen een zoon, die ze Harm noemen. Grootvader Luten laat zich echter niet vermurwen door de geboorte van zijn naamgenoot. Als Wiecher het ouderlijk huis bezoekt, kort na de geboorte van zijn zoon, wordt hij min of meer weggejaagd door zijn vader. Twee jaar later overlijdt Wiecher na een ernstige ziekte. Hij is heengegaan zonder dat zijn vader zich met hem verzoend heeft. Wat de volwassenen niet gelukt is, krijgt de kleine Harm wel voor elkaar. Zijn grootvader laat eindelijk - vertederd door het ventje - zijn hart weer spreken. De toenadering begint met een bezoek van Harm en Fennechien aan hun schoondochter.

Daarmee wordt de vrede in de familie hersteld: het bloed kruipt waar het niet gaan kan. De schrijfster eindigt haar boek met de spreuk "Naar waarheid gegeven, Met liefde beschreven". Dat laatste is na lezing van de 234 pagina's wel duidelijk. Het eerste betekent waarschijnlijk niet méér dan dat standsverschil in het algemeen vaak fnuikend werkt bij ontluikende liefde, wat ook toentertijd allang geen verrassende conclusie meer mocht heten.

HET BLOED KRUIPT WAAR HET NIET GAAN KAN

Een vertelling uit het Drentsche boerenleven[332]

II.

Als Roelfien den volgenden morgen in 'Luten hoes' komt, is de mand met eet- en drinkwaren al gereed. De oude boer is klaar om te vertrekken en als Roelfien de mand opneemt, zegt vrouw Fennechien "k Hebb' er maor war riekelk in daon, wa'j te veul hebt, brengt maor weer met.'

'Goed heur, Fennechien! Wil Haarm ok in 't laand bliev'n, of giet hie um middag hen hoes?'

"t Was wal zoo goed as hie maor in hoes kwaamp, de dag wordt anders laank genog.'

'Och,' zegt de boer, 'ik kan ok wal in hoes komm'n, as Fennechien dat dunkt. Maor d'r zit en dikke snee op, as wij 't nao 't zweelen tegen d'aovend in kleine opperties hebben wilt, zin ik er nog wal neudig.'

'Dat moe'j dan maor is zien. As 't er zoo bij stiet, is 't ok beter da'j d'r blieft.' Bedaard stappen Harm en Roelfien naar 't hooiland, waar Wiecher hen wacht.

Met krachtige armzwaaien haalt hij de zeis door door het gras. Nu en dan even 'strieken' om de snee scherp te houden, dan weer naarstig doorwerkend, is hij bijna aan 't eind als zijn vader en Roelfien beginnen het gras over het land uit te spreiden. Steeds doorwerkend, vorderen ze vrij snel. En als Wiecher de laatste streken heeft gedaan, komt hij hen helpen. Om tien uur wordt koffie gedronken en een snee 'stoet' gebruikt, dan wordt er tot twaalf uur gewerkt. In de middagschaft eten ze de door moeder Fennechien gebakken pannekoeken; rusten wat en na verloop van een uur wordt de arbeid hervat. Zoo werken ze door tot tegen den avond. Als het hooi is gekeerd, worden er kleine oppertjes gezet en keeren ze met hun drieën huiswaarts.

Roelfien gaat mee naar Luten huis. Na het avond- eten helpt ze vrouw Fennechien afwasschen en opruimen. Ze is hier zoo bekend, dat haar niets behoeft gezegd te worden.

---

332 dbnl.org p. 6-

Luten huis is als haar eigen. Jaren lang komt Roelfien hier helpen en zij komt hier graag. Ze houdt veel van vrouw Fennechien en ook Harm en Wiecher deelen in haar genegenheid. Harm is de baas, daar heeft ze eenig ontzag voor. Ze vindt hem deftig, maar Wiecher beschouwt ze eenigszins als een broer. Roelfien, eenigst kind van een keuterboer, die het in zijn stand goed kan stellen, heeft het nooit aan iets ontbroken. Vader en moeder behoeden haar als hun liefste goed, ze heeft flink geleerd op school en later al wat er voor haar viel te leeren. Moet vrouw Fennechien een nieuw 'buissien' hebben, dan komt Roelfien haar helpen. Bij ziekte en drukke werkzaamheden is Roelfien een gewaardeerde en onmisbare hulp. Vrouw Luten kan niet schoonmaken, er kan niet geslacht worden, als Roelfien niet komt helpen. Zij is er als een dochter in huis, alleen ze is er niet altijd. Allen houden even veel van haar en vinden Roelfiens aanwezigheid, bij alle gebeurtenissen, vanzelfsprekend. Roelfien hoort er bij.

'As Roelfien mij niet te hulp kwaamp,' zegt Luten vrouw, 'dan mussen wij wal boden hebben, maor now doe wij 't met eigen volk.'

Als 't hooien is afgeloopen, helpt Roelfien in den bouw. Wellen en binden kan ze als de beste. Steeds werkt ze met Wiecher samen, die haar hulp, evenals zijn moeder, zeer op prijs stelt. Zelfs de oude boer lijkt het bedrijf zonder Roelfien niet mogelijk.

Harm Luten is een van de rijksten in 't kleine dorp. Veel land, best vee en 'n dikke 'geldpuut'. Van dienstvolk houdt hij niet, wat met Roelfiens hulp niet kan, wordt uitbesteed. Het 'peerdewark' voor Roelfien's ouders werd eerst door hem zelf, later door Wiecher gedaan als tegenwicht voor Roelfien's diensten.

Moeder Fennechien 'bestrikt' Roelfien, als ze jarig is en is dan niet zuinig. Geld geven kent men van weerskanten niet. 'Hulp um weerhulp en de geldpuut blif hiel.'

't Hooien is gauw gedaan; bij mooi weer komt het vlug in huis. Dan volgt het korenmaaien, de 'bouw'. Wiecher maait en Roelfien en Harm Luten helpen. Harm moet 'wellen' en Roelfien 'bindt'. Vlak achter Wiecher die met forsche slagen het gele koren doet vallen, komt zijn vader en haalt met de welhaak een bundel koren bijeen. Telkens laat hij zoo'n bundel liggen, die door Roelfien achtereenvolgens wordt gebonden.

Alles laat men liggen tot de akker is afgewerkt. Dan worden er 'hokken' gezet, acht tot twaalf schooven, met den halmenkant naar boven bij elkaar gezet, vormen een hok.

Als alles in hokken staat, gaan ze met hun drieën naar huis om te eten en als Roelfien weggaat, loopt Wiecher een eindje mee. "k Wil nog is eev'n in 't laand zien,' zegt hij.

'Gaot maor hen,' zegt zijn vader, 'd' aol wal is er nog, maor de roozies hebt bluien daon.'

'Daor gao ik er niet um hen, vaoder. Ik wol maor eem is rondkieken en zien, dat Roelfien goed over komp.

't Is 'n hiel en n' in d' aovend.'

Allen lachen om het idee, dat Roelfien naar huis gebracht moet worden. Zij zelf vindt het volkomen overbodig net als de anderen, maar Harm zegt: 'As ij bang zint, dat zie verdweulen zal, dan moej met gaon, want wat mussen wij en Rieksen wal zunner Roelfien.'

Op den hoek van 't weggetje zegt Roelfien: 'Ij wilt zeker nog hen 't vee, dan gao ik maor over 'd hof.'

'Och, loop maor 'tree met, 't is hier zoo mooi in 't steegien. Kiek is over 't laand, aal die bossies en wallegies. Zöts die barkenboompies wal, mooi wit hè, tusken dat gruun. En kiek is wat is d' locht mooi. En hiele roo weerschien van d' zun, krek tusken die bossies deur. Kiek 't unnerste stukkien liekt wal gold.'

'Jao,' zegt Roelfien, 'het liekt mooi, dat moe'k zekgen, maor as ij zoo aan 't waark zint, dan denk ij daor niet um. IJ meugt er geern naor kieken, hè?'

'Jao, dat mag ik. O, wicht, ik weet gien mooier stee as dit steegien. En dan dat diekien op naor d' Walmaot. Jong, daor is 't ok zoo mooi, daor kiek ij krek op d' heid' en die begunt now met 'n dag of wat zoo mooi te bluuien, dan is 't net en klied van sang. Hest er nooit um 'daacht?'

'Och nee, maor ik zal d'r toch is naor kieken as 'k er langs kom. Wij hebt oes koenen in d' Walmaot.'

'Dan most ze is 'n keer henbrengen. O, 's mörgens dan is 't er zoo mooi, as 't dauwt hef, is 't krek of d'r glinsterende sterregies tusschen 't gres zit. Hest daor wal is um dacht?'

'Jao, dat heb 'k wal zien, dat liekt zoo mooi as de zun er op schient, krek as zu'n kristal, dat wij as kinner hadden um deur te kieken, daor kwamm'n dan allerlei kleuren in.'

‘Krek,’ zegt Wiecher, ‘maor dit is nog veul mooier.’

‘Wat heb ij daor toch ‘n boel wil an, an zuks.’

‘Jonge jà, dat verveelt mij nooit. Ik mag ‘s wintersaovends zoo geern naor de sterren kieken, dat zint aalmaol lochties, die op je pad schient. As ‘t vrös, dan kan ‘t er zoo helder van weez’n.’

‘Dat mag ik ok wal geern en dan loopn in d’ maoneschien; locht’ maon is ok mooi.’

‘Dat is ‘t,’ zegt Wiecher.

‘Wij mussen maor umkeeren,’ zegt Roelfien, ‘wij komt nog op d’ heid’ terecht en dan kun je vaoder wal geliek kriegen, dat wij an ‘t dwaolen komt.’

‘Met ‘n beiden is dat toch zoo slim niet. Wij zullen ‘t hoes wal weer vinnen, daor zin ‘k niet bang veur.’

‘Maor ‘t zul wal mooi laot worden. Laow’ maor liever hen hoes gaon, ik bin d’r gauw.’

“t Mag ok wal ‘t beste weez’n, zegt Wiecher, dan maor tot mörgen van neis in d’ bouw.’

‘Laot wij ‘t daor maor op anhollen.’

Roelfien gaat een binnenpaadje langs en Wiecher keert naar huis terug. Als hij in den appelhof is gekomen, staat hij bij den ouden oven stil en kijkt over ‘t land.

‘Wat is ‘t hier toch mooi,’ zegt hij hardop. “k Hoop dat ik hier al mien leev’n bliev’n mag.’

Als hij thuis komt, zijn z’n ouders reeds gaan slapen. Wiecher sluit behoedzaam de deur, om dan ook zijn bed op te zoeken. Nog lang ligt hij wakker en denkt over Roelfien, tot wie hij zich hoe langer hoe meer voelt aangetrokken. Als Roelfien er is, lijkt het hem of er licht in huis komt. Haar stem is als muziek voor hem en als het een enkele keer gebeurt, dat ze bij haar werk zingt, staat hij altijd te luisteren. Ze zingt zoo graag de oude liederen, die van geslacht op geslacht zijn overgegaan en Wiecher hoort ze zoo graag. Hij is altijd blij, als er werk is waarbij Roelfien moet helpen en steeds is hij bereid om te gaan vragen of er op haar gerekend kan worden.

ANNE DE VRIES (1904-1964)

Anne de Vries werd op 22 mei 1904 te Assen geboren als zoon van Hendrik de Vries en Anna Mast.484 Het ouderlijk gezin telde acht kinderen en leefde onder karige omstandigheden in de buurtschap Kloosterveen, achter Huize Nassau. Annes vader was arbeider op de gasfabriek in Assen en als zoveel arbeiders in landelijke streken was hij er ook een beetje boer bij. Reeds op twaalfjarige leeftijd werd Anne de Vries door zijn vader uitbesteed als tuinmansknechtje. Dit werk beviel hem echter niet en na een jaar werd hij letterzettersmaatje bij de PDAC. Maar zijn gezondheid werd al spoedig aangetast door het lood van de letters die dagelijks door zijn handen gingen, zodat hij naar het tuindersvak terugkeerde.485 's Avonds bezocht hij de landbouwwinterschool, waar zijn goede prestaties niet onopgemerkt bleven. Het hoofd der school kreeg vader De Vries zover dat hij Anne een hogere opleiding liet volgen. Aan Clare Lennart vertelde de schrijver: "De meester was nog zo'n ouderwetse dorpspotentaat. Hij zei: 'Ik zit in het bestuur van de Boerenleenbank en ik weet precies hoeveel jouw vader op de bank heeft staan. Dat kan best. Zeg hem dat maar uit mijn naam.' "486 Anne de Vries werd leerling van de Rijksnormaalschool in Assen en begon in die jaren zijn eerste pennenvruchten te leveren. Hij werd plaatselijk correspondent voor de PDAC, die hem voor zijn - op waarheid berustende? - verhalen twee kwartjes zakgeld betaalde. Na vier jaar behaalde hij de onderwijzersakte, waarna hij - nog geen twintig

jaar oud - benoemd werd aan de christelijke school in Tweede Exloërmond. Hij bleef er tot april 1926, toen hij onderwijzer werd bij het blindeninstituut Bartimeüs in Zeist. Daar bleef hij - met een korte onderbreking toen hij leerkracht bij het BLO in Ermelo was - tot 1935. In dat jaar nam hij studieverlof om zich geheel aan het schrijven te wijden. Hij is nooit meer voor de klas teruggekeerd.

Inmiddels was hij op 7 augustus 1930 met Alida Gerdina van Wermeskerken getrouwd. Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren; twee zoons en drie dochters. Drenthe bleef trekken, zodat het echtpaar in 1936 in het Mepperveld ging wonen. In het volgende jaar verhuisden de echtelieden naar Driebergen, mede

om er de komst van hun derde kind af te wachten. Vlak voor de bezetting keerde De Vries terug naar een wel zeer vertrouwde omgeving: de familie ging in Hooghalen wonen. Ook toen hij na de oorlog weer in het Westen woonde, zou hij nog dikwijls heimwee naar Drenthe gehad hebben. Volgens zijn vrouw ging hij bij het passeren van de provinciegrens Drents praten. 487 Illustratief voor dit verlangen naar zijn geboortegrond is het verhaal Interview met Drenthe, waarin hij een 'gesprek' met Drenthe (of de Drentse maagd) heeft. " 'Wat zal dat een rust wezen, as wij weer aaltied samen bent,' zei ik. 'En dan ga 'k nooit meer weg!' ", schrijft De Vries. En hij besluit dit verhalende artikel met:

"Ze lachte mij toe, toen ik al in de auto zat en stak de vinger waarschuwend op. Ik begreep haar. Die dag reed ik kalmer dan anders en kwam toch overal op tijd. En terwijl ik dit schrijf, kijkt zij mij een beetje bezorgd aan van het Drentse portret boven mijn bureau. Nee, stil maar, d'r komp niet teveule volk. Alleen die de stilte minnen. De uitverkorenen..."

Hij schreef onder verscheidene pseudoniemen, o.a A. Nassau (hij woonde in de buurt van Huize Nassau), Anna Mast (de naam van zijn moeder), Van de Heide en Daan Deken (geconstrueerd uit zijn eigen naam en die van zijn vrouw: Alida Anne De Vries Van Wermeskerken). In 1935 verscheen bij uitgeverij Callenbach zijn roman Bartje; deze beloofde al direct na de verschijning een enorm succes te worden. Hij besloot van zijn pen te gaan leven en dat bleek na enige jaren wonderwel te lukken.

BARTJE (1935)

Ik bid niet voor bruine bonen
Hoe wreed is het lot van een ongehoorzaam kind.[333]

Nu is het middag. Nu zitten ze allemaal te wachten voor hun lege bord. De kiender moeten zwijgen. Vader heeft zijn grote, behaarde handen gevouwen op de tafelrand en leunt moe achterover met zijn stoelleuning tegen de muur. Er wasemt een mesten moddergeur van hem uit. Hij is ontevreden, want moeder had de boel weer niet klaar, toen hij thuis kwam. Hij heeft maar een uur schaft, hij zal zijn kwartiertje slaap op de vloer moeten missen. Moeder loopt af en aan en praat, praat, praat.... Is ze ineens weer zo goed op vader? Of probeert ze hem vriendelijker te stemmen? Want in haar hart is ze altijd bang voor hem. Waarover moeder praat, dat dringt niet tot Bartje door. Hij heeft zijn prakkie niet kunnen ontdekken. Hij zit met een vuurrood hoofd te wippen en te draaien op zijn stoel. Het is een wankel, oud stoeltje zonder leuning, hij mag wel oppassen, dat hij er niet afduikelt.

Plof, daar staat de pan met bruine bonen. Moeder verdwijnt achter de wasem.

Bartje ziet alleen een grote houten lepel, die schept de borden vol. Moeder praat in de wolk. Als de ouden praten, moeten de jongen zwijgen. Hij krijgt er geen woord tussen. Hij wipt, hij fluistert, moeder merkt het niet. Of merkt ze het wel? Waarom zegt ze dan niets?.... En nu zweeft de grote lepel, vol dampende bonen, boven zijn bord. Nu is er toch maar één middel meer, om er aan te ontkomen? Hij schreeuwt: 'Ikke niet!' Hij rukt zijn bord weg en de lepel wordt omgekeerd boven de tafel. Het gesprek is uit. Het is een ogenblik zo stil als in de kerk. Maar vaders zware wenkbrauwen fronsen onheilspellend.

'Wat drommel!' roept hij.

'Kiek nou toch es an!' kijft moeder. Zij barst los in verwijten.

Maar Bartje roept benauwd: 'Mien prakkie!.... Ik moet mien prakkie hebben. Ie

hebben 't jà beloofd!' Ze is al achter hem, draait zijn oor

333 dbnl.nl voor pdf

om, en veegt met de hand de bonen in zijn bord. 'Lelijk jong, mieghummel, da j' bent, denk ie, dat ik tied hebbe, om prakkies te waarmen? Zoek op die paar bij je bord. Bónen zul ie eten. Wat de pot opschept zul ie eten en anders niet. Wou ie de baas wezen? Ie bent de baas, waar de bezemstok staat.'

'En ie hebben 't beloofd!' schreeuwt hij, met de armen beschermend over zijn hoofd.

'Niks beloofd. Eten. Asjeblieft!'

'Och ja, vragescheet,' dàt zei ze. Niks beloofd. Waar blijft hij nu met al zijn slimmigheid? Bartje wordt hels. Maar in zijn hart, in de oplaaiende woede en verontwaardiging is een stemmetje, dat praat daar sluw en overredend tegen in.

'Bartje, jongen,' zegt dat stemmetje, 'wat maak ie je toch druk! Dat hâ j' toch kunnen weten. D'r is toch geen enkel mense te vertrouwen. Zij heeft het vergeten natuurlijk! Maar zwieg, Bartje en eet. Kauw en slok tot je bord leeg is. Moffel wat bonen in je broekzakken, dat kan best, zonder dat ze 't zien. Of laat ze onder de tafel vallen, misschien vreet de katte ze wel op. Maar zwieg, dat is het slimste! D'r is geen andere mogelijkheid....'

Maar Bartje is dezelfde Bartje niet meer, die altijd weet, hoe ver hij kan gaan. Het stemmetje waarschuwt heftiger, het gilt: 'Zwieg, zwieg, zwieg!' Maar Bartje kan niet zwijgen.

'Hâ j' maar niet zo lang bij de buurvrouw moeten kletsen,' schreeuwt dat kleine jongetje opeens. Dat is zijn laatste en enige wapen. Het is een stuk dakpan, dat moeder moet wonden en dan terug zal ketsen op zijn eigen hete hoofdje. Alleen vader blijft kalm. Bartje is Bartje en de zaak gaat hem niet aan. Het is iets tussen de vrouw en den jongen. Het wordt alleen weer verknupt laat, vóór dat hij aan het eten komt. Maar de broers, die ook bonen moeten eten, roepen verontwaardigd: 'Oô, wat een grootbek!' Zusje begint te huilen. Dikke Jan duikt haast onder de tafel, als moeder driftig achter hem langs stuift. En dan, onder een stortvloed van verwijten, moet Bartjes andere oor het ontgelden. Vader maakt een eind aan het spektakel.

'Bidden!' roept hij luid.

Hij trekt zijn pet af.

Dan vouwen zich alle handen, de ogen gaan dicht. Stilte. Het tikken van de wekker, als een paard dat op hol is: tik, rik-tik, rik-ke-tik, rik-ke-tik, rik-tik, rik-tik, tik.... Het hijgen van Bartje.

Vreemd is dat, Bartje kan niet huilen. Hij trilt helemaal. Zijn oren gloeien. Bidden.... Hij heeft zijn handen gevouwen, de sidderende knuistjes, vuil van zuring en steentjes en stekeltjes. Maar zijn ogen willen niet dicht. Zijn brandende ogen zien alles.

Zeven hoofden, gebogen achter dunne zuiltjes van damp. Vader achter zijn pet. Gert, die tergend zijn tong uitsteekt. Moeders nijdig, verhit gezicht en haar prevelende lippen. En de bonen op zijn bord. Die hebben gezichtjes. Ze zijn gebarsten. Ze hebben een mondje, dat grijnst tegen Bartje. En ze dampen. Bartje weet, dat hij ze vanmiddag niet eten zal.

Vader snuift, ten teken dat hij klaar is met bidden en duikt op boven zijn pet.

'Gert?' zegt hij.

'Heere zegen deze spijze amen,' bidt Gert.

'Arie?'

'Heere zegen deze spijze a-a-amen.'

'Bartje?'

Stilte....

Nu harder: 'Bartje?'

Angstiger stilte....

'Heere, zegen deze....' begint Riekie, met bevende lipjes.

Maar vaders stem dreunt daar overheen: 'Nee, stil ie! Bartje moet bidden. Bartje, bid, wat drommel!'

En nog komt geen geluid uit Bartjes mond. Bartje zit rechtop, met gevouwen handjes, de ogen strak op zijn bord. Het bonst in zijn hoofd, zijn gezicht is bijna zo rood als zijn schrijnende oren. Het is een vreemde dag. Waar haalt Bartje de moed vandaan? De stilte drukt. Het onweer zal zo losbarsten. Angst en ontzetting dampen uit de bonen.

O, Bartje is vreselijk angstig. Hij is ook misselijk, hij moet haast braken. Maar er is iets in hem, iets vreemdonverzettelijks, dat is sterker dan alles. Hij zit daar, hij kan niet anders. Het is stom van hem, want je wint het met geweld nooit van de grote mensen. Overtuigd van een nederlaag, moet hij openlijk in opstand zijn. 't Is jammer, dat het nu tegen vader gaat, want vader en Bartje horen bij elkaar. Als Bartje dàt bedenkt, moet hij opkijken. Ze zien elkaar aan, een ogenblik, de grote man en de kleine, in dezelfde blauwe kiel, met dezelfde felle ogen. In die ogen verspringen gevaarlijke lichtjes, de gezichten vertrekken. Er is ook een smeken, van beide

kanten, een stil pleiten op hun kameraadschap: Geef toch toe, kameraad!.... Hol toch op....

De ogen strijden, de wereld valt weg. Nu geldt het vaders macht. Het wordt buigen of barsten, al geldt het duizendmaal Bartje.

Een dreunende slag op de tafel.

'Zul ie nou bidden'....

Er komt nog meer: een knetterende vloek. Bartje krimpt ineen. Hij wordt koud en stijf van binnen van eerbied. Maar Bartje is geen Bartje meer. Hij kijkt moeder aan, hij slikt, slikt.... en zegt: 'Ik bid niet veur brune bonen.' En dan gaat alles zo gauw. Vaders stoel vliegt tegen de muur, Bartje zwaait door de lucht, zijn voeten slaan een bord van de tafel. Riekie wordt onderstboven gelopen, allen jammeren. 'Albert, neem je in acht, 't is een kiend!' 'Vader, o, o, vader!' Maar vaders eeltige hand beukt op Bartjes broekje. En die slimme, kalme Bartje is veranderd in een kleine woesteling. Hij trapt, bijt, slaat om zich heen. Hij gilt: 'Nooit, nooit, nooit!'....

Dan zet moeder de deur wagenwijd open en vader stoot hem naar buiten.

'En de drommel zal je halen, as ie nog een stap over de drempel doen!' buldert vader, hijgend.

'Ie bint jà een wild dier geliek!' roept moeder. 'Zoek dan maar een ander huus op, heur! Wij willen zo'n stiefkop niet meer hebben.'

'Zo is 't,' bevestigt vader, verrast door dit nieuwe gezichtspunt. 'Smeer hem maar. Zuuk maar een ander vader en moeder. En heb 't hart eens in 't lief, dâ j' weeromme kommen.'

De deur slaat dicht.

KLAAS KLEINE (1940-2000)

(Kolderveen 1940 - Diever 2000) Smid en schrijver.
Vestigde zich in 1966 als smid in Diever. Was tevens vioolbouwer en fokker van de Drentse landgeit. In de Hervormde Gemeente vervulde hij diverse functies. Ook speelde hij mee in enige opvoeringen van Shakespeares werken. Hij begon, aangemoedigd door Marga Kool en Gerard Nijenhuis, te schrijven. Als laatbloeier in de jaren '80 schreef hij voor *Roet*.

In 1986 verscheen zijn eerste literaire bundel *Iezerstark*, verhalen uut de smederij (1986). Gaf eens per jaar - een in drieën gevouwen - *Dryloek* uit. Hij schreef columns voor het *Nieuwsblad van het Noorden* en het maandblad *Drenthe*. Voor RTV-Drenthe schreef hij hoorspelteksten. In navolging van Jan Naarding heeft Kleine geprobeerd *De Vos Reinarde* in het Drents te vertalen; maar dit werk bleef onvoltooid.

Hij was geruime tijd lid van de Drentse Schrieverskring, waarvan één periode (1989-1993) als voorzitter. In 1996 kreeg hij de Simon van Wattum-pries, een prijs voor bijzondere inspanningen voor streektaal.

Kleine was een kleurrijke figuur in de Drentse cultuur, een non-conformist. Van zijn hand verschenen voorts: *Vangt de loze vossen/Waor blief Ie now?* (1984), *Een feestelijk starfgeval* (1991), *Broggen* (1999), *99 Krabbels* (1999), *Het mirakel. Een verkenning met betrekking tot de Pancratiuskerk van Diever* (2000) en *Ons huis* 1966-2000 (2000).[334]
Henk Nijkeuter schrijft uitgebreid over Klaas Kleine.[335]

Klaas Kleine was een eigenzinnige figuur in de Drentse letteren. Vooral in zijn columns gaf hij balsturig commentaar op Drentse zaken. Hij was een non-conformist die op on-Drentse wijze[336] voor zijn mening uitkwam.

334 https://www.geheugenvandrenthe.nl/kleine-klaas
335 *Waor roet en blommen wortel schiet in 't veld. Geschiedenis van het Drentse literatuur 1945 - 2015* door Henk Nijkeuter. Het Drentse boek 2016.
336 On-Drents, een benaming om elke verandering tegen te houden en te neutraliseren. Of erger nog: apart te zetten en buiten te sluiten. Een relikwie van de onvruchtbare identiteitsdiscussie.

Citaat van Klaas Kleine: “Ik ben geen gemakkelijk mens om mee te leven, want als ik eenmaal iets in mijn hoofd heb dan wil ik dat waarmaken. Dat kan lastig zijn maar het voordeel is dat een andere weet wat hij of zij aan mij heeft. Er is veel narigheid in de wereld doordat mensen niet meer doen wat ze zeggen.” Einde citaat.

Een feestelijk starfgeval werd door het Drentse recensenten lauw ontvangen. Jos Visscher vond het werk meer een nuttige handleiding voor het verbouwen van een huis dan een literair werk en Schokland het vooral bezwaren tegen de eenzijdige perspectieve benadering (de lange monoloog van de hoofdpersoon). Rouke Broersma daarentegen signaleerde: een evenwichtig opgebouwd verhaal, een echt doortimmerd plot, een boek dat staat als een huis.

Een vrouw mag intelligent en mooi zijn, maar wel graag met een gebrek

Waarvoor een analyse van *Een feestelijk starfgeval* van Klaas Kleine (1940- 2000). Wat heeft zijn novelle uit 1991 dertig jaar later de lezer te bieden? Wat vertelt zijn verhaal over sociale en maatschappelijke verhoudingen in Drenthe? Is het boek een verslag van de stand van zaken, of zijn er ontwikkelingen te bespeuren? Geeft *Een feestelijk starfgeval* handvatten voor een prettiger bestaan? Welke valkuilen in de omgang met elkaar komen naar voren? Welke rol speelt de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Wat is de rol van dialect in dit boek en in de dorpsgemeenschap? Zien we gedragingen uit de streekromans van Harm Tiesing en Albert Dening terug? Is *Een feestelijk starfgeval* een correcte afspiegeling van de volksaard van de Drenten? Is het verhaal de moeite van het lezen waard? Is *Een feestelijk starfgeval* een verhaal van Drenthe?

Inhoud

Nico Smalholt, een vijftiger, is door zijn vrouw, Katja van Essen, ingeruild voor Baghwan, een goeroe uit Poona. De timmerman kijkt om in wrok. Hij trouwde de mooiste meid van het dorp en nu blijft hij met lege handen achter in een bouwvallig boerderijtje naast de ruïne van een afgebrande kerk. Hij zweert alle luxe af. Hij zweert vrouwen af. Hij kotst op het dorp met roddels, bemoeizucht, schijnheiligheid.

De afgebrande kerk naast zijn bouwvallig boerderijtje wordt gerestaureerd. De leiding van het herstel is in handen van een vrouw, Lisa van Agt. De architecte is kordaat, open-minded en op het oog vrij van complexen. Een intelligente vrouw met een map onder haar arm. De bouwvakkers hebben haar niet hoog. Lisa van Agt is zo scheel als een makreel. Nico Smalholt en Lisa van Agt krijgen kennis aan elkaar. Nico Smalholt verzet zich tegen haar zelfverzekerdheid en haar openheid van geest. Zijn lichaam vaart

een andere koers. Ze raken 'verknupt' in de bedstee. Lisa blijkt een dochter van dominee Kelckenzathe. De dorpsdominee die tijdens de oorlog met Aleida van Essen de lakens deelde. De dominee pleegde overspel met de vrouw van NSB-er Hilbert van Essen. De dominee verborg onderduikers. Wie speelde welke rol en wat is waarheid? Het dorp meent alles te weten.

Aleida van Essen was de ex-schoonmoeder van Nico Smalholt. Is Katja, zijn ex, een dochter van de dominee? Rekeningen uit het verleden staan open.

Na de eerste nacht in de bedstee stuurt Nico 'zijn' Lisa het huis uit. Hij krijgt spijt. Gelukkig voor hem komt de architecte na vier maanden weer opdagen. Zo komt alles aan het eind (niet) goed.

De plot is kunstig in elkaar gestoken. De naamsverandering, Lisa van Agt heet Lisa Kelckenzathe, is een aardige vondst. (Mijn mondhygiëniste gebruikt ook de achternaam van de tandarts. Lisa gebruikt de naam van het bureau. Handig om cliënten bij de voordeur weg te houden.) Interessanter dan de plot vind ik antwoorden op enkele van de vragen uit de openingsalinea. Die antwoorden komen bovendrijven door de kwantitatieve analyse. Wie spreekt met wie en hoe vaak? Welke banaliteiten zijn te vinden? Welke woorden komen telkens terug?

Volksaard

Ik schrijft dit boek in de januari 2021. Tegelijkertijd lees ik het boek *Het landschap de mensen Nederland 1850-1940* van de schrijver Auke van der Woud. Auke van der Woud is geboren in 1947. Hij studeerde kunstgeschiedenis en archeologie en was ruim 20 jaar in Amsterdam en Groningen hoogleraar architectuur- en stedenbouwgeschiedenis. In het hoofdstuk Ons Volkskarakter lees ik enkele behartenswaardige zaken over de volksaard. Hij schrijft: De overgang van de 19e naar de 20e eeuw betekende voor Nederland een transitie waarin veel oude gewoonten, overtuigingen en zekerheden nutteloos werden. Kan het zijn dat er in dat culturele tumult iets bewaard bleef, iets wat diep en fundamenteel was en voor elke Nederlander geldig namelijk het nationale volkskarakter?

Er volgen enkele beschouwingen over de strijd tegen het water, over religie, de invloed van calvinisme, van katholicisme en over invloed van het veranderende landschap door de grootscheepse ontginning van heidevelden, door inpoldering en verdwijning van 'wilde' natuur. Heel Nederland gaat op de schop. Door de veranderingen in het landschap verandert ook de mens; de sociale omgang met elkaar en onderlinge verhoudingen verschuiven naar sterker individualisme. Van een volksaard of een volkskarakter is helemaal geen sprake, schrijft Van der Woud. De strijd tegen het water gold enkel in Holland. In het oosten van Nederland was het een strijd voor het bestaan op heidevelden en veelal onvruchtbare gronden. Ook het onderscheid tussen katholieken en calvinisten valt weg. De verhalen zijn veelal clichés. Hij schrijft: extreem zuinig, een sterk plichtsgevoel, lage waardering voor het lichamelijke, puriteins ten opzichte van opschik, zeer gereserveerd, zelfs repressief waar het om het vrouwelijk-seksuele gaat: als we niet wisten dat de Kempenlanders[337] de Rooms-Katholieke kerk zeer waren toegewijd dan zouden we misschien denken dat ze strenge calvinisten waren.

Er zijn nauwelijks verschillen in de aard van de Nederlanders.

Geloof in een nationale volksaard werd in wetenschappelijke kring al in de jaren 30 losgelaten. Blijkbaar duurt het heel lang voor deze kennis tot het gewone volk doordringt. Bewoners van Nederland zijn niet te typeren; hoogstens te stereotyperen aan de hand van vooroordelen.

Van der Woud betoogt dat de veranderingen in het landschap en de vele migratiebewegingen in Nederland een grote invloed gehad hebben op de vergaande individualisering van de mensen.

Hij citeert een boek van P. A. Barentsen uit 1935.

> De mentaliteit en de moraal van de moderne samenleving dringen steeds dieper tot de bevolking door. Het *helpen* en *hinderen* in den dagelijkse omgang[338] wordt een *niet helpen* en *niet hinderen*. De beleefdheid eischt in de moderne samenleving, dat men elkander in zijn bewegingen en in zijn laten zooveel mogelijk vrij laat. Men dient zich zooveel mogelijk voor elkander in te houden om de grenzen niet te overschrijden. … Men

337 Inwoners van de Kempen, Noord-Brabant.
338 In Drenthe de naoberplicht. P. 166.

> gevoelt zich niet sterk aan een bepaalde plaats gebonden en wordt ook niet door heimwee terug gedreven. … Elke mens leeft als een vreemde temidden van eigen mensen. Alleen in zijn gezin en onder vrienden gevoelt hij zich vrijer en thuis.

Elders schrijft Van der Woud dat de bevolking door migratie, veelal op zoek naar werk, permanent in beweging is. Iedereen vertrekt en komt aan. Groningers migreren naar Twente. Het duurt zo'n 30 jaar voor er 'gemengde' huwelijken verschijnen tussen Groningers en Twenten.

Dertig jaar geleden, ongeveer rond het verschijnen van *Een feestelijk starfgeval*, was de migratie al goed op gang. Getinte Nederlanders maakten deel uit van de bevolking, al bleef Drenthe wat achter met instroom van gekleurde migranten. Na 30 jaar bij elkaar wonen en werken komt de menging goed op gang. Kijk naar reclames op tv. De aanprijzers van consumptiegoederen zijn van alle tinten, al blijven sommige rolpatronen hardnekkig. In de Drentse literatuur komen effecten van migratie niet of nauwelijks terug; niet in proza en niet in gedichten. In *Een feestelijk starfgeval* zijn negerinnen seksobjecten.

De Nederlander bestaat niet en ook de Drent bestaat niet. Alles wat over het collectief wordt gezegd bestaat uit clichés. Klaas Kleine staat met zijn novelle *Een feestelijk starfgeval* in een lange literaire traditie. Hij beschrijft uitvoerig omgangsvormen in een zanddorp op het platteland in Drenthe. Verongelijktheid, argwaan, achterklap en vooroordelen zijn de ingrediënten van zijn novelle. De hoofdpersoon Nico Smalholt, een bijna vijftiger, heeft een mening en een oordeel over allerlei zaken in het dorp. Hij vraagt niets. Hij controleert zijn aannames niet. De novelle speelt zich af rond 1990. Op veel terreinen heeft het er de schijn van dat Smalholt zijn kindertijd uit de jaren 60 meegenomen heeft naar 1990. Nadat hij door Katja, zijn vrouw, is verlaten kijkt hij om in wrok. Het gereformeerde geloof, goed en fout in de oorlog, wel of niet lid van de NSB, onderduikers helpen ja of nee, een herenboer met veel geld en een socialist in de gemeenteraad, alles komt voorbij. Bij de schrijver Albert Dening uit 1937 heet het: geen heidegrond om weidegrond. Dat betekent een arme mag niet met een rijke trouwen. Het standsverschil blijft intact. Klaas Kleine gebruikt de vrijerij van Alie Struik – dochter van

een herenboer – en Evert Dekker – zoon van een socialist – voor dit thema.

Van der Woud betoogt dat met het verdwijnen van de heide en de met de opkomst van de industrialisatie ook de gedragspatronen zijn veranderd. In sommige opzichten lijkt het alsof deze gedragspatronen en veranderingen voorbij zijn gegaan aan het hoofdkarakter van de novelle. De geflipte bouwvakker Nico Smalholt staat nog met twee benen in het verleden. Op enkele halfslachtige pogingen na lijkt reflectie voor dit hoofdkarakter geen haalbare kaart. Alles wat gebeurt legt hij buiten zichzelf; anderen zijn verantwoordelijk voor wat hem overkomt.

> De belangstelling van de dorpelingen voor het wereld-gebeuren wordt getemperd door hun diepe wortels in hun eigen directe omgeving en doordat zij zich onbehaaglijk voelen als zij zich er buiten begeven.[339]

Architecte Lisa van Agt komt uit een ander milieu. Ze heeft een omgangs- en gedragsrepertoire dat hemelsbreed verschilt van de vaardigheden van Nico Smalholt. Lisa van Agt heeft gestudeerd. Ze is architecte en opgegroeid in een dominees milieu. Nico Smalholt is een zelfingenomen ongeschoolde bouwvakker met een ruw, dat wil zeggen een plat, taalgebruik.

In de volgende paragrafen bespreek ik een aantal zaken die mij zijn opgevallen tijdens het lezen van deze novelle. Af en toe gedraag ik mij daarbij als een streektherapeut. De interpretaties zijn geheel voor mijn rekening.

Omgangskunde

In het begin van mijn onderwijsloopbaan gaf ik kort les aan een huishoudschool. Op het lesrooster van de kinderen stond het vak omgangskunde. Later kwam ik dat vak tegen bij de lerarenopleiding: omgangskunde. Ik heb me nooit verdiept in de inhoud van dat vak. Achteraf is dat misschien jammer. Omgangskunde: hoe ga je met elkaar om? Wat zijn goede manieren? Wat is beleefdheid?

339 Keur & Keur in *Diep geworteld*. 1953.

Welk passend gedrag hoort bij bepaalde situaties? Hoe gedraag je je op het kantoor? Hoe gedraag je je in een supermarkt achter de kassa. En hoe krijg je verkering en hoe maak je de verkering uit? – Het eerste is gemakkelijker dan het tweede. – Wat zijn prettige omgangsvormen in een huwelijk, en tussen ouders en kinderen? Het enige voorbeeld voor opgroeiende jeugd in de jaren '50 en '60 – de jeugdjaren van Klaas Kleine en van mij – was het gedrag van ouders; de meest nabije leerschool. Er was geen tv met alternatieve voorbeelden. School en kerk liepen nog in de pas met: zo hoort het.

Als ik dezer dagen een dorpswinkeltje binnenstap hoor ik soms: moi.[340] Niet altijd volgt: waarmee kan ik u helpen? Gelukkig lees ik ook lichaamstaal. In een melige bui zwijg ik en wijs ik naar brood en beschuit. Ik verlaat de winkel zonder dat er een woord is gewisseld. Als ik naar de supermarkt ga volgt na afrekening: wilt u de bon mee? Wilt u spaarzegels? En tot slot: Ik wens u een prettige dag. De caissières hebben een en ander uit het hoofd geleerd. De caissières brengen de lessen omgangskunde in supermarkten in praktijk, zoals ze dat hebben geleerd. Beleefdheid en een vriendelijk woord zorgen voor een grotere omzet en een sterkere klantenbinding.

In de vier streektaalboeken die ik tot nu toe nauwkeurig en aandachtig heb gelezen vind ik nauwelijks een vriendelijk woord. Beleefdheid komt niet voor. Zeer zelden worden mensen vriendelijk begroet bij de eerste ontmoeting. Met de deur in huis vallen is heel gebruikelijk. Wat kom je doen? Wat wil je?

Ik las geen uitdrukkingen in de geest van: Wat fijn dat je er bent. Leuk je te zien. Wat fijn dat je op bezoek komt om een praatje te maken. Ook bij vertrek lees ik nooit: wat fijn dat je op bezoek bent geweest, kom nog eens weer terug. Of: hartelijk dank voor het cadeau dat je mee hebt genomen.

In de novelle van Klaas Kleine las ik openingszinnen bij een eerste ontmoeting. Enkele opvallende zaken heb ik genoteerd.

Lisa, de architecte, komt een aantal malen bij Nico op bezoek. Haar eerste zin is een vriendelijke begroeting. Nico raakt in verlegenheid door zoveel vriendelijkheid, hij reageert op een

340 Groet. Moin in aanpalend Emsland. Houdoe in Brabant.

barokke en vaak botte manier. Hij heeft nooit geleerd om vriendelijk te antwoorden en aardig te zijn. De woordenschat om aardig te zijn ontbreekt. Een enkele maal kan hij geen antwoord bedenken en begint hij te stotteren. Een andere keer neemt hij zijn toevlucht tot belediging en vervelende opmerkingen. In de voetnoten heb ik dit 9x aangegeven. Ik herken dit patroon. Bij enkele mensen die ik in het Drentse circuit ontmoette zag ik het ook. Ik zeg goedendag. En het antwoord luidt: hé jij ouwe rukker, of een andere banale variant. Andere reacties na de begroeting: je hebt een vlek in de broek. Of, je hebt je haar niet gekamd. Mildere reactie: Hoe ben je hier gekomen? gevolgd door: Heb jij die lege shagpuut op de grond gegooid? 2020.

Lisa confronteert Nico af en toe met zijn beperkt gedragsrepertoire. Hij reageert met; ouwe trut, of hij denkt; waar bemoei jij je mee. Nico heeft zijn beperkingen; weinig opleiding, door zijn ex in de steek gelaten, onderwerp van de roddel in het dorp, levend in het verleden. Zodra iemand zijn pad kruist die meer kwaliteiten heeft dan hij, zoekt hij naar zwakke punten bij de ander. Lisa heeft gestudeerd en *ze is zo scheel als een makreel*. Martine is een mooie vrouw – een raspeerd – maar ze werkt in een muesli-repenwinkel, ze is een *haverkoekenvrouw*. In het voorbijgaan beslaapt hij Martine, als was ze een *koffie-negerin*. Kitty is aantrekkelijk. Helaas; ze werkt als caissière in een bouwmarkt. De vrouw van de huisarts wordt weggezet als (kak) madam.

Taalgebruik

Nico Smalholt is van de straat, zijn taalgebruik is heel plat. Ik heb dat in de voetnoten weergegeven met de verzamelterm banaal. Ruim 60 keer heb ik geteld dat hij platte taal gebruikt. *Ophoepelen, smieten, anscheuren, stoeven, ik smeer hum, loeren, raome, flutte, vreten, de pot op, uutkaffern, schup under het gat* enzovoort. Zijn taalgebruik is afgestemd op zijn omgeving. Wie met pek omgaat wordt met pek besmet. De woorden zijn me heel vertrouwd. Ik mijd iedereen die deze taal regelmatig gebruikt. Dat is mijn vluchtgedrag. Niks: *Mond spulen met grune ziepe*.

Naast de bonkige taal insinueert Nico Smalholt telkens seksueel

getinte voorvallen en handelingen. In de voetnoten noteerde ik: 23x seks. Nergens expliciet (gelukkig), maar wel kleffe verwijzingen naar onder meer negerinnen op koffieplantages. Waarvoor heeft een bouwvakker van bijna vijftig dat nog nodig in 1990? dacht ik.

Van der Woud geeft aan dat de omgeving het gedrag van het individu bepaalt. De heide en de kleine akkertjes zijn verdwenen. En met het veranderen van de omgeving is ook de taal veranderd. Er zijn in het dagelijkse taalgebruik geen woorden meer nodig voor schapenhouderij en heide. In boerenschuren ontbreekt een hooizolder die heette in het Drents een *hilde*. Er is geen mestgoot meer achter de koeien, die goot heette een *grup*. Het woord *vreten* is zo goed als verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor eten. De banale taal van Nico Smalholt staat zijn contact met de andere sociale lagen in de weg. Nico Smalholt raakt van de kaart als de vrouw van de dominee hem in het Nederlands toespreekt.

Lisa komt uit beschaafdere kringen. Nico kan niet met haar omgaan. De statistiek laat zien dat Lisa telkens vragen stelt. Nico doet beweringen, veelal bluf. Als hij de wedstrijd – wie is het belangrijkst? – dreigt te verliezen stuurt hij haar weg. De argumenten om haar weg te jagen ontleent hij aan het verleden, aan haar verleden, of aan haar vermeende verleden. Het is een zwaktebod uit onkunde en onwetendheid. Als Lisa is vertrokken dreigt hij tegenover de dominee met zelfmoord; ik zie het leven niet meer zitten. Het is een vorm van narcistisch zelfbeklag.

Ik las het boek meerdere malen. Ik begon steeds meer hekel aan de ruwe, onbeschaafde Nico te krijgen. Zoek een gedragstherapeut, dacht ik.

Mijn adviezen zouden iets zijn in de geest van: Koop schone en nieuwe kleding, serveer je date olijven en pistachenoten in plaats van dreuge worst en Edammer. Koop een boeket rozen voor haar. Vraag of je met haar onder de douche mag in plaats van door een raampje naar haar naaktheid te gluren. Benoem je onhandigheid in gesprekken. Maak van samenleven geen wedstrijd. Zeg dankjewel als je iets krijgt. Stel haar elke dag tien vragen.

Lisa komt terug na vier maanden afwezigheid. Ze heeft appeltaart

meegenomen voor de verzoening.[341] Wie de laatste alinea van de novelle leest ziet dat Lisa in een ondergeschikte rol terecht komt. Ze schuift op naar de positie van een underdog om op gelijke hoogte komen met Nico die nog worstelt met zijn verleden en zijn gebrek aan effectieve en affectieve omgangsvormen. Ik heb mijn twijfels over de duurzaamheid van deze relatie.

Standsverschillen

In eerdere analyses (Tiesing, Dening) speelden conflicten tussen de maatschappelijke standen. Er was een sterk onderscheid (1890 en ook nog in 1937) tussen arbeiders, keuterboeren herenboeren, notabelen, onderwijzers, dominees, burgemeesters, dokters. Potentiële huwelijken tussen kandidaten uit deze diverse klassen waren aanleiding tot conflicten. Geen heiderand om een weiland. Geen arme trouwt met een rijke. Waar geld is, wil geld wezen.

Indirect, maar wel vaak dwingend, trouwde geld met geld. Over liefde werd niet gesproken. Verliefdheid was prima, tot het serieus werd. Daarna was het parool: stop met die onzin.

In *Het bloed kruipt waar het niet gaan kan* van het eerste vrouwelijke statenlid Jo Bergmans-Beins sterft de boerenzoon. Hij luisterde niet naar zijn vader. Verbanning was zijn deel. En de dood. In *Um d'olde toren* van Albert Dening vindt arme intelligente Bertus een goudschat en kan met Annie van de dominee trouwen (1937), *Marthao Ledeng*, van Harm Tiesing, laat haar liefde – Meester Kroerhof – schieten voor een schaapherder. (1943)

Conclusie

De novelle van Klaas Kleine is gebaseerd op stereotypen uit het verleden. Een wereldvreemde wrokkige plattelands-bouwvakker met beperkte communicatieve vaardigheden wentelt zich in zijn eigen gelijk. Voorvallen uit het verleden, al dan niet ontsproten aan zijn fantasie, geeft hij de schuld van zijn heremietenbestaan. Nico Smalholt trekt zich terug uit de maatschappij en probeert zich van zijn omgeving te vervreemden. Hij is nauwelijks tot

341 Het Huus van de (Drentse) taol organiseerde ooit een wedstrijd: Wie bakt de lekkerste appeltaort. Terecht gewonnen door het Huus van de Taol.

reflectie op zijn eigen handelen in staat. De vooringenomen bouwvakker gebruikt veel platte taal met banale uitdrukkingen. Hij cultiveert zijn vrouwenhaat. Die weerzin en onmacht met anderen te communiceren komt tot uiting in seksuele insinuaties. De vrouwen in zijn novelle hebben een status die vergelijkbaar is met gebruiksvee (Analoog aan Tiesing en Dening). De architecte Lisa van Agt (Kelckenzathe) is zijn tegenspeler. Lisa heeft haar eigen programma, ze is in staat tot reflectie. Met de restauratie van de kerk doet ze een poging het verleden van haar kindertijd af te ronden. Ze geeft haar vader, die tijdens de oorlog dominee was in het dorp, alsnog de eer die hem toekomt. Haar ontluikende liefde voor Nico Smalholt laat zich niet gemakkelijk begrijpen.

De novelle is deels een uitvergrote karikatuur van een grijs verleden. Het verhaal vertoont veel overeenkomsten met de werken van Dening, Tiesing en Bergmans-Beins. Het bevat veel vooroordelen en stereotypen zoals die gangbaar waren in Drenthe. De kleine verschillen met de schrijvers van voor de Tweede Wereldoorlog bestaan uit aandacht voor verzet, NSB en Jodenvervolging. Roddel, achterklap, religie, geld en standsverschillen komen in alle boeken voor. Klaas Kleine maakt een heel spaarzaam begin met reflectie en psychologie. De psychologie en de communicatieve vaardigheden komen vooral van de rekening voor Lisa van Agt. Nico Smalholt blijft een in zichzelf gekeerde onbehouwen bouwvakker in een bouwvallig boerderijtje.

In de novelle komt tussen de diverse karakters nauwelijks een vriendelijk woord voor. Hartelijkheid is de hoofdpersoon vreemd. Het ontbreekt Nico Smalholt aan een woordenschat om aardige dingen te zeggen. Ook daarmee blijft hij in lijn met zijn voorgangers Dening, Tiesing en Bergmans-Beins.

Is deze novelle een afspiegeling van de Drentse volksaard? Het antwoord luidt: nee. Een Drentse volksaard bestaat niet al duurt het misschien nog enkele decennia voor die wijsheid is doorgedrongen tot inwoners van Drenthe en wijde omgeving, en tot diverse schrijvers in het Drents. Stereotypen en vooroordelen zijn zeer hardnekkig; ze zijn ook zeer handig om een herkenbaar verhaal te schrijven.

> Een rond karakter is in staat de lezer op overtuigende wijze te verrassen. Als een karakter de lezer nooit verrast is het een plat karakter. Als de verrassing de lezer niet overtuigt dan doet de romanpersoon alsof het een rond karakter is.[342]

Is deze Drentse novelle de moeite van het lezen waard? Niet om het verhaal, wel om inzicht te krijgen in de worsteling van een in zichzelf gekeerde man om zichzelf open te leggen. De novelle wordt bevolkt met eendimensionale, platte karakters met maar enkele eigenschappen, zo goed als geen ontwikkeling. Verdieping en verandering van handelen is nauwelijks op te merken. Ook krijgt de lezer inzicht in de hardnekkige stereotyperingen die nog steeds de ronde doen over de bewoners van Drenthe. Het boek leent zich goed voor statistische analyse.

Door een literaire recensenten is het boek in 1991 lauw ontvangen. 30 jaar later is het helder dat dit boek geen eeuwigheidswaarde heeft. Ik kijk uit naar talent met nieuwe invalshoeken en naar romans met de state-of-the-art in de oude landschap, zo mogelijk met een vooruitziende blik waarin ruimte is voor migratie, meerdere culturen, voor verandering van bevolkingssamenstelling. Veel streekromans gaan over boeren, boerenknechten, dominees en burgemeesters. Van mij mag dat stoppen. Kies leraren, zzp'ers, vrouwelijke directeuren, transgenders en laat voor de verandering pesten, drank, (Drentse) stereotyperingen en de agrarische sector buiten de verhalen en gedichten.

Bronnen

* John en Dorothy Keur *Diep geworteld*, *Deeply Rooted* uit 1953. Heruitgave Ter Verpoozing 2018.
* Roel Smeets *Character Constellations Representations of social groups in present- Day literary fiction.* Dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen 24 november 2020. In 2021 verschijnt een handelseditie.
* Auke van der Woud *Het landschap de mensen Nederland 1850-1940*. Prometeus 2020.
* Henk Nijkeuter *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956.* Koninklijke Van Gorcum Assen. 2003.
* *Drents literair tiedschrift Roet* voor hedendaags en archaïsch Drents en andere Nedersaksische varianten.

342 In proefschrift van Roel Smeets.

* *Reis door Drents erfgoed.* Heruitgave van de Podagristen.
Ter Verpoozing 2020.
* *Reis door literair erfgoed. Marthoa Ledeng* van Harm Tiesing.
Ter Verpoozing 2021.
* *Reis door literair Erfgoed. Um d'olde toren* van Albert Dening.
Ter Verpoozing 2021.

* Een feestelijk starfgeval / Klaas Kleine. Zuidwolde: ISBN 90-6509-116.5 UDC 82-31 Stichting Het Drentse Boek, Zuidwolde, 1991 © Klaas Kleine, Diever, 1991 Dizze uutgave weur mét meugelijk maakt dankzij een subsidie van het Provinciaal Bestuur van Drenthe.

XI (Slothoofdstukken)

Wat is het leven weerd? Het löp allemaole op niks uut. Ik viene der in alle geval gien zak meer an.[343] Ie zulden zeggen dat veur mij de poorten van het paradies lös gungen op het moment dat Lisa bij mij de beddestee instapte. Het had er wel wat van weg, ja. Daor giet het ook niet umme. Waor ik de nekke aover breke, is dat er an elke medallie een keerziede blik te wezen. Nao dat goddelijk samensmolten van man en vrouwe zulden der naor mien idee gien obstakels meer mutten wezen um in opperste gelukzaligheid mit mekare wieder te leven.[344] Desnoods bin ik bereid um mien beslissing um indertied mit Katja van Essen in zee te gaon, as een kolossale vergissing te noteren. As bliek van inschikkelijkheid zul ik de vernederende ervarings mit Grietje van Daolen willen beschouwen as kienderlied[345] dat net toevallig mij mus treffen. Een Indiër in oranje jurk zul ik as uterste konsessie willen erkennen as een veurbijgaonde grap in de loop van de geschiedenis.[346] Dat zul ik ter allemaole veur aover hebben as nao al die narigheid de kater niet tienmaol zoe groot was.

'Tot ziens mevrouw Van Agt', zeer ik spottend ting Lisa toen ik heur de deure lös hulle, de morgen naodat wij samen in de beddestee lagen. Teglieke dat ze zoe aldergriezeligst dichte bij mij was, was ter toch nog ofstaand deurda'k niet alles van heur wete. Wanneer zal zij, wanneer zult wij beiden, die leste stappen zetten um ook figuurlijk alles bloot te geven?

'Zo hiet ik niet'. Lisa stötte het er uut en het was of de zekerheid die heur zoe eigen is en die alleman zoe vanzölfsprekend viendt, finaal op de loop was.

'Hoe bedoel ie?' Een vraoge van niks zoas ik wel vaker doe um toch mar wat te zeggen.[347]

343 Banale straatpraat.
344 Naïviteit van een vijftiger? Seks.
345 Kinderleed.
346 Nico beschouwt het leven blijkbaar als een wedstrijd, met slechts een winnaar.
347 Geen repertoire om belangstellend te kunnen vragen.

'Van begun of heb ie mij Lisa van Agt enuumd mar zo hiet ik hielemaole niet. Dat is de name van mien baos van het architektenburo.' Het leek een schuldbekentnis en ik snapte der ook niks van want al die keren dat ik heur Lisa van Agt nuumde, hef ze gien kik egeven. En ik meende zeker te weten dat ze zó hette want bij de karke hadden ze het altied aover 'dat wiefie van Van Agt'.

'Waorume hej dat niet eerder verteld?'

'Ach eh . . . ik ware benauwd daj mij vutsturen zulden.'

'Waorumme zul ik oe vutsturen willen? Doe niet zoe achterlijk. Wat kan der fout wezen an iene zien name? Kom op, veur de draod er mit, nog veurdaj hen oen wark gaot.'

'Kelckenzathe.' Heur lippen die mij 's nachts nog zoe hartstochtelijk esmokt hadden, gaven vorm an het antwoord, samen mit de tonge en de stembaanden die ook een niet onanzienlijk diel in het liefdesspel eleverd hadden. 'Kelckenzathe is mien achtername', zee ze nog een maol umdat ik gien geluud uut brachte.

'Wacht', zeer ik en ik trökke de deure weer toe. Het leek ter op of ze dit verwachtte, zó vanzölfsprekend keerde ze mit mij terogge in de kamer.

'Ik kan mij indeinken daj even niet weet wat aj zeggen zult. Ik bin ook niet achterlijk. Deink mar niet dat ik niet wete wat er in dit dorp allemaole óf ekletst is nao de oorlog. Het döt ook niks meer, van mij maj 't weten dat mien va hier vrogger as domeneer estaone hef.'

Ja, dat wordt oe dan mar zó even ezegd.[348] De vrouwe die mij heur warmte en genegenheid, heur lief en heur hartstocht egeven hef, is een dochter van domeneer Kelckenzathe. Diezölfde domeneer die 't huld mit de vrouwe die mien schoonmoeder ewest zul hebben as ze niet kort nao de oorlog uute tied ekomen was. 'Dorpspraoties' heb ik altied ezegd. Goed, mar der wordt gien koe bont enuumd of der zit wel een vlekkie an. Hilbert van Essen kan dan nog zo naodrukkelijk ezegd hebben dat het een best meinze was mar dat er gien speciaol lochie zat an die pakkies botter die ze toendertied brachte naor een vrijgezelle zwartrok van nog gien veertig jaor, geleuft gien zinnig meinze.[349]

348 Hoe durft ze. Weet ze wel wie ik ben!
349 Het verleden is eigendom van Nico Smalholt.

'Ik heb mien va niet ekend. Vief maond naodat ik geboren ware, kwamp hij te aoverlieden. Van mien moe weet ik dat hij een zachtaordige man was. En dat hij ondaanks dat zachte karakter een harde was as 't er umme gunk zien plannen die hij altmit hadde, deur te zetten . . . Now ja, dat zal ik wel van hum arfd hebben'. Bij dat leste meende ik haoste een soort van lachen te bespeuren op Lisa heur gezichte.

Ik wórde heilig in de kop en teglieke treurig. Hellig umdat ik mij verleid vule deur de dochter van een man die ongetwiefeld het bedde dield hef mit een getrouwde vrouwe.[350] Treurig umda'k uutgerekend op dizze meniere mien verleden integen kome. Dat het bliekber onmeuglijk is um zölf mit dat verleden te breken, want dat het oe dag en nacht achternao zit.[351] En dat prat mij daor van plannen deurzetten. Netuurlijk hef ze dat van hum! Heb ik mij niet een half jaor laank groots hulden? Heb ik de boot niet óf hulden, vaste van plan um mij niet weer mit vrouwluu in te laoten? En is het niet die architekte west, de stratege, die heur plannen uutbrödde die ze mit mij had? Veur mij, Nico Smalholt was ter gien ontkomen an want Lisa Kelckenzathe is uut hetzölfde holt esnene as heur va. Hoe is 't in de vrede meuglijk dat ik mij inpakken heb laoten? In een maond of wat tied bin ik jao knettergek van heur eworden. Ik heb het niet toegeven willen mar zó is 't.

'Ik heb altied emeend dat die domeneer ongetrouwd ebleven is. Nao de oorlog is hij nogal vlot vertrokken'. In dat leste leê ik een toon die Lisa totaal niet bevöld.

'Vlot vertrokken?! Vlot vertrokken, Nico Smalholt? As ter iene onderdeur egaone is in dit dorp mit zien smerige praoties, dan is dat mien va wel! Ie hebt een griezlig hoge dunk van oezölf. Ie kiekt zölf op het volk hier neer umdat ze oe niet proemt, umdaj niet bint wat zij van een meinze verwacht. Iezölf geeft op dat volk of umdat ze aover oe kletst mar ie bint zölf gien haor beter. Ie wauwelt röstig nao wat ze oe jaorenlaank aover mien va veur ekauwd hebt in dit dorp. Ie hebt er gien vree mit daj de nekke breuken aover oen relaotie mit de vrouwe daorvan beweerd wordt dat ze een dochter van mien va is. Ik wete trouwens van wie ze een dochter is mar

350 Ook in 1990 nog een schande. Seks met een getrouwde vrouw.
351 En de schuld ligt bij de ander.

dat döt now even niks. Mar umdat ie op oen bek gungen hoef ie een aander gien gebreken an te wrieven um zodoende zölf weer aoverende te krabbeln. En aj 't weten wilt, mien va en moe hebt mekare in Eindhoven leren kennen. En dat was een verholding daor niks mis mit was, netzomin trouwens as mit de handel en wandel van mien va in dit dorp in oorlogstied'.

Ik heb Lisa nog nooit zó wit eziene en nog nooit keek ze mij zó scheel[352] mar vastberaoden an. Het kan verkeren. Daags der veur wol ik heur wel opvreten en now was mij de aordigheid der glad of. Nog altied steuken heur voeten in de sandalen mit het ströppie um de grote tie, weergaloos mooi. Nog altied waren heur haanden die mij 's nachts nog estreeld hadden, weergaloos mooi. Mar het vlokte[353] allemaole mit de warklijkheid.[354] Van het iene kwamp het aander. Ik kan wel angaon en vertellen wat er aover en weer allemaole zegd is, mar wat döt het nog? In 't leste heb ik ezegd: 'Donder mar op veur mien part!'[355]

Waorumme is een frömmes as Lisa Kelckenzathe now uutgerekend op mij evöllen? Weken achtermekare heb ik ter aover naoprakkezeren ekund. Aj 't scharp zeggen wilt, kuj haoste stellen dat het een soort van wraakoefening ewest hef um het dorp een hakke te zetten dat heur va leut vallen. Kan einglijk niet waor wezen. Deur heur wark bij de karkrestauratie zul ze mit heur neuze baovenop de affaire zitten daor ze dan mit öfreken wol.[356] In het koor van de karke trouwens, is een paar weken terogge een kelder ontdekt. Da's niet zo arg bezunder. Wat wel bezunder is, dat is dat er teglieke ook ontdekt is dat er een gaank löp vanuut de karke hen de pastorie. An de kaante van zowel de pastorie as van de karke was hij nogal ruug dichte metseld. Ik heb mij dit laoten vertellen want vanof dat ik bonjer hebbe mit Lisa laot ik mij niet meer bij die karke zien. Now koomt er in dit dorp de praoties weer lös aover die onderdukers die de hervormde domeneer in huus had zul hebben. In de kraante stun dat onderzuuk hadde uut ewezen dat het metselwark dat de gaank ofsleut van nao de tweide

352 Scheel, dat moet erbij.
353 Vloekte.
354 Van Nico Smalholt.
355 Natuurlijke reactie voor wie niet heeft geleerd met gevoelens om te gaan.
356 Speculaties, veronderstellingen, het begin van roddel en achterklap.

wereldoorlog was. De dorpsopinie is now ongeveer: Dus toch . . . Ik ben der now, deink ik, wel achter wat die speciaole baand is die Lisa mit dizze karke hef. Hoe ze 't eplooid hef, weet ik niet mar bij 't uutende hef ze het bij heur baos veurmekare kregen dat zij de karkrestauratie in dit dorp veur heur reken zul nemen. Dat now die gaank naor de pastorie ontdekt is, mut wel haoste de kroon op heur wark wezen.

De zeune van Sent Dekker is lestend etrouwd mit de dochter van Struik. Wat as gien meinze veur meugelijk huld, is toch nog gebeurd. De Struiken en de Dekkers hebt een akkoord emeuken. Het stel is netties in de echt verbunden en Sent hef nog goed evunden[357] dat 't ook nog in de karke gebeurde. Der was haost bij ducht mij zo, want de bruid zet er uut of ze op alle dagen löp.[358] Struik hef deur zien invloed bij de gemiente veur mekaar ekregen dat het stel mitiene huusvest is. Zij bint now zowaor buren van mij. Zij woont drei huzen wieder hier an de Goorweg. Zij magt haopen dat het heur beiden beter vergiet as mij.[359] Die jonge Dekker is net zo wies mit zien meidtie as ikke vrogger mit Katja mar ik allent[360] wete hoe of zuks oe naor de bliksem helpen kan. Ik marke now ook dat ik in mijzölf weer ruge dingen begunne te deinken van aander volk. Dat giet vanzölf zo aj de pest in hebt.[361] De maonden dat ik mit Lisa een soort van sprookie beleefde, heb ik werachtig haoste öf eleerd um de minne kaanten van mien dorpsgeneuten hen veuren te halen. Ik ware ze glad vergeten. Allent Lisa was in mien gedachten.

Zul het mien trots wezen die mij der van weerholdt um wat plezieriger gedachten te hebben as Lisa mij in 't zin schot? Ik betrappe mij der op dat er een soort taboe lig op het geliek dat Lisa wel ies an heur kaante zul kunnen hebben. Het lik ter op dat ze hier nooit weer aover de vloere komen zal. De praoties koomt al lös in dit dorp. Nico Smalholt hef vanneis zien kop estoten bij de vrouwluu. As ik in de supermarkt kome, gaot as op kommando de groepies vrouwen uutmekare en schiet in de rekken mit

357 In 1990?
358 De bruid is hoogzwanger.
359 Zielige ik.
360 Uniek.
361 Niets geleerd. Geen reflectie. Lees Keur & Keur.

augurken, zieppoeier en maondverbaand.[362] Stille is het as ik in de buurte kome en alleman kik toevallig de aandre kaante uut. As ik de straoten van het dorp deur lope, loert priemende ogen mij deur de vitrages nao. Het is haoste net of de bomen mij nog naoloert as ik nao de bosschoppen weer op de Goorweg an gao.[363] Now der nargens blad meer an zit, hebt ze alle mildheid verleuren die ze zomers hebt en heur kale takken seint mekaar de roddel deur, nog nao dat ik thuus de baander inschiete.

Veur de zoveulste maol trek ik een blik lös. Al weken komp er van eten maken gien mieter terechte. De geest is ter uut. Snert uut blik is feitelijk niet te vreten[364] mar zölf een panne van dat gerei maken is mij teveule wark. A'k eerlijk bin, mu'k zeggen dat ik daags mar wat umme hange in huus of ter umme toe. As ik ter al op uut gao is het dus um een paar bosschoppies[365] of veur een bak patat. Mar goed, vandage ete wij snert. Eet ik snert, bedoel ik vanzölf. Gatdarremijnogantoe, ik vule mij ellendig. Ik kan mij netzogoed opknuppen.[366] Simpel leven wol ik. Zonder börgermansfratsen zoas hoogpolig tapijt, tillevisie, centrale verwarming en ook zonder vrouwe[367] of zowathen. Aj 't goed bekiekt, heb ik now dus mien zin. Hielemaole niks heb ik, as allent mijzölf en dat is mij haoste nog teveule. Niks komp er uut mien haanden en nargens valt van te genieten veur mij, in dizze leste maond die alleman de gezelligste tied van 't jaor nuumt. Een beetie smerig wordt het ook. Het lik ter op dat het waor is wat de meinzen zegt,[368] dat een keerl allent niks weerd is. Wat mij angiet, kriegt ze de leste dagen geliek. Mij wassen of zo, dat is ook zowat. Enkeld hol ik mij een natte washaand umme de kop. Douchen komp hielemaole niks van want mien zölfgemaakte boiler gef stienkold water. Aj oe miserabel vuult, muj[369] veural onder een kolde douche staon gaon. Dan kooj der nooit een maol weer baovenop, zölfs al zoj dat willen. Dat is mien aovertuging.

362 Natuurlijk maandverband; obsessie. Seks.
363 Gedateerde schets. In de jaren '90 hielden dorpsbewoners zich nauwelijks meer bezig met anderen. Dit past wellicht deels in jaren '60. En dan is het nog sterk aangezet.
364 Banale taal.
365 Verkleinwoord. Helemaal terug in het verleden.
366 Ook een Drentse traditie. Lees Keur & Keur.
367 In de reeks gebruiksvoorwerpen.
368 Wat anderen zeggen.
369 Perspectiefwisseling, van ik naar je. Zelf buiten schot blijven.

De snert begunt te prutteln. Ik pakke de panne van 't gas en gao der mit de kamer in. Ik pakke mij der een flessie pils bij. Pils daor krieg ik meer as genog van mar zachiesan kan'k ter hiel wat van verdragen. Echt profijt he'k ter niet van want hoe meer as ik in de eulie bin, hoe grammietiger[370] as ik worde. De fabriekssnert lepel ik zo uut de panne. Waorumme zul'k een bord gebruken? Der kik gien meinze naor mij. Het diner is zodoende vlot veurbij. Ik zul wel drekt hen bedde willen mar dan begunt het geprakkezeer pas goed op gaank te komen. Want as ter ien ding mij vlot öf giet de leste tied, dan is 't wel prakkezeren. Waorumme heb ik Lisa feitelijk de deure wezen? Ikke die mien levenlaank öfegeven hebbe op luu die heur komöf belangriek viendt, hebbe een vrouwe vut ejeugen umdat heur komof mij niet anstund. Belachelijk vanzölf mar tot now toe heb ik dat niet hardop hoeven zeggen. Umdat die meid zo'n uutstraoling op mij hadde dat ik in 't leste veur heur deur de kneien gunge, schreef ik heur een zó allesumvattende verhevenheid toe dat niks in de wereld kun anteunen dat er ook mar een kleinigheid op heur an te marken was. Zölfs heur vader, die ze niet zölf uut ezöcht hef, zul onberispelijk wezen. En dat was hij niet. Tenminste, dat is in dit dorp beweerd. Ik heb dat altied in twiefel etrökken mar now 't mij goed dichte op d'hoed kwamp, was hij mij toch te min.[371]

Toch mar hen bedde. Even hen buten nog ien en aander ofwarken en dan de laampe uut en onder de wolle. Nog ligt er twei kussens. Ik legge mien haand op de stee daor een maond terogge een mooi en zacht vrouwenlief lag. De stee is gruwelijk leeg. De stilte en het duuster bint gruwelijk en ik bin gruwelijk allent. Lisa . . . Lisa!

XII

Wij hebt de jaorwisseling achter de rogge.[372] Het jaor is het enigste dat as nei eworden is. Wieder is alles bij 't olde bleven. Goed, Alie Struik hef de boek nog dikker ekregen mar dat is niet nei en zijzölf is ter bepaold niet neier op eworden.[373] Neijaorsdag was

370 Kwader.
371 Reflectie is niet zijn sterkste kant.
372 Achter de rug.
373 Een lelijke zwangere vrouw.

zij hier mit heur keerl um mij neijaor of te winnen. Ik hadde de kop ter vanzölf niet naor staon um aover gelukkig neijaor en dat soort dingen te praoten mar ik vun het einglijk wel aordig dat ze even kwamen. Het is een nuver stel en a'k mij niet zo ellendig vuulde, zul'k haoste weer in de toekomst gaon geleuven. Zoe'n Evert Dekker stiet daor toch mar as toekomstige vader. Da's niet niks. Zowied heb ik het nooit ebracht en dat zal wel niet gebeuren ook. Zoeveule is een keerl allent niet maans.[374] De karsvarse echtelieden Dekker bint evengoed niet de ienigsten die de eersten jannewari even langes kwamen. De domeneer en zien vrouwe die in de pastorie achter de karke woont, bint ook ewest. Wat mus ik daor now mit anvangen? Now, dat vul mij alles mit. Ik magge netuurlijk geern op dat soort volk ofgeven, dat is ienmaol de aord van 't biesie,[375] mar ik mutte toegeven dat ik van dizze meinzen niks ofwusse. Wat ik van die domeneer meende te weten was niet meer as een algemien bield, een karikatuur dat ik mij van domeneers veur ogen holle.

'We weten eigenlijk wel dat je er niet zo vrolijk voorstaat maar dat betekent niet dat we voor jou geen goed nieuwjaar wensen', zeer hij en toen haalde hij onder zien jasse vandaon werachtig een flesse krudenbitter die hij veur mij op'e taofel plaantte.

'Asjeblieft . . . Voor als er eens momenten zijn dat je jezelf verwennen wilt'. Goeie genaode, ik worde der haoste verlegen mit mar ik hadde de moed niet um dizze meinzen hard te vallen. Kan ook niet as ze oe dit soort presenties anlangt. Het is haoste niet te geleuven mar wij hebt zölfs een soort van gesprek had. Op zukke momenten stao'k niet al te vaste in mien schoenen en ik leute mij ontvallen da'k an het leven gien zak an viene en da'k er altmit wel uutstappen wille.[376]

'Je zit misschien niet verlegen om een advies, en zeker niet van mij', meende de domeneersvrouwe, 'maar volgens mij moet je je niet teveel verzetten tegen de mooie dingen in het leven anders gaat het leven zelf aan je voorbij. Dan is het niet eens nodig om er uit te stappen'.[377]

374 Is een man in z'n eentje niet toe instaat.
375 Onveranderbaar.
376 Populair; narcistisch dreigen met zelfdoding als chantagemiddel.
377 In het Nederlands.

Het is singelier dat uutgerekend dat wiefie[378] vat krig op mien gemoed. Dat precies iene daor ik mit een baoge[379] um hen gao en die ik dan even een half uurtie treffe, dat die de spieker op zien kop slat. Singelier is 't ook dat dizze meinzen méér van mij schient te weten dan as ik dachte. Hulden ze mij en mien handel en wandel in de smiezen of is de dorpspraot heur informaotiebron?[380] Wij hebt wieder niet veule meer ezegd. Ik muche best een maol langes komen, zeren ze toen zij de baander uutgungen. Nao die domeneer en zien vrouwe is ter wieder niet weer iene hier aover de vloere west en dat is now al zowat drei weken elene.

Het löp al ting veer ure en ik leze net in de kraante dat mien grote konkurrent in het verleden, de oranje goeroe, gistern de piepe uut egaone is.[381] Was dit bericht eerder ekomen dan had mij dat een triomfantelijk gevuul egeven, dat weet ik zeker. A'k ter even aover naodeinke, döt het mij niet veule meer. Katja is vut en, now goed, 'Oranje boven' is ook vut en wat döt zuks der nog toe? Ik hadde niks meer, wol feitelijk ook niks meer hebben en now bin'k ook nog kwiet waor ik nooit um vreuge mar dat ik achterof zoe geern had holden willen. Gien goeroe ter wereld, al hef hij nog zoeveule Rolls Roycen, zal Lisa verleiden kunnen en ik kun heur kado kriegen mar stuurde heur de deure uut umdat ik wel ies wat heurd hebbe van heur va. Now bin'k eerlijk waor zowied hen dat mij N.S.B.-ers, goeroes, Farizeërs, middenstaanders, oranjeklaanten en socialisten en nuum mar op wie mij nog méér dwars zaten, de pot op kunt.[382] Ik hebbe der gien last meer van en zij magt de hiele wereld van mij hebben as net die iene vrouwe die zoe scheel as een makreel is en die restauratiekommissies, stienebikkers, uutvoerders en antiekhandelaars naor heur haand zetten kan, as die, al was 't mar veur even, heur haanden in mien nekke leê en mij ting heur an drukte.

---

378 Wijfje.
379 met een boog omheen loop. Om confrontatie en reflectie.
380 Speculatie, wantrouwen.
381 Rajneesh Chandra Mohan (Kuchwada, 11 december 1931 - Poona, 19 januari 1990), gedurende de jaren 70 van de twintigste eeuw beter bekend als Bhagwan Shree Rajneesh en later als Osho, was een goeroe en de stichter en inspirator van een spirituele beweging (de Bhagwanbeweging) in India, de VS, Australië en Europa.
382 Banale taal.

De allesbraander is mij uut egaone mar ach, braandholt zat in dizze wereld dat, ik make hum vanneis an. Het is zó gebeurd en het schot mij in 't zin dat dit krek zoe'n moment is daor de domeneer het aover hadde, een moment da'k mijzölf zul willen verwennen. Ik knippe 't locht an. Het schient gelig deur de opaline kap van de laampe die Lisa vandezomer mitbrachte. Zó mar, zonder neudzaak, um mij een plezier te doen. De laampe mak een straolenkraanze in de rondte. Een aureool dat ik in mien dromen um het heufd van Lisa zie. Ik doe de deure lös van het kammenet um de krudenbitter te pakken en dan schient er even een paar autokoplaampen deur het glas hen binnen. Even stao ik in de schienwarpers mar het is al weer vut. Der slat een portier en teglieke begunt mij 't harte haoste nog harder te slaon. Het is een Volvo. Now zuj 't hebben! Komp ze de laampe terogge vraogen? Komp ze mij de waorheid zeggen en mij veur 't leste uutkaffern?[383]

'Mag ik ter wel even in komen?' Daor stiet ze! In het zachte locht van de laampe. God nog an toe, wat bin ik gek op dizze vrouwe! Het lik een koortsdroom die mij beet krig en daor de bielden akelig nao en toch ongriepbaar bint. Lisa is veur mij ongriepbaar mar op mijzölf heb ik netzomin greep. As een komeet vlieg ik op heur an en mien haanden weet niet waor ze blieven zult. Stottern doe ik as ik zeggen wille dat het mij spiet en zo. Ik wil heur bekennen da'k stokongelukkig bin mar het schient niet neudig te wezen. Ik smokke heur en ik roeke weer die gezondemeidenlocht die ik mit d'ogen dichte, aoveral ter wereld en onder alle umstaandigheden zul herkennen. Ik smokke heur weer. En weer.

'Ie bint nog niks veraanderd ducht mij', zeg ze. Zij lacht even, wringt heur lös en löp op de ramen an. Rap trekt ze de gerdienen dichte. Weer klikke wij as magneten ting mekare en aover en weer hebben wij beiden machtig veule in te halen. In 't leste hol ik heur even van mij öf en duur ik heur even recht an te kieken. Lisa reert een beetie. Gatdarremijnogantoe, zij reert! (!)[384]

'Ik bedachte da'k wel architekt wezen kan mar da'k toch niet alles maken kan,' zeg ze snotterend. 'En ik hadde nog een hiele bulte meer te zeggen,' karmt[385] ze zachies, 'mar ik kan 't niet.'

383 Banale taal.
384 Bah, ze huilt.
385 Ongeloofwaardig. Snotteren, kermen.

'En ik wol oe een schup onder 't gat geven[386] mar ik kan 't niet'. Een halve leugen vanzölf want het moment dat ik Lisa een schup geven zul willen is al zowat veer maond elene. Veurtied kun ik de hiele samenleving wel een trap verkopen en ik heb het edaone ook. Meer as iens. Ik hadde 't mensdom ófezweuren want der deugde gien draod van. De ienigste die deugde waar ik zölf. Oezölf kuj in de smiezen holden en ie weet wat as ter in oe umme giet mar aandern, wat weej daorvan? Ie kunt er niet binnenin kieken, ie weet niet wat er in de baovenkamer van het volk umme giet en veurdaj 't weet, doet ze oe bij de bok.[387] Zij staot te geniezen aj op oen bek gaot en zij zet partieluu allent op een voetstuk um die vrog of late der weer ofstoten te kunnen. Linties en medallies speldt ze iene op het jassie, een staandbield wordt er altmit op ericht, straoten en geneutschoppen wordt vernuumd naor helden die ze zölf emeuken hebt um ze later te kunnen breken. Ik hadde de hiele kliek öf eschaft en dit meidtie dat ik now in mien arms holle, had het lef um mien onderneming in de wiere te schuppen. Niet deur mij öf te vallen mar deur plaatsvervangend smaakmaker te wezen in stee van meinzen daor ik van aover de nekke gao.

'Mag ik now misschien wel even zitten gaon?' Lisa döt even net of ze genog van mij hef en zocht een stee in de kraakstoel van Berend Bos. Daor zit now de vrouwe die ik niet zage zitten umdat heur va mij niet anstund, de man die ik vandezomer nog haoste in bescharming name umdat Sent Dekker hum zo aldergloepenst gemien öfvöl. Aj 't zó bekiekt, zuj haoste zeggen dat het verschil mak wie of de slechterikken anklag, ikke of iene die as mij niet lig.

'Bi'j niet neisgierig waorumme of ik mar zo hier op an ekomen binne?' Wat een vraoge. Het is vanzölf dat ze 't allent niet langer harden kun.[388] Now komp pas an 't locht hoe stapelgek of Lisa op mij is. Het is wel singelier dat ik al die tied gien vinger uut esteuken hebbe. Achterof bekeken was ze niet bij mij vut te slaon. Heb ik het mit opzet zo an elegd? Ik zul het geern geleuven want as dat zo is, betiekent het dat ik warkelijk de hiele wereld in de buze stikken kan.

'Ik bin gistern jaorig ewest en ik dachte ... Ik heb gewoon de hiele dag ewarkt. Kitty en Martine bint hen de wintersport dat,

386 Nu ook banale platte taal.
387 Dus toch: anderen nemen je te grazen. Banale taal.
388 Nico Smalholt weet alles al.

er was gien meinze um wat mit te vieren . . . En now bin'k de hiele dag allent ewest en ik vunne der niks an. Ik dachte . . . dat ie misschien wel een stukkie appeltaorte zulden lusten.'[389]

'Of ik appeltaorte lusse? ... Ik lus oe der wel bij!'

'Ik dachte daj nog kwaod wezen zulden want ik heb oe leren kennen as een stiefkop wat oen kiek op meinzen anbelangt. In de wereld van verzamelaars bin ie een uniek geval want ie spaart rivalen. En al gedurig zit ie in oen verzameling te rommeln en zuken oen grootste rivaal der uut'.

'Die is dood.'

'Wie is dood?'

'Mien grote konkurrent'. Ik lange heur de kraante an mit het bericht uut Poona. Lisa kik even naor de kop baoven het artikel aover de umstreden goeroe.[390]

'Oh, now ja . . . mut ik dat hielemaole lezen?'

'Nee, laot mar zitten. As rivaal had hij trouwens al öf edaone en of ik nog konkurrenten hebbe hangt van oe of'.

'Hoezo hangt dat van mij of? ... Wat deink ie wel. Wat hej mit mij in 't zin?'

Kiek zoe'n vraoge, daor ha'k hielemaole niet op erekend.[391] Wat heb ik mit heur in 't zin? Tja, ... ik zol heur wel hier holden willen. Altied um mij hen. Dag en nacht. Mar um dat now hardop te zeggen. Mut dat now?

'Hol het mar veur oe, aans zeg ie weer dingen die aj niet verantwoorden kunt. Kom op, appeltaorte! En ik wil der koffie bij. Hup, an 't wark ieë'.

Gedwee gao ik mit koffiegerei in de weer en as dat achter de rogge is trek ik Lisa weer even uut de stoel en griep heur stief vaste. Zal ik het zeggen?

'Aj graag wilt, maj hier wel een poosie blieven'.[392]

'Ha, ha. Daor komp die lepe Smalholt mit zien deurzichtige trukies. Wil ik dat? Wie wil der hier wat?'

'Now ja, ik jaag oe in allegeval niet vut'.

'Nee, dat zal wel. Ha'k in november ook niet van oe verwacht en

389 Traditioneel Drentse tractatie.
390 Omstreden? Door wie?
391 Nico Smalholt heeft op geen enkele vraag gerekend. Reflectie betekent vragen stellen. Hij kan dat niet.
392 Hij geeft geen antwoord. Legt het besluit bij haar.

toch' . . . Lisa boort heur heufd in mien borst en zeg dan zachies: 'Ik blieve'.

Wat er op dit moment mit mij an de haand is, lat hum niet beschrieven. Ik geve heur een smok en laote heur lös. Ik zweve deur de kamer as ik koppies uut'e kaste hale en Lisa zweeft hen buten um appeltaorte uut de Volvo te pakken. Het is een goedaordige droom daorbij ik oensbeiden van een ofstaand bekieke. Twei meinzen in wolken van verliefdheid doende mit koffie mit appelgebak. Dorpser, drentser, börgerlijker kan 't niet. Zij hebt het niet deur want zij kiekt mekaar algedurig an. Hij mit zien blik zeker op koers en zij mit het vizier honderd blikken naor links[393] mar niet minder trefzeker.

'Ik hebbe heurd van die ondergrondse gaank naor de karke'. Ik begunne der veurzichtig aover in een poging heur va te rehabiliteren.

'Ja, zuks is mooi vanzölf mar ik wil der niet aover praoten. Mien va is goed genog zonder bewies'. Aander onderwarp.

De tied verstrik pienloos en sinds jaoren heb ik niet zóveule praot op iene aovend. Dizze dag mag van mij eeuwig duren. Nooit krieg ik genog van het kieken naor dat frömmes naost mij en bij alles wat ze zeg trekt ze mij méér an. De flesse krudenbitter van de domeneer schot mij in 't zin. Veur as ik mijzölf ies verwennen wol. Dat is op dit moment en ik vertelle Lisa dervan. Zodoende verwenne wij beiden oenszölf. Machtig! Tenminste iene vrouwe ter wereld is ter die mij de ruumte gef, die mij niet um de tuun leidt mit gewiekste strategieën. Dat brengt een soort van genezing. De kwelling van jaoren verdwient en de olde Nico Smalholt mag van mij dood gaon. Een feestelijk starfgeval. Niet langer een ofgedaankte bouwvakker die het ofleê tegen een religieuze clown. Ook niet langer zölf de clown die net zolange in de piste stun tot zien traonen op waren mar een vent die definitief de wisselbeker toe ekend worde in de race um de mooiste, de pienterste en de liefste vrouwe ter wereld.[394]

De wereld um oens hen bestiet niet meer. Hoe 't gebeurd is zal nooit dudelijk worden mar wij ligt in een niet te ontwarren knuppe

393 Ze is scheel. Dat moet nogmaals gezegd.
394 Niets geleerd.

in de beddestee.[395] De kaorze[396] kreeg oens finaal te pakken en wij doet niks um die te bedappern.

'Wat zul ie der van zeggen um vader te worden?' Um oe dood te schrikken. Lisa zeg het zo lief mar het hef het effekt van een kanonschot. Vader worden? Wat een praot op dit moment. Ik wete het niet . . . Zij zal toch . . . Is ze toch leper as dat ze heur veurdöt?[397]

'Waorumme vraog ie dat toch?'[398]

'Och ... is mar een grappie schat.'[399]

395 Seks.
396 Koorts. Verliefdheid is een besmettelijke ziekte.
397 Wij weten niet hoe oud Lisa is.
398 Nico Smalholt heeft er niets van begrepen.
399 Ik mag hopen dat Lisa blijft. Mijn inschatting is anders.

MARTIN KOSTER (1950 -)

Dwarsbongel, aanjager, wegbereider, columnist, dichter; positieve benamingen voor de literaire en schrijversloopbaan van Martin Koster. Ik overzie in *Vaart mien busse*[400] een deel van zijn werk, vanaf eind jaren '70 van de vorige eeuw. In maart 1979 start hij, met kompaan Ton Kolkman, het *Letterkundig tiedschrift Roet* als tegenbeweging tegen de ingedutte en archaïsche dialectliteratuur in Drenthe. Het duurt een paar jaar voor een vorm is gevonden. In een beginselverklaring in het boek *Old Zeer* geven de redacteuren van het eerste uur de ontwikkelingen weer in de eerste vijf jaar. Weg met het oude folkloristische en *verdan* (vooruit) met de hedendaagse levens- en omgangsvormen in de streektaalliteratuur.

In *Old Zeer* staan meest bijdragen van de redacteuren, onder diverse schuilnamen, over lesbische relaties, moord, *Freitot*, afrekeningen. *Roet* maakt een inhaalslag als het over vorm en inhoud gaat van Drentse schrieverij. Enkele oudgedienden verkassen van *Oeze Volk* naar *Roet*. Scherpe kanten verdwijnen in de loop van de jaren. Wat blijft, vooral uit de pen van Martin Koster, is venijn. Er blijken telkens openstaande rekeningen te vereffenen, met name met Bart Veenstra (pseudoniem van Lambertus Henderikus Hadderingh, de echtgenoot van Martha Veenstra, die met zijn eega de redactie vormt van *Oeze Volk*). Maandblad *Oeze Volk* heeft rond de drieduizend abonnees en richt zich op onderhoudende en onschuldige zaken in de Olde Landschop. Bart Veenstra negeert *Roet*, tot hij niet langer onder reacties uit kan.

Niet enkel in *Roet*, ook op andere podia gooit Martin zijn kont tegen de krib. Dwarsliggen en voortdurende eigenzinnigheid is zijn merkteken. De Schrieverskring, een ongeregelde verzameling van schrijvers met een grote verscheidenheid aan talenten, is met regelmaat onderwerp van spot en verontwaardiging. De 'oude' garde bepleit fatsoen en nette omgang met elkaar in de traditie van de zwijgende Drentse samenleving. Ook waarover je kunt spreken is het beter om over te zwijgen. Martin Koster zwijgt

400 Uit: Gerard Stout, *Vaart mien busse,* Ter Verpoozing.

niet, vaker dan eens strekt hij zijn been voor hij de confrontatie aangaat. Wie wil kan dat zien als oprechtheid.

Confrontaties en ontboezemingen krijgen vorm in korte verhalen, in gedichten, in persiflages, in columns. Het aantal pseudoniemen groeit. Pseudoniem klinkt vriendelijker dan schuilnaam. Martin persifleert gedichten van Marga Kool, Peter van der Velde en anderen. Het is geen geheim wie achter deze stoottroepen schuilgaat.

In de verhalen en gedichten gaat het aanvankelijk om verkapte afrekeningen met vriend en met vrouwen die zijn pad en bed hebben gekruist, al klinkt hier en daar bewondering door voor wat ze in hun kortstondigheid aan hem hebben toegevoegd. De vroege verhalen en gedichten zijn een afspiegeling van de vrijere omgangsvormen in de jaren '70. Nadruk lijkt op het lichamelijke te liggen, op het aantal veroveringen. Langzaam sluipen relationele verwikkelingen binnen. Aan een relatie beginnen is gemakkelijker dan er een eind aan breien. Liefde en Dood en Dood en Liefde dienen zich aan. En Eenzaamheid in de traditie van de schilder Hopper, op het omslag van *Hotel an 't spoor.*

Met de jaren lijkt Martin relationeel in rustiger vaarwater te komen. De thuisbasis is stabiel. Het gezin – hij is lange tijd huisman – komt op de eerste plaats. Als het kroost het ouderlijk huis verlaat pakt hij zijn stiel – leraar Nederlands – weer op aan OSG De Borgen in Leek. Met die werkkring komt er verbreding van zijn sociale en literaire context. Hij is bewonderaar van de dichter Vasalis, die in Roden woont. Martin vertaalt gedichten van haar in het Drents. Hij organiseert, met anderen, bijeenkomsten om haar poëzie onder de aandacht te houden. Collega John Vorenkamp is jaren een literaire broeder, een mede-kenner van Eire en de Ierse brouwerij. Martin redigeert talloze gedichten van deze leraar Nederlands en dichter.

Korte tijd maakt Martin Koster, met Rouke Broersma, Ton Peters, John Vorenkamp en Gerard Stout, deel uit van de Peizer Kring; een gezelschap van schrijvers en dichters met de intentie elkaars werk te bespreken. Na niet al te lange tijd valt de Peizer Kring uiteen. Wellicht spelen eigenzinnige karaktertrekken en gerichtheid op het eigen literaire werk van de literatoren een rol bij het voortijdige einde van wat een mooi samenwerkingsverband had kunnen worden. Het daverende slot vond plaats in restaurant Jachtlust in Steenbergen.

Nomen est omen.

> Mede door deze gebeurtenis, voor zover me dat lukt, probeer ik meer afstand te nemen van het circuit, al laat ik me af en toe nog triggeren door beweringen en activiteiten rond het Huus van de Taol. Tegenstellingen zoals verwoord in het redactioneel van *Old Zeer* lijken ongewijzigd, met het Huus van de Taol en Het Drentse Boek in de rol van *Oeze Volk*, met af en toe een saus van een hedendaagse smaak.

Posities blijven ingenomen, (tegen)stellingen betrokken. Negeren, dialoog uit de weg gaan, een andere kant opkijken en zwijgen zijn vertrouwde omgangsvormen. Martin lijkt in een lastig parket. *Roet* en de uitgave van dialectboeken lijkt een monopolie van het Huus. Elke literaire uiting met enige impact kan – naar het schijnt – niet zonder het instituut. Die situatie levert lippendienst aan de (brood)uitgever en eenmaal buiten gehoorafstand gemopper. Een uitgave bij Ter Verpoozing – mijn uitgeverij – is een zwaktebod; liever een boek bij het Huus voor de professsionele aanpak wat vormgeving, redactie, reclame, verspreiding en financiering aangaat.

Na *Roet* vindt Martin diverse podia. Op O.S.G De Borgen in Leek verscheen werk op prikborden en blaadjes. Bij GroenLinks gaf het politieke orgaan ruimte aan columns, al dan niet om af te rekenen. In huis-aan-huisblad *NoordenveldPlus* preekte hij eenmaal per kwartaal. Enkele malen per jaar verschijnt een ingezonden brief in de *Volkskrant*, de *vpro-gids*, het *Dagblad van het Noorden*. In het *Dagblad van het Noorden* verschenen maandelijks bijdragen onder de titel *Sjarlefrans*, afgewisseld met columns van onder meer Anne Doornbos, Jannie Boerema en Aagje Blink. April 2020 stopte het *Dagblad* met deze Drentse bijdragen.

Martin raakte langzaam zijn podia kwijt. Vermaningen aan de redactie van *Roet*, zowel per brief als in *Sjarlefrans*, mochten niet op een reactie rekenen. *Roet*, zijn geesteskind, was aan de goden overgeleverd.

De uitweg: een herhaling van de jaren ’70: Begin zelf een tijdschrift. In augustus ziet *Een goed stuk vleis* het licht. Een tiental gedichten en verhalen onder een tiental pseudoniemen.

Drenthe en oorlog

Alle nog levende schrijvers in Drenthe hebben het *veurdiel van de Spätgeburt*. Niemand is oud genoeg om een etiket *goed* of *fout* te krijgen. De oorlog die in alle uitingen op de achtergrond meespeelt, en niet steeds als ruis.

De bezetter gaf ruimte aan de streekeigen gewoonten en de streekeigen taal. De Drent mocht Drents spreken met waardering en instemming van de nieuwe machthebbers. Deze sibbekundige oorlogsherinnering bleef lang haken aan de streektaal. Naarding, Prakke, Uilenberg, wie op zoek gaat naar hun (literaire) geschiedenissen komt in een donkergrijs gebied terecht. Na de oorlog weten velen wat goed en fout was, en wie.

In het werk van Martin Koster komt de oorlog vaak terug. Hij, en zijn volk, stonden aan de goede kant met hulp aan verzet en aan onderduikers. In Roden stond Jacob Luitjens aan de verkeerde kant. Deze en andere gebeurtenissen passeren in zijn werken de revue. Met ingezonden (oorlogsgerelateerde) brieven deed Martin mee. Ook kunstenaar Ger Siks vertelde spannende jongensboekenverhalen over zijn jacht op foute Nederlanders, als Luitjens. Martin en ik kwamen bij Ger Siks en Trudy Kramer thuis om te poseren voor schrijversportretten. Daar hield ik voor het eerst een revolver, of pistool vast. Onder het bed lagen meer wapens. Na enkele bezoeken bleef ik weg. Ik had genoeg oorlogen gezien en ervaren.

Met zijn schoonvader kwam de Tweede Wereldoorlog bij Martin thuis. In een enkele *Sjarlefrans*, in *Zölfportret mit Sparzegelties* en zeker in *Oostwaartsch! Grensverkennings van een Sudentendrent* maakt Martin melding van de verhalen van zijn schoonouders. De reis in *Oostwaartsch!* Gaat over *lieux de mémoire* van zijn schoonouders, alsof Martin iets heeft gemist. (Sudetenduitsers woonden niet in Duitsland, maar in voorheen Tsjecho-Slowakije (nu Tsjechië). Door de annexatie kwamen de Sudetenduitsers *Heim ins Reich*. Martin woonde – als Sudetendrent – tot zijn achttiende in Dedemsvaart, aan de andere kant van grensrivier de Reest.)

In *Zölfportret mit Sparzegelties* en elders schrijft hij over de notabelen in Avereest en over zijn leraar Duits op de Zwolse HBS. Martin schrijft vooral over de weerzin tegen die man. Strychnine in de koffie, dat zou het beste zijn voor deze leraar. Elders schrijft

Martin dat hij Duits gaat spreken zodra boosaardigheid hem overvalt.

In het werk van Martin Koster zie ik een aantal constanten naar voren komen.

Gramnietigheid is een belangrijke poot onder zijn proza en columns. Deze verongelijktheid maakt ook plaats voor beschouwingen over landschap, Drenthe, reizen en literatuur. Zijn wereld.

Wie met Martin omgaat en wie zijn manieren niet (goed) verstaat kan vroeger of later in het vijandige kamp terechtkomen. Afrekening gaat via columns, veelal in bedekte vorm, maar voor intimi overduidelijk.

Afkomst en een magere culturele achtergrond komt ook naar voren. In *Oostwaartsch!* Vraagt hij zich af: "Waar spraken we eigenlijk over aan de keukentafel?" Wat is nodig om het milieu te ontstijgen? Is het überhaupt mogelijk om van een *dubbeltie* een *kwartie* te worden? En zo ja, wat is nodig om het kruideniersgezin te ontstijgen en wat is aan gereedschap voorhanden? De HBS in Zwolle stimuleerde zijn dwarsliggerij; voor hem niet steeds een voedingsbodem voor culturele verheffing. In Groningen aan de universiteit werd Martin binnen een maand socialist, terwijl hij rechts-liberaal meende te zijn (*Zölfportret mit Sparzegelties*). Verandering bleek mogelijk. De weg naar de eigenheid lag open. In hoeverre spelen oude reflexen een rol bij de vormgeving van de persoonlijkheid?

Erkenning

Diverse malen is Martin Koster in de prijzen gevallen. Ook *Roet* mocht onder zijn leiding lauwerkransen in ontvangst nemen, en was het niet *Roet*, dan waren de schrievers, die hun literaire loopbaan in *Roet* zijn begonnen, de geregelde prijswinnaars. Het fonds – en daarmee de bestaansgrond – van Het Drentse Boek was aanzienlijk kleiner geweest zonder het werk van *Roet*-schrievers, zonder de niet aflatende dwarsbongelderij van Martin Koster.

Oostwaartsch!

Grensverkennings van een Sudetendrent

Na beëindiging van zijn schoolloopbaan in 2013 stapte Martin Koster op de trein naar het oosten. Kort ervoor was op RSG De Borgen in Leek een meisje door een mede-leerling om het leven gebracht. Van een lerarenafscheid kon geen echt sprake zijn. In de reistas had de treinreiziger wellicht een exemplaar van *Anna Karenina* van Lev Tolstoi. Ook wie niet verder leest dan de eerste alinea heeft een klassieker te pakken.

> 'Alle gelukkige gezinnen lijken op elkaar, elk ongelukkig gezin is ongelukkig op zijn eigen wijze.'

Anna reist met Martin Koster mee. Overal waar hij uitstapt komt de Tweede Wereldoorlog hem tegemoet, daar helpt cappuccino grande niet tegen. Overal ziet hij neo-nazi's, de bloedlanden komen dichterbij, Joden zijn schaars in deze streken. Iedereen hielp mee om Joden uit de weg te ruimen. In elk café en op elk terras is Drenthe voelbaar. De natuur, de architectuur, het volk. De reiziger laat niets achter zich. Alles en iedereen neemt hij met zich mee. Tragiek lijkt zijn deel ondanks de prachtige Moldau, ondanks de kathedralen, ondanks de muziek.

Anna Karenina eindigt haar leven op het spoor. Martin gaat na terugkomst door waar hij was gebleven. Anfieteraar van dakloze schrijvers in Drenthe.

General der Obdachlosen

Bij Starbucks op de Pariser Platz
Uutzicht op de Brandenburger Tor
Kwam ik hum tegen:
Buusdoek op de bezwiete kop.
Hij vertöl van de demonstraotie
Tegen de rechtse regering

Van Angela Merkel
Die arbeiders en Obdachlosen
Niks in de reken hef
En over zien auto
Die in Arnheim ekraakt was.
Der bint ok wel goeie Hollanders
Zee hij en ik dachte nao
Over goeie Duutsers,
't Vaarrad van mien va
En over nog zoveule meer.
Over 't veurdiel van de Spätgeburt
Um mar ies wat te numen.
Ik dacht der even over
Hum een dik verdiende
Bak koffie an te bieden.
Wiedergutmachung?
Mar hij zette zien pette
Mit Oost-Duutse steern
Op de kop en zee:
Ich bin der General der Obdachlosen.

Hij zee 't wel twei, drei maol.
't Klunk overtugend
In mien westerse oren.

Ik zag dat hij
Een kop groter eworden was
En wus:
Dit is een man die zien koffie zölf betaalt.

Spoor2
Van Dresden, met de Eurocity, naar Praag is maar een hanentree, te vergelijken met (voorbeeld) een enkeltje Groningen-Amsterdam. Maar het uitzicht op de Elbe is adembenemend en heel wat anders dan (voorbeeld) sterfcentrum Oostvaarderschplassen in de winter.
Ik lees *Die Welt*, mijn kijk op de wereld dezer dagen. Op bladseite 21 een zeer lezenswaard en verhelderend artikel over de Hongaren

die in WO II Hitier niet nodig hadden om van hun Joden af te komen. In 1938 hadden ze al hun eigen Joden wetten. En ze werkten, zo lees ik, met veel genoegen mee aan de deportatie van hun landgenoten. Zo erg was het niet in Drenthe, al heeft de Drentse schrijver Jan Naarding (1903- 1963) eens verklaard: 'Laow 't mar toegeven: Wij muchten ze niet, de Jeuden.' Maar verreweg de meeste Drenten waren niet antisemitisch, toch? Ze hadden het alleen niet zo op volk dat aans was. En je was al gauw aans. Dat je (voorbeeld) uit een ander dorp of (erger nog) een andere provincie kwam, was reden genoeg om bespot (of erger nog) te worden. Kwam het door de eeuwenlange isolatie van deze daardoor in zichzelf gekeerde provincie? Wie zal het zeggen.
Laot ik het er veiligheidshalve op holden dat ze simpelweg niet zo aansachtig waren. En varf mij nou as te blief de roeten niet zwart mit old en nei. Het is nog maar halftwee als we station Praha binnenrijden. De tijd vliegt. Een groot en mooi station als dat van Praag binnengaan is te vergelijken met (voorbeeld) het betreden van een kerk of synagoge. Moskee zou ook kunnen, maar daar heb ik geen ervaring mee. Je gaat een heiligdom binnen. Spoordienaren, priesters in strakke uniformen en met fraaie hoofddeksels, fluiten de eredienst. Een onzichtbare dame roept in onverstaanbaar Tsjechisch eredienstmededelingen om. Het kerkvolk begint onmiddellijk te lopen. Ik begrijp er niets van, maar het is ook niet voor mij. Ik heb mijn bestemming bereikt.

Harm Soegies (Peest, 1946)

Wekelijks kijken lezers van de Norger Courant uit naar de bijdrage van Harm Soegies uit Peest. In zijn Drentstalige column schetst hij een actuele gebeurtenis of een toevallige ontmoeting. De voorvallen ontleent hij aan de regio rond Norg tot ver daarbuiten. Harm Soegies kijkt, onder andere vanuit Canada, ver over grenzen naar traditie, opvoeding, sport, seks, relaties, politiek, dieren en naar echtelijke wederwaardigheden.

Met een kwinkslag laat hij de lezer op een scherpe, humoristische, analyserende, maar vooral milde toon, kennismaken met zijn verworven inzichten.Met de klink in de haand bevat af en toe ongemakkelijke waarheden, zonder dat de auteur met een schoolmeestervinger naar de lezer wijst. Dat mag best een prestatie heten voor een man die tijdens zijn beroepsleven de belangrijkste functie in de maatschappij heeft uitgeoefend: Schoolmeester.

Met de klink in de haand

69. Een goeie Drent pist nooit allend

Een goeie Drent pist nooit allend, Een mooi Drèents gezegde. Waor komp dat vandaon?

Vroouger wör der in Drenthe veul saomen daon. Der wör veul in de maande warkt. Vaok warkten ze boeten. Daor was ruumte zat. Ze waren daor eein met de natuur.

Mien pap en tweei oompies hadden saomen pinken (eeinjaorige koouen) in 't laand. In 't veurjaor mus der dan richeld worden. As kind wuj precies, bij wie je wezen mussen. Eein oom meuik altied grappies. Een riempie van hum wa'k nooit vergeten ben, is: Oonze meid en buurmans meid, pisten in de pot, dat der broes op steeit.

Bij boermarkewarken in Peeist waren de kwaojonges altied in de buurt van Hinnerk. Die vreuig dan: "Jonges, hoou is 't, kuj al broes pissen?"

Bij een klopjacht met veul Peeister drievers, verdween der een

koppelie kerels naor de bosraand. Ze stunden in 't gelid te pissen. Weer terug bij de groep zee eein tegen Willem, een al wat older mannegie: "Hej de klompen dreug holden?"

As kind begreep ik neeit, wat daor achter zat: broes pissen en de klompen dreug holden. Pas laoter wus ik het. Een Drent prat der wel over, maor beneuimt neeit, waor 't om geeit. Broes pissen hef met volwassen worden te maoken en de klompen dreug holden met prostaatproblemen van wat oldere mannegies.

Maor ……, wa'k je toch nog zeggen wil, oons kleinzeuntie oet Canada was over. Ik wol hum ok wat Drèents leren. In de eerappeloogst gungen veer kerels oet Eel daor helpen. Toen eein op 't laand pissen mus, ging oons kleinzeuntie der naost staon en zee: "Een goeie Drent pist nooit allend!" Wat hebben ze daor laacht met mekaor.

Wa'k je nog vertelen wul

15. Seks op 't plattelaand

Aj dizze kop lezen, zullen der wel goenend wezen, die zich aofvraogen:
"Die Harm Soegies, hoou komp e der noou toch bij om over zukswat te gaon schrieven!?" Dat za'k je vertellen.

Eeinmaol in 't kwartaol gao 'k naor de hoesarts. A'k der omdèenk tenminste. Even bloouddruk opnemen. Altied gooud.

"As een jongkerel," wordt der dan vaok zèegd. En der worden wat vraogen stèeld. Veurige week was der veur mij een neie vraog bij:

"En hoe is 't met de seks, meneer?"

Ik schrok even, maor zee: "Oh, nog gooud hör!"

Dokter zee, dat dit toch wel belangriek was en dat ze daorom die vraog stèelde, waorop ik zee: " 'k Heb niet te klaogen dokter."

Volgens mij kreeg ze een beetie een kleur. Maor ze is der niet wieder op in gaon.

De tweeide reden, waorom 'k hier over schrief, was een artikelie in oons dagblad: "Hoou olders met heur kinder over seks moeten praoten!" De schriever / schriefster van 't stukkie wus 't precies. Die zal zölf wel gien kinder hebben!

Bij oons thoes in Peeist wör der niet over seks praot. Woorden, die met seks te maoken hadden, wörden niet bruukt. Ik kan mij niet veurstellen, dat, as ik oet schooul kwam en mien mam vreuig: "Hoou was 't op schooul vandaog?" wat ze altied dee, ik zul zeggen van: " 't Was "kut"vandaog!"

Dat kwam niet in mij op. Tegenwoordig is 't algemeein gebruuk. Ik zèeg noou neeit, wat gooud of fout is. Ieder hef daor zien eigen verantwoordelijkheid in!

Wij op 't plattelaand zagen wel veul van 't seksgebeuren.

Het peerd kwam bij de hengst. Een machtig gebeuren met die grote lichaomen. Wij mussen met de koou naor de dörpsbol. De koou mus toch aanjaogd worden. Floep….. en 't was gebeurd. De schaopen kwamen bij de ram. Een zaacht gebeuren. Wij mussen met de sik naor de bok. Je kregen de stank der veur niks bij. 't Zwien mus naor de beer. Een genoouglijk knorren. Honden en teefies deden 't in 't dörp.

Daor waor 't zo oetkwam. De haon was op 't arf baos over zien hennegies. Dat har wel wat weg van aanranden. De kaoter en de poes hadden der veul lewaai bij en in Peeist hebben wij noou de ooievaors der bij kregen. Die maoken der een waor kunstwark van. Ik neuim dat hoogstandjes!

Wij hadden veurbeelden zat en de link met oons mèensken wör vanzölf lèegd.'t Was eerst neisgierigheid. Met een groepie dokterie speulen in een kapschuur. Heuil onschuldig allemaol. Tegenwoordig zul der een melding bij de pelitie van kommen. De kinder zulden der beschaodigd deur worden. Noou, ik weeit zeker, dat gien eein van oons door onder leden hef in oons verdere leven.

Wij waren as kinder ok al nudisten. Maor dan wel stiekum. As 't heuil waarm was, gungen wij naor 't deeipe achter Peeist. De kleren oet en naokend 't waoter in. Wedstriedties deur 't waoter. Starten op een bruggie en wie dan 't eerst op 't aandere bruggie was. 't Waoter was niet altied even schoon! En aj dan 's aovends naor bère mussen en de kleren mussen oet, dan zag joen mam, da'j 't hemd omgekeerd aan hadden.

Maor……., wa 'k je noou toch nog zeggen wil, ik denk, daj as olders en kinder of leerkrachten en leerlingen, as 't over veurlichting geeit op dit gebied, altied eerlijk moeten wezen. Een veilig geveuil gef een goeie grondslag.

Ik heurde lèest een older zeggen: "As mien kind een simpele vraog stelde, gaf ik een simpel antwoord. Was dat op dat moment genog, dan kwam der gien neie vraog. Was 't niet genog, dan vreuigen ze deur."

De emotionele ontwikkeling is niet bij ale kinder geliek. Daorom vin ik 't thoes makkelijker dan in schooul.

Ik kreeg der veur 't eerst veurlichting in op de kweekschooul. Wij zaten nog met rooie koppen in de klas.

Eein ding is zeker, vroouger, zunder veurlichting, gung der veul mis en veul gooud. Tegenwoordig, met veurlichting, is 't nog net zo!

DEA KRANS (1942 -)

Biografie

Dea Krans werd in 1942 als derde kind in een arbeidersgezin geboren, op de Drentse heide.

Tynaarlo was destijds een dorp in de gemeente Vries. Haar ouders waren hardwerkende boeren-mensen, die geen belangstelling hadden voor de dromerige dochter, die op school alle vogeltjes zag vliegen, zoals de schooljuffrouw zei. Haar opstellen werden in de hoogste klassen voorgelezen, maar… zei haar moeder in een gesprek met de juffrouw, 'ze kan dan misschien wel mooie opstellen schrijven, daar heb je niks aan,' wat de juffrouw beaamde. Ook in haar huwelijk, met een beroepsmilitair, werd schrijven niet op prijs gesteld.

'Er zijn winkels, daar hebben ze zoveel boeken, die verkopen ze. Waarom moeite doen er zelf een te schrijven!'

Het soldatenleven bracht haar in 1963 naar West-Duitsland, waar twee kinderen werden geboren.

Na de scheiding is ze haar eigen weg gegaan. Naast het schrijven uit passie, ging ze ook voor de damesliefde, dat al vanaf haar veertiende jaar een worsteling, van niet mogen en hevig verlangen, was geweest. Ook daarin dacht zij, samen met haar soldaat, die van haar 'neiging' wist, wel een weg te kunnen vinden.

Dea is nu 80 jaar en uitgeverij Ter Verpoozing van Gerard Stout, stelde haar in de gelegenheid om alsnog een boek uit te geven.

Een meisjesdroom werd werkelijkheid.

Eerder verscheen *Momenten, schetsen uit het dagelijks leven.*

XVIII

De vrouw van de dorpssmid kon ook wel een paar stevige werkhanden gebruiken. De smid en zijn vrouw hadden een dochtertje en omdat Moeke veel te doen had waarbij zij een kind niet kon gebruiken en Anna aan het dochtertje een speelkameraadje

zou hebben, werd afgesproken dat Anna met Annie mee zou gaan naar haar werkhuis. Annie instrueerde haar kind dat het gehoorzaam moest zijn en niet 'voor de voeten' moest lopen. De klank in Annie' s stem was dringend, zij wilde zich niet voor haar kinderen moeten schamen zoals zij zich voortdurend schaamde voor die schandvlek van die man van haar. Het was een zonnige dag, de kinderen zouden mooi buiten kunnen spelen, zo dacht Annie. Maar Anna had meer belangstelling voor de paarden die beslagen werden door de smid, dan voor de poppen van Geesje. Anna zat op de witte tuinbank naar de verrichtingen van de smid en zijn knecht te kijken toen Geesje over de armleuning kwam hangen en dringend aan Anna vertelde dat zij moest poepen.

Anna wilde blijven kijken tot het paard van de nieuwe ijzers was voorzien en de eigenaar het paard liet stappen om te zien of alles in orde was. De smid was wel een dapper man die zomaar een paardenbeen tussen zijn knieën durfde nemen. Vooral de achterbenen waren gevaarlijk. Een paard kon je zomaar doodschoppen. Zo hard kon het aankomen; als de trap in je gezicht kwam was je nog niet jarig. Opa zei altijd dat ze voor het paard langs moest lopen en nooit dicht achter de achterbenen mocht komen.

Op de mededeling van het meisje zag Anna verwonderd op. 'Dan moet je naar het huisje gaan,' zei Anna.

'Nee,' schudde het meisje, 'ik wil ja in de hof zitten.'

'In de hof?'

'Ik wil in de hof poepen.' Geesje richtte haar blik standvastig op Anna. 'En jij moet mee.'

'Ik wil hier blijven en naar de paarden kijken,' zei Anna beslist.

Op hetzelfde moment begon Geesje onbedaarlijk te huilen. Anna schrok er zo van dat ze geen vin meer kon verroeren. Op het erf ontstond plotseling een tumult waar Anna geen wijs uit kon worden. De smid en zijn knecht keken verstoord naar Anna omdat het paard de behandelde hoef onrustig bewoog. Uit het huis kwam Annie met een rood hoofd en een natte dweil in de hand aangestormd en de vrouw van de smid tikte tegen de ruit achter de bank om te vragen wat of er nou in hemelsnaam wel gebeurde.

Geesje sprak zes woorden tussen zes uitgeperste snikken door:

'Anna... wil... niet... met... mij... spelen... .'

Met twee stappen was Annie bij de witte bank. Ze greep haar kind bij de bovenarm en siste woedend: 'en als je nou niet als de bliksem met Geesje speelt dan krijg je van mij wat op je falie, heb je dat nou goed begrepen!'

'Ja mam,' fluisterde Anna. Ze was opeens bang van mam en al die grote mensen die haar zo kwaad aankeken. Zij begreep de woede die over haar kwam niet. Ze had immers niks fout gedaan.

Vrouw Hadders stond lachend achter haar raam toen ze zag dat haar werkster al ingreep. Annie deed meer dan schrobben, ja, ze was erg tevreden over haar tot nu toe. Opnieuw tikte zij tegen de ruit en wenkte de meisjes binnen te komen. Ze hield een koektrommel omhoog. Geesje was opgehouden met huilen toen Annie verscheen en ze glimlachte lief naar haar moeder die al aanstalten maakte om naar buiten te komen.. Met de tranen nog op haar wangen nam ze een koekje uit de trommel. 'Anna wil je ook een koekje? En dan wel mooi met Geesje spelen hé,' zei vrouw Hadders glimlachend.

Nog onder de indruk van het plotselinge huilen en daarna lachen van Geesje stond Anna op een afstandje het tafereel aan te zien. Vrouw Hadders boog zich naar Anna over. 'Pak maar,' zei ze vriendelijk. Beduusd nam Anna een koekje uit de trommel.

De volwassenen togen weer aan het werk. Het oponthoud door de kinderen moest weer ingehaald worden. Geesje, nu nog zekerder van haar gelijk liep voorop, regelrecht door het achterhuis naar de hof. Het meisje wist precies waar ze wilde gaan zitten. 'Hou jij mijn koekje vast,' gebood Geesje.

Gehoorzaam pakte Anna het koekje aan. Ze moest met Geesje spelen op straffe van een kwaaie mam en een kwaaie mam... dat was niet best. Geesje tilde haar rokje op en liet haar broekje tot op de enkels zakken. 'Nou moet je ook kijken jij,' zei het meisje verontwaardigd.

'Kijken?' schrok Anna. 'Ja, nou moet je achter mij kijken.' Geesje hurkte neer in het gras en Anna zag een grote bruine drol uit het lichaam van het meisje glijden.

LXVI

[...] Aan die veel te lange dagen kon wel een einde gemaakt worden als Anna in de stad ging wonen, meende Annie. 'Je grootvader heeft een nicht die in de stad woont, je kent haar wel, en ik heb Jantina geschreven dat wij samen bij haar komen om het een en ander te bespreken. Als je bij haar kunt wonen dan hoef je niet meer elke dag zo lang te reizen.'

De vrolijke Jantina woonde op de eerste etage. Vanaf de straat moest je een lange trap op naar haar woning. Nu beklom Anna de trap met een nieuw inzicht. Als Jantina haar als huisgenoot wilde hebben dan was ze dicht bij haar werk aan het Damsterdiep. En in de avond kon ze…. De verleiding was erg groot. Mensen zoeken die net zo voelden als zij… Maar dat wilde zij toch niet…? Als Vink in de stad… Maar vrouwen, meisjes… Waren er ook meisjes? O, vast niet, zij was de enige die zo voelde. Zij kende immers niemand zoals zij! Haar vroegere klasgenoten waren al verloofd met een jongen, of hadden verkering met een jongen. Niemand was zoals zij! O, god, help mij!

Jantina schonk hete koffie in gebloemde porseleinen kopjes met een gouden randje. Echt Gronings, dacht ze. Mit golden raand, zoals in het volkslied. De twee vrouwen spraken over Anna, over familieleden en over het verleden. Op het dressoir stond een portret van een man. Jantina wiste een traan uit haar ogen. Ja, verdronken in de Maas, toen, in Rotterdam… Annie kende het treurige verhaal dat weer verteld werd. Ja, die oorlog… Aldoor weer die smerige oorlog, waar al die arme mensen in omgekomen waren. 'Praat me er niet van,' zei Annie vaak. Maar op de vrije melkzondagen kwamen er familieleden van Jan, die ook bij de NSB waren geweest en ook in 'het kamp' hadden gezeten na de oorlog, op visite en dan werd er steevast over de oorlog gepraat. En elke keer weer werd het grote ruzie tussen Jan en Annie en de visite. Als de ouders van Annie op visite kwamen stond Jan alleen en werd het ook grote bonje, dan tussen schoonzoon en schoonvader, waar Annie dan weer de 'pineut' van werd, zoals ze dan zei. Die eeuwige ruzies zou ze niet meer mee hoeven maken als ze bij Jantina woonde. Maar ze zou ook niet meer als buffer tussen Jan en Annie kunnen staan als

Jan weer eens met de dubbelgevouwen tong tussen de tanden op zijn vrouw wilde inhakken. Hij had al eens een stoel van de grond opgeheven en wilde die op het hoofd van Annie stukslaan, zei hij. Annie had doodkalm gezegd: 'Sla maar, dan ben ik dood en dan ga jij de gevangenis in.' Jan had de stoel langzaam laten zakken. Ze kon toch haar moeder niet alleen laten met haar vader. Stel je voor dat zij er niet was en er gebeurde weer zoiets, dan kon zij een moord niet voorkomen en zou ze er altijd spijt van hebben dat ze in de stad was gaan wonen. Haar aanwezigheid voorkwam het ergste, dat was wel duidelijk. Nee, ze kon niet weggaan. En Anna ging niet weg. Zij bleef de dagelijkse reis naar haar werk maken. En zij ging ook niet meer naar Hoogezand, niet meer naar de bioscoop, niet meer op zoek naar een jongen die haar een prettig gevoel in haar onderbuik zou geven. Want die bestond gewoon niet. Het waren meisjes waar haar ogen naar trokken. Anna liep op een zondag wat te 'lanterfanten', zoals Annie het noemde, om het huis. Er was een onbedwingbare drang in haar. Na het melken was Annie bezig in de schuur om de kippen en het varken te voeren. Anna kwam bij haar in de deuropening kijken. Ze leunde tegen de deurpost. Annie keek verstoord op.

'Heb je niks te doen!' Zij roerde met een stok in de emmer voer voor het varken.

'Ik wil je wat vertellen.'

'O, wat dan,' Annie roerde verder door de gekookte aardappels en meel.

'Ik ben een flikker.'

De stok in de hand van Annie kwam tot rust, zij hief haar hoofd op en met verontwaardiging in haar stem zei ze: 'Dat ben je zomaar niet. Stel je niet zo aan en doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg.' Waarop ze zich weer over haar werk boog en de stok weer door de massa in de emmer rond liet gaan.

Anna bleef nog een paar tellen staan. Toen draaide ze zich van haar moeder weg. Ze haalde haar fiets uit het achterhuis en fietste zonder gedachten naar Hoogezand. Bij de vijver, in het gras, met alleen het eendengesnater van over het water zat ze daar een poos in de stilte van de zondagavond. Ze had het gezegd. Er was geen geheim meer.

LXVII

'Zo, jij denkt dat je…' Jan keek zijn dochter over tafel aan met toegeknepen ogen en een lachje om zijn lippen. 'Dus jij denkt…' Anna zat haar vader met stijgende verbijstering aan te kijken. Die lach, die honende lach, die had ze vaker gehoord. Bij een artikel in de krant dat hij las, dat hem deed lachen met dat smalende geluid. Als zij haar mening gaf over een nieuwsbericht. 'Daar heb jij geen verstand van,' riep hij dan steevast. Mam had met pap gesproken over haar en haar 'bekentenis', die voorgaande zondag. Nu dagen later zou ze horen hoe haar vader erover dacht '… dat je kunt schrijven.' Heel even wist ze niet wat hij bedoelde, zo was ze in zichzelf gekropen. 'Je hebt een schrijfcursus bij het NTI aangevraagd en nu willen ze dat je een verslag maakt van je leven tot nu toe,' zei Annie met verwijt in haar stem. 'Maar dat gebeurt niet! Je gaat niet aan die mensen schrijven hoe wij leven! Basta.'

Haar ouders wilden niet praten over haar gevoelens voor meisjes? Zij wilden haar verbieden om die schrijf… . Mam had de enveloppe, die aan haar geadresseerd was, opengemaakt en gelezen wat de eerste opdracht van de cursus was en nu verbood ze haar om die cursus te doen! Een verbod van Annie was bindend, daar was geen ontkomen aan… . En zou geen ruimte worden gemaakt voor haar om te schijven, aan tafel in de woonkamer. Een duisternis, donkerder dan donker en toch zo licht als een veertje zette zich vast in Anna. Haar gevoelloze lichaam nam de mededeling in zich op. Haar leven moest zijn, zoals Jan en Annie het voor haar hadden beslist.

Maar nog niet helemaal. Er was nog een ontsnapping op die andere zondag toen ze lusteloos 'om het huis hing', zoals Annie zei. 'Moet je niet uit? Ga een leuke jongen zoeken. Jan van de buren is een aardige knul.' Jan van de buren? Die vette hobbezak? Wilde haar moeder zelfs een noodsprong maken en haar aan de man brengen, desnoods aan Jan van de buren?

'Ik zoek geen jongen, ik trouw niet.'

'Natuurlijk trouw je wel. Alle meisjes trouwen en jij ook. En hang niet zo rond hier, doe wat!' Meteen verdween Annie tussen de beschermende muren van haar huis. Anna stond even, niet wetende wat te doen, op het erf. Dan kwam ze in beweging. Ze

fietste toch weer naar Hoogezand. In de donkere bioscoopzaal daalde een 'niets' in haar.

Op 13 augustus 1961 begon de bouw van een muur tussen de DDR en West–Duitsland. 'De Berlijnse Muur'. De foto's in de *Panorama* zag Anna met afschuw aan en zij nam zich voor er ooit naar toe te gaan om het met eigen ogen te zien.

MAP OF SRI LANKA

LITERATUUR OP SRI LANKA

Inleiding

Vanwaar een beschouwing over literatuur op Sri Lanka in dit boek? Dat zit zo: Floriske is een karakter uit mijn roman *Eyoum*, zij studeert Nederlandse taal en letterkunde in Groningen. Ze vertrekt in haar laatste studiejaar impulsief naar Sri Lanka. Ze kent niet de reden van haar vertrek naar voormalig Ceylon. De roman onthult stap voor stap haar drijfveer. Floriske nam me mee zodat ik me ging oriënteren op land, cultuur en literatuur van het voormalige Ceylon. In die roman – *Eyoum* – is dit boek – *Reis door literaire erfgoed* – haar afstudeerscriptie. In de roman zijn meer wederwaardigheden over Sri Lanka te vinden. *Eyoum,* met daarin het levensverhaal van Floriske onder de titel *Chicken Curry Madras*, en *Reis door literair erfgoed* vullen elkaar aan, niet enkel als het over Sri Lanka gaat.

Geschiedenis

De literatuur op Sri Lanka kent een geschiedenis die dateert van ongeveer 2000 jaar geleden. Er werd voornamelijk poëzie geschreven. En daarnaast moralistische verhalen gebaseerd op het boeddhisme en andere religies. De eerste roman in het Singalees (Sinhala), in de geest van de westerse traditie, verscheen *Wasamawantha Paula ha Kalakanni Paula* in 1886 van de hand van Issac Silva, anderen noemen Albert Silva met *Vimala* uit 1892 als eerste romanschrijver. In 1902 verscheen *Meena* van Simon Silva. (In de kuststreken hadden veel mensen Portugese namen. Dat was een erfenis van de kolonisatie.)

De eerste Engelstalige roman *The Dice of the Gods* verscheen in 1917 van de hand van Lucien de Zilva. Van Jinadasa Vijayatunga, de eerste vrouwelijke romanschrijfster verscheen in 1935 *Grass for my feet*. De bekendste schrijvers van Sri Lanka is wellicht Michael Ondaatje, die onder andere het boek schreef *English patient*.

Vanaf 1986 was er een burgeroorlog op Sri Lanka, tussen de Singalezen en de Tamil. Dat leverde daarna veel boeken op over deze oorlog. De oorlog eindigde in 2009, na 30 jaar.

In de jaren van de verenigde Oost-Indische compagnie vestigden zich verscheidene Nederlanders zich op Ceylon. De

nazaten van deze kolonisten – en van andere West Europese kolonisten, zoals Portugezen en Duitsers – staan bekend om de onder de naam Burghers. Er zijn enkele Burghers die zich aan de literatuur hebben gewaagd. Carl Muller is de bekendste.

Onderwerpen zijn de koloniale tijd, tegenstellingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen in de dorpen op het platteland en in latere jaren de burgeroorlog. De kaste-tegenstellingen komen nauwelijks aan bod. In een enkel gedicht komt het gebruik van de streektaal, het Singalese tegenover het Engels aan de orde. In het gedicht met de titel *Koloniaal cameo* van Regi Siriwardena komt dit naar voren. Ik geef de Nederlandse vertaling. Uit het Engels.

Hierna volgen bewerkte vertalingen van enkele artikelen over literatuur en taal op Sri Lanka. De vertalingen kunnen beter. Ik heb niet steeds het geduld om er iets heel moois van te maken.
Lees de originele artikelen via academia.edu

Nederlandse missionarissen uit de achttiende eeuw en hun bijdrage aan de vooruitgang van de Singalese literatuur

Manoj Ariyaratne, Ratnasiri Arangala[1]

Samenvatting
De contacten van Sri Lanka met enkele Europese landen gedurende de 16e tot 19e eeuw leidden tot talrijke sociaal-culturele veranderingen in het land. Van 1656 tot 1796 heersten de Nederlanders over de kustprovincies in Ceylon. Het doel van deze studie is de bijdrage van de Nederlandse missionarissen[2] aan de ontwikkeling van de Singalese literatuur in kaart te brengen. In deze periode werd een nieuw literair genre geïntroduceerd en de methode van boekproductie veranderde van arbeidsintensieve methoden naar mechanische reproductiemethoden. Ook vestigden zich boekdrukkers.

De Nederlanders zijn – na Portugal – de tweede Europese natie die enkele gebieden van het eiland Sri Lanka, dat toen Ceylon heette, veroverden en beheersten. Hun invloed was een van de belangrijkste factoren die de sociaaleconomische en culturele omstandigheden van het eiland veranderden. Het doel van deze studie is licht te werpen op de literaire activiteiten en de wetenschappelijke bijdrage van de Nederlandse missionarissen in die periode.

Sinds haar ontstaan heeft de Singalese literatuur een inhoud die verband houdt met het boeddhisme en zijn alle cultuurvormen van de Singalezen, naast het boeddhisme, gerelateerd aan de Sanskriet literatuur. Hoewel de onderwerpen van de Singalese literatuur ontleend zijn aan de Pāli literatuur, kunnen de literaire technieken en de schrijfstijlen beschouwd worden als dezelfde als

1 American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR) e-ISSN :2378-703X Volume-4, Issue-7, pp-71-79, 2020. (bewerkt)
2 Ook: zendelingen (protestant). Missionarissen zijn katholiek.

die van de Sanskriet literatuur. Deze situatie veranderde pas met de komst van de Europeanen, vooral van de Nederlanders.

De bevindingen tonen aan dat de transformatie van de kosmologie en het geloofssysteem van de Singalezen van een oosters hindoe-boeddhistisch systeem naar het joods-christelijke systeem en de ontwikkeling van een nieuw lexicon en een nieuwe manier van expressie in de Singalese literatuur resulteerde in een verandering van de culturele waarde van het boek en het creëren van een nieuw lezerspubliek.

I. INLEIDING

De Portugezen, die vanaf ongeveer 1505/6 hun rechtspraak in de kustprovincies van het eiland uitbreidden, begonnen met de verspreiding van het christendom in Sri Lanka. De pioniers van de verspreiding van het christendom op dit eiland waren de Franciscanen in het midden van de 16e eeuw. Daarna begonnen de Jezuïeten, Augustijnen en Dominicanen met religieuze activiteiten op Ceylon. Benedictus XV, de toenmalige paus, stelde dat voldoende kennis van de taal van het land waarin zij hun religie verspreiden een basisvaardigheid van een missionaris moest zijn. Het is bekend dat de katholieke priesters die met de Portugezen naar India kwamen een gedegen kennis van het Sanskriet, Bengali en Tamil wilden verwerven. De vroegste katholieke priesters in Sri Lanka hadden echter geen gedegen kennis van de inheemse talen. Zij waren tevreden met de taalkennis voor de dagelijkse communicatie en voor de verspreiding van de religie. Het schijnt dat zij zich hebben beziggehouden met het samenstellen van woordenboeken en grammaticaboeken die nuttig waren voor het volbrengen van deze taak. Sinds de 16e eeuw hebben de katholieken (de Portugezen) scholen opgericht en boeken samengesteld voor gebruik in die scholen. De Jezuïeten hebben daarbij de belangrijkste rol gespeeld. Er wordt gezegd dat in 1610 een Italiaanse Jezuïetenpriester in Malvāna, Luis Mattheus Pelingotti (1579-1616), met de hulp van een Singalees een aantal boeken heeft samengesteld, zoals een catechismus, biografieën van zesentwintig heiligen, en een boek met de naam *Handelingen van Onze Heer*, de uitleg van zeven sacramenten, enkele gebeden en vele andere zaken die nuttig zijn voor de christenen.

In het midden van de 16e eeuw werd een boek over de

grondbeginselen van het christendom samengesteld door de jezuïetenpriesters van het St. Paul's College in Colombo. Geen van deze boeken werd in gedrukte vorm uitgegeven. De roomskatholieke geestelijkheid moest het doen met het samenstellen van kleine religieuze boekjes en pamfletten, die in scholen werden gebruikt. Zij konden zich niet bezighouden met een moeilijke taak als Bijbelvertaling.

Wanneer men de Singalese vertaling van de Bijbel bekijkt die in de periode van de Nederlandse overheersing werd gepubliceerd, is het interessant op te merken dat de Portugese woordenschat werd gebruikt om de nieuwe religieuze concepten te verkondigen. Veel van de Singalese woordenschat die wordt gebruikt om de opvatting van het christendom te verkondigen, heeft een Portugese oorsprong of etymologie.

II. HET LITERAIRE WERK BEGON IN DE PERIODE DAT DE NEDERLANDERS HEERSTEN OVER DE MARITIEME PROVINCIES VAN HET EILAND

Nadat de Nederlanders in 1658 de Portugezen uit de kustprovincies van het eiland en van het schiereiland Jaffna hadden verdreven, was het christendom dat in Sri Lanka de overhand had het protestantisme en niet het door de Portugezen ingevoerde roomskatholicisme. Echter, onder Nederlands bewind werden zowel de religieuze verbreiding als het onderwijs gezamenlijk in stand gehouden. De belangrijkste functie van de scholen was niet om de burgers van het land te onderwijzen, maar om hen aan te passen aan het protestantisme. Daarom was het noodzakelijk om met de mensen op het eiland te communiceren in hun eigen taal. Daarom werden jonge Nederlandse geestelijken, die geschikt waren om dergelijk taalonderwijs te geven, uit Nederland hierheen gehaald. Er kwam ook een decreet dat alle pastores verplichtte de talen van dit land te leren. In 1690 werden in Jaffna en in 1696 in Colombo academies opgericht voor zowel onderwijs als religieuze verkondiging. Vervolgens werden deze academies christelijke verbreidingscentra.

Simon Cat en Johannes Ruel zijn twee van de eerste Nederlandse missionarissen die een reputatie hadden als Sinhala-geleerden. Zij waren goed opgeleid in de Sinhala taal en stelden Sinhala

leesboeken samen. Het boek getiteld *Grammatica of Singaleesche Taal-Kunst*, samengesteld door Ruel en gepubliceerd in Amsterdam in1708, wordt beschouwd als het eerste gedrukte boek in Sinhalese karakters. De tekst van dit boek was in het Nederlands en de voorbeelden werden gegeven in Singalese karakters. Johannes Ruel hield zijn eerste Singalese preek op 14 oktober 1696. Specht, M. Masius, VanderBank en Meerland waren ook in het Singalees opgeleide Nederlandse geestelijken. De twee priesters J. deVoogt en A. de May stelden een *Portugees-Singalees Woordenboek* en een *Singalees-Nederlands Woordenboek* samen.

Simon Cat en Johannes Ruel legden de basis voor een nieuwe boekcultuur op het eiland door voor het eerst een geschreven boek te drukken. De transformatie van de boekcultuur begon met de invoering van de mechanische boekproductie, die tot dan toe de arbeidsintensieve boekproductie was. Aan het begin van deze nieuwe ontwikkeling bleef zij beperkt tot de kustgebieden van het eiland, die onder de Nederlandse overheersers vielen, en tot de protestantse religieuze instellingen. Hoewel ze in het Singalees, de hoofdtaal van het eiland, en in het Tamil, de belangrijkste taal op het noordelijke schiereiland, werden geschreven, verspreidden ze zich in het midden van de twintigste eeuw over het hele land, waardoor de hele samenleving in Sri Lanka een nieuw tijdperk bereikte.

Simon Cat, die in 1624 in Amsterdam werd geboren, kwam na zijn studie theologie rond december 1670 / januari 1671 op het eiland aan. Hij leerde naast Nederlands ook Latijn, Grieks, Hebreeuws en Frans. Hij kwam naar Sri Lanka met de bedoeling predikant of priester te worden. Na aankomst leerde hij Sinhala en Tamil en werd een expert in die talen. Sinhala en Tamil waren moeilijker te beheersen dan andere talen omdat woordenboeken en grammaticaboeken zeldzaam waren. Hij trouwde in Sri Lanka met Gertrude Van de Cueto en kreeg twee kinderen, Eva en Simon. In 1704 overleed Simon Cat.

Gedurende zijn dertig jaar in dit land hield hij zich bezig met lesgeven en preken en met het vertalen van boeken. Opmerkelijk is dat hij hiervoor een nieuwe woordenschat moest creëren. Zijn vertaalwerk was bilateraal, waarbij hij in beide richtingen

vertaalde, zoals van het Nederlands (of Grieks) naar het Sinhala en Tamil en van die inheemse talen naar het Nederlands. Aangezien ook wordt gezegd dat Cat een woordenboek Singalees-Nederlands heeft samengesteld lijkt het erop dat hij zich vanaf het begin van zijn werk heeft beziggehouden met het organiseren van alles wat nodig was voor zijn werk. Hoewel de Portugese geestelijken die het katholicisme op het eiland verspreidden enkele boeken hadden samengesteld die bijdroegen tot de studie van de Singalese taal, is het niet zeker of Simon Cat de kans kreeg ze te gebruiken.

De Nederlandse regering richtte in Sri Lanka scholen op met een tweeledig doel: de verbreiding van hun religie en onderwijs. De Europeanen die hier woonden kregen zowel Portugees als Nederlands onderwijs, terwijl het onderwijs op de scholen voor de lokale bevolking in het Singalees en Tamil werd gegeven. Naast de basisvaardigheden schrijven en lezen werden ook catechismus en gebeden onderwezen. Er werden speciale leraren aangesteld om les te geven in Sinhala en Tamil, naast theologie, Grieks, Latijn en Nederlands. Er wordt echter gezegd dat de kenniskloof tussen de leraren van de plaatselijke school, de katholieke leraren en de aanhangers, en de leerlingen onder hen zeer klein was. Het gebrek aan geschikt lesmateriaal kan niet als de enige reden voor deze situatie worden beschouwd. Het gebrek aan goede opleiding voor beide bovengenoemde groepen was ook een belangrijke factor. Omdat het gebrek aan Nederlandse basisleesboeken, catechismus en schrijfgerei het onderwijs van de Nederlandse koloniale leerlingen onderbrak, werd periodiek verzocht in die behoeften te voorzien.

De kwaliteit van de Singalese en Tamil-onderwijsuitrusting was nog slechter dan die van de Nederlandse. Hoewel er gedrukte Nederlandse boeken waren, waren er geen gedrukte Singalaboeken en werden in Singalese manuscripten als lesmateriaal gebruikt die groot van formaat waren, moeilijk te gebruiken en niet gemakkelijk te reproduceren. Het schijnt dat deze manuscripten niet op dezelfde papiersoort waren geschreven. Er wordt gemeld dat een leraar van de Chunampitty Malabar school had verzocht de Singalese vertaling van het Evangelie van Mattheüs op papier over te schrijven omdat het ola blad, waarin dat boek eerder was geschreven, oud was. Hoewel het hier gaat om een Tamil

manuscript, is het redelijk om aan te nemen dat hetzelfde zou kunnen gebeuren voor het lesmateriaal in Singalese scholen. Aan dergelijke verzoeken kon echter niet gemakkelijk worden voldaan wegens gebrek aan papier. "In het district Galle zouden de kinderen het schrijven hebben geoefend door de letters te schrijven op een bord of tafel die met fijn zand was bekleed". Daarom werd stampen en onthouden de enige lesmethode.

In deze context begonnen Simon Cat en Joannes Ruel alsook latere schrijvers; namelijk J. P. Wetzelius, Wilhelm Konyn, J. J. Fybrands en Henrics Philiupsz met hun vertaal- en bibliografiewerk. In de periode tussen 1600 en 1725 werd een groot aantal volledig religieuze documenten, die essentieel waren voor het gebruik in plaatselijke kerken en scholen, in het Nederlands vertaald. Het waren manuscripten op papier of ollablad. Tegen 1703 werden alle proponenten, catechisten en schoolmeesters in dit land inheems. Er wordt gezegd dat het aantal schoolgaande leerlingen 700.000 bedroeg en de reden voor deze toename was de koninklijke wet die niet-schoolgangers tot boete veroordeelde. De overheid gaf de scholen voldoende financiële en administratieve steun. Verder had elke kerk zijn eigen school. Het is duidelijk dat het voornaamste doel van de Nederlanders om het door de Portugezen ingevoerde onderwijssysteem verder uit te breiden het bevorderen van de godsdienst was.

Tegen 1680 had Simon Cat, die het als zijn verantwoordelijkheid beschouwde het christendom in de inheemse talen van dit eiland te bevorderen, een groot deel van het Nieuwe Testament in het Singalees en het Tamil vertaald. In 1693 werd het Colombo Seminarie opgericht. Hoewel Simon Cat verwacht werd er directeur van te worden, werd hij niet benoemd door de koloniale autoriteiten. In 1695 was hij ook klaar met het schrijven van een boek over Singalese grammatica in het Nederlands. Hij was ook bezig met het samenstellen van een Nederlands-Sinhalese woordenboek. Joannes Ruel beheerste binnen twee jaar na zijn aankomst op het eiland in 1692 de Singalese taal en werd benoemd tot hoofd van het seminarie. Verder hield hij zich bezig met het samenstellen van een Sinhalese grammatica boek. Zijn werk was in 1699 voltooid. Ruel presenteerde zijn boek aan

de autoriteiten van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Ruel overleed in 1701 en zeven jaar later, in 1708, werd het Singalese grammaticaboek van Ruel gedrukt en gepubliceerd in Amsterdam. Het eerste gedrukte werk in het Singalees was dit Singalese grammaticaboek van Ruel. De letters en cijfers die voor het drukken nodig waren, waren van hout.

Simon Cat bleef werken aan de vertaling van de Bijbel, en hij voltooide het evangelie van Mattheüs, het eerste boek van het Nieuwe Testament en de Handelingen der Apostelen. Samen met die Singalese vertaling stelde hij ook een Tamil-vertaling samen. Adrian, een Sri Lankaanse predikant die werd beschouwd als een Tamil-taalexpert, las en herzag deze ook. Tijdens dit werk overleed Simon Cat in 1704. Cat's vertaling van de Bijbel kwam pas na zijn dood in handen van de Nederlandse autoriteiten. Twee Singalezen, die door Cat bij dit werk werden geassisteerd, worden daar ook genoemd, maar hun namen worden niet gespecificeerd.

Het Nederlandse bestuur had al alle regelingen getroffen voor een krachtige christelijke zendingscampagne in het land en richtte zich ook op de invoering van een technologie om het werk van de boekproductie te vergemakkelijken die voor die missie kon worden gebruikt. De gouverneur, Gustav Wilhelmus Baron von Imhodeh zou een man zijn geweest die de noodzaak inzag om het christendom onder boeddhisten en moslims te verspreiden en daaraan te werken. De basis die in dit opzicht door de vroegere gouverneur Jacob Christian Pielat was gelegd, was belangrijk voor hem, en verder waren de twee geestelijken, J. P. Wetzelius, Wilhelm Konyn, en Gabriel Schade, de inspecteur van het Nederlandse regeringsarsenaal aanwezig om hem te begeleiden.

In1736 importeerde de Nederlandse regering een drukpers. SINGALEESCH GEBEEDE - BOEK, het eerste Sinhalese boek dat in Sri Lanka werd gedrukt, werd gepubliceerd in 1737.

Het jaar waarin de eerste drukpers in Sri Lanka werd opgericht is nog steeds onzeker. Sarathchandra Wickramasuriya suggereert dat de drukpers werd opgericht in 1737, hetzelfde jaar waarin het eerste Singalese boek in Sri Lanka werd gedrukt. Pater J. D. Palm verklaarde dat deze was opgericht in 1736. M. W. Jurriaanse zegt dat hij werd opgericht in 1734. Pater Edmund Peiris meent dat de

drukpers in 1729 werd begonnen door Gabriel de Schade. Douglas C. McMurtrie is van mening dat het jaar waarin de drukpers werd ingevoerd in 1736 was.

Volgens Sarathchandra Wickramasuriya, die zich bezighield met studies op dit gebied, werden er in de twee jaar na het einde van de Nederlandse overheersing in Sri Lanka 28 boeken gepubliceerd (inclusief herdrukken). Volgens John Murdochand James Nicholson (1868) die een boek publiceerde over gedrukte boeken en pamfletten in Sri Lanka, waren dat er 22. Volgens een artikel van P.J. Ondaatje uit 1845 werden er van 1737 tot 1790 52 boeken gedrukt in de drukpers. Van die gedrukte werken waren er 26 in het Singalees (inclusief herdrukken), 19 in het Tamil, 3 in het Nederlands en 2 in het Portugees en het Latijn.

De samenstelling van de Singalese vertaling van de Bijbel begon met het pionierswerk van Simon Cat. Cat's Bijbelvertaling werd 67 jaar na zijn dood gedrukt. Daarvoor werden in 1739, twee jaar nadat de eerste Nederlandse drukpers in Sri Lanka was opgericht, de vier evangeliën in druk uitgegeven. Er wordt gezegd dat de vertaler van het boek Wilhelmus Conyn was, een voorganger van Cat, die het uit het Grieks naar het Singalees vertaalde en P. J. Wetzelius redigeerde dit specifieke werk en publiceerde het (Dit werd verder herzien door Johan Joachim Fybrands en Henricus Filipsz en herdrukt in 1780). Een gedrukt exemplaar van de volledige Singalese vertaling van Het Nieuwe Testament, waarmee werd begonnen zoals hierboven vermeld, werd gelanceerd in 1776. Het werd gepubliceerd in zes delen van 1739-1776. De delen die door Simon Cat in het Singalees zijn vertaald, kunnen echter niet specifiek worden geïdentificeerd. De eer van Simon Cat voor dit vertaalwerk wordt alleen toegekend aan *De Handelingen der Apostelen*. Zelfs in dat deel werden geen credits gegeven voor zijn vertaalwerk, maar alleen voor zijn taak om toezicht te houden op het vertaalwerk. Rev. Palm (1847-48) en Murdoch en Nicholasan (1868) stelden lijsten samen van werk dat in de Nederlandse pers in Ceylon werd gedrukt, waaruit de bijdrage blijkt van de Nederlandse schrijvers aan de vooruitgang van de Singalese literatuur door de verspreiding van het christendom. De volgende publicaties werden door de Nederlanders in het Sinhala gedrukt:
-Publicaties van Murdoch en Nicholasan (1868)

Collection of Prayers, 8vo, 1787.
Confession of Faith, 8vo., 46 pp., 1738. 2nd ed. 1742.
The Four Gospels, 4to. 1739.
De Heidelbergse Catechismus, 8vo, 79 pp., 1741.2e ed. 1761.

ENZ…

Uit bovenstaande lijst blijkt dat in 1739 de Nederlandse drukkerij de Singalese vertaling van de Vier Evangeliën uitgaf. Wetzelius vermeldt dat ds. Conyn de bekroning van zijn zware taak niet heeft meegemaakt en dat de vertaling na zijn overlijden tussen zijn papieren werd gevonden. De geestelijken brachten hulde aan gouverneur Imhoff, voor zijn grote bijdrage aan deze taak door de drukpers te perfectioneren. Een herziene editie werd in 1780 uitgebracht door Johan Joachim Fybrands en Henricus Phhilipsz en zij herzagen de *Handelingen der Apostelen*, vertaald in het Sinhala door twee tolken onder toezicht van Simon Cat.

Gouverneur Imhoff heeft zijn opvolger opgedragen de vertaling van de rest van de Bijbel voort te zetten. Maar het hele boek *Psalmen* is niet in druk verschenen. Vermeldenswaard is hier dat in de tijd van gouverneur Bruyninck er zelfs een voorstel was om de Bijbel in drie kolommen: Tamil. Portugees en Sinhala; maar of deze tripla ooit is geprobeerd blijkt nergens uit de tot nu toe beschikbare Nederlandse verslagen.

"De Bijbel is een moeilijk te vertalen boek. Het is niet alleen de uitdrukking van het genie van een volk, dat zich uitstrekt over vele eeuwen van wisselvalligheden, maar ook de bewaarplaats van het Woord van God. Zijn universele belang, de robuustheid en beknoptheid van zijn taal en zijn schilderachtige stijl en ritme, zijn eenvoud van structuur en zijn diepgang van gedachten - al deze kenmerken vereisen van de vertaler een brede en grondige kennis van zowel de oorspronkelijke taal als de taal waarin het wordt vertaald. De geschiedenis getuigt van het feit dat een correcte en elegante vertaling van de Bijbel de genegenheid van de mensen kan vasthouden."

Door de taal en de stijl van de vroege Singalese vertaling van

de Bijbel te bespreken, legt Edmund Peiris uit dat kan worden aangenomen dat onze vertalers een redelijke kennis hadden van Grieks, Latijn en zelfs Hebreeuws. Maar van het Sinhala schijnen zij slechts veel van de spreektaal van die tijd en zeer weinig van de literaire taal te hebben gekend. Een gedetailleerde kritiek van de in de tijd van de Nederlanders gedrukte bijbelvertalingen in het Sinhala is niet gedaan. Het door de Nederlanders ingevoerde lexicon is rijk aan vele Portugese leenwoorden, en dat lexicon werd gevestigd in de Singalese christelijke liturgische literatuur.

Sommige van die woorden zijn genoemd door ds. Peiris (1978) bv. anju (Matt. 1, 10), rapesas (ib. 8, 20), lobos (ib. 7, 15), bautisarukaranda (ib. 3,14); uit het Latijn, mera, tempalaya, Sinegoga, legioya, presalitakaranda (rf. Matt. 2, 9; 4, 23; Lk. 8,30; Matt. 23,16).

Verder bespreekt ds. Peiris dat de syntactische structuur van de Bijbelvertaling in de Nederlandse periode als in de verbuigingen van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden, de grammatica soms geweld wordt aangedaan: bijv. enkelvoudig werkwoord met een meervoudig zelfstandig naamwoord, verkeerd gebruik van naamvallen. Hij stelt dat de orthografie vaak onregelmatig is, vooral in het gebruik van de dentale en cerebrale S, N, L; en verouderde en eigenaardige vormen als rāstriya. tipäsaya, pavistraya, mistraya, mastakaya (Matt. 2,14; 5,6,18,24, 17,27), komen vaak voor. Aan de andere kant zijn deze vertalingen niet zonder hun verdiensten: hun woordenschat is groot, en ze hebben ons een grote vocabulaire, zowel geleerde als ongeleerde, bijgebracht die anders verloren zouden zijn gegaan. Bovendien zijn ze voortgekomen uit een literatuur die een eenvoudige en eerlijke stijl cultiveerde en hebben ze een nieuwe invloed op onze literatuur, die er een is van ontspanning en niet van actie.

Daarnaast kan *Subhāramci Satara* – vertaald door Conyn en bewerkt door Wetzelius, en gepubliceerd in 1739 – beschouwd worden als een werk waartoe Cat de aanzet heeft gegeven, omdat het onwaarschijnlijk is dat Cat begonnen is het Nieuwe Testament te vertalen vanaf het tweede deel, waarbij hij het eerste deel overslaat. Er wordt gemeld dat Simon Cat betrokken was bij de

voorbereiding van leesboeken voor de school die in Colombo onder Nederlands bestuur was opgericht en verder werden zijn boeken als manuscript verspreid. Daarom kan worden aangenomen dat hij de vertaling van de Bijbel heeft voltooid.

Hoewel het in 1699 door Ruel samengestelde Singalese grammaticaboek aan de geschiedenis werd toegevoegd als het eerste gedrukte Singalese boek, miste Ruel het genoegen het te zien. Op dezelfde manier kreeg Simon Cat niet de kans om de gedrukte exemplaren te zien van de Singalese vertaling van de Bijbel, waartoe hij het initiatief had genomen. Verder kreeg Cat zelfs geen passend compliment voor zijn bijdrage aan het genoemde werk. De naam van Simon Cat wordt echter geplaatst als pionier van de Singalese Bijbelvertaling en als auteur van het eerste gedrukte Singalese grammaticaboek in de geschiedenis van de Singalese literatuur. De inspanningen van deze twee kunnen worden gezien als de eerste poging om een buitenlandse inhoud te presenteren die afwijkt van de Singalese cultuur volgens de lokale woordenschat en taaltraditie. Hoewel dit geen literaire werken waren, waren het belangrijke experimenten in het gebruik van de Singalese taal voor creatieve literatuur. In de 19e eeuw werd de basis voor de moderne Singalese literatuur hierop gebaseerd. Deze geschriften zijn pogingen om de Singalese taal te gebruiken om een verscheidenheid aan ervaringen over te brengen die verschillen van de religieuze en culturele setting die al bijna duizend jaar de ruggengraat vormt van de Singalese literatuur. Het perspectief van de Singalezen op de wereld was voornamelijk een mengeling van boeddhistische leringen en concepten met het hindoeïstische creationisme van India en het oude inheemse animisme. De Bijbel wijkt sterk af van het voorgaande en presenteert een concept dat verband houdt met het perspectief op de wereld van de oneindige God, die de eeuwige waarheid is.

Ten tweede zijn de Singalese literaire concepten en lexicons tot dusver afgeleid van het Pali en het Sanskriet, die samen tot dezelfde taalstam behoren en een langdurige religieuze, filosofische en academische relatie met het Singalees hebben. Echter, met de vertaling van de Bijbel, werden concepten en woordenschat van een aantal talen die geen intellectuele relatie of een langdurige

interactie met de Singalese taal hebben, gebruikt om de Singalese taalomgeving te presenteren.

Ten derde, bijna een periode van duizend jaar werd de grote traditie van de Singalese literatuur vertegenwoordigd door een taal die niet werd gebruikt voor de dagelijkse spreektaal en niet voor het schrijven over dagelijkse zaken. De Singalese literatuur vertegenwoordigt de geschreven variant die behoort tot de hogere taalvormen. Niettemin was de Singalese woordenschat van de Singalese Bijbelvertaling gebaseerd op de dagelijks gebruikte gesproken variant van de Singalese taal, en verder leek de grammatica dichter bij de grammatica van de gesproken taal te liggen. Dit derde feit maakte de weg vrij voor een nieuw tijdperk van Singalese prozaliteratuur, meer dan de andere twee feiten. De vertaling van de Bijbel heeft aanzienlijk bijgedragen tot de ontwikkeling van een intermediaire taalstijl die de emotionele ervaring van gewone mensen uitdrukt door het gebruik van gesproken taal. Aangezien men voor zendinngsdoeleinden zowel schriftelijke documenten als toespraken gebruikte, kan men ervan uitgaan dat een dergelijke vermenging automatisch is ontstaan.

III. Conclusies

De Sinhala literatuur, met een geschiedenis van bijna tweeduizend jaar, was vanaf haar ontstaan een onderdeel van de Indiase literaire stroom. Zij volgde de Sanskriet literatuur in vorm en techniek, en de onderwerpen schijnen nauw verwant te zijn aan de Pāli literatuur. Volgens de bestaande literatuur bestond er Singalala literatuur met religieuze inhoud. Er schijnt een stroom van literaire kenmerken te zijn die zich heeft losgemaakt van religieuze onderwerpen, maar deze lijkt niet het directe beschermheerschap van de boeddhistische monniken en de elite te hebben genoten.

Het beschermheerschap van de monniken en de bijdrage van de monniken aan de ontwikkeling van de literatuur was prominent. Vanaf het begin van de 16e eeuw hebben de contacten van het eiland met de Europeanen ertoe geleid dat deze literaire stroming ineenstortte en een nieuwe weg insloeg. De ineenstorting is te wijten aan de voortdurende afwezigheid van overheidssteun voor de literatuur. De ineenstorting van het traditionele systeem van

onderwijs en opvoeding, dat nodig was voor het bestaan van de literatuur, heeft ook bijgedragen tot deze ineenstorting.

De groei naar een nieuwe weg kan op verschillende manieren worden vastgesteld. Ten eerste is de literatuur in staat geweest zich te ontdoen van enkele van de beperkingen die werden opgelegd door het staatspatronaat en de invloed van de monnik. Wat meer doorslaggevend is, is een literaire weg met een nieuwe ideologie – van de Portugezen en Nederlanders – die van invloed is op de Singalalese literatuur. De aanzet daartoe is te danken aan het optreden van de Portugezen, die als eersten het sociaaleconomische, politieke en culturele traject van het eiland beïnvloedden. De nieuwe literatuur die de Portugezen introduceerden voor de verspreiding van de secularistische christelijke ideologie, de Singalese literatuur en haar manier van denken, werden gevormd volgens een wereldideologie met de atheïstische boeddhistische gedachte en de hindoeïstische filosofie gevormd. Dit verschoof naar een monotheïstische christelijke ideologie.

In het midden van de zeventiende eeuw kwamen de culturele activiteiten van de Nederlanders, die de kustgebieden van het eiland bezetten, in een stroomversnelling op basis die door de Portugezen was gelegd. Dit resulteerde in de ontwikkeling van nieuwe literatuur en een taalstijl die gebaseerd was op de verbreiding van religie en op educatieve en administratieve behoeften. De vertaling van de Bijbel in het Singalees, de bron van de christelijke literatuur, vormt het hoogtepunt van de Nederlandse culturele revolutie. Daartoe creëerden zij een nieuwe taalstijl. De Nederlandse missionarissen, die het Singalees machtig waren, konden hun religie en cultuur in het Singalees verwoorden en uitdragen. Naast de invoering van nieuwe literatuur legden zij ook de basis voor een breder lezerspubliek door de handmatige transcriptie om te zetten in een mechanische reproductie, waardoor meer exemplaren van publicaties toegankelijker werden dan ooit. Daartoe werd de eerste drukpers van het land opgericht. Tegelijkertijd werd de basis gelegd voor een nieuwe onderneming, het uitgeven van boeken, een resultaat van de Nederlandse culturele literaire activiteit.

KRACHTEN DIE DE SRI LANKAANSE LITERATUUR VORM GAVEN

De Sri-Lankaanse literaire scène in een bont geheel.[3]

Wie is dan een "Sri-Lankaanse schrijver"? In overeenstemming met de multiculturele realiteit van het land is hij of zij van Singalese, Euro-Lankaanse (Burgher) of Tamil etnische afkomst (de volgorde weerspiegelt de mate van activiteit), van boeddhistische, christelijke of hindoeïstische achtergrond, en schrijft hij of zij in het Singalees, Engels of Tamil. Om het plaatje compleet te maken hebben we ook nog buitenlandse en geëmigreerde schrijvers. Er is dus een reeks schrijvers, van degenen die in Sri Lanka in een van de drie talen schrijven tot emigranten die alleen in het Engels schrijven. Daartussen bevinden zich alle mogelijke combinaties van etnische, religieuze en taalkundige achtergronden en woonplaatsen. Opmerkelijk is dat de Singalezen op Sri Lanka alleen in het Engels schrijven. De voorwaarden voor het ontstaan van een dergelijke complex geheel zijn uiteraard geworteld in de geschiedenis, en met name in drie sociaalhistorische processen: Het boeddhisme, het Zuid-Indiase kolonialisme en het Britse kolonialisme.

Een van deze invloeden ligt in de Jataka's, verhalen over de geboorte van de Boeddha in 550 vorige levens en is onderdeel van de boeddhistische canon (*Tipitaka*). In tegenstelling tot de vroege verhalende werken in het Sanskriet, zoals de *Pañcatantra* en de *Hitopadesa*, die dierenverhalen zijn, bevat het oude verhaal van de Jataka ook karakterstudies, zoals de seksueel opgewonden oudere vrouw die haar sadistische verlangens bevredigt door haar geblinddoekte man door haar jonge minnaar op zijn hoofd te laten slaan. Of de wijze minister die, in de *Mahasara Jataka,* door logisch nadenken en nauwgezet onderzoek een onschuldige

3 "Forces that Shaped Sri Lankan Literature."
The Toronto South Asian Review, Special issue on Sri Lankan Literature (ed: Sugunasiri, Suwanda & A V Suraweera), 3 (2): 2–10 (1984). (Bewerkt)

zwerver, beschuldigd van de diefstal van een parelketting van de koningin-gemaal, op borgtocht vrij krijgt, door de echte dief, een aapje, te bevrijden "die een verlangen had opgevat om het sieraad te dragen".

De invloed van het Boeddhisme op de Singalese literatuur is natuurlijk onderdeel van een grotere traditie die zich over verschillende bloeiende beschavingsperioden uitstrekte en eindigend in de negentiende eeuw. De eerste vormende invloed op de Sri-lankaanse literatuur was dus het boeddhisme.
Het verval van de Singalese taal, literatuur en cultuur zette zich voort als gevolg van de sociaal-politieke instabiliteit door de korte periodes van Zuid-Indiase overheersing, die eindigden met de komst van de Portugese overheersing in 1505.

De vroegste christelijke kranten uit de negentiende eeuw, de werken van W.A. Silva (1892-1957), waaraan de popularisering van de Singalese roman wordt toegeschreven, en de vertalingen van Iriyagolla (bijvoorbeeld van Hugo's *Les Miserables*) dienen als hedendaagse voorbeelden van een verzwakt Sanskriet-Sinhala. (Bij sommige werken worden ter verduidelijking zelfs woordenlijsten geleverd!) Het gebruik van een Sanskriet-achtige taal is echter symbolisch voor nog een andere trend die opkwam onder invloed van het Hindoeïsme. Dit was een bepaald wereldbeeld, dat onder meer leidde tot literair elitarisme. Terwijl de Sigiri-poëzie van de zevende eeuw een bewijs is van de toegang tot literatuur voor de gewone man, leek de nieuwe stroming zich bewust te richten op hoger opgeleiden en de elite. De zeer geladen beschimpingen aan het adres van de Peradeniya school - de kritiek op de universiteitsdocenten (door de stroming die pleitte voor gebruik van enkel Sinhala) en zelfs kritiek op tweetalige elites en critici voor het omarmen van westerse literaire normen en waarden - moeten worden gezien als een sociaal conflict in plaats van een literair conflict. De Sanskriet-Sinhala wilden een elitair karakter van de literatuur - een poging om deze in handen van enkelen te houden.

Hoe het ook zij, er was één belangrijke ontwikkeling die tenminste gedeeltelijk werd bepaald door dit toenemende elitarisme. Dit is

de opkomst van een populaire literatuur gericht op de wellicht niet hoogopgeleiden, maar op geletterden en op de sterk gepolitiseerde arbeiders- en middenklasse. Het Zuid-Indiase kolonialisme had weliswaar een algemeen verzwakkend effect op de Singalese taal, literatuur en cultuur, maar had ook positieve invloeden. Een van de belangrijkste daarvan is dat het het Singalees heeft verrijkt, niet alleen in termen van woordenschat (via het Sanskriet en het Tamil), maar, misschien nog belangrijker, ook door bij te dragen tot het ontstaan van de huidige diglossische (misschien beter gezegd, triglossische of mesoglossische) toestand, waarin verschillende taalvariëteiten worden gebruikt voor verschillende doeleinden (bijvoorbeeld een Sanskriet-Sinhala in de literatuur, het parlement, de radio en de televisie, en een meer prakritische in het dagelijks spraakgebruik). Maar ook deze (meertalige) ontwikkeling heeft ongetwijfeld de wig gedreven tussen schrijvers en hun publiek.

De eerste dooi in het literaire circuit verschijnt aan het eind van de negentiende eeuw, met de groei van christelijke (zendings) literatuur, die zowel qua inhoud als stijl verschilt van de Hindoeïstische literatuur en door de groei van journalistiek en polemische literatuur.
Pas vanaf de jaren vijftig, na de onafhankelijkheid, zien we de opkomst van schrijvers die vastbesloten waren zich los te maken van Zuid-Indiase modellen, van gevestigde conventies, en te spreken met een echte Sri-Lankaanse stem.

Twintigste-eeuwse ontwikkelingen in zowel de Tamil- als de Singalala literatuur brengen ons bij de derde kracht die de Sri-Lankaanse literatuur heeft gevormd. Dit is het Britse kolonialisme.

Het kolonialisme is merkwaardig genoeg verantwoordelijk voor een trend die steeds zichtbaarder wordt, meer in het Engels dan in Singalese werken. Dit is een thema van terugkeer naar de bron.

Praat me niet over Matisse
de Europese stijl van 1900
de traditie van het atelier
waar de naakte vrouw voor eeuwig ligt

op een bloedlaken.
Vertel me in plaats daarvan over de cultuur in het algemeen
hoe de moordenaars werden ondersteund
door de schoonheid geroofd van wilden: naar onze afgelegen
dorpen kwamen de schilders, en onze witgekalkte...
lemen hutten werden bespat met geweervuur.[4]

Het boeddhisme, het Zuid-Indiase kolonialisme en het Britse kolonialisme hebben alle de literatuur van Sri Lanka beïnvloed,

Tikiri Liya" is van Weerasinghe (1981) is gebaseerd op een Singalese kinderliedje.

Tikiri, tikiri, tikiri-liya
De boezem, het mooie meisje,
Met een begerige glimlach op haar lippen
En met een kruik op haar heup,
Ging het pad af naar de put
Om een kan water te halen...[5]

4 Don't talk to me about Matisse
the European style of 1900
the tradition of the studio
where the nude woman reclines forever
on a sheet of blood.
Talk to me instead of the culture generally
how the murderers were sustained
by the beauty robbed of savages: to our remote
villages the painters came, and our white-washed
mud huts were splattered with gunfire.
5 Tikiri, tikiri, tikiri-liya
The bosomed, lissom, maiden fair,
With a coveting smile on her lips
And hugging a pitcher on her hip,
Went down the path to the well
To fetch a pitcher of water ...

KOLONIAL CAMEE

Koloniaal camee

's Avonds liet mijn vader me hardop
Lezen (uit Macaulay, of Abbot's Napoleon hij was klein,
En Napoleon was zijn held, ik zijn hoop voor de toekomst).
Mijn moeder, geboren in een dorp, was nooit naar school
gegaan

De superieure taal. Toen ik zes was, verhuisden
We, ze belde op school om me mee te nemen.
Ze sprak met de leraar in het Singalees. Ik voelde de schok
Van de klas, bij het horen van de bediendentaal; in ontzetting

Ik volgde haar naar buiten toen ze zei: "Gihing ennang."
Ik was blij dat het mijn laatste schooldag was. Toen ging de bel
Er kwam een horde jongens naar buiten, gniffelend,
Ze riepen in koor, "Gihing wareng", als afscheid.

Mijn moeder deed alsof ze de belediging niet hoorde.
De snobistische kleine klootzakken! Maar hoe kan ik
Hen verwijten? Die dag schaamde ik me diep voor mijn moeder.
Nu, wanneer ik het me die dag herinner, schaam ik me voor
mijn schaamte.

Regi Siriwardena.[6]

---

6 Colonial Cameo (1989)
In the evenings my father used to make me read
Aloud (from Macaulay, or Abbot's Napoleon he was short,
And Napoleon was his hero; I his hope for the future).
My mother, born in a village, had never been taught

The superior tongue. When I was six, we were moving
House, she called at school to take me away.
She spoke to the teacher in Sinhala. I sensed the shock
Of the class, hearing the servants' language; in dismay

Followed her out as she said, "Gihing ennang."
I was glad it was my last day there. But then the bell
Pealed: a gang of boys rushed out, sniggering,

De Singalese term 'Gihing ennang' betekent 'we zullen gaan en komen'. We zeggen nooit dat we gaan, want dat klinkt zo definitief, dus zeggen we dat we weer komen. 'Wareng' is de denigrerende term om een bediende of iemand met een lage status op te noemen. Enna' is de meer fatsoenlijke term, en 'Wadinna' is hoe we boeddhistische monniken aanspreken.
Sinhala en Tamil werden gebruikt in de keuken en bij de bedienden en ongeschoolde arbeiders. De term 'Kaduwa' of zwaard werd door de Singalese bevolking gebruikt om Engelsen aan te duiden, "als een wapen om hen neer te slaan, te intimideren en te controleren." (Goonetilleke 2005). Kaduwa werd ook gebruikt om zichzelf voor gek te zetten door te proberen in het Engels te spreken.[7]

Daya Dissanayake

And shouted in chorus, "Gihing wareng", as my farewell.

My mother pretended not to hear the insult.
The snobbish little bastards! But how can I blame
Them? That day I was deeply ashamed of my mother.
Now, whenever I remember, I am ashamed of my shame.

7 Sri Lankan Literature in English (the paper presented at the XIV Comparative Literature Association of Indi. Maulana Azad National Urdu University hyderabad)

EEN TULP IN LOTUSLAND

Inleiding

De dissertatie van Rosita Joan Henri bevat een hoofdstuk over de Nederlandse taal op Sri Lanka. Ik neem een deel over. *A tulip in Lotusland* geeft interessante parallellen met de streektaalbewegingen in het Nedersaksisch taalgebied. De Dutch Bugher Union,vereniging van deNederlandse nazaten op Sri Lanka maakt 0,7% uit van de bevolking. Ze gaat strijdend ten onder, deels door de nadruk op hun etniciteit/identiteit, gebaseerd op een – vermeend – gemeenschappelijk verleden..

2.5 De Nederlandse taal[8]

Het Nederlands lijkt na de Britse overname snel in onbruik te zijn geraakt. In de Wolvendaal Dutch Reformed Church, Colombo, werden nog tot kort na 1849 regelmatig diensten in het Nederlands gehouden.[9] Het doopregister van Charles Ambrose Lorenz werd bijvoorbeeld in 1829 in het Nederlands geschreven, drieëndertig jaar na de Britse overname. Blaze (l948 :6) geciteerd,

> Het Kind geborn den 8 te Juli
> te worden genoemd Charles Ambrose Lionel
> De Ouders zijn
> Johan Frederik Lorenz en Anna Petronella Smith, echtelieden.
> De Doop-Getuigen zijn.
> Robert Charles Roosmalecocq
> Maria Theresa de Leeuw, weduwe Elsenhanz
> en Anna Sophia Carolina Lorenz.

Lorenz werd echter Engelstalig opgevoed en hoewel hij ook Nederlands kon spreken, verwierf hij die vaardigheid pas in latere jaren. De meesten van zijn generatie Nederlandse Burghers hadden weinig kennis van die taal.

8 Ik baseer me deels op de dissertatie 'A tulip in lotus land' The rise and decline of Dutch Burgher ethnicity in Sri Lanka by Rosita Joan Henri Thesis submitted for the degree of Master of Arts The Australian National University, Department of Prehistory and Anthropology April 1986 Pdf via academia.edu

9 Persoonlijke communicatie, dominee Dunstan Thuring, Wolvendaalkerk, Colombo.

Een aantal Burghers heeft zich afgevraagd waarom het Nederlands na de Britse overname zo snel in onbruik raakte (bijv. Anthonisz, 1908; Toussaint, 1942). Toussaint (1942 :42) noemt de volgende oorzaken,

(a) Portugees was het voertaal tussen heersers en onderdanen toen de Nederlanders op het eiland aankwamen;
(b) het was de taal die werd gesproken door de Portugese vrouwen met wie de Nederlanders zich mengden, en ook door de slaven die door hen werden gehouden;
(c) het voortbestaan van de Nederlandse taal werd door de Britten niet gunstig beoordeeld;
(d) de Nederlanders vonden het onmogelijk om Nederlandse scholen te onderhouden en Nederlandse literatuur te verkrijgen;
(e) kennis van het Engels was onontbeerlijk voor werk onder de Britten;
(f) het ontbreken van voorzieningen in latere jaren om de studie van het Nederlands nieuw leven in te blazen.

Hieraan moet worden toegevoegd dat tijdens de VOC-periode de Nederlandse taal vooral in de hogere kringen van de gemeenschap werd gesproken. Veel van de compagniesdienaren, vooral in de lagere rangen en de soldaten, waren niet van oorsprong Nederlands, maar spraken andere Europese talen als moedertaal. Zo werd het Portugees Creools de lingua franca, zelfs onder de personeelsleden van de compagnie. Aangezien, zoals Toussaint opmerkte, veel van hen trouwden met vrouwen van Portugese afkomst, zouden hun kinderen zijn opgegroeid met Portugees Creools als eerste taal, versterkt door het feit dat de meeste huishoudens van Burghers slaven hielden die Creools spraken en aan wier zorg de kinderen doorgaans werden toevertrouwd. Van Goor (1978 :93) merkte op dat de Nederlandse schoolautoriteiten grote problemen ondervonden bij het onderwijs aan Burgerkinderen omdat er thuis geen Nederlands werd gesproken.

Toen de Britten de Maritieme Provincies overnamen, bleek dat gecreoliseerd Portugees de moedertaal was van de meeste Burgers. Percival (1803 :90) schreef,

De taal die zowel door de Europeanen als de Aziaten die

> in Colombo verblijven, het meest gesproken wordt, is het Portugees van India, een basaal verbasterd dialect, totaal verschillend van dat wat in Portugal gesproken wordt... Op Ceylon is het dialect bijzonder nuttig om begrepen te worden en inderdaad, zonder dat is het onmogelijk om een gesprek te voeren met de Nederlandse dames, aangezien zij zelden iemand op een andere manier aanspreken.

De Zilwa (1967 :5) zelf een Nederlandse Burgher, haalt herinneringen op aan zijn grootmoeder, geboren in 1795[10]

> Zij sprak Indo-Portugees en Singalees en een paar woorden Engels. Ze had geen gelegenheid om Nederlands te spreken, maar ik denk dat ze de taal gekend moet hebben, want ze was al twintig jaar Nederlands onderdaan en was lid van de kerk van Wolvendahl, waar de diensten in het Nederlands werden gehouden. Waarschijnlijk werd het Indo-Portugese dialect, hoewel een verbasterd patois,[11] eenvoudiger en welluidender dan het vlotte Nederlands door de Burgherdames verkozen boven de taal van hun voorouders.

Beide citaten hebben betrekking op vrouwen die in hun dagelijks leven weinig gebruik maakten van het Nederlands. De mannen daarentegen, vooral zij die voor de compagnie gingen werken, zouden de taal dagelijks hebben gebruikt tijdens hun werk en in een officiële hoedanigheid. Tegenwoordig wordt noch Portugees Creools, noch Nederlands gesproken onder de Nederlandse Burghers, hoewel onder sommige Portugese Burghers nog Portugees Creools wordt gesproken.[12]
Tot het einde van de negentiende eeuw schijnt er Portugees Creools te zijn gesproken onder de Nederlandse Burghers. Bijvoorbeeld, in een brief aan zijn moeder (geen datum, ongeveer 1856-60) schreef Alfred Drieberg, een Nederlandse Burgherman die King's College in Londen bezocht, over een andere Ceyloniër

10 De Zilwa's grootmoeder was eigenlijk maar één jaar Nederlands onderdaan geweest, niet twintig zoals De Zilwa stelt.
11 Dialect, volkstaal
12 Zie de studie van I.R. Smith. Sri Lanka creoolse Portugese fonologie. Int. J. Dravid Ling 1978, 7 (2):248-406.

die hij daar had ontmoet,

> Ik mag Aserappa erg graag. Hij is een heel aardige jongeman. Hij ging met mij in dezelfde omnibus naar huis en begon een Portugese conversatie.

Evenzo vermeldt hij in een andere brief aan zijn moeder van mei 1860 dat zijn neef Walter Drieberg, die onlangs in Londen was aangekomen, die naar dezelfde school ging en geplaagd werd met zijn kleren, had hem in het Portugees gevraagd waarom de Engelse jongens hem uitlachten. In dezelfde periode schreef Alfred Drieberg[13] aan zijn grootvader,

> Het spijt me dat ik geen lessen Nederlands van u heb genomen, waarvan ik me herinner dat u begonnen bent het me te leren - alleen ben ik nooit verder gekomen dan de eerste drie letters!

De enige sporen van het Nederlands die tegenwoordig in Sri Lanka te vinden zijn, afgezien van plaatsnamen en culinaire lekkernijen, zijn leenwoorden in het Singalees en vooral in het Portugees Creools.

Hesseling (1979: 25-9) noemt een aantal voorbeelden die meestal begrippen weergeven die deel uitmaken van het officiële taalgebruik. Zoals Hesseling suggereert,

> Deze termen zijn zeker niet ontleend aan een marginale taal, maar eerder via associatie met personen van aanzien. Ik herinner me de woorden druk, drukker, volmacht, juffrou, grad, handschoen, notaris, horloge, regel, zegel, advokaat, boek, enz. Vervolgens komen bekende woorden voor, maar vulgaire uitdrukkingen en scheldwoorden ontbreken. Dit is volledig in overeenstemming met de status van "zondagstaal" die het Nederlands in Ceylon had.

13 Deze brieven zullen worden gepubliceerd in People in-between: an anthology of literature and letters relating to the Burghers in mid-nineteenth century Sri-Lanka, onder redactie van Percy Colin-Thome, Ismeth Raheem en Michael Roberts. Michael Roberts heeft mij vriendelijk toegang gegeven tot het manuscript.

Een lijst van Nederlandse leenwoorden die Sannasgala geeft in zijn studie *Sinhala Vocables of Dutch Origin* (1976 :67-86) lijkt het argument van Hesseling te ondersteunen. De meeste van deze termen houden verband met het werk van de Nederlandse administratie en de erfenis van het Romeins-Nederlands recht. Bijvoorbeeld,

Singalees	Nederlands	
budala-ya	boedel	persoonlijk bezit
kantoru-va	kantoor	office
kuvitansi-ya	kwitantie	bon
perakalasi-ya	procuratie	volmacht

Andere woorden hebben vooral betrekking op huisraad, gebruiksvoorwerpen, kleding, persoonlijke versieringen, sommige handelswerktuigen en bouwtermen. Bijvoorbeeld,

Singalees	Nederlands	
balka	balk	
ramu-va	raam	
arukku-va	ark	(boog?)

Aangezien Portugees creools de thuistaal was van de meeste Burghers tijdens de Nederlandse periode, is wat hier van belang zou moeten zijn niet zozeer de positie van het Nederlands en waarom het zo snel na de Britse overname niet meer werd gesproken, wat de Nederlandse Burghers bezighield toen zij probeerden de taal nieuw leven in te blazen in het begin van de twintigste eeuw, maar de positie van het Portugees Creools. Veelzeggend is dat het Creools onder sommige Burghers niet meer werd gesproken, terwijl anderen het tot op de dag van vandaag bleven gebruiken. Ik stel voor dat dit de taakverdeling tussen deze twee groepen Burghers in de koloniale samenleving weerspiegelt. De meer bevoorrechte Nederlandse Burghers vereisten een hoog niveau van geletterdheid in het Engels om de voor hen beschikbare werkgelegenheid te kunnen bezetten, d.w.z. in de Clerical Service en in de juridische en medische beroepen. De interne klassenstructuur van de Burghers kwam dus tot uiting in het al dan niet gebruiken van het Portugees Creools.

***

Leenwoorden uit andere bronnen[14]
kakkussiya Toilet Kakhuisje

Van Ginneken (1928, 306) noemt ook poffertjes in Singalees bekend als popercis.

Google translate ijzerkoek naar Singhalees. yakada kek

***

Volkslied
Traditionele Nederlandse aangelegenheden zoals de verjaardag van koningin Wilhelmina werden gevierd. Maar vooral de jaarlijkse viering van Sint-Nicolaasavond op 5 december werd de belangrijkste uitdrukking van de Nederlandse verbondenheid. Dit gebeurde meestal in de vorm van een feest, met als hoogtepunt een bezoek van "Sint-Nicolaas" met geschenken voor de kinderen. In 1948 nam de (Dutch Burgher Union) DBU de volgende variant door R.G. Anthonisz van het vaderlandse lied *Wien Neerlandsch Bloed* aan als haar 'volkslied',

HET LIEVE VADERLAND
Wij, in wiens aderen Nederlands bloed stroomt,
Een warme en zwellende stroom,
Wiens harten met kinderlijke vurigheid gloeien,
Sluiten ons aan bij dit heilige thema.
Met stem en hart ontdaan van angst,
Hand in hand,
Heil aan u, land waar onze vaders van hielden,
Het Lieve Vaderland!

Eerlijk rijk, zij wonnen van de oceaan,
De wieg van ons ras,

14 Zie ook: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Sinhala_words_of_Dutch_origin en Spektator. Jaargang 5 (1975-1976) [p. 245][Deel 4] Dutch loan words in Sinhala L. Peeters and B.P. Sannasgala dbnl.org

Waar al hun edelste daden werden verricht,
Het thema van zang en lof.
Wij onderdanen van de grote Engelse koning,
Van Ceylon's verre strand,
brengen u ons liefdevol eerbetoon,
Het Lieve Vaderland!

Mogen wij die hier, tussen het zwoegen en strijden,
Met verschillende klasse en geloof,
moed nodig hebben in onze levensloop,
Onze vaders deugden in acht nemen.
Zij, toen ze door zware onderdrukking werden beproefd..,
bleven zij trouw aan zichzelf:
Hun wachtwoord kan nog steeds onze gids zijn.
Het Lieve Vaderland!

Laten we trouw blijven aan ons ras,
strijdend met al onze kracht,
In alle landen, wat er ook gebeurt..,
om altijd het juiste te doen.
Om onze roem te bewaken, onze trots te behouden,
Laat ons verenigd staan:
Onze inspiratie en gids,
Het Lieve Vaderland![15]

---

15 HET LIEVE VADERLAND (The Dear Fatherland)
We in whose veins Dutch blood doth flow,
A warm and swelling stream,
Whose hearts with filial ardour glow,
Join in this sacred theme.
With voice and heart from fear removed,
United hand in hand,
We hail thee, land our fathers loved,
Het Lieve Vaderland!

Fair realm, they from the ocean won,
The cradle of our race,
Where all their noblest deeds were done,
The theme of song and praise -
We subjects of great England's King,
From Ceylon's distant strand,
To thee our loving tribute bring,
Het Lieve Vaderland!

May we who here, mid toil and strife,

Zwarte min

Een Portugese franciscaner broeder, naar eigen zeggen geboren uit blanke ouders in India, klaagde in 1640 dat hij en zijn soortgenoten door hun in Europa geboren collega's "negers" werden genoemd. Zij voerden aan dat sommige Creoolse broeders weliswaar van zuivere Europese afkomst waren, maar dat het feit dat zij in hun jeugd door Indiase ayahs waren gezoogd, voldoende was om hun bloed en hun karakter voor de rest van hun leven te besmetten.

Ook de Franse ontdekkingsreiziger Le Gentil de la Barbinais geloofde dat de Portugese burgers in Bahia (Brazilië), waar hij in 1718-19 verbleef, hun voorkeur voor "gekleurde vrouwen" te danken hadden aan het feit dat zij door slaven waren gezoogd.

With diverse class and creed,
Need courage in our race of life,
Our father's virtues heed.
They, when by sore oppression tried,
True to themselves remained:
Their watchword still may be our guide-
Het Lieve Vaderland!

True to our race let us abide,
Striving with all our might,
In all estates, what e'er betide,
Always to do the right.
To guard our fame , maintain our pride,
United let us stand:
Our inspiration and our guide,
Het Lieve Vaderland!

KAMEROEN

In 1973 en 1976 was ik enige tijd in Kameroen. Dit land, en daarmee Afrika, liet diepe indrukken na. In mijn proza komt deze kennismaking met de andere cultuur, – ik kende de strekking van dat woord nog niet – en met wat nu heet; de zwarte mens, vaak naar voren.

In 1973 kocht ik in Douala, Kameroen, *La nasse*, een roman van Patrice Ndedi-Penda. Ik vergat de roman te lezen. Bijna 50 jaar na dato heb ik die schuld ingelost. Met hulp van digitale media heb ik het boek vertaald. Ik heb tevergeefs geprobeerd de schrijver (*1945) te vinden. De uitgever in Yaoundé bestaat niet meer.

Literaire geschiedenis van Kameroen

Wie wil kan veel overeenkomsten ontdekken tussen de groei en ontwikkeling van literatuur in Drenthe en in Kameroen. In Drenthe ligt het min of meer serieuze begin rond het midden van de 19e eeuw. In Kameroen is de start een halve eeuw later, mede door de kleine bevolking en de laag-/ongeletterdheid rond 1900.

In Drenthe blijven de streekromans tot ca. 1950 steken in dorpsromantiek. Mij zijn geen streekromans bekend met politieke, patriottische, of religieuze thema's. De Wereldoorlogen komen niet ter sprake. Pas ver na 1950 is er aandacht, zij het zeer beperkt, voor diversiteit, seks en emancipatie. Diversiteit naar geslacht en kleur ken ik niet in regioromans in het Nedersaksisch taalgebied. Geslacht gaat immer over: zwien op ledder. Neger komt enkele malen voor in uitdrukkingen als 'Zwart as een neger'. Pas in de jaren 70 krijgen zwarten een minieme bijrol in Drentse literatuur. Na 1990 zijn gekleurde mensen weer uit de regioliteratuur verdwenen.

In literatuur in Kameroen komen politiek, racisme, kolonialisme, bevrijdingsoorlogen, corruptie, emancipatie wel naar voren. Net als in Drenthe[16] verschijnen in Kameroen, met meer en minder succes, literaire tijdschriften. Literatuur in

16 In Drenthe verschijnt na *Oeze volk* het periodiek *Roet* (met een zwart omslag).

lokale talen is zeldzaam. Er vindt nauwelijks/geen uitwisseling plaats tussen Engelse (West-Kameroen) en Franse literatuur. Het aantal vrouwelijke schrijvers neemt snel toe. Van internationale doorbraak is zelden sprake.

Wie meer overeenkomsten wil ontdekken kan de Drentse standaardwerken van Henk Nijkeuter op het web raadplegen.

Wat heeft de samenstelling van deze *Reis door koloniaal erfgoed* mij opgeleverd? Waar kan een lezer van onderhavig werk zijn/haar voordeel mee doen?

Literatuur

La nasse was de aanleiding me in regioliteratuur in Kameroen (Afrika) te verdiepen. *De fuik* is een streektaalroman, in veel opzichten vergelijkbaar met regioromans uit het Nedersaksisch taalgebied.

In *De fuik* komen geen blanken (witte mensen) voor. In een vijftal Drentse romans en ook in *Keerlke* van Wilhelmine Siefkes (Ostfriesland) komen geen zwarte mensen voor. De zoekterm neger levert o.m. "Zo zwart as een neger." Getinte mensen komen in Drenthe pas na 1960 in de literatuur tevoorschijn. De eerste zwarten in Drenthe waren wellicht Amerikaanse soldaten in 1945. – De zwarte soldaten waren vooral chauffeurs, ze mochten niet vechten. – Ik ben een van de eersten die in Drentse literatuur negers in een kort verhaal en later in romans laat optreden; mijn karakters zijn veelal zwarte vrouwen die net zo intelligent zijn als de schrijver – of intelligenter en vooral sociaal vaardiger. Ook in mijn Nederlands werk komen tot 2019 negerinnen voor. Lees *Sjapó en de Figurant* als kenmerkend voorbeeld. Na 2020 is het speelveld, dankzij Zwarte Piet ten goede gekeerd.

Een bloemencorso als in 2012 is heden niet meer denkbaar.

Conflicten in *De Fuik* en de regioromans zijn vrijwel identiek: strijd om macht via huwelijk, geld, aanzien, schoonheid, opleiding. Blijkbaar zijn dit universele constanten.

Status in Drentse regioromans gaat net als in *De Fuik* ook via dure alcoholische drankjes en sigaren (in Drenthe) en sigaretten (in Kameroen). Via paardenkoetsen (in Drenthe; notaris, burgemeester,…) en via dure auto's (in Kameroen).

Minachting voor intellect en boekenwijsheid komt bij beide voor, naast statusverhoging door (academische) studies. Ook speelt (bij)geloof in beide landen een rol. Kruidenmengsels van boomschors enz. zijn ook bij de Podagristen te vinden.

Minnekozen levert in de romans vergelijkbare passages. *De Fuik* (1971) is hier en daar directer. De prijs van de diensten van een prostitué staat vermeld (100 CFA, ca. 1 Euro). Het duurt tot na 1980 voor enige seks in Drentse literatuur voorkomt.

> In het begin had hij zich stevig verzet om niet gehecht te raken aan Colette. Voor hij haar leerde kennen had hij veel meisjes gehad. Het was nooit bij hem opgekomen om te trouwen. Hij gebruikte ze voor de gezelligheid, in de overtuiging dat iedereen er plezier aan beleefde, en daarom had hij, de eerste keer dat ze zijn kamer was binnengekomen, ook met Colette willen slapen. Het meisje was plotseling van het bed opgestaan, had haar tas gepakt en was bijna rennend naar buiten gegaan. Hij was verbluft achtergebleven en was, overdonderd, in lachen uitgebarsten. Als was hij een filosoof had hij tegen zichzelf gezegd: "Dat is het risico van het vak." Hij was opzoek gegaan naar andere meisjes. (De fuik p. 45)

> Nee, Ekandè, je houdt niet van me! Je wilt met me naar bed en dat is alles. Het is me volslagen duidelijk.
> Ekandè barst uit in een minachtende en vulgaire lach.
> - Je hebt geen verbeelding, meisje! Denk je dat ik zo'n fortuin zou uitgeven aan een simpele neukpartij? Weet je hoeveel het kost om met een meisje naar bed te gaan in ons land, waar dan ook? ... honderd francs maximum! Waarom zou een man al zijn fortuin uitgeven om een koe te kopen als melk zo goedkoop is? Je zou de laatste van de idioten moeten zijn, of echt van de koe houden ... En ik hou van de koe!
> - En ik ben die koe!

- Ik hou van je.
- Nee, je wilt mij! Het is zinloos om het te ontkennen, het is overduidelijk. Dat is niet hoe liefde klinkt.
- Misschien is het ... Maar je schooljongen wil ook met je naar bed, tenzij hij dat al gedaan heeft en ... (De fuik p. 55)

In de (Drentse) regioromans (rond 1920) blijft het bij handen vasthouden en een kus op de trap naar de kelder.
In *De fuik* meppen soldaten de hoofdpersoon het ziekenhuis in (schedelbasisfractuur, gebroken ribben). Rivaliserende stammen gaan met elkaar op de vuist. In de (Drentse) regioromans blijft het bij schelden en roddelen over witgesokte immigranten uit Schoonebeek en over domme Poepen (Duitsers).

In *De fuik* komt een enkele maal de invloed van de vroege kolonisator tevoorschijn. Ich bin nicht ein Hund (p. 100) zegt een van de karakters. Bij heftige emotie volgen kreten in de plaatselijke taal. Voor begroetingen komen verbasteringen van Engelse en Franse uitdrukkingen voor. Amiss (amice), Massa (master). In Drentse regioromans spreken 'geleerden' nogal eens 'Hollands'. In sommige regioromans zijn enkel dialogen in de streektaal.

De geschiedenis van literaire tijdschriften in Drenthe en Kameroen is vrijwel identiek. Marginale, maar heftige worstelingen om proza en poëzie over het voetlicht en onder de lezers te brengen. In Kameroen gebeurde literair 'alles' honderd jaar later, vergeleken met Drenthe. Ik vermoed dat de laaggeletterdheid en gebrek aan waardering voor de eigen literatuur op dit moment op vergelijkbare eenzame hoogte staan.

De fuik en de (Drentse) regioromans geven een aardig beeld van het mondiale dagelijkse dorpsleven in hun tijd.

DE KAMEROENSE LITERATUUR IN EEN OOGOPSLAG

Volgens David Ndachi Tagne is de "milde controverse" rond de oorsprong van de Kameroense literatuur te wijten aan een complexe koloniale geschiedenis waarin de Fransen en Engelsen na de Eerste Wereldoorlog de macht overnamen van de Duitsers. Over het geheel genomen domineerden de Fransen de literaire productie gedurende de 20e eeuw, hoewel het aan de Duitse en Engelse missionarissen en vooral aan de plaatselijke intelligentsia te danken is dat het schrift in het gebied werd geïntroduceerd, d.w.z. dat er teksten in (de lokale taal) Douala werden geproduceerd, in het Engels en later in het Duits. Sultan Ibrahim Njoya bijvoorbeeld, die aan het eind van de negentiende eeuw het intellectuele leven in de streek van Bamum domineerde, vond zijn eigen alfabet uit en schreef verschillende delen die gewijd waren aan het recht, de kennis en de gebruiken van Bamum. Pas in de jaren 1920 werd dit geschrift opgegeven toen de Fransen zijn drukpersen vernielden, al zijn scholen sloten en hun eigen taal en onderwijsmateriaal oplegden.

Rudolph Douala Manga Bell was een andere intellectueel die een vooraanstaande figuur in zijn land zou worden. Na een rechtenstudie in Europa keerde hij terug naar Kameroen waar hij het opperhoofd van de Douala's werd, maar zoals zovele anderen werd hij uiteindelijk standrechtelijk geëxecuteerd door een koloniale overheid die niet bereid was om juridische onderhandelingen aan te gaan met een Afrikaanse advocaat.

In deze tijd publiceerde **Joseph Ekolo** zijn indrukken van Europa onder de titel *Wie ein Schwarzer das Land der Weiszen ansieht* (Visie op de blanke wereld vanuit een zwart perspectief). In 1932 publiceerde Jean-Louis Njemba Medou *Nnanga Kon* in de taal Boulou, een boek dat soms wordt beschouwd als de eerste roman van een Kameroense auteur. Tot de eerste Kameroense auteurs die in het Frans schreven behoorden Isaac Moumé Etia, die in de jaren '20 en '30 een paar korte verhalen schreef, en Louis Pouka Mbague, die in de jaren '40 en '50 in Parijs veel lof oogstte. Zijn zin "*Oh Frankrijk, u bent*

onze enige hoop [...] u bent de redding van de zwarte mens", vat de essentie van zijn werk samen.

Wat algemeen bekend is geworden als de eerste generatie Kameroense romanschrijvers, verwijst naar een groep auteurs die een kritische en nauwgezette analyse van de kolonisatie als missie hebben. Mongo Beti (alias Eza Boto), René Philombe, Francis Bebey en Ferdinand Oyono (in zijn jeugd), zijn misschien wel de bekendste vertegenwoordigers van deze periode. De tweede generatie schrijvers is gegroepeerd rond schrijvers die uiting geven aan hun verwarring en die, ondanks hun pessimisme, hun land uit de sociaal-economische stagnatie willen zien komen die volgde op de euforie van de eerste jaren van de Onafhankelijkheid. Mongo Beti begon na een stilte van vijftien jaar weer te schrijven met zijn *Autopsie d'une décolonisation* [Een dekolonisatie ontleed] terwijl andere schrijvers zoals René Philombe, Pabé Mongo, Yodi Karone, Paul Dakeyo, David Ndachi Tagne, Joseph-Jules Mokto, Paul Tchakoute en vele anderen hun afschuw uitspraken over die bloedige regimes waarvan het meedogenloze streven naar macht een kenmerk werd van de Afrikaanse politiek.

Als men de memoires *Auf der Savane: tagebuch einer Kamerunreise* van **Marie Pauline Thorbecke** uit 1914, de zeer korte autobiografie van Marie-Claire Matip en de uitstekende roman van Thérèse Kuoh Moukouri uit 1956 (en gepubliceerd in 1968) buiten beschouwing laat, moet men wachten tot de jaren van de Onafhankelijkheid om vrouwelijke romanschrijvers hun opwachting te zien maken. Tot de eersten behoren Marie-Thérèse Assiga Ahanda en Lydie Dooh Bunya, en ook vrouwelijke toneelschrijfsters, Rabiatou Njoya en Werewere Liking (die naar Ivoorkust is verhuisd).

De laatste jaren hebben verschillende Kameroense vrouwen hun bijdrage geleverd aan het corpus van de Kameroense schrijfkunst, en Calixthe Beyala heeft zich op de internationale scène als een zeer succesvol auteur gevestigd. De laatste jaren hebben heel wat nieuwe Kameroense auteurs de aandacht van de critici getrokken. Onder hen Brigitte Tsobgny *Amours tyranniques* (2006), Léonora Miano *Contours du jour qui vient* (2006) en Elizabeth Tchoungui *Je vous souhaite la pluie* (2006), enz. [17]

17 https://aflit.arts.uwa.edu.au/CountryCameroonEN.html#overview

Vijftig jaar Kameroense literatuur... vijftig jaar vooruitgang?

12/02/2012

Door gdeeh

De literatuur in Kameroen begon in de koloniale periode en bereikte haar hoogtepunt rond de onafhankelijkheid (1960 Franse deel, 1961 Engelse deel; Duits tot einde van WOI.), voordat zij aan kracht verloor en de laatste tijd weer aan kracht won.

Het eerste boek geschreven door een Kameroener was *Nnanga Kon*, gepubliceerd in de taal Bulu in 1932 door Jean-Louis Njemba Medou. In dezelfde periode verschenen de eerste Franstalige Kameroense boeken van Isaac Moumé Etia, die in de jaren twintig en dertig enkele verhalen schreef, en van Louis Pouka Mbague, een dichter die over Frankrijk zong.

In 1953 publiceerde Mongo Beti zijn eerste korte verhaal, *Sans haine et sans amour*, in het tijdschrift *Présence Africaine*, onder leiding van Alioune Diop, en in 1954 zijn eerste roman, *Ville Cruelle*, onder het pseudoniem Eza Boto. Hij ging in een razend tempo door met *Le pauvre Christ de Bomba* in 1956, dat een schandaal veroorzaakte met zijn satirische beschrijving van de missionaris- en koloniale wereld, *Mission terminée* in 1957, dat in 1958 de Prix Sainte-Beuve won, en *Le Roi miraculé* in 1958.

Pas in 1959 verscheen *Tante Bella* van Joseph Owono, de eerste roman die door een Kameroener in het land werd uitgegeven door de Librairie Au Messager in Yaoundé.

Onafhankelijkheid 1960/1961

De onafhankelijkheid bracht een grote frisse wind met zich mee, die beroemde schrijvers voortbracht, die in latere perioden moeilijk te overtreffen zouden zijn. Hun onderwerp is de Afrikaanse koloniale samenleving zoals die zich aan hen openbaart, met haar tekortkomingen, de verhoudingen tussen kolonisten en inboorlingen, haar plaats in de wereld van de beschaafden, met als

extra bonus de lange en moeizame geboorte van een "koloniale negermaatschappij op zoek naar een identiteit die geminacht wordt door de asymmetrie van de door de kolonisatie opgelegde verhoudingen", om Marcelin Vounda Etoa te citeren. De vitaliteit van de literatuur in Kameroen komt onmiddellijk in haar ware licht te staan met een keur aan schrijvers:

- Ferdinand Oyono's Beti met *Une vie de boy* en *Le vieux nègre et la médaille* in 1956 en
- *Chemin d'Europe* in 1960, door Thérèse Kuoh Moukouri, met *Rencontres Essentielles*, geschreven in 1956 (en gepubliceerd in 1967),
- Elolongue Epanya Yondo met *Kamerun Kamerun* in 1960,
- Jean Ikelle Matiba, die in 1963 de Grand Prix Littéraire de l'Afrique Noire won met *Cette Afrique-là*,
- René Philombe die *Lettres de ma cambuse* publiceerde in 1964 en *Les Blancs partis, les Nègres dansent* (1972) en de Mottart-prijs van de Franse Academie won,
- Henri-Richard Manga Mado met *Complainte d'un forçat* (1971),
- Mbella Sonne Dipoko met *Because Of Women* in 1964 en *A Few Nights And Days* in 1966,
- Francis Bebey met *Le fils d'Agatha Moudio*,
- François-Marie Borgia Evembe met *Sur la terre* en *Passant*, beide Grand Prix Littéraire de l'Afrique Noire in 1967,
- Stanislas Owona met *Le Chômeur* in 1968,
- Guillaume Oyono Mbia met *Trois prétendants... un mari* (1962), Ahmadou Ahidjo Prijs,
- Gilbert-Rémy Medou Mvomo met *Afrika ba'a* (1969), *Mon amour en noir et blanc* (1971), *Le Journal de Faliou* (1972),
- L'abbé Mviena, Grand Prix Littéraire de l'Afrique Noire voor *L'Univers culturel et religieux du peuple Bétien* 1971,
- Étienne Yanou, Grand Prix Littéraire de l'Afrique Noire voor *L'Homme-dieu de Bisso* in 1975,
- Abel Eyinga met *Mandat d'arrêt pour cause d'élections: de la démocratie au Cameroun*: 1970-1978 in 1978,
- Yodi Karone, Grand Prix Littéraire de l'Afrique Noire met *Nègre de paille* in 1982.

Deze gouden periode, deze winnende generatie, eindigde in 1984 met Vive le Président van Daniel Ewande. We moeten

wachten tot 1994 in de volgende generatie om het te zien:
- Calixthe Beyala, Grand Prix Littéraire de l'Afrique Noire met haar roman *Maman a un amant*,
- Patrice Nganang met *Temps de chien* (2001), Grand Prix Littéraire de l'Afrique Noire in 2003,
- Léonora Miano won in 2006 de Prix Goncourt des Lycéens met *Contours du jour qui vient*, na *Les lauriers verts de la forêt des livres*, Révélation 2005; de Prix Louis Guilloux 2006; de Prix Montalembert du premier roman de femme 2006; de Prix Réné Fallet 2006; de Prix Bernard Palissy 2006 met haar roman *L'intérieur de la nuit*.

Inzinking

En dan niets. Een algehele black-out. Kameroen, dat tot dan toe een land van winnaars was, is blijkbaar vervallen tot middelmatigheid, dankzij een ernstig gebrek aan cultuurbeleid in combinatie met een steeds scherper wordend amateurisme van de kant van de schrijvers zelf. Daarom wordt sinds 1975 geen onderscheiding meer toegekend aan een Kameroener die in het land woont. Dit zegt alles. Het koudvuur dat het land teistert is niet bevorderlijk voor het ontstaan van talent, tenzij het om pluimstrijkers gaat, zoals onze muziek tot haar parool heeft gemaakt. Kameroen won acht grote prijzen tussen 1963 en 1982, twee tussen 1982 en 2003, en Léonora Miano die ons nu (2012) redt met alleen al zes onderscheidingen tussen 2005 en 2006.

Niemand mag vergeten dat deze literatuur reeds lang wordt ondersteund door tijdschriften waarvan de bijdrage van essentieel belang blijft. Dat zijn ze: *Ozila, Le Cameroun littéraire* en het zeer machtige tijdschrift *Abbia*. Ze zijn nu allemaal verdwenen. Hun fakkel is echter overgenomen door *Patrimoine*, een maandblad dat sinds vijf jaar verschijnt, vooral dankzij de steun van de Franse ontwikkelingssamenwerking.

Nieuwe identiteit

Deze literatuur, die hoofdzakelijk uit romans bestaat, valt in de categorie van de protestromans, waarvan Jacques Chevrier zegt dat zij:

"de malaise of de woede weerspiegelen van mannen die onderworpen zijn aan een westerse cultuur die zij verwerpen en

waarvan de gevolgen zich zowel op het niveau van de groep als van het individu voordoen"[2].

Het is een zoektocht naar de Kameroense identiteit, na de misbruiken, de plunderingen en de lynchpartijen van de koloniale periode, terwijl het politieke verval wordt voorspeld. Je hoeft alleen maar Daniel Ewande en Abel Eyinga te lezen.

Toch hangt verandering in de lucht. Het markeert iets ondanks de opvallende afwezigheid van de internationale onderscheidingen van gisteren, vooral omdat er in dit land geen nationale onderscheidingen zijn om literatoren aan te moedigen, hun pennen te scherpen en navolgers te creëren. In deze generatie zijn de meest representatieve die kunnen worden genoemd:

Paul Tchakouté met Samba (1980), Bernard Nanga met *Les Chauves-souris* (1980), Timothée Ndzaagap Tetankap met *Ce que je suis venu faire au monde* (1975), Alexandre Kum'a Ndume III met *Kafra-Biatanga* (1973), Patrice Kayo met *Hymnes et sagesse* (1970), **Patrice Ndedi-Penda** met *Le Fusil* (1973), Fernando d'Almeida met *Au seuil de l'exil* (1976), Paul Dakeyo met *Les Barbelés du matin* (1973), Daniel Etounga Manguele met *La Colline du fromager* (1979) Pabe Mongo met *Bogam Woup* (1980), Engelbert Mveng met *Balafon* (1972), Werewere Liking met *Orphée d'afric* (1981), Célestin Monga met zijn *Fragments d'un crépuscule blessé* (1990), Bole Butake met *The Survivors* (1989) Linus Twongo Asong met *The Crown Of Thorns* (1990), Marie Claire Dati Sabzé met *Les Écarlates* (1992), Gilbert Doho met *Noces de cendres* (1996), Gaston-Paul Effa met *Tout ce bleu* (1993), David Ndachi Tagne met *M. Handlock ou le boulanger politique* (1985), Ernest Alima met Apollo XI of een reuzensprong (1970), Evelyne Mpoudi Ngollé met *Sous la cendre le feu* (1990), Rabiatou Njoya met *La dernière aimée* (1974).

Om deze generatie samen te vatten kunnen we Joseph Owona Ntsama citeren, voor wie de plaatselijke schrijvers vandaag het best de:

"malaise van de literaire productie in Kameroen symboliseren, die te wijten is aan een amorfe institutionele omgeving en een boekenketen die, van de redactie tot de uiteindelijke publicatie, vaker wel dan niet een artistieke waas is"[3].

De officiële tweetaligheid in Kameroen is echter een hol woord gebleven. Het is inderdaad bijna onmogelijk voor een Engelstalige om een werk van zijn Franstalige buurman te lezen, en omgekeerd. Geen enkel werk van een Kameroense schrijver wordt in een andere taal vertaald, zodat een echt nationale literatuur ontstaat. Dit is alles wat er te zeggen valt, maar het is enkel om te zeggen dat er nog geen (verenigde) natie zal zijn.

Dialecten

En hoe zit het met de Kameroense literatuur in de nationale talen? Dit is een andere uitdaging die nog moet worden aangegaan. Ondanks enkele inspanningen hier en daar om werken in verschillende plaatselijke talen te produceren, leveren al deze inspanningen zeer wisselende resultaten. Verschillende taalgemeenschappen proberen een doodvonnis te voorkomen en bedrijven als Cerdotola, Cereltra, Crepla en Sil, die als brandweerlieden optreden, proberen nog een laatste vuist te maken, bij gebrek aan een echt taal- en cultuurbeleid in het land. Toch kunnen we nog steeds, naast enkele werken voor kinderen en enkele zeer vaak lukrake vertalingen van liturgische teksten, vermelden de pogingen van Gabriel Kuitche Fonkou met Shyəà nəÛthůÛm/Chants du coeur (2003), en Gabriel Déeh Ségallo met Shyə nə ndȯÛ/Chants pour demander (2008) en Ssa nəkhit 300 ne nəghă ŋgə^mbà/300 Proverbes Ng"^mbà (2010).

Tijdschrift

In februari 2002 zag het maandelijkse culturele tijdschrift *Patrimoine* het licht, dat vrijwel geheel gewijd is aan literatuur. Het is de boom die het bos verbergt. Er is inderdaad een bloeiend aantal jonge Kameroense schrijvers op het toneel verschenen, die zich op alle mogelijke manieren en willens en wetens willen laten gelden. De verklaarde leider schijnt Pabé Mongo te zijn. Volgens Marcelin Vounda Etoa ontwikkelt de schrijver Pabé Mongo zijn theorie over de nieuwe Kameroense literatuur (Nolica):

> Nolica is zowel een literaire theorie als een literaire praktijk. Het wil ontsnappen aan wat zijn schepper "het literaire maquis" noemt, dat gekenmerkt wordt door te veel symboliek op thematisch niveau en een taal die te veel het klassieke Frans respecteert. La Nolica wil een nieuwe ruimte en een nieuwe

tijdelijkheid ontwikkelen, de thema's van de Kameroense fictie vernieuwen door rekening te houden met "de items van de nieuwe tijd: AIDS, globalisering, de communicatie-explosie, genetische manipulatie [...] natuurlijk eeuwige oorlog, [...] eeuwige liefde, terrorisme, armoede na onderontwikkeling, ellende na armoede". Wat het schrijven betreft, "moedigt Nolica de domesticatie en de acclimatisatie van de schrijftaal aan".

De meeste van deze schrijvers publiceren hun werk ter plaatse. Dat zijn ze:

Marcel Kemadjou Njanke met *Cris de l'Ame,* zijn eerste dichtbundel en zijn eerste boek in 1994, na het winnen van de Centraal-Afrikaanse Prijs voor Jonge Poëzie, Séverin Cécil Abéga met *Le Bourreau* (2004), Bate Besong met *Beasts Of No Nation* (1994), David Fongang/Soh Magne met *Le bonheur immédiat* (2001), Patrice Nganang met *Temps de chien* (2001), Gabriel Kuitche Fonkou met *Moi taximan* (2001), François Nkémé met *Le Cimetière des bacheliers* (sd), Badiadji Horretowdo met *Chronique d'une destin* (2006), Brigitte Tsobgny met *Amours tyranniques* (2006), Léonora Miano met *L'Intérieur de la nuit* (2005) en *Contours du jour qui vient* (2006) en Elizabeth Tchoungui met *Je vous souhaite la pluie* (2006), Rose Djoumessi Jokeng met *Larmes en fleurs* (2007) Guillaume Nana met *Grains de poussière* (2007), Nathalie Étoke met *Un amour sans papiers* (1999) en *Je vois du soleil dans tes yeux* (2008), Marie-Julie Nguetse met *D'Amour et de flèches* (1998) en *Lisières enchantées* (2008).

De meeste van deze werken worden dan ook ter plaatse uitgegeven of in eigen beheer uitgegeven, met alle tekortkomingen die een dergelijke onderneming in handen van vaak niet erg deskundige mensen met zich mee kan brengen. En zelfs sommige daarvan, die in Frankrijk zijn gepubliceerd, vertonen gebreken wat betreft opmaak, spelling en semantiek.

Alarm

Reeds in 1980 hebben wij de alarmbel geluid over deze toestand met de publicatie van een artikel over "L'impression de la littérature au Cameroun: un fléau à enrayer"[4] Dertig jaar later is de situatie nog steeds niet veranderd. Meesterwerken als *Le Bonheur immédiat*

en Le Cimetière des bacheliers, en zelfs *Le Péché des agneaux* (2007), uitgegeven door Danoïa in Frankrijk, hebben, hoe mooi ze ook zijn, tekortkomingen die niet nalaten hun zonnige kant aan te tasten. Dit is te wijten aan het schrijnende gebrek aan een solide cultuurbeleid dat als beschermer en seculiere arm zou kunnen fungeren voor dit paradoxaal genoeg steeds groter wordende aantal schrijvers. Is het zinloos erop te wijzen dat de bijzondere toewijzingsrekening van het ministerie van Cultuur, die uitsluitend bedoeld is om steun toe te kennen aan scheppende kunstenaars, sinds 2008 geen cent heeft uitgekeerd aan schrijvers?

Alleen muzikanten schijnen de lievelingen van de staat te zijn. Zou dat komen omdat de meeste musici in hun pluimstrijkerij dithyrammen zingen over de mannen aan de macht? We hopen van niet. Maar met Nathalie Etoke, moge de zon op een dag voor allen schijnen en de nieuwe wegen verlichten van allen die zonder reden zijn onterfd, en nieuwe, harmonieuzere en meer symfonische stemmen baren, om uiteindelijk het leven te schenken aan "een beter Afrika, een nieuw Afrika, een ander Afrika, een Afrika zonder dictators, een Afrika zonder plunderaars, een Afrika van Vrijheid en Mensenrechten" (p. 83), en tot "de dag waarop de vleugels van de Revolutie zullen vliegen". (pp. 160-161)[5]

[1] Dit artikel was het onderwerp van een bijdrage tijdens de rondetafel ter afsluiting van de tweede dagen van de Carrefour dela Littérature, des Arts et dela Culture (C.L.A.C) in Douala, gehouden in het Centre Culturel Camerounais in dezelfde stad op 17 december 2010.

[2] CHEVRIER, Jacques, Littérature nègre, Parijs, Armand Colin, 1984, p. 99.

[3] OWONA NTSAMA, Joseph, "Diaspora en lokale schrijvers: een schets van de literatuur in Kameroen van gisteren tot vandaag".

[4] Dit artikel verscheen in verkorte vorm in Cameroon Tribune n°s 1911 en 1917 van zondag en maandag 26 en 27 oktober, en 2 en 3 november 1980, Yaoundé, blz. 2.

[5] DEEH SEGALLO, Gabriel, "Rêve, révolte et révolution dans Je vois du soleil dans tes yeux de Nathalie Étoke", in Essais critiques, ongepubliceerd, en in www.afrikibouge.com. Enkele reacties op het web.

• Steve Ekeuh 06/01/2013 à 9:55

• Ik heb genoten van deze analyse die gaat over de problemen waarmee de literatuur in Kameroen te kampen heeft. het was goed gedaan. maar het is echt teleurstellend dat de pen van de jaren '70 nu verloren is. als een paradox feliciteer ik *Heritage magazine* voor het blijven steunen van jonge Kameroenese schrijvers die genieten van het schrijven omdat het naar mijn mening de mooiste kunst is.

• Wat mij betreft, denk ik dat het echte probleem is dat jongeren meestal minder op de hoogte zijn van de voordelen van literatuur bij uitmuntendheid van een staat op cultureel niveau, maar in het tijdperk van globalisering vaker gericht zijn op andere studierichtingen. Bovendien zijn jongeren zelden geïnteresseerd in schrijven, gezien de uitbreiding van de massamedia. Ik schrijf bijvoorbeeld al korte verhalen sinds de tweede cyclus, maar niemand in mijn naaste omgeving is ooit geïnteresseerd geweest.

•https://mondesfrancophones.com/mondes-africains/cinquante-annees-de-litterature-camerounaise...-cinquante-annees-de-progres/

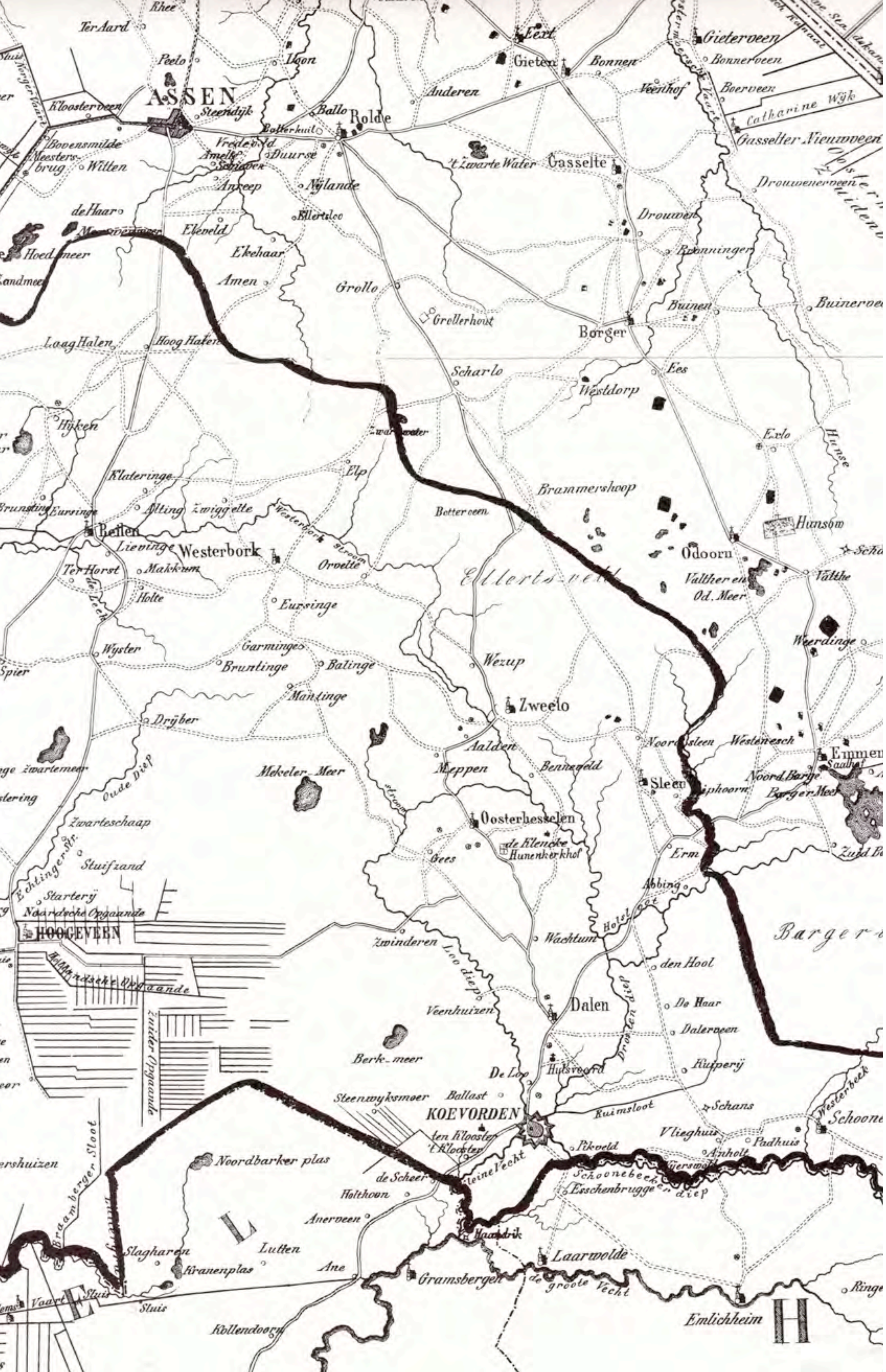

Rhee
Ter Aard
Peelo
Loon
Eext
Gieterveen
Gieten
Bonnen
Bonnerveen
ASSEN
Steendijk
Anderen
Veenhof
Boerveen
Kloosterveen
Ballo
Rolde
Catharine Wijk
Bovensmilde
Bolderkuil
Gasselter Nieuwveen
Meestersbrug
Witten
Duurse
't Zwarte Water
Gasselte
Anreep
Nijlande
Drouwenerveen
de Haar
Ellertsloo
Drouwen
Eleveld
Hoedmeer
Ekehaar
Amen
Grollo
Buinen
Buinerveen
Grollerhout
Borger
Laag Halen
Hoog Halen
Scharlo
Ees
Westdorp
Hijken
Exlo
Klateringe
Elp
Hunse
Brammershoop
Alting
Zwiggelte
Eursinge
Betterveen
Beilen
Hunsow
Lievinge
Westerbork
Odoorn
Ter Horst
Makkum
Orvelte
Valther en Od. Meer
Valthe
Holte
Eursinge
Ellerts-veld
Wyster
Weerdinge
Garminge
Spier
Bruntinge
Balinge
Wezup
Mantinge
Zweelo
Drijber
Aalden
Noordsleen
Westenesch
Emmen
zwartemeer
Mekeler Meer
Meppen
Benneveld
Noord Barge
Oude Diep
Sleen
Barger Meer
Zwarteschaap
Oosterhesselen
de Klencke
Hunenkerkhof
Gees
Erm
Stuifzand
Echtinger Str.
Starterij
Noordsche Opgaande
Ebbing
HOOGEVEEN
Holsloot
Barger
Zwinderen
Wachtum
Loo diep
den Hool
Zuider Opgaande
Veenhuizen
Dalen
De Haar
Dalerveen
Berk meer
Kuiperij
De Loo
Hulsvoord
Steenwijksmoer
Ballast
Schans
Westerbeek
KOEVORDEN
Ruimsloot
Vlieghuis
Padhuis
ten Klooster
't Klooster
Pikveld
Anholt
Noordbarker plas
de Scheer
Kleine Vecht
Schoonebeeker diep
Esschenbruggen
Braamberger Sloot
Holthoon
Anerveen
Laarwolde
Lutten
Slagharen
Kranenplas
Ane
Gramsbergen
de groote Vecht
Stuis
Emlichheim
Kollendoorn

Synopsis

In dit boek vind ie reisverhalen van Gerard Stout tegen het decor van het landschap van Drenthe, Groningen en Zambia. Ie kriegen een inkiek in de gedachtenwereld van de schriever. Hij gebruukt alles wat hij onderweg tegenkomp, vast kan pakken, en lös kan laoten.

Hij giet, as grootvader, op stap met zien kleindochter. Opa lat de wereld zien an de naokomeling. Een vraog an opa met een begun van een antwoord an het ende van elke tocht. Seneca deud veur hoe het kan. Vaker as iens is de kleindochter – van alle leeftieden, van alle tinten – de baos, en zo heurt het.

In de verslagen en voetnoten vind ie verwiezings naor de Podagristen en naor anderen die wat te zeggen hebben.

In de beschouwingen en de korte verhalen vind ie veul wat in de reisverslagen om verdieping vrag. Dit boek is, net as de andere ofleveringen, en uutneudiging zölf nao te denken en zölf an de reize te gaon.

'Opa?'

'As ie vraogen hebben, kuj het beste an het wark gaon. De tied zöch intied antwoorden.'

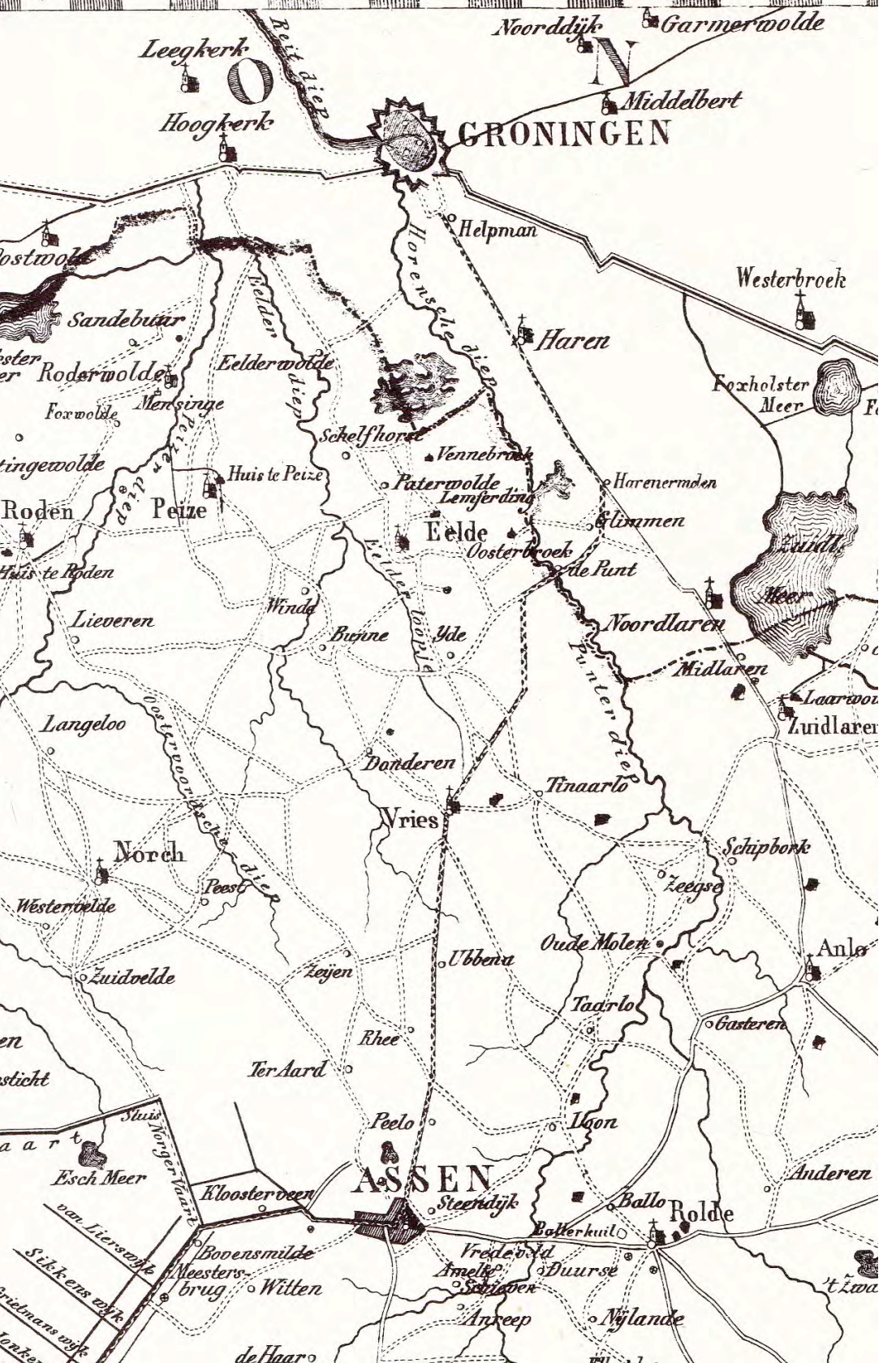

Noorddijk
Garmerwolde
Leegkerk
O
N
Reit diep
Middelbert
Hoogkerk
GRONINGEN
Helpman
Horensche diep
Westerbroek
Sandebuur
Eelder diep
Haren
Roderwolde
Eelderwolde
Foxholster Meer
Foxwolde
Mensinge
Peizer diep
Schelfhorst
Vennebroek
Huis te Peize
Paterwolde
Lemferding
Harenermolen
Roden
Peize
Eelde
Glimmen
Oosterbroek
Huis te Roden
de Punt
Zuidl. Meer
Winde
Eelder loopje
Lieveren
Bunne
Yde
Noordlaren
Punter diep
Midlaren
Langeloo
Oostervoordsche diep
Donderen
Tinaarlo
Vries
Norch
Schipbork
Peest
Zeegse
Westervelde
Oude Molen
Anlo
Zuidvelde
Zeijen
Ubbena
Taarlo
Gasteren
Rhee
Ter Aard
Sluis
Peelo
Loon
Norger Vaart
Esch Meer
ASSEN
Anderen
Kloosterveen
Steendijk
Ballo
Rolde
Ballerkuil
van Lierswijk
Bovensmilde
Vredeveld
Sikkens wijk
Meesters-brug
Witten
Amelte
Duurse
Schieven
Anreep
Nijlande
de Haar

Paterswolde

'Heeft opa ook een piemel?'[1]

We fietsen naor *Potjewold*.[2] Het is zaoterdag. In *Paterswolde* zit de nering van Bakkerij Dunnewind. We binnen nog niet op de helfte van de zes kilometer die oens van het dagelijks brood scheidt. In *De Onlanden*[3] is alles nat en gries. In de locht vanzölf. De natuur lat alle kleuren zien, veural bruun, gruun en geel en alle variaties der tussen en der buten. Gries is ok een kleur. Naost mij fietst mien kleinkind. Ze hef beide handen an het stuur. Hard trappen huuft niet. Wij rieden elektrisch op de eco-stand. De wind – der is zowat gien wind, der is dunne wind – in de rugge. As ik niks zeg vrag ze vanneis: 'Heeft opa ook een piemel?'

'Ja,' zeg ik, 'opa hef ok[4] een piemel.'

'Ik heb geen piemel,' zeg mien naokomeling. 'Ik heb een clitoris.'

'Ja,' zeg ik met beide handen an het stuur. 'Ie binnen een wichie. Ie hebben een kietelaar.'

'Kittelaar, opa. Clitoris. Kittelaar.'

'Opa maakte een grappie,' zeg ik. 'Een kittelaar is om te kieteln. Aj een kittelaar, clitoris, kietelaar, hoe ie het uutsteeksel ok numen wullen, kieteln, kuj lachen.' Ik wul zeggen dat de clitoris een lachknoppie is, maar ik hold mij de mond. Mien naozaod[5] tingelt met de belle. Ze wacht op antwoord.

'Joen clitoris kuj nog veul plezier an beleven,' zeg ik, 'wees

1 Mooie titel voor dit boek. Goed voor aandacht en voor verkoop. (sik)
2 Paterswolde. In onbruik geraakt. Gelukkig niet op plaatsnaamborden.
3 Natuurgebied en waterberging tussen Peize en Groningen.
4 Op het tussenvoegsel (toegevend voegwoord) 'ook' in spreektaal is ooit iemand ook gepromoveerd.
5 Nazaat.

der zunig op.' De leste woorden zeg ik veur ik der arg in heb.[6]

'Je bent een lieve opa,' zeg ze. 'Een heel lieve opa.'

'Zie ie die brune koeien,' zeg ik. 'Dat binnen Schotse hooglanders.'[7] En dan zeg ik: 'Ik vind joe een hiel lief wichie. Wat fijn dat ie met opa naor Dunnewind fietsen. Stoet halen en wat lekkers veur bij de koffie. Oma vindt dat ok hiel mooi.'[8]

We slaon rechtsof en rieden van de *Drentsediek* naor *Het Beeld*. 'Kiek uut in de bochte,' zeg ik. De straot is glad deur harfstblad en motregen. Uutkieken.'

'Opa wil altijd dat ik oppas en uitkijk,' zeg ze. 'Ik kijk altijd uit en ik pas altijd op.' Ik heur verontwaardiging, mij zo vertrouwd.

'Niet altied,' zeg ik. 'Altied uutkieken huuft niet.'

'Ik maakte een grapje,' zeg ze. 'Opa, ik maakte een grapje.'[9]

We stoppen op het bruggie over het *Eelder diepie*. Dat doen we elke maol as we naor *Paterswolde* gaon. Over de brugleuning bugen en spei in het water vallen laoten. Kringen in het water maken. Tegelieks, as het kan. De kringen krusen mekaar.[10]

'Opa heeft een piemel en ik heb een kittelaar.' Ze lat opnei spuug in het *Eelder diepie* vallen.

'Zo hebben wij allemaol wat,'[11] zeg ik.

Aan de *Verlengde Boterdijk* stiet op een minibieb.[12] Elk kan veur niks een boek metnemen of een boek achterlaoten.

'Mag ik het deurtje opendoen?' vrag ze.

Ik zet mien fietse op de stander en ik wacht tot ze het deurtie van het haakie haald hef.

'Maar weinig boeken,' zeg ze, 'deze keer liggen er maar een paar boeken.'

---

6 Herhaling van woorden van mijn vader.
7 Ontwijkend gedrag. Wat kan ik zeggen na zo'n compliment?
8 Het compliment komt met vertraging.
9 Opa snapt enkel zijn eigen grapjes.
10 Interferentie van golfpatronen. Beschreven door Christiaan Huygens. (1629-1695)
11 Uitdrukking om aan te geven dat ieder mens een eigen ongemak heeft. Aagje Blink, *Elkien mankeert wal wat*. Uitgeverij Bij Abel, Appelscha. 2019.
12 Kastjes bij particulieren voor brengen, halen en ruilen van boeken. www.minibieb.nl

Take a Book
Return a Book
LittleFreeLibrary
www.littlefreelibrary.org
Charter Number
17722

'Is der wat veur joe bij?' vraog ik.

Ik krieg gien antwoord. Ze pakt *Pluk van Petteflet* en legt het boekie weerom.

'Deze heb ik al gelezen,' zeg ze, 'een beetje kinderachtig. Nu vind ik het boek een beetje kinderachtig.'

'Aj older wordt,' zeg ik veur ik der weet van heb, 'vind ie alles kinderachtig wat achter joe lig.'

'Opa maakt een grapje,' zeg ze. Ze legt het boek terugge.

'Opa maakte een grappie,' zeg ik, 'dat hej goed begrepen.'

'En voor jou opa? Ligt er een boek voor opa?'

Ik kan kiezen uut een stuk of wat. Soms is der een goed boek veur niks met te nemen.

'Ja,' zeg ik, 'disse.' Ik laot heur het boek zien van Seneca. *Brieven aan Lucilius*. 'Dit vindt opa een schier boek.'

'Mag ik het lezen?' vrag ze.

'Alles,' zeg ik. 'Ie maggen alles lezen. Alles.' Ik geef heur de *Brieven aan Lucilius*. 'Hold maar evies vaste.'

Uut het mandtie achter op de fietse pak ik de tasse met boeken veur disse minibieb. Sándor Márai *Land, land!..*, Hushang Golshiri, *Prins Ehtedjâb en andere Iraanse verhalen*, Harper Lee, *Spaar de spotvogel* huuf ik niet langer in huus. Ik geef de boeken an mien kleinkind en zeg: 'Leg ze maar in het hokkie.'

'Heeft opa deze boeken gelezen?' vrag ze. Ze gef me het boek van Seneca.

'Nee,' zeg ik, 'opa hef disse boeken niet lezen. Misschien een paar bladzieden, maar, nee. Nee, de boeken leken mij niet interessant genogt.'[13]

Ze kek mij met grote brune ogen an. Ik mut meer zeggen, ok al vrag ze niks.

'Lezen,' zeg ik. 'Opa leest boeken om wiezer te worden. Boven wiezer.'

'Grapje,' zegt ze. Ze lacht. Ze kent mij wel een beetie.[14]

Ik stop Seneca in de tasse en we fietsen richting *Hooiweg*.

---

13 Lees van elk boek pagina 100 om het boek te beoordelen voor aanschaf.
14 Grapje over de woordspeling onderwijzer, onder wijzer en boven wijzer. Onderscheid tussen lichaam en geest.

'De dahlia's zijn gerooid,' zeg ze. Een week eerder waren vieftien man met kratten, vörken, trekkers, karren en smartphones in de weer om de dahliaknollen op te graven. De bloemen hadden veur niks bluid, beter, enkeld veur de hommels en bijen de kleuren zien laoten. Gien corso. Covid-19 hef alles in de warre stuurd.

'Ja,' zeg ik. 'Alle dahliaknollen in de schuur. Vorstvrij.'

'Zonder koning,' zeg ze. 'Opa? Zonder koning?!'

Ik kiek bezied en grijns. Ach wat liekt mien kleinkind op mij.[15] Ze begunt now al een kopie van mij te worden. As dat maar goed oflöp.

Achter verkeersdrempels lig tegen een boom een slordig varfd bredtie met *Gitaarles*, volgd deur een telefoonnummer.

'Gitaar,' zegt mijn kleindochter, 'misschien was gitaarmuziek interessant toen opa jong was.'

Ik wacht. Zwiegen prebeer ik tot mien specialiteit te maken.

'Muziek is net zoiets als praten zonder woorden,' zegt ze.

Links is landgoed *De Braak* met een overzichtelijk doolhof. Vake heb ik daor wandeld, niks zeggend en dat is wat aans as nikszeggend.

'Misschien zegt muziek veel meer dan woorden,' zeg ze. Ik dèenk: ie bint wies veur joen older. Ik herken mezölf.

'Als ik een liedje zing,' zeg ze, 'luister ik niet naar de woorden. En toch, en toch hoor ik...'

Ik kom niet te weten wat ze heurt. Ik vraog niet wat ze heurt. De vraoge komp te vrog. Der is nog gien antwoord.[16]

Bij Bakkerij Dunnewind wachten we buten. Tied zat om een mondkappie veur te doen. As we an de beurt binnen[17] bestel ik halve broden veur een week. Drentse brood in de lichte variant,

15 Ze herhaalt mijn republikeinse grapjes van *Vorst aan de grond* en *Vorstvrij*.

16 Paul Valéry in *De avond met meneer Teste*. Wij zijn alleen bereid te antwoorden op vragen die vermoedelijk aanstaande zijn. Variant op als-danvragen. Ook zinloos.

17 Binnen, bint = zijn. Op het zand: bint, op het voormalige veen: binnen.

waddenbrood van biologisch graan uut *Peest*. Alles wat wij eten komp uut de buurt. De winkel roekt naor appeltaart en kaneelkoeken. As het wichie achter de toonbank vrag of der nog meer van neud is zeg mien kleinkind:

'Eelderweelde, vind ik heel lekker.'

Stoet met suker, karamel en andere ingrediënten waor ik de naam niet van weet.

'Drie Deense krakelingen en een Eelderweelde,' zeg ik. Ik trek de pinpas.

We fietsen langs de *Hoofdweg* en slaon de eerste ziedweg in. Linksaf de *H. Dunantweg* op.

'Waarom heet deze straat zo?' vrag mien kleindochter.

'Disse straot is nuumd naor een vakantieschip,' zeg ik. 'Een grote boot op de Rijn.'

Veur ik het liedtie[18] zingen kan zeg ze: 'Grapje van opa.' Ze lacht.

Ik gnies.

'Hier,' zeg ik. Ik buug mien kop bezied, 'hier woont de ontdekker en uutvinder van dwergautogies.'[19]

Ze stopt en stiet met de bienen an weerskaanten van de kinderfiets.

'Maar dat is een dikke BMW,' zegt ze.

Ik heur mien stem uut heur mond.

'Kom we gaon wieder,' zeg ik.

We stoppen bij de eerste picknickbank in *De Onlanden* en zetten de fietsen op de stander.

'Wel op slot zetten.' zeg ik. 'Oenzelieveheer let niet overal op.'

'Opa!' zeg ze. 'Opa.'

Ik heur "Opa houd op. Dat weet ik nu wel."[20]

---

18 Een reisje langs de Rijn...

19 Nobelprijswinnaar Ben Feringa voor zijn werk aan nanomotoren. Nano betekent dwerg.

20 Orthodox gelovigen met verzekering tegen inbraakschade, ziektenkosten, brand. "Vertrouw op God, maar zet je fiets op slot."

Ze pakt de Deense krakelingen uut de puut. We eten zwiegend. As ze de leste hap neumen hef zeg ze: 'Lekker, opa, dat was lekker.'

'Kiek,' zeg ik. 'Brandganzen an het grazen.' Ze kek mij an.

'Ja,' zeg ik, 'hiel lekker.'

Ik was mien handen[21] in het water van het *Eelder diepie*, veeg ze schoon an het grös en dreug ze met de zakdoek. Mien kleinkind zöt wat ze zöt en bewaart alles in heur hart.[22]

'Opa,' zeg ze, 'en waarom heb je het boek met de brieven uit de minibieb meegenomen?'

'Kind,' zeg ik. 'Wat een goeie vraog van joe.'

Ik slao het boek open. Ik doe het weer dichte.

'Kind,' herhaol ik. 'Seneca was een wieze man,' en veur ze wat zeggen kan zeg ik: 'Nee, Seneca was gien wiesneus.[23] Hij was een wieze man. Seneca had goed naodacht veur e wat zee.'

'Net als opa,' zeg mien kleinkind.

'Nou...,' begun ik. Ik bedenk mij betied. 'Net als opa,' zeg ik.

'Grapje,' zeg mien kleindochter.

'Seneca,' zeg ik. Ik strek de bienen. 'Seneca schreef de brieven an zien beste vriend.'

'Aan Lucilius,' zeg ze.

'Dat dachten mensen lange tied. An Lucilius. Maar later begrepen de lezers dat Seneca de brieven an humzölf schreef. Seneca was zölf zien eigen beste vriend.'

Mien kleindochter hurkt an het *Eelder diepie*. Ze wast heur de handen. Ik zie hoe ze heur handen an het grös ofveg. Ik til de kont op van de zitbank en haal de zakdoek uut de buuts. Intied ze de handen dreugt zeg ik: 'Seneca dacht nao en dan kwamen vraogen bij hum boven. Wat is vriendschap? Waorom maak ik mij drok over dingen die ik niet verandern kan? Wat is liefde? Is opa mien echte[24] opa? En meer van die grotemensenvraogen.'

---

21 In onschuld.

22 Maria, moeder van Jezus, bewaarde alles in haar hart. Zo veranderde het hart in een moordkuil.

23 Aanduiding – met negatieve connotatie – van een betweterig kind.

24 Biologische of literaire opa.

Ze luustert. Ze wet dat ik eernsachtig[25] bin.

'Seneca had gieniend om de vraogen an te stellen. Hij schreef de vraogen op, en evies later schreef e de antwoorden op.'

'Antwoorden op zijn eigen vragen?' zeg ze.

'Antwoorden op zien eigen vraogen,' herhaal ik.

'Waarom stelde hij de vragen als hij zelf de antwoorden al wist?'

'Goeie vraog,' zeg ik. Ik wacht. 'Kiek die brandganzen komt disse kant op. Mooie zilverreiger wiederop.'

'Opa!'

'Vaak weet ie het antwoord, veur ie de vraog steld hebt, maar vaker as iens krieg ie het antwoord pas as ie eerst de vraog hardop steld hebt, of opschreven hebt. De vraog komp vaak eerder in joen kop as het antwoord. Het is asof de vraog de deure is. As de deure opengiet kuj het antwoord zien en heuren.'

'Ik begrijp niet alles wat je zegt,' zeg mien kleindochter, 'maar misschien snap ik straks wat je nu hebt gezegd.'

'Zo is het maar net,' zeg ik. 'Opa zet de deure op een kier.'[26]

Ze frommelt de papieren zak van de Deense koffiebroodties in mekaar.

'An het ende van elke brief...'

'Aan zichzelf...'

'An humzölf. An het ende van elke brief schreef Seneca een goeie raod, of een uutspraak om wieder over nao te denken.'

'Opa?'

'Wij gaon naor huus, naor oma.'

'Opa?'

'Gedraag joe as een kind en doe asof alle kinder wies bint as een grote.'[27]

---

25 Oprecht.

26 Dichtregel van Leonard Nolens. Gedicht *Kier*.

27 Gedraag je (vrij en onbevangen) als een kind, benader elk kind als volwassene. Neem ze serieus in alles.

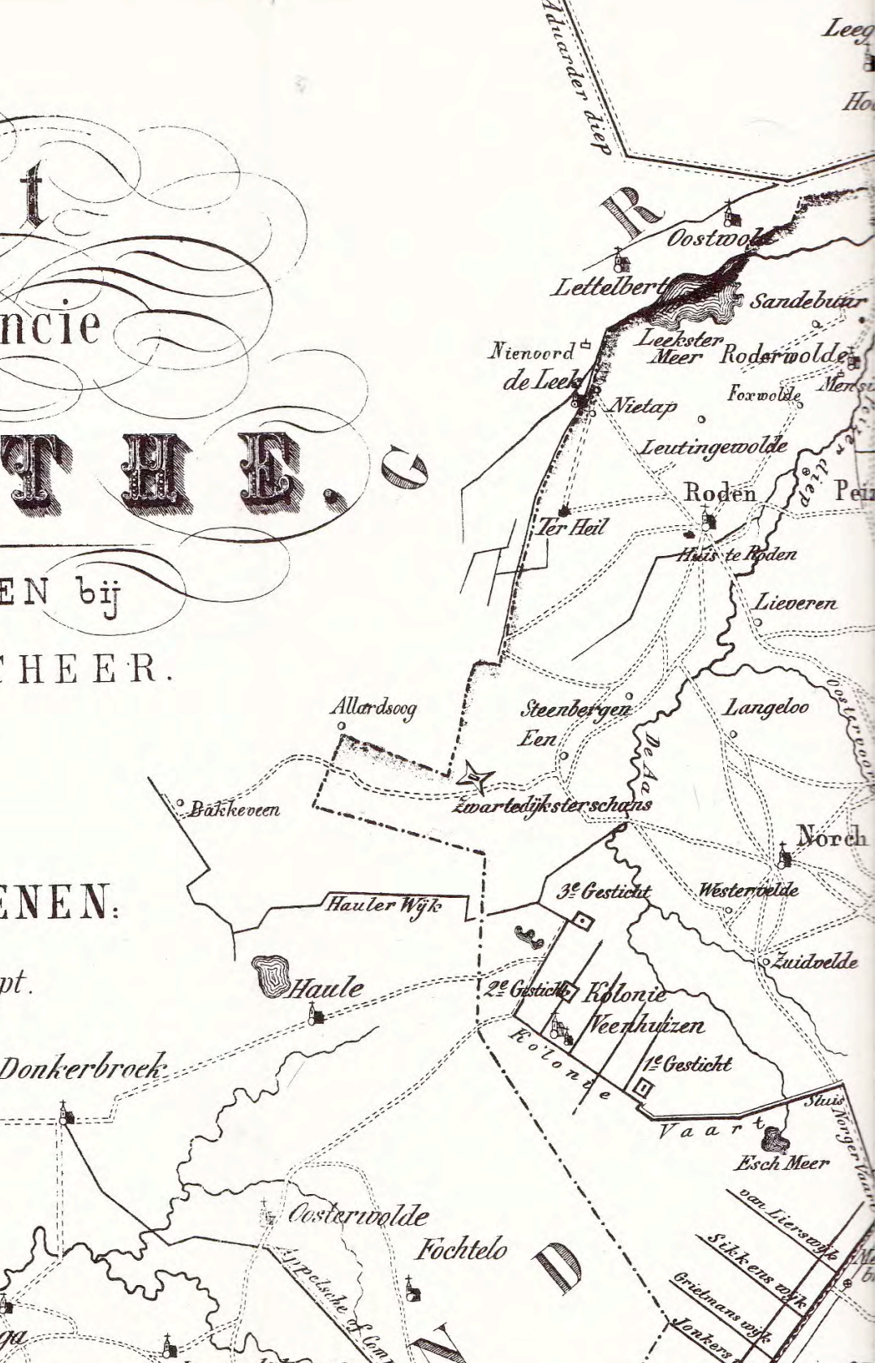
Oostwold
Lettelbert
Sandebuur
Nienoord
de Leek
Leekster Meer
Roderwolde
Foxwolde
Nietap
Leutingewolde
Roden
Ter Heil
Huis te Roden
Lieveren
Allardsoog
Steenbergen
Een
Langeloo
De Aa
Bakkeveen
Zwartedijksterschans
Norch
Hauler Wijk
3e Gesticht
Westervelde
Zuidvelde
Haule
2e Gesticht
Kolonie Veenhuizen
1e Gesticht
Kolonie
Vaart
Sluis
Esch Meer
Donkerbroek
Oosterwolde
Fochtelo
van Lierswijk
Stikkens wijk
Grietmans wijk
Jonkers

Leekstermeer

'Kan opa ook vliegen?'

We staon op het bruggie over het *Peizer diep*. De straot heet *Moleneind*. Achter oens het tolhuusie. Veur 5 cent kun ie wieder met peerd en wagen. Wij rieden gratis deur het leven. Onder oens stroomt water hen zee. As het lang genogt duurt komp alles en iederien in de plas terecht. Met de stroom met. Op het talud stiet een visser in een gries pak. Een reiger met een vishengel. Wiederop rust boerderij Tichelwark, weeskindtie van Het Drentsche Landschap.

'Kan opa ook vliegen?' Ze wes naor boven. Blauwe lucht met hoge witte wolkenvegen. De hemel as roetveegpiet, maar dan met witte varf op een blauw canvas. Een zulvern vogel vlög veurbij.[28] De zun blinkert tegen het aluminium, twee witte strepen wiest naor het verleden.

'Opa!'

'Opa mus evies naodenken,' zeg ik. Ze hef beide handen an de reling. Mien kleinkind kek onderlangs de bovenste stange. Goed in de varve. De stange. Het brugdek hef scheuren. Gave kinderhandties, nooit op de vingers tikt.

'Opa kan ok vliegen...,' zeg ik, '... doodslaon.'

Met dat ik dat zeg krieg ik spiet. Ik praot as mien va, niet as het kind dat ik was. Hoe makkelk is het om te zeggen wat ik as kind veurzegd kreeg.

'Nee,' zeg ze. Ze gef mij een por.[29] 'Ik bedoel vliegen.' Heur vinger wes naor de contrails[30] die langzaam verdwient.

---

28 Peter Koelewijn. Als ik god was. ...en die zilveren vogel vloog voorbij samen met jou ver weg van mij, als ik god was,..

29 Zachtmoedig duwtje.

30 Condensatiesporen. Van de uitlaatgassen water en koolstofdioxide condenseert water(damp) naar vloeibaar water dat vervolgens bevriest. De ijskristallen reflecteren zonlicht. Broeikasgas CO_2 is onzichtbaar.

'Vliegen, vliegen,' zeg ik veur mij uut. Het is asof ik allent op het bruggie stao. Het verschil tussen vliegen en vliegen is zowat niet te heuren. De iene woord klinkt wat opgerekter as het aander. Het iene giet over doodslaon en het aander over de opvolger van de Zeppelin.[31]

'Opa kun ok vliegen.' zeg ik. Ik bin niet langer allent op de wereld. De visser haalt de hengel op en zweit met de stok hen veuren. De meeste vissen zwemmen in het midden, met de stroom met, as de mieste mensen. Koldbloedig.

'Opa was een paar jaor older as ie now bint,' zeg ik. 'Mien eerste vlucht, dat heet luchtdoop, was van *Amsterdam* naor *Eelde*.

'*Schiphol*,' zeg ze. 'Airport *Groningen*.'

Ik knik. Ik geef mien kleinkind altied geliek. Opvolgers van mij maggen[32] het beter weten.

'Luchtdoop,' herhaal ik. 'Maar mien eerste doop was met water.'

'Opa!'

Ze wul der niks van weten. Mien rooms verleden. Geliek hef ze.

'Ik was met een kameraod,' zg ik. 'We liftten naor *Amsterdam* en we vleugen weerom. We hadden geluk. Oenze reservering was niet deurkommen, maar der was plek zat veur wie naor *Eelde* wol.'

'Dat is nog steeds zo,' zeg ze. 'Plaats genoeg.'

Ik gao der niet op deur.

'Opa, kwaojong nog, kun ok vliegen. Het duurde misschien een halfuurtie. Zo was ie op de grond, zo was ie in de lucht en zo was ie weer met de voeten op de grond. Het stelde niks veur. Opa kan der niet meer van vertellen.' Ik laot de brugleuning lös en zet de elektrische fietse an.

'Als opa er meer van vertelt, gaat opa liegen,' zeg ze. Het

31 Luchtschip. Drijfvermogen gebaseerd op waterstofgas in een cilinder. De opwaartse kracht is gelijk aan het gewicht van de verplaatste hoeveelheid lucht. Analoog aan drijven van boten op water. Ook met helium (minder gevaarlijk). Graaf Ferdinand von Zeppelin. Eind 19e eeuw.

32 meugt, maggen = mogen.

wichie kent mij een beetie. Soms kent ze mij beter as ik mezölf ken. We rieden wieder en laoten het aander tolhuusie an de *Roderwolderweg* links liggen.

'Hier,' zeg ik, was vrogger een autokerkhof. Der is niks meer van te zien.'

'Alles heeft een verleden en een geschiedenis,' zeg ze. 'Alles. Ook het landschap.'

Mien kleinkind is een wijsneus, maar dat zeg ik niet hardop. Domheid is niet heur starkste kant,[33] dat zeg ik wel iens hardop; niet vake, maar vaak genog.

Ik wul vertellen van het kanaal, dat hier de naam *Vaart* hef, dat mèensen *Aan de vaart* woont en dat de vaart hier doodlöp, de *Vaart* is doodslagen, ok al is het water gien vlieg geliek. Niet alles wat mij deur de kop soest[34] zeg ik, een aander, en ikzölf zul der van in toezel raken.[35]

We fietsen[36] zwiegend wieder tot de weg tussen *Roden* en *Nietap*. Ofstappen. Links kieken, rechts kieken, links kieken dan pas oversteken. We volgen disse regel een maol of zeuven veur we an de andere kaant van de straot binnen.

'Links, en dan weer rechts,' zeg mien kleindocher. Het is niet de eerste maol dat we dit pad nemen. Nao een zettie[37] kommen we bij het fietspad hen *Nietap*. Nao een toertie mindert ze vaort.

'Opa, afstappen.'

We stappen af en lopen met de fiets an de haand het bossie in.

'Dit is het *Vagevuur*,' zeg ze. 'Hier lagen soldaten van Bommen Berend.'

'Misschien heb ie geliek,' zeg ik.

We staon an de rand van een donkere plas water. Het is een pingoruïne met een lange geschiedenis. Iestieden en wat daornao kwam. Wat der an veurof gung is nog langer.

---

33 Paul Valéry in *De avond met meneer Teste.*
34 stream of consciousness.
35 In verwarring geraken.
36 We fietsen (voormalig veen) = we fietst (zanddrents)
37 poosje, korte tijd.

‘De soldaoten hadden geluk met het vagevuur,’ zeg ik. ‘In die tied was het klimaat kolder as now. De kleine iestied[38] was net begonnen. Wat zullen de mensen kleumd hebben.’ Ik heur mezölf praoten. Ik wul mezölf niet praoten heuren. As ik mezölf heur twiefel ik an alles wat ik zeg.

‘Opa hoeft niets te vertellen. Opa heeft de andere keren al heel veel verteld.’ Mien kleinkind stiet bij het bordtie met de vaderlandse geschiedenis van disse plas.

Vagevuur
In 2000 is het slib uit het vagevuur gebaggerd. Daarbij zijn ook veel van de oude stobben, die bij lage waterstand boven het wateroppervlak uitstaken, verwijderd. Bij een C-14 onderzoek[39] blijken de stobben van deze grove dennen 8000 jaar oud te zijn.
De dennen zijn zo’n 8100 jaar geleden gekiemd op het veen rondom de, toen qua omvang veel kleinere, plas.
Later in een natte periode, zijn de dennen verdronken. De stammen zijn door de brandstofzoekende mens weg gehaald. De vast verankerde stobben zijn door veen overgroeid en daardoor geconserveerd.
Garnizoen op ‘het fort Vegevuir’ wordt genoemd in een resolutie van gedeputeerde Staten van Groningen van 8 augustus 1626. Later wordt het vennetje vagevuur genoemd.
De in 1921 opgerichte Vereniging tot Behoud van Natuurschoon Nietap en omstreken koopt op 9 december 1924 het vagevuur bij publieke veiling van de erven Pel voor Fl. 1920. De VVV’s van Roden en Leek gaven financiële steun.

Ik gao naost heur staon. Ik leg een hand op heur scholder. Ze

38De Kleine IJstijd begon rond 1430 en duurde tot halverwege de negentiende eeuw. Gemiddeld lag de temperatuur in ons land zo’n 1 tot 2 graden lager dan nu.
39Radio-actief verval van koolstof-14 isotoop. Na de dood van het organisme neemt het gehalte C-14 af (geen uitwisseling meer met de omgeving). Het percentage C-14 is een maat voor de tijd sinds de dood.

dreit heur heufd en kek mij an. Donkerbrune ogen met een lachie.

'Of wil opa een vlieg doodslaan?'

Ik vuul heur kinderarm om mien middel. Water lös in de ogen, as mien moeder zee. Appels die van bomen valt, giet deur mien kop.

'Opa!' Ze pakt mien hand vast en troont mij naor de rand van het duustere water. De venige grond sopt onder de schoenen.

'Tegelijk,' zeg ze.

We speien tegelieks in het stille water. Nee, zo, van de kante, kuj gien kringen speien.

"Vliegen,' zeg ze, 'als we konden vliegen als een helicopter konden we van boven spugen en mooie concentrische kringen maken.'

Nargens een bankie om op te zitten. We speien andermaol, maar het is niet beter as de eerste maol. Ik drei me om en loop naor de fiets. Ik druk op de dashboardknoppie. Stroom zat.

'Opa kun ok vliegen,' zeg ik. 'Opa vleug hen *Afrika*.'

'*Afrika*,' zeg mien kleindochter. 'Verklaar je nader. *Afrika* is een continent.'

'Met aander lu vleug ik van *Mongu* in *Western Province* naor de overkaant van de *Zambezi*.'[40]

'Naar *Kalabo*,' zeg ze. Ze kent het verhaal.

'*Kalabo*,' zeg ik, 'was een dorp aan de rivier.'[41]

'De *Luanginga*,' zeg ze.

'De piloot zee: "We will fly at an altitude of five kilometers."'

'Nee,' zeg ze, 'het waren voeten; feet. Five hundred feet.'

Now mag ik weer.

'Fifty feet.' Ik lach. Naor de overkant van de Zambezi was een hanentree.[42]

---

40 Voorheen Barotseland, Zambia. 1975.

41 *Dorp aan de Rivier* is een streekroman van Anton Coolen die in 1934 uitgegeven is door Nijgh & Van Ditmar te Rotterdam. Het bandontwerp en de tekeningen zijn gemaakt door arts Hendrik Wiegersma. Het boek verhaalt over het wel en wee in het dorp Lith en hoe alles verandert, onder meer ten gevolge van de Maasverbeteringswerken.

42 Hemelsbreed ca. 25 km.

'We gaan verder. Er ligt nog een oneindig lange weg voor ons,' zeg ze. 'Het verhaal van de Rolls Royce motoren van het vliegtuig vertel je volgende keer. On the road again.'

Zigzaggend komen we in *Nietap* dat vaste zit an *Leek*. Het leste dorp is *world famous* deur de prei.[43] Prei is de grens tussen *Groningen* en *Drenthe*. Vief auto's en vief fietsers, zowat allemaol elektrisch.

'Wat is het druk, opa.' Ik heur mezölf.

Heerenhuus, of is het een havezathe of een kasteel, *Nienoord* lig an de andere kant van de gracht. Nee, we gaon niet over de ophaalbrug. Het restaurant is dichte. De bewoonde wereld is eigendom van micro-organismen.

We fietsen mooi naost mekaar. Der is ruumte zat. Om oens hen menselijke natuur; alles is *man made*. Wij ok. We zwiegen, dan verstaon we mekaar beter.

In *Midwolde* stoppen we veur de kerk.

'Wul ie binnen kieken?' vraog ik.

'Wij hebben de kerk al driemaal van binnen en van buiten bekeken. Ik hoef niet meer. Ik ken de marmeren sculpturen. Ik weet van het geslacht Van Ewsum. Pracht en praal en levende geschiedenis in wit marmer. Een speciale kerkbank voor de heersers, weldoeners en uitbuiters van de streek. Als het aan mij ligt, en ik weet opa dat het aan mij ligt, fiets ik liever verder door de vrije natuur die helemaal niet vrij is.'

Het volgende kerkie is in *Lettelbert*. Klein, ienvoldig en een klein torentie met geregeld wark van kunstenaars, met evenveul bezuuk as bij de zundagse preek. Het kerkie stiet op een grafbult. Bij hoog water holdt elk de voeten dreuge. We stoppen niet. Votjaagd deur een te kleine grasmaaier met een te grote kerel der op. Lawaai is hier endemisch met de A7 wiederop. Nargens is nog stilte. En as het buten stille is, heur ik woorden en zinnen in mien kop. Een medische term weet ik der niet veur. Ik zul het woord ok niet zeggen as ik het wus.

Net veur het viaduct over de snelweg nemen we de ofslag.

43 Leek is Engels voor prei.

'Kijk,' zeg mien kleindochter, 'hier woont een erkend preparateur.'

'Hier kuj dooie vogels op laoten zetten,' zeg ik. 'Of een dooie vos of dood knien.' Nee, nooit praot ik over dooie poes as vrouwlu in de buurt bint. Ok as der enkelt manlu binnen heur ie mij niet over een dooie poes. In de tuun heb ik een hekel an limtige poezen. Moordenaars.

'Opa.' Ze stopt. We staon in de berm met rottend blad en geelgruun grös. In de sloot lig nog meer blad en een veurraod ofweide takken.

'Kun je ook een mens laten opzetten? Ik bedoel prepareren,' vrag ze. An heur gezicht zie ik dat ze eernsachtig[44] is. Ik moet het niet bedarven met mien eerste antwoord. Ik wacht tot mien humor, mien grappie veurbij giet.

'Twee- driehonderd jaor leden waren der zowat gien ziekenhuzen,' zeg ik. 'Gieniend wus waor mensen ziek van weuren. Sommigen dachten dat ziekte kwam van stank, van voele lucht. Andern waren bang veur witte wieven en heksen.'[45]

'De kwakzalvers met hun zwarte gewaden en snavelneuzen van zwarte stof tegen de stank,' zeg ze. 'Gezichtmaskers.'

Ik knik. 'Pas veul laoter gungen dokters in mensen snieden om de oorzaak van ziekte en ongemak te vinden.'

'Chirurgen en barbiers zaten in hetzelfde gilde.' Ze hef goed oplet.

'Het duurde merakel lang veur de mensen een beetie vertrouwen kregen in artsen. De miesten geleufden in de ningtiende eeuw liever kwakzalvers en piskiekers.'

'Dat is nu ook nog zo,' krieg ik as antwoord. 'Homeopaten, dansleraren.' Ik knik, maar ik gao mij niet verdedigen. Het is niet mien schuld en ok niet mien verantwoordelijk om heksen en tovenaars te bestrieden.

'Maar,' zeg ik intied ik naor het bordtie ERKEND PREPARATEUR knik, 'zul ie opa in huus hebben wullen. Ik miene as ik der niet meer bin? Opgezet?'

We staon dicht genogt bij mekaar. Ze gef mij een por in de

44 Oprecht.

45 *Reis door Drents erfgoed* in alle delen.

zied. As ik mij buge krieg ik een kussie op de wange.

'Opa,' zeg ze. 'Opa is altijd bij me, ook als ik niet bij opa ben.'

Ze zeg niet dat ze mij niet as mummie in de kamer wul. Nee, as het an mij lig kom ik niet in dode lijve in een stoel in de veurkamer of in het bedde van wie dan ok.

'Dankjewel,' zeg ik. 'Dankjewel dat ik altied bij joe wezen mag.'[46]

We rieden over de weg langs de snelweg. Links de knorrende beesten[47] en rechts achter draod en diek beheersvee van het *Grunneger Landschap*.[48] Drie kilometer lang huven we niet praoten. Zölfs mien bottenas begeer ik na verbranding van mien stoffelijk verschot niet op een bossem[49] in een kamer en ok niet in het Drents Archief.[50] Brettie der bij: *De schriever is tot as weerommekeerd. Veur 100 euro een amulettie met ien gram van zien as. De opbrengst is veur een goed doel.* Nao de crematie blef zowat 1500 gram over. Mien va zee dat ik zwaore botten had, bijkaans wat meer as anderhalve kilo nao verbranding. En een harde kop. Tel uut joen winst.

De jachthaven van Pool is ok dichte. We huven[51] nargens opsteken.[52] Halfweg naor *Roderwolde* slaon we linksof. Het is een smal padtie deur *De Onlanden*. Niet veur fietsers. Het riet stiet hoog an weerskanten van het pad. We binnen onzichtbaar.

'Opa.'

We stoppen veur het hoogholtie, een klein bruggie. Ik zeg niks.

'Opa. Stil.'

We staon zwiegend en stille naost mekaar. Ik kiek heur an. Zij kek mij an. We glieden in mekaar as binnen we ien en

46 Ede Staal, lied: Zelst doe altied bie mie blieven, lutje wicht?

47 Boektitel van Bordewijk. Knorrende beesten zijn in dat verhaal auto's op een parkeerplaats in de duinen.

48 Het Groninger Landschap is een van de 12 Provinciale Landschappen.

49 Schoorsteenmantel. Bossem, enkel nog gebruikt in literatuur.

50 Veel van mijn oorspronkelijk schriftelijk werk bevindt zich in het Drents Archief in Assen. Mijn as wil het archief niet.

51 huven (voormalig veendrents), huuft (op het zand). Hoeven, nodig zijn.

52 aanleggen, pauzeren.

dezölfde. Ik kiek met heur ogen. Zij kek met mien ogen. Ik heur met heur oren. Zij heurt met mien oren.

Toooet. Toooet. Argens, waorargens röp de roerdomp. Toooet. Toooet.

'Kan opa ook vliegen?

'Opa kan ok vliegen mien kind.'

'Opa?'

'Kind. Laot joe deur gieniend joen dreumen ofpakken.'

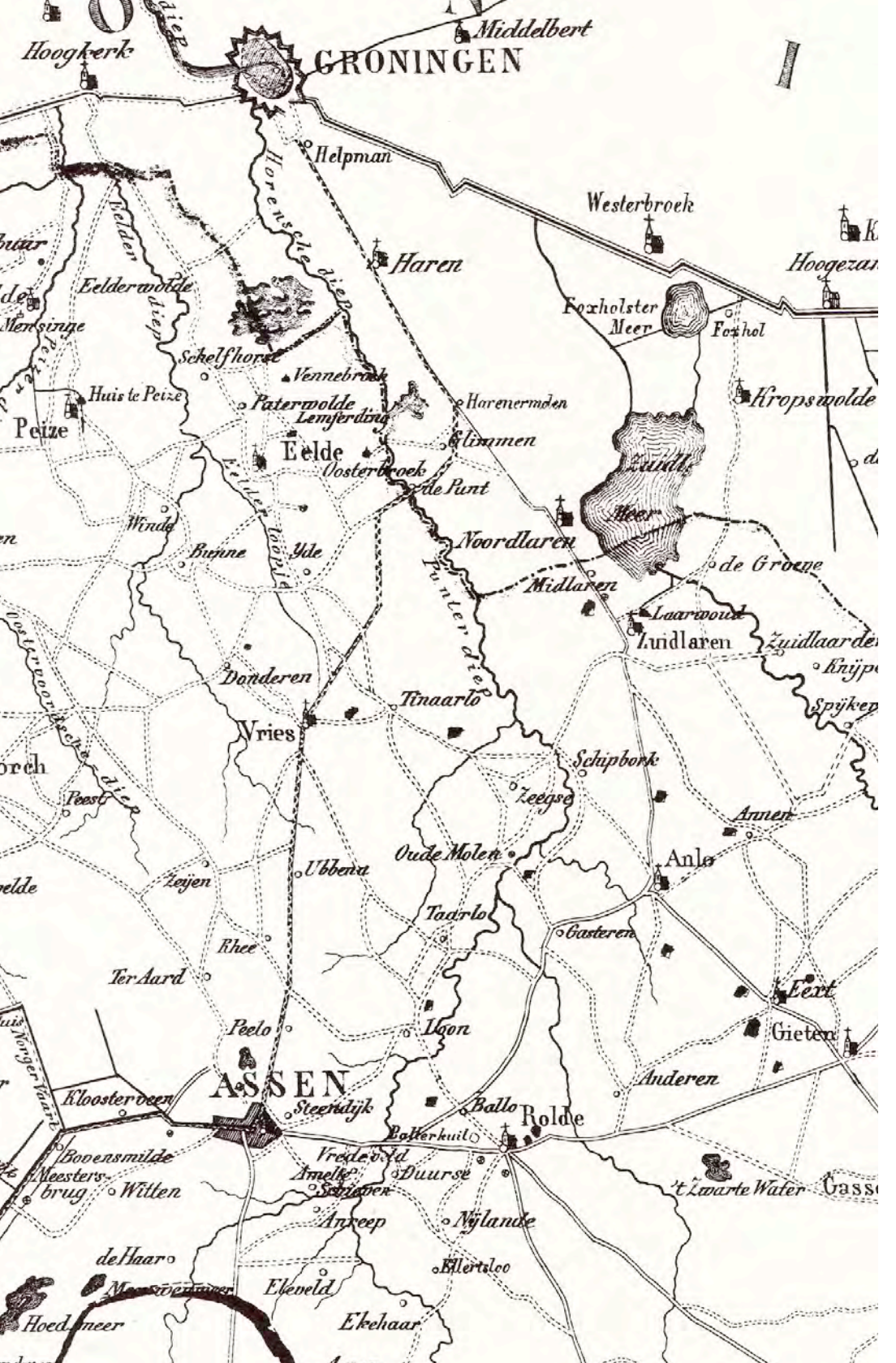

Middelbert
Hoogkerk
GRONINGEN
Helpman
Horensche diep
Westerbroek
Haren
Hoogezan
Eelderwolde
Eelder diep
Foxholster Meer
Foxhol
Schelfhorst
Vennebroek
Huis te Peize
Paterwolde
Lemferding
Harenermolen
Kropswolde
Peize
Eelde
Glimmen
Oosterbroek
de Punt
Zuidl. Meer
Winde
Bunne
Yde
Noordlaren
de Groeve
Midlaren
Punter diep
Laarwoud
Zuidlaren
Donderen
Tinaarlo
Vries
Schipbork
Zeegse
Annen
Oude Molen
Anlo
Ubbena
Zeijen
Taarlo
Gasteren
Rhee
Ter Aard
Eext
Peelo
Loon
Gieten
ASSEN
Anderen
Kloosterveen
Steendijk
Ballo
Rolde
Bovensmilde
Vredeveld
Amelte
Duurse
Meesters-brug
Witten
't Zwarte Water
Anreep
Nijlande
de Haar
Ellertsloo
Eleveld
Ekehaar
Hoedmeer

Zuidlaren

'Zegt opa ook sorry?'

We rieden deur de *Mevrouw Bähler Boermalaan*[53] in *Paterswolde*. De rotonde bij de vliegveldwijk lig achter oens. Nee, disse maol heb ik mien kleindochter niks zegd over de neibouw in de jaoren '50. Ze wet alles, as ze goed luusterd hef, over piloten en instructeurs die uut *Brabant* onvrijwillig naor vliegveld *Eelde* mussen. Schiere huzen bij mekaar, en een kerke. Zowat alle huzen binnen onder handen neumen, renoveerd of ofbreuken. Het was een mooie plek met architectuur die verschillen in rang zien leut. Rijgieshuzen veur het gewone volk, instructeurs en piloten in twee onder ien kap. Ik zee de veurige maol nog tegen mien kleindochter: 'Kiek, de huzen binnen spiegeld. De veurdeuren naost mekaar. De wc grenst an de pot van de buren.'[54] Nee, ik zee niet: 'Samen kakken en gelieks deurspulen.' In de loop van de tied heb ik bijleerd. Beschaving is mien diel as ik de kop[55] der bij hold.

'Opa?'

We gaon links en nemen het fietspad naost de diepe sloot zunder water. Aj[56] hier inkukelt kuj[57] zo maar op de begraafplaots an de andere kant van het pad belanden. Schiere plek om te liggen. We fietsen achter mekaar. Zij veur, ik achter.

53Gesina Boerma, ook Gesina Bähler-Boerma, (Assen, 14 juli 1874 - Eelde, 21 oktober 1953) was een pionierster in Nederland op het gebied van het dorpshuiswerk.Zij stichtte het eerste dorpshuis in Nederland in de Drentse plaats Paterswolde.. Leven en werk. Boerma werd in 1874 in Assen geboren als dochter van de Groningse herenboer Alje Luitjes Boerma en Wabina Albers Klunder.

54Cynthia The, *Wederopbouw in Drenthe*. Ter Verpoozing 2016.

55Mijn hoofd. Bij vermoeidheid en dronkenschap komt de oude geest uit de fles.

56Als je.

57Kun je.

Mien kleinkind wet de weg in het leven. Rechts in het bos is het statige pand van de *Vosbergen*[58] met muziekinstrumenten in een klein museum. Koffie, thee, limonade en muziek slaon we over. Het is de tied van het jaor om veur onderweegs eigen schoft[59] met te nemen. Op de plek waor we de *Vosbergen* verlaoten blef ze staon.

'Opa?' Ze hef de stemme van mien moe. "Hoe vake moet ik het joe nog vraogen?"

'Dommiet,'[60] zeg ik. Ik wies naor een knik in het fietspad. Halfweg het *Noord-Willemskanaal*[61] stiet een holten bank, 'we gaon daor zitten.'

'Kind,' zeg ik zunder de mij vertrouwde intonatie van neerbugendheid, 'kind, joen opa hef jaoren op bevel sorry zegd.'

'Op bevel?' vrag ze, 'wie dwong je om sorry te zeggen?'

As ik glimlach en de kop zachties hen en weer schud, zeg ze.

'Opa laat zich door niemand de wet voorschrijven. En dan? Sorry op bevel? Of was ik toen nog niet geboren?'

'Der is niks op tegen om joen ongeliek te bekennen,' zeg ik. 'As ie der achterkomt dat ie verkeerd keken hebben, of niet goed luusterd hebben. Misschien heb ie niet goed begrepen wat ie lazen. Dat kan allemaol. Achternao kuj[62] dan denken: Oh zat dat zo.'[63]

Ik wiest naor de peerden an de bosrand van de *Vosbergen*. Ze binnen wied vot, maar ik zie alles nog zunder brille[64] en zunder verrekieker. Veur mij gien halve maonties in de glazen.

58 Vosbergen is een landgoed bij de Drentse plaats Eelde. In het gebied bevinden zich onder andere een grafheuvel, een pinetum met het graf van het echtpaar Kraus-Groeneveld en het Museum Vosbergen met oude muziekinstrumenten.

59 Lunchpakket. Schaft.

60 Straks, binnenkort.

61 Het Noord-Willemskanaal is de scheepvaartverbinding tussen de Drentsche Hoofdvaart ten westen van Assen en de stad Groningen, ongeveer evenwijdig aan de A28. Het ligt in de provincies Drenthe en Groningen. Het kanaal is 38 km lang en heeft een diepte van 2 m.

62 Kun je.

63 Goh (God), zat dat zo?

64 Brille betekent ook: helder inzicht, klaarheid.

'Ik kan zeggen dat daor drie merries lopen, maar as ze dichterbij kommen bliekt het misschien dat het drie hengsten binnen.'

'Of twee hengsten en een merrie,' zeg ze.

'Of...'

'Of twee merries en een hengst,' is ze mij veur. 'Vergissen is menselijk.'

De peerden blieven wied vot. We heurt "Moi". Twee vrouwlu en een man rieden oens veurbij. Alledrie op een eugie,[65] een damesfiets.

'Twee mannen en ien vrouw an de reize,' zeg ik.

'Nee opa, twee dames en een heer,' zeg ze.

'Sorry kind.'

Ze nemp twee appels uut de tas.

'Doe mij maar een Bramley,' zeg ik.

'We hebben enkel Elstars meegenomen. Dat weet opa wel. Opa!'

Het uutroepteken wul zeggen dat ik opholden moet[66] met mien spellegie. Ze wul eernsachtige antwoorden op heur vraogen. En zo moet het ok.

'Opa,' zeg ik, 'was niet van de aander karke.[67] Opa was van de ienige echte waore kerk. De roomse.'

Ze nemp een hap uut de appel. We zitten in het paradies tussen *Vosbergen* en *Noord-Willemskanaal*, as zaten we onder een boom tussen *Eufraat* en *Tigris*.[68] Ze kek der bij asof ze zeggen wul: Krijgen we dat verhaal weer!

'Ik had joen older,[69] misschien wat jonger, misschien wat older. Elke zaoterdag, misschien niet elke zaoterdag, maar wel vake, gung opa hen biechten. Tegen de pastoor, in de oorties van God, mus ik vertellen wat ik verkeerd daon had. Sorry. Biechten was het sorry in die tied van blinde gehoorzaamheid.'

---

65 Ooi, vrouwelijk schaap.

66 moet ophouden.

67 Hervormde en vooral gereformeerde kerk. Karke is kerk in Hoogeveen. In die regio o.a. langgerekte klinker a. Aander karke.

68 Locatie van het bijbelse Paradijs; nu Iran-Irak. Hof van Eden. Zie ook Deel V. *Reis door Drents erfgoed*. Abadan.

69 leeftijd.

Ze wet het wel, maar ze vrag: 'En wat had opa verkeerd gedaan?'

Ik biet in de Bramley, die een Elstar is.

'Zunde,' zeg ik, 'ik biechtte elke zunde die ik verzinnen kun. Mien va, now zul ik zeggen, mien vader, zee: "Zunde is een old wief botter an de kont smeren en zölf margarine eten."' Ik sloek het stuk appel in ienmaol deur. Nee, dat had ik niet zo zegggen wuld. Ik gooi het klokhuus over mien scholder in het bos; veur de adders en ringslangen in het pauperparadies.

'Sorry,' zeg ik. 'Ik zeg het merakel plat.'

'Opa hoeft bij mij niet te biechten,' zeg mien kleindochter.

We staon stille op de brugge over het *Noord-Willemskanaal*. Op elke brugge die we in de muut komt staon we stille. Bij elke brugge denk ik an de *Styx*, de dooienrivier. Van de iene kant naor de aander. Alles wat west hef lig achter mij en komp nooit weerom.

Ik buug over de reling. Het wichie naost mij stek heur heufd, kop wul ik niet zeggen, onder de stange langs. Tegelieks laoten we spei in het onrustige water vallen. Niks gien kringen.

'Kom we gaan,' zeg ze. We gaon.

Links stiet de *Witte Molen* met de wieken in de feeststand. We glieden zunder trappen de helling naor beneden. Boven oens raost verkeer over de A28 van daor naor nargens en weerom. Elektrisch komen we boven het maaiveld. Wiederop is een bruggie over de *Drentse A*. Nee, we speien vandage niet vanneis in het water. Rechtsof gaon we tussen snelweg en plasse water. Hier liggen misschien nog resten van een bommenwarper of van een jachtvliegtuug uut mindere tieden. De an- en ofvliegroute van *Eelde*. Elk gat hef zien geheimen.

Links, rechts en evies later fietsen we naost mekaar op de *Ydermade*.

'Opa houdt niet van honden,' zeg ze. Links stiet een pension veur verweesde huusdieren.

'Nee,' zeg ik, 'opa is allergies veur honden en katten.'

'Opa is bang,' zegt ze.

'Ie hebt geliek,' zeg ik. Ik geef mien kleinkind altied geliek.

Kan ze later sorry zeggen as ze heur vergist hef. Ik huuf gien scharprechter weden, niet veur pekelzundes[70] en ok niet veur andere zundes.

Rechts maakt verkeer en keuze veur *Assen* of *Zuudlaren*. Links stöf een geelblauwe trein naor *Groningen*.

'Daar stond de gekaapte trein,' zeg ze. Ze wet dat het landschap de geschiedenis van het volk – ik zeg niet *oeze volk*[71] – hiel goed bewaart.

'Onze hele historie is aan het landschap af te lezen, voor wie er oog voor heeft,' zeg ze, 'voor wie de grammatica en syntaxis van de wereld heeft leren begrijpen.'

'Veur wie neisgierig is naor de wereld,' zeg ik.

'Opa! Dat had ik willen zeggen. Voor wie nieuwsgierig is naar de wereld, niet alleen wat het land aangaat, maar ook wat de lucht, het water, het vuur en de geestdrift en de betrokkenheid van mensen en dieren aangaat.' We staon veur de onbewaakte spoorwegovergang. We stappen altied af. Er kan nog een trein komen. Altied komp der nog een trein.[72]

'Opa, de rails liggen er al,' zeg ze.

Ik lach, een beetie zunig, maar toch; ik lach. Twee treinen laoten we veurgaon, dan steken we over.

'Links of rechts?' vrag ze.

'Ie maggen het zeggen,' zeg ik. Ze zeg niks.

We gaon links over het fietspad naor *Zuidlaren*. We stoppen op het bruggie over de *Drentse A*. Mien kleindochter leunt over de lage leuning. Stevig achterwark, denk ik, as ie groot binnen krieg ie een stevig achterwark.

'Nee,' zegt ze, 'geen kringen. Dit water gaat naar *De Punt*. Hier komt ons drinkwater vandaan.'

'Zo is het maar net,' zeg ik.

'Spuug niet in de bron die je voedt.'[73] Daor kan ik het met doen.

---

70 Onbenulligheden.

71 Archaïsche uitdrukking voor Ons Volk. Volk: benaming van directe familie. Beetje besmet geraakt in getinte tijden. Zie ook *Poze* 17 (mijn web).

72 Quizvraag: Hoe laat vertrekt de laatste trein uit Assen? Voorlopig nog lang niet.

73 Heb geen kritiek op je werkgever. Op degene die je verzorgt.

An het ende van het fietspad lig een groot heideveld. De blui is veurbij.

'Sangen,'[74] zeg ze, 'betekent paars.' Ik knik. We rieden achter mekaar naor het zuden. Meer lu bint op pad. Blaffen[75] huuft niet. Elk zöt de ander. Elk redt elektrisch met evenveul vaort op de kette.[76]

Het fietspad giet wieder langs een zandpad. Omhoog en omleeg, kronkelpadtie langs de flood plain[77] van de *Drentse A*. Vieftig bunder,[78] zo heet dit bossie. Wiederop is een camping, wiederop staon huusies veur de gewone man om in te recreëren nao hard wark, of nao een echtscheiding.

Het leste diel an het fietspad giet langs een escarpment,[79] een steile helling as van de *Grand Canyon*. In de diepte staon twee peerden met de kont naor de wind.

'Voorzichtig opa!'

Met af en toe een tik over de vingers van overhangende takken spoeden we oens naor beneden. Drie meter lager eindigen we op het karrepad. We binnen zowat weerom op het asfalt.

'Tarmac,' heur ik. 'Macadam en tarmac.'[80] Ze wet alles nog.

'Dennenoord,' zegt ze, 'was in de tijd van opa, vroeger, een gekkenhuis. Nu heet het psychiatrische inrichting. Andere 'gekkenhuizen' stonden in *Franeker* en in *Wagenborgen*.'
Wat kan[81] ik zeggen?

'Vroeger, in jouw tijd, werden gekken opgesloten. Nu niet

74 Enkel nog in literair Drents gebruikt.
75 Bellen (Duits) = blaffen.
76 Snelheid op de (fiets)ketting.
77 uiterwaarden.
78 Bunder = hectare (10.000 m^2). Natuurgebied Vijftig Bunder. Vijftig Bunder is een klein heidegebied omzoomd door bosjes op de flank van het beekdal van de Drentse Aa. U vindt hier dop- en struikheide en prachtige planten als gevlekte orchis, valkruid en klokjesgentiaan.
79 afgrond.
80 Macadam van wegenbouwer MacAdam. Grof en fijn grint, later met teer verbeterd. Tar MacAdam.
81 In plaats van *moet*.

meer. Tegenwoordig lopen gekken vrij rond in de maatschappij en gewone mensen, je mag ook *normale* zeggen, laten zich vrijwillig opsluiten om niet verward te raken.' Ze giet wieder. 'De maatschappij is een open inrichting geworden. Het abnormale is algemeen geaccepteerd geraakt. Het gewone is bijzonder, zo bijzonder dat niemand er dagelijks mee in aanraking wil komen.'

'Wormen en maden,' zeg ik.

'Normen en waarden zijn veranderd, en niet altijd ten goede. Opa.'

We wachten tot we de straot over kunnen. Elk wul met de auto naor *Zuidlaren*, of er weer uut. We wachten. Links kieken, rechts kieken, links kieken.

'En over het instituut voor medicijnonderzoek vertel ik later,' zegt ze. 'En ook over de synagoge en de verdwenen joden in *Zuidlaren* kom ik later te spreken. Niet alles tegelijk.'

Het fietspad bög naor rechts. We rieden deur de tunnel onder de N34. Geliek rechtsof. We aosemen de lucht van de bossen rond *Schipborg* en *Zeegse*. Ok bij café *De Drentsche Aa* kunnen we niet terechte. Alles is op slot.

'Wat een verademing.' Mien kleindochter.

We schoften op een bankie bij de *Kymmelsberg*.[82] Mien kleinkind rent de barg op. As ze boven is zweit ze. Ik moet rechtop zitten gaon en lachen. Ze nemp een foto. Nee, disse reize gao ik niet vergeten, al maakt een foto vergeten makkelijker. Wat vastlegd wordt verdwient uut het geheugen.

'Stoet met gebakken ei, stoet met rookvlees, met keze. Koffie uut een flesse met de krant van gister der om hen. De tied dat kranten de maatschappij, het volk op temperatuur huulden. Een bakkie met blauwe droeven, een perzik, een banaan en een halve dreuge worst.

Het *Anloër diepie*, de *Gasterense duinen*. Nee, ik maakte in die tied gien foto's. Had ik maar foto's maakt, dan kun ik vergeten.

82De Kymmelsberg is een heuvel van stuifzand in het dorp Schipborg. Genoemd naar landeigenaar familie Kymmell. Voor uitstapjes.

Biechten deud ik al lange niet meer. Sorry kwam mij niet over de lippen.[83]

We stoppen bij een hek. Onder de bomen lopen exotische runderen met een andere taal en ander gewoonten as inheemse schaopen om het grös kort te holden. Hier stun ik met die andere vrouw. Hier. Zinloos. Zunder zinnen, of juust met meer zinnen as ik gebruken kun. Meer zinnen as ik met mien verstand ankun. Op disse plek, op het voetpad langs het *Anloër Diep* begunde het mij langzaam te dagen. De uutspraak van Spinoza kende ik al. In een café met die name stun een buste van Baruch Spinoza[84] op een sokkel. In gold graveerd: De rede kan de hartstocht overwinnen, doordat zij zelf tot hartstocht wordt. Zinnigheid, geilheid as de lu hier zeggen, verduustert het verstand. Ach, instee van geilheid zul ik liever een ander woord gebruken; verliefdheid, maar dat woord ken ik niet uut mien kinderjaoren.

'Spijt,' zegt mijn kleindochter, 'spijt opa, is een zinloze emotie.'

Misschien, zeker, zee ik dat eerder op disse plek. Het landschap, het weiland, de stroeken, de bomen, achter oens de heide en zandverstoevings hebben die woorden in het heufd van mien kleindochter vastlegd. Elke maol as ze hier komp, ok as ik der niet meer bin, zal ze zeggen 'Spiet, opa, spiet is een zinloze emotie'.

We staon op het bruggie over het *Oudemolensediep*. Mien kleinkind kek mij an. Ik knik. Ze lat spei in het water vallen. Ik leg mien hand op heur scholder.

'Opa?'
'As de filosoof zee: der bestiet enkelt klein geluk.'

83 Minnekinnezinne. Ria Westerhuis en Delia Bremer *Minnezinne*. HDB.
84 Benedictus de Spinoza of Baruch Spinoza (1632 - 1677) was een Nederlandse filosoof, lenzenslijper, politiek denker, Bijbelonderzoeker, taalkundige en wiskundige uit de vroege Verlichting. Hij was van Sefardisch-Joodse afkomst.

Zambia

Mbala
Mporokoso
Kawambwa
Luwingu
Kasama
Isoka
Chinsali
Chambeshi
Mansa
Samfya
Luapula
Mpika
Luangwa
Lundazi
Mwinilunga
Solwezi
Chingola
Kitwe
Ndola
Serenje
Kasempa
Balovale
Kabompo
Kabompo
Mkushi
Chipata
Petauke
Kafue
Kabwe
Mankoya
Kalabo
Lealui
Mongu
Mumba
Lusaka
Feira
Namwala
Mazabuka
Senanga
Zambezi
Gwembe
Choma
Kalomo
Sesheke
Livingstone
0 miles 150
0 kilometres 300

Kalabo

'Kan opa ook lachen?'

We zitten naost mekaar op de bank. Mien kleindochter en ik. Op een bijzettaofeltie liggen plakboeken uut een duuster verleden,[85] al mag ik dat niet hardop zeggen; donker *Afrika*. Een multoband met een oranje plestieken omslag. De eerste bladziede, het kan ok de tweede weden, of de derde, of de vierde – elk verhaal begunt op de bladziede waor het begunt en dat is elke maol anders – lees ik mien naam in een krantenknipsel.[86]

'Opa?'

'Opa,' zeg ik, 'opa hef wat meer tied neudig om een antwoord op joen vraog te vinden. Heb ie geduld?' Ik trek mien mond in een lach, dat kan ik hiel goed; lachen as het vraogd wordt.

'Ik heb evenveel geduld als opa,' zeg ze. Mien kleinkind leunt tegen mij an. Ik weet genogt. Gedrevenheid zit in degenen[87] die der in de chromosomen met behept bint.

Mien naam stiet groot in de krant. Oenze dorpgenoot giet naor *Zambia*. Gieniend wus waor dat land lag. In die jaoren was het bezunder as iene het laand uutgung. Zwarties[88] helpen. Missionaris speulen in een ander land, wied vot van oens land - waor zwarten nog aal negers heetten. An de ander kante van de evenaar woonden Afrikaanties. Ok dat woord was besmet. Afrikaanties stunden om het huus van mien va en moe. Woestijnkleurige bloemen goed om zwarte mollen uut de tuun te weren. Afrikanen kenden we niet in die tied. Negers kenden we van het liedtie van tien kleine negerties. Alles gung

85 In het Drents Archief in Assen.

86 Gerard Stout gaat lesgeven in Zambia. *Emmer Courant*, 3 mei 1975.

87 de genen.

88 Destijds een denigrerende benaming. Neger was als aanduiding veel neutraler.

zien natuurlijke gang met verkleinwoordties.

Tien lutje Grunnegers

Tien lutje[89] Grunnegers dy leupen in de regen,
Ain is dood regend, dou hadden wy nog negen.

Negen lutje Grunnegers dy leupen laangs 't daip, (de gracht)
Ain gliste in 't daip, dou hadden wie nog acht.

Acht lutje Grunnegers dij stonden maal[90] te beven
Ain het zuch dood beefd, dou telden wie nog zeuven.

Zeuven lutje Grunnegers dy zaten op een fles,
Ain gleed deur haals in fles, dou waren der nog zes.

Zes lutje Grunnegers dy aten plak old wief,[91]
Ain stikte in kouk dou hadden wie nog vief.

Vief lutje Grunnegers dij sloekten koppel aier,
Ain stikte in 'n aai, dou telden wie nog vaaier.

Vaaier lutje Grunnegers dij daansden om zoepenbrij,
Ain zoop te veul van brij, dou hadden wie nog drei.

Drei lutje Grunnegers dij doken van daipdraai[92]
Ain verdrunk in zuite wotter, dou waren der nog twaai.

Twaai lutje Grunnegers dij vochten om een stain,
Ain kreeg een klap veur kop, dou was der nog moar ain.

Ain lutje Grunneger dij.....[93]

89 kleine.
90 Gek, mal.
91 koek, Grunneger kouke.
92 Draaibrug over een diep, kanaal.
93 Over aftelversjes. Onlangs zyn er 25 kuikens doodgeregend (of gehageld.)

'Opa.' Ze legt heur hand op mien knei.[94] 'Neem mij mee op een reis door *Barotseland*. Vertel mij wat je nog weet van je jaren in de tropen.'

Ik vuul de ander hand op dezölfde knie. Anraken, ik laot me niet geern raken en anraken. "Blief van mij of" schrouwt het in mij as een aander mij anrak. Die ander kan ok een snuffelende hond weden of een kat die bij mij op schoot wul. "Vot, vot, vot" zeg ik, al heurt een ander dat niet altied. Gelukkig woon ik in een land waor veur een pistool een wapenvergunning neudig is. Ik pries de hemel en de hel dat ik schrieven kan.[95]

Mien kleinkind mag mij anraken. Het wordt mij wieke om het hart. – heb ik ok, een hart –. Ik slao een bladziede om, leg kort mien hand op heur handen.

'We gaon an de reize deur *Barotseland*,' zeg ik. 'Ik heb joe geern as reisgenoot.'

'Livingstone, I presume,'[96] zeg ze. Ze lacht.

'En dan was jij Stanley,' zeg ik. 'Jij was naor mij op zuuk, of keek ik uut naor joen komst?' Vanneis leg ik mien hand op heur handen. Ze trekt heur handen niet terugge. Vertrouwd as stil verlangen,[97] verlangen naor, naor wat? Ik laot de vraog rusten, net as de hand.

'Stanley was journalist en Stanley was een man,' zeg ze. 'Ik ben een meisje.'

'Misschien bin ie ok op zuuk naor het ien of aander, naor een man of een vrouw[98] in donker *Afrika*.'

'Opa!'

'Kind?'

'Zeg nooit weer donker *Afrika*.'

Dit kan weer gebeuren. Dan zyn ziekten onder 't pluimvee volstrekt niet zeldzaam. dbnl.org

94Knie, knei: twijfelgeval. Beide in gebruik, destijds.

95Lees Stoffel Stoffelmans verderop in dit boek.

96De journalist Stanley zocht naar ontdekkingsreiziger Livingstone. Bij hun ontmoeting was de begroeting 'Livingstone I presume.' Britse koelheid. I presume.

97Ie bint mij nei en onbekend, vertrouwd as stil verlangen. Dichtregel 19...20

98Of transgender.

Ik knik. Der bint[99] veul dingen die ik niet meer zeggen mag, der bint bijkaans nog meer dingen die ik zölf niet meer hardop zeggen wul, al leeft ze in mij. Vrogger is veurbij. De woorden van vrogger betiekenen niet meer wat ze vandage zeggen. Tegen mien kleinkind kan ik zeggen: het is weer kutweer vandage. Ik zeg het niet. De woorden passen niet bij mien stem. Ik kan zeggen: kloten bij de bok. De woorden binnen mij vertrouwd, ik zeg ze niet.

'Opa.'

'Hier vliegen we over de *Zambezi*. In het dreuge seizoen is het water smal, misschien honderd meter breed. In het regenseizoen, in het naojaor is de rivier zo breed as de *Waddenzee*. We vliegen in mei. Overal binnen hutties te zien op eilandties. We vliegen op honderd meter over de flood plain.[100] Vissers zweien naor oens. We zweien naor de mannen, de vrouwen en de kinder.[101] An de oever liggen dugouts,[102] dat binnen boomstamkano's'

'Als de kano's bij *Drijber* in het veen,' zeg ze, 'net als kano's uit opgravingen uit het veen.'[103]

'Zo is het,' zeg ik. 'Alles wat hier was, was daor ok.'

'Is de hele wereld overal hetzelfde, opa?' Ze haalt de handen vot van mien knei. De vraog is niet moeilijk. Ze wet zölf het antwoord.

'Overal op aarde is alles gelijk,' zeg ze, 'enkel de vorm verschilt.' Ik heur mezölf.[104]

'Op de eerste aanblik lijkt alles te verschillen van wat je al kende, maar als je meedoet en langer kijkt blijken er meer overeenkomsten te zijn dan de vormverschillen doen vermoeden.'

---

99 In het dialect van Erica lag de voorkeur bij binnen i.p.v. bint. Binnen (zijn) ligt dichter bij het Nederlands. De taalvariant *bint, hebt, komt*... lijken voor een buitenstaander 'echter' Drents. In mijn dialectwerk heb ik veel bint, komt... gebruikt, terwijl dat niet mijn spreektaal was. Sorry (sik).

100 uiterwaarden in het kwadraat.

101 'Echter' Drents: manlu, vrouwlu, kinder. Bij mannen, enz. De laatste e inslikken; kindern.

102 Uitgeholde boomstam, als de kano bij Pesse.

103 *Reis door Drents erfgoed*. Deel V.

104 Alter ego.

Ik wacht met een bladziede om te slaon. Alles moet zien natuurlijke loop hebben.

'Mag ik opa?'

'Vanzölf,' zeg ik, graag zölfs.'

Ze trekt de scholders een eindtie hen achter, de kinne een beetie omhoog. Ik heur de fluusterende stemme van mien kleinkind veurdragen:

> Vreemd hoe iets in het verschiet eenmaal beseft
> verandert in iets dat je al kende
> en hoe wat aangetroffen wordt slechts kenbaar is in het licht
> van waar je doorheen bent gegaan.[105]

'We landen op de gravelbaan van het vliegveld niet wied van het *Yuka* ziekenhuus. De airstrip lig op de zandrug.[106]

'*De Hondsrug*,' zeg ze. 'Het midden van de provincie is hoger dan de randen. Voor de droge voeten.'

'Veur de dreuge voeten,' herhaal ik. 'Zowat alle zwarties – zwarten, zwarte mensen – leupen op dreuge blote voeten. Now liege ik een beetie. Der waren veul met schoenen an, maar veul ok niet.'

'Zwart,' zeg ze, 'net zo zwart as ik?'[107]

Ik striek met mien hand over heur krullenbol. Het wordt mij wieke om het hart. Met de butenkant van mien wiesvinger striek ik over heur donker wange. Dat mag. Ze wul niet dat ik an heur neuze zit. Ze wul niet dat ik heur oor anraak.

'Opa!?'

'Kind,' zeg ik, 'Opa stapte uut het vliegtuug, klöm op de laadbak van een lorrie, huulp met de koffer omhoog te trekken. Opa was een andere man worden. Opa was zwart en bruun en alle kleuren tussen blauwzwart en moccona.'[108]

'Mokka, opa.'

---

105 Seamus Heaney, *Vereffeningen*.

106 Zie film Kashitu op YouTube (via kanaal Ter Verpoozing). Tekst verderop in dit boek. Zoektermen: YouTube, Kashitu, Ter Verpoozing.

107 Alle kleuren.

108 Merk oploskoffie.

'Tussen blauwzwart, mokka en lichtbruun.'[109] Ik laot mij graag deur mien kleinkind verbetern.

LAMMERT: (*met wijsvingergebaar*) De zwarten in Afrika discrimineren elkaar minstens zoveel als de witten hier. Het onderscheid gaat daar in Kameroen, maar ook elders in zwart Afrika, Zuid-Amerika en Noord-Amerika, over kleur, maar niet alleen over kleur. De ene lichaamsbouw is geliefder dan de ander. Kort, dik en zwart, dan kun je een loopbaan in Afrika wel vergeten. Alleen met een hele goede kop, ik bedoel een goed verstand, dat je ook gebruikt, kom je verder als je zwart, dik en kort bent.

EUGÈNE: (*pseudo-grappig*) Blauwzwart met dikke pruillippen.

LAMMERT: (*verontwaardigd*) Houd op!

EUGÈNE: (*klein*) Sorry. Ik discrimineer niet. Ik maak onderscheid.

LAMMERT: (*neutraal*) Ik hoor het. (*pauzeert*)

EUGÈNE: (*opgewekt*). Misschien is het wel aardig je zwartheidsschaal ook los te laten op de cultuur in de provincie, regio als je wilt. Zolang de provincies niet bij elkaar zijn geveegd tot Nedersaksië praat ik liever over oerprovincie. Dat is wel zo duidelijk. Al vind ik *streek* ook een mooi woord. Autochtone streken.

LAMMERT: (*trekt wenkbrauwen op*). Zwartheidsschaal in regiocultuur?

EUGÈNE: (*kordaat*) In taal bijvoorbeeld. In streektaal. Drents. Plat.

109Volgt fragment uit *Van blauwzwart naar lichtbruin. Theaterdialoog over Drentse taal en cultuur.* In mijn verzameld werk Deel V (Incl. bronvermelding). Kleurenschaal waarschijnlijk uit *De Volkskrant* 9 juli 2014. Robbert van Lanschot. *Trouw toch liever met een donker meisje.*

LAMMERT: (*vragend*) Verklaar je nader.

EUGÈNE: (*vragend*) Hoe zei je dat ook al weer van de kleuren van de zwarte medemens?

LAMMERT: (*opsommend, nadruk*) **blauwzwart – koffie – chocola – bruin bruin – bruin – lichtbruin.**

EUGÈNE: (*gebarend*) Precies. **Blauwzwart** is dan 100% platpraten, **koffie** is dialect met Nederlandse of Engelse woorden waar geen dialectwoord voor beschikbaar is. **Chocola**, dat weet ik zo nog niet. **Bruin bruin** is Nederlands, **bruin** is Nederlands met een platte zinsvolgorde. De expert kan horen dat de spreker niet uit Holland komt. *Heeft gedaan* versus *gedaan heeft*.

LAMMERT: (*enthousiast*) Hij komp hier vot, of hij komp hier weg. Zwartemeer, Weiteveen, Erica.

EUGÈNE: Dat bedoel ik. *Veur mien hiele leben*, zoals in Assen in het hekwerk van het viaduct is vastgelegd. En om het af te maken: **lichtbruin** is Hooghaarlemmersdijks.

LAMMERT: (*knikt, grijnst*) Voor de aanstellers.

EUGÈNE: Dat bedoel ik. (*zelfspot*) Voor de aanstellers uit het Westen. Als ik het goed inschat, gelden met die kleurentaalschaal alle buitenstaanders als lichtbruin. Volgens de Drenten zijn alle niet-Drenten die Hollands praten aanstellers. Ja toch?

'En ik?' vrag mien kleindochter. 'Van welke kleurtint ben ik?'

Ze vrag naor de bekende weg. We hebben het vaker over alle kleuren van de regenboog en alle kleuren van mensen, dieren, planten, stienen, sieraoden, quarks,[110] geleuven, politici had.

110Elementaire deeltjes uit de quantumfysica. Kleuren en smaken om onderscheid te maken.

'Kleur,' zeg ik. 'In de tied dat ik missionaris was heb ik niet ienmaol an kleuren dacht. Hoe wonderbaarlijk het ok lieken mag, ik zag allent kleuren van hemden en broeken. In de eerste maonden zag opa gien onderscheid tussen de gezichten van de schoelkinder. Het gele hemd heette SILILO. Het gescheurde blauwe shirt was MWANANGOMBE. Asof ze der geliek uutzagen.'

'Als Chinezen,' zeg mien kleindochter. Ze kent mien riedel. Zoas alle Drentse boerties met heur ronde koppen en blauwe ogen, met bescheiden neuzen en zunige lippen, met ronde oorties en recht haor op mekaar leken. Op klompen en met een blauwe buis.[111] Zoas alle veenarbeiders met tanige koppen en een grote bek, met voele[112] kleren en rotte gebitten en stinkende aodem op mekaar leken; incestplegers en zoeplappen in plaggenhutten. Korte lonties en messentrekkers die niet op een liek meer of minder keken; in het veen.[113] Of de dikke liberalen met hetzölfde merk sigare (Schimmelpenninck) tussen de gezwollen lippen. Ok met ronde kop boven een rond lief en een golden horlozie in het vessebuusie.[114]

'Als Jehova's in lange bloemetjesjurken en zwarte mantels met een zwart mutsje,' zeg ze. Ze lacht. 'Kindervrienden,' zeg ze. 'Laat de kinderen tot mij komen.' Ik lach.

'Stereotyperings bint van alle tieden,' dat weet ie ok. 'De mens achter de mens, de mens in de mens, en het dier in het dier.' Ik heur mezölf de weg kwietraken.

'Het beest in de mens, opa. De wolf in de mens. Homo...'[115] ze maakt heur zin niet of.

Veur ik bladzieden tegelieks omslao zeg ik:'Het liekt der op dat een mens het neudig hef om onderscheid te maken tussen de ien en de aander, tussen humzölf en de ander.'

'Tussen het ene volk en het andere volk. Tussen wij en zij.'

Ik knik. 'Maar wat daor de grond van is, dat weet ik nog niet.'

---

111 Cilindervormig kledingstuk.

112 vuile, smerige.

113 *Liek in het veen*, een detective van mijn hand. In Verzameld Werk. IV. op het web. Over drugs en religie in de Zuidoosthoek.

114 vestzakje.

115 Homo homini lupus est. De mens is voor een andere mens een wolf.

'De vraag stellen is het begin van het antwoord,' zeg ze. 'Misschien heeft het met geborgenheid en veiligheid te maken, misschien.'

'In *Barotseland* vuulde ik mij op mien gemak,' zeg ik, 'misschien dat ik daordeur gien kleurverschillen zag.'

'Net als bij mij,' zeg ze.

'Net as bij joe,' sloek ik. Asof ik kleur bekennen moet.

'*Erica*,' zeg ik, 'is in 1863 begund. Mien overgrootvader was ien van de pioniers in het veen. *Erica* was een boekweitkolonie van arbeiders uut *Slagharen*.[116] De mensen brandden de heide en zeiden[117] boekweit. Dat gewas gruide goed op de as van de heide. Een paar jaor later kwam de *Hoogeveense Vaart* tot an Erica.'

'Dat was in 1865,' zeg ze. 'Twee sluizen om het hoogteverschil te overbruggen.'

'Later binnen die sluzen vervangen deur ien sluus,'

Hoe laat is het? Kwart over de sluus
Aj hard loopt bij gauw in huus.

'Veur 1860 woonde der gieniend in het *Bourtanger veen*. Woest en leeg was het veenland. An de randen van het moeras, op het zand woonden boeren en keuterboeren, arbeiders, maar niet veul. Rond 1800 waren dat in wat now de provincie Drenthe is niet meer as ongeveer 12.000. En wieder terug in de tied misschien een paar duzend mensen op de *Hondrug* en op het omgekeerde soepbord in het midden van *de Lantschap*. Hier was niks te doen en niks te halen,' preek ik. As ik op stoom bin kan gieniend mij stoppen.

'Rond 1598 kreeg elk het bevel om *de Lantschap* te verlaoten.[118] Elk mus vot. Gien boeren betiekende ok gien graan en gien voer veur soldaoten en peerden van de Spaanse legers op weg

116 De naam van het dorp zou Nieuw-Slagharen worden, analoog aan Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht.

117 zaaiden.

118 *Reis door Drents erfgoed*. Deel I. Koevorden.

naor *Groningen*. Gien boeren en boerinnen betiekende gien geiten en koeien om te roven, te slachten en op te eten.'

'Geen boerinnen en geen dochters van boeren en boerinnen betekende ook dat er niemand was om te vermoorden en te verkrachten,' zeg ze.

'Ie hebben hielemaol geliek,' zeg ik, 'maar of elk luusterde en zuch huuld an het verbod op de heide te blieven. Ik denk van niet'

'Net als nu,' zeg ze, 'Geboden en verboden zijn voor anderen.'

'Zo is het maar net,' zeg ik.

Ik slao bladzieden om, veul bladzieden tegelieks. Niet alles wat ik metmaakt heb, niet alles wat mij overkommen is huuf ik te vertellen, uut te leggen en te verantwoorden. Der bint veul zaken, misschien alles, die ik anders daon had as ik toen wus wat ik now zie. Damals, damals, damals.

Niemand ziet iets aankomen, dat is ons geluk.[119]

'Ienmaol op het zand van *Western Province* deud ik waor ik veur kommen was. Ik had gien benul van de geschiedenis en van de cultuur. As ik het kort deur de bochte zeg dan was ik kommen, ik citeer een andere witte die met mij landde, "om negerhutties wit te varven". Zo weur der over spreuken en over dacht. Ontwikkelingshulp.

Vanof rond 1500 was in *Barotseland* al een koninkriek. Het volk bestun uut migranten uut *Kameroen* en *Nigeria* en later kwam volk uut het zuden. Uut het westen, wat now *Angola* is kwamen bosjesmannen, pygmeeën. In de zuudoosthoek van *Drenthe* kwamen migranten uut het oosten, zuden, westen. Elk was nei en onbekend. En wat in *Drenthe* in het klein göld, was ok zo veur wat later waor was veur de Republiek der Verenigde Nederlanden. Elk komp argens aans vot.

119 J. Bernlef. *Vreemde wil*.

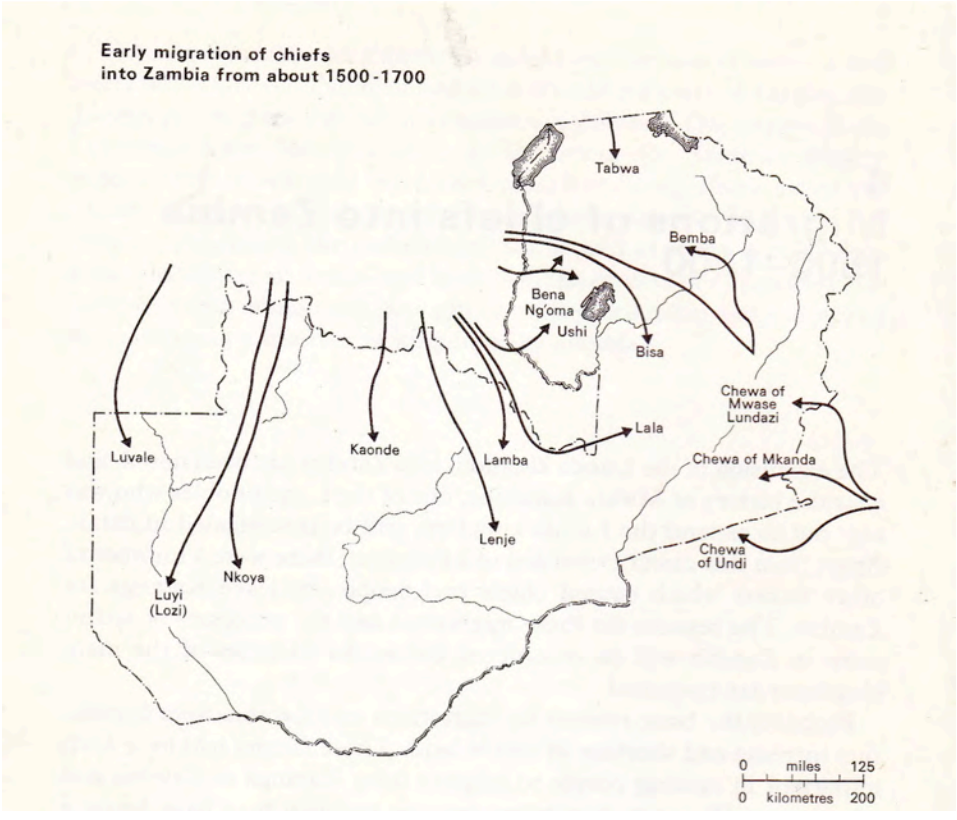

In *Barotseland*, wel vief maol groter as *Drenthe* leefden rond het jaor 1500 zu'n duzend mannen, vrouwen en kinder. Langzaam kwamen der meer. Het koninkriek van de Lozi kwam van de grond. Onder de koning, de *litunga*, was een stamhoofd en onder het stamhoofd waren dorpsoudsten en dan kwam het gezinshoofd. Met wat andere namen waren in Drenthe schultes, keurnoten, boermarkes, etstoelen,

Barotseland lig ver van zee, zowat geliek wied van de *Atlantische Oceaan* as vanof de *Indische Oceaan* an de oostkant van *Afrika*. Wied vot, net as *de Lantschap*. Pas late kwamen der handelaren langs om ivoor en koper te roven of te ruilen tegen geweren en kleren. De Lozi deuden niet met an slavenhandel. Te wied vot van de havens. Ander koninkrieken in *Zambia* deuden wel met an de mensenhandel. De Tonga en Bemba roofden mensen van andere volken en verkochten de slaven an Arabieren en Portugezen. Dat was nog in de tied dat in *Erica* de eerste plaggenhutten en huzen bouwd weuren.

Veul is niet bekend over de koninkrieken van veur 1890.

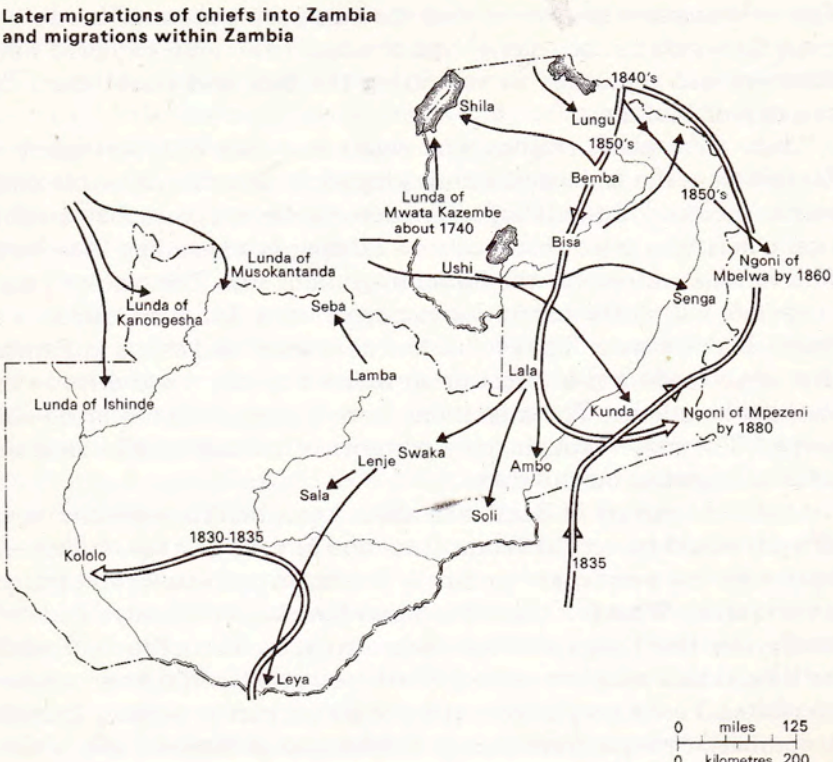

Alles wat we weten komt van opgravingen, van mondelinge overleveringen en van verhalen van Portugeze handelaren, missionarissen en van de verhalen van ontdekkers as Stanley en Livingstone. Lezen en schrieven was nog onbekend.'

'En,' zeg ze, 'net als opa zagen die nieuwkomers enkel wat ze kenden en wat paste in hun denkkader.'

'Het is an schrievers en kunstenaars om zien te laoten wat der ok is. Out of the box. En dat is lastig zat.'

'Vakanties, opa.'

Ze wet hoe ze mij mien verhaal vertellen laoten kan. Alles in herhaling met alles aal een beetie anders. Deur hetzölfde aal vanneis te vertellen verschöf het een beetie naor hoe het misschien ok was.

'Nao vakanties komen vakantieverhalen,' zeg ik.

'En waar gaan die verhalen over?' vrag ze naor de bekende weg.

'Over de pries van benzine, over hoe duur of goedkoop de camping was, over het eten, over treinen die op tied reden,

of niet. Over hoe vol en benauwd het vliegtuug was. Over oplichterij en over vriendelijk volk.'

'En?'

'En over ziekte, diarree, zunnebrand en malaria.'

'En dan?'

'Dan komt later, veul later, en niet altied, het verhaal over armoede en ander ongemak. Hiel langzaam komp aandacht veur de mensen en wat ze bezig holdt. Langzaam, of niet. Over folkloristische dansen en muziek.'

'En dat staat ook al beschreven in het boek over de podagristen, en bij het reisverslag van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp.'[120]

'Dank je,' zeg ik 'veur dit bruggie naor oens land, naor dit land dat niet van oens is, maar dat we in bruuklien hebben.'

Over de Hanoveranen schrieft de podaristen in 1843:

> In weerwil van de ontberingen, die men zich, vooral ten platten lande, in deze streken moet getroosten, hadden wij 't tamelijk wel gehad onder de *Hanoveranen*. Zijn ze al nog verre ten achter bij andere landen, 't zijn doorgaans duifjes zonder gal. Men moet ze nemen, zoo als zij zich voordoen, onbekend met hetgeen wij *Europesche* beschaving en fijne manieren noemen.
>
> Zij zijn niet te min hoogst gelukkig, omdat ze weinig behoeven; zij wenschen geene verbetering of verandering, omdat zij niet weten, dat het elders in de wereld anders is dan bij hen. Zoo zij dit wisten, wie weet of zij niet naar 't verbodene taalden!
>
> Vele overblijfselen uit middeleeuwsche zeden en gewoonten kan men onder hen opzamelen. Daarvan is onder anderen ook getuige de geweldig korte vorm van regtspleging, hier en daar nog in zwang. Iemand wordt beticht van Godsdienstige dweeperij, of van verregaande dronkenschap en daaruit voortvloeijend verzuim zijner ambtswerkzaamheden, of

120 *Nederland in den goeden ouden tijd*. 1823. J. van Lennep. pdf op dbnl.org

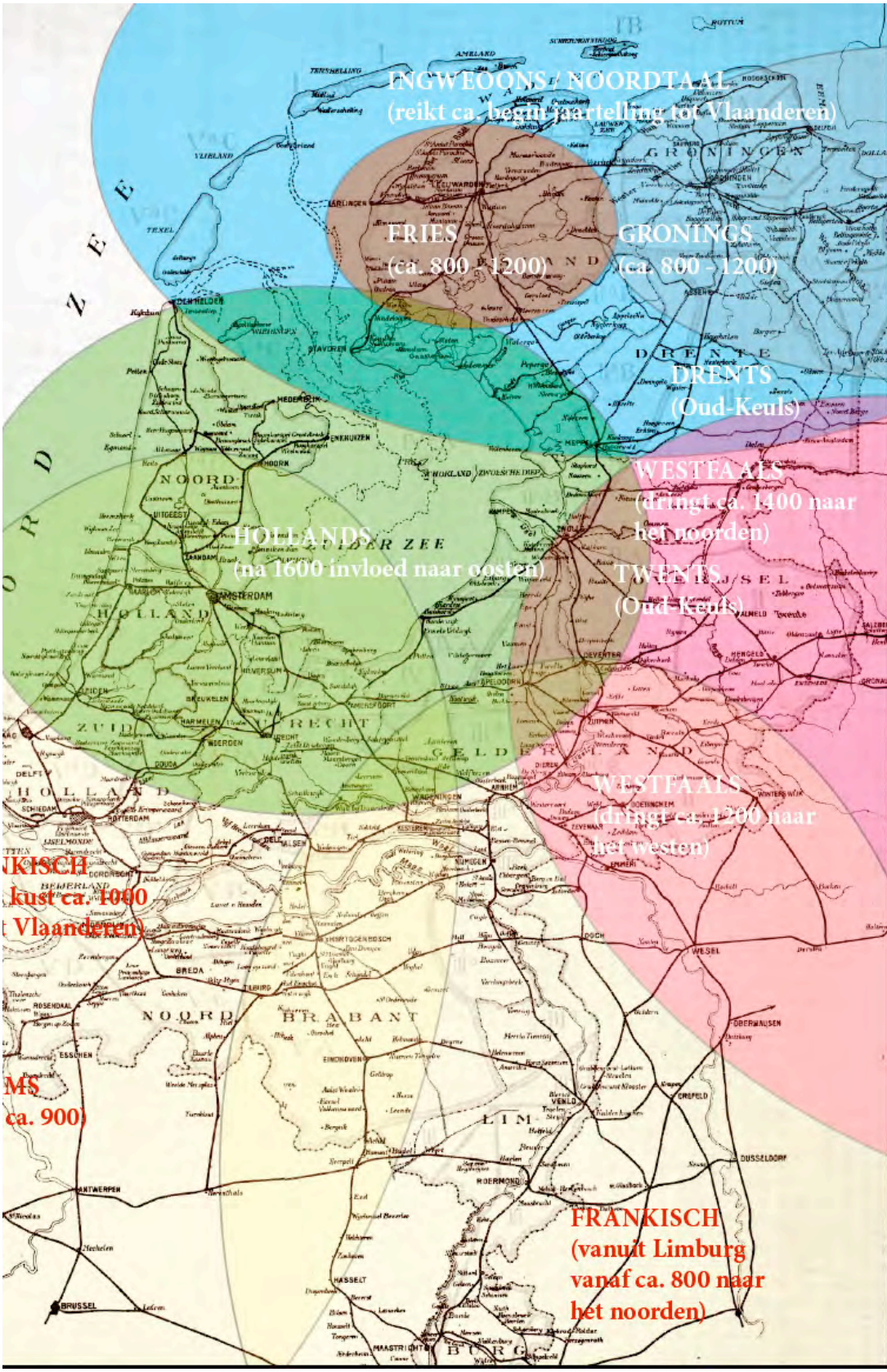
INGWEOONS / NOORDTAAL
(reikt ca. begin jaartelling tot Vlaanderen)
FRIES
(ca. 800 - 1200)
GRONINGS
(ca. 800 - 1200)
DRENTS
(Oud-Keuls)
WESTFAALS
(dringt ca. 1400 naar het noorden)
HOLLANDS
(na 1600 invloed naar oosten)
TWENTS
(Oud-Keuls)
WESTFAALS
(dringt ca. 1200 naar het westen)
NKISCH
kust ca. 1000
t Vlaanderen)
MS
ca. 900)
FRANKISCH
(vanuit Limburg vanaf ca. 800 naar het noorden)

van twistgestook op kermissen en in herbergen; straks[121] verschijnt er een landdragonder, (wat wij veldwachter noemen,) in zijn rooden rok en met de sleepsabel op zijde, die den *delinquent* bij den kraag vat en achter de tralies plaatst. Geen haan kraait er naar, totdat de straftijd verstreken is en de bekeerde zondaar met schaamroode wangen aan zijne bloed verwanten gaat verhalen, hoe hij zich in zijn hok vermaakt heeft.[122]

Jacob van Lennep beschref de Drent in 1823. Ondanks gebrek aan bezit, ondanks kindersterfte een tevreden en gelukzalig mens.

De Drenthenaar daarentegen heeft, om zijn klein stukje gronds te bebouwen de hulp van zijne geburen noodig; hij verbruikt met zijn gezin alles wat hij gezaaid heeft, en er schiet niets over dat den handelaar in de steden zoude kunnen gevallen wat meer is; geen vreemdeling begeeft zich naar Drenthe, ten minsten niet met eenig voornemen van winst te doen: deze of gene die nog nu en dan een hunnebed komt bezichtigen haast zich een oord te verlaten, waar het reizen hem zoo moeilijk valt. Wanneer zoude dan de Drenthenaar eenige kondschap bekomen van al hetgeen de stedeling zoo onmisbaar acht. Neen zijn belang houdt hem aan zijn dorp, aan zijne kluis verknocht: hij weet niet, en verlangt ook niet te weten dat er buiten zijn dorp en twee of drie die hij van verre ziet doch niet bezoekt, plaatsen of landen in de wereld zijn: doch hij is daarom niet schuw, niet stuursch jegens vreemden. – Daar er niets bij hem is dat de hebzucht eens bedriegers verwekken kan, wordt hij ook door geen' vreemdeling bedrogen: waarom zoude hij die gewend is zijn' buurman, wien hij noodig heeft, vriendelijk te bejegenen, een' reiziger onbeleefd behandelen, goedwillig ziet hij hem aan als iemand van wien hij niets te hopen noch te vreezen heeft, en uit gewoonte behandelt hij

121 Ook: juist op dat moment. Nu.
122 *Reis door Drents erfgoed*. Deel I. Pag. 39.

hem als zijnen nabuur. Zeer dikwijls ondervonden wij die gedienstigheid, dien landbewooners zoo eigen, op onzen tocht door de geringe dorpen en gehuchten.
Bij al de deugden welke de Drenthenaar uit routine bezit, voegen zich als tegenbeelden onverschil voor het vreemde, gehechtheid aan den ouden sleur, tegenzin in het beproeven van iets nieuws, en in één woord al die geringe doch ware gebreken welke uit den aard van zijn leven voortvloeijen.[123]

'En bijgeloof, opa?'

'Wat wul ie heuren?' vraog ik. 'Eerst *Drenthe* en dan *Barotseland*, of anderom?'

Ze wes op het plakboek.

'Op schoel in *Kalabo* was een gerucht dat in de nacht een bijzonder wezen langs de slaopzalen leup en de kinder van de kostschoel schrik anjeug. Het was een leeuw met de kop van een mens, of een mens met de kop van een leeuw. Nee, het was gien geleuf, het was zeker weten. Opa zee dat hij het biest met de mensenkop zölf zien had. Een dag later hung een briefie op het prikbord naost de schoelbelle dat elk die het gerucht verspreidde over de half leeuw-half mens van schoele stuurd worden zul.'

'Opa begreep...' zeg mien kleindochter.

'Opa begreep dat e zwiegen mus.'

'En?'

'Opa zweeg.'

Ik pak het boek van de podagristen en ik leze;

Uit de tijden van onkunde en bijgeloof weet men u hier ook nog eenige staaltjes op te disschen. Ter plaatse, waar nog vóór zeventig jaren een zoogenaamde burgt stond, door eene familie met name Biewold bewoond, hield zich later een onzigtbaar spook op, dat het in 't bijzonder op de meisjes scheen gemunt te hebben. Tusschen *Ruinen* en *Exlo* zweeft nog een *gluëge kerel*'[124], terwijl vroeger op den weg van *Ees* naar

123 Jacob van Lennep, *Nederland in den goeden ouden tijd*. dbnl.org
124 Vgl. 't opstel van den heer P., *Vurige spoken in Drenthe*, in *Dr. Volksalm.*,

Borger een zwarte hond zonder kop te zien was, die echter na 't volgende voorval voor goed is verdwenen: een jonge knaap reed eens met een wagen door 't veld, toen hij eensklaps 't zwarte gedrocht voor zich uit bemerkte. Ook zijn paarden kregen er de lucht van, geraakten op hol, vlogen blindelings 't veld in, over hoogten en laagten, waarbij de arme knaap ten leste van den wagen stortte en dood op de plaats bleef liggen. Nu scheen, door dit offer, 't spook te rust gekomen te zijn; want sedert dat jammerlijk ongeval heeft het zich niet meer vertoond.[125]

En

The man who married a hen

Once there lived a man in a village called Kaunga, near Livingstone. One day he decided to have himself a wife to cook and to do the housework for him. He found it difficult to do everything on his own, and the world stood on two legs by his side.
He left the house and went on walking along the road, where he came across a very beautiful and polite girl. The girl was called Sinu.
He said: 'Good morning' to the girl, but the girl didn't give a reply to the man, and this made the man not feel well.
He said: 'Good morning' again, and this time she replied his greeting. He asked her what her name was, her father's name, and even the name of the village. The polite girl answered every question the man asked her.
In his heart the man thought: 'I haven't seen such a beautiful and polite girl before, and I think she is going to agree with what I will tell her.'
'I want you to be my wife,' the man said.
'To be your wife,' replied the woman.

1845, bl. 232 e.v.
Gluëge of *glende* kerel (vurige man)
125 *Reis door Drents erfgoed*. Deel IV. Pag. 31.

'Yes,' the man said.
'Okay,' Mr. Man.
'I think that is a good idea, and if you really love me as I love you, then our love will last longer than our lifes.
'I love you more than you love me,' the man said.
After that they made an agreement for their wedding ceremony.
The man and his wife went home, and the people of the village liked the thing that was done.
They lived together for one whole week then his wife said: 'I think it is a long time since I came into your house but you never gave me the land where I can make a garden.' And she continued: 'What are we going to eat in the coming months, when we don't grow anything?'
Her husband answered: 'Oh my dear wife, I think that is a good idea, you are a very good wife because if you had been weak, you couldn't have asked me for land.'
'By the end of this week, I will go with you and show you the place where your garden is to be.'
The week came to an end, and the husband and wife went to the area where the man wanted to make their own field.
After their arrival the wife laughed, and said: 'Is this the area where we are going to make our garden?'
'Yes,' said her husband, and they both went home.
The next morning the wife woke up before cock's crow, and went straight to the field. After she had arrived, she changed herself from a person into a hen and began to dig. When she went back home in the evening, she changed herself back into a person.
The following day she did the same thing again, but this time her husband had followed her to see how she was digging. He found only a hen digging, and when the wife came back home that night, he divorced her.[126]

126Uit *Myself Maswabi*. Als heitje-voor-een-karweitje schreef een leerling korte verhalen over lokale cultuur. Ik maakte een boekje met de sprookjes. De strekking en invalshoeken vind ik terug in de verhalen van de podagristen over bijgeloof rond 1850.

Uut het boek van de podagristen:

Een boerenknecht uit *Westerbork* had 's avonds in een der buurtschappen, buiten kijf aan den bander, een zoet uurtje met de uitverkorene zijner ziel gesleten. Toen de tijd geen langer vertoef veroorloofde, had hij der liefste vaarwel gezegd en den weg dorpwaarts ingeslagen, vol aangename gedachten en plannen voor de toekomst; want wie zou niet zijn idealen hebben ? Althans, wat onzen boerenknaap aangaat,

Auch er war in Arkadien geboren.[127]

Midden op 't veld, waarlangs zijn pad voerde; treedt bij met den voet op een adder. Dan, naauwelijks is dit geschied, of 't kwaadaardig gedierte verheft zich loodregt in de hoogte op de punt zijner staart, en laat een schel fluitend gesis hooren, dat akelig over 't veld klinkt.
Wie schetst nu den schrik des verliefden nachtwandelaars? Op het geluid van 't beleedigd monster heeft zich eensklaps een ontelbaar aantal adders rondom hem vergaderd, die door hun gesis, geschuifel en dreigende mimiek 't den jongman raadzaam doen oordeelen, om hoe eerder zoo beter 't hazenpad te kiezen. Gelukkigerwijze bereikte hij zonder eenig ligchamelijk letsel zijne woning, achtervolgd door 't in toorn ontstoken adderenlegioen. Of hij in den daarop volgenden droom alleen van zijne heele lieve en 't *bander*[128]-avontuur gedroomd heeft, is ons niet gebleken.[129]

127 Schiller, als bij onderdompeling gedoopt in den practischen Kantiaanschen geest, gezworen vijand van alle deugdsbetrachting om den wille van een toekomende loonsvergelding, kon geen vrede hebben met een Kerk, die het leven des christens vasthechtte aan den nagel der hemelsche zaligheid en in naam des hemels het offer eischte van de reinste vreugde en de teederste betrekkingen der aarde, en hij zong zijn lied, het onkerkelijke lied: 'Auch ich war in Arkadiën geboren.' Arcadië; gelukzalig platteland. *De Tijdspiegel*. Jaargang 22 (1865) *Mengelwerk*. dbnl.org
128 andere kant, elders.
129 *Reis door Drents erfgoed.* Deel II. Pag. 141.

'De cultuur van land en volk kreeg geen aandacht, of werd niet begrepen,' zeg mien kleindochter.

'In *Kalabo* was op de jaarmarkt een optreden van een paoldanser. In een boomstam van een meter of acht klom een kleurig uutgedoste man. Veren en bellegies.'

'Een pias,' zeg ze.

'Eerdere maolen dat ik dit vertelde zee opa dat het een pias was. Wat opa niet kende was gek en gestoord. Het hef een poosie duurd veur opa om een andere wieze kieken leerde.'

'Een poosje?'

Ik lach veurzichtig. Een beetie zolt in de wonde is niet verkeerd.

'Die dansen, de muziek, de makishi-dansen en aandacht veur vermaak en vertier waren met immigranten metkommen uut *Nigeria* en *Angola*, met volk van buten.

Dances

Among the people living in the world, there are many dances to which the tribes are accustomed. Among the Lozi, my tribe, there are many dances that we sometimes dance, and others we always dance. The main dances are Siyemboka, Lishoma, and Ngomalume. These dances are dances by both sexes, the male and the female sex, but some of the dances are only done by men, and other dances only by women. Some of these dances include both men and women, boys and girls as well. The dances, that are only danced by men are Ngomalume and Lishoma, while Siyemboka is done by both sexes. All the other types are for women only.
Another type of dance I nearly forgot is called Sipalu, this one is danced by men and women, also children take part. This was and is done at night and outside the village, not in the village. Dancing outside the village is sometimes bad, because some people specially long ago lost their lives by doing so. This was because there were lots and lots of hyenas in the past. It is from this dance where we got the proverb which says the moon fools children. Also these dances had and still have a great importance; for example Siyemboka is

done or celebrated when a girl comes of puberty stage.
Men and women, boys and girls go to the Siyemboka, and men usually go to see women fitting for marriage and to see whether the girl that has matured is beautiful enough to be married or not.
Dances like Ngomalume are celebrated when the Litunga leaves Lealui to Limilunga. Here ends the story.[130]

De makishidansen binnen now cultureel erfgoed in *Mongu, Lealuli, Senanga, Sesheke*.'

'Als Sinterklaas uit *Spanje*,' zeg ze. Ze legt heur arm om mien rugge.

'En Zwarte Piet,' zeg ik. Ik trek heur stief tegen mij an. 'Mien Zwarte Piet.'

'En, opa?'

'Disse maol een niet zo makkelke overweging veur joe,' zeg ik. 'Wat ie nog niet begriepen lat joe zien dat naost of achter de wereld die ie kennen, een ander terra incognita[131] verbörgen lig. Ofwiezen is vake de eerste reactie. Stief naodenken loont.' Ik leg mien hand op heur knei. 'Henry Ford, de eerste autofabrikant die auto's van de lopende band rollen leut zee: "Wij verkopen alle kleuren, as het maar zwart is." Zwart is alle kleuren.' Ik lache. Mien kleindochter lacht. We lachen.

130 *Myself Maswabi* 1977.
131 Onbekend land.

Senanga

'Kan opa ook beminnen?'

De plakboeken van *Afrika* liggen onder de bank. We hebben gien foto's en knipsels meer neudig om an de reize[132] te gaon. Beter zölfs we hebben meer en andere zaken om te vertellen; zunder last en ruggespraok van herinnerings an beelden uut een verleden. "Wat bin ie veranderd!" Gien wonder; het beeld wat bleven is stiet immers onveranderd al jaoren op de schoorsteenmantel[133] of in de boekenkast, een schilderij of kunstwark an de muur; bevreuren verleden. Alles blef op het oog hetzölfde. De foto van va en moe die al jaoren dood bint, uut de tied en tegelieks in de tied. Het eerste vriendinnegie, en al die andern die nao die eerste passie[134] kwamen. Op de foto, op de film of deur een schilder in holtskool, acryl of eulievarf vastlegd. En met muziek vastklonken in het langetermijngeheugen. *Love me tender*,[135] dat was bij de viefde en *You put a spell on me*,[136] dat was bij de zeuvende. Nooit een lied in het Nederlands of in het Nedersaksisch as herinnering an een gedoofde vlam.

'Wicht,' zeg ik. 'Kan opa ok beminnen?' Ik kiek heur an. Donkerbrune ogen in een bruun gezicht met zwaore zwarte wenkbrauwen onder een begun van denkrimpels, onder krulhaor met een haorclip in gold met een rood bloedkoralen bessie der op.

---

132 *An de reize*, titel van verzamelbundel van mijn Drentse verhalen. HDB.
133 Archaïsch Drents: bossem. Zowel bossem als schoorsteenmantel verdwijnen uit de taal. Bij gebrek aan. Interessant zou zijn frequentie van woorden als bossem, vreding, naober,... in Drentstalige literatuur te onderzoeken. Wellicht dat na 1960 een hogere frequentie optreedt uit nostalgische overwegingen.
134 verdwazing.
135 Elvis Presley.
136 Annie Lennox.

‘Op disse vraog geef ik joe antwoord, maar niet met ja of met nee.’

‘Het is anders wel een gesloten vraag,’ zegt ze. ‘Ik wil een antwoord en geen gedraai van enerzijds anderzijds.’ En na een korte pauze. ‘Opa.’

‘Il n’a pas d’amour, il n’y que des preuves d’amour,’[137] zeg ik.

‘Dat heb je al eerder gezegd. Opa.’

‘Van *Kalabo* naar *Senanga* was een Ommelandse reis,’ zeg ik. ‘*Kalabo* was een dorp van, laot ik zeggen een paar duzend inwoners an de oever van de *Luanginga*, een ziedrivier van de *Zambezi*.’

‘Opa waste zich in de rivier,’ zeg ze, ‘als er geen water uit de kraan kwam. En dat was vaak. En opa moest uitkijken voor krokodillen.’[138]

‘De *Luanginga*[139] was een beetie wat de *Hunze* honderd jaor leden was veur *Gasselte*, veur *Buinen* en *Spijkerboor*. De handelsweg met *Mongu*.’[140]

‘Het *Peizer diep* voor *Peize*; om met de boot naar *Groningen* te varen en om potkleien bakstenen naar het klooster in *Aduard* te brengen, vanaf het Tichelwerk aan het Moleneind.’

‘Dit is gien overheuring,’ zeg ik, ‘maar het is mooi dat ie de parallellen ziet. Daor is hier en hier is daor.’

‘Hier en daar. Opa. Daar.’

‘De viefentwintig kilometer in een bootie duurde een dag. In het dreuge seizoen as het water leeg stund. Onderweg uutzicht op tiedelijke hutten van vissers. Vrouwen met manden in en uut het water. Zeven van riet om kleine vissies te vangen. Bloot bovenlief met verdreugde borsten as uutgestreken vlaggen.’

‘De mensen hadden weinig nodig om te leven,’ zeg ze. ‘Ze waren snel tevreden als ze genoeg hadden te eten. Ze waren

137 Liefde bestaat niet, er zijn enkel bewijzen van liefde. *Reis door Drents erfgoed*, deel V. Erica.
138 *Myself Maswabi*.
139 Zijrivier van de Zambezi.
140 Grote plaats in Western Province.

gelukkig als aan de primaire behoeften was voldaan. Vaak gelukkiger dan de westerse mens die alles had en nooit genoeg.'[141]

Ik heur de ironie.

'Ie hebben de podagristen lezen, en ie hebben ontholden wat deur de wandelaars in 1843 opschreven is,' zeg ik. 'Misschien, maar ik denk dat het an de *Luanginga* en de *Zambezi* anders was. De zwarte mannen en vrouwen zagen een witte man in een bootie. Een gezonde witte man met schone kleren. De vissers wollen vast een beter leven veur heur kinder, net as de keuterboeren in *Drenthe*. Gieniend die ze vreug.'

Ik wul mien preek ofmaken.

'Verslag van belevings, verhalen van geschiedenis; het binnen[142] vertellings deur mensen de schrieven kunden, mensen met een beeld van de wereld, met veurliefde veur gelieksoortige mensen. Geschiedenis is zelden het verhaal van en deur ongeschoolden. Geschiedenis is het verhaal van koningen, bestuurders, van mensen die het verschil maakten in het leven. Wij lezen over David Livingstone.[143]

David Livingstone and his fellowers[144]

141 Verjaardagvisitepraat.

142 het zijn. Ook: het bint.

143 Biografie

144 Vertaling. Uit H.W. Langworthy, *Zambia before 1890. Aspects of Pre-colonial History.* Longman. 1972.

Een constant thema in de Zambiaanse prekoloniale geschiedenis is het belang van externe invloeden en hun interactie met inheemse patronen in de samenleving, de politiek en de economie. Met de komst van Livingstone naar Zambia begon een nieuw tijdperk. Veel van het belang van zijn invloed op de lange termijn kwam voort uit zijn reacties op de slavenhandel en andere ontwikkelingen die van buitenaf naar Centraal-Afrika werden gebracht. De invloeden die hij, direct door eigen toedoen of als indirect resultaat van zijn activiteiten, introduceerde, waren talrijk en gevarieerd en hijzelf zou ze niet allemaal hebben goedgekeurd. Livingstone's visie was gericht op sociale verandering, modernisering, of zoals hij het uitdrukte: Christendom, handel en beschaving.

Wat hij deed om zijn visie op positieve veranderingen in Centraal-Afrika te verwezenlijken is een belangrijk onderdeel van de Zambiaanse geschiedenis. Om zijn impact te begrijpen moet rekening worden gehouden

A constant theme of pre-colonial Zambian history has been the importance of external influences and their interaction with indigenous patterns of society, politics and economy. The coming of Livingstone to Zambia began a new era. Much of the long-term importance of his impact arose from his reactions to the slave trade and other developments brought into Central Africa from outside. The influences he introduced, either directly through his own efforts or as indirect results of his activities, were many and varied, and he himself would not have approved of all of them. Livingstone's vision was of social change, modernisation, or as he expressed it: Christianity, Commerce and Civilisation. What he did to accomplish his vision of beneficial changes in Central Africa is an important part of Zambian history. To understand his impact, something of his background and character should be considered.

Like many great men Livingstone had a complex and seemingly contradictory character. As a very talented and dedicated man, who was convinced that he was right, he often appeared as selfrighteous, intolerant, impatient and inconsiderate. He was often unable to see the virtues and contributions of his co-workers and was quick to condemn their shortcomings. He has been accused of neglecting his family's welfare, and of being impractical and over-optimistic. These negative aspects of Livingstone's character

---

met iets van zijn achtergrond en karakter.

Zoals veel grote mannen had Livingstone een complex en schijnbaar tegenstrijdig karakter. Als een zeer getalenteerde en toegewijde man, die ervan overtuigd was dat hij gelijk had, verscheen vaak als zelfingenomen, onverdraagzaam, ongeduldig en onbezonnen. Hij was vaak niet in staat om de deugden en bijdragen van zijn collega's te zien en veroordeelde al snel hun tekortkomingen. Deze negatieve aspecten van Livingstone's karakter kunnen niet worden ontkend, hoewel ze in vergelijking met zijn positieve eigenschappen en in de context van het droombeeld dat hij probeerde te verwezenlijken, wel degelijk verontschuldigd kunnen worden voor de menselijke zwakheden en ontberingen. Hij was zelfverzekerd, zelfredzaam en overtuigd, vanwege zijn grote geloof, dat hij het schijnbaar onmogelijke kon volbrengen. Ondanks zijn eigenzinnige visie kon hij vriendelijk, humoristisch, tolerant, vrijgevig en rechtvaardig zijn.

cannot be denied, although they can be excused to a certain extent when compared to his positive attributes and when seen in the context of the vision which he strove to fulfil in spite of human frailties and hardships .
On the positive side were his great drive and determination, his bravery to the point of foolhardiness and his ability to endure great hardships. He was self-assured, self-reliant and certain, because of his great faith, that he could accomplish the seemingly impossible. In spite of his single-minded devotion to his vision, he could be kind, humorous, tolerant, generous and fair.

Wij lezen geern over karaktertrekken en hoe as de eigenaar van die karaktertrekken zien bagage gebruukt veur de wereld en het eigen welzijn.

Livingstone's attitude towards African society and his vision for its change were commendable for his age. Unlike many of his contemporaries he understood and tolerated much of African society. Although he condemned brutality, violence and evil, he did not condemn African society as a whole in these terms. Instead he saw that there was good and evil to be found everywhere. Livingstone had a vision of changing African society. He was not just concerned with saving souls and having people become good Christians, but he felt that African society could change and should reach what he saw to be the heights of western culture's technological and religious advancement. He saw the desired progress of society being accomplished through a combination of Christianity, commerce and civilisation, with the beneficial advantages of mission education and the good example of enlightened European commerce. People involved in bringing about change in Africa had to be dedicated to serving others, not themselves, so Livingstone saw no room for the colonisation of Central Africa by Europeans unless the colonists were primarily dedicated to the salvation of Africa. In his view it was not enough for a missionary to be

pious; he also had to be well educated, enlightened, able and preferably, like Livingstone, talented in a number of fields . One hindrance which Livingstone saw to the fulfilment of his vision was the slave trade, which debased African society and barred its progress. Much of his effort was directed to bringing a bout the end of the slavetrade and the accompanying warfare. Although he accomplished much during his life, most of his impact on Central Africa and the attainment of his vision came after his death. Livingstone was a relatively orthodox missionary during the early period of his career, before 1851, while he was in South Africa and Botswana, but this period was important to his later career, for a number of his interests and skills were able to develop. His interest and ability in geography, linguistics, medicine, natura! science and anthropology were to be very useful in the later period of his career.[145]

145Livingstone's houding ten aanzien van de Afrikaanse samenleving en zijn visie op de verandering daarvan waren lovenswaardig voor zijn leeftijd. In tegenstelling tot veel van zijn tijdgenoten begreep en tolereerde hij veel van de Afrikaanse samenleving. Hoewel hij wreedheid, geweld en kwaad veroordeelde, veroordeelde hij de Afrikaanse samenleving als geheel niet in deze bewoordingen. In plaats daarvan zag hij dat er overal goed en kwaad te vinden was. Livingstone had een visie op het veranderingsproces van de Afrikaanse samenleving. Hij was niet alleen geïnteresseerd in het redden van zielen en het laten ontwikkelen van mensen tot goede christenen, maar hij vond dat de Afrikaanse samenleving kon veranderen en zou moeten bereiken wat hij zag als de hoogtepunten van de technologische en religieuze vooruitgang van de westerse cultuur. Hij zag de gewenste vooruitgang van de samenleving bereikt worden door een samenspel van het christendom, de handel en de beschaving, met de heilzame werking van de westerse cultuur en religie, met de voordelen van missieonderwijs en het goede voorbeeld van verlichte Europese handel.
De mensen die betrokken waren bij het teweegbrengen van veranderingen in Afrika moesten zich inzetten voor anderen, niet voor zichzelf. Livingstone zag geen ruimte voor de kolonisatie van Centraal-Afrika door Europeanen, tenzij de kolonisten zich in de eerste plaats inzetten voor de redding van Afrika. In zijn ogen was het niet genoeg voor een missionaris om vroom te zijn; hij moest ook goed opgeleid, verlicht, bekwaam en bij voorkeur, net als Livingstone, getalenteerd zijn op een aantal gebieden. Een hinderpaal die Livingstone zag voor de vervulling van zijn visie was de slavenhandel, die de Afrikaanse samenleving vernederde en de vooruitgang ervan belemmerde.

Het bekendst is Livingstone deur de ontmoeting met Stanley.

During most of 1867 and 1868 he travelled around Zambia's Luapula and Northern Provinces, visiting, among others, the great Chitimukulu Chitapankwa and Mwata Kazembe. Until late 1872 most of his time was spent in Tanzania and Congo. In November 1871 he met Stanley at Ujiji, Tanzania. Stanley, who had been sent by the New York Herald to find Livingstone and provide him with needed supplies, tried to encourage the ailing explorer to return to the coast. Livingstone felt he could not abandon his geographical mission and turned south to continue his search for the source of the Nile. For the next few months, until his death in May 1873, he continued south through the Northern and Luapula Provinces to Lake Bangweulu. After his death at Chitambo some of his remains were buried there while the rest of his body was taken by his loyal campanions to the coast and eventually to Westminster Abbey for burial. The drama of his death, as well as the accomplishments of his life, served to stimulate immediate interest in Central Africa.[146]

Veel van zijn inspanningen waren erop gericht een einde te maken aan de slavenhandel en de daarmee gepaard gaande oorlogsvoering. Hoewel hij veel bereikte tijdens zijn leven, kwam het grootste deel van zijn invloed op Centraal Afrika en het bereiken van zijn doel na zijn dood. Livingstone was een relatief orthodoxe zendeling in de beginperiode van zijn carrière, voor 1851, toen hij in Zuid-Afrika en Botswana was, maar deze periode was belangrijk voor zijn latere carrière, omdat een aantal van zijn interesses en vaardigheden zich konden ontwikkelen. Zijn interesse en bekwaamheid in geografie, taalkunde, geneeskunde, natuurwetenschap en antropologie zouden in de latere periode van zijn carrière zeer nuttig zijn.

146Gedurende het grootste deel van 1867 en 1868 reisde hij rond in Zambia's Luapula en Noordelijke Provincies, waarbij hij onder andere de grote Chitimukulu Chitapankwa en Mwata Kazembe bezocht. Tot eind 1872 bracht hij het grootste deel van zijn tijd door in Tanzania en Congo. In november 1871 ontmoette hij Stanley in Ujiji, Tanzania. Stanley, die door de New York Herald was gestuurd om Livingstone te vinden en hem van de nodige voorraden te voorzien, probeerde de noodlijdende ontdekkingsreiziger aan te moedigen terug te keren naar de kust. Livingstone voelde dat hij zijn geografische missie niet kon opgeven en

Op een enkele foto en op verscheiden tiekenings is hij te zien. Achter of naost hum een jongkerel met een speer, een vrouw met een kind op de rugge. Van die leste twee weten wij niks. Wij weten van de koning van de Lozi's, de *litunga*. Wij weten van twee zeuns van de keuning die ruzie kregen en het koninkriek kapot maakten. Swahili en Tonga dat waren de stammen die slaven roofden bij andere stammen. Van de slaven weten wij niks. Stammen, zeggen wij, en as het over *de Lantschap* giet praot wij over volken, over oeze volk, volk van Grada.[147]

'De stam van *Anderen*,' zeg mien kleindochter.

'De stam van *Anderen* is in 1953 uutgebreid ondervraogd deur John en Dorothy Keur,'[148] zeg ik. 'De leden van die stam kunden heur verhaal vertellen over gewone dingen as verjaordagen, trouwerijen, koffievisites. Wij weten nog hoe as dat gung. Wat wij niet weten is wat de mensen van de Stam *Anderen*, van de Stam *Borger*, van de geteldenden van de Stam *Valthe*[149] zölf dachten. Ok de podagristen, ok Jacob van Lennep,[150] ok Craandijk[151] beschreven, maar ze leuten de mensen nauwelijks an het woord. Zo kriegen wij een hiel eenziedig beeld van wat der gebeurd is.'[152]

'Nao de oversteek van de *Zambezi* vanuut *Kalabo* kwam

---

draaide naar het zuiden om zijn zoektocht naar de bron van de Nijl voort te zetten. De daaropvolgende maanden, tot zijn dood in mei 1873, ging hij verder naar het zuiden door de Noord- en Luapula Provincies naar het Bangweulu-meer. Na zijn dood bij Chitambo werden daar enkele van zijn stoffelijke overschotten begraven, waarna de rest van zijn lichaam door zijn trouwe campanions naar de kust werd gebracht en uiteindelijk naar de Westminster Abbey werd gebracht om daar te worden begraven.

147 Toneelgezelschap in Emmen.

148 *Diep geworteld*. TvP. *The Deeply Rooted*.

149 Getelden van de stam... Numeri 1.21 en verder. (Ook getekenden.)

150 *Nederland in den goeden ouden tijd*. (1823) pdf op dbnl.org

151 *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*. Deel 5 (1880) Jacobus Craandijk. pdf op dbnl.org

152 Vrij naar: *Zambia before 1890, Aspects of Pre-colonial History* H.W. Langworthy. Longman. 1972.

Mongu. Een missiepost, een schoel, een BOA,[153] een vliegveld en veul cafés. Veul cafés met bier en met zwarte vrouwen op zuuk naor een witte man.'

'Een witte man?' vrag ze naor de bekende weg.

'Een witte man en zwarte vrouw kunnen samen veur een lichtbruun kind zorgen.' Ik striek over heur onderarm.

'Laat dat opa. Noli mi tangere.'[154]

Ze hef heur gevulige plekken. Ik ken heur gevuligheid zoas ik mezölf ken.

'Lichbruun vunden de mensen in *Zambia* mooier as blauwzwart. Vrouwen wollen liever een lichtbrune man as partner as een pikzwarte.' Ik vertel niet dat een zwarte hoer het tarief naor boven anpaste as ze met een witte de liefde had bedreven – as ie dat al liefde numen wult, beminnen is wat anders. Ik had bijleerd.[155]

'Het oog wil ook wat,' zeg mien kleinkind met een uutgestreken gezicht. 'Opa's oog wilde ook wat?' Ze giet veur mij staon en zingt het liedtie: Hoofd en schouders, knie en teen, knie en teen.[156] 'En alles tussen hoofd en teen,' zeg ze.

Ik grinnik een beetie. 'We binnen nog niet in *Senanga*,' zeg ik. 'First things first.'

'De bus,' zeg ze.

'Ienmaol op een dag reed der een bus van *Mongu* naor *Senanga*, en wieder naor *Sesheke* en *Livingstone*.'

'Bij de *Victoria watervallen*. Bij mosi o tunya.'[157]

'Het was een gravelpad. De bus reed en stopte. De bus stopte en reed.'

'Opa!'

'Opa zat naost een open raam. Het glas was der uut. Het was warm zat. Mooi uutzicht op lage bossies en dorpies onderweegs.'

'Het einde van de middag,' zeg ze. Mien kleinkind wet alles al,

153 Bantoe Overseas Administration; gemeentehuis.
154 raak me niet aan.
155 Was verstandiger geworden.
156 www.liederenbank.nl
157 De rook die dondert.

maar wil het heuren. Hiel vake wul ze het heuren, tot het klaor is.

'Opa kreeg een kamer in het guest house.[158] De bus zul de andere dag wieder rieden naor *Sesheke*, de grens met *Botswana*, met de *Caprivi-strip* waor gedurig oorlog was. In *Zimbabwe* – *Zuid-Rhodesië* – was Ian Smith nog de baos. Robert Mugabe mus zien dictatuur nog begunnen.'

'Wat weet opa nog van....'

'In het guest house was een ligbad. Opa leut het bad volstromen. Het bad was halfvol. De bodem bedekt met geel zand uut de *Zambezi*. Dat weet opa nog.'

'Vakantieverhalen,' zeg ze. 'Trivialiteiten bekend van eigen huus.'[159]

'De volgende dag was opa betied bij de bus,' zeg ik.

'De bus reed niet,' zeg ze.

'De bus gung niet wieder,' zeg ik.

'De kaartjeskniptang was defect,' ze grijnst haar witte tanden bloot.[160]

'Opa had een mooi verhaal veur het thuusfront. De bus reed niet. De kaortiesknipper was kapot. De chauffeur wachtte op de ander bus. Twee bussen met ien kaortieskniptang.'

'In het reisverslag van de podagristen staat een rechtsgang voor een appeldief,' zegt mijn kleindochter. 'Wie zich niet aan de regels hield werd zwaar gestraft. In *Barotseland*, in *Zambia*, in andere landen is dat ook zo. Eigen uitleg en eigen initiatief kan gevangenisstraf opleveren. Oordeel niet zo snel, witte man.'

> Zoo zagen wij te *Neuenhaus* die korte regtspleging uitoefenen aan eenen appeldief, die in den vorigen nacht op heeterdaad betrapt, terstond zijne straf ontving, welke daarin bestond, dat hij met een krans van appelen omhangen, door een' landdragonder onder trommelslag en snarenspel, ten aanschouwe der menigte de stad werd door geleid.[161]

158 Soort pension. Klein hotel.
159 Zie eerdere opmerking over vakantieverslagen.
160 cliché.
161 *Reis door Drents erfgoed*. Deel I. Pag. 39

‘Bij opa was ok inbreuken. Een draagbare radio veranderde van eigenaar. De dief weur pakt en kreeg een jaor gevangenisstraf.’

‘Had witte opa maar geen aangifte gedaan van de ontvreemding door de zwarte man,’ zeg ze.

‘Wrief het zolt maar in de wonde,’ zeg ik met een betrapt glimlachie.

‘Kan opa ook beminnen?’

‘De tweede nacht kun opa niet in het guest house terechte. Achter de kerke was een veldtie, zand, gien grös, het had al een halfjaor niet regend. Een tentie achter de kerk.’

‘En naast de kroeg,’ zeg ze.

‘Opa dronk een Castle[162] en nog iene en nog iene.’ Ik heur hoe ik langzamer en zachter praoten gao.

‘En nog een en nog een, en misschien nog twee,’ ze hef plezier in mien ongemak.

‘De podagristen,’ zeg ze, ‘schreven niet over liefde en ook niet over beminnen, althans niet in woorden die ons vertrouwd zijn. Nooit expliciet. Liefde leek bijzaak in de negentiende eeuw.’

‘Het was aan de oever van de *Zambezi*,’ zeg ik. ‘Opa...’

‘Alle nachten in de tropen zijn zwoel,’ citeert ze mij.

‘Ie,’ zeg ik. Ze lat mij niet uutpraoten. Ze hef een vraog.

‘Ben ik daar ook verwekt?’ vrag ze.

Ze giet staon. Ik heur hoe ze bij het aanrecht hiet water in glazen lopen lat. Citroen, gember en een beetie suker. Kwast. Een halve sinaasappel der bij. Hiel gezond.

‘Pas op, heet opa.’

Pas op, pas op, pas op, echoot deur mien kop. Goed oppassen, niet ondeugend weden.[163] We drinken zwiegend. Wat moet ik meer zeggen? Moet ik vertellen van de negers en

162 Lokaal biermerk.

163 Elke oproep in drievoud, net als in de roomse liturgie.

negerinnen in mien verhalen?[164] Moet ik vertellen van Babs,[165] mien geesteskind met heur tomeloze energie, met heur ongeremdheid, met heur mes, met heur pistool. Babs, bang veur gieniend. Alle tovenaars, witte wieven en witchdoctors de baos. Alle mannen, vrouwlu inbegrepen. Babs.

Mien kleindochter wet waor ze verwekt is. Ik heb gien geheimen veur heur; mien kleinkind. We huuft mekaar niet alles meer te vertellen. We kennen mekaar een beetie. Zij kent mij en ik ken heur; een beetie.

'Gaat opa ook terug naar Afrika?'

'Opa is nooit weggeweest,' zeg ik.

'Opa?'

'Kind,' zeg ik, 'der is een literaire wet en die wet verbiedt het om alles tot op de bodem uut te zuken.[166] Ie moet niet alles weten wullen. Alles weten maakt niet gelukkig. Het geluk is met de dommen. Kennis,' ik kiek heur an en knik mien kop een beetie op en neer, 'kennis is macht. Kennis is onmacht.'

164 Verderop in dit boek frequentie van neger en negerin in mijn en andermans werk, voordat deze woorden een andere lading kregen.

165 *Babs, Literaire verkenning van cultureel en moreel erfgoed*. TvP 2017. Babs, dochter uit Afrika speelt de hoofdrol tegen het decor van Drenthe en de rest van de wereld.

166 Paul Valéry. *De avond met meneer Teste.*

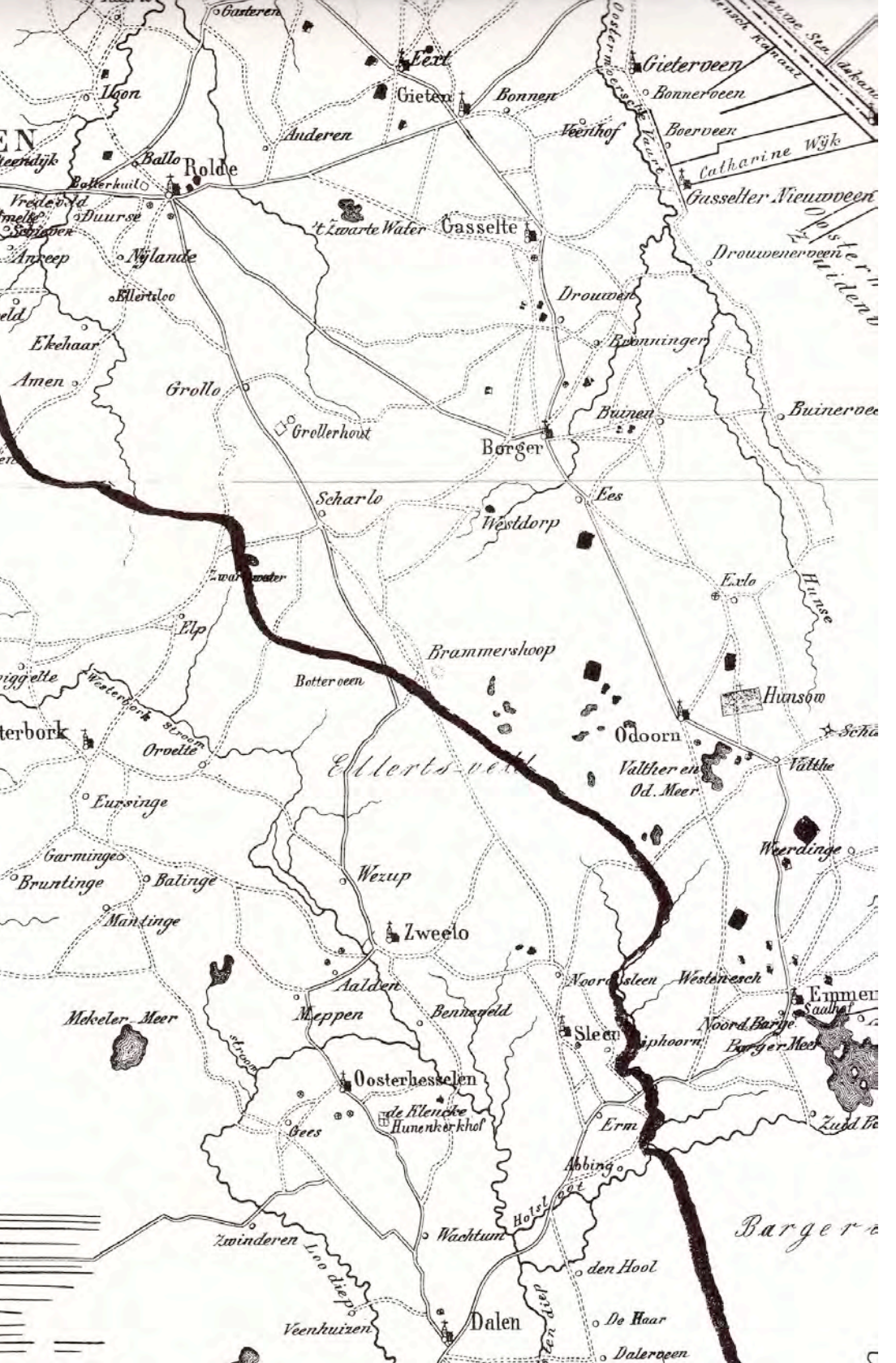
Gasteren
Eext
Gieten
Bonnen
Gieterveen
Bonnerveen
Loon
Anderen
Veenhof
Boerveen
Catharine Wijk
Ballo
Rolde
Gasselter Nieuwveen
Duurse
't Zwarte Water
Gasselte
Drouwenerveen
Anreep
Nijlande
Ellertsloo
Drouwen
Ekehaar
Bronninger
Amen
Grollo
Buinen
Grollerhout
Borger
Scharlo
Ees
Westdorp
Exlo
Hunse
Elp
Brammershoop
Botteroeen
Hunsow
Westerbork Stroom
Odoorn
Orvelte
Ellerts-veld
Valther en Od. Meer
Valthe
Eursinge
Weerdinge
Garminge
Bruntinge
Balinge
Wezup
Mantinge
Zweelo
Aalden
Westenesch
Meppen
Benneveld
Mekeler Meer
Sleen
Noord Barge
Barger Meer
Oosterhesselen
de Klencke Hunenkerkhof
Gees
Erm
Abbing
Holsloot
Zwinderen
Wachtum
Loo diep
den Hool
Veenhuizen
Dalen
De Haar
Dalerveen

De Hondsrug

'Begrijpt opa ook andere mensen?'

We rieden over de *Hondsrug* naor het zuden. Van boven naor onder op de digitale wegenkaort. In het tastbare land liggen vier stuwwallen naost mekaar. We riedt over de oostelijke en hoogste ril. An de linker kant was het *Bourtanger Moor*, het veenmoeras tussen *Emsland* en *Drenthe*. Het veen is vot.

Van *Peize* naor *Zuidlaren*, de iene rotonde nao de ander, om mal van te worden.

'Dit is ons land,' zeg mien kleindochter. 'Hier zijn wij geworteld.' Ze kek kort bezied. Ogen op de weg, blik op straot, ze riedt. Ik zit naost heur. De tied van "Vrouw achter het stuur, bloed an de muur" is een eeuwigheid leden.[167] Nee, op 's Heeren wegen laot ik me geern rieden. Ik zeg niet: "Veur joe kieken." al lig mij dat op de tonge. Alle vertrouwen heb ik in mien kleinkind, bij veul – zowat alle – andere mensen heb ik mien aorzelingen. Wat dat angiet bin ik nog jager/verzamelaar. Altied op de hoede.

'Hoorde opa de ironie?'[168] vrag ze. 'Ik bedoel vanzelf[169] dat de hele wereld mijn thuis is, niet deze postzegel met heide, bietenvelden, aardappelakkers en braak land.'

In de auto luuster ik nooit naor de radio, in huus ok niet. Nooit. Ik luuster niet naor praoties van wildvreemden. Dag en nacht luuster ik naor mien kleindochter. Ik kiek naor de autoradio. Nee, zeg ik tegen mezölf, gien vluchtgedrag. Luuster naor heur, ok as ie heur niet begriepen.

'Opa had joen ironie niet begrepen,' zeg ik. 'Ik dacht echt dat

167 Jaren '60.

168 Nee, opa weet niet gemakkelijk ironie te herkennen. Opa neemt veel woorden (te) serieus, te eernsachtig, te letterlijk. Bron van misverstanden.

169 vanzölf, natuurlijk, vanzelfsprekend.

disse paar bunder[170] joen wereld was.'

'Opa hoeft geen sorry te zeggen.' Ze nemp de ofslag bij *Zuidlaren* en red de N34 op. Ik wul zeggen dat opa nooit sorry zeg, en as opa sorry zeg is het enkel om in de pas te lopen.[171]

'Over een paar jaar is dit een vierbaansweg,' zeg ze. 'De wereld is niet razend, maar de wereld is razend gemaakt.'

'Hier was de schietbaan,' zeg ik. Ik wul het niet hebben over veuruutgang. 'In het *Kniphorstbos* is een galgenveld. Wie niet heuren wol mus vulen.'

'Dat past opa wel. Ik weet dat wel. Ik ken je wel een beetje. Opa.'

Links lig *Annen* en rechts lig *Anloo*. Zand. Langs de weg van *Anloo* naor *Eext* is een pinetum.[172] Met wie wandelde ik daor ok al weer?[173]

'Of denkt opa weer aan haar?' zeg mien kleindochter. 'Zal ik haar naam noemen? Nee, ik zeg haar naam maar niet. Je weet wel hoe ze heet.'

Ik grijns een beetie. Ze hef geliek. Elke plek in het landschap is mien album. Elke streep grond, elk bossie, elke akker, elk stroompie, elke straot is een *lieux de mémoire*.[174] *Gieten* veurbij. *Het Neie Hemelriek*.[175]

Rechts graszoden op de rol onderweg naor gazon of voetbalveld, links bruun loof van lelies. Dood en verdarf. Lelies veur *Japan*. Gif in de zandgrond.[176]

'De mensen denken dat zij zelf hun levensloop bepalen,' heur ik. Mien kleinkind kek niet allent naor het verkeer op de weg. Ik wacht. Ze knikt bezied. 'De lelies, het gras, de gewassen, de seizoenen regelen het werk. Handen uit de mouwen, de oogst roept. De mens heeft te gehoorzamen aan de wereld.'

'Zowat een gedicht,' zeg ik. 'Mooie begunregel: handen uit

170 bunder = hectare = 10.000 m^2. (100 x 100 m). Een roe(de) is 10 x 10 m.
171 Aangeleerd gedrag, niet eigen.
172 Grote diversiteit aan (naald)bomen bij elkaar.
173 Opa weet dat nog wel.
174 Plek met een herinnering.
175 Recreatiegebied in het staatsbos.
176 Bij lelieteelt komt landbouwgif kijken. Gewasbeschermingsmiddelen.

de mouwen, de oogst roept.' Ze lach mij anminnig[177] an. Opa! Ik lees het van heur gezicht. Ze rolt de lippen[178] over mekaar. Balsem veur de ziel. Mien ziel.

Borger. Net veurbij het *Kanaal Buinen – Schoonoord* stroomt *'t Diepien*.

't Diepien

Het löp deur het laand en het speult as een kind.
Het laacht tegen 't locht en daanst in de wind.
As glas is 't zo helder, as zulver zo blaank.
Het flikkert en fonkelt met sterren er maank.

Een zulveren lint tusken 't gruun van de kaant,
Met schitt'rende kleuren van bloemen beraand.
't Is schol en 't is smal, maor het spiegelt zo grif.
't Doekt weg tusken 't gruun en men zöt niet waor 't blif.

En diep in het water, hiel diep op het zaand,
Daor glinstert het gold, dat er lig an de kaant.
Dat deur witte wieven bewaakt wordt en dekt,
Dat mennegien vaak naor de kolken hen trekt.[179]

De natuur is vanneis anlegd. Jo Bergmans - Beins[180] schreef

177bevallig.

178Een van de eerste vragen waar ik - op de HBS – geen antwoord op kreeg: Waarom hebben negers dikke lippen? Misschien kreeg ik een antwoord, maar begreep ik de verklaring niet.

179 Uit de cursus Drents Literatuur lezen 1986/87. Hoofdstuk over J.H. Bergmans-Beins door 19...20. (Stout, letters van het alfabet gemummerd, als de Podagristen deden als ze zichzelf citeerden.)

180 J.H. Bergmans – Beins. Borger 1897 - Bussum 1948.
Dochter van een molenaar te Borger. Werkte als onderwijzeres in Meeden, Valthe en Borger. Trouwde op 1 juli 1905 met Jan Bergmans (1881-1940), die ook werkzaam was in het onderwijs. In 1940 vertrok het echtpaar naar Bussum. Bergmans-Beins was ook politiek actief: in 1919 werd ze voor de Vrijzinnig Democratische Bond - als eerste vrouw - in de Provinciale Staten van Drenthe gekozen. https://www.geheugenvandrenthe.nl/bergmans-beins-johanna-hindrika

een schier gedicht over dit watertie. Ze is meer bekend deur de boerenroman *Het bloed kruipt waar het niet gaan kan*.[181] Hollandse tekst met dialogen in het Drents. Ze was een tiedgenoot van Harm Tiesing,[182] schriever uut hetzölfde dorp.

Zunder te vraogen nemp ze de ofslag naor *Exloo*. Daor, op die hoek van het bos, daor – heb ik mij vertellen laoten, heb ik verzunnen – daor hung een man humzölf op. Touw om de nek.[183] Plek van bestemming.[184] Laot het niet waor weden. *Staatsbossen* veur onderdukers, razzia's, herinneringsmonumenten.

In *Exloo* stiet om de twintig meter een ofrastering veur harfstblad. Niks liggen laoten, alles oprumen. *Exloo*; ien groot café, nargens een kop koffie te koop.

'Is opa hier bekend? vrag ze.

'Nee,' zeg ik, 'gieniend in *Exloo* kent opa.'

Mien kleindochter lat met ien hand het stuur lös. Ze leg heur hand kort op mien bien. Ze knikt en lat rusten wat begraven is. Heur hand zeg alles van disse plek.[185]

Rechtsof over *Valtherweg*. An de rechterkant vakantiepark de Hunzebergen. Spic & Span in zomerhuusies met zwembad, sauna, restaurant; vot van eigen haard met alles geliek an wat thuus achterbleven is. Alles verandert, alles blef hetzölfde. An de andere kant van de weg gledt het land naor de veenkolonies. Het veen is vot. Dikke Groninger boeren met eerpel, bieten, graan. Leeg[186] land veur windmeulens, zunnepanelen, peerden en golfbanen.

Land van krimp en leegloop. Gien mens te zien en de lu die we wel zien, lopen met een golfstok en trekkarregie naor de

181 *Het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Een vertelling uit het Drentsche boerenleven* J.H. Bergmans-Beins – 1933 (1ste druk) Tekst als pdf op dbnl.org

182 Harm Tiesing (1853 – 1936). Van zijn hand verschenen meer dan 1000 publicaties, vooral over het volksleven en de landbouw in Oost-Drenthe.

183 Oude Drentse traditie.

184 Verhaaltitel. Komt vaak in mijn werk voor.

185 Woonplaats van de eerste schoonouders van 19...20.

186 Leeg en laag.

volgende hole. Een birdie[187] is gien vogel.

'Droomt opa?' vrag ze.

Ik doe asof ik heur vraog niet heurd heb.

'Hier an de linkerkant lag *Hunsow*,' zeg ik. 'Het *Troje* van *Drenthe*.'[188]

'*Pompeï*. Het was *Pompeï*. Die stad verdween na een aardbeving en na een vulkaanuitbarsting. De stad werd bedolven.'

'*Hunsow* is ok verdwenen,' zeg ik, 'gieniend kan de resten vinden.'

'Misschien heeft *Hunsow* nooit bestaan. Misschien is *Hunsow* een idée fixe, een hersenschim van onderzoekers opzoek naar roem. Net als de *Valtherbrug*.' Ze wes naor het lege land. We rieden langs de rand van *Valthe*. Tegenover het treinstation, daor argens, daor waorargens, lag in het veen een holten brug. Een pad deur het moeras. Holten planken naost mekaar. Instee[189] van trippen.[190] Alles is vot. Alles is in de herinnering. 't Is een herinnering as van zoveul.[191]

'Het traject ligt er nog,' zeg mien kleindochter. 'De spoorlijn *Emmen – Valthe – Stadskanaal* kan over hetzelfde tracé aangelegd worden. Zou mooi zijn. Alles weer als vroeger en toch anders.

'De *Saksenlijn*,' zeg ik. 'Wij binnen allemaol NEDERSAKSEN.'

'Opa,' zeg ze. Ik heur de naodruk in heur stem. 'Opa. Opa is een Saks, een Duitser. Opa is geen Hollander. Hollanders vormen een eigen stam. Hollanders zijn een ander volk.' Ze

187 Golfterm: ballegie met een slag minder as verwacht in het gattie.
188 Uitgebreid in *Reis door Drents erfgoed*. Deel III.
189 In plaats van.
190 Trippen: plankjes onder klompen/schoeisel om het draagvlak te vergroten.
191 Lied. Lentekind (Guus Jansen)
't Is een herinnering zo als zovelen,
Maar deze ene laat mij niet los.
Wanneer in 't voorjaar de vlinders spelen,
Dan denk ik weer aan die dag in 't bos.

stopt en zet de auto in de berm. Krieg ik een preek? Of krieg ik een betoog?

'In *Western Province*, in *Barotseland*, opa wel bekend al kende niemand opa, woonden rond 1500 enkel Bosjesmannen. Kort van stuk. Dwergen. Na 1500 kwamen de Lozi. Zelf zeiden de Lozi dat ze hun oorsprong hadden in *Bulozi*, de flood plains van de *Zambezi*. De koninklijke familie was afstammeling van Nyambe, van God die tijdelijk in *Bulozi* woonde. Als de *Hof van Eden*, als het Aardse Paradijs tussen *Eufraat* en *Tigris*.[192] Misschien is dit verhaal ongeloofwaardig,' zeg ze,' maar het is even waar als het verhaal uit *Genesis* en de schepping in zeven dagen. God geeft de voorkeur aan water om met scheppen te beginnen. Ook evolutie begint met een oersoep in water.

De Lozi bedoelden dat die plek aan weerszijden van de *Zambezi* hun toebehoorde en toebehoort. Niemand anders kon een claim leggen op hun leefgebied. De Lozi waren niet ondergeschikt aan wie dan ook. De Lozi keken neer op andere volkeren als de Chewa en de Bemba. Onderling trouwen en integratie van cultuur en vaardigheden lag niet voor de hand. De elite keek neer op anderen.'[193]

'Lozi heurden tot het uutverkoren volk,' zeg ik. Ik krieg dörst.[194]

'Waar de inwoners van *Barotseland* vandaan kwamen is niet goed na te gaan. In het noordoosten van wat nu *Zambia* is, dat heette *Katanga*, woonden de Lunda. De Lunda werden verdreven uit *Katanga* en joegen weer anderen op de vlucht. Misschien dat uit die volksverhuizingen de Lozi tevoorschijn zijn gekomen.'[195] Ze drukt op een knop. Het raam giet naor beneden.

'Ik heb dörst,' zeg ik.

'Opa! Later. Laat me eerst mijn verhaal afmaken. Ik wil je laten zien dat volksbewegingen overal op aarde, op mijn

192 *Reis door Drents erfgoed*. Deel V.
193 *Reis door Drents erfgoed*. Deel I. O.a. Wilsum. Analoog.
194 Uitspraak Jezus aan het kruis.
195 H.W. Langworthy, *Zambia before 1890. Aspects of colonial History*. p.48 e.v.

erfgoed, voorkwamen en nog voorkomen. Iedereen kan overal een thuis vinden.'

'Home is where I am,' zeg ik. 'Mag het raampie dicht?'

'De Lozi hadden twee vrouwen als leider,' mien kleindochter lat het raampie lösstaon. Het tocht. 'Dat waren moeder Mwambwa en dochter Mbuyambwambwa. De vrouwen veroverden *Mongu*. Later werden ze door zoon en broer Mboo van de troon gestoten. Mboo was de eerste koning van het koninkrijk *Bulozi*. Zo begon de geschiedenis van *Barotseland*.' Ze start de auto en lat het glas omhooggaon.

'Heeft opa naar me geluisterd?' Heur stem klinkt een beetie vergreld.[196]

'Ie hebben mij heel goed uutstukt[197] hoe de Lozi, net as Drenten, een volk van migranten is. De iene maol kwamen lu uut het noordwesten, van *Nigeria* en *Kameroen*, de andere maol uut het noordoosten, van *Katanga*, en ik zeg joe dat jaoren later de Luvale uut het zuden kwamen. Misschien bin ik anderen vergeten uut het oosten en uut het westen.' Ik heb aal meer dörst, maar ik laot mien ongemak achterwege. Lieden laot ik graag an anderen over.

'As ie de taalkaort van *Drenthe* bekiekt kuj naogaon waor de immigranten votkwamen,' zeg ik. Woorden verklapt de ofkomst: huus, huis, hoes en gras, grös, gers.'[198]

'Baander, bansdeur, baanderdöör, nedendör,' zeg ze. We praoten mekaar graag naor de mond. Net veur we *Emmerschans* binnenrieden slat ze rechtsof een zandpad op. Nao vieftig meter stopt ze.

'Ga je gang,' zeg mien kleindochter, 'ik kijk de andere kant op.' Ik neem de tied.

Ik vuul hoe ze naor mien broekspiepen kek as ik het portier vanneis lösdoe. Ik wacht tot ze zeg: "Was het gras nat?". Mien kleinkind zeg niks.

---

196 Pissig.

197 uitgelegd.

198 Proefschrift Geert Kocks *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten*. 1977 RUG. en ook in *Poze* nr. 15, 16. (op web.)

As ik weer op de dead man's place[199] naost heur zit, zeg ze: 'Ik ga in *Emmen* naar de kapper. Je kunt in de auto wachten. Als we terugrijden gaan we kijken of we de *Gebroken Cirkel*[200] van dichtbij kunnen bekijken.'

Ze keert de auto en we nemen de slingerbochte in de weg. Hier kreeg ik rieles. De man die met de dochter van zien schoonva[201] sleup gaf mij les. Ik reed hard, merakel hard de bochte in. Het gung goed. Ik had leerd dat ik eerder gas terugnemen mus.

Viefhonderd meter wieder woonde de zuster van mien moe. Mien tante leup de straot op. Een trekker reed op straot. Vief dagen later was de begrafenis. Veur de deur van joen eigen huus thuuskommen. Een veurrecht. Mien oom gung verhuzen. Ienmaol van zien vaste plek gung e mien tante achternao. Veur alles is een tied en uur,' zee de pastoor.

'Koffietied,' zeg ik.

'Uit de thermoskan,' zeg mien kleindochter. 'Nog even geduld. Momentje alstublieft.'[202] Ze stopt op de Randweg, de straot tussen *Emmerschans* en de *Emmer dennen*. Het raampie giet naor beneden.

'Weet u ook waar de ingang is van het *Land Art Broken Circle*,' vrag ze an een jonge vrouw met een grote zwarte bouvier an een riem. 'We weten dat het ginds is, minder dan een kilometer, achter deze huizen.'

'Nee,' zeg de hondenvrouw,' dat weet ik niet. Ik kom hier vot veur mien hiele leben,[203] maar land art, die ken ik niet.'

'En de hond?' vraog ik. 'Nee,' zeg ze, 'de hond kan kunsties, maar hef ok gien weet van kunst. Hektor!'

Asof de hond wet dat het over hum giet zet e de veurpoten tegen de auto. Mien kleindochter lat betied het glas omhoog gaon.

---

199 stoel naast de chauffeur.

200 Broken Circle/Spiral Hill is het enige Land Art werk van Robert Smithson in Europa. Het is gemaakt in 1971 in het kader van de manifestatie 'Sonsbeek buiten de perken'.

201 zijn echtgenote.

202 Dichtbundel van Jan van Ginkel, *Momentje alstublieft*. TvP. 2019.

203 Liedregel van bard Daniël Lohues.

'De hond bedoelt het goed,' zeg mien kleindochter. 'Ik maak het raam straks schoon als we tanken.' An de butenkant hef het glas een ofdruk asof Mick Jagger, met lange rooie tong en dikke lippen,[204] mij smokken wol.

Op de parkeerplaats wacht ik in de auto intied mien kleindochter bij de kapper het haor knippen lat. Ik dacht an een cartoon. Een man bij de kapper, kale kop. Midden op de kop ien haor. De kapper vrag: "Haar knippen?"

Nooit gao ik nog naor kappers. Niet dat kappers oplichters bint. De meesten niet. Ze bint niet allemaol van de verkeerde kante. Ik kocht een tondeuze met tien hulpstukken veur de pries van ien knipbeurt. De huig lichten, dacht ik. De podagristen wandelen in de *Grafschaft Bentheim*. De Pruus[205] lat ze veul te veul betalen veur bed and breakfast. De huig lichten. Ze schrieft.

> In onze herberg, waar de paddestoelen, in de muffe jagtweide van onder de lambrisering welig opschietende, onzen eenvoudigen maaltijd begluurden, liet de kastelein ons 't genotene met klinkende hollandsche drieguldens betalen, alsof wij tot het gevolg van een dozijn kardinalen behoorden. Men schijnt er in *Duitschland* (en *Neuenhaus* behoort er immers ook toe!) geene gewetenszaak van te maken om den *reichen Holländer* ter dege van de huig te ligten[206]. Ongelukkig 't stadjen evenwel, dat zijne vermaardheid te danken heeft aan de schraapzucht zijner burgers.[207]

204Logo Rolling Stones (muziekgroep).
205Pruis, Duitser.
206 Te bedriegen. Iemand de huig door aanraking met zout of peper doen inkrimpen of ook door het hoofd geweldig heen en weer te schudden. Het eigenlijke lichten geschiedt door iemand een enkel haartje uit de kruin van het hoofd te trekken; dat moet dan, volgens 't volksgeloof, juist het middelste haartje van 't hoofd zijn, anders baat het niet. En dit haartrekken is het eigenlijke lichten, oplichten van de huig. Immers men meent dat de huig, binnen door 't hoofd heen, juist aan dit haartje verbonden is.
http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/huig
207*Reis door Drents erfgoed*. Deel I. Pag. 26.

Veur mij luxe witte huzen met schuun dak. De architect was Nicolai. De huzen waren veur de baozen van de AKU en ENKALON. De HBS[208] stun wiederop. *Nabij Diederingswal*. De HBS as boom van kennis van goed en kwaod.

Ik schenk koffie uut de thermoskanne. Een boterham met keze. Geitenkeze en gewone keze.

'Bi'j der now al weer?' zeg ik.

'Of ben ik te vroeg?' Mijn kleindochter strek met heur hand over heur krullen.

'Ja.' zeg ik. 'Ik zie wel verschil.' Ik vergeet dat ik wat aordigs zeggen mut. 'Schiere kop, dat mut ik wel zeggen.' Ze glimlacht.

As der gien corona west was had ik een smok (zoen) kregen. Ze gef mij een kus.[209]

'Prima in model,' zeg ze, 'de dode punten eraf en een beetje uitgedund. Je kunt weer zes weken vooruit. Ik wil graag met je gezien worden.'

Misschien onthold ik wat ze zeg veur een andere keer. Knippen en scheren giet gewoon deur.[210]

Ze schenkt koffie zonder motten[211] en giet achter het stuur zitten. An de rand van de parkeerplaats löp een man in een oranje pak papier en plestiek te prikken. Immer sauber,[212] giet deur mien kop.

'Ik heb in de stoel bij de kapper rustig kunnen nadenken,' zeg mien kleindochter. 'De kapper zei niets meer na een onhandige start.'

'?'

'De kapper vroeg of ik niet liever door een andere kapper geknipt en gegolfd werd.'

'"Nee,"' zei ik, '"ik word niet liever door een andere kapper geknipt en gewatergolfd." Ik had de zwarte stagiaire al gezien.

208 Hogere Burgerschool. Opgericht door Thorbecke uit Zwolle.
209 Zie literatuurbeschouwing in dit boek over woordfrequentie smok, kus, zoen.
210 Mangelen, ontgroenen.
211 knoeien.
212 Altijd schoon (Duits).

Ik zie altijd alle gekleurde medeburgers. Dat weet opa.'

'Ie hadden naodacht intied ie joezölf in de spiegel zagen,' zeg ik. 'An onbenul, en dan veural an onbenul van andere mensen geef ik om liefsten gien aandacht.'

'Opa,' zeg mien kleinkind. Ze zet het koppie tussen heur schoenen. 'Opa heeft een bijzondere manier van humor en een bijzondere manier van omgang met anderen. Ik wil daar graag wat over kwijt. Voor mijn eigen helderheid. Ook omdat ik veel van opa's woorden en zinnen bij mezelf herken.'

'Helderheid,' zeg ik, 'ik kom het zo weinig in de muut.'[213]

'Het is net opa, alsof opa een andere taal spreekt, of bij toeren een andere betekenis aan bekende woorden en zinnen geeft. Het is alsof opa zelden hoort wat iemand zegt, maar telkens twee, drie, vier of meer boodschappen tegelijk hoort.'

Ik wacht. Alles wat ik zeg kan op een andere manier begrepen worden. En tegen mij gebruukt.

'Laat ik een voorbeeld geven. In de kappersstoel naast me zat een vrouw van een jaar of veertig. Ze had haar hoofd achterover boven het wasbekken. Een ranke man, met leren mondkapje, met rechtopstaand zwart haar en met roze plastic handschoenen masseerde wit schuim in de rode haren van de witte slanke en plat-van-voren vrouw. Ze had ook een mondkapje. Een wit mondkapje met gele geprinte katjes. Zegt de kapper: "Hebt u ook een poesje?"'

'Ik heb gien poes,' zeg ik. 'Ik heb niks met huusdieren. Niet met honden en ok niet met katten.'

'Opa begrijpt wat ik bedoel.'

'An de andere kant van disse parkeerplaats,' zeg ik, 'stiet een hotel. Het ofscheid van mien tandarts was in dat hotel. In het restaurant. Meer as tweehonderd mannen, vrouwen en kinder leuten zuch veur de leste maol in de mond kieken. Sommigen met gold in de mond, ander met kwik[214] en weer ander met kunsthars – composiet – of een kunstgebit.' Ik wies met de

213 in de muut, tegen, tegemoet.
214 oude amalgaamvulling.

doem hen achter. 'Ik schreef een boekie. *Tandartsroman*.[215] Het was vanzölf gien roman. Het was een kasteelroman, een dokters roman, maar dan over een tandarts.'

'Interessant,' zeg mien kleindochter. 'En waar ging het verhaal over?'

'Over de tandarts,' zeg ik. 'Ik had opschreven wat ik nog wus van de maolen dat ik met open mond naor hum luusterde.'

'Opa luisterde met open mond naar de tandarts,' herhaalt ze.

'Veur elk op de tandartspraktijk had ik een boekie metneumen.' Ik wies vanneis achter mij naor het restaurant. 'De tandarts signeerde de boekies.'

'En wat vond de tandarts van je afscheidscadeau?' vrag ze.

'Ik heb hum niet weer spreuken,' zeg ik. 'Tegen mij hef e de mond nooit weer lösdaon. Starker: een jaor later was e dood.'

'En,' zeg ze. 'Zal ik je verhaal afmaken?'

Ik knik.

'Opa vond het grappig en vererend voor de smoelensmid. Opa meende dat de ontvanger blij zou zijn met het boekje met al dan niet verzonnen intimiteiten. Opa kon zich niet voorstellen dat... In opa's wereld, in opa's gedachtenwereld kwam geen moment boven dat....'

'Ie kent mij wel een beetie,' zeg ik. 'Ik schrief en zeg wat elk zien en heuren kan. Niks geheim. Ik verklap niks.'

'En de nieuwe tandarts?'

'Gieniend,' zeg ik, 'tandartsen en ander op de praktijk hebben andere zaken bij de kop as boeken. Jonge mensen in de blui van heur leven lezen niet. Zeker gien *Tandartsroman*.'

'Opa kan schrijven wat hij wil en wat hij kan. Over de lezers hoeft opa zich geen zorgen te maken.'[216]

'Bij oens in het dorp,' zeg ik. '*Gloeiende Garriet. Bij oens in het dorp, alhier....*'[217]

'Betrokkenheid, aandacht, humor, niet iedereen begrjpt de woorden, zinnen, verhalen, associaties van opa. De taboes van opa zijn andere taboes dan van andere mensen. De

215 Ter Verpoozing 2018.

216 Zeer gering in aantal. Seneca vindt 1 lezer voldoende (hij zelf).

217 Eerbetoon aan Lamert Kieft. Zie verderop.

kwetsbaarheden liggen op een ander speelveld. Een boek is een spiegel, dat wil opa nog wel eens vergeten.'

'Opa'

'Schuldgevuul,' zeg ik, 'krieg ie meestal deur een ander anreikt. Ie huuft dat niet in ontvangst nemen.'

Schuld en kovvie

'Heeft opa ook een toekomst?'

We volgen het spoor terug[218] naor de gebroken cirkel. Vrogger, hiel vrogger heurde ik op disse plek vanof de achterbank iene zeggen "Ik heb kanker, ik gao." Hiel kalm stuurde ik deur de haorspeldbochte bij de gebroken cirkel, viefhonderd meter vanof de oprit van mien tante die in de veurtuun onder een parasol naor het verkeer te kieken zat. Het leverde mij een verhaal[219] en met het verhaal was de kanker van die man op de achterbank niet langer van mij. Ik heur hum nog snakken.[220] "In disse jam zit conserveringsmiddelen en kleurstoffen. Daor krieg ie kanker van. Ik mag dit wel eten. Ik heb al kanker." Ik dacht: Ik heb gien K. En: Ik hold niet van zutigheid.

Valtherzandweg, Wolfsbergen, Weerdinge, Valthe met de spoorbomen altied naor de hemel wiezend.[221] *Valthe* met een schriever op de grens van veen en zand. Had Hitler een zeun? En wat is er van die zeun worden? Harry Mulisch schreef *Siegfried*, kort veur de schriever de waore hemel ontdekte. Albert Sterenborg[222] uut *Valthe* leut zuch inspireren deur niet de grootste van de drie.[223] *Nikki's huis*. Een roman in wording.

'Dromer,' zeg mien kleinkind, 'of heb je alweer een roman in je hoofd?'

---

218 J.B. Charles, *Volg het spoor terug*. Terugblik op tijd na WO II. Wie zijn we? Waar komen we vandaan?

219 Verderop in dit boek.

220 Blazen, opscheppen, pochen.

221 Naast het oude treinstation zijn overwegbomen geplaatst als herinnering aan een gouden verleden.

222 Scenarioschrijver en auteur. Zie ook *Reis door Drents erfgoed*. Deel V.

223 Hermans, Wolkers, Mulisch. (Mulisch schreef *De ontdekking van de hemel*.)

Ik lach bezied. Ze hef beide handen an het stuur. Ik vuul mij veilig. As we een botsing kriegen, gaon we tegelieks naor de overkante.

'Een roman,' zeg ik, 'ja, maar nog niet an een roman van mezölf. Alles op zien tied.'

Ze kek naor het dashboard met alle wiezers en lampies. 'Kwart over de sluus,' zeg mien kleindochter.

'Aj hard rieden bi'j gauw in huus,' vul ik an.

'We hebben alle tied,' zeg ze. Ze leg ien hand op heur borst.

Mien kleindochter kent mien dreumen. Dreumen die onmachtig voortwoekert omdat ze nooit warkelijkheid worden binnen. Ik dreumde, ik was een jaor of dertien, dat ik een uur een wichie weden kun, dan kun ik mezölf an de tieten vulen. Een koninkriek veur een tiet.

Exloo lig achter oens. We nadern de N34. Nee, der hangt gien man an de boomtak. De bomen staon der nog. Welke Piet Paaltjesboom was het? In een wip was de lust om te vrijen geblust.[224] De olde weg, de busbaan uut de jaoren zestig lig der nog. Klinkerweg deur *Ees*, keuterboerendorp herstelbaar verbeterd. Riet gedekt. De podagristen leupen hier langs rond 1850. Onbenul, gelukzalig onbenul overheerste. Elk had een schier gebit dankzij het zand in de stoet.

> Ten westen van den *Topjesberg* ligt ook nog een door wallen ingesloten akker, welke de volkssage als een legerplaats der Noormannen opgeeft. *Westerbork* gelijkt overigens als twee druppelen water op elk ander dorp van *Drenthe*, ten opzigte van levenswijze, zeden en gewoonten. Vroeger werd er de beste stoete[225] van 't gansche Landschap gebakken, zoo

224 Piet Paaltjens, gedicht *De zelfmoordenaar*. Een jong stel wil onder een boom vrijen. Van boven drupt een ontbindend lijk.

225 ...Borger... waar de producten der Drenthsche broodbakkunst, in verschillende vormen, ons gelegenheid geven onze krachten te herstellen. Dat de beroemde 'stoete' niet vrij is van het fijne zand der heide en tusschen de tanden kraakt, is een eigenaardigheid, waaraan de vreemdeling misschien eerst wat moet gewennen, eer hij 't waardeeren kan. Men zegt, dat de Drenthenaars er hun gezondheid en hun prachtig gebit aan danken. J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*. Deel 5. 1880.

zelfs, dat andere gemeenten, bij feestelijke gelegenheden of als hun de maag naar lekkernijen hunkerde, van hier 't gebak ontboden. Hoewel die faam gekortwiekt schijnt, betuigen wij toch niet in 't minst te hebben bevonden, dat de Westerborker oven er een te minder smakelijk product door levert. Wij gelooven niet, dat onze praatgrage kastelein, Roelof Tijn, 't ons zal kunnen nazeggen, dat wij zijnen disch geene eer bewezen en de gesuikerde *brugge*[226] niet met smaak hebben genuttigd.[227]

Nao de sluus in *Borger* maken we een drei naor links. Tussen de olde en de neie dodenakkers deur rieden we op het *Kanaal Buinen – Schoonoord* an. Hier waren we nog nooit.

'Hoe is het mogelijk,' zeg mien kleinkind, 'hier zijn we nog nooit geweest.'

'Het land van Jo Bergmans – Beins,' zeg ik. 'Mooi begun van heur roman.[228] Hier, of an de andere kant van *Borger*.'

Het regelmatig getik van de 'haarhamer' op de zeis klonk in den stillen zomeravond. Een oogenblik is het stil, om dan weer in dezelfde eentonige cadans op te klinken. Wiecher Luten is achter in den 'hof' bezig de 'zwa te haren'. Op het gras zittend, het 'haarspit' tot aan het dwarslatje in den grond gedreven, den scherpen kant van de zeis er op, tikt hij voorzichtig met den breeden hamer op de zeis. Telkens houdt hij even op en probeert de scherpte op zijn hand. Is de snee scherp genoeg, dan wordt de zeis een eindje verlegd en tikt weer de hamer op het staal. Die noodzakelijke pauzes geven Wiecher gelegenheid om z'n oogen over de wijde vlakte te laten gaan. Vlak bij is de weg, waar hij juist over heen ziet; dan een oud walletje, kleine verhooging met struiken. Daar achter de groene weiden met grazend vee,

---

dbnl.org

226 boterham.

227 *Reis door Drents erfgoed*. Deel II. p. 138.

228 *Het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Een vertelling uit het Drentsche boerenleven*. J.H. Bergmans-Beins. 1933. dbnl.org

zacht afhellend naar het Hunzedal. Het stroompje, dat niet te zien is, dan nog een streepje groen, hier en daar wat boschjes en dan... de heide. De groote, bruine, paarse, roode, groene heide. Alle kleuren heeft ze, die heide. De heide... die verre, oneindige vlakte, die met de lucht schijnt samen te vallen, daar ver in 't verschiet. Wiecher ziet er zoo graag naar. 't Is net een schilderij, zegt zijn moeder, maar Wiecher vindt het veel mooier dan een schilderij. Dit verre gezicht met zijn afwisseling van kleuren en vormen, wat heeft hij het lief. Hij zou er uren naar kunnen zien, als zijn werk het maar toeliet.

'En opa, hoe gaat het verhaal verder?' vrag mien kleindochter.

'Het bekende verhaal,' zeg ik. 'Wiecher Luten trouwt tegen de zin van zien van Harm Luten met Roelfien,[229] dochter van een keuterboer en waardeerde hulp in het huusholden van de Lutens. En dan moet ie weten dat Harm en Fennechien Lutens al zes kinder hen de groeve bracht heb.[230] Wiecher is de ienige die Oenzelieveheer in leven laoten hef.'

'Prijs de Heer met lofgezang,' zeg mien kleindochter. 'Hij had ook alle kinderen bij zich thuis kunnen laten komen.' Ze parkeert de auto an het *Kanaal Buinen - Schoonoord*. Het raampie an heur kant giet naor beneden.

'En opa?'

'Va Harm Luten was tegen de trouwerij. Standsverschil mus der weden.'

De oude man ziet zijn zoon onderzoekend aan en zegt dan:
'Wiecher, wij zint er vlak teeg'n; niet um 't wicht, maor 't is jow soort niet; d'r is maor ien umstandegheid, dat wij oes stil holl'n zult, dat wij oes niet verzetten zult.
'Wiecher... is 't te moeten?'
Wiecher is wit geworden; hij ziet naar zijn vader, maar zegt niets. Deze vervolgt:
'As dat zoo is, Wiecher, dan zul wij 't niet keeren, aners geef

229 Vrouwennamen in Drenthe zijn vaak verkleinwoorden. Annechien, Lammechien,....
230 Het graf. Kindersterfte.

ik nooit mien toestemming.'
't Is een zware strijd voor Wiecher. Eén woord kan maken, dat zijn ouders zich bij z'n huwelijk met Roelfien neerleggen. Eén woord slechts, dat echter niet waar zou zijn. Toch kan hij het uitspreken. Hij voelt het op eens, dat de laatste woorden van zijn vader gemeend zijn. Hij voelt een hevige woede in.....

'Een moetje,' zeg mien kleinkind, 'en alles was in orde.'

'Maar Roelfien was niet zwanger. Tot halfweg het verhaal binnen ze niet wieder kommen as naost mekaar lopen en een enkele maol de hand vastholden,' zeg ik. 'De roman bestiet veur een belangriek deel uut kovviedrinken.'

'Koffie?' vrag ze.

'*Het bloed kruipt* telt 76.500 woorden op 235 bladzieden,' zeg ik. 'Koffie en kovvie komt 100 maol veur. Zowat om de aander bladziede stiet de koffie klaor.'

'Dat heeft opa niet zelf geteld,' zeg ze.

'En hiel biezunder is het woord *moeten*,' negeer ik heur opmarking. '*Moet* en vervoegings telde de machine 205 maol.'

'Bijna elke bladzijde *moet* een Drent iets,' zeg ze, 'Geen typisch Drentse roman. Aan de frequentie van *moeten* kun je zien dat Jo Bergmans - Beins haar leven ook in *Het Gooi* heeft gesleten.'

'As een Drent *moet*, dan moet e pissen of poepen,' zeg ik, 'dat wul ie heuren.'

'Of beide,' zeg ze. 'Een cliché, een archaïsche stereotypering luidt dat een Drent nooit iets moet. Zij, de maagd,[231] laat zich door niemand de wet voorschrijven.'

'En hij,' zeg ik.

'Uit *Het bloed kruipt*... blijkt het tegendeel,' zeg mien kleindochter. 'Hoe loopt het af?'

'Iedereen kan het boek lezen via dbnl.org,' zeg ik. 'Gratis.'

'Literatuur is nooit gratis,' zeg ze. 'Hoe loop het af? Net zo drakerig als haar gedicht afstroomt in *'t Diepien*?' Ze wes naor

231 Maagd Maria in het wapen van Drenthe. Analoog de Franse Marianne.

het anlegde natuurgebied an de andere kant van het kanaal.

'Ze trouwt, kriegt een kind, KLEINE HARM, gaot naor de kerk, naor een builoft in *Zweeloo*, slacht een zwien.'

'Zwien op ledder,' zeg ze.

'Zwijn op de ladder,' herhaal ik. 'En, en de constante deur het hiele boek is: nooit praoten. Op de derde bladziede van het verhaal stiet de samenvating.'

> D'r zit verdiepings in,' zegt Roelfien.
> 'O,' is 't antwoord, 'dat is nijmoedsch, dat heurt tegenwoordig zoo.'
> 'Daor heb ik 't aans niet groot op, ik hol 't met 't aolde, dat is bekend en daor zin wij an gehecht.'
> 'Jao, hè,' zegt Wiecher en z'n stem heeft plotseling een weeken klank, 'jao, hè, Roelfien, doar denk wij geliek over, recht oet, van verdiepings hol' wij niet.'

'De roman is van 1933,' zeg mien kleindochter. 'Ook in 1952 komt deze manier van niet-communiceren naar voren bij inwoners van *Anderen*. De onderzoekers[232] hebben geen reflectief vermogen kunnen ontdekken.'

'Misschien was de tied van de podagristen vrijer as de tied van het interbellum,'[233] zeg ik.

'Wat is vrijheid?' zeg ze. Het is gien retorische vraog, maar ik huuf niet antwoorden.

'En hoe loopt het verhaal naar het slot?'

'De woorden *schuld* en *spiet* kommen samen 21 maol veur,' zeg ik. 'WIECHER wordt ziek. De eerste en ienige traan – van WIECHER – op bladziede 195 in het boek.'

> Langzaam valt een traan tusschen zijn vingers door, maar hij bemerkt het niet. Hij gevoelt zich moe en ziek. Als hij eindelijk opstaat, strijkt hij met zijn hand over zijn oogen en voorhoofd, als om de gedachten, die hem kwellen, weg te jagen. Hij voelt zijn hand vochtig worden en veegt met zijn

232 John en Dorothy Keur, *Diep geworteld*. Ter Verpoozing 2017.
233 Tussen het schone. Tussen twee (wereld)oorlogen, jaren '30.

zakdoek over zijn gezicht.

De dood brengt niet altied verlossing. Rekeningen blieven openstaon.

Als tegen den morgentijd de storm is uitgeraasd en de regenvlagen zijn opgehouden, heeft ook Wiecher rust gevonden. Hij is vredig ingeslapen en niet meer ontwaakt. Moeder noch Roelfien hebben het geweten. Ze zijn den heelen nacht opgebleven en telkens als Roelfien ging kijken, sliep hij gerust, tot opeens de adem stil stond en Wiecher Luten voor altijd is heengegaan. Gestorven zonder zijn ouders!

En Roelfien zegt tegen het ende van de roman tegen een vriendin.

'Och, Sinao en wat nog 't allerminste is: ik zin now aal maor bang, dat ik er schuld an hebb'. As ik er niet west was, hadd' Wiecher gien ongenugen met zien volk kreeg'n en dan wast zoo niet loop'n. O, daor heb ik zun hinder van. Dat kan ik niet van mij ofzett'n. Ik loop er al zun toer met rond en now kan 't niet zwieg'n. Maor most er nooit 'n woord over spreek'n.'

Veul later komp kleine Harm zien opa 'toevallig' tegen.

Even ziet hij verwonderd op naar den man, die hem zoo onverwacht greep, dan met een diepen zucht, zegt hij: 'Hè, daor vuel ik haost. Hebb' ij mij greep'n? Wel zin ij? Ik zin klein Haarm. Wel zin ij?'
Opeens valt de oude man op de knieën. Hij neemt de handjes van het kind in z'n groote handen en zegt met bevende stem: 'Oes Wiecher, krek oes Wiecher.' Hij trekt het kind naar zich toe en prevelt zachtjes: 'O, o, krek oes Wiecher...' Kleine Harm kijkt den ouden man aan en als hij zich naar hem toe voelt trekken, zegt hij: 'Wel, zin ij, ken ij mij wal?'

Opa Harm maakt met zien kleinzeun van een voederbiete een lampion veur Sint Maarten.

In de deur staat Harm en zijn stroeve mond plooit zich tot een lach. Och, men moest eens weten, hoe Sint Maartens lichtje in zijn hart schijnt met een helderen, onuitdoofbaren glans, omdat een kleine jongen er alle zorgen uit heeft weggenomen.
'Het bloed kruipt, waar 't niet gaan kan.'

Naar waarheid gegeven,
Met liefde beschreven.

'Schuld en koffie,' zeg mien kleindochter. 'We moeten nodig verder.'
'Trap hum an,'[234] zeg ik.

We rieden naor *Schoonloo* en wieder.

234Martin Koster, *Ik trap hum an.* Verzamelde columns DvhN. 2020. HDB. Start de motor. Rij verder.

De Kiel & De Overjasse

'Heeft opa ook melige stokpaardjes?'

Op de rotonde in *Schoonloo* maken we een extra rondtie.

'Voor opa,' zeg mien kleindochter. 'Ik wilde je de afslag naar *De Kiel* laten zien. Heb je gekeken, of zal ik nog een ronde maken.' Veur ik antwoorden kan lat ze volgen: 'Daarvoor zijn rotondes bedoeld, voor rondrijden.'

'De *Overjasse*, zeg ik, 'en *'t Haantje*.[235] Naor het noorden as het joe geliek is.'

'De knollen staan er weer mooi bij,' triggert ze halfweg *Grolloo*.

'Het hef nog niet vreuren,' zeg ik, de vorst...' Ik maak mien zin niet of.[236]

Zunder mij te vraogen slat ze linksof. Sight seeing in *Grolloo*, waor niks te zien is as café Hofsteenge en het geboortehuus van Harry Muskee.[237]

'I was here,' zeg ik. 'Let op de verleden tied. I was here.'

'Ik dacht dat je het wel leuk zou vinden om deze plek opnieuw te bezoeken,' zeg mien kleindochter. 'De muziek van Cuby and the Blizzards heeft je gevormd. Of niet?'

Het is mij dudelk dat ze mij bij de bok döt.[238] 'Widow of my eyes,' smaal ik. 'Applefuckers klokhouse.'[239]

---

235 Afgekloven anekdote. Na 't Haanje kwam (niet) het dorp 't Hennegie en na De Kiel kwam (niet) het dorp De Overjasse. *Reis door Drents erfgoed*. Deel V.

236 Lied; *Achter Op Schoonloo Doar Is Ut Knollegruun Bevreur'n*. Het Börker Trio. Börk = Westerbork. & Vorst aan de grond.

237 Harry "Cuby" Muskee (Assen, 10 juni 1941 - Rolde, 26 september 2011) was de zanger van de bluesband Cuby + Blizzards die hij samen met Eelco Gelling oprichtte.

238 Plagerig voor de gek houdt.

239 Window of my eyes (niet weduwe), Appleknockers flophouse, liedjes van C+B.

'Opa!'

'Moet ik sorry zeggen?' vraog ik. 'As schriever?'

'Opa zegt nooit sorry,' heur ik met vileine stem.[240]

Hofsteenge is dicht. Nee, kovvie in *Grolloo*, ik moet er niet an denken. Schrale troost dat in *Grolloo* gien begraafplaats is. Muskee lig in *Rolde* achter de kerke onder Drents graniet. Mien kleindochter mindert vaort. Een zwarver hef een Duutse herder niet an touw.

'Fijn dat we veilig binnen zitten,' smeert ze zolt in de pekelwonde.

'Honden,' zeg ik, 'katten. Zunder huusdier hef een loopbaan as kunstenaar of schriever gien zin. Kiek in de krant. Bij elk interview met een beetie schriever en ok met beetie mindere schrievers krie'j een woonkamer te zien met een poes op schoot bij de verhalenverteller. Of een hond op de bank.'

'Of in bed,' zeg mien kleindochter.

'Hond in de pot en hond in bed.'

'Wat zit je dwars opa? Is er iets?'

'*Grolloo*,' zeg ik.

'Opa?'

'Laot je niet deur je argernissen leiden. Met verontwaardiging komt ie in een Sackgasse.[241]'

240 *Phileine zegt sorry*, Ronald Giphart.

241 Duits; doodlopende straat.

Rolde

'Was opa ook fout...?'

We binnen zowat in *Rolde*. In disse contreien was argens de bijienkomst, een landdag van de NSB. MUSSERT[242] sprak het volk toe.[243] De arms omhoog. Alles zul beter worden, al mus het wel eerst minder gaon. *Houzee, Houzee*.[244] Niet veur koningin en vaderland.

'Spätgeburt,'[245] zeg ze. 'Mijn vraag is niet terecht. Sorry. Opa was niet fout in de oorlog. Opa had het voordeel van de Spätgeburt.'

"Ie ok," wul ik zeggen. Elk die nao mij kommen is hef het veurdiel van vrede, veiligheid en vertier. Nee, ik zeg niks. Ik stap niet in de woorden van mien va. Nog niet, al betrap ik mij geregeld op zien uutspraken. Ik zeg niet: "Het wordt tied dat der weer een oorlog komp." De veurige was nog gien kwart eeuw veurbij toen mien va dat zee.

'Veranderingen,' zeg mien kleindochter, 'gaan soms zo snel

242 Anton Adriaan Mussert (1894 - 1946) was een Nederlands politicus en ingenieur die als een van de oprichters leiding gaf aan de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland en in de jaren van de Tweede Wereldoorlog collaboreerde met de nazi's. De bezetters, de NSB en hun sympathisanten presenteerden hem van 1942 tot mei 1945 als de leider van Nederland. Na de bevrijding werd hij schuldig bevonden aan hoogverraad en ter dood veroordeeld. Op 7 mei 1946 werd hij geëxecuteerd op de Waalsdorpervlakte.

243 De zandverstuiving in Rolde diende in de oorlog voor landdagen van de Landbouw en Maatschappij en de NSB. Hoogtepunt was die van 1942 toen Mussert kwam spreken voor 15.000 man.

244 Groet uit die tijd.

245 Geboren in een jaar dat bewustwording tijdens de oorlog niet meer mogelijk was. Fout in de oorlog was niet meer mogelijk vanwege de jonge leeftijd.

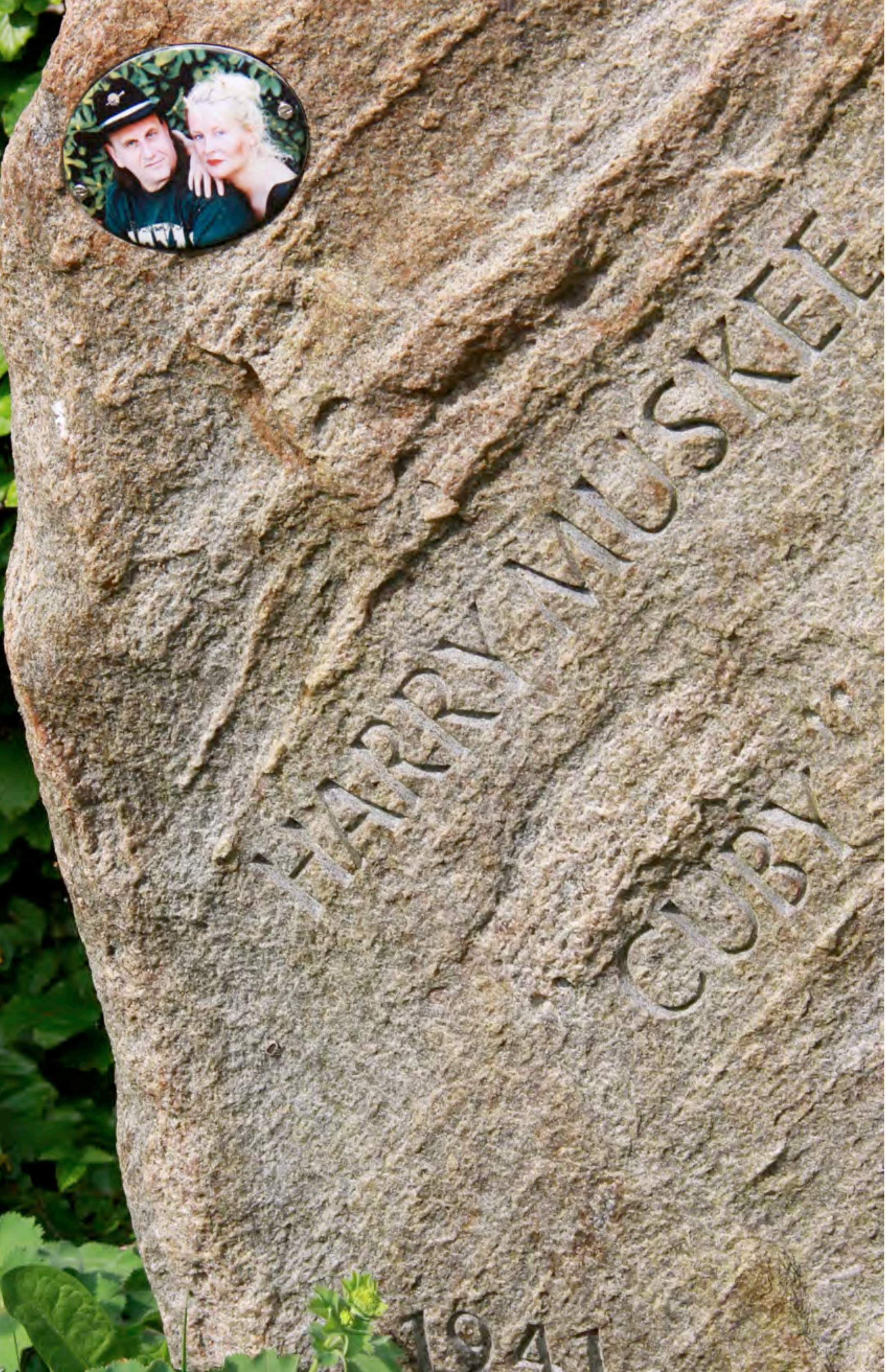
HARRY MUSKEE
CUBY
1941

dat ook een verstandig mens ze niet bij kan houden.'[246]

We rieden de olde melkfabriek veurbij. Neibouw, overal. Opgeleukte rotondes, wereldvreemde platanen, bladblaozen plantsoenties, kunstige straotverlichting, gekleurde zebra's en oerveldkeien veur nostalgische versiering. Ze zet de wagen stille naost de Jacobuskerke.

'Kill the engine,'[247] zeg ik. Mien kleindochter zet de motor uut. Niks van te heuren. We rieden elektrisch. Niks stroomt meer, op het bloed in oenze ad'ren nao. Niks Neêrlands bloed.[248]

'Kom, we gaan,' zeg ze.[249] 'Nu we eenmaal in *Rolde* zijn wil ik het graf van de beste muzikant van *Drenthe* ook zien.'[250]

We dwaolen over de dodenakker met een achteruutgang naor de es. Het valt nog niet met Harry Muskee te vinden. Een mooi graf met tierlantijnties en met natuur.[251] We zwiegen. Zwiegen op een begraafplaats is eerbied. Uut de beukenbomen klinkt:

'Massacultuur en ontbinding van gevestigde waarden
enerzijds, nieuwe ontwikkelingen op het gebied der

246 Impliciete veronderstelling over minder slimme (= domme) mensen.
247 Engelse uitdrukking: het tegenovergestelde van: Trap hum aan.
248 No. 17. Volkslied.
Wien Neêrlands bloed door de adren vloeit,
Van vreemde smetten vrij,
Wiens hart voor land en koning gloeit,
Verheff' den zang als wij:
Hij stell' met ons, vereend van zin,
Met onbeklemde borst,
Het rond en hartig feestlied in
Voor vaderland en vorst. (bis.)
De Nederlandsche zanger in alle gezelschappen (1852) anonieme Nederlandsche zanger, De Verzameling van meer dan 100 uitgezochte gezelschapsliederen dbnl.org
249 Voor literatuuronderzoekers. Deze zin komt tientallen malen voor in mijn werk.
250 Muskee werd tijdens de oorlog geboren in het Wilhelminaziekenhuis te Assen. Aanvankelijk woonde hij met zijn moeder bij zijn oma van moederskant, omdat zijn vader als krijgsgevangene naar Duitsland was afgevoerd.
251 Onkruid. Roet.

natuurwetenschappen, psychologie en filosofie aan de andere kant, veroorzaken in het bewustzjn van de twintigste-eeuwse mens een vage angst en twijfel, het gevoel rondom bedreigd te worden door een werkelijkheid die eigenlijk een on-onwerkelijkheid is, omdat zij niet meer te overzien en te dóórzien valt. Onschuld en zuiverheid zijn niet meer sleutels die toegang verschaffen tot een harmonisch leven, met idealen in de traditionele of romantische betekenis komt men er niet meer, men is zich bewust van eigen betrekkelijkheid, niemand weet meer welke gaven van geest en gemoed er nodig zijn voor de ware volwassenheid – een volwassenheid die bovendien, als brevet van maatschappelijke bekwaamheid en mondigheid, sedert ongeveer honderdvijftig jaar steeds verder verschoven wordt in de richting van middelbare leeftijd, terwijl paradoxaal genoeg de seksuele potentie en de aantrekkelijkheid, de veerkracht en durf van de jeugd tot universele wensdroom wordt verheven.'[252]

Ik heur de stilte nao de preek van mien kleinkind. Ok Harry Muskee dreit zuch niet om in zien graf. Onder de indruk reken ik.

'Dat heb ie niet van joezölf,' heur ik mezölf zeggen. Ik was vergeten dat niks van mezölf is – zölfs mien kont niet –[253] en dat een ander ok niks van zuchzölf hef. Alles komp van buten, van een ander, en daor giet alles ok weer hen.

'Opa. Wat een typisch archaïsche oerreactie,'[254] zeg mien kleindochter. 'Natuurlijk heb ik dat niet zelf bedacht. Wil je weten wie ik citeer?'

Veur ik knikken kan, zeg ze: 'Seneca, Socrates, Montaigne, Valéry en tientallen anderen schrijven telkens: citeer mij niet. Noem geen naam van wie je de wijsheid hebt gekregen zodra je je die wijsheid eigen hebt gemaakt.'

252 Hella Haasse, *Leestekens*.

253 Citaat van mijn vader.

254 Toeristenlokker met Oerprovincie. Het oerverhaal van Drenthe. In het zuiden van de provincie komt de letter *h* nauwelijks voor in de taol.

‘Opa,’ aorzel ik.

‘Ook opa citeer ik niet. Ik vertel nooit wat ik van opa heb geleerd.’ Ze kek mij an en zeg: ‘En dat verdroot[255] hem zeer.’

Ik stap tussen de graven en leg mien hand op de stien van Muskee. Mooi medaillon van zien vrouw. Truus, mien ik.

‘Ik citeerde Hella Haasse,’[256] zeg mien kleindochter. ‘Ik kan je het boek lenen, als je wilt. Of lees je niet meer?’

De leste opmerking laot ik van mij ofglieden. Elk hef recht op gramnietigheid.[257]

‘Of wil je nog een liedje zingen voor Muskee, of bidden, of knielen?’

Ik weet niet wat met heur is.[258] Ik kniel op ien knei, zet mien elleboog op de andere knei, slao amechtig een kruusteken, prevel rabarberrabarber,[259] slao een kruusteken, zing *tiritomba tiritomba*[260] gao in de bienen en zeg: ‘Of heb ie kopzeerte mien wicht?’[261]

Ze gef mij een arm en as opa en kleinkind verlaot we iendrachtig de begraafplaots, niet naor de es. Roeken vliegt op. Roege jazz uut de blauwe lucht. Tiritomba, tiritomba.

‘Nee,’ zeg ze, ‘ik heb geen hoofdpijn. Ik heb een lege maag. Ik heb een lage bloedsuikerspiegel. Licht in mijn hoofd.’

Veur de kerkdeur stiet een horecawagentie. Roestvaststaal.

---

255 Daerom verdroot mi te leuen (u=v), doen ic sach alle dat quaet so wat onder der sonnen geschiede. De *Vorsterman Bijbel*. 1528. dbnl.org

256 Hella S. Haasse, *Leestekens*. Querido. mcmlxv (1965). Pag. 113.

257 verongelijktheid.

258 Drents dichter Roel Reijntjes: Ach mien liefste, wat is met mij? Het gedicht gaat niet over anderen.

259 Publiek op recepties bij tv- en filmopnames roepen dit om een geanimeerde conversatie te simuleren.

260 Theun de Vries, *Pan onder de mensen*. Pag. 57. Allard Rosweide bezoekt Savoyaarden (zigeuners). Hij spreekt hun taal niet; wel de muzikale taal. Hij zingt *tiritomba* (van een Italiaansch volkslied: *Tiritomba*) dat hij eerder op de dag van hen had gehoord. De jongen uit het Drenthe van rond 1870 ontdekt muziek. *Pan onder de mensen* is een indringend portret van een jongen uit Drenthe die zijn muzikale talenten ontplooit. Ook: www.liederenbank.nl

261 heb je opoe op visite, ben je ongesteld?

Onderan de ketel een snoer dat de kerk ingiet. Grune stroom van boven.

'Soep op de stoep,'[262] les mien kleindochter veur.

'Of wul ie een kommegie?' vrag de vrouw achter het wagentie. 'Het is snert.' Op een glimmend naambordtie op het griesgestreepte jassie lees ik in gold: JETTA.

'JETTA,' zeg ik, 'mag ik JETTA zeggen?'

'Zeg maar JETTA,' zeg ze. 'Twee kommegies?'

Ik knik. JETTA kek naor mien kleindochter en zeg: 'As ie vegetarisch wult, vis ik de worst uut joen kommegie. Joen opa lust wel worst.' JETTA hef mij niks vraogd.

'Geef mien vlees maar an mien kleindochter,' zeg ik.

'Hier was het station,' zeg ik. We riedt naor *Balloo*. Ik pruuf de gekookte erwten, het vet en ik pruuf de rookworst van mien vleesvrije snert. Uut de mage komp alle lucht omhoog.

'Hier stapten de aanhangers en leden van Landbouw en Maatschappij[263] uit de tram om naar MUSSERT te luisteren,' is

---

262Aanhef van de column van de CdK Drenthe in huis-aan-huisbladen op 24 november 2020.

..spannen zich in om gratis soep langs de deuren van kwetsbare ouderen te brengen. Een hartverwarmend initiatief, dat door iedereen heel erg gewaardeerd wordt. Zo zie je dat een moeilijke tijd als deze ook heel mooie dingen met zich meebrengt. Laten we deze vormen van gemeenschapszin vooral vasthouden, ook als deze coronacrisis straks over zijn hoogtepunt heen is! Hartelijke groet, Jetta Klijnsma.

Zie ook *Poze* 17 (mijn website).

263Nationale Bond 'Landbouw en Maatschappij' - Organisatie van boeren, opgericht in Assen in 1933, die zich richtte op verbetering van de economische en sociale positie van de boeren.

De doeleinden moesten via de bestaande politieke kanalen bereikt worden. De bond richtte dus niet zelf een politieke partij op of verbond zich aan een partij. Zij omvatte namelijk zowel een liberale, confessionele als een antidemocratische stroming. Stimulator en ideoloog was de landbouweconoom Jan Smid. De verbittering onder de landbouwers deed vele volgelingen in 1935 stemmen op de NSB, hetgeen de bond veel kritiek opleverde. Niettemin wilde de bond geen politieke kleur bekennen en slechts opkomen voor de belangen van de boeren. Na de inval van de Duitsers in 1940 werd de bond gedwongen te fuseren met het Boerenfront tot een nieuw Agrarisch Front, een mantelorganisatie van de NSB. Van de

mien kleindochter mij veur. 'Ik wil niet de rest van de terugreis naar jouw oorlogsherinneringen luisteren. Dit jaar is er een mooie herdenking geweest. De Drentse schrievers hebben hun eerbetoon laten drukken in *Kijk verder dan vandaag en weet...*[264] met oprechte en mooie gedichten over vrijheid. In *Emmen: 75 jaar bevrijd*[265] kun je lezen dat niemand naar een nieuwe oorlog verlangt. De nieuwe generatie redt zich wel met de veranderingen.' Veur ik reageren kan, zeg ze: 'Mag ik opa citeren, zonder zijn naam te noemen? *Verandering is een constante*.'[266]

Ik gao mien kleindochter niet verbetern. Ik wul van het onderwarp of. 'Hoe is't met de bloedspiegel?' zeg ik. Ik weet niet wat ik zeggen moet.

'In *Balloo* zijn geen straatnamen,' zeg ze. 'De huizen hebben enkel een huisnummer. *Balloo* 13.'

'Ie hebt geluk as ie op dat nummer woont,' zeg ik. 'Het...'

Veur ik wieder kan praoten zeg mien kleindochter. 'Het verhaal over het afgebrande Schepershoes, dat hoef je nu niet te vertellen. Lekkere snert van Jetta,' lat ze volgen. 'Jetta heeft ook weer lekkere snert.'

We dalen of naor *Loon* en volgt de weg naor *Oudemolen*. Ien en al elektriserend stroomdallandschap en een klein hunebed an het spoor. Lilleke stienebulten, zaand der over.[267]

'Opa?'

'As ie keuze hebt tussen blieven leven of sterven dan is het moediger om in leven te blieven.'[268]

20.000 leden van 'Landbouw en Maatschappij' haakten toen de meesten af. https://www.geheugenvandrenthe.nl/page/11425/landbouw-en-maatschappij

264 *Kijk verder dan vandaag en weet... Schrijvers uit Drenthe over 75 jaar vrijheid*. Van Gorcum. Assen. 2020.

265 Initiatief van twee docenten van het Carmel College in Emmen. Uitgave van Ter Verpoozing. 2020.

266 Lichte variant op *Verandering als constante* van Em. Prof. Dr. Jan B.F.N. Engberts over Hersenlateralisatie, Natuurwetenschappen, Chinese procesfilosofie en Alfred North Whitehead's procesdenken. Ter Verpoozing. 2014. Ook: Verandering is mijn traditie.

267 Martin Koster. Dichtregel.

268 Chinese wijsgeer Mencius. Geciteerd in Hella S. Haasse. *Leestekens*. Pag. 92.

Oertaal

'Heeft opa ook affectiehonger?'

Herberg De Fazant in *Oudemolen* is dicht. Alle restaurants binnen[269] dicht. Fazanten binnen betuun.[270] De oerprovincie is zowat vrij van wild. As de boeren op traditionele manier deur kunnen gaon, blieven enkel mensen en virussen over. Gelukkig is der het neie verhaal van Wildlands[271] in *Emmen*.

'Hier,' zeg mien kleindochter, 'hier in De Fazant kreeg opa nao de vlaflip[272] bij koffie en jenever de wind van voren. Hier ontstond de scheuring in intellectueel literair *Drenthe*.'[273]

Ik hold mij vaste an het dashboard en licht de kont van de stoel.

'De wind van achteren, opa. Ik begrijp dat je niet aan dat voorval herinnerd wilt worden,' zeg ze. 'Conflictmijdend, dat is je aard. Nooit heeft opa een tegenstander, of een aanvaller, tot bloedens toe geslagen. Niemand heeft door opa's fysieke kracht een gebroken neus, een gebroken been, of gebroken hart opgedaan. Ondanks romans over doodslag[274] is er in *Drenthe* nog nooit een schrijver vermoord.'

We krusen het spoor. Der komp gien trein, niet van de kant van *Assen* en ok niet van de andere kant. Dat is oens geluk.[275]

Ik weet niet of mien kleinkind mij een compliment geven wul. Misschien wul ze zeggen dat ik kerel wezen mus.

---

269 zijn.

270 zijn schaors, schaars.

271 Voorheen Noorderdierenpark.

272 toetje van joghurt en vanillevla.

273 Begin van teloorgang van de Peizer Kring, ongeregelde bijeenkomsten van vijf literatoren.

274 *Moord op het Mantiger veld*. Tiemen Woldman. *Het liek op zolder,* Jan Veenstra. En van opa: *Apport, Kasper apport.*

275 J. Bernlef. Niemand ziet iets aankomen, dat is ons geluk.

Misschien wul ze zeggen dat het niet verkeerd is om een ander een pak op de donder te geven.[276]

'Misschien kan opa vertellen wat het meningsverschil tussen de schrijvers behelsde. Of weet opa dat niet meer?'

Ze gef mij een uutweg. Ik weet het nog wel, maar ik zeg: 'Wat mooi dat der een snelweg veur fietsers langs het *Noord-Willemskanaal* komp. As het klaor is...'

'Gaat opa langs het kanaal van *Groningen* naar *Assen*.'

'En weerom,' zeg ik.

Vlak nao het tunneltie onder de A28 slaon we rechtsof, de weg naor *Vries*.

'Opa wil het niet,' zeg mien kleindochter, 'maar ik wil het wel.' Ze zet de wagen an de kant. Het land is leeg. De eerpel bint rooid, de bieten starft en wacht op de liekwagens. Van mais resteert de stoppels, as haor op een kale kop. Nee, hazen hebt hier niks te zuken. Gien boer die op biebelse wieze wat graan achterlat veur wild.[277] Ik zie een kat midden op de akker. Een moes as almoes. Mien kleindochter pakt het kommegie met zutigheid van de console. Ik neem een pepermuntie.

'Opa heeft het speelveld van de folklore verlaten,' zeg ze. Ik zie dat ze twee pepermunties tegeliek in de mond stopt.

'Literatuur in *Drenthe*.' Ze dreit de achteruutkiekspiegel asof ze zien wul hoe as het vrogger was.

'Joen analyse,' zeg ik hoopvol.

'Een analyse is hoog nodig,' zeg ze. 'In de afgelopen decennia is in herhaling een inventarisatie gemaakt van elk Drents woord in elk boek, elk tijdschrift en op welk toneel dan ook. Henk Nijkeuter[278] is er zelfs op gepromoveerd. Alles, iedereen, goed en fout, van hoge kwaliteit, van lage kwaliteit en daartussenin. Alles staat in die boeken.'

'Niks vergeten, niks vergeven,' zeg ik waor ik beter had kunnen zwiegen.

---

276 Ook: op de sodemieter.

277 Nieuwe Testament in een parabel. Opdracht om korenaren achter te laten voor arme en hongerige vrouwen.

278 *Geschiedenis van de Drentse Literatuur 1816-1956*. En: *Waor roet en blommen wortel schiet in 't veld*.

‘Niets overgeslagen. Alles is bij elkaar gezet en van een label voorzien.’ Ze draait vanneis an de achteruutkiekspiegel.

‘Maar analyse...,’ ik maak mien zin niet of. ‘In romans zijn vrouwen zijn vaak de spil.’

‘NRC,’ zeg ze, ‘het onderzoek van Roel Smeets. Ik heb het ook gelezen.[279] Smeets is gepromoveerd op fictieve persoonlijkheden.’

> We zagen: als je gaat tellen, kun je nieuwe inzichten verkrijgen. Dat de meest voorkomende beroepen onder vrouwelijke personages ‘huisvrouw’ en ‘prostituee’ waren, bijvoorbeeld. Zo legden we bloot hoezeer het Madonna-hoercomplex, een concept uit de psychoanalyse, in de literatuur nog leidend was.”

‘Ik heb veel Drents werk – niet alles – wat zich literatuur noemt, of streektaalliteratuur, gelezen. Uit geen enkel boek herinner ik me een hoer, en ook geen madonna. Heel misschien in een bijrol, maar nooit als hoofdkarakter.’

Ik schud mien kop.

‘Opa uitgezonderd natuurlijk. Opa schrijft, maar niet heel obligaat, ook wel eens, bij vergissing lijkt het, over een hoer. De moeite van het lezen niet waard.’ Ze kek mij an en zeg zunder een antwoord te verwachten: ‘Heeft opa wel eens van de diensten van een publieke vrouw gebruikt gemaakt?’ Ze lacht.

‘Fictie,’ zeg ik, ‘fucktie is fictie.’

‘Opa maakte van die prostituée in zijn romans geen Madonna. Nee, het Madonna-hoercomplex was en is in de streektaalliteratuur niet leidend.’

‘Daor lig nog een braakveld,’ zeg ik. ‘Herstel: braak veld.’

Mien kleindochter lacht de tanden bloot. Een witte lach in een zwart gezicht. Mooier ku’j het niet kriegen.

‘Opa!’

Een trekker hoger as de kerke van *Vries,* en met meer lawaai, dendert veurbij.

---

279 Roel Smeets NRC 24 november 2020 pag. 16 Wetenschap.

> Zestig procent van de personages was man, de diversiteit van romanfiguren is gering, schrijvers modelleren personages vooral naar zichzelf: dat waren destijds de conclusies uit een artikel waarvan Smeets co-auteur was. De telling suggereerde een conservatieve Nederlandse literatuur die een ouderwetse, dominant mannelijke status quo weerspiegelde. Het wekte ook wrevel in de literaire wereld: waren deze wetenschappers eropuit om mooie boeken te 'ontmaskeren' als niet-divers en seksistisch?

'Als ik mag gokken,' zeg mien kleindochter, ' schat ik dat in de streektaalliteratuur het percentage mannelijke hoofdpersonen hoger ligt.[280] Natuurlijk zijn er boeken met vrouwen in de titel *Martha Ledeng, Bloem van het darp* van Harm Tiesing. *Hilde* van Anne de Vries. En over Jo Bergmans-Beins hebben we het al gehad. Mannen met hun particuliere beslommeringen vormen de hoofdmoot. Ook, en misschien wel vooral in de moderne streektaalliteratuur van de laatste vijftig jaar.'

'Jan Zanting,' zeg ik.

'Opa, Jan Zanting schreef over *Indië*, over een bloedend kruis in een uniformbroek en over zijn na-oorlogse ervaringen. Een uitzondering. Jan Veenstra schrijft over zijn liefdes, soms serieus, vaker met een kwinkslag zodat je niet weet of het hem ernst is.[281] Humor, persiflage, satire, evenzoveel schuttingen om achter weg te duiken. Maken die mannelijke hoofdpersonen de streektaalliteratuur seksistisch?'

Mien kleindochter verwacht van mij gien antwoord.

'Nee,' zeg ze, 'streektaalliteratuur is niet seksistisch. Als mij al een trefwoord tebinnenschiet is het: naïef.'

'Wereldvreemd,' zeg ik.

'Opa, je kunt alles vergoelijken. De giftige angel uit de gedachtenwisselingen halen is heel nobel, maar of de streektaalliteratuur daar iets mee opschiet? Een schrijver, elke schrijver, elke schijtlaars, zou blij moeten zijn met elk

280 Zie beschouwing verderop in dit boek.
281 Zie beschouwing verderop in dit boek.

commentaar.'[282]

> „Mensen met een migratieachtergrond maken bijna 25 procent van de Nederlandse bevolking uit, terwijl 10 procent van de romanpersonages een migratieachtergrond heeft. Daar zie je onderrepresentatie. Maar hóé de personages voorkomen, is ook van belang. Want áls ze voorkomen, bleek uit mijn onderzoek, hebben deze personages vaak een centralere positie dan de personages zonder migratieachtergrond."

'In *De zomer van '68*, een roman van Jan Veenstra over zijn geboortegrond komt een zwarte voor. Ik weet niet meer of Jan Veenstra over n...r schrijft. De zwarte komt en gaat, de roman had zonder de exoot gekund. Geen enkele actie, geen enkel belang voor de gekleurde man in de roman.'

'Je vergeet Jan Wierenga,' zeg ik.

'Nee,' zeg mien kleindochter. 'Ik vergeet de schrijver uit het *Westerkwartier* niet. Jaren, tot in de eeuwigheid schrijft die man wekelijks onder de naam Lamert Kieft over Ibrahiem de zwarte Somaliër. Ik denk dat Ibrahiem ongeveer mijn kleur heeft.'

Mien kleindochter rekt veur mij langs en haalt een handig boekie uut de dashboardkastie.

'Een gesigneerd exemplaar,'[283] zeg ze.'Opa vindt het vast niet slim[284] als ik een paar biografietjes veurdraag.'

Ibrahiem

de Afrikaanse vluchteling

282Zie beschouwing verderop in dit boek.
283*Gloeiende Garriet, Daar in dat darp aldaar.* Jan Wierenga. TvP 2017.
284In het Drents betekent slim: erg. In het Nederlands: niet handig.
Jan Wierenga maakt al jaren deel uit van de jury van de streektaalprijs van het *Dagblad van het Noorden*.

Gaorenklopper scheen aan mij een mooie achternaam, vermits mijn Afrikaanse achternaam mijn voornaam was en Ibrahim mijn achternaam, achter mijn voornaam geplaatst. En die volgorde is nu omgekeerd van plek verwisseld. *Daar in dat darp aldaar* schijnt de wereld achterstevoren te worden geleefd. Gaorenklopper betekent een soort van sufferd. Wat achterstevoren uitgesproken – dreffus – zonder naden toevallig gelijkenis is met de fonetische weergave van mijn Afrikaanse achternaam.
Dorpstrommels en klokkengebeier voor het vrijdagmiddaggebed spreken in ons darp aldaar in hun geheimtaal dat ik burgemeester van ons darp aldaar zou worden. Ik had dat votdalijk in de smiezen. *Mistake. Heavy metal mistake*.
Van huis uit ben ik een toverdokter zonder BIG-registratie. Voor ik vluchteling werd uit heimwee en verlangen, bracht ik mijn vrije tijd door met drogen van geitenmest voor brandstof in braaistoofjes, met verdunde en onverdunde spiritus en met eernsachtig spiritisme en nepreligie. Achterna kan ik wel zeggen dat die activiteiten een heel goede start waren voor inburgering in dit frisse land van voormalig turf, jenever en achterdocht. Als maatschappelijk taak kreeg ik een stoomstrijkcursus sagen en legenden dat het een volksaardige lust had. Al na een maand was ik achterna het Oranjekanaal als gids dikke maten met Ellert en Brammert. Vanuit de hoge transen van het boomkroonpad kon ik door de gefiguurzaagde ogen van de bordkartonnen reuzen witte wieven onder heur kopdoekies kieken. Vrouwlu hebt in dit land van melk en botter-an-de-kont niks te verbargen.
Ik overhoorde de riesige mannenbroeders de culturele woordenschap van de landstaol. Naoberschap, smaangs, bossem, loug, riepe, fiebeldekwinten, eelsk, dommiet, lienpost, wupkar, dissel, teems. Ze waren krakkemikkig thuus in de taol. *Heavy* under de maot. Ik kwam er achterstevoren achter dat de bordkartonnen pedofiele duvelstoejagers vanuit Niedersaksen naar Dokkum waren vlucht en enkel het Fries machtig waren. Maor de reuzen

wisten het verschil maank femke en famke niet te duden. Het verschil tussen Foekje en Fokje vreug ik niet ienmaal.
Ellert meende mij te kunnen stangen.
“Wat krieg ie as ie regen achterom leest?”
“Neger,” riposteerde ik.
“En wat krieg ie as ie neger achterstevoren dreit?” Brammert legde zien cent op het schaaltie.
Ik gaf de strokartonnen reuzen een ridderslagklappie op de neuze.
‘Gaorenklopper,” zei ik. “Jullie bint burgemeester maakt.”

Harm-Abebe en Geert N’kila

zonen

Vader Abraham had zeven zonen, zeven zonen had vader Abraham. Dat was nog voor het kapottie en de pil gangbaar waren. Vader Abraham uit de Statenbijbel en ook Ibrahiem uit de Koran hadden het verhaal van Onan nog niet elezen. Laten we het zo in druk zeggen; in die pré-korantische tijd bestond nog geen YouTube en nog geen Facebook; waar alles te leren is, ook wat je niet weten wilt over voortplanting. Wij zwarte jongens onder mekaar leest niet in de Biebel; ook niet achterstevoren in de Koran. Domineer Nijlunsing heeft aan ons een goeie, veur het grasmaaien rond de pastorie. Geert N’kila verdient een griepstuver met rondbrengen van de Zwingli-bode (of zo wat heen).

Somalia

vrouw van Ibrahiem

Dat ik een negerin ben, een lichtbrune, kan ik niet helpen. Mijn vader was een neger, mijn moeder was een Arabische vrouw. Wat gleuf angiet heeft mijn moeder gewonnen. Ik bin al bekeerd, zeg ik as een Jehova an de deur komp. Ik bin geboren in een wachttoren an de kust van Puntland, met uutzicht op kapers. Mien veurolden waren handelaars in totslaafgemaakten. Ik heb een riek verleden achternao.
Het gleuf heb ik op een merakel laag euliepittie. Ik bin een liberaal orthodoxe moslima en niet langer aanhanger van de zeuven formulieren van weldadigheid volgens de acte van Verlatinghe in Isfahan in 1372. Met domineer Nijlunsing praot ik geern over Zwingli en Calvijn om de volksaard van onderdanige opstandigheid beter te leren deurgronden.
Lamert Kieft zeg in oens *Liefblad van het Noorden* nooit merakel veul over mij. Hij drokt mij zwartwit in de rol van vrouw van Ibrahiem de Afrikaanse vluchteling. Hij much wel wat meer over mij schrieven, as e duurt.
Intied van de populistische volkswoede las ik over Zwartenmeer, Zwartenweg (der bint zeuven straoten in de Olde Laandschap met die name. Maar ien Zwartenweg in het Duutse deel van Drenthe. Kepas.).
Het *Huus van de Taol* wul geern plaatsnamen in de volkstaol. Mooi. Emmen. Erica. Orvelte. En as ik der wat van zeggen mag. In Nörg komt een neie woonwiek met dure en goedkope huzen. Mooie kaans om ok straoten naor neikommers te numen.
Moslimweg, moskeeweg, minarettenweg. Een kerkweg is der al (de kerke stiet der nog). Torenweg kun ie ok zo vinden (met toren). De wegkemissie kan een veurstel van mij verwachten. Lamert Kieft lat dat onderwarp al te lange op de beddeplaank liggen.
Wij hebt in Huize Blankensteijn met onze Harm en Geert

een broen leven. Oenze buren hebt ok een broen verleden. Schept een baand.
Ik bin merakel goed in naaien. Zul je niet verzinnen wijl ik uit een warm land kom met merakel weinig neimachines. Van mijn djellaba en van mijn hoofddoeken heb ik Jägeronderboksen maakt met dubbele gulp. Kunt achterstevoren en binnenstebuten om de edele en onedele delen. Lekker warm. Ook voor mij. Schaopen veur Ibrahiem en de grote jongens.
Wij bint hielendal integreerd. Wij zit op de bril bij kleine en grote bosschoppen. Dankbaor veur de inburgeringscursus: wij kunt wc-pepier linkshandig en ok rechtshandig gebruken. Maor dat huuft niet meer sund wij een warmwaterspuling veur oenze brune uutgang hebt. We eet met de tien geboden.
Moi volk. Kom der bie.

'Opa,' zeg ik.

'Opa schreef een kort verhaal over een zwarte man die ontwikkelingswerk kwam doen op een kleuterschool in *Borger*, in *Norg* of in een ander dorp op het zand.[285] *Umwertung aller Werte*.[286] Een zwarte zendeling in *Drenthe*, als voorloper van Poolse pastoors.'

'Opa,' zeg ik.

'Ik heb een hekel aan borstklopperij,' zeg mien kleindochter, 'vooral als het op een mannenborst is. Maar ik geef toe. In het werk van opa komen naar verhouding heel veel negers,[287] en na *die Wende*,[288] heel veel zwarten voor. Vooral veel zwarte vrouwen.'[289] Mien kleindochter klopt op heur borsten, in ofwachting van de strelende handen en tietzoegende lippen van een boerse minnaar.[290]

285 *Zwart zaand*. Verderop in dit boek.
286 Concept uit de filosofie van Friedrich Nietzsche
287 White man's burden. Zie ook beschouwing verderop in dit boek.
288 Omkering. Val van de Berlijnse muur.
289 Babs, Goof Petreaus.
290 Schrijfstijl van Jan Veenstra.

'In Babs laat je die zwarte vrouw, jouw nazaat uit *Afrika*, ettelijke moorden plegen. Witte mannen gedood door een zwarte vrouw.'

'*Kameroen*,' zeg ik. 'Babs kwam uut *Kameroen*, ze sprak Frans.'

'Opa spreekt alle talen,' zeg mien kleinkind. 'Daar is geen woord Frans bij.' We lachen. Ze rekt mij een pepermuntie.

> Hoe vaker personages voorkomen in één zin, hoe sterker hun relatie is."
> Smeets verzamelde zulke gegevens voor alle romans en kon statistische conclusies trekken. Bijvoorbeeld dat personages met en zonder migratieachtergrond zelden met elkaar in contact komen –maar ze leven wel minder gesegregeerd dan in de Nederlandse samenleving. "In dat opzicht schetst de fictie toch een ander beeld. De grote vraag die eronder ligt is: in hoeverre biedt fictie een reflectie van de samenleving? Dat geeft inzicht in de rol en betekenis van literatuur."

'The heart of the matter,'[291] zeg ik. 'Goeie vraog.'

'De rol en betekenis van streektaalliteratuur,' herhaalt mien kleinkind.

'De rol. Kwantitatief speelt de streektaalliteratuur geen rol,' zeg mien kleindochter. 'En misschien tot opa's teleurstelling.'[292]

Ik weet wat kommen giet.

'Ook in *Drenthe* en in Drentse literatuur komen openbaringen voor. Gerard Nijenhuis over homoseksualiteit, Roel Reijntjes over pedofilie en moederliefde. Jannie Boerema over seksueel misbruik. Overspel laat ik – *common use* – buiten beschouwing, net als expliciete verwijzingen van onder andere Erik Harteveld naar geslachtsorganen.'

> ... zijn experimenten in lust en pijn zijn obsessies en angsten,

291 Graham Greene. *The heart of the matter. De kern van de zaak*. Over de rol van de witte man in zwart Afrika.

292 Enkele onderzoeken laten zien dat er nauwelijks in streektaal (romans) wordt gelezen. *Poze* nr. 11 (KB, UB en mijn website)

zijn frenetieke beleven, onverbloemd, onbeschaamd,
in dagboek-proza: een mengsel van exhibitionisme en
zelfbevrijding, de shock-methode der uiterste openhartigheid
gericht op taboevernietiging in het resultaat overheerst
vooralsnog wat Freud eens heeft omschreven als het al te
persoonlijke geluid dat vreemde oren pijn doet.[293]

'Seks in streektaalliteratuur is een zeldzaamheid, en dat is maar goed ook,' zeg mien kleindochter. 'De enkele oudere lezeressen zitten daar niet op te wachten. Die lezen liever over doodgaan.'[294]

'Seks kan hiel nuttig weden,' zeg ik tegen beter weten in.

Natuurlijk kan men als argument aanvoeren, dat schrijvers,
verontrust door de lauwheid en gemakzucht van een
groot deel van het hedendaagse publiek, grijpen naar de
meeste krassen voorbeelden van dat mensen elkaar en
de werkelijkheid waarin zij leven aan doen. Als zodanig
zijn blasfemie, sadisme geweldpleging, en verdergaande
openhartigheid in seksueel opzicht in romans van en over
jongeren middelen die vaak een doel voorbij schieten,
omdat zij degene die men zou willen raken niet bereiken:
de meeste lezers hebben eenvoudig geen oog voor de
verwijzende kwaliteiten van schokkende zogenaamde
realistische gegevens. Wie het kennelijk door eigen innerlijke
gedrevenheid bepaalde gebruik van dergelijke elementen
bij echte schrijvers nader bekijkt, merkt dat er meestal
sprake is van een van de twee tendenzen. Het verzet kan
anarchie zijn, blinde haat jegens autoriteit, in welke vorm
dan ook: symbool van de 'slechte' vader, de heersende, de
machtige volwassene die alles voor zich opeist. Er is ook een
opstandigheid tegen de realiteit, tegen de onontkoombare
facts-of-life, het aangepast leven in de gemeenschap: onze
'moeder', die het naar vrijheid en zelfstandigheid hunkerende

293 Hella Haasse, Leestekens. Pag. 80.
294 Mijn novelle *In paradisum* beleefde twee drukken. Te vinden in *Reis door Drents erfgoed* Deel III (Drents) en Deel VI (Duitse vertaling).

klein houdt, en wier warme nest de gelijkheid van allen in ongedifferentieerdheid dreigt te ontaarden.[295]

'Minnezinne,' zeg ik.

'Ik zeg niets over Ria Westerhuis en ook niet over Delia Bremer.[296] Over veel schrijfsters in de streek zeg ik niets,' mien kleinkind trekt heur wangen omhoog. 'Die dames spelen met oppervlakkige sentimenten, primaire driften, suggesties van zu haben zu sein.' Ze pauzeert. "Ik ken niet één hedendaagse Drentse roman met een aanranding of verkrachting. In vroege romans kwam dat wel voor, Een boer die zich aan een huishoudster vergreep.'[297]

De nieuwe huishulp was bang voor hem, en nog meer voor Hillegien en de drie jongemannen die haar als voetveeg bejegenden. Zij bracht zelden een woord over de lippen. Zij kookte en hield de kamers en de herberg schoon en stopte sokken en lapte de kleren van de mannen; ze schonk koffie en jenever in de jachtweide. Have Rauw maakt zich op een aprilmorgen, toen Hillegien en haar broers naar het bouwland waren, van haar meester. Zij liet zich woordeloos en weerloos door de snuivende, zwaarlijvige meester bezwangeren. Het familiekrakeel tierde angstwekkend bij de ontdekking van haar toestand. Zij was toen al ettelijke maanden heen. Have Rauw zat met stompe, gebalde vuisten steenrood gezicht voor zijn kinderen en zei zacht dat hij door de jonge huishoudster was verleid: zij had zich verschoond, waar hij bij was en hem zijn weduwnaarskalmte laten verliezen.

'Opa?' zeg ik.

'Opa wil graag dat recht gedaan wordt aan zijn werk. Ik snap

295 Hella Haasse, Leestekens. Pag. 113-114.

296 Schreven erotische gedichten in *Minnezinne* (HDB) en *Minnezinne in moerstaal* (TvP).

297 Theun de Vries. *Pan onder de mensen* (met een enkel Drents woord in een dialoog), kent een verkrachting. Pag. 80. Roman speelt rond 1870 bij Zweeloo.

dat wel. De homoseksuele ervaring van opa met de Rus op de zeilboot in *Antwerpen*, onder het oog van de hele Drentse schrieverskring. *Droesjba*.[298] Koketteren met opa's kennis van de Russische taal.' Ze gef mij een por.

'Fictie,' zeg ik, 'fictie.'

> "...want uit mijn cijfers blijkt ook dat veel auteurs navelstaren, over personages schrijven die op hen lijken". Voor die dubbelheid moest in zijn onderzoek ruimte zijn, zegt hij, "omdat literatuur ook zo werkt: romans weerspiegelen de status quo én kunnen die ter discussie stellen."

'In bijna alle Drentse romans, dichtbundels heb ik minder zicht op, vallen alle personages samen met de schrijver. Martin Koster heeft 43 pseudoniemen.[299] Hij is ze allemaal. In de romans van Gerard Nijenhuis is de hoofdpersoon ook gelijk aan de schrijver, en de vriend van de hoofdpersoon is ook Gerard Nijenhuis. Lukas Koops...' zeg ze.

'Ie huuft niet alle schrievers van commentaar veurzien,' zeg ik. Ik leg mien handen naost mekaar op het dashboard. Ik wul wieder.

'Of ben je bang? Ben je bang dat de schrijvers je gaan achtervolgen om wat je over ze zegt en hebt gezegd.'

> "Van oudsher zijn letterkundigen slecht in generaliseren: wanneer je een closereading-methode gebruikt, kies je een paar boeken die representatief zijn voor het punt dat je wilt maken en zoom je daarop in. Niet dat die analyse nutteloos is, maar dan kun je nog niet claimen iets te zeggen over de hele 20ste-eeuwse literatuur. Voor mijn vervolgonderzoek ga ik mijn methode toepassen op romans uit de jaren 1960 en 1900."[300]

298In *Verzameld Werk V* (pdf op mijn website). En in de bloemlezing *Onbeperkt houdbaar* (sik), door Martin Koster. TvP. 2020.

299 Dit getal; 43 is ook het antwoord op de vraag: wat is de zin van het leven?

300Roel Smeets in NRC 24 november 2020.

‘Angst is een slechte raadgever,’ zeg mien kleinkind. ‘Literatuur is een spiegel’ Aan beide kanten. De spiegel reflecteert de maatschappij en de spiegel reflecteert ook de schrijver. Wat ik meen te zien is dat schrijvers in *Drenthe* beide functies van hun boeken veronachtzamen. Veel werk weerspiegelt niet het nieuwe verhaal in de provincie. Vroeger in varianten.’ Ze draait de achteruitkijkspiegel. ‘En als de romans en dichtbundels spiegels van de zielen van de schrijvers zijn: waar blijft dan de vooruitgang en de ontwikkeling?’

‘Nederlandse literatuur....’ probeer ik.

‘Drijft ook voor een belangrijk deel op anekdotiek. Lees de recensies. Te kort een te opsommend. Iedereen kan zo’n plot verzinnen. Twintig in een dozijn. Zwarte man trouwt een lichtbruine man. Ze adopteren een witte tweeling (meisjes) van acht jaar. Het ene kind komt om op een zebra, enz...’ Mijn kleinkind zucht. ‘Waar blijft de verdieping? Waar blijft het lezerconfronterende verhaal tussen de regels? Geen wonder dat ouderen liever non-fictie lezen.’

‘Vermaak, diverdaotie.’ Ik begin moe te worden.

‘Opa,’ zegt ze, ‘neem nog een pepermuntje. Ik ben bijna aan het eind van mijn betoog.’

Ik steek twee pepermunties tegelieks in de mond. Het begunt al donker te worden. Dat belooft niet veul goeds veur de Drentse literatuur, denk ik. Dook.[301]

‘Het zou mooi zijn, en wat mij betreft wenselijk, als er een gedegen kwantitatief onderzoek komt naar alle Drentse literatuur. Hoe vaak komt een kus voor in Drents werk?’[302]

‘De kus,’ zeg ik, ‘van Marga Kool. Verkrijgbaar in het Drents en in de standaardtaal.[303] Twee kussen zunder dat er een duvel tussen slap.’

‘En wat is de leeftijd van de karakters in de diverse romans? ‘vrag mien kleindochter. ‘Dat zou ik willen weten. Komen er

301 Schemering.

302 Een primitieve aanzet staat in de beschouwing verderop in dit boek.

303 een oerwoord in de Drentse taal voor *kus* is mij niet bekend. Smok is banaal. (Op mekaar klappen van twee vleeslappen.)

jonge mensen voor, of zijn de personages even bejaard als de schrijvers?'[304]

'Tonko Ufkes,' zeg ik.

'De jonge schrijver uit het Westerkwartier,[305] Tonko Ufkes, schrijft mooie verhalen,' zeg mien kleindochter. 'Het ene wat prozaïscher dan het andere. Wat me tegenstaat is de oude mannen die met enige regelmaat terugkomen. *Olde Klaos*,.... enz. Ik mocht lijden[306] dat iemand kritisch met hem meeleest. Zelf kan hij dat blijkbaar nog niet.'

'De redactie van *Roet*,' zeg ik.

'Opa, je kent veel terreinen die je liever niet betreedt. Je blijft daar weg. Gun mij mijn verboden-te-betreden-gebieden. Ik zou er graag iets over zeggen, maar paarlen voor de zwijnen, nee...'[307]

In het duuster glummen de brune ogen van mien kleinkind.

'Doe je gordel vast,' zeg ze. 'Ik trap hum an.'[308]

'Opa?'

'Scheikundigen hebben oplossingen,' zeg ik.[309]

304Gemiddelde leeftijd 62,5 jaar. *Poze* 11.

305Tonko Ufkes (1958) studeerde geschiedenis (1984) aan de RUG. In september 2019 kreeg hij in het Duitse stadje Walsrode de Freudenthalpreis, de belangrijkste prijs voor literatuur in het Nedersaksisch. Ook jurylid streektaalprijs *Dagblad van het Noorden*. tonkoufkes.nl

306Ik much lieden; ik zou het graag zien dat. Voordeel van tweetaligheid. Waar de Drentse spreker *ie* zegt, schrijft de schrijver in de standaardtaal *ij*. Snieden = snijden. Niet het snieden döt zu'n pien, maor het ofsneden zien. Niet het snijden doet zo'n pijn, maar het afgesneden zijn. Vasalis.

307Martin Koster deed een vergeefse poging met zijn eenmalig jaarlijks periodiek *Een goed stuk vleis* de streektaalliteratuur een andere richting op te laten gaan.

308Martin Koster. *Ik trap hum an*. Verzamelde *Dagblad van het Noorden* columns. 2020. HDB.

309RUG scheikunde 1975. Organische chemie.

Vries

'Heeft opa ook identiteitshonger?'

Rechtstreekse vraogen hold ik van. Ze geven mij de kans om omtrekkende bewegingen te maken. Niet op elke vraog huuf ik antwoord geven, veural niet as ik het antwoord nog niet weet, zoveul heb ik bijleerd. Uut de literatuur en uut de vakliteratuur weet ik dat ik secundair reageer. As iederiene vot is weet het antwoord. Vaker as iens hef de veurzitter de vergadering sleuten as mosterd mij scharp op de tonge lig.[310] Gieniend wul meer weten wat ik van de omstandigheden zeggen wul. Andere keren heb ik de mond lös veur mien verstand der weet van hef. Ik heur mezölf. Volgens een filosoof van wie ik naam niet nuum,[311] is dat het argste wat een mens overkommen kan: joezölf praoten heuren. Gien wonder dat merakel veul mensen 'oorties' in het oor hebt. Huuft ze niet naor zuchzölf te luustern, huuft ze zuch niet overgeven an een ander en ok niet an zuchzölf.'[312]

Mien kleinkind parkeert de wagen onder de bomen op de Brink in *Vries*. Achter oens stiet de kerke wijd an Bonifatius en veur oens rust café Onder de Linden. De uutspanning is oens bekend van Taol an taofel.[313]

'Alle horeca is dichte,' zeg ik.

'Weet ik opa,' zeg mien kleinkind. 'Ik dacht: opa wil misschien even in de kerk kijken, net als de podagristen in 1843 elke kerk in elke vlek met een bezoek vereerden, al was het maar om de lijst met predikanten te noteren. Opa is mijn podagrist.' Ze zet de stroom af; alles is stil in de auto. Ik heur

310 mosterd na de maaltijd. Te laat.

311 Seneca, Montaigne, Valéry; citeer niemand.

312 Overgave is de grootste overwinning.

313 Voorlezen aan bejaarden met hutspot en snert als literair hoofdgerecht.

mien hart kloppen. Gelukkig. Ik vuul saamhorigheid met mien kleindochter. Niks is mooier. Veur ik der arg in heb stao ik buten in de aovondlucht. Roeken in de bomen. Rouke Broersma[314] schriever uut *Bunne* hef mooie gedichten over vogels schreven. "Ik roek oe".[315] Het kunnen ok raven of kreien wezen. Mien ornithologische kennis is, net as domheid, niet mien starkste kant.

De deur van de kerke is lös. Wat een ruumte en wat een mooi licht. Niet deur gothische ramen (de spitse) of deur romaanse (rond an de bovenkant); gewoon wit licht van led-keerzen. Het meubilair is vot. Ien grote betegelde vlakte met gebarsten glazuur. Oenze Heer hef ruumte neudig, en naogalm.

Op het priesterkoor, dat in een niet-roomse kerke[316] vast een andere naam hef, stiet achter een holten taofel een vrouw met een dwarsgestreept jassie met op het katoen zwarte patronen in de rondte strooid met wat van ofstand herfstbladeren liekt. Alles in zwartwit. Past mooi bij de brille.[317]

'Jetta,' zeg ik. 'Mag ik Jetta zeggen?'

'U mag Jetta zeggen en u mag mij tutoyeren,' zeg ze.

Ik doe een stap naor veuren, mien kleindochter volgt een stap achter mij. In een gewijde omgeving, allange weer ontwijd deur kunst en cultuur en malle praoties van preken deur leken, is mien kleinkind wat terugholdend. Secundair. Hef ze van mij.

'En kan ik u beiden een kop soep aanbieden?' vrag Jetta.

---

314 Rouke Broersma, in 1940 geboren in Amsterdam, woont sinds 1975 in Drenthe, in Bunne. Tussen 1989 en 2000 was Broersma redactielid van 't Drents letterkundig tiedschrift *Roet*. Nestor van de schrieverij in Drenthe. Ooit lid van de Peizer Kring. Vertaalde Freinet uit het Frans. Onvoldoende geprezen eigenzinnige man met een uitgebreid oeuvre. Zelfuitgever: Bunner Boekerij. Een biografie zou mooi zijn. Ook: dbnl.org

315 Ik ruik je.
In de bundel *Zoveel Vogels Zoveel Zinnen*, Uitgave De Freinetwinkel staat zijn beste werk. Het gedicht *D-mail* gaat over een Duif in Bunne in gesprek met en duif in het naburige Winde. Roekòe koekeroe.
Of Broersma ook geestelijke vader van *Ik roek oe* is, weet ik niet meer.

316 Na Luther geconfisceerd.

317 Bril en helderheid, scherpzinnigheid.

'Het is snert.'[318]

'Ien gewoon, en ien vegetarisch,' zeg ik. 'De gewone veur mien kleindochter.'

Ik zie hoe ze de slief[319] met vaste hand deur de snert gaon lat. De damp slat der of. Het is kold in de kerke. Synchroon – in de maot – met het geschraap en getingel van de soeplepel tegen de ketel – met snoer naor een zunnepaneel – heur ik iniens gitaarmuziek. Ik drei mij om. Onder het orgel zit een man in het halfduuster veurover met de kop stief tegen een gitaar. Zien blinde vlek[320] richt op het gat onder de snaren. Plaats de wereld[321] bestiet veur de gitarist niet. Muziek is zien wereld en zien hemel.

'Egbert Meijers,'[322] zeg mien kleindochter. 'Ik herken hem aan zijn postuur, maar ik herken hem vooral aan zijn muziek. 'Country,' lat ze volgen. 'Amerikaanse muziek en liedjes over

318 snert zn. (NN) 'erwtensoep; waardeloze zaak'
Nnl. spek, ... gekookt met kadjang, gebroken als snert 'gezouten spek, gekookt met aardnoten, fijngemaakt als snert' [1768; iWNT], soep van groene erwten, onder den naam van snert bekend [1806; iWNT], 'waardeloze zaak e.d.', veelal als voorvoegsel: het copieeren van ... snertlijsten [1892; Groene Amsterdammer], Gaarne zou ik deze poëzie snert noemen [1902; iWNT], dat je van zoo'n snertbeetje god weet wat ken koope [1908; Groene Amsterdammer], hij is een snert vent 'kerel van niets' [1907; Koenen].
Volgens WNT en NEW afgeleid van een werkwoord snerten 'fijnkoken', maar dat woord is pas een eeuw later opgetekend (WNT) en zal dus eerder van snert zijn afgeleid (Toll.). Wrsch. afgeleid van → snorren, met als oorspr. betekenis 'sissen of pruttelen in de pan'.
Nnd. snirt 'erwtensoep, dunne soep, iets van weinig belang'; nfri. snert 'erwtensoep'. etymologiebank.nl

319 soeplepel.

320 Met gesloten ogen.

321 Centrum voor creativiteit even verderop naast de kerk.

322 Egbert Meyers (Grolloo, 15 juni 1948) is een Drentse zanger, tekstschrijver en producent. Aanvankelijk maakte en zong Meyers countrymuziek en bluegrass. In 2014 verscheen "*Flint, zwerver uit de oertijd*" de weerslag van het resultaat van zijn onderzoek naar het gebruik van veldkeien 'flinten' in Drenthe. In 2015 startte hij met een land art-project dat de geologische geschiedenis van Drenthe symboliseert. Ook is hij jurylid van de *Dagblad van het Noorden*-prijs voor de streektaalcultuur. Enz. Enz.

arcadië.[323] Ode an de Ao. De Drentse Bluesopera.'[324]

'Niet veur oeze volk,' zeg ik. 'Het is muziek veur dreamers.[325] Oeze volk[326] was niet van dreumen.'

'Soep,' zeg Jetta. 'Snert. Een mèt en een zonder.' Ik pak de komme an. 'Daar liggen lepels, vorken en servetten,' zeg ze.

'Merakel,' zeg ik nao de eerste hap. 'Fiene[327] grune erwten. Mien hiele kindertied komp veurbij. De smaak. De lucht. Wat mooi.'

'Aan de zoute kant,' zeg mien kleindochter, 'vooral de worst is aan de zoute kant.'

'Snert is geen pap,'[328] zeg Jetta.

Egbert Meijers lat de melancholie deur de kerke klinken. Ik moet zowat schreien. Dat heb ik niet vake; het water lös in de ogen.[329]

We gaon op een levietenstoel[330] zitten. An de ziedmuur. Plek zat veur the three of us.[331]

'Waar ik trots op ben,' zeg mien kleindochter,' is op de aandacht voor kunst, cultuur en literatuur[332] in deze provincie. Alle boeken van enige importantie komen onder de aandacht van het provinciebestuur.[333] Altijd is er iemand om iets moois in ontvangst te nemen.[334] Oprechte aandacht, innemende

323 Ongerept oerlandschap in de oerprovincie.
324 CD-titels.
325 Jonge immigranten in de V.S.
326 Archaïsche aanduiding voor behoudende zanddrenten.
327 Fien: fijn, ook: gereformeerde.
328 Het zout in de pap niet waard. Stelt niets voor. Pap bevat weinig zout.
329 Uitdrukking van mijn moeder. Nooit gehuild.
330 Driezitsbank uit Bentheimer zandsteen bestemd voor geestelijken. O.a. in Ter Apel (klooster). Zie ook *Reis door Drents erfgoed*. Deel I.
331 Drie op een rij.
332 Het woord literatuur ontbreekt in de beleidsnota's.
333 Bewijsexemplaren vanwege subsidie. Of de bestuurders literatuur lezen is onhelder. Het boek van de podagristen (1843) was inhoudelijk onderwerp van Statenvergaderingen. Afkeuring over 'valse' informatie over kanalenaanleg. *Reis door Drents erfgoed*. Deel IV.
334 Op 21 november 2020 *Drenthe, literaire reis door de tijd* Jan-Paul Rosenberg en op 25 november 2020. *Ik trap hum an* van Martin Koster. DvhN.

belangstelling. Elke tiener met verdienstelijk spel op viool, cello, bas, elke danser op spitzen en op leren schoenen krijgt een opkontje[335] van onze gezagsdragers. In de volle breedte.' Nao twee happen zeg mien kleindochter. 'Ik weet niet waarom ik dat allemaal zeg. Het is net alsof een ander mijn stem gebruikt om een lofzang uit te spreken. Opa?'

'Komp deur de sacrale sfeer van de kerke,' zeg ik, 'deur de bluegrassmuziek van Egbert Meijers, deur de snert van Jetta.' Ik kiek bezied. Ze hef zölf ok een kommegie snert neumen. 'Mag ik Jetta zeggen?' vraog ik vanneis. Ze knikt. Ik mag Jetta zeggen.

Jetta hef de snertkomme eerder leeg as ik en ok eerder as mien kleindochter. Ze wes op het lege kommegie en zeg:

> '... gratis soep langs de deuren. Een hartverwarmend inititiatief, dat door iedereen heel erg gewaardeerd wordt. Zo zie je dat een moeilijke tijd als deze ook hele mooie dingen met zich meebrengt. Laten we deze vormen van gemeenschapszin vooral vasthouden, ook als deze coronacrisis straks over zijn hoogtepunt heen is.'[336]

Ze knikt naor Egbert Meijers veur een muzikaal intermezzo.

'Het flintenlied,'[337] fluustert mien kleindochter.

'Ssssst,' zeg ik. Het is een Zweeds granietlied zunder scharpe kanten. Ronde klanken, beetie hobbelig as van een straot met kinderkoppies.

'En U,' zeg Jetta. Ik raak licht in toezel.[338]

'En opa?' souffleert mien kleinkind. Ik moet wat zeggen. Ik weet niet wat ik zeggen moet.

'Trots, zeg ik, 'ik gebruuk dat woord niet vake, maar trots

335schouderklopje op de bilpartij.

336Uit Drenthe dichtbij. Bekendmaking van Provincie Drenthe in huis-aan-huisbladen. *Roder Journaal* 22 november 2020. Zie ook *Poze* 17 (mijn website).

337Egbert Meijers schreef een boek over flinten. *Flint, zwerver uit de oertijd*. 2014.

338verward.

bin ik op de voedselbanken. Niet enkel in *Drenthe*, in het hiele land. As ik in het butenland kom, in de *Graafschap Bentheim* bijveurbield, en lu an weerskanten van de *Vechte*[339] vraogt mij wat mij Stolz[340] maakt op mien land, dan zeg ik de diakonie, de bedeling en de voedselbanken. Gieniend huuft van honger omkommen. En,' heur ik mezölf praten, 'de kringloopwinkels. Het grootste Goed[341] veur arme lu. Waormet een riek land groot weden kan; caritas.' Ik wul zeggen: nargens arme zwarties, nargens arme witties. Ik zwieg.

Ik hold de lege snertkomme met twee handen vaste tussen mien kneien. Egbert Meijers zörgt veur muzak. Ik kan rustig wiederpraoten. 'Gelukkig is armoede in disse contreien veul minder as in *Amsterdam*. Hier helpen we mekaar, hier koopt we – zwart en wit – regionale waar.'[342]

'Opa,' onderbrek mien kleindochter mij. 'We hadden afgesproken om nooit meer vergelijkingen te maken met andere landen en andere volken. Wij zorgen goed voor elkaar. Andere mensen doen dat op hun manier. Laat vergelijkingen en waardeoordelen achterwege, buitenstaanders kunnen dat zonder onze hulp.[343] Wil je? Opa.' Heur stem klinkt gramnietig, dat hef ze niet van mij.[344]

'Kind,' zeg ik. 'Je hebt weer helemaal gelijk.' Ik wacht evies en zeg: 'maar ie kriegt het niet.'

'Opa,' zeg mien kleindochter. 'Je begreep niet dat ik mijn opmerking als grap bedoelde.'

Intied Jetta de snertkommen metnemp, haalt mien

339 *Reis door Drents erfgoed*. Deel I. Route Bad Bentheim - Koevorden.

340 Trots.

341 Het Goed, keten van inbrengwinkels.

342 Leuze uit crisisjaren. Helpt elkaar koopt Nederlandse waar. Zwart: buiten de boekhouding, belastingvrij. Rond 1850 was armoede in Amsterdam een groter probleem dan in Drenthe. (Podagristen).

343 Diverse malen halen 'randstedelingen' de pers met vergelijkingen van hun eigen volk met Tukkers, Stadjers, Drenten, diverse plattelanders en provinciebewoners om zichzelf op een voetstuk te plaatsen. Blijkbaar hebben ze dat nog nodig. Daar staan wij boven (sic). Sic: betekent ik stap in dezelfde valkuil. (ironie.). (sik.)
Zie ook *Poze* 17 (op mijn website).

344 Standaarduitdrukking: alleen overerving van positieve kwaliteiten.

kleindochter een literair tiedschrift uut heur handtassie. Spölman[345] Egbert Meijers lat de snaren van zien vedel zingen.

'Waarom we zo snel geschoffeerd zijn,'[346] les ze. Ik wacht op wat kommen giet. Een akkoord van de gitaar. We maken diel uut van een filmscenario.[347]

'Het is een essay over onze *prikkelbare identiteitsontsteking*. Lange tenen en korte lontjes. Hoe komt het dat grappen, ironische opmerkingen, badinerende literatuur en scherpe uithalen direct als levensbedreigend worden ervaren?' vrag mien kleindochter. *De lage landen* is een Vlaams-Nederlands tiedschrift. Het essay giet ok over *Drenthe*, liekt het.

Jetta stiet achter de aovendmaalstaofel met biebel open bij Gelaten,[348] ze liekt te aorzeln of ze andermaal snert in de kommen zal scheppen. Ze ruurt ongedurig deur de gekookte erwten met stukken worst.

> 'Vandaag is een expressieve vorm van individualisme de norm: iedereen heeft te allen tijde het recht op een eigen identiteit en op de uitdrukking daarvan. Tegelijk 'multiculturaliseert' de maatschappij en is de privé-identiteit van de minderheden een argument om meer rechtvaardigheid in de samenleving te brengen. Voor wie prat gaat op zelfexpressie en authenticiteit is het dan maar een kleine stap om elke vorm van een subjectieve identiteitsverstoring – een standbeeld, een grap in een tv-serie te begrijpen als een onrecht. Wie denkt altijd en overal zichzelf te moeten zijn, kan zichzelf en de andere niet meer relativeren.'

'We binnen hiel belangriek achter oenze ogen,'[349] zeg ik. 'Wat een ander ok zeggen mag.'

'Laat die ander buiten de deur,' zeg mien kleindochter. 'Sta in je eigen kracht.' Egbert Meijers tokkelt stillegies veur hum uut.

---

345 Speelman op vedel. In *Reis door Drents erfgoed*. Deel I. Twiest.
346 Waarom we zo snel geschoffeerd zijn. François Levreau in literair tijdschrift *De lage landen*. November 2020. Pag. 102-109.
347 Scenario verderop in dit boek.
348 Galaten.
349 Marga Kool. *Achter oen ogen*, gedichtenbundel.

Jetta hef beide handen vaste an de aovendmaalstaofel. Ze liekt verdiept in de schraappatronen in de lege soepkommen. Snert as de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie.[350]

> 'Als iedereen voortdurend in de publieke ruimte de boodschap krijgt dat zijn identiteit van belang is, dan lijdt die ruimte aan wat ik een "prikkelbare identiteitsontsteking" noem.
> Het gevolg is dat mensen niet meer weten hoe ze zich ten opzichte van elkaar horen te gedragen en wat nu wel en niet gezegd en gedaan kan worden.'

'Dat is de constatering,' zeg mien kleindochter, 'die ontsteking, dat gezwel. Waar ik benieuwd naar ben is een analyse en een duiding; een synthese. Wat zijn de diepere lagen onder die hang naar manifestatie van de eigenheid. En wat ligt ten grondslag aan satire en spielerei waar niet iedereen blij van wordt?'

'Een kerke is een goede plek veur uutleg. En as uutleg niet genog is, kan het geleuf redding brengen.' Mien rooms verleden komp mij van pas. Tantum ergo.[351]

> 'De spanning komt door de verstrengeling van twee identiteitsniveaus.
> Enerzijds is er een *structurele dimensie,* waarbij men nadenkt

350 Theorie en de zuivere *individualistische* is: 'In 't algemeen slechts kan men weten, dat kunst de *allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie* moet zijn.' Een stelligheid als hieruit spreekt en die nooit door Kloos in zijn verzen is toegepast voerde Gorter op zijn gevaarlijk pad. Zoo ook dit: 'De heusche maker van poezie zijn niet wij zelf, maar dat onbekende wezen, diep in ons binnenste, dat de ouden den bezielenden God hebben genoemd. En de dichter heeft zeer eenvoudig dit resultaat verkregen, door alle bewustheid en overweging afsluitend, angstvallig te luisteren naar de stem, die in hem sprak.'
Dat was de steun en het voedsel voor den dichter Gorter, die reeds in zijn Mei aan eigen onbewustheid dreigde te gronde te gaan. *De Dichter Herman Gorter* Door Is. P. de Vooys. *De Beweging.* Jaargang 1(1905) dbnl.org

351 Gregoriaans gezang: waar het verstand ontoereikend is biedt (onvoorwaardelijk) geloof uitkomst.

over hoe een samenleving op het niveau van de taal in de maatschappelijke cultuur inclusiever kan zijn als gevolg van migratie. Anderzijds is er een veeleer *psychologische dimensie* waarbij men meent dat een structurele herordening van de samenleving veronderstelt dat ook allerhande privé-identiteiten erkend moeten worden.
Vanwaar komt die verwarring en verstrengeling van de beide niveaus? Vroeger werd de christelijke privé-identiteit van autochtone burgers automatisch gereflecteerd in de structurele culturele vormgeving van een samenleving. Maar op het privé-niveau zijn de burgers geseculariseerd en is een christelijke privé-identiteit ingeruild voor andere veeleer particuliere identiteiten. Moslims daarentegen hebben nog altijd een stevige islamitische privé-identiteit en wanneer de culturele orde van samenleving daarmee ernstig rekening wil houden, dan wordt een specifieke privé-identiteit opgetild naar het structurele identiteitsniveau.'

'Hier liggen kansen veur (streektaal)literatuur,' zeg ik. 'Het gemeenschappelijk is vot met de dood van God. Elk is zien eigen God en niet allent in gedachten,'[352] zeg ik. Ik heur mezölf.

352 Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,
En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
Over mij zelf en 't al, naar rijksgeboôn
Van eigen strijd en zege, uit eigen krachten.

En als een heir van donkerwilde machten
Joelt aan mij op en valt terug, gevloôn
Voor 't heffen van mijn hand en heldere kroon:
Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten.

-- En tóch, zo eindloos smacht ik soms om rond
Úw overdierb're leên den arm te slaan,
En, luid uitsnikkende, met al mijn gloed

En trots en kalme glorie te vergaan
Op úwe lippen in een wilden vloed
Van kussen, waar 'k niet langer woorden vond.

Willem Kloos (1859 - 1938)

'Pas op,' zeg mien kleindochter. Ik zie Jetta knikken. 'Pas op. Opa kan beter zwijgen om te voorkomen dat er allerlei onzin door de kerklucht gaat zweven. Misschien heeft opa iets belangrijks te vertellen. Misschien.'

Ik heur aorzelings. Ik zwieg.

'Waarom laat je beantwoording van levensvragen en van vragen waarop nog geen antwoord op is, niet over aan Egbert Meijers,' zeg mien kleindochter. Jetta knikt vanneis.

'Muziek, enkel muziek spreekt de taal van het ongezegde. Lees Theun de Vries er maar op na, als je meer aan literatuur hecht dan aan muziek.[353] Probeer het. Ook ik weet dat muziek onrecht niet wegneemt, daar is meer voor nodig.'

'Consolamini, consolamini,'[354] val ik terugge op mien kindertied. 'Flinke jongen worden. Het eigen pad gaon, net as Allard Rosweide met zien muziektalenten.'

'Na analyse verwacht ik een synthese,' zeg mien kleindochter. 'Ook sommige mensen in *Drenthe* zijn behept met een vergroot ego. Ik keur dat niet af. Een waardeoordeel is zelden op z'n plaats. Wat ik zou waarderen is een grotere saamhorigheid in combinatie met een een groter incasseringsvermogen als het om kritische opmerkingen gaat.'

Neisgierigheid,' zeg ik.

'Opa, ik bedoel: naast nieuwsgierigheid en oprechte belangstelling ook zelfrelativering.'

'Humor is oenze redding,' zeg ik.

'Opa, ik bedoel dat je mijn woorden eernsachtig neemt en

353 Theun de Vries. *Pan onder de mensen*. 1975? Pan is de god van muziek. Allard Rosweide ontworstelt zich aan zijn Drents (veen)milieu en gaat in Rotterdam naar het conservatorium.

354 Consolamini, consolamini, populo meus,
dicit Deus vester.
Loquimini ad cor Jerusalem,
et advocate eam,
quoniam completa est malitia ejus,
dimissa est iniquitas illius:
suscepit de manu Domini duplicia
pro omnibus peccatis suis.
etc.

dat je ophoudt met quotes en pseudo-grappige opmerkingen mijn inzichten, mijn syntheses *kalt zu stellen*.[355] Ik weet dat het veel van je vraagt: goed luisteren, en navragen, ook als je meent dat je mij hebt begrepen.'

Ik zwieg. Uut een ooghoek zie ik hoe Jetta bladzieden omdreit in de Statenbijbel. De snertketel stiet onder de taofel; stekker uut het contact.

Stichtelijk

Wat zich als stichtlijk aan komt melden,
Sticht ons maar zelden.
Wilt gij mij stichten, och, voortaan,
Och waarschuw niet, maar grijp mij aan!
Laat, bij uw zinrijke verhalen,
Gedachten in mijn ziele dalen,
Een glimlach om mijn lippen dwalen,
En in mijn ogen lok een traan![356]

Een preek van de leek, krieg ik van mien kleinkind in de kerke van St. Bonefatius. Mien kleindochter holdt mij een spiegel veur. Ik kiek in mien ziel. Wie zie ik? vraog ik mij of.

'Ontstekingsremmers
Mijn analyse heeft duidelijk gemaakt dat die identiteits-ontsteking het gevolg is van heel wat complexe sociale en politieke veranderingen en dat het dus allerminst eenvoudig is om geschikte ontstekingsremmers te vinden. Ik stip er twee aan. Ten eerste lijkt het me van belang te blijven wijzen op het bestaan van structureel onrecht en het daartegenover stellen van krachtig beleid. Simpel gezegd: flagrant racisme en discriminatie kunnen niet. Daarover mag geen twijfel bestaan. Ten tweede lijkt het me van een al even groot belang

355onschadelijk te maken. Te doden. (Koud lijk.)
356P.A. de Génestet, 1930 De Génestet riep de godsdienst op niet moraliserend te zijn, maar rechtstreeks het gevoel aan te spreken. dbnl.org *Leekedichtjes*

dat mensen als individu weerbaarder worden, waardoor de ruimte van de vrije meningsuiting niet wordt bepaald door wie de langste tenen heeft. Als dat wel het geval is wordt die ruimte erg klein en komt de samenleving in de greep van de censuur

Mensen begrijpen best dat ze allemaal een morele plicht hebben om de samenleving zo cohesief mogelijk te houden en dat veronderstelt dat men de individuele vrijheid beleeft in functie van de gemeenschap die hem juiste die vrijheid gunt.[357]

'Opa?

'Het doel van het leven is om iene te worden,' zeg ik, 'maar niet zomaar iene.'[358]

357 *De lage landen*, november 2020.

358 'Wees u–zelf!' sprak ik tot iemand;
Maar hij kon niet: hij was niemand.
Dichtwerken(1869)–P.A. de Génestet
(Génestet, 1930, p. 273)
dbnl.org Zoek op leekedichtje en De Génestet.
https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/pa-de-genestet-1829-1861/een-moderne-dichter-geloofsbeleving-en-ziekte

Aardkundig moment

'Heeft opa ook.....'

We laoten *Vries* achter oens. De zun is op weg naor morgenvrog.[359] Vanuut de auto groet ik de doden op de akker. Wiederop[360] ligt burgers, boeren en butenlu naost en achter mekaar, samen met gesneuvelden uut de Tweede Wereldoorlog. Niet allent veur vogels is een begraafplaats een rustige plek. Ik kom der geern, is het niet veur de rust dan is het wel veur de namen en de grafschriften. Elk met een beetie historisch besef zul an de hand van de namen de plek van de begraafplaats en de denominatie van de dodenakker kunnen numen. Namen met Umlaut an de veenkant van de provincie. Namen met -ING en -INK an het einde komt van het zand. Namen met -GA uut Friesland. Namen met -MA uut de *Ommelanden*. Namen met -MANN uut *Duutsland*. Namen met GROOT- of KLEIN- an het begun uut *Twente* en de *Achterhoek*. In elk zanddorp woont wel een BAKKER, of een GEERTS.

Oorlogsgraven liggen op het zand, niet op het veen. In *Erica* worden drie soldaoten herdacht.[361] Hun namen staon in marmer graveerd in de sokkel van een kapellegie.[362] In *Vries*

359 Ouderwets perspectief waarin de zon om de aarde draait. De aarde beweegt om de zon. De aarde is op weg naar een nieuwe tijd.

360 Noordkant van Vries.

361 Jantinus Hermanus Vinke geboren 2 september 1923 overleden 1944
Jozeph Frederik Anton van de Griendt geboren 24 december 1922 overleden 15 maart 1945
Harmannus Henderikus Bontjer geboren 3 augustus 1915 overleden 1944 (in Londen bij een bombardement.)

362 An de rechterkant is sinds een jaor of wat een muur met een excuus. Ok mien doodgeboren bruurtie (25 januari 1949) weur buten het kerkhof in ongewijde grond achterlaoten. Een vergissing van de kerke. Naost de kerke

zijn de gesneuvelden soldaten van de Commonwealth.[363]

'Opa,' zeg mien kleindochter, 'ik rijd met een korte omweg naar onze bestemmingsplek.'

'Wicht,' zeg ik, 'alle wegen zijn omwegen.'

'Opa!' zeg ze met krachtige stem. 'Niet zo cynisch!'

Ik laot heur verontwaardiging veur wat ze is. Ik bin niet cynisch, niet sarcastisch, niet ironisch. Dat andere mensen mij niet begriepen lig an mij, maar niet hielemaol. Wie mij kennen leren wul, moet muite doen. Alle dagen van dit nietig leven onder de zunne.[364] De route naor de eindbestemming is wat ze is. Ie kunnen van het landschap en de rit genieten. Dat is an joezölf. Het leven zölf kent gien waardeoordelen, hef gien mening over goed en fout, over mooi en lelijk. Een schilderij zal het een zorg weden of de kieker het mooi vindt, of niet.

> Voor de allesomvattend de blik van een Gods, die ons aardse leven zou gadeslaan, houdt weinig stand dan dit ene: De mens, die zich als afzonderlijk individu beweegt in de richting van universaliteit, tot hij in de dood aan het universum terug gegeven wordt en erin oplost. Dit is alles. Voor de rest zorgt het rusteloze en gekwelde bewustzijn van de mens zelf dat deze evolutie van "een" naar "alles" niet ervaart als een ongedwongen stromen, een natuurlijke en spontane groei, maar als een wanhopige worsteling waarbij alles op het spel staat, waarbij men alles winnen kan en alles verliezen. Groei wordt voor hem schoksgewijze loutering, verruiming wordt tot zelfonteigening en zelfverloochening. Maar voor de God die toekijkt, is dit alles maar schijn, en, zoals een god nu eenmaal betaamt, glimlacht hij om onze krampachtige bemoeiingen, dit dwaze spel van struikelen en opstaan, zelfaanklachten en goede voornemens. Voor ons is dit spel werkelijkheid al weten wij op ogenblikken van diepere bezinning dat wij zelf deze werkelijkheid zijn, en

gef een Maria-kapel veul troost an bedroefden. De inwijding beschreef ik in *ANYA, De Vrolijk saga*.

363Gemenebest, gemeenschappelijk het beste.

364Prediker.

dat daar niets buiten is, – niets dan iets onbenoembaars dat ons omringt, waarheen bij ons verwijden maar dat wij nooit zullen ervaren en dat ons strikt genomen ook niet aangaat.[365]

'Beauty is in the eye of the beholder,'[366] zeg mien kleindochter, 'en juust om joen ogen-blikken rieden we over de Oosterwaterweg langs het ravijn van het aardkundig monument.

De weg achterlangs van *Vries* naor *Donderen* giet over de *Rolderrug*; ien van de ruggen naost de *Hondsrug*. Halfweg tussen *Vries* en *Donderen* is op een smal pad een klaphek naor een gleuf in de iestied. Het verleden komp op disse plek an het oppervlak, net as mien verleden elke dag bij mij is, en aal groter wordt.

Ik ken de teksten[367] op de bordties bij bossies die veul groter waren, bossen bij glooiings die veul uutgestrekter met meer hoogtes en dieptes het land ingungen.

Bodemprofiel bij Donderen als aardkundig geschiedenisboek
De provincie Drenthe wordt gekenmerkt door een tweetal duidelijk herkenbare complexen van evenwijdig aan elkaar lopende ruggen. Op één van die ruggen, de Rolderrug (ook wel Rug van Sleen genoemd), ligt het esdorp Donderen. Aan de zuidoost-rand van de voormalige Zuideres van Donderen is de toenmalige gemeente Vries in 1963 begonnen met het afgraven van zand ten behoeve van de aanleg van wegen, als aanvulzand bij nieuwbouw en destijds ook voor gladheidbestrijding op de wegen in de gemeente. De zandgroeve was gelegen zuidelijk van de S-bocht in de Oosterwaterweg.

---

365 Citaat uit Simon Vestdijk *De toekomst der religie* in Hella Haasse, *Leestekens* Querido. 1965. Pag. 23.

366 nmk.world/beauty-eye-beholder-origin-meaning-expansion-5251
This proverb, 'beauty is in the eye of the beholder' is attributed to Margaret Hungerford who was an Irish novelist. Hungerford lived between 1855 and 1897, and she tended to write using a pen name: 'The Duchess'. In her novel 'Molly Bawn' (her most well known book), she included the idiom 'beauty is in the eye of the beholder'.

367 Brochure via: https://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/natuur-milieu/bodem/aardkundige-waarden/donderen/

En op informatiepanelen in het ravijn dat de naam hef, maar niet meer hebben mag stiet:

> De steilrand van Donderen kan gezien worden als een rijk geïllustreerd hoofdstuk in het aardkundig geschiedenisboek van Drenthe. De ontwikkelingsgeschiedenis van de provincie Drenthe gedurende meer dan 100.000 jaar is hier te lezen in de bodem. We lezen over smeltwaterbekkens waarin het fijne glimmerrijke Peelo-zand is afgezet. Over het landijs dat in feite in twee richtingen is overgeschoven en de rug heeft gevormd. Over de bedekking met dekzand met sporen van vulkanische uitbarstingen dan wel meteorietinslagen, van vorstwerking en van organismen van mestkevers tot oeverzwaluwen.

'Ik weet dat je moe begint te worden,' zeg mien kleindochter. 'Maar ik weet ook dat je meer dan 24 uur in een etmaal weet te persen. Je wilt alles meemaken en alles van een uitleg en duiding voorzien. Opa is de vleesgeworden, of kan ik beter zeggen, de geestgeworden belichaming – de begeestering – van waarneming, analyse en synthese.'

'Met lösse eindties,' zeg ik. We staon naost de wagen onder de blote hemel. Donkerblauwe oneindige lucht met sterren en maon. En Venus, en Mars.

'Met rafelranden,' zeg mien kleindochter. 'Opa is niet zo goed in afhechten.'

Ze gef mij een arm. We nemen het geitenpad[368] naor het aardkundig monument. Arm in arm laot we de hiele wereld

368 Vroeger werd de Nederlandse Landgeit veel gehouden. Op schilderijen uit de periode 1600-1750 werden ze vaak afgebeeld. In de tweede helft van de twintigste eeuw verdween dit ras bijna omdat geitenhouders zich meer gingen richten op geitenrassen met een hogere melkproductie. Slechts enkele raszuivere dieren van het oorspronkelijke ras zijn behouden gebleven. Hiermee is sinds de jaren vijftig door enthousiaste hobbyfokkers verder gefokt, waardoor er nu ongeveer 2000 geiten en 200 bokken ingeschreven staan in het stamboek van de Landelijke Fokkersclub Nederlandse Landgeiten.

achter het klaphekkie van het geitenpad.[369]

'Voor sommige mensen is de hemel,' ze wes met heur vrije hand naor boven, 'een schilderdoek. 'Het blauw is de grens van een hemelse sfeer met de sterren van de dierenriem. De hemel as een verbeelding van de horoscoop van het lot van de mens. Niet voor opa,' lat ze volgen. 'Het sterrenbeeld Schaop[370] geldt niet voor opa.'

Ik druk mien arm tegen mien lief.[371] Mien geesteskind laot ik nooit lös.[372]

'Opa zoekt de balans tussen goed en kwaad, tussen leven en dood, tussen lelijkheid en schoonheid.' Mien kleinkind holdt de pas in en zeg: 'Opa schrijft het scenario voor zijn eigen film.'[373]

'De film...' zeg ik.

'De film die stervenden menen te zien op het moment dat La Fin[374] in beeld komt,' ze gef mij een kus op mien hals.

'In een dreum,' zeg ik. Met de rugge van mien vrije hand druk ik tegen mien hals. Ik vuul mien hartklop.

'Dromen is ook leven,'[375] zeg ze. 'Opa heeft dat boek gelezen.'

'Nog lang niet uut,' zeg ik. 'De dreum.'

'Opa schrijft en herschrijft in zijn werk zijn levensgeschiedenis. Opa heeft geen biografie nodig,'[376] zeg mien kleindochter. 'Op deze steilrand is het profiel van *Drenthe*, het gebied dat nog lang niet zo heette, als een geschiedenisboek te lezen. Vanaf de meteorietsinslag op aarde, het verdwijnen van dinosauriërs, de ijsttijden, de aanvoer van kinderkoppies en hunebedstenen uit *Zweden*, de parallelle zandruggen in het

369 Geitenpad: uitweg uit een ontoegankelijk terrein. Ontsnappingsroute.
370 Uit Chinese horoscoop.
371 Mijn lichaam en mijn liefde.
372 Mijn alter ego ben ik.
373 Scenario bij Stoffel Stoffelmans (verderop in dit boek).
374 Het Einde, bij Franse films.
375 Boektitel Johan Fabricius over doodslag op een beminde.
376 Het zou langzamerhand tijd voor zijn memoires zijn, als het niet zo was dat al zijn werk eigenlijk uit memoires bestond: niet alleen dat van zijn feitelijk leven, ook van zijn verbeelding, die niet van elkaar te scheiden waren. Harry Mulisch. *Siegfried*. Pag. 15.

landschap, de loop van de *Hunze*, de dwarsribbels loodrecht op de hondsrug. Uitspoeling van podzol,[377] oxidatie en reductie van ijzerzouten als afspiegeling van zure regen en grondwaterstanden,[378] vingerafdrukken van mestkevers in dekzanden en wit poesjeszand voor strooipatronen op vloeren in boerderijen.' Ze pauzeert en drukt haar arm dichter tegen heur lief. Asof we ien en dezölfde wezen moeten, asof we ien en dezölfde binnen. Twee gedachten: ien ziel.

'Opa herschrijft als een *aard*-kundige, als een kenner van aard, van karakter, zijn eigen levensloop, en daarmee de levensloop van anderen die de verhalen van opa lezen of beluisteren. En die zich misschien in die verhalen herkennen.'

'Frank,'[379] zeg ik, met de verhalen over Frank...'

'Opa is Frank,' zeg ze. 'Frank is opa. Frank betekent ook: krachtig, stout, stoutmoedig. Het kind in opa is nooit gestorven. Niemand heeft het kind in opa klein gekregen.'

> Ik begreep opeens wat het betekent om schrijver te zijn. Men leeft voortdurend naast zichzelf; nee, het is nog veel erger, men leeft – hoe moet ik het uitdrukken? – men leeft als het ware dwars door zichzelf heen...[380]

Vanneis vuul ik heur lippen op mien hals.

'Misschien,' zeg ze, 'misschien heeft het even geduurd – ze wes op het bodemprofiel dat meer as 600 miljoen jaor overbrugt – om dat kind en de kracht van dat kind opnieuw te ontdekken, maar als ik naar opa kijk, niet van afstand, maar van dichtbij, van binnenuit, is dat opa aardig gelukt.'

---

377 Grijze grondlaag. Russisch woord. Pod = onder. Zol verwijst naar askleur.

378 In zuurstofarm milieu (hoge grondwaterstand) komen ijzerzouten voor als verbindingen met Fe^{2+}. In zuurstofrijk milieu (lage grondwaterstand) als Fe^{3+}. Door wisselingen ontstaat Fe_2O_3 en verwante zouten. IJzeroer. Vaak ondoorlaatbaar voor water. Zo ontstaan plassen met een 'ijzeren' bodem.

379 *Frank bakt een ei* en andere verhalen. Verderop in dit boek.

380 Citaat uit Simon Vestdijk *De toekomst der religie* in Hella Haasse, Leestekens Querido. 1965. Pag. 30.

'Opa?'

'Alles is even belangriek,'[381] zeg ik. 'Het is niks, in het locht van de ieuwigheid is het niks.'[382]

381 Uit. *Hoss is dood.* Erik Harteveld. HBD.

382 Slotregel van *In paradisum* (In *Reis door Drents erfgoed*. Deel III (Drents) en in Deel VI (Duits).

LEENWOORDEN UIT NEDERSAKSISCH

Veel woorden vinden hun oorsprong in nieuwe ontwikkelingen in de landbouw, veeteelt en bouw van boerderijen. Het woord voor baanderdeur kreeg pas bestaansrecht na de bouw van boerderijen met een baander – bansdeur.

Beschouwingen en vergelijking van isoglossen in tijd en plaats geeft een beeld van economische ontwikkelingen en van migratiestromen. Nederlandse leenwoorden uit de scheepsbouw en handel zijn zo in Rusland terechtgekomen, maar niet enkel daar. Veel leenwoorden zijn terug te vinden in het Engels en Amerikaans. Zo is Brooklyn een aanpassing van Breukelen. Engelse kadetjes bekend als scones ontlenen hun benaming aan schoon brood.

In de tijd van de VOC zijn woorden voor tot dan onbekende planten, dieren... voor het eerst door VOC beschreven, daarna door Engelsen overgenomen. Het Nederlands was er vroeg bij met het vastleggen van de spelling.

Leenwoorden in het Engels uit het Nedersaksisch[18]
Een selectie.

13e eeuw
Poll verzameling meningen over een onderwerp
pol top, kop, gras- heidepol

14e eeuw
Boy, jongen. Oorspr. Boie knecht, dienaar
Buobe / Bube
Drug, medicijn Droge vate

15e eeuw

Loiter, in ledigheid rondhangen	leuteren
Luck, geluk	ghelucke
Pickle	pokel/pekel
Sled	sledde, slee

18 Zuzana Malášková *Low German Loan Words in English* 2011. via academia.edu

16e eeuw

Bugger (sodomiet)	bougre
Burgher	burger
Burgomaster	burgemeester
Dollar	daalder
Filibuster	vrijbuiter
Freebooter	vrijbuiter
Landscape	lant schap
Manikin	manneken, kleine man
Minikin, lieverd	minnekijn
Scone	schoon brood
Sutler, verkoopt waren aan soldaten	suteler, sudeler, zoetelaar, uitvoerder vieze taken suttelactie
Wiseacre, wijs persoon	wijs-segger, weis-sager

17e eeuw

Brooklyn	Breukelen
Cranberry	kraanbere
hooker, prostitue	hoeck-boot
yankee	Janke, Jantje (Jan Kees) Kolonisten in VS

18e eeuw

Ahoy	hoi
Cookie	koekje

19e eeuw

Boss	baas

Op Sri Lanka, het voormalige Ceylon, wonen Burghers; nazaten van Hollandse VOC-gangers. Ze zorgden voor Nederlandse woorden in het Sinhala (Singhalees), vooral op administratief gebied, maar ook een woord als ijzerkoeken hoort nu tot het Singhalees; de nieuwjaarskoeken uit de wafelijzers.
In Zambia en in Kameroen, voormalige koloniën, klonk Massa says, een aanpassing van Master says, Meister sagt, de meester zegt.
In de roman *La nasse* (De fuik) van Patrice Ndedi Penda kwam ik in de Franse tekst de uitdrukking tegen: Ich bin kein Hund.

NAWOORD

Met enige regelmaat heb ik gepleit voor een academische benadering van streektalen. Hoe die aanpak eruit zou kunnen zien? Ik ben niet academisch geschoold op het gebied van (minderheids)talen. Tot een gedegen aanpak ben ik misschien instaat. Mijn kwaliteiten zou ik in die richting kunnen buigen. Mijn snelheid en dadendrang staan me in de weg. Ik heb geen lange adem. Het ene heb ik afgerond, het andere meldt zich. Ik ben niet perfectionistisch.

Deze verzameling artikelen, verhalen, het proefschrift van neef Geert Kocks en wat u verder in dit boek aantreft, heb ik gebruikt voor mijn roman *Eyoum, Chicken Curry Madras*. Ik combineer feit en fictie om andere wegen te betreden. Alles in dienst van de zelfliefde; de speurtocht naar mijn eigenheid.

Het was me aangenaam.

Gerard Stout

Eyoum

Chicken Curry Madras